శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయ పరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమత్సకలజగదేకకారణవేదాంతైకవేద్యపరబ్రహ్మాభిధానపురుషోత్తమపూర్ణావతారసమస్తకల్యాణ

గుణాభిరామశ్రీరామచరిత్రామృతకలశపయోనిధౌ-స్వశ్రవణపఠనలేఖనపూజనాదిజాగరూకశిష్టజనమనోరథపూరణపారిజాతే

నారదోపదేశకరతలామలకీకృతచతురాననవదననిర్గలితశతకోటిగ్రంథవిస్తరశ్రీరామచరిత్రామృతసారాంశేన

కమలాసనవదనవిహారిభారతీప్రథమావతారభువావల్మీకభువామహర్షిణా ప్రణీతే

పరతత్వజిజ్ఞాసుజనమనస్సంశయాంధకారనిరాకరణప్రచండభాస్కరాయమాణే - శ్రీరామాయణాఖ్యేప్రబంధరాజే

సుందరాఖ్యోయం కాండః.

సర్వేషామాస్తికజనానాంశ్రీరామాయణవిశుద్ధపారపరసంప్రదాయార్థావబోధనమూలకాఖిలపురుషార్థలాభాపాదనాయ

శ్రీమద్వేదవేదాంతశ్రీభాష్యాదిపారగానంతాచార్యవర్యతనయేనశ్రీహయగ్రీవభగవచ్చరణసేవాసమాసాదితానవద్యవిద్యావిభూషితేన

సరస్వతి-తిరువేంగడాచార్యేణ

శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షిప్రణీతశ్రీరామాయణప్రథమోపదేశపాత్రభూతభరద్వాజమహర్షివంశకలశోదధిచంద్రేణ

శ్రుతిస్మృతిశ్రుత్యంతశ్రీభాష్యభగవద్విషయాది సద్గ్రంథప్రచారప్రముదితాంతరంగశ్రీనృసింహాచార్యవర్యతనయేన

వం-రామకృష్ణమాచార్యేణచ.

మూలగ్రంథస్యోర్ధ్వభాగేరామానుజీయాదివ్యాఖ్యానస్థవిశేషవిషయసహితశ్రీగోవిందరాజీయవ్యాఖ్యాం-అధోభాగేతిలకాదివ్యాఖ్యానస్థ

విశేషవిషయసహితమహేశ్వరతీర్థీయవ్యాఖ్యాంచసంయోజ్య. నానాదేశానీతానేకమూలవ్యాఖ్యానకోశస్థపాఠభేదయుక్త్యాయుక్తవిమ

ర్శపూర్వకంసమ్యక్పరిశోధితః- శ్రీమచ్చన్నపుర్యాభరణాయమానసరస్వతీనిలయాఖ్యస్వకీయముద్రాక్షరశాలాయామ్

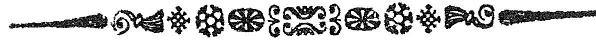
బ్రాహ్మణజనవిరచితాక్షరసంయోజనాదికృత్యస్సన్ శాలీవాహనశకసంవత్సరేషు ౧౮౪౪ గతేషు

దుందుభినామసంవత్సరాశ్వయుజశుద్ధద్వితీయాయాంముద్రాక్షరైస్సమ్యక్ప్రకాశితః.

ఈ గ్రంథము సంపూర్ణముగా తీసుకొనవలయునని అపేక్షించువారు ఇది మొదలుకొని మూఁడు మాసములకులోఁగా చెన్నపట్టణపు సరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాలాధికారులగు సరస్వతి తిరువేంగడాచార్యులు - వంగీపురం రామకృష్ణమాచార్యులు వీరి పేరట ఉత్తరము వ్రాసి చందాదార్లుగా నేర్పడిన పక్షమందు ప్రకటన పత్రికయందుఁ దెలియఁజేయఁబడియున్న పద్ధతుల ప్రకారము రూపాయలు పంపించి తెప్పించుకొనవచ్చును.

శ్రీ ర స్తు.

అథసుందరకాండసర్గాణాంప్రధానకథానుక్రమణికాప్రకాశ్యతే.

పిక్రీడాపర్వత ప్రభృతిదర్శనపూర్వకం అత్యద్భుతశింశుపావృక్షదర్శనం-
తత స్తమారుహ్య తద్దేశ రామణీయకం దృష్ట్వా యదిసీతాత్ర తిష్ఠేత్తర్హ్యత్ర
సంధ్యార్థమాగచ్ఛేదితిచింతనంచచతుర్దశే ౧౪
౬౭. అథహనుమతోశోకవని కామధ్యవర్తి హేమ స్తంభ ప్రాసాదశిల్పదర్శనం
తతో దైవా త్తత్ర రాక్షసీగణపరివృతసీతాదర్శనం- తతస్తాంమలినసంవీత
త్వాదిభిర్లింగైస్సీతేయమిత్యనుమానపూర్వకం సీతేతినిర్ణయశ్చ ౧౫
౬౮. అథహనుమాన్ సీతాయాః వాచామగోచరమదర్శాం ప్రేక్ష్య స్వయం
శాఖామృగోప్యతీవవిలలాపేతికథాషోడశే ౧౬
౬౯. అథహనుమానేకాక్షి ప్రభృతీ రాక్షసీః తాభిఃపరివృతాం సీతాంచ సమ్యక్
ప్రేక్ష్య తతస్సీతాదర్శనసంహృష్టస్సన్ రాక్షస్యదర్శనాయ శింశుపాయాం
గూఢోవసదితికథాసప్తదశే- ౧౭
౭౧. అథహనుమానపరరాత్ర ప్రబుద్ధం సీతాదిదృక్షయాతస్యాస్సమీపమాగతం
రావణం ప్రేక్ష్య శింశుపావృక్షస్యాథశ్శాఖాయామవరుహ్య పత్ర పుష్పసం
వృతోతిష్ఠదితికథాష్టాదశే- ౧౮
౭౩. అథరావణః ఉపవాసశోకధ్యానభయాదిభిరతీవదీనామ్ మహాజ్ఞానసగో
చరమదర్శాపన్నాం సీతాం ప్రేక్ష్య స్వాభిప్రాయ ప్రకటనాయోపక్రాం
తఇతికథాపకోనవింశే- ౧౯
౭౪. అథరావణః సీతాం ప్రతిస్వవశీకరణాయ నానావిధ ప్రార్థనమకరోదితిక
థావింశే- ౨౦
౭౭ అథసీతయా రావణోక్తి ప్రత్యాఖ్యానపూర్వకం తస్మై స్వస్యాః రామా
యసమర్పణప్రార్థనం- తదకృత్వా యత్ర క్వాపిగమనేపి రామేణవిధ్వంస
నంతవసిద్ధమితిసమ్యక్కథనంచైకవింశే- ౨౧
౮౦. అథసీతాం ప్రతి రావణేనమాసద్వయానంతరమపిమద్వచనానంగీకరణే
త్వాంభక్షయిష్యామీతికథనం- తం ప్రతిరామానుజ్ఞాభావాదహం త్వాంన
భస్మీకరోమీతి ప్రతివచనకథనం - తతస్తేనతస్యాస్స్వాధీనకరణాయప్రకా
శ్యాదిరాక్షసీనియోజనపూర్వకమంతఃపురగమనంచద్వావింశే ౨౨
౮౩. అథసీతాం ప్రతిఏకజటాప్రభృతిరాక్షసీనాం సాంత్వపూర్వకం రావణభా
ర్యాత్వాంగీకరణ ప్రార్థనం త్రయోవింశే- ౨౩
౮౪. అథపునస్తాసాం సీతాం ప్రతిరావణాంగీకరణనియోజనం తతశ్శింశుపాపాం
తంగతాం సీతాం ప్రతిపునస్తాభి స్తర్జనాదిపూర్వకం రావణాంగీకరణనియో
జనం-తతోతీవదైన్యేనత్యక్తధైర్యయా సీతయారోదనకరణంచచతుర్వింశే
౮౭. అథసీతా రాక్షసీః ప్రతిమానుషీ రాక్షసస్యభార్యాభవితుం నార్హతీత్యు
క్త్వా అశోకశాఖామాలంబ్యాతీవశోకేనవిలపనంకృతవతీతికథాపంచవింశే
౮౯. అథసీతా శ్రీరామేణ స్వానన్వేషణేబహూనికారణాన్యాశంక్య స్వవిషయ
ప్రేమరాహిత్యేస్వభాగ్యహీనతామేవకారణంనిశ్చిత్య స్వస్యామరణమేవ
శ్రేయఇతినిశ్చితవతీతికథాషడ్వింశే- ౨౬
౯౨ అథత్రిజటాఖ్యయా విభీషణపుత్ర్యా శ్రీరామవిజయ రావణ వినాశసూ
చకస్వదృష్టస్వప్నవిశేషకథనం- తతోదేవ్యావామ బాహ్వాదిస్ఫురణశారీ
రనిమిత్తదర్శనంచసప్తవింశే- ౨౭
౯౬. అథరాక్షసీకృతతర్జనభర్త్సనాదిభిరతీవశోకమనుభవంత్యాస్సీతాయా
శ్శింశుపాసమీపగమనం -తత స్తచ్ఛాఖాంగృహీత్వా వేణ్యుద్గ్రథనేన ప్రాణ
త్యాగచికీర్షణం-తతశ్శుభనిమిత్తప్రాదుర్భావశ్చాష్టావింశే- ౨౮
౯౮. అథసీతాస్వవామాక్షిభుజోరుస్ఫురణాదినిమిత్తైశ్శకునాదినిమిత్తైశ్చాచి
రాత్కాంతాగమనవార్తా శ్రవణంభవిష్యతీతి ప్రహర్షం లేభ ఇతి కథావి
కోనత్రింశే- ౨౯
౯౯ అథపూర్వోక్తవృత్తాంతాన్ సాక్షాత్ దృష్ట్వా హనుమాన్ సీతాసమాశ్వా
సనం ప్రతి ప్రథమం రామగుణకీర్తనం కర్తవ్యమితినిశ్చితమితికథాత్రింశే
౧౦౨ అథహనుమతా దశరథగుణప్రశంసాపూర్వక శ్రీరామగుణ ప్రశంసనం-త
త స్తస్యవనేసంభావిత సకలవృత్తాంతకథనపూర్వక సుగ్రీవమైత్రీకరణకథ
నం తేననానాదిక్షువానరప్రేషణకథనం వానరప్రశంసాపూర్వకం స్వేనస
ముద్రతరణలంకాప్రవేశకథనం-తతశ్శింశుపామూలేసీతాదర్శనకథన -సీ
తయాతచ్ఛ్రుత్వా శింశుపావృక్షేహనుమతోదర్శనంచైకత్రింశే- ౩౧
౧౦౩ అథసీతా రామవృత్తాంతావేదనేస్వప్నత్వాదీనారోప్యవ్యక్తరూపవానర
కర్తృకవచనత్వాత్తథాత్వం ప్రతిషిధ్య - అనేనోక్తం సత్యమస్త్వితిస
ర్వదేవతాప్రార్థనంకృతవతీతికథాద్వాత్రింశే- ౩౨
౧౦౪ అథశింశుపావృక్షాదవతీర్ణేన హనుమతా సీతేయమితిజానతాపి తాం ప్రతి
కాత్వమిత్యాది ప్రశ్నకరణం-తతస్సీతయా ఆదితఆరభ్యవనవాసనిమిత్తప్ర
భృతిరావణహరణపర్యంతవృత్తాంతకథనంచ త్రయస్త్రింశే- ౩౩

ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండసర్గాణాం ప్రధానకథానుక్రమణికా సమాప్తా

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః

శ్రీ రామాయణే - వ్యాఖ్యానచతుష్టయవిశిష్టే - సుందరకాండప్రారంభః

శ్రీగోవిందరాజీయమ్ * తత్వజ్ఞానసముచ్చయోఘనదయాసారస్యసారోమహాన్నిష్కర్షః కమలానివాసచరణద్వంద్వానురాగస్మృతేః । అక్లేశపరిపాకపక్వజగతామత్యుచ్చపుణ్యావళీ రస్మాకంనిధిరత్రయోవిజయతే శ్రీమాన్నరారిర్గురుః ॥ శ్రీరామాయణభూషాయై ప్రవృత్తోరామభక్తితః । వ్యాఖ్యాంసుందరకాండస్యతిలకంకలయామ్యహమ్ ॥ ఉక్తంపరత్వాసాధారణంసమస్తకల్యాణగుణాకరత్వంకిష్కింధాకాండే - అత్రసర్వసంహర్తృత్వముచ్యతే - వక్ష్యతిహితత్ - బ్రహ్మాస్వయంభూరిత్యాదినా।యద్వా-పూర్వస్మిన్కాండేసర్వథామిత్రసంరక్షణంకార్యమిత్యుక్తం-అత్రదూతేనపతివ్రతయాచైవంవర్తితవ్యమిత్యర్థః ప్రతిపాద్యతే - యద్వాపూర్వత్రసర్వరక్షణప్రవృత్తస్యవిష్ణోరాచార్యరూపపురుషకారలాభఉక్తః - అధునాఆచార్యకృత్యముచ్యతే- తత్రప్రథమేసర్గేశిక్షణీయశిష్యాన్వేషణముపపాద్యతే।తతఇత్యాది ॥ తతఃజాంబవత్ప్రోత్సాహనానంతరం-చారణాఃసంఘచారిణోదేవగాయకాః-తైరాచరితేపథిఆకాశే- రావణనీతాయాస్సీతాయాః-పదంస్థానం-అన్వేష్టుంఇయేష-శత్రుకర్శనఃతదన్వేషణవిరోధినిరసనసమర్థః-యద్వా- చారణాచరితేపథిగత్వాసీతాయాఃపదమన్వేష్టుమియేష-యద్వా.యథాప్రాక్తామేవాన్వయః-ఆకాశేపిపదన్యాసాన్వేషణసమర్థోయమితిబుద్ధిచాతుర్యాతిశయఉచ్యతే-అనేనశిష్యస్థానాన్వేషణపరగురుస్వరూపముచ్యతే-తతఃముద్రాప్రదానపూర్వకభగవదనుజ్ఞాలాభానంతరం- శత్రుకర్శనః ॥ గుశబ్దస్త్వంధకారస్స్యాద్రుశబ్దస్తన్నిరోధకః।అంధకారనిరోధిత్వాద్గురురిత్యభిధీయతఇత్యుక్తరీత్యాఅజ్ఞాననివర్తనశీలోగురుః-చారయంతిఆచారయంతిధర్మానితిచారణాఃపూర్వాచార్యాః-తైరాచరితేపథి-మహాజనోయేనగతస్సపంథాఇత్యుక్తసదాచారే - స్థితఇతిశేషః-రావయతిఅసత్ప్రలాపాన్కారయతీతిరావణఃఅవివేకః - తేననీతాయాఃస్వవశంప్రాపితాయాః - సీతాయాఃఅనాదిభగవత్పరతంత్రచేతనస్య - సీతాశబ్దేనాయోనిజత్వోక్తేఃస్త్రీలింగేనపారతంత్ర్యోక్తేశ్చ - స్త్రీప్రాయమితరత్సర్వమితిహ్యుక్తం-పదంస్థానంసంసారమండలం

హరిఃఓమ్ * తతోరావణనీతాయాస్సీతాయాశ్శత్రుకర్శనః । ఇయేషపదమన్వేష్టుంచారణాచరితేపథి ॥ ౧ ॥

మహేశతీర్థీయమ్ * శ్రీమత్సుందరకాండేవ్యాఖ్యేయానివ్యాక్రియంతే.

పూర్వస్మిన్కాండేజగామల్లంకాంమనసామనస్వీతిమనసాగమనముక్తం - ఇదానీంకాయేనాపిగమనంకర్తుమైచ్ఛదిత్యాహ- తతోరావణనీతాయాఇత్యాదినా ॥ వఇతిగాయత్ర్యాద్వాదశాక్షరంతతోరావణనీతాయాఇత్యస్యశ్లోకస్య చతుర్థాక్షరేణవఇత్యనేనసంగృహ్ణాతి ॥ తతోరావణనీతాయాస్సీతాయాశ్శత్రుకర్శనః । ఇయేషపదమన్వేష్టుంచారణాచరితేపథి ॥ అత్రగంతుమితిపదమధ్యాహర్తవ్యం - శత్రుకర్శనోహనుమాన్ - రావణనీతాయాఃరావణేనాప

అన్వేష్టుం - సాత్త్వికసంభాషణాదిదిహ్నాంవా-తథోక్తం॥శ్లో॥విష్ణోఃకటాక్షశ్చ ద్వేషఆభిముఖ్యంచసాత్త్వికైః।సంభాషణంషడేతాని త్వాచార్యప్రాప్తిహేతవఇ
తి ॥ యద్వా-పదంవ్యవసాయమన్వేష్టుం-కస్య చేతనస్యభగవత్ప్రాప్త్యావధ్యవసాయఇత్యన్వేష్టుం-ఇయేష॥ని॥పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మ్యంఘ్రివస్తుష్వితిత్యమ
రః। అత్రైకాదశసహస్రశ్లోకాగతాః - ద్వాదశసహస్రస్యాదిమోయంశ్లోకః-అత్రగాయత్ర్యాః ద్వాదశమక్షరంప్రయుక్తం-తదవలోకనీయంవిద్వద్భిః॥***
రామానుజీయం ॥ శ్రీమత్సుందరకాండేవ్యాఖ్యేయానివ్యాక్రియంతేపూర్వస్మిన్కాండేమనసాగమనంకృతమిత్యుక్తం - ఇదానీంకాయేనాపిగమనంకర్తుమై
చ్ఛదిత్యాశయేనాహ-తతఇత్యాది॥అత్రగంతుమితిపదమధ్యాహర్తవ్యం-శత్రుకర్శనోహనుమాన్రావణనీతాయాస్సీతాయాః- పదంనివాసస్థానం-అన్వేష్టుం
చారణాచరితేపథివత్మ్యనిగంతుమియేషేతియోజనా॥ ౧ ॥దుష్కరమితి ॥ నిష్ప్రతిద్వంద్వంయథాభవతితథాదుష్కరంచికీర్షన్సముదగ్రశిరోగ్రీవఃసమున్నతశి
రోగ్రీవః-గవాంపతిఃవృషభః॥రామానుజీయం ॥ దుష్కరమితి ॥ నిష్ప్రతిద్వంద్వంప్రతిద్వంద్వాన్నిష్క్రాంతం- ప్రతిబంధకరహితమిత్యర్థః॥౨॥ అథేతి ॥ శాద్వలా
నాంసలిలకల్పత్వంవైడూర్యవర్ణతయా॥రామానుజీయం॥అథేతి॥వైడూర్యవర్ణేషు హరితత్వసంవలితశౌక్ల్యశ్రేష్ఠతయావైడూర్యవర్ణత్వంశాద్వలానాంసలిల
కల్పత్వంశైత్యమార్దవాదినా॥౩॥ద్విజానితి॥కేసరీవబభావితి శేషః॥రామానుజీయం॥ద్విజానితి॥కేసరీవవిచచారేతిపూర్వేణాన్వయః॥౪॥నీలేతి॥ అత్రయచ్ఛబ్దో
ధ్యాహార్యః-యదేవంవిధంతలంతత్రతిష్ఠన్నిత్యన్వయః-పత్రవర్ణైఃపత్రశ్యామైః॥ని॥పలాశోహరితోహరిదితిహలాయుధః-సితాసితైఃకల్మాషైః-స్వభావవిహితైః
స్వతస్సిద్ధైః॥౬॥సమూర్యాయేతి॥స్వయంభువేచతుర్ముఖాయ-భూతేభ్యఃదేవయోనిభ్యః॥౭॥ అంజలిమితి ॥ ఆత్మయోనయేస్వకారణభూతాయ-దక్షిణఃసమర్థః-
హనుమాన్ప్రాఙ్ముఖస్సన్ఆత్మయోనయేపవనాయఅంజలింకృత్వాతతోదక్షిణాందిశంగంతుంవవృధఇత్యన్వయః - హిఃపాదపూరణే - అంజలింప్రాఙ్ముఖఃకు
ర్వన్నితిపాఠస్త్వయుక్తః - శతృప్రత్యయేనప్రాఙ్ముఖత్వవిశిష్టాంజలికరణదక్షిణదిగ్గమనోద్యోగయోరైకకాలికత్వప్రతీత్యావిరోధాత్ - నహిప్రాఙ్ముఖస్యై

దుష్కరంనిష్ప్రతిద్వంద్వంచికీర్షన్కర్మవానరః। సముదగ్రశిరోగ్రీవోగవాంపతిరివాబభౌ॥౨॥ అథవైడూర్యవర్ణేషు
శాద్వలేషుమహాబలః। ధీరస్సలిలకల్పేషువిచచారయథాసుఖమ్॥౩॥ద్విజాన్విత్రాసయన్ధీమానురసాపాదపాన్హరన్।
మృగాంశ్చసుబహూన్నిఘ్నన్ప్రవృద్ధఇవకేసరీ॥౪॥ నీలలోహితమాంజిష్ఠపత్రవర్ణైస్సితాసితైః। స్వభావవిహితైశ్చి
త్రైర్ధాతుభిస్సమలంకృతమ్ * కామరూపిభిరావిష్టమభీక్ష్ణంసపరిచ్ఛదైః। యక్షకిన్నరగంధర్వైర్దేవకల్పైశ్చపన్న
గైః * సతస్యగిరివర్యస్యతలేనాగవరాయుతే।తిష్ఠన్కపివరస్తత్రహ్రదేనాగఇవాబభౌ॥౬॥సమూర్యాయమహేంద్రా
యపవనాయస్వయంభువే।భూతేభ్యశ్చాంజలింకృత్వాచకారగమనేమతిమ్॥౭॥ అంజలింప్రాఙ్ముఖఃకుర్వన్పవనాయా

హృతాయాఃసీతాయాఃపదంస్థానమన్వేష్టుం- చారణాచరితేపథిసురవత్మ్యనిగంతుమియేషేతియోజనా ॥౧॥ దుష్కరమితి ॥ నిష్ప్రతిద్వంద్వంప్రతిద్వంద్వాన్ని
ష్క్రాంతం-ప్రతిబంధకరహితమిత్యర్థః-కర్మసముద్రలంఘనకర్మ - సముదగ్రశిరోగ్రీవఃసముదగ్రేశిరోగ్రీవేయస్యసతథోక్తః-అతఏవగవాంపతిఃవృషభఇవబ
భౌ॥౨॥అథేతి॥వైడూర్యవర్ణేషుమరకతచ్ఛాయేషుసలిలకల్పేషుతద్వత్ శీతళేష్విత్యర్థః॥౩॥ద్విజానితి॥కేసరీవవిచచారేతిపూర్వేణసంబంధః॥౪॥ నీలేత్యాదిసా
ర్థశ్లోకద్వయమేకంవాక్యం-అత్రయచ్ఛబ్దోధ్యాహర్తవ్యః-నీలాదిపత్రసమానవర్ణైః-మాంజిష్ఠఃపాటలఃసితాసితైఃకల్మాషవర్ణైః-స్వభావవిహితైఃస్వభావసి
ద్ధైఃచిత్రధాతుభిఃసమలంకృతం-సపరిచ్ఛదైఃసాలంకారైర్యక్షాదిభిరావిష్టంయత్ - తత్రతలేతిష్ఠన్బభౌ॥ ౬ ॥ అథేష్టదేవతాప్రార్థనాపూర్వకంయాత్రాస

వసతోదక్షిణదిగ్గమనోద్యోగోయుజ్యతే॥౯॥ప్లవంగేతి॥రామవృద్ధ్యర్థం రామప్రయోజనార్థం॥౧౦॥ నిష్పీడ్యమానేతి ॥ నిష్పీడ్యమానశరీరః నిర్గత్యాద్యశరీరః-బాహుభ్యామిత్యుక్తిర్వానరస్యచతుర్భిస్సంచారాత్॥౧౦॥సచచాలేతి॥చాపీత్యేకమవ్యయమప్యర్థకం-అశాతయత్ అగచ్ఛత్ -స్వార్థేణిచ్ ॥ రామానుజీయం॥ సచచాలేతి ॥ అశాతయత్ -అపాతయదిత్యర్థః-అత్రాప్యచలఃకర్తా॥౧౨॥రామానుజీయం॥ తేనేతి ॥ పుష్పౌఘేణేత్యత్రకుసుమేతిచేతిణత్వం-పుష్పమయోయథా పుష్పమయఇవ॥౧౩॥పీడ్యమానఇతి ॥ రీతీరేఖాః-కాంచనాంజనరజతగర్భాసుశిలాసువిదీర్యమాణాసుదృశ్యమానాస్తాస్తాభేదధారాఇత్యర్థః॥ ౧౫॥ ముమోచేతి॥స మనశ్శిలాఃధాతువిశేషసహితాః-మధ్యమేనార్చిషామధ్యమయాజ్వాలయా-పార్శ్వజ్వాలాహీనధూమనివర్తికా॥ ౧౬॥ గిరిణేతి ॥ వికృతైఃవికృతిమద్భిః - దైన్యవ్యంజకైరిత్యర్థః॥౧౭॥సఇతి॥సత్వసన్నాదఃభూతసన్నాదః॥౧౮॥శిరోభిరితి॥స్వస్తికంనామఫణోపరిదృశ్యమానార్ధచంద్రకం-దదంశురితి - దంశనంకోపవ్యాపారః॥౧౯॥తాఇతి॥బిభిదుఃభిన్నాః॥౨౦॥యానీతి॥ అత్రతానీత్యధ్యాహార్యం-శమితుంశమయితుం॥ ౨౧ ॥ భిద్యతఇత్యర్థమేకం ॥ ఉత్పేతురిత్యనుషజ్యతే॥౨౧½॥ త్రస్తాఇత్యాదిసార్ధశ్లోకద్వయమేకాన్వయం॥ఆసవభాజనంమద్యపాత్రంపాత్రాణిభోజనపాత్రాణి - ఆర్షభాణిచర్మాణిఋషభచర్మపినద్ధానిఘటకాని-

త్మయోనయే।తతోభివవృధేగంతుందక్షిణోదక్షిణాందిశమ్॥౯॥ప్లవంగప్రవరైర్దృష్టఃప్లవనేకృతనిశ్చయః। వవృధేరామవృద్ధ్యర్థంసముద్రఇవపర్వసు॥౧౦॥నిష్పీడ్యమానశరీరస్సలిలంఘయిషురర్ణవమ్। బాహుభ్యాంపీడయామాసచరణాభ్యాంచపర్వతమ్॥౧౧॥ సచచాలాచలశ్చాపిముహూర్తంకపిపీడితః। తరూణాంపుష్పితాగ్రాణాంసర్వంపుష్పమశాతయత్॥ ౧౨॥ తేనపాదపముక్తేనపుష్పౌఘేణసుగంధినా।సర్వతస్సంవృతశ్శైలోబభౌపుష్పమయోయథా॥౧౩॥తేనచోత్తమవీర్యేణపీడ్యమానస్సపర్వతః। సలిలంసంప్రసుస్రావమదంమత్తఇవద్విపః॥౧౪॥పీడ్యమానస్తుబలినామహేంద్రస్తేనపర్వతః। రీతీర్నిర్వర్తయామాసకాంచనాంజనరాజతీః॥౧౫॥ ముమోచచశిలాశ్శైలోవిశాలాస్సమనశ్శిలాః। మధ్యమేనార్చిషాజుష్టోధూమరాజీరివానలః॥౧౬॥గిరిణాపీడ్యమానేనపీడ్యమానానిసర్వతః। గుహావిష్టానిభూతానివినేదుర్వికృతైస్స్వరైః॥౧౭॥సమహాసత్వసన్నాదశ్శైలపీడానిమిత్తజః। పృథివీంపూరయామాసదిశశ్చోపవనానిచ॥౧౮॥శిరోభిఃపృథుభిస్సర్పావ్యక్తస్వస్తికలక్షణైః।వమంతఃపావకంఘోరందదంశుర్దశనైశ్శిలాః॥౧౯॥తాస్తదాసవిషైర్దష్టాఃకుపితైస్తైర్మహాశిలాః। జజ్వలుఃపావకోద్దీప్తాబిభిదుశ్చసహస్రధా॥౨౦॥ యానిచౌషధజాలానితస్మిన్జాతానిపర్వతే। విషఘ్నాన్యపినాగానాంనశేకుశ్శమితుంవిషమ్॥ ౨౧॥ భిద్యతేయంగిరిర్భూతైరితిమత్వాతపస్వినః ॥ ౨౧½ ॥ త్రస్తావిద్యాధరాస్తస్మాదుత్పేతుఃస్త్రీగణైస్సహ * పానభూమిగతంహిత్వాహైమమాసవభాజనమ్। పాత్రాణిచమహార్హాణికరకాంశ్చహిరణ్మయాన్ * లేహ్యానుచ్చావచాన్భక్ష్యాన్మాంసానివివిధా

మారబ్ధేత్యాహ ॥ ససూర్యాయేత్యాది॥ ౯॥ప్లవంగేతి॥రామవృద్ధ్యర్థంరామాభ్యుదయార్థం॥౧౧॥సఇతి ॥ ముహూర్తమల్పకాలం-అశాతయత్ అపాతయత్ ౧౪॥రీతీరితి ॥ మహేంద్రః కాంచనాంజనరాజతీఃకాంచనాంజనరజతమయీఃరీతీఃపద్ధతీః-ధారాఇత్యర్థః-నివర్తయామాసప్రాదుర్భావయామాసేత్యర్థః ॥ ౧౫॥ముమోచేతి ॥ సమనశ్శిలాఃధాతువిశేషసహితాః-మధ్యమేనార్చిషాజుష్టః - కాలీకరాలీవిష్ఫులింగినీధూమ్రవర్ణావిశ్వరుచిర్లోహితా మనోజవాభిధానాసుసప్తస్వగ్నిజిహ్వాసు-మధ్యమయాధూమ్రాఖ్యయావిశిష్టఃఅగ్నిఃధూమరాజీరివధూమనిచయానివశైలఃపర్వతఃశిలాముమోచేతిసంబంధః॥౧౭॥ సఇతి ॥ మహాసత్వాఃమహాజంతవః తేషాంసన్నాదః॥౧౮॥శిరోభిరితి॥శిరోభిరుపలక్షితాః-స్వస్తికఃఫణస్థానీలరేఖావిశేషః॥౨౦॥ యానీతి ॥ శమితుంశమయితుం ॥ ౨౧ ॥ భిద్యతఇతి ॥ భూతైఃపృథివ్యాదిభిస్సహ ॥ * ॥ లేహ్యానితి॥ఆర్షభాణిఋషభచర్మపినద్ధానిచర్మాణిఫలకానికనకత్సరూన్ఖడ్గముష్టీన్॥౨౪॥కృతేతి॥కంఠగుణాఃకంఠస్రజః

త్సరుః ముష్టిబంధనం॥౨౪॥ కృతేతి॥ కృతకంఠగుణాః కృతకంఠస్రజః క్షీబాః మత్తాః - రక్తాక్షాః మధుపానాత్ - పుష్కరాక్షాః - స్వభావతః ఇత్యర్థః॥౨౫॥ హారేతి॥ పారిహార్యం వలయం - తస్థుః తస్థుశ్చ॥౨౬॥ దర్శయంత ఇతి॥ దర్శయంతః ప్రయోజయంతః - మహావిద్యాం అణిమాద్యష్టమహాసిద్ధిం - విద్యాధరమహర్షయః - విద్యాధరాః మహర్షయ ఇవ ఇత్యుపమితసమాసః - ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యనుశాసనాత్ - విద్యాధరశ్రేష్ఠా ఇత్యర్థః - విద్యాధరా మహర్షయశ్చేతి ద్వంద్వసమాసో న యుక్తః - ఇతి విద్యాధరాశ్శ్రుత్వేత్యుపరితనశ్లోకే విద్యాధరాణామేవోపాదానాత్ ॥౨౭॥ శుశ్రువురితి॥ సా పునరత్రాకాశస్థితిః - శుశ్రువుః - విద్యాధరా ఇతి శేషః - ఇతి విద్యాధరాశ్శ్రుత్వేత్యుపసంహారాత్ ॥౨౮॥ రామానుజీయం॥ ఏష ఇతి॥ తితీర్షతి మహావేగమితి క్రియావిశేషణం॥ ౨౯॥ సముద్రం తితీర్షతీత్యుక్తం - తస్య ప్రయోజనకథనాయోక్తమనువదతి॥ రామార్థమితి॥౩౧॥ అనుపూర్వ్యేణేతి॥ ఆనుపూర్వ్యేణ వృత్తం క్రమేణ వృత్తం॥౩౪॥ లంఘనోద్యోగకాలికావస్థాం వర్ణయతి॥ బాహూ ఇత్యాదినా॥ బాహూ సంస్తంభయామాస - నిశ్చలీచకార - కట్యాం ససాద శరీరం సంచుకోచేత్యర్థః - చరణౌ సంచుకోచ చ ॥ రామానుజీయం ॥ బాహూ ఇతి॥ సంస్తంభయామాస పర్వతోపరి దృఢవిన్యాసేన నిష్పందీచకార - కట్యాం ససాద కటిప్రదేశే కృశో బభూవ - చరణౌ సంచుకోచ చ సంకోచయామాస చ॥౩౫॥ సంహృత్యేతి॥ సంహృత్య సంకోచ్య॥ రామానుజీయం॥ సంహృత్యేతి॥ వీర్యవాన్ వీర్యమావివేశేత్యభిధానాత్ - పూర్వం విద్యమానమేవ వీర్యం విశేషతోధిష్ఠితవానిత్యవగమ్యతే తేజస్సత్త్వయోరప్యేవం ద్రష్టవ్యం - తేజః పరాభిభవనసామర్థ్యం - సత్త్వం బలం - వీర్యం ఆకాశాద్యభినిష్క్రమణసామర్థ్యం॥ ౩౬ ॥ మార్గమితి ॥ ప్రా

ణి చ । ఆవర్జభాణి చ చర్మాణి ఖడ్గాంశ్చ కనకత్సరూన్ ॥౨౪॥ కృతకంఠగుణాః క్షీబా రక్తమాల్యానులేపనాః । రక్తాక్షాః పుష్కరాక్షాశ్చ గగనం ప్రతిపేదిరే ॥౨౫॥ హారనూపురకేయూరపారిహార్యధరాః స్త్రియః । విస్మితాస్సస్మితాస్తస్థురాకాశే రమణైస్సహ ॥ ౨౬ ॥ దర్శయంతో మహావిద్యాం విద్యాధరమహర్షయః । సహితాస్తస్థురాకాశే వీక్షాంచక్రుశ్చ పర్వతమ్ ॥౨౭॥ శుశ్రువుశ్చ తదా శబ్దమృషీణాం భావితాత్మనామ్ । చారణానాం చ సిద్ధానాం స్థితానాం విమలేంబరే ॥౨౮॥ ఏష పర్వతసంకాశో హనుమాన్మారుతాత్మజః । తితీర్షతి మహావేగం సముద్రం మకరాలయమ్ ॥ ౨౯ ॥ రామార్థం వానరార్థం చ చికీర్షన్కర్మ దుష్కరమ్ । సముద్రస్య పరం పారం దుష్ప్రాపం ప్రాప్తుమిచ్ఛతి ॥౩౦॥ ఇతి విద్యాధరాశ్శ్రుత్వా వచస్తేషాం మహాత్మనామ్ । తమప్రమేయం దదృశుః పర్వతే వానరర్షభమ్ ॥౩౧॥ దుధువే చ స రోమాణి చకంపే చాచలోపమః । ననాద సుమహానాదం సుమహానివ తోయదః ॥ ౩౨ ॥ ఆనుపూర్వ్యేణ వృత్తం చ లాంగూలం రోమభిశ్చితమ్ । ఉత్పతిష్యన్విచిక్షేప పక్షిరాజ ఇవోరగమ్ ॥౩౩॥ తస్య లాంగూలమావిద్ధమాత్తవేగస్య పృష్ఠతః । దదృశే గరుడేనేవ హ్రియమాణో మహోరగః ॥ ౩౪ ॥ బాహూ సంస్తంభయామాస మహాపరిఘసన్నిభౌ । ససాద చ కపిః కట్యాం చరణౌ సంచుకోచ చ ॥౩౫॥ సంహృత్య చ భుజౌ శ్రీమాంస్తథైవ చ శిరోధరామ్ । తేజస్సత్త్వం తథా వీర్యమావివేశ స వీర్యవాన్ ॥౩౬॥ మార్గమాలోకయన్దూరాదూర్ధ్వం ప్రణిహితేక్షణః । రురోధ హృదయే ప్రాణానాకాశమవలోకయన్ ॥౩౭॥ పద్భ్యాం దృఢమవస్థానం కృత్వా స కపికుంజరః । నికుంచ్య కర్ణౌ హనుమానుత్పతిష్యన్మహాబలః ॥ వానరాన్వానరశ్రేష్ఠ ఇదం

క్షీబా మత్తాః ॥౨౫॥ హారేతి ॥ పారిహార్యః వలయః ॥ ఆవాపకః పారిహార్యః కటకం వలయో స్త్రియామిత్యమరః ॥౨౬॥ దర్శయంత ఇతి ॥ విద్యాధరమహర్షయః విద్యాధరశ్రేష్ఠా ఇత్యర్థః - మహావిద్యాం అణిమాదిసిద్ధిం ॥౨౭॥ శుశ్రువురితి ॥ శబ్దం వాక్యం ॥౨౮॥ తమేవాహ - ఏష ఇత్యాది ॥౨౯॥ రామార్థమితి ॥ వానరార్థం తేషాం రామకార్యే తథాభిమానాత్ ॥౩౧॥ అనుపూర్వ్యాదితి ॥ అనుపూర్వ్యాత్ వృత్తం లాంగూలం విచిక్షేపేత్యన్వయః ॥౩౩॥ తస్యేతి ॥ ఆవిద్ధం భుగ్నం ॥౩౪ ॥ బాహూ ఇతి ॥ బాహూ సంస్తంభయామాస పర్వతోపరి దృఢవిన్యాసేన నిష్పందీచకార - ససాద చ కపిః కట్యామితి కాయప్రసారణాత్ కటిప్రదేశే కృశో భూదిత్యర్థః - చరణౌ సం

న్ ఉచ్ఛ్వాసరూపాన్- ప్రాణనిరోధో వ్యోమోత్పతనార్థం॥౩౮॥ రామానుజీయం॥ యథేతి॥ రాఘవశరదృష్టాంతేనస్వస్యాపి శంబత్వాప్రతిహతత్వామోఘత్వాదికం సూచితవాన్॥ ౩౯ ॥ * నహీతి ॥ హిశబ్దః పాదపూరణే॥౪౦॥*యదీతి॥ అకృతశ్రమః అప్రాప్తశ్రమః- రాక్షసరాజానమిత్యత్ర టజభావ ఆర్షః- ఆనయిష్యామి ఆనేష్యామి॥౪౪॥ సముత్పతతీతి॥ తస్మిన్ హనుమతి వేగాత్సముత్పతతి సతి- నగరోహిణః శైలరుహా వృక్షాః- విటపాన్ సంహృత్య ఆదాయ- సముత్పేతురిత్యర్థః॥ ౪౫ ॥ సంగ్రహేణోక్తం వివృణోతి॥ సమత్తేత్యాదినా॥ కోయష్టిమకః కోయష్టిః॥ ౪౬ ॥ తమితి ॥ తమూరువేగేతి పాఠః- ఊరువేగేన ఉన్మథితాః సాలాః సాలవృక్షాః- అన్యే నగోత్తమాః అన్యే వృక్షశ్రేష్ఠాః - సైన్యాః సేనాయాం సమవేతాః పురుషాః॥ని॥ సేనాయాం సమవేతా యే సైన్యాస్తే సైనికాశ్చ త ఇత్యమరః॥౪౭ ॥౪౯॥ సారవంత ఇతి॥ సారవంతః స్థిరాంశవంతః॥ ని ॥ సారో బలే స్థిరాంశే చేత్యమరః॥౫౦॥ సనానాకుసుమైరితి ॥ మేఘసంకాశః సకపిరిత్యన్వయః - ఖద్యోతైః- రాత్రావితి శేషః॥౫౧॥ విముక్తా ఇతి ॥ అవశీర్యంత అవాశీర్యంత- ఆగమశాసనస్యానిత్యత్వాదడభావః- స్థితవంత ఇత్యర్థః- నివృత్తాః బంధూననుగమ్య నివృత్తాః -సుహృత్ప్రవాసే సలిల ఇతి సామిమాప్యైసప్తమి- ఉదకాంతాత్ స్నిగ్ధో బంధుమనువ్రజేదిత్యుక్తేః ॥ రామానుజీయం॥ విముక్తా ఇతి ॥ తస్య వేగేన విముక్తాః దూరగమనహేతుభూతవేగనహేతునా విముక్తాః గతసంబంధాః - అవశీర్యంత- ఆగమశాసనస్యానిత్యత్వాదడభావః -పుష్పాణి ముక్త్వా సలిలే అవశీర్యంతేత్యనేన ప్రస్థితేభ్యస్సుహృద్భ్యో నివృత్తానామశ్రుమోక్షణపూర్వకం శోకసాగరే నిమగ్నానాం సుహృదాం సమాధిర్వ్యజ్యతే॥౫౨॥ లఘుత్వేనేతి ॥ లఘుత్వేనోపపన్నం లఘుత్వేన యుక్తం॥ రామానుజీయం॥ హనుమంతమనుద్రుతాః సారవంతో వృక్షాః ప్రథమం సాగరే పతితాః - అల్పసారాస్తతో ప్యధికం గత్వా జలే విశీర్ణా ఇత్యుక్త్వా పుష్పాణ్యపి అతిలఘుత్వవత్తయా మహద్దూరం గత్వా పతితానీత్యాహ॥ లఘుత్వేనేతి॥౫౩॥ తారాశైత్యర్థమేకం వాక్యం ॥ తారాచితమివాకాశం ప్రబభౌ స మహార్ణవః॥౫౪॥ పుష్పౌఘేణేతి॥ అనుబద్ధేన

వచనమబ్రవీత్ *యథా రాఘవనిర్ముక్తశ్శరశ్శ్వసనవిక్రమః॥౩౯॥ గచ్ఛేత్తద్వద్గమిష్యామి లంకాం రావణపాలితామ్ *నహి ద్రక్ష్యామి యది తాం లంకాయాం జనకాత్మజామ్॥౪౦॥ అనేనైవ హి వేగేన గమిష్యామి సురాలయమ్ *యది వా త్రిదివే సీతాం న ద్రక్ష్యామ్యకృతశ్రమః॥౪౧॥ బద్ధ్వా రాక్షసరాజానమానయిష్యామి రావణం *సర్వథా కృతకార్యోహమేష్యామి సహ సీతయా॥౪౨॥ ఆనయిష్యామి వా లంకాం సముత్పాట్య సరావణామ్ *ఏవముక్త్వా తు హనుమాన్ వానరాన్వానరోత్తమః॥౪౩॥ ఉత్పపాతాథ వేగేన వేగవానవిచారయన్ *సుపర్ణమివ చాత్మానం మేనే స కపికుంజరః॥౪౪॥ సముత్పతతి తస్మింస్తు వేగాత్తే నగరోహిణః । సంహృత్య విటపాన్సర్వాన్ సముత్పేతుస్సమంతతః॥౪౫॥ సమత్తకోయష్టిమకాన్ పాదపాన్పుష్పశాలినః । ఉద్వహన్నూరువేగేన జగామ విమలేంబరే॥౪౬॥ ఊరువేగోద్ధతా వృక్షా ముహూర్తం కపిమన్వయుః । ప్రస్థితం దీర్ఘమధ్వానం స్వబంధుమివ బాంధవాః॥౪౭॥ తమూరువేగోన్మథితాస్సాలాశ్చాన్యే నగోత్తమాః। అనుజగ్ముర్హనూమంతం సైన్యా ఇవ మహీపతిమ్॥౪౮॥ సుపుష్పితాగ్రైర్బహుభిః పాదపైరన్వితః కపిః। హనుమాన్పర్వతాకారో బభూవాద్భుతదర్శనః॥౪౯॥ సారవంతోథ యే వృక్షా న్యమజ్జన్ లవణాంభసి। భయాదివ మహేంద్రస్య పర్వతా వరుణాలయే॥౫౦॥ స నానాకుసుమైః కీర్ణః కపిస్సాంకురకోరకైః। శుశుభే మేఘసంకాశః ఖద్యోతైరివ పర్వతః॥౫౧॥ విముక్తాస్తస్య వేగేన ముక్త్వా పుష్పాణి తే ద్రుమాః। అవశీర్యంత సలిలే నివృత్తాస్సుహృదో యథా॥౫౨॥ లఘుత్వేనోపపన్నం తద్విచిత్రం సాగరేపతత్ । ద్రుమాణాం వివిధం పుష్పం కపివాయుసమీరితమ్॥౫౩॥ తారాశతమివాకాశం ప్రబభౌ స మహార్ణవః॥ పుష్పౌఘేణానుబద్ధేన నానావర్ణేన వానరః॥౫౪॥ బభౌ మేఘ ఇవాకాశే విద్యుద్గణవిభూషితః *తస్య వేగసమాధూతైః పుష్పైస్తోయమదృశ్యత॥

మకోచసంకోచయామాస॥౩౫॥ తేజ ఇతి ॥ తేజః పరాభిభవసామర్థ్యం- సత్త్వం బలం॥౪౦॥*యదీతి ॥ ఆనయిష్యామి ఆనేష్యామి॥౪౨॥౪౩॥౪౪॥ సముత్పతతీతి॥ సముత్పతతి హనూమతి సముద్గచ్ఛతి సతి - నగరోహిణః పర్వతస్థవృక్షాః విటపాన్ సంహృత్య సంక్షిప్య - వేగాత్ సముత్పేతురిత్యర్థః॥౪౯॥ సారవంత ఇతి॥ సారవంతః గురుత్వాతిశయయుక్తాః॥౫౧॥ విముక్తా ఇతి ॥ తస్య హనుమతో వేగేన విముక్తాః ద్రుమాః పుష్పాణి ముక్త్వా సలిలే అవశీర్యంత- అడభావ ఆర్షః- సుహృదో యథేతి- బం

వ్యాప్తేన॥౫౪॥౫౫॥*రామానుజీయం॥తస్యేతి॥బాహ్వోః పంచశాఖత్వాత్ పంచాస్యపన్నగదృష్టాంతః॥౫౬॥*పిబన్నివేతి॥అర్ణవంపిబన్నివఆకాశంపిపాసురివే త్యాభ్యామస్యమహానుద్యోగస్సూచ్యతే - లంఘనవేగేనసహసాక్షీయమాణేసాగరవిస్తారేసపీయమానఇవభవతి- ఏవమంబరంచ-తతోతివేగేనగచ్ఛన్ సమహార్ణవంపిబన్నివబభౌ - తథాఆకాశమపీత్యాహుః॥రామానుజీయం॥పిబన్నివేతి ॥ సాగరప్రత్యాసన్నప్రదేశగమనవేళాయాంమహోదధింపిబన్నివబభౌ-తదుపరిగమనావస్థాయామాకాశంపిపాసురివదదృశే॥౫౭॥౫౮॥*పింగే-తి ॥ పింగేపింగళవర్ణే-పింగాక్షాణాంవానరాణాంముఖ్యస్య-పరిమండలేమండలాకారే-చంద్రసూర్యావిత్యభూతోపమా॥౫౯॥*ముఖమితి॥తత్సూర్యమండలం-సంధ్యాసూర్యమండలం॥౬౦॥*లాంగూలమితి॥సమావిద్ధంఉన్నతీకృతం॥౬౧॥౬౨॥*స్ఫిగ్దేశేనేతి॥స్ఫిగ్దేశేనవాలమూలప్రదేశేన॥౬౩॥*తస్యేతి॥గర్జతిఅగర్జత్॥౬౪॥*ఖేయథేతి॥సానుబంధా సపుచ్ఛా-ఉల్కా-హిపుచ్ఛయుక్తానిపతతి॥రామానుజీయం॥ఖేయథేతి॥ఉల్కాపాతోపమయారావణస్యభావ్యశుభంసూచ్యతే॥౬౫॥*పతదితి॥పతంగః సూర్యః-వ్యాయతో దీర్ఘః-ప్రవృద్ధఇవదీర్ఘఇవకక్ష్యయాంబధ్యమానాయాంహిమాతంగోదీర్ఘోభవతి॥ రామానుజీయం ॥ పతదితి ॥ పతత్పతంగసంకాశః గచ్ఛత్సూర్యసదృశః వ్యాయతః కపిః బధ్యమానయాకక్ష్యయాప్రవృద్ధః దీర్ఘభూతో మాతంగఇవశుశుభఇతియోజనా-కక్ష్యాఇభమధ్యబంధనం॥ని॥ కక్ష్యాప్రకోష్ఠేహర్మ్యాదేః కాంచ్యాంమధ్యేభబంధనఇత్యమరః॥౬౬॥*ఉపరిష్టాదితి॥ నార్ధజలావగాఢేనాధోభాగేనవ్యోమావగాఢేనచోర్ధ్వభాగేనగచ్ఛతి - అయంచఉపరిగతశరీరేణాధోజలావగాఢఛాయయాచైకాకారస్సన్ మారుతపూరితకటానౌరివాసీత్॥౬౭॥*యంయమితి॥సోన్మాదఇవసముద్ధర్షఇవ -సముద్ధతజలఇత్యర్థః॥రామానుజీయం॥యమితి॥సోన్మాదఇవఅపస్మారీవ-భ్రమణఫేనజలోద్గమనక్రోశనా

౫౫॥ తారాభిరభిరామాభిరుదితాభిరివాంబరమ్*తస్యాంబరగతౌబాహూదదృశాతేప్రసారితౌ॥౫౬॥పర్వతాగ్రాద్వినిష్క్రాంతౌపంచాస్యావివపన్నగౌ * పిబన్నివబభౌచాపిసోర్మిజాలంమహార్ణవమ్॥౫౭॥ పిపాసురివచాకాశందదృశేసమహాకపిః * తస్యవిద్యుత్ప్రభాకారేవాయుమార్గానుసారిణః॥౫౮॥నయనేవిప్రకాశేతేపర్వతస్థావివానలౌ*పింగేపింగాక్షముఖ్యస్యబృహతీపరిమండలే॥౫౯॥చక్షుషీసంప్రకాశేతేచంద్రసూర్యావివోదితౌ*ముఖంనాసికయాతస్యతామ్రయాతామ్రమాబభౌ॥౬౦॥ సంధ్యయాసమభిస్పృష్టంయథాతత్సూర్యమండలం*లాంగూలంచసమావిద్ధంప్లవమానస్యశోభతే॥౬౧॥అంబరేవాయుపుత్రస్యశక్రధ్వజఇవోచ్ఛ్రితమ్*లాంగూలచక్రేణమహాన్ శుక్లదంష్ట్రోనిలాత్మజః॥౬౨॥వ్యరోచతమహాప్రాజ్ఞఃపరివేషీవభాస్కరః*స్ఫిగ్దేశేనాభితామ్రేణరరాజసమహాకపిః॥౬౩॥ మహతాదారితేనేవగిరిర్గైరికధాతునా*తస్యవానరసింహస్యప్లవమానస్యసాగరమ్॥౬౪॥ కక్షాంతరగతోవాయుర్జీమూతఇవగర్జతి * ఖేయథానిపతంత్యుల్కాహ్యుత్తరాంతాద్వినిస్సృతా॥౬౫॥దృశ్యతేసానుబంధాచతథాసకపికుంజరః*పతత్పతంగసంకాశోవ్యాయతశ్శుశుభేకపిః॥౬౬॥ప్రవృద్ధఇవమాతంగఃకక్ష్యయాబధ్యమానయా * ఉపరిష్టాచ్ఛరీరేణఛాయయాచావగాఢయా॥౬౭॥సాగరేమారుతావిష్టానౌరివాసీత్తదాకపిః*యంయందేశంసముద్రస్యజగామసమహాకపిః॥౬౮॥ ససతస్యోరువేగేనసోన్మాదఇవలక్ష్యతే*సాగరస్యోర్మిజాలానామురసాశైలవర్ష్మణామ్॥౬౯॥ అభిఘ్నంస్తుమ

హప్రస్థాపనార్థంగతాః సుహృదోబంధూన్ ప్రస్థాప్యయథానివర్తంతే-తద్వాక్రమానివృత్తా ఇత్యర్థః॥౫౬॥* పిబన్నివేతి॥అర్ణవసమీపగమనవేళాయాముదధింపిబన్నివబభౌ-ఉపరిగమనావస్థాయాంఆకాశంపపాసురివదదృశే॥౫౮॥*పింగేఇతి॥పరిమండలేవర్తులాకారే॥౬౨॥*స్ఫిగ్దేశేనేతి॥స్ఫిగ్దేశేనవాలమూలప్రదేశేన॥౬౩॥*తస్యేతి॥గర్జతిజగర్జ॥౬౪॥*ఖ ఇతి॥సానుబంధాసూక్ష్మరేఖాసహితా॥౬౫॥*పతదితి॥పతత్పతంగసంకాశః గచ్ఛత్సూర్యసదృశః-వ్యాయతః దీర్ఘాకారః కపిః-బధ్యమానయాకక్ష్యయాగజమధ్యబంధనరజ్జ్వా-ప్రవృద్ధః దీర్ఘీభూతోమాతంగఇవశుశుభ ఇతియోజనా॥౬౬॥*ఉపరిష్టాదితి ॥ ఉపరిష్టాత్ స్థితశరీరేణావగాఢయాసాగరాంతః ప్రవిష్టయాచ్ఛాయయాప్రతిబింబేనచైకాకారస్సన్ సాగరాంతర్మగ్నమూలాబహిస్థోర్ధ్వభాగామారుతావిష్టావాయుప్రేరితానౌరివాసీదితియోజనా ॥ ౬౭॥ *యమితి॥సోన్మాదఇవసముద్రః అపస్మారీవలక్ష్యతే-భ్రమణఫేనజలోద్గమనఘోషాదిమత్త్వాదియముపమా॥౬౮॥*సాగరస్యేతి॥శైలవర్ష్మణాశైలసదృశేన-ఉరశ్శ

దిమత్త్వాద్దియముపమా ॥ ౬౯ ॥ * సాగరస్యేతి॥ శైలవర్ష్మణాం శైలతుల్యానాం ॥ ని ॥ వర్ష్మ దేహప్రమాణయోరితి సజ్జనః ॥ రామానుజీయం ॥ సాగరస్యేతి ॥ ఊర్మిజాలానామిత్యత్ర నఙ్లో కావ్యమేతిపస్త్వానిషేధేపి ఋషిప్రయోగాత్ సాధుత్వం- ఉరసా-ఉరశ్శబ్దేనఉరో వేగజనితో వాయుర్లక్ష్యతే॥ ౭౦॥* వికర్షన్ని తి॥వికిరన్నివవిభజన్నివరోదసీద్యావాపృథివ్యౌ॥ ౭౧॥* మేర్వితి॥అతిక్రామత్ అత్యక్రామత్ ॥ ౭౨॥* తస్యేతి॥ తస్యహనుమతః వేగేనఊరువాతేన-సముద్ధూతం-సము త్థాపితం-సజలదంజలం-జలదో జలంచోద్ధూతమిత్యర్థః॥ రామానుజీయం॥ తస్యేతి॥ తస్యవేగసముద్ధూతమితిపాఠః-జలం సజలదమిత్యనేనసముద్ధూతంజలం మేఘమం డలపర్యంతమభూదిత్యవగమ్యతే॥ ౭౩ ॥* తిమీతి ॥ తిమయోమహామత్స్యాః-నక్రాః గ్రాహాః-ఝషామకరాః-వివృతాః జలవిభేదేన ప్రకాశితాః॥ ౭౪॥ ౭౫ ॥* దశ యోజనవిస్తీర్ణేతి ॥ నను త్రింశద్యోజనాయతత్వే చతుర్థపదేపిలంకాప్రాప్తిస్స్యాత్ - మైనాకసంవాదసురసాసంవాదాదికంచవిరుధ్యేత-నహి-బింబాదధికపరి మాణత్వం ప్రతిబింబస్యసంభవతీతినశంకనీయం-ఛాయాశబ్దోహినాత్ర ప్రతిబింబపరః కింత్వనాతపపరః-ప్రాతరేవహి సముద్రతరణముక్తం- తదాతస్యచ్ఛాయాస ముద్రేతథాప్రమాణాదృశ్యతైవ॥ ౭౬ ॥* శ్వేతాభ్రేతి ॥ అభ్రఘనః అభ్రమూర్తిః॥ రామానుజీయం॥ శ్వేతేతి॥ శ్వేతాభ్రఘనరాజీవ అత్ర శ్వేతశబ్దేనస్వచ్ఛతో చ్యతే-ఘనశబ్దేనసాంద్రతా॥ ని॥ ఘనంనిరంతరంసాంద్రమిత్యమరః । నిర్మలాభ్రసాంద్రపఙ్క్తిరివేత్యర్థః॥ ౭౭॥* యేనేతి॥ ద్రోణీకటాహః॥ ౭౮॥* ఆపాతే ఇతి॥ ఆపాతేమార్గే॥ ౮౩ ॥* తతాపేతి॥ రామకార్యం సీతాన్వేషణం తదేవార్థః ప్రయోజనం తస్యసిద్ధయే లాభాయ-తద్ధేతుభూతహనుమచ్ఛ్రమనివర్తనాయేత్యర్థః॥ రా మానుజీయం ॥ తతాపేతి॥ సిషేవఇత్యనేనపుత్రత్వేపి రామకార్యప్రవృత్తత్వాత్ పూజ్యతైవద్యోత్యతే॥ ౮౫॥* నాగా ఇతి॥ రక్షాంసిదిక్పాలకరక్షస్సంబంధీని॥ ౮౬॥*

హా వేగః పుప్లువే సమహాకపిః* కపివాతశ్చ బలవాన్ మేఘవాతశ్చ నిస్సృతః॥ ౭౦॥ సాగరం భీమనిర్ఘోషం కంపయామాసతుర్భృశమ్* వికర్షన్నూర్మిజాలాని బృహంతి లవణాంభసి॥ ౭౧॥ పుప్లువే కపిశార్దూలో వికిరన్నివ రోదసీ* మేరుమందరసంకాశానుద్గతాన్స మహార్ణవే॥ ౭౨॥ అతిక్రామన్మహావేగ స్తరంగాన్ గణయన్నివ* తస్య వేగసముద్ధూతం జలం సజలదం తదా॥ ౭౩॥ అంబరస్థం విబభ్రాజ శారదాభ్రమివాతతమ్ * తిమినక్రఝషాః కూర్మా దృశ్యంతే వివృతాస్తదా॥ ౭౪॥ వస్త్రాపకర్షణేనేవ శరీరాణి శరీరిణాం* ప్లవమానం సమీక్ష్యాథ భుజంగాస్సాగరాలయాః ॥ వ్యోమ్ని తం కపిశార్దూలం సుపర్ణ ఇతి మేనిరే* దశయోజనవిస్తీర్ణా త్రింశద్యోజనమాయతా॥ ౭౬॥ ఛాయా వానరసింహస్య జలే చారుతరా భవత్ * శ్వేతాభ్రఘనరాజీవ వాయుపుత్రానుగామినీ॥ ౭౭॥ తస్య సా శుశుభే ఛాయా వితతా లవణాంభసి* శుశుభే స మహాతేజా మహాకాయో మహాకపిః॥ ౭౮॥ వాయుమార్గే నిరాలంబే పక్షవానివ పర్వతః* యేనాసౌ యాతి బలవాన్ వేగేన కపికుంజరః॥ ౭౯॥ తేన మార్గేణ సహసా ద్రోణీకృత ఇవార్ణవః * ఆపాతే పక్షిసంఘానాం పక్షిరాజ ఇవ వ్రజన్॥ ౮౦॥ హనుమాన్ మేఘజాలాని ప్రకర్షన్మారుతో యథా* పాండురారుణవర్ణాని నీలమాంజిష్ఠకాని చ॥ ౮౧॥ కపినాకృష్యమాణాని మహాభ్రాణి చకాశిరే * ప్రవిశన్నభ్రజాలాని నిష్పతంశ్చ పునః పునః॥ ౮౨॥ ప్రచ్ఛన్నశ్చ ప్రకాశశ్చ చంద్రమా ఇవ లక్ష్యతే* ప్లవమానం తు తం దృష్ట్వా ప్లవంగం త్వరితం తదా॥ ౮౩॥ వవర్షుః పుష్పవర్షాణి దేవగంధర్వదానవాః * తతాప న హి తం సూర్యః ప్లవంతం వానరోత్తమమ్॥ ౮౪॥ సిషేవే చ తదా వాయూ రామకార్యార్థసిద్ధయే। ఋషయస్తుష్టువుశ్చైనం ప్లవమానం విహాయసా ॥ ౮౫॥ జగుశ్చ దేవగంధర్వాః ప్రశంసంతో మహౌజసమ్। నాగాశ్చ తుష్టువుర్యక్షా రక్షాంసి విబుధాః ఖగాః॥ ౮౬॥ ప్రేక్ష్య సర్వే కపివరం సహసా విగ

శబ్దేనఉరో వేగజనితవాయుర్లక్ష్యతే॥ ౭౦ ॥* వికర్షన్నితి॥ వికిరన్నివరోదసీద్యావాపృథివ్యౌ ఊర్మిజాలానివికిరన్ విక్షిపన్నివపుప్లువ ఇతిసంబంధః॥ ౭౨ ॥* తస్యేతి ॥ వేగస ముద్ధూతం వేగే నోత్కీర్ణం-అతఏవాంబరస్థం అతఏవసజలదం జలదసహచరం జలం-శారదాభ్రమివస్వచ్ఛం చజలదవిశేషవత్ విబభ్రాజేత్యర్థః- వేగసముద్ధూతమి త్యపిపాఠః॥ ౭౩ ॥* తిమీతి॥ శరీరాణి అవయవాః॥ ౭౬॥* శ్వేతేతి॥ శ్వేతాభ్రఘనరాజీవ-అత్ర శ్వేతశబ్దేనస్వచ్ఛతోచ్యతే ఘనశబ్దేనసాంద్రతా తథాచనిర్మలాభ్ర సాంద్రపఙ్క్తిరిత్యర్థః॥ ౭౯॥* ఆపాత ఇతి॥ ఆపతంతి సంచరంత్యస్మిన్నిత్యాపాతో మార్గః॥ ౮౦॥* తస్మిన్నితి॥ సాగరః సగరసంబంధీ- అతఏవఇక్ష్వాకుకులమానార్థీ

తస్మిన్నితి॥మానార్థీ బహుమానార్థీ-స్వయం సాగరత్వాదితి భావః॥౮౭॥*సాహాయ్యమితి॥సర్వవాచ్యః సర్వప్రకారేణ నింద్యః-వివక్షతాం వక్తుమిచ్ఛతాం॥రామానుజీయం॥సాహాయ్యమితి॥వివక్షతాం వక్తుమిచ్ఛతాం-వాగింద్రియవతామిత్యర్థః-సర్వవాచ్యో భవిష్యామి-సర్వనిందావాగ్విషయో భవిష్యామీత్యర్థః॥౮౮॥*రామానుజీయం॥అహమితి॥నావసీదితుమర్హతీతి పాఠః॥౮౯॥*రామానుజీయం॥తథేతి॥శేషం మార్గశేషం॥౯౦॥*ఇతీతి॥హిరణ్యనాభం హిరణ్యశృంగం-నాభిశబ్దో హ్యాద్యంతవాచీ శృంగం చ పర్వతస్యాద్యంతమేవ॥సి॥నాభిరద్యంతకస్తూర్యోరితి దర్పః॥౯౧॥*త్వమితి॥పరిఘః అర్గళం॥ని॥పరిఘో ముద్గరేర్గళ ఇతి దర్పః॥౯౨॥*పరిఘత్వమేవాహ॥త్వమేషామితి॥౯౩॥*తిర్యగితి॥శక్తిః-అస్తీతి శేషః॥౯౪॥*తస్యేతి॥ఇక్ష్వాకోః కులేవంశే వర్తతే శుశ్రూషత ఇతి ఇక్ష్వాకుకులవర్తీ తస్య పూజ్యతమాస్తవ-మత్సంబంధాదితి భావః-యద్వా త్వదుపకారకవాయుపుత్రముద్దిశ్య॥రామానుజీయం॥తస్యేతి॥సాహాయ్యం సహాయకర్మ-సహకారిత్వమితి యావత్-బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్-మమ ఇక్ష్వాకవః పూజ్యా హి-మద్వృద్ధిహేతుత్వాత్ తవ పరం పూజ్యతమాః-సగరవివృద్ధమదంతః ప్రవేశసుఖావస్థానాదిఫలభోక్తృత్వాదితి భావః॥౯౬॥*కుర్వితి॥ కార్యం ప్రయోజనం విశ్రాంత్యాది-కర్తవ్యం కార్యమకృతం సతాం-మన్యుం కోపం-ఉదీరయేత్ ప్రేరయేత్-ఉత్పాదయేత్॥౯౮॥ *చామీకరేతి॥చామీకర మహానాభ స్వర్ణమయమహాశృంగ॥౯౯॥*కాకుత్స్థ ఇతి॥కాకుత్స్థస్యానృశంస్యం రామస్య సీతావిషయాం దయాం॥౧౦౦॥*హిరణ్యనాభ ఇతి॥ నిశమ్య-వచనమితి శేషః॥౧౦౧॥౧౦౨॥*శాతకుంభేతి॥ శాతకుంభనిభైః స్వర్ణసదృశైః-ఆదిత్యోదయసంకాశైః ఆదిత్యోదయతుల్యైరిత్యర్థః- శృంగైరుపలక్షితః శృం

తక్ష్లమమ్ * తస్మిన్ ప్లవగశార్దూలే ప్లవమానే హనూమతి॥౮౭॥ఇక్ష్వాకుకులమానార్థీ చింతయామాస సాగరః*సాహాయ్యం వానరేంద్రస్య యది నాహం హనూమతః॥౮౮॥కరిష్యామి భవిష్యామి సర్వవాచ్యో వివక్షతామ్*అహమిక్ష్వాకునాథేన సగరేణ వివర్ధితః॥౮౯॥ ఇక్ష్వాకుసచివశ్చాయం నావసీదితుమర్హతి*తథా మయా విధాతవ్యం విశ్రమేత యథా కపిః॥౯౦॥ శేషం చ మయి విశ్రాంతస్సుఖేనాతిపతిష్యతి* ఇతి కృత్వా మతిం సాధ్వీం సముద్రశ్ఛన్నమంభసి॥౯౧॥హిరణ్యనాభం మైనాకమువాచ గిరిసత్తమమ్*త్వమిహాసురసంఘానాం పాతాళతలవాసినామ్॥౯౨॥ దేవరాజ్ఞా గిరిశ్రేష్ఠ పరిఘస్సంనివేశితః*త్వమేషాం జాతవీర్యాణాం పునరేవోత్పతిష్యతామ్॥౯౩॥ పాతాళస్యాప్రమేయస్య ద్వారమావృత్య తిష్ఠసి॥*॥ తిర్యగూర్ధ్వమధశ్చైవ శక్తిస్తే శైల వర్ధితుమ్॥౯౪॥ తస్మాత్సంచోదయామి త్వాముత్తిష్ఠ గిరిసత్తమ॥*॥ స ఏష కపిశార్దూలస్త్వాముపర్యేతి వీర్యవాన్॥౯౫॥ హనూమాన్రామకార్యార్థం భీమకర్మా ఖమాప్లుతః॥*॥ అస్య సాహ్యం మయా కార్యమిక్ష్వాకుకులవర్తినః॥౯౬॥ మమ హీక్ష్వాకవః పూజ్యాః పరం పూజ్యతమాస్తవ॥*॥ కురు సాచివ్యమస్మాకం న నః కార్యమతిక్రమేత్॥౯౭॥ కర్తవ్యమకృతం కార్యం సతాం మన్యుముదీరయేత్॥*॥ సలిలాదూర్ధ్వముత్తిష్ఠ తిష్ఠత్వేష కపిస్త్వయి॥౯౮॥ అస్మాకమతిథిశ్చైవ పూజ్యశ్చ ప్లవతాం వరః॥ *॥ చామీకరమహానాభ దేవగంధర్వసేవిత॥౯౯॥ హనుమాంస్త్వయి విశ్రాంతస్తతశ్శేషం గమిష్యతి॥*॥ కాకుత్స్థస్యానృశంస్యం చ మైథిల్యాశ్చ వివాసనమ్॥౧౦౦॥శ్రమం చ ప్లవగేంద్రస్య సమీక్ష్యోత్థాతుమర్హసి॥*॥ హిరణ్యనాభో మైనాకో నిశమ్య లవణాంభసః॥౧౦౧॥ ఉత్పపాత జలాత్తూర్ణం మహాద్రుమలతాయుతః॥*॥ స సాగరజలం భిత్త్వా బభూవాభ్యుత్థితస్తదా॥౧౦౨॥ యథా జలధరం భిత్త్వా దీప్తర

పూజార్థీ॥౮౭॥*చింతాప్రకారమేవాహ॥సాహాయ్యమితి॥ వివక్షతాం వక్తుమిచ్ఛతాం వాగింద్రియవతామిత్యర్థః- సర్వవాచ్యః సర్వనిందావాగ్విషయో భవిష్యామీత్యర్థః॥౮౮॥౮౯॥*తథేతి॥ శేషం మార్గశేషం॥౯౦॥*ఇతీతి॥ హిరణ్యనాభం హిరణ్యప్రధానం - హిరణ్మయమిత్యర్థః॥ని॥నాభిః ప్రధానే కస్తూర్యామితి విశ్వః॥౯౧॥*త్వమితి॥పరిఘస్సన్నివేశితః ఆయుధవిశేషత్వేన సన్నివేశితః అనేన పక్షచ్ఛేదభయాత్సముద్రప్రవేశానంతరం-పాతాళస్థరాక్షసనిరోధార్థం దేవరాజేన మైనాకః స్థాపిత ఇత్యవగమ్యతే॥౯౩॥*తిర్యగితి॥వర్ధితుం శక్తిరస్తీతి శేషః॥౯౪॥*స ఏష ఇతి॥త్వాముపరి తవోపరి॥౯౬॥*కుర్వితి॥ అతః సాచివ్యకరణాత్-అస్మాకం కార్యం ప్రయోజనం నాతిక్రమేత్ నలుప్యతామిత్యర్థః॥౯౭॥ కార్యాతిక్రమే అరిష్టమాహ॥కర్తవ్యమితి॥౯౮॥*చామీకరేతి॥చామీకర హిరణ్యాత్మక॥౧౦౦॥*హిర

గాణిదర్శయామాసేతియోజనా॥౧౦౪॥*తప్తేతి॥శస్త్రసంకాశం-నీలమిత్యర్థః॥ని॥శస్త్రమాయుధలోహయోరితివిశ్వః॥౧౦౬॥*తమితి॥నిశ్చితః నిశ్చితవాక్ కర్తరినిష్ఠా॥౧౦౭॥రామానుజీయం॥సతమితి॥జీమూతమివమారుతఇత్యనేనఅనాయాసేనపర్వతంపాతితవానితిద్యోత్యతే॥౧౦౮॥*సఇతి॥జహర్షవిసిష్మియే॥రామానుజీయం॥సతదేతి॥జహర్షచననందచేతిపదద్వయేనకాయమనసోర్వికృతిరుచ్యతే అస్యవేగేనగ్లానిరాహిత్యంబుధ్వాహృష్టమనాబభూవేత్యర్థః॥౧౦౯॥*తమితి॥ప్రీతః ప్రీతిద్యోతకవ్యాపారః॥రామానుజీయం॥తమితి॥ప్రీతః సుఖితః-హృష్టమనాః ప్రసన్నమనాః॥౧౧౧॥రామానుజీయం॥దుష్కరమితి॥విశ్రమస్వేతి శ్రమిరాత్మనేపదీకశ్చిదస్తి-తథాచోక్తంభట్టమల్లేన॥శ్లో॥విశ్రామ్యతీతివిశ్రాంతౌక్వచిద్విశ్రమతేపిచేతి॥౧౧౩॥కృతఇతి॥కృతేఉపకారే-త్వత్ప్రతికారార్థిత్వదాతిథ్యకరణాపేక్షీత్వత్తస్సంమాననమర్హతీతి-త్వయాతత్కృతాతిథ్యపరిగ్రహపవాస్యసంమానమిత్యర్థః॥౧౧౪॥చోదనాప్రకారమాహ॥యోజనానామితి॥ప్రక్రమతామితిప్రచోదితఇతిపూర్వేణాన్వయః॥రామానుజీయం॥త్వన్నిమిత్తమిత్యాదిశ్లోకద్వయమేకంవాక్యం॥ఏషకపిః యోజనానాంశతంచాపిసమాప్లుతః సమాపతితుముపక్రాంతః - తవసానుషువిశ్రాంతః- శేషంమార్గశేషం-ప్రక్రమతామితిత్వన్నిమిత్తంఅహంఅనేనసాగరేణబహుమానాత్ ప్రచోదితః-అతః కపిశార్దూలత్వంతిష్ఠమయివిశ్రమ్యగమ్యతామిత్యన్వయః॥౧౧౬॥తదితి ॥ తత్ప్రసిద్ధం-కందః కరహాటః-మూలంపాదః-తత్తస్మాత్ ॥౧౧౭॥ అస్మాకమితి ॥ ప్రఖ్యాతఇతిసంబంధవిశేషణం - మహాగుణానాంపరిగ్రహాయాస్మిన్ సతథా॥రామానుజీయం॥హనుమతః పూజ్యతమత్వేహేత్వంతరందర్శయతి॥అస్మాకమపీతిసంబంధః॥అతిథ్యతిథిమద్భావలక్షణః- మహాగుణపరిగ్ర

శ్మిర్దివాకరః * సమహాత్మాముహూర్తేనపర్వతస్సలిలావృతః॥౧౦౩॥దర్శయామాసశృంగాణిసాగరేణనియోజితః* శాతకుంభమయైశ్శృంగైస్సకిన్నరమహోరగైః॥౧౦౪॥ఆదిత్యోదయసంకాశైరాలిఖద్భిరివాంబరమ్ * తప్తజాంబూనదైశ్శృంగైః పర్వతస్యసముత్థితైః॥౧౦౫॥ఆకాశంశస్త్రసంకాశమభవత్కాంచనప్రభమ్ * జాతరూపమయైశ్శృంగైర్భ్రాజమానైస్స్వయంప్రభైః॥౧౦౬ ॥ ఆదిత్యశతసంకాశస్సోభవద్గిరిసత్తమః * తముత్థితమసంగేనహనుమానగ్రతస్స్థితమ్॥౧౦౭॥మధ్యేలవణతోయస్యవిఘ్నోయమితినిశ్చితః * సతముచ్ఛ్రితమత్యర్థంమహావేగోమహాకపిః॥౧౦౮॥ఉరసాపాతయామాసజీమూతమివమారుతః * సతదాపాతితస్తేనకపినాపర్వతోత్తమః॥౧౦౯॥బుద్ధ్వాతస్యకపేర్వేగంజహర్షచననందచ * తమాకాశగతంవీరమాకాశేసముపస్థితః॥౧౧౦॥ప్రీతోహృష్టమనావాక్యమబ్రవీత్పర్వతః కపిమ్ । మానుషంధారయన్రూపమాత్మనశ్శిఖరేస్థితః॥౧౧౧ ॥దుష్కరంకృతవాన్కర్మత్వమిదంవానరోత్తమ । నిపత్యమశ్శృంగేషువిశ్రమస్వయథాసుఖమ్॥౧౧౨॥రాఘవస్యకులేజాతైరుదధిః పరివర్ధితః।సత్వాంరామహితేయుక్తంప్రత్యర్చయతిసాగరః॥౧౧౩॥కృతేచప్రతికర్తవ్యమేషధర్మస్సనాతనః।సోయంతత్ప్రతికారార్థీత్వత్తస్సమ్మానమర్హతి॥౧౧౪॥త్వన్నిమిత్తమనేనాహంబహుమానాత్ప్రచోదితః । తిష్ఠత్వంకపిశార్దూలమయివిశ్రమ్యగమ్యతామ్ * యోజనానాంశతంచాపికపిరేషసమాప్లుతః।తవసానువిశ్రాంతశ్శేషంప్రక్రమతామితి॥౧౧౬॥తదిదంగంధవత్స్వాదుకందమూలఫలంబహు । తదాస్వాద్యహరిశ్రేష్ఠవిశ్రాంతోనుగమిష్యసి॥౧౧౭॥అ

శ్యనాభఇతి॥నిశమ్య-వచనమితిశేషః-ఆనృశంస్యంకృతజ్ఞత్వం॥౧౦౨॥*సమహాత్మేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకంవాక్యం॥శాతకుంభమయైః శృంగైరుపలక్షితః॥౧౦౪॥ *తప్తేతి॥శస్త్రసంకాశంశస్త్రశ్యామమాకాశం-కాంచనప్రభంకనకగౌరమాసీదిత్యర్థః॥౧౦౬॥*తమితి॥అసంగేనఏకాకినా॥౧౦౭॥*సఇతి॥జహర్షచననందచేత్యనేనకాయమనసోర్వికృతిరుచ్యతే॥౧౧౩॥కృతేచేతి॥కృతేఉపకారేసోయముదధిః-తత్ప్రతికారార్థీతస్యోపకారస్యప్రత్యుపకారార్థీ-త్వత్తః సమ్మానమర్హతిత్వత్సకాశాత్ త్వత్తీస్వీకారరూపాంపూజాంప్రాప్తుంయోగ్యోభవతీత్యర్థః॥౧౧౪॥త్వన్నిమిత్తమిత్యాదిశ్లోకద్వయమేకంవాక్యం॥ఏషకపిః యోజనానాంశతంసమాప్లుతః సమాప్లవితుముపక్రాంతః శేషంమార్గశేషంప్రక్రమతామితి॥త్వన్నిమిత్తమనేనసాగరేణాహంబహుమానాత్ప్రచోదితః-అతః కపిశార్దూలత్వంతిష్ఠ-మయివిశ్రమ్యగమ్యతామిత్యన్వయః॥౧౧౬॥తదితి॥తత్ప్రసిద్ధం॥౧౧౭॥అస్మాకమితి॥మహాగుణపరిగ్రహః-మహాగుణేనవాయునాపరిగృహ్యాతఇతితథా॥౧౧౯॥అతిథిరితి॥త్వాదృశోమ

హాః-పరిగృహ్యాతఇతిపరిగ్రహాఃసుహాగుణానాంసతాంపరిగ్రహఃమహాగుణపరిగ్రహః॥౧౧౯॥ రామానుజీయం॥అతిథిరితి॥తాదృశోమహానితిపాఠః॥ ౧౨౦॥ రామానుజీయం॥కించాతిథే స్తవపూజాయాంకామ్యార్థసిద్ధివద్వాయోరపిప్రత్యుపకారసిద్ధిస్స్యాదిత్యాహ-త్వంహీత్యాదినా॥౧౨౨॥సంబంధంవివృణోతి॥పూర్వమిత్యాదినా॥పక్షిణఃపక్షవంతః-హిఃపాదపూరణే॥౧౨౮॥అస్మిన్నితి॥సమగ్రఃసమగ్రపక్షః-గుప్తసమగ్రపక్షశ్చయథాభవామితథాఅభిరక్షితోస్మీత్యర్థః॥౧౨౯॥రామానుజీయం॥శ్రమమితి॥ మోక్షయముంచ-మోక్షనిరసనఇతిచౌరాదికోధాతుః॥౧౩౦॥ప్రీతోస్మీతి॥కృతమాతిథ్యం-తవదర్శనాదినేతిభావః-మన్యుఃకోపః- మత్కృతాపూజానగృహీతేతికోపోనిరస్యతామిత్యర్థః- కార్యకాలఃత్వరతేశీఘ్రంగచ్ఛేతిమాంప్రేరయతి-అహశ్చాప్యతివర్తతే- అత్రవిళంబఃక్రియతేచేదిదమహోయాతి వర్తతఇత్యర్థః-ఇహసముద్రే-అంతరేమధ్యే-మయానస్థాతవ్యమితివానరసన్నిధౌప్రతిజ్ఞాకృతా॥రామానుజీయం॥త్వరతేకార్యకాలఇతి ॥ కార్యఃకరణయోగ్యఃకాలఃకార్యకాలః-త్వరతేత్వరయతి-అహశ్చాప్యతివర్తతే - లంకాద్వీపప్రవేశయోగ్యమహశ్చాతివర్తతే-ప్రతిజ్ఞాచేతి - యథారాఘవనిర్ముక్తశ్శరశ్శ్వసనవిక్రమః।గచ్ఛేత్తద్వద్గమిష్యామిలంకాంరావణపాలితామితిప్రతిజ్ఞాదత్తా-తస్మాదిహాంతరేనస్థాతవ్యం॥౧౩౨॥ఇత్యుక్త్వేతి॥ప్రహసన్నివ-ప్రసన్నముఖఇవేత్యర్థః॥రామానుజీయం॥ఇత్యుక్త్వేతి॥ఆలభ్యస్పృష్ట్వా-ప్రహసన్నివేత్యత్రఇవశబ్దోహాసప్రకర్షస్యాపారమార్థ్యపరః।ప్రీతిసూచకః - మందస్మితంకుర్వన్నిత్యర్థః॥౧౩౩॥ రామానుజీయం॥సఇతి॥ఉపపన్నాభిః రామకార్యసిద్ధ్యుచితాభిః॥౧౩౪॥అథేతి॥హిత్వా శైలమహా[illegible]ర్ణవౌమూర్తిమంతౌతౌహిత్వేత్యర్థః అనేనశైలవత్సముద్రో

స్మాకమపిసంబంధఃకపిముఖ్యత్వయాస్తివై ।ప్రఖ్యాతస్త్రిషులోకేషుమహాగుణపరిగ్రహః॥౧౧౮॥ వేగవంతఃప్లవంతోయేప్లవగామారుతాత్మజ । తేషాంముఖ్యతమంమన్యేత్వామహంకపికుంజర॥౧౧౯॥అతిథిఃకిలపూజార్హఃప్రాకృతోపివిజానతా । ధర్మంజిజ్ఞాసమానేనకింపునస్త్వాదృశోమహాన్॥౧౨౦॥త్వంహిదేవవరిష్ఠస్యమారుతస్యమహాత్మనః ।పుత్రస్తస్యైవవేగేనసదృశఃకపికుంజరః॥౧౨౧॥ పూజితేత్వయిధర్మజ్ఞపూజాంప్రాప్నోతిమారుతః । తస్మాత్త్వంపూజనీయోమేశృణుచాప్యత్రకారణమ్॥౧౨౨॥పూర్వంకృతయుగేతాతపర్వతాః పక్షిణోభవన్ । తేహిజగ్ముర్దిశస్సర్వాగరుడానిలవేగినః॥౧౨౩ ॥తతస్తేషుప్రయాతేషుదేవసంఘాస్సహర్షిభిః । భూతానిచభయంజగ్ముస్తేషాంపతనశంకయా॥౧౨౪॥ తతఃక్రుద్ధస్సహస్రాక్షఃపర్వతానాంశతక్రతుః । పక్షాంశ్చిచ్ఛేదవజ్రేణతత్రతత్రసహస్రశః॥౧౨౫ ॥ సమాముపగతఃక్రుద్ధోవజ్రముద్యమ్యదేవరాట్ । తతోహంసహసాక్షిప్తఃశ్వసనేనమహాత్మనా॥౧౨౬ ॥అస్మిన్లవణతోయేచప్రక్షిప్తఃప్లవగోత్తమ । గుప్తపక్షసమగ్రశ్చతవపిత్రాభిరక్షితః॥౧౨౭॥ తతోహంమానయామిత్వాంమాన్యోహిమమమారుతః। త్వయామేహ్యేషసంబంధఃకపిముఖ్యమహాగుణః ॥౧౨౮ ॥ అస్మిన్నేవంగతేకార్యేసాగరస్యమమైవచ । ప్రీతింప్రీతమనాఃకర్తుంత్వమర్హసిమహాకపే॥౧౨౯॥శ్రమంమోక్షయపూజాంచగృహాణకపిసత్తమ । ప్రీతించబహుమన్యస్వప్రీతోస్మితవదర్శనాత్ ।ఏవముక్తఃకపిశ్రేష్ఠస్తంనగోత్తమమబ్రవీత్ ॥ ౧౩౦ ॥ ప్రీతోస్మికృతమాతిథ్యంమన్యురేషోపనీయతామ్ * త్వరతేకార్యకాలోమేఅహశ్చాప్యతివర్తతే । ప్రతిజ్ఞాచమయాదత్తానస్థాతవ్యమిహాంతరే॥ ౧౩౨ ॥ ఇత్యుక్త్వాపాణినాశైలమాలభ్యహరిపుంగవః * జగామాకాశమావిశ్యవీర్యవాన్ప్రహసన్నివ ॥ ౧౩౩॥సపర్వతసముద్రాభ్యాంబహుమానాదవేక్షితః।పూజితశ్చోపపన్నాభిరాశీర్భిరనిలాత్మజః॥౧౩౪॥ అథోర్ధ్వందూరముత్పత్యహిత్వాశైలమహార్ణవౌ।పితుఃపంథానమాస్థాయజగామవిమలేంబరే॥౧౩౫॥భూయశ్చోర్ధ్వగతింప్రాప్యగిరింతమవలోకయన్ । వాయుసూ

హానితిపాఠః॥౧౨౮॥అస్మిన్నితి॥ఏవంగతేప్రాప్తేసతి-కార్యేఉపకారరూపకార్యేప్రీతింకర్తుమర్హసి-పూజాస్వీకారేణేతిభావః॥౧౩౦॥* ప్రీతఇతి॥మన్యుఃపూజానంగీకారనిబంధనందైన్యం * త్వరతఇతి॥కార్యకాలఃలంకాప్రవేశకాలః-త్వరతేవిళంబనసహతే॥౧౩౨॥ఇతీతి॥ఆలభ్యస్పృష్ట్వా-ప్రహసన్నివప్రసన్నముఖస్సన్ ౧౩౪॥అథేతి॥ పితుఃపంథానంవాయుమార్గం॥౧౩౬॥తదితి॥సముద్రలంఘనంప్రథమంకర్మ-ద్వితీయంమైనాకగిరావవిశ్రమ్యగమనం॥౧౩౭॥దేవతాశ్చేతి॥వాస

పిమూర్తిమత్తయాతత్ర దృశ్యతేతి సూచితం॥౧౩౬॥ తద్ద్వితీయమితి॥ ద్వితీయం సముద్రలంఘనాపేక్షయా ద్వితీయం-తత్పర్వతజయరూపకర్మ॥౧౩౭॥ రామానుజీయం॥ దేవతాశ్చేతి॥ తస్య మైనాకస్య-కర్మణా దేవతా హృష్టా అభవన్ సహస్రాక్షశ్చ హృష్టో భవదితి వచనవిపరిణామేన సంబంధః॥౧౪౦॥ సాహ్యమితి॥ భయే సతి-సముద్రలంఘనే స్యత్కింభవిష్యతీత్యస్మాకం భయే సతీత్యర్థః॥ రామానుజీయం॥ సాహ్యమితి॥ సాహ్యం సహాయకర్మ- సహకారిత్వమితియావత్ -బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్- తేత్వయా నిర్భయస్య భయే సతి-అతివిస్తృతసముద్రోపర్యాకాశగమనే సముద్రపతనాదిభయనిమిత్తసంభావనాయామపి నిర్భయస్య॥౧౪౩॥ రామానుజీయం॥ సఇతి॥ బభూవావస్థితస్తదా-తస్మిన్ కాలే స్వస్థో భూదిత్యర్థః ప్రతిప్రయాణవేళాయామపి పర్వతేంద్రం సునాభం చ సముపస్పృశ్య వీర్యవానితి మైనాకావస్థానాభిధానాత్ -సాగరం మైనాకాధిష్ఠితసాగరప్రదేశం॥౧౪౫॥ రామానుజీయం॥ అయమితి॥ శ్రీమాన్- అత్ర శ్రీశబ్దేన అతిదూరసముద్రలంఘనేప్యపర్యుపరిబలాభివృద్ధిప్రయుక్తా సుషమోచ్యతే॥౧౫౩॥ అన్యేతి॥ అన్యకార్యవిషక్తస్య మారీచమృగగ్రహణవ్యాసక్తస్య॥ ౧౫౪॥ తస్యా ఇతి॥ విషయవాసిని రామరాజ్యవాసిని॥౧౫౬॥ ఏవమితి॥ నాతివర్తేన్మాం మమాననమప్రవిశ్య న గచ్ఛేత్ -అతివర్తేదిత్యత్ర పరస్మైపదమార్షం- అత్ర ఇతికరణం ద్రష్టవ్యం - అబ్రవీన్నాతివర్తేన్మాం

సునిర్నిరాలంబే జగామ విమలేంబరే॥౧౩౬॥ తద్ద్వితీయం హనుమతో దృష్ట్వా కర్మ సుదుష్కరమ్। ప్రశశంసుస్సురాస్సర్వే సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః॥౧౩౭॥ దేవతాశ్చాభవన్హృష్టాస్తత్రస్థాస్తస్య కర్మణా। కాంచనస్య సునాభస్య సహస్రాక్షశ్చ వాసవః॥౧౩౮॥ ఉవాచ వచనం ధీమాన్పరితోషాత్సగద్గదమ్। సునాభం పర్వతశ్రేష్ఠం స్వయమేవ శచీపతిః॥౧౩౯॥ హిరణ్యనాభ శైలేంద్ర పరితుష్టోస్మి తే భృశమ్। అభయం తే ప్రయచ్ఛామి తిష్ఠ సౌమ్య యథాసుఖమ్॥౧౪౦॥ సాహ్యం కృతం తే సుమహద్విక్రాంతస్య హనూమతః। క్రమతో యోజనశతం నిర్భయస్య భయే సతి॥౧౪౧॥ రామస్యైష హి దూత్యేన యాతి దాశరథేర్హరిః। సత్క్రియాం కుర్వతా తస్య తోషితోస్మి దృఢం త్వయా॥౧౪౨॥ తతః ప్రహర్షమగమద్విపులం పర్వతోత్తమః। దేవతానాం పతిం దృష్ట్వా పరితుష్టం శతక్రతుమ్॥౧౪౩॥ స వై దత్తవరశ్శైలో బభూవావస్థితస్తదా। హనుమాంశ్చ ముహూర్తేన వ్యతిచక్రామ సాగరమ్॥౧౪౪॥ తతో దేవాస్సగంధర్వాస్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః। అబ్రువన్సూర్యసంకాశాం సురసాం నాగమాతరమ్॥౧౪౫॥ అయం వాతాత్మజః శ్రీమాన్ప్లవతే సాగరోపరి। హనుమాన్నామ తస్య త్వం ముహూర్తం విఘ్నమాచర॥౧౪౬॥ రాక్షసం రూపమాస్థాయ సుఘోరం పర్వతోపమమ్। దంష్ట్రాకరాళం పింగాక్షం వక్త్రం కృత్వా నభస్సమమ్॥౧౪౭॥ బలమిచ్ఛామహే జ్ఞాతుం భూయశ్చాస్య పరాక్రమమ్। త్వాం విజేష్యత్యుపాయేన విషాదం వా గమిష్యతి॥౧౪౮॥ ఏవముక్తా తు సా దేవీ దైవతైరభిసత్కృతా। సముద్రమధ్యే సురసా బిభ్రతీ రాక్షసం వపుః॥౧౪౯॥ వికృతం చ విరూపం చ సర్వస్య చ భయావహమ్। ప్లవమానం హనూమంతమావృత్యేదమువాచ హ॥౧౫౦॥ మమ భక్షః ప్రదిష్టస్త్వమీశ్వరైర్వానరర్షభ। అహం త్వాం భక్షయిష్యామి ప్రవిశేదం మమాననమ్॥౧౫౧॥ ఏవముక్తస్సురసయా ప్రాంజలిర్వానరర్షభః। ప్రహృష్టవదనశ్శ్రీమానిదం వచనమబ్రవీత్॥౧౫౨॥ రామో దాశరథిర్నామ ప్రవిష్టో దండకావనమ్। లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా వైదేహ్యా చాపి భార్యయా॥౧౫౩॥ అన్యకార్యవిషక్తస్య బద్ధవైరస్య రాక్షసైః। తస్య సీతా హృతా భార్యా రావణేన యశస్వినీ॥౧౫౪॥ తస్యాస్సకాశం దూతోహం గమిష్యే రామశాసనాత్। కర్తుమర్హసి రామస్య సాహ్యం విషయవాసిని॥౧౫౫॥ అథవా మైథిలీం దృష్ట్వా రామం చాక్లిష్టకారిణమ్। ఆగమిష్యామి తే వక్త్రం సత్యం ప్రతిశృణోమి తే॥౧౫౬॥ ఏవముక్తా హనుమతా సురసా కామరూపిణీ। అబ్రవీ

వశ్చ హృష్ట ఇతి సంబంధః॥౧౪౦॥ సాహ్యమితి॥ సాహ్యం సహకర్మ-సహకారిత్వమితియావత్ - తే తవ-మన్నిమిత్తభయే సత్యపి నిర్భయస్య హనూమతః సాహ్యం కృతం అతః అభయం ప్రయచ్ఛామీతి సంబంధః॥౧౪౩॥ హనూమానితి॥ సాగరం మైనాకాధిష్ఠితసింధుప్రదేశం॥౧౪౭॥ త్వామితి॥ త్వాముపాయేన విజేష్యతి వా-విషాదం దైన్యం గమిష్యతి వేతి జ్ఞాతుమిచ్ఛామహ ఇతి సంబంధః॥౧౫౦॥ మమేతి॥ ఈశ్వరైః దైవతైః॥౧౫౩॥ అన్యేతి॥ కార్యవిషక్తస్య మాయామృగవధప్రస్థితస్య॥౧౫౪॥ తస్యా ఇ

కశ్చి దేవవరోమమేత్యస్యానంతరంతద్దృష్ట్వావ్యాదితంవక్త్రంవాయుపుత్రస్సుబుద్ధిమానిత్యాదిశ్లోకా ద్రష్టవ్యాః - మధ్యేతంప్రయాంతమిత్యాదయః కేచనశ్లోకాః ప్రక్షిప్తాః-అసంగతాశ్చ-శతయోజనాయతత్వేవానరైర్లంకావాసిభిశ్చజ్ఞాతస్స్యాదివిరోధాత్ -తఇమే ప్రక్షిప్తశ్లోకాః॥తంప్రయాంతంసముద్వీక్ష్యసురసావాక్యమబ్రవీత్ ।బలంజిజ్ఞాసమానావై నాగమాతాహనూమతః॥ ప్రవిశ్యవదనంమేద్యగంతవ్యంవానరోత్తమ।వరఏషపురాదత్తోమమధాత్రేతిసత్వరా॥ వ్యాదాయవిపులంవక్త్రంస్థితాసామారుతేఃపురః॥ఏవముక్తస్సురసయాక్రుద్ధోవానరపుంగవః॥ అబ్రవీత్కురువైవక్త్రంయేనమాంవిషహిష్యసె। ఇత్యుక్త్వాసురసాంక్రుద్ధోదశయోజనమాయతః॥ దశయోజనవిస్తారోబభూవహనుమాంస్తదా । తందృష్ట్వా మేఘసంకాశందశయోజనమాయతం ॥ చకారసురసాచాస్యంవింశద్యోజనమాయతం।హనూమాంస్తుతతఃక్రుద్ధస్త్రింశద్యోజనమాయతః॥చకారసురసావక్త్రంచత్వారింశత్తథోచ్ఛ్రితమ్।బభూవహనుమాన్వీరఃపంచాశద్యోజనోచ్ఛ్రితః ॥ చకారసురసావక్త్రం షష్టియోజనమాయతం । తథైవహనుమాన్వీర స్సప్తతీయోజనోచ్ఛ్రితః ॥ చకారసురసావక్త్ర మశీతీయోజనోచ్ఛ్రితం। హనూమాన చలప్రఖ్యోనవతీయోజనోచ్ఛ్రితః ॥ చకారసురసావక్త్రంశతయోజనమాయతమితి ॥ రామానుజీయం ॥ దేవమాతాహనూమతఇత్యతఃపరం ప్రవిశ్య వదనంమేద్యగంతవ్యంవానరోత్తమ । వరఏషపురాదత్తోమమధాత్రేతిసత్వరేతిపాఠః ॥ ఏవమితి ॥ విషహిష్యసె అభిభవిష్యసి - గ్రసిష్యసీత్యర్థః - ఇత్యుక్త్వేతి ॥ దశయోజనమాయతః - దశయోజనవిస్తారో బభూవహనుమానిత్యనేన దశయోజనవిస్తీర్ణాన్ త్రింశద్యోజనమాయతా । ఛాయావానర సింహస్యేత్యుక్తచ్ఛాయోచితం పరిమాణాంతరం సురసాదర్శనాత్పూర్వం సంక్షిప్తవానిత్యవగమ్యతే - చకార సురసా చాస్యం వింశద్యోజన మాయతమిత్యతఃపరం హనుమాంస్తుతతఃక్రుద్ధ స్త్రింశద్యోజన మాయతఇత్యాదిక్రమేణచకారసురసావక్త్రంశతయోజనమాయతమిత్యేషపాఠక్రమః - ఏతేశ్లోకాః కేషుచిత్కోశేషులేఖకప్రమాదాత్పతితాః-సప్తతీయోజనోచ్ఛ్రితఇత్యాదావార్షః॥ ౧౫౭॥ప్రకృతంవిలిఖ్యతే - తద్దృష్ట్వావ్యాదితంత్వాస్యంవాయుపుత్రస్సుబుద్ధిమాన్ । సుసంక్షిప్యాత్మనఃకాయంబభూవాంగుష్ఠమాత్రకః॥రామానుజీయం॥తద్దృష్ట్వావ్యాదితంత్వాస్యమితి॥వ్యాదితంవ్యాత్తం-ఇడాగమస్త్వార్షః- అతివిస్తృతంవక్త్రంసూక్ష్మరూపేణప్రవిశ్యాక్లేశేననిర్గంతుమయంసమీచీనఃసమయఇతిజ్ఞానయోగాత్ సుబుద్ధిమానితివిశేషణం॥౧౫౮॥ప్రవిష్టోస్మీతి॥దక్షస్యాపత్యందాక్షాయణితత్త్వంచపూర్వంవరప్రదానకథనసమయేతయైవకథితమిత్యనువాదాత్ కల్ప్యతే॥రామానుజీయం॥ప్రవిష్టోస్మీహీతి॥దాక్షాయణీత్యనువాదాత్ స్వవరప్రదానకథనసమ

న్నాతివర్తేతకశ్చి దేవవరోమమ॥౧౫౭॥[తంప్రయాంతంసముద్వీక్ష్యసురసావాక్యమబ్రవీత్ । బలంజిజ్ఞాసమానావై నాగమాతాహనూమతః । ప్రవిశ్యవదనంమేద్యగంతవ్యంవానరోత్తమ ॥ వరఏషపురాదత్తోమమధాత్రేతిసత్వరా । వ్యాదాయవక్త్రంవిపులంస్థితాసామారుతేఃపురః ॥ ఏవముక్తస్సురసయాక్రుద్ధోవానరపుంగవః । అబ్రవీత్కురువైవక్త్రంయేనమాంవిషహిష్యసె ॥ ఇత్యుక్త్వాసురసాంక్రుద్ధోదశయోజనమాయతః । దశయోజనవిస్తారోబభూవహనుమాంస్తదా ॥ తందృష్ట్వా మేఘసంకాశందశయోజనమాయతమ్ । చకారసురసాచాస్యంవింశద్యోజనమాయతమ్ ॥ హనూమాంస్తుతతఃక్రుద్ధస్త్రింశద్యోజనమాయతః॥చకారసురసావక్త్రంచత్వారింశత్తథోచ్ఛ్రితమ్ । బభూవహనుమాన్వీరఃపంచాశద్యోజనోచ్ఛ్రితః ॥ చకారసురసావక్త్రంషష్టియోజనమాయతమ్ । తథైవహనుమాన్వీరస్సప్తతీయోజనోచ్ఛ్రితః ॥ చకారసురసావక్త్రమశీతీయోజనాయతమ్ । హనుమానచలప్రఖ్యోనవతీయోజనోచ్ఛ్రితః ॥ చకారసురసావక్త్రంశతయోజనమాయతమ్] ॥ తద్దృష్ట్వావ్యాదితంత్వాస్యంవాయుపుత్రస్సుబుద్ధిమాన్ ॥ దీర్ఘజిహ్వంసురసయాసుఘోరంనరకోపమమ్ । సుసంక్షిప్యాత్మనఃకాయంబభూవాంగుష్ఠమాత్రకః॥౧౫౮॥సోభిపత్యాశుతద్వక్త్రంనిష్పత్యచమహాజవః। అంతరిక్షేస్థితశ్శ్రీమానిదంవచనమబ్రవీ

తి ॥ విషయవాసినిరామరాజ్యవాసిని-త్రైలోక్యనాథత్వాద్రఘునాథస్యేతిభావః॥౧౫౯॥ఏవమితి॥ కశ్చిదపిజనఃనాతివర్తేత-మామితిశేషః-నాతివర్తేన్మామిత్యపిపాఠః॥౧౫౭॥అథపరదానంశ్రుత్వాపిజిగమిషంతంప్రత్యాహ॥తమితి॥ఏవమితి॥విషహిష్యసెఅభిభవిష్యసిగ్రసిష్యతీత్యర్థః*తద్దృష్ట్వేతి॥ సురసయావ్యాదితమా

మోహనుమంతముద్దిశ్య స్వకీయం దాక్షాయణీత్వమపి తయైవ కథితమిత్యవగంతవ్యం-సత్యం చాసీద్వరం తవ-త్వదాస్యం ప్రవిశ్య నిర్గమనాత్ బ్రహ్మణాదత్తో వరస్సత్య ఆసీదిత్యర్థః వరశబ్దస్య నపుంసకత్వమార్షం॥౧౬౧॥రామానుజీయం॥అర్థేతి॥సమానయస్వ సంగమయ॥౧౬౪॥ఆకాశగమనమేవ దుష్కరమిత్యముమర్థం కథయితుమాకాశస్వరూపం వర్ణ్యతే సేవిత ఇత్యాదినా శ్లోకసప్తకేన ॥ కైశికాచార్యైః కైశికే రాగవిశేషే ఆచార్యైః - విద్యాధరవిశేషైరిత్యర్థః - వజ్రాశనిసమాఘాతైః పావకైః వజ్రాశనిసమాఘాతైర్హేతుభిర్జ్వాలైః పావకైః-హవ్యం వహతా దేవేభ్యో-హవ్యవహనార్థం గతేన-చిత్రభానునా వహ్నినా-విశ్వే విశ్వగతే-వ్యాపక ఇత్యర్థః-దేవరాజగజాక్రాంతే ఐరావతభిన్నదిగ్గజాక్రాంతే-వితానే వితానతుల్యే-వితత ఇతి వితానవిశేషణం॥రామానుజీయం॥సేవిత ఇతి॥కైశికాచార్యైః కైశికం రాగవిశేషః తదాచార్యైః తుంబురుప్రభృతిభిరిత్యర్థః-ఐరావతనిషేవితే-ఐరావతమితి ఋజుదీర్ఘమింద్రధనురుచ్యతే- తేన నిషేవితే యుక్తే॥ని॥ఇంద్రాయుధం త్వింద్రధనుస్తద్దీర్ఘమృజురోహితం । ఐరావతం చ విద్యుత్తు చంచలా చపలేతి వైజయంతీ-వజ్రాశనిసమాఘాతైః వజ్రాశన్యోస్సమః తుల్యః ఆఘాతః అభిఘాతః యేషాం తైః-వివిక్త ఇతి. విశ్వే-విశతీతి విశ్వః-వ్యాపక ఇత్యర్థః-వితానే ఉల్లోచభూతే॥ని॥ అస్త్రీ వితానముల్లోచ ఇత్యమరః-విద్యాధరగణైర్వరైరిత్యతః పరం-జగామ వాయుమార్గే తు గరుత్మానివ మారుతిరితి పాఠక్రమః-ఉపరి తు హనుమాన్ మేఘజాలానీత్యాది సార్ధశ్లోకద్వయం ప్రమాదాల్లిఖితం ప్రదృశ్యమానస్సర్వత్రేతి పాఠః॥౧౭౩॥అద్యేతి॥దీర్ఘస్య కాలస్య దీర్ఘకాలే గతే సతి-అద్య ఆశితా అశిత్రీ భుక్తవతీ భవిష్యామి॥౧౭౪॥ఇతీతి॥సమాక్షిపత్ సమ్యగ్గృహీతవతీ॥౧౭౫॥సమాక్షిప్త ఇతి॥పంగూకృతపరాక్రమః

త్॥ ౧౫౯॥ ప్రవిష్టోఽస్మి హి తే వక్త్రం దాక్షాయణి నమోఽస్తు తే । గమిష్యే యత్ర వైదేహీ సత్యశ్చాసీద్వరస్తవ॥౧౬౦॥ తం దృష్ట్వా వదనాన్ముక్తం చంద్రం రాహుముఖాదివ । అబ్రవీత్సురసా దేవీ స్వేన రూపేణ వానరమ్॥౧౬౧॥అర్థసిద్ధ్యై హరిశ్రేష్ఠ గచ్ఛ సౌమ్య యథాసుఖమ్ । సమానయ చ వైదేహీం రాఘవేణ మహాత్మనా॥౧౬౨॥తత్తృతీయం హనుమతో దృష్ట్వా కర్మ సుదుష్కరమ్ । సాధు సాధ్వితి భూతాని ప్రశశంసుస్తదా హరిమ్॥౧౬౩॥స సాగరమనాధృష్యమభ్యేత్య వరుణాలయమ్ । జగామాకాశమావిశ్య వేగేన గరుడోపమః॥ ౧౬౪॥ సేవితే వారిధారాభిః పతగైశ్చ నిషేవితే । చరితే కైశికాచార్యైరైరావతనిషేవితే * సింహకుంజరశార్దూలపతగోరగవాహనైః । విమానైస్సంపతద్భిశ్చ విమలైస్సమలంకృతే * వజ్రాశనిసమాఘాతైః పావకైరుపశోభితే । కృతపుణ్యైర్మహాభాగైస్స్వర్గజిద్భిరలంకృతే * వహతా హవ్యమత్యర్థం సేవితే చిత్రభానునా । గ్రహనక్షత్రచంద్రార్కతారాగణవిభూషితే * మహర్షిగణగంధర్వనాగయక్షసమాకులే । వివిక్తే విమలే విశ్వే విశ్వావసునిషేవితే * దేవరాజగజాక్రాంతే చంద్రసూర్యపథే శివే । వితానే జీవలోకస్య వితతే బ్రహ్మనిర్మితే * బహుశస్సేవితే వీరైర్విద్యాధరగణైర్వరైః । జగామ వాయుమార్గే తు గరుత్మానివ మారుతిః॥౧౭౧॥ప్రదృశ్యమానస్సర్వత్ర హనుమాన్మారుతాత్మజః । భజేంబరం నిరాలంబం లంబపక్ష ఇవాద్రిరాట్॥ ౧౭౨॥ ప్లవమానం తు తం దృష్ట్వా సింహికా నామ రాక్షసీ । మనసా చింతయామాస ప్రవృద్ధా కామరూపిణీ॥౧౭౩॥అద్య దీర్ఘస్య కాలస్య భవిష్యామ్యహమాశితా । ఇదం హి మే మహత్సత్త్వం చిరస్య వశమాగతమ్॥ ౧౭౪॥ ఇతి సంచింత్య మనసా ఛాయామస్య సమాక్షిపత్ ॥౧౭౫॥ ఛాయాయాం గృహ్యమాణాయాం చింతయామాస వానరః॥౧౭౬॥ సమాక్షిప్తోఽస్మి సహసా పంగూకృతపరాక్రమః । ప్రతిలోమేన వాతేన మహానౌరివ సాగరే॥౧౭౭॥తిర్యగూర్ధ్వమధశ్చైవ వీక్షమాణస్తతః కపిః । దదర్శ స మహత్సత్త్వముత్థితం లవ

స్యం॥౧౬౧॥అర్థేతి॥సమానయ సంయోజయ॥౧౬౨॥తదితి॥తృతీయం కర్మ సురసావక్త్రాన్నిష్క్రమణం॥౧౬౪॥సేవిత ఇతి ॥ కైశికాచార్యైః కైశికం నృత్తాది తదాచార్యైస్తుంబురుప్రభృతిభిః-ఐరావతనిషేవితే - ఐరావతమితి ఋజుదీర్ఘమింద్రధనురుచ్యతే * వజ్రాశనిసమాఘాతైః వజ్రాశన్యోః సమః తుల్య ఆఘాతోఽభిఘాతో యేషాం తైః-పావకైః * ఆకాశస్య ఏకోనపంచాశదగ్నిసంబంధముక్త్వా-తత్ప్రధానభూత చిత్రభానుసంబంధమాహ వహతేతి*వివిక్త ఇతి ॥ విశ్వే విశ్వవ్యాపకే విశ్వావసుః గంధర్వరాజః॥౧౭౩॥అద్యేతి॥ఆశితా భుక్తవతీ- సమాక్షిపత్ గ్రాహ॥౧౭౫॥తస్యేతి॥ పాతాళాంబరసన్నిభం పాతాళవివరసదృశం॥౧౮౦॥ స

కుంఠితగతిః - ప్రతిలోమేన ప్రతికూలేన||౧౭౭|| ఛాయాగ్రాహీతి|| తదిదం ఛాయాగ్రాహి కపిరాజేనకథితం నాత్ర సంశయ ఇతి యోజనా||౧౮౦|| ఘనరాజీవేతి||స మభిద్రవత్ సమభ్యద్రవత్ ||౧౮౧|| సదదర్శేతి|| కాయమాత్రం దేహప్రమాణం||౧౮౨|| స ఇతి|| ముహుస్సంక్షిప్య సన్నికర్షానుగుణం సంకుచ్య||౧౮౪|| తత ఇతి|| తతః తేన రూపేణ-మనస్సంపాతవిక్రమః మనోవేగతుల్యగతిః||రామానుజీయం || తత ఇతి|| అథ వానరః-మనస్సంపాతవిక్రమస్సన్ మనోగమనసమానగతిస్సన్-తీక్ష్ణైర్నఖైస్తస్యా మర్మాణ్యుత్కృత్య తతః ఆస్యాత్ వేగేనోత్పపాత ఆస్యపిధానాత్పూర్వమేవోత్పపాతేత్యర్థః||౧౮౫|| తామితి|| దృష్ట్యా దూరాదేవదర్శనేన-ధృత్యా అన్యూనియమజననధార్ష్ట్యేన దాక్షిణ్యేన పాటవేన||౧౮౬|| హృతహృదితి|| విధురా ఆర్తా||౧౮౭|| భీమమిత్యాది || అరిష్టం శుభం యథా భవతి తథా-యస్య సింహికారూపసత్వస్య -దృష్టిః ఆయతిక్షమసూక్ష్మేక్షణం-మతిః అర్థతత్వనిశ్చయః-క్రియావత్త్వం దాక్ష్యం- యథా తవ తథా యస్య చత్వారి సంతి తత్త్వయా హతం - తాన్యేవ చత్వార్యాహ ధృతిరితి-యా ధృతిః స్వకర్మసు స్వానుకూల్యకార్యేషు నావసీదతి- యా దృష్టిర్నావసీదతి-యా మతిర్నావసీదతి-యద్దాక్ష్యం నావసీదతి-ఏతాని చత్వారి యస్య సంతి తత్త్వయా హతమితి యోజనా||౧౮౯|| స ఇతి|| సంభావితః పూజితః-ప్రతిపన్నప్రయోజనః ప్రాక్ప్రతిభాసితకార్యసారః-సచ స్త్రీత్వే దోషే సమానేపి సురసాయా జయప్రతిపత్తిః సింహికాయా వధప్రతిపత్తిశ్చ||౧౯౦|| ప్రాప్తేతి|| ప్రాప్తభూయిష్ఠపారః ప్రాప్తప్రాయతీరః||౧౯౧|| దదర్శేతి|| మలయోపవనాని లంకామలయ ఇతి దక్షిణతీరేస్థితమలయః తస్యోపవనాని||౧౯౨|| సాగరమితి|| సాగరస్య పత్నీనాం నదీనాం త్రికూటోత్పన్నానాం-ఆత్మానం స్వశరీరం-మతించ

ఖాంభసి||౧౭౭|| తద్దృష్ట్వా చింతయామాస మారుతిర్వికృతాననమ్| కపిరాజేనకథితం సత్వమద్భుతదర్శనమ్| ఛాయాగ్రాహి మహావీర్యం తదిదం నాత్ర సంశయః||౧౭౮|| స తాం బుద్ధ్వార్థతత్వేన సింహికాం మతిమాన్కపిః| వ్యవర్ధత మహాకాయః ప్రావృషీవ వలాహకః||౧౭౯|| తస్య సా కాయముద్వీక్ష్య వర్ధమానం మహాకపేః | వక్త్రం ప్రసారయామాస పాతాళాంతరసన్నిభమ్||౧౮౦|| ఘనరాజీవ గర్జంతీ వానరం సమభిద్రవత్ ||౧౮౧|| సదదర్శ తతస్తస్యా వివృతం సుమహన్ముఖమ్ | కాయమాత్రం చ మేధావీ మర్మాణి చ మహాకపిః||౧౮౨|| స తస్యా వివృతే వక్త్రే వజ్రసంహననః కపిః| సంక్షిప్య ముహురాత్మానం నిష్పపాత మహాబలః||౧౮౩|| ఆస్యే తస్యా నిమజ్జంతం దదృశుస్సిద్ధచారణాః| గ్రస్యమానం యథా చంద్రం పూర్ణం పర్వణి రాహుణా||౧౮౪|| తతస్తస్యా నఖైస్తీక్ష్ణైర్మర్మాణ్యుత్కృత్య వానరః| ఉత్పపాతాథ వేగేన మనస్సంపాతవిక్రమః||౧౮౫|| తాం తు దృష్ట్యా చ ధృత్యా చ దాక్షిణ్యేన నిపాత్య చ| స కపిప్రవరో వేగాద్వవృధే పునరాత్మవాన్||౧౮౬|| హృతహృత్సా హనుమతా పపాత విధురాంభసి|| ౧౮౭|| తాం హతాం వానరేణాశు పతితాం వీక్ష్య సింహికామ్ * భూతాన్యాకాశచారీణి తమూచుః ప్లవగోత్తమమ్||౧౮౮|| భీమమద్య కృతం కర్మ మహత్సత్వం త్వయా హతమ్ * సాధయార్థమభిప్రేతమరిష్టం ప్లవతాం వర| యస్య త్వేతాని చత్వారి వానరేంద్ర యథా తవ * ధృతిర్దృష్టిర్మతిర్దాక్ష్యం స్వకర్మసు న సీదతి||౧౮౯|| స తైస్సంభావితః పూజ్యః ప్రతిపన్నప్రయోజనః * జగామాకాశమావిశ్య పన్నగాశనవత్కపిః||౧౯౦|| ప్రాప్తభూయిష్ఠపారస్తు సర్వతః ప్రతిలోకయన్ * యోజనానాం శతస్యాంతే వనరాజిం దదర్శ సః||౧౯౧|| దదర్శ చ పతన్నేవ వివిధద్రుమభూషితమ్ * ద్వీపం శాఖామృగశ్రేష్ఠో మలయోపవనాని చ|| ౧౯౨|| సాగరం సాగరానూపం సాగరానూపజాన్ ద్రుమాన్ * సాగరస్య చ పత్నీనాం ముఖాన్యపి విలోకయన్| స మహామేఘసంకాశం సమీక్ష్యాత్మా

దదర్శేతి || కాయమాత్రం శరీరప్రమాణం-స్వశరీరకబళనపర్యాప్తమిత్యర్థః-ముఖం దదర్శ మర్మాణి ప్రాణస్థానాని సంక్షిప్య||౧౮౪|| తత ఇతి|| మనస్సంపాతవిక్రమః మనోగమనసమానగతిః||౧౮౫|| తామితి || దృష్ట్యా సూక్ష్మదర్శనేన-ధృత్యా ధైర్యేణ-దాక్షిణ్యేన కౌశలేన-క్షిప్రకారిత్వేనేత్యర్థః- తస్యాః సంహారనైపుణ్యేన వా ౧౮౬|| హృతేతి|| సా సింహికా హృతహృత్ విదారితహృదయా-అత ఏవ విధురా విహ్వలా||౧౮౭|| భీమమితి || అరిష్టం శుభం||౧౮౯|| స ఇతి|| ప్రతిపన్నప్రయోజనః ప్రాప్తప్రకృతకార్యః||౧౯౦|| ప్రాప్తేతి|| ప్రాప్తం ప్రాప్తప్రాయం భూయిష్ఠపారం మహాతీరం యేన||౧౯౧|| దదర్శేతి || పతన్ గచ్ఛన్- మలయః లంకాయాం

శార-మేనఇతియావత్ ॥౧౯౪॥కథం మేనఇత్యత్రాహ॥ కాయవృద్ధిమితి॥౧౯౫॥తతఇతి॥పునఃప్రకృతిమాపేదే పునర్నిజాకారం ప్రాప్తవాన్॥౧౯౬॥ ఉక్తంశరీరసంక్షేపం దృష్టాంతార్థమనువదతి॥తద్రూపమితి॥౧౯౭॥సచార్వితి॥ప్రతిపన్నరూపః ప్రతిపన్నస్వభావశరీరః-అభూదితి శేషః - సమీక్షితాత్మా సమీక్షితదేహః. సమవేక్షితార్థః నిరూపితకార్యః - పూర్వోక్తోపసంహారశ్లోకద్వయం॥ రామానుజీయం॥సచార్వితి॥పూర్వోక్తార్థసంగ్రహశ్లోకోఽయం చారునానావిధరూపధారీ తత్తత్కార్యానుగుణ్యేనపరిగృహీతరమణీయస్థూలసూక్ష్మాదిరూపః-పరైః సింహికాదిభిః అశక్యః అప్రధృష్యః-సః పరం సముద్రతీరమాసాద్య-సమీక్షితాత్మా సమాలోకితాత్మప్రమాణస్వశరీరః-సమవేక్షితార్థః సమాలోచితకార్యః-ప్రతిపన్నరూపః అంగీకృతనిజశరీరః-అభూదితి శేషః॥౧౯౮॥తతఇతి॥లంబస్యలంబమానస్యేవస్థితస్య అవిజ్ఞాతాగ్రస్యేత్యర్థః - విచిత్రకూటే వివిధాశ్చర్యసమూహే॥ నికూట స్త్వ(స్త్రి)యాం పుంజపాలయోరితి దర్పణః-ఉద్దాలకాః శ్లేష్మాతకాః॥౧౯౯॥వ్యథయన్ మృగద్విజానిత్యాదివిశేషం వక్తుముక్తమర్థమనువదతి ॥ తతస్త్వితి॥సముద్రతీరం తీరోపర్యాకాశం - విధూయరూపం పూర్వరూపం విహాయ - వృత్తముపజాతిః॥ ౨౦౧॥ అస్మిన్సర్గే సార్ధైకాధికద్విశతశ్లోకాః॥ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే- శ్రీరామాయణభూషణే-శృంగారతిలకాఖ్యానే-సుందరకాండవ్యాఖ్యానే ప్రథమస్సర్గః** ససాగరమిత్యాది॥రామానుజీయం॥ త్రికూటశిఖరే లంకాం స్థితామితి పాఠః॥౩॥సముద్రలంఘనే కృతో గ్లానిం నాధ్యగచ్ఛదిత్యత్రాహ॥శతానీతి॥ రామానుజీయం॥స.

సమాత్మవాన్ * నిరుంధంతమివాకాశం చకార మతిమాన్మతిమ్॥౧౯౪॥కాయవృద్ధిం ప్రవేగం చ మమ దృష్ట్వైవ రాక్షసాః * మయి కౌతూహలం కుర్యురితి మేనే మహాకపిః ॥ ౧౯౫ ॥ తతశ్శరీరం సంక్షిప్య తన్మహీధరసన్నిభమ్ * పునః ప్రకృతిమాపేదే వీతమోహ ఇవాత్మవాన్ ॥ ౧౯౬॥తద్రూపమతిసంక్షిప్య హనుమాన్ప్రకృతౌ స్థితః * త్రీన్క్రమానివ విక్రమ్య బలివీర్యహరో హరిః॥ ౧౯౭॥ స చారునానావిధరూపధారీ పరం సమాసాద్య సముద్రతీరమ్।పరైరశక్యః ప్రతిపన్నరూపస్సమీక్షితాత్మా సమవేక్షితార్థః॥౧౯౮॥ తతస్సలంబస్య గిరేస్సమృద్ధే విచిత్రకూటే నిపపాత కూటే । సకేతకోద్దాలకనాళికేరే మహాద్రికూటప్రతిమో మహాత్మా॥౧౯౯॥తతస్తు సంప్రాప్య సముద్రతీరం సమీక్ష్య లంకాం గిరివర్యమూర్ధ్ని।కపిస్తు తస్మిన్నిపపాత పర్వతే విధూయ రూపం వ్యథయన్మృగద్విజాన్॥ ౨౦౦॥ స సాగరం దానవపన్నగాయుతం బలేన విక్రమ్య మహోర్మిమాలినమ్ । నిపత్య తీరే చ మహోదధేస్తదా దదర్శ లంకామమరావతీమివ॥ ౨౦౧॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - ప్రథమస్సర్గః. ✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽

స సాగరమనాధృష్యమతిక్రమ్య మహాబలః । త్రికూటశిఖరే లంకాం స్థితాం స్వస్థో దదర్శ హ॥ ౧॥ తతః పాదపముక్తేన పుష్పవర్షేణ వీర్యవాన్ । అభివృష్టస్థితస్తత్ర బభౌ పుష్పమయో యథా॥౨॥ యోజనానాం శతం శ్రీమాంస్తీర్త్వాప్యుత్తమవిక్రమః । అనిశ్శ్వసన్కపిస్తత్ర న గ్లానిమధిగచ్ఛతి॥౩॥ శతాన్యహం యోజనానాం క్రమేయం సుబహూన్యపి । కింపునస్సాగరస్యాంతం సంఖ్యాతం శతయోజనమ్॥౪॥స

మలయో నామ గిరిః * మతిం కర్తవ్యనిశ్చయం॥౧౯౪॥తామేవాహ-కాయవృద్ధిమిత్యాది॥కౌతూహలం ఆశ్చర్యధియాఽభిద్రవణం॥౧౯౫॥తతఇతి ॥ ప్రకృతిం నిజాకారం-వీతమోహః నివృత్తావిద్యః॥౧౯౬॥ఉక్తశరీరసంక్షేపం దృష్టాంతకథనార్థం అనువదతి॥తద్రూపమితి॥ ౧౯౭॥ సచార్వితి ॥ నానావిధరూపధారీ-పరైః శత్రుభిః అశక్యః అప్రధృష్యః - సమీక్షితాత్మా సమాలోకితాత్మప్రమాణస్వశరీరః-సమవేక్షితార్థః ఆలోచితానంతరకార్యః ప్రతిపన్నరూపః అంగీకృతప్లవగదంశదేహః అభూదితి శేషః॥౧౯౮॥తతఇతి ॥ లంబస్య లంబాఖ్యస్య గిరేః- విచిత్రకూటే విచిత్రాః కూటాః అవాంతరశిఖరాణి యస్మిన్ తస్మిన్ కూటే శృంగే పపాతేతి సంబంధః ॥ ౧౯౯॥ఉక్తార్థం పునః శ్లోకద్వయేనాహ-తతస్త్విత్యాది॥ ౨౦౧॥ ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీనారాయణతీర్థశిష్య శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపకాఖ్యాయాం-సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం-ప్రథమస్సర్గః ✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽

౧ ॥ తతఇతి॥ పుష్పమయో యథా పుష్పమయకపిరివేత్యర్థః॥౨॥యోజనానామితి ॥ అనిశ్శ్వసన్ శ్రమనిబంధనదీర్ఘనిశ్శ్వాసమముంచన్- తత్ర లంఘనని

ముద్రం లంఘనే కుతః శ్రమం నాధ్యగచ్ఛత్ తత్రాహ ॥ శతాన్యహమితి ॥ అహం సుబహూన్యపి యోజనానాం శతాని క్రమేయం - శతయోజనసంఖ్యాకం సాగరస్యాంతం కింపునరితి అమన్యతేతి శేషః ॥ ౫ ॥ శాద్వలానీతి ॥ గండవంతి స్థూలోపలవంతి - నామైకదేశే నామగ్రహణేన గండశబ్దేన గండశైలఉచ్యతే ॥ రామానుజీయం ॥ శాద్వలానీతి వనాని పర్వతస్థవనాని - గండవంతి స్థూలపాషాణవంతి - మధ్యేన మధ్యమార్గేణ - నగవంతి ప్రశస్తవృక్షయుక్తాని ॥ ౬ ॥ రామానుజీయం ॥ శైలానితి ॥ అత్ర శైలశబ్దశ్శృంగపరః - లంబాఖ్యగిరేరుపరితనస్యోచ్యమానత్వాత్ ॥ ౭ ॥ స ఇతి ॥ స తస్మిన్నిత్యర్థే దదర్శేత్యపకృష్యతే ॥ రామానుజీయం ॥ స ఇతి ॥ తస్మిన్నచలే లంబగిరౌ - తిష్ఠన్ వనాన్యుపవనాని చ దదర్శేత్యపకృష్య సంబంధనీయం - అన్యథా తచ్ఛబ్దో౽తిరిచ్యేత ॥ ౮ ॥ రామానుజీయం ॥ స ఇతి ॥ నగాగ్రే త్రికూటశిఖరే ॥ ౯ ॥ సరళానితి ॥ యూపసరళాః కర్ణికారాస్సరివ్యాధాః - ఖర్జూరాః కంటకచ్ఛదాః - ప్రియాళాః ధనుఃపటాః ముచులిందాః జంబీరాః కుటజాః ప్రియంగవః ఫలినః గంధపూర్ణాః నీపాః అసనాః కోవిదారాః చమరికాః - ఆక్రీడాః సర్వసాధారణక్రీడాస్థానాని - ఉద్యానాని రాజయోగ్యాని - సర్వర్తుఫలపుష్పితైః సర్వర్తుషు ఫలపుష్పాణ్యేషాం సంజాతానీతి తైః ॥ ౧౩ ॥ సమాసాద్యేతి ॥ సమాసాద్య దదర్శేతి క్రియాభేదాల్లంకాపదావృత్తిః లక్ష్మీవాన్ జయహేతుకాంతిమాన్ - ఉత్పలాని పద్మవ్యతిరిక్తాని సరసిజాని - సీతాపహరణం అర్థః ప్రయోజనం యస్య తేన - సురక్షితత్వే హేతురయం విచరద్భిశ్చేత్యత్ర చకారో భిన్నక్రమః - రాక్షసైశ్చ సురక్షితాం - గ్రహసంకాశైః నవగ్రహతుల్యైః పాండురాభిః సుధాలిప్తభూమికత్వాత్ సితాభిః - ప్రతోళీభిః వీథీభిః - అట్టాలకాః అట్టాః పతాకాధ్వజమాలి

తువీర్యవతాం శ్రేష్ఠః ప్లవతామపి చోత్తమః । జగామ వేగవాన్ లంకాం లంఘయిత్వా మహోదధిమ్ ॥ ౫ ॥ శాద్వలాని చ నీలాని గంధవంతి వనాని చ । గండవంతి చ మధ్యేన జగామ నగవంతి చ ॥ ౬ ॥ శైలాంశ్చ తరుసంఛన్నాన్ వనరాజీశ్చ పుష్పితాః । అభిచక్రామ తేజస్వీ హనుమాన్ ప్లవగర్షభః ॥ ౭ ॥ స తస్మిన్నచలే తిష్ఠన్ వనాన్యుపవనాని చ ॥ ౮ ॥ స నగాగ్రే చ తాం లంకాం దదర్శ పవనాత్మజః ॥ ౯ ॥ సరళాన్ కర్ణికారాంశ్చ ఖర్జూరాంశ్చ సుపుష్పితాన్ । ప్రియాళాన్ ముచులిందాంశ్చ కుటజాన్ కేతకానపి * ప్రియంగూన్ గంధపూర్ణాంశ్చ నీపాన్ సప్తచ్ఛదాంస్తథా । అసనాన్ కోవిదారాంశ్చ కరవీరాంశ్చ పుష్పితాన్ * పుష్పభారనిబద్ధాంశ్చ తథా ముకుళితానపి । పాదపాన్ విహగాకీర్ణాన్ పవనాధూతమస్తకాన్ * హంసకారండవాకీర్ణా వాపీః పద్మోత్పలాయుతాః । ఆక్రీడాన్ వివిధాన్ రమ్యాన్ వివిధాంశ్చ జలాశయాన్ * సంతతాన్ వివిధైర్వృక్షైస్సర్వర్తుఫలపుష్పితైః । ఉద్యానాని చ రమ్యాణి దదర్శ కపికుంజరః ॥ ౧౩ ॥ సమాసాద్య చ లక్ష్మీవాన్ లంకాం రావణపాలితామ్ । పరిఘాభిస్సపద్మాభిస్సోత్పలాభిరలంకృతామ్ * సీతాపహరణార్థేన రావణేన సురక్షితామ్ । సమంతాద్విచరద్భిశ్చ రాక్షసైరుగ్రధన్విభిః * కాంచనేనావృతాం రమ్యాం ప్రాకారేణ మహాపురీమ్ । గృహైశ్చ గ్రహసంకాశైః శారదాంబుదసన్నిభైః * పాండురాభిః ప్రతోళీభిరుచ్చాభిరభిసంవృతామ్ । అట్టాలకశతాకీర్ణాం పతాకాధ్వజమాలినీమ్ * తోరణైః కాంచనైర్దివ్యైర్లతాపంక్తివిచిత్రితైః । దదర్శ హనుమాన్ లంకాం దివి దేవపురీమివ ॥ ౧౮ ॥ గిరిమూర్ధ్ని స్థితాం లంకాం పాండురైర్భవనైశ్శుభైః । దదర్శ స కపిశ్రేష్ఠః పురమాకాశగం యథా ॥ ౧౯ ॥ పా

మిత్తే - నాధిగచ్ఛతి నాధ్యగచ్ఛత్ ॥ ౩ ॥ శతానీతి ॥ అహం సుబహూన్యపి యోజనానాం శతాని క్రమేయం - శతయోజనం యథాతథా సంఖ్యాతం సాగరస్యాంతం - కింపునరిత్యమన్యతేతి శేషః ॥ ౫ ॥ శాద్వలానీతి ॥ గండవంతి స్థూలపాషాణవంతి - నగవంతి క్షుద్రగిరివంతి - శాద్వలాని వనాని చ పశ్యన్నితి శేషః - మధ్యేన మార్గేణ జగామేతి సంబంధః ॥ ౮ ॥ స ఇతి ॥ స నగాగ్రే శిఖరసహితే అచలే లంబగిరౌ తిష్ఠన్ ॥ ౯ ॥ * హంసేతి ॥ ఆక్రీడాన్ రాజసంబంధిత్వేపి సాధారణోద్యానాని - ఉద్యానాని రాజ్ఞామసాధారణాని ॥ ౧౩ ॥ సమాసాద్యేతి ॥ లంకాం లంకాసమీపం * సీతాపహరణార్థేన సీతాపహరణహేతునా అపహృతద్రవ్యత్వేన హేతునా సురక్షితామిత్యర్థః * పాండురాభిరితి ॥ ప్రతోళ్యః రథ్యాః తాసాం పాండురత్వముచ్చత్వం చ తత్రత్యసౌధసంబంధేన - అట్టాలకశతాకీర్ణాం - ప్రాకారవేదికోపరి యుద్ధార్థం పరికల్పితమంచవిశేషశతసంకులాం - మత్స్యాద్యాకారధ్వజాః - తతో౽న్యాః పతాకాః - లతాపంక్తయః విచిత్రరచనావిశేషాః - దదర్శ హ

నీం - లతాదిరేఖావిచిత్రితపటవిశిష్టాఃపతాకాః-మత్స్యమకరాద్యాకారాధ్వజాః - ప్రీహ్యాదిత్వాదినిః లతాపఙ్క్తయఃలతాకారరేఖాః ॥ ౨౦ ॥ వప్రేతి ॥ వప్రే త్యాదావపిదదర్శహనుమానితి కపిరిత్యనువర్తతే - వప్రం ప్రాకారమూలికః - ప్రాకారఃసాలః-విపులాంబుపరిఘారూపంనవాంబరంయస్యాస్సా-శతఘ్న్యయం త్రవిశేషః - వతంసోఽవతంసః - వాగురిమతేనాల్లోపఃవస్తుతోవిశ్వకర్మణానిర్మితాంవిచార్యమాణే కేనాపిమనసానిర్మితామివస్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ రామానుజీయం ॥ వప్రేతి ॥ వప్రంచయః ప్రాకారాధారవేదికేతియావత్ ॥ని॥స్యాచ్చయోవప్రమస్త్రియామిత్యమరః- ప్రాకారఃసాలః-విపులాంబునవాంబరాం-అత్రాంబుశబ్దేనపరిఘాంతర్గతజలముచ్యతే అట్టాలకాఃవతంసఃకర్ణాభరణంయస్యాస్సా-మనసాకృతమివస్థితాం-విశ్వకర్మణానిర్మితాం-లంకాందదర్శేత్యనుషజ్యతే॥ ౨౧ ॥ ద్వారమితి ॥ ఉత్తరంద్వారమాసాద్యచింతయామాస-మనసానిరూపయామాస వైదేహీదర్శనోపాయమితి శేషః॥ ౨౨॥ కైలాసేత్యాది॥ డీయమానాంగచ్ఛంతీం-డీఙ్విహాయసాగతావిత్యస్మాచ్ఛానచ్ ॥రామానుజీయం ॥ కైలాసేత్యాది ॥ ఆలిఖంతమితిలింగవ్యత్యయః - డీయమానామివఉద్గచ్ఛంతీమివ- డీయమానత్వాదివిశేషణవిశిష్టాయాః-తస్యాలంకాయాఃమహతీంగుప్తిం - సాగరంచ - రావణంఘోరంరిపుంచ- నిరీక్ష్యజ్ఞాత్వా - వానరశ్చింతయామాసేతిసంబంధః ॥ ౨౬॥రామానుజీయం ॥ చింతాప్రకారమాహఆగత్యాపీత్యాదినా ॥ అత్రఅపిశబ్దేనదుస్తరసాగరలంఘనపూర్వకమాగమన మేవదుర్ఘటమితిసూచ్యతే ॥ ౨౭ ॥ రామానుజీయం॥నకేవలంవానరైరసాధ్యాకింతురామేణాప్యసాధ్యేత్యాహ ॥ ఇమామితి॥సః సాలగిరిభూవిదళనాదిషుదృష్టపరాక్రమఇత్యర్థః॥ ౨౮ ॥ రామానుజీయం ॥ అవకాశఇతి॥సాంత్వస్యావకాశాభావఃఆసురప్రకృతిత్వాత్ - దానస్యావకాశాభావఃఅధోపచితత్వాత్ - భేదస్యావకాశాభావః బలదర్పితత్వాత్ - యుద్ధస్యావకాశాభావఃబుద్ధిపరాక్రమయుక్తత్వాత్ ॥ ౨౯॥ రామానుజీయం ॥ చతుర్ణామితి ॥ గతిః ప్రాప్తిః-సంభావితేతి శేషః॥ ౩౦ ॥ఏవంవిచార్యనాయమేతద్వి

లితాంరాక్షసేంద్రేణనిర్మితాంవిశ్వకర్మణా । ప్లవమానామివాకాశేదదర్శహనుమాన్పురీమ్॥ ౨౦ ॥వప్రప్రాకారజఘనాంవిపులాంబునవాంబరామ్ । శతఘ్నీశూలకేశాంతామట్టాలకవతంసకామ్ ॥ మనసేవకృతాంలంకాం నిర్మితాంవిశ్వకర్మణా ॥ ౨౧ ॥ ద్వారముత్తరమాసాద్యచింతయామాసవానరః॥ ౨౨ ॥ కైలాసశిఖరప్రఖ్యామాలిఖంతీమివాంబరమ్ । డీయమానమివాకాశముచ్ఛ్రితైర్భవనోత్తమైః ॥ సంపూర్ణాంరాక్షసైర్ఘోరైర్నాగైర్భోగవతీమివ । అచింత్యాంసుకృతాంస్పష్టాం కుబేరాధ్యుషితాంపురా ॥ దంష్ట్రిభిర్బహుభిశ్శూరైశ్శూలపట్టసపాణిభిః । రక్షితాంరాక్షసైర్ఘోరైర్గుహామాశీవిషైరివ ॥ తస్యాశ్చమహతీంగుప్తింసాగరంచనిరీక్ష్యసః । రావణంచరిపుంఘోరంచింతయామాసవానరః॥ ౨౬॥ఆగత్యాపీహహరయోభవిష్యంతినిరర్థకాః ।నహియుద్ధేనవైలంకాశక్యాజేతుంసురైరపి॥ ౨౭॥ఇమాంతువిషమాందుర్గాంలంకాంరావణపాలితామ్ । ప్రాప్యాపిసమహాబాహుఃకింకరిష్యతిరాఘవః ౨౮॥అవకాశోనసాంత్వస్యరాక్షసేష్వభిగమ్యతే । నదానస్యనభేదస్యనైవయుద్ధస్యదృశ్యతే ॥ ౨౯ ॥ చతుర్ణామేవహిగతిర్వానరాణాంమహాత్మనామ్ । వాలిపుత్రస్యనీలస్యమమరాజ్ఞశ్చధీమతః॥ ౩౦ ॥యావజ్జానామివైదేహీంయదిజీవతివానవా । తత్రైవచింతయిష్యామిదృ

ష్ట్వాతాంజనకాత్మజామ్ ...

సుమాంలంకామితిపునర్దర్శనాభిధానంవిశేషాంతరవివక్షయాఉపమానాంతరవివక్షయాచ॥ ౨౦ ॥లంకాంస్త్రీత్వేననిరూపయతి॥ వప్రేతి॥ వప్రఃచయః ప్రాకారాధారవేదికేతియావత్ ॥ని॥స్యాచ్చయోవప్రమస్త్రియామిత్యమరః - విపులాంబునవాంబరాంఅత్రాంబుశబ్దేనపరిఘాంతర్గతజలముచ్యతే - నిర్మితామిత్యత్రదదర్శేత్యనుషజ్యతే॥ ౨౧॥ద్వారమితి ॥ చింతయామాసలంకాకేనప్రదేశేనసుప్రవేశేతివిజ్ఞాతుమితిభావః॥ ౨౨॥ కైలాసేతి॥ డీయమానామివఆకాశంప్రత్యుద్గచ్ఛంతిమివస్థితాం-డీయమానత్వాదివిశేషణవిశిష్టాంలంకాం-తస్యాఃమహతీంగుప్తించసాగరంచనిరీక్ష్య- రావణంఘోరంరిపుంనిరీక్ష్యజ్ఞాత్వా - వానరఃచింతయామాసేతిసంబంధః॥ ౨౬॥చింతాప్రకారమేవాహ॥ఆగత్యాపీత్యాదినా॥ ౨౭॥ అవకాశోనేతి ॥ అసురప్రకృత్యాఅధోపచయబలదర్పపరాక్రమసంపన్నత్వాత్సామాదీనామవకాశోనాస్తీతిభావః॥ ౨౯॥చతుర్ణామితి॥గతిః ప్రాప్తిఃసంభావితేతి శేషః॥ ౩౦॥ యావదితి॥ జీవతివానవేతి వైదేహీంజానామియావత్ జానామ్యేవ- యదిజీ

కార కాల ఇత్యనుశేతే ॥ యావదితి॥ యావత్ యదా - జీవతి వా న వేతి వైదేహీం జానామి తత్రైవ కాలే తాం జనకాత్మజాం దృష్ట్వా చింతయిష్యామి - యద్వా యావచ్ఛ
బ్దో ऽవధారణే - జానామ్యేవ జీవతి వా న వేతి జానామ్యేవ - యది జీవతి తదా తాం జనకాత్మజాం దృష్ట్వా - తత్రైవ తత్కాల ఏవ - చింతయిష్యామీత్యన్వయః॥౩౧॥తత ఇతి॥
చింతయామాస - వైదేహీదర్శనోపాయమితి శేషః॥౩౪॥ లక్ష్యాలక్ష్యేతి ॥ లక్ష్యశరీరత్వే రాక్షసా గృహ్ణీయుః - అలక్ష్యశరీరత్వే సర్వాలంకానపి చేతుం శక్యా
కృత్యం సాధయితుం ప్రవేష్టుం కృత్యసాధనాయ ప్రవేష్టుం ప్రాప్తకాలం యుక్తం॥౩౫॥ తామితి ॥ వినిశ్చిత్యసితాన్వేషణప్రకారం వినిశ్చిత్య - ముహుర్ముహుస్తామే
వ చింతయామాసేత్యర్థః॥ రామానుజీయం॥ తామితి॥ వినిశ్వస్య ముహుర్ముహురిత్యనేన సముద్రలంఘనాదపి లంకాప్రవేశస్య దుష్కరత్వం ద్యోత్యతే॥ ౩౭॥ నవినశ్యే
దితి॥ ఏకశ్చ పశ్యేయమితి॥ అత్రాపి కథమిత్యనుషంజనీయం - రహితే ఏకాంతే॥ రామానుజీయం॥ రహితే జనరహితే॥౩౮॥ పండితేన ముహుర్ముహుర్విచార్య కార్యాణి క
ర్తవ్యాని - నతు పండితమానినా సకృద్విచార్య కర్తవ్యాని - తథా సతి దోషస్స్యాదిత్యాహ ॥ భూతాశ్చేతి ॥ భూతాశ్చార్థాః సమ్యగుపాయప్రయోగాన్నిష్పన్న
ప్రాయా అప్యర్థాః - విక్లబం అధీరం అవిమృశ్యకారిణం - దూతమాసాద్య - దేశకాలవిరోధితాస్సంతః - సూర్యోదయే తమో యథా తమ ఇవ - తద్దూతస్యావిమృశ్యకారిత్వే
న సద్య ఏవ విపద్యంతే - నశ్యంతీత్యర్థః॥౩౯॥ న కేవలం కార్యహానిః - కింతు స్వామ్యాదీనాం బుద్ధిశూన్యతాపి స్యాదిత్యాహ ॥ అర్థేతి ॥ అత్రాపి విక్లబం దూతమాసాద్యే
త్యనువర్తతే - అర్థానర్థాంతరే అర్థానర్థయోః ప్రయోజనసాధనయోః కార్యాకార్యయోః అంతరే విషయే - నిశ్చితా రాజ్ఞా సచివైశ్చ నిర్ణీతా బుద్ధిః - విక్లబం
దూతమాసాద్య న శోభతే - అనర్థకారిణీ భవతీత్యర్థః - ఇదమేవ సమర్థయతే ఘాతయంతీతి॥౪౦॥ ప్రాగుక్తదోషాస్స్వస్మిన్ కథం న స్యురితి చింతయతి॥ నవినశ్యేదితి॥ తా

ష్ట్వా తాం జనకాత్మజామ్॥౩౧॥ తతస్స చింతయామాస ముహూర్తం కపికుంజరః ।గిరిశృంగే స్థితస్తస్మిన్ రామస్యాభ్యుదయే రతః॥౩౨॥ అనేన
రూపేణ మయా న శక్యా రక్షసాం పురీ । ప్రవేష్టుం రాక్షసైర్గుప్తా క్రూరైర్బలసమన్వితైః ॥ ౩౩ ॥ ఉగ్రౌజసో మహావీర్యా బలవంతశ్చ రా
క్షసాః। వంచనీయా మయా సర్వే జానకీం పరిమార్గతా ॥౩౪॥ లక్ష్యాలక్ష్యేణ రూపేణ రాత్రౌ లంకాపురీ మయా।ప్రవేష్టుం ప్రాప్తకాలం మే
కృత్యం సాధయితుం మహత్ ॥ ౩౫ ॥ తాం పురీం తాదృశీం దృష్ట్వా దురాధర్షాం సురాసురైః । హనుమాంశ్చింతయామాస వినిశ్వస్య ముహు
ర్ముహుః॥౩౬॥ కేనోపాయేన పశ్యేయం మైథిలీం జనకాత్మజామ్ । అదృష్టో రాక్షసేంద్రేణ రావణేన దురాత్మనా॥౩౭॥ నవినశ్యేత్కథం కా
ర్యం రామస్య విదితాత్మనః । ఏకామేకశ్చ పశ్యేయం రహితే జనకాత్మజామ్॥ ౩౮॥ భూతాశ్చార్థా విపద్యంతే దేశకాలవిరోధితాః । విక్లబం
దూతమాసాద్య తమస్సూర్యోదయే యథా॥ ౩౯ ॥ అర్థానర్థాంతరే బుద్ధిర్నిశ్చితాపి న శోభతే । ఘాతయంతి హి కార్యాణి దూతాః పండిత
మానినః॥౪౦॥ నవినశ్యేత్కథం కార్యం వైక్లబ్యం న కథం భవేత్ । లంఘనం చ సముద్రస్య కథం ను న వృథా భవేత్॥ ౪౧॥ మయి దృష్టే తు రక్షోభి

వతి - తాం జనకాత్మజాం దృష్ట్వా - తత్రైవ తస్మిన్కాల ఏవ చింతయిష్యామీతి యోజనా । యద్వా జీవతి వా జీవతీతి వైదేహీం న జానామి యావత్ - న జానామ్యేవ వా - ఉత
యది జీవతి - తాం జనకాత్మజాం దృష్ట్వా - తత్రైవ తస్మిన్కాల ఏవ చింతయిష్యామీత్యర్థః॥ ౩౪ ॥ లక్ష్యేతి ॥ లక్ష్యాలక్ష్యేణ రూపేణ సూక్ష్మశరీరేణ మహత్కృత్యం సీ
తాన్వేషణరూపం ప్రాప్తకాలం ఉచితమితి చింతయామాసేతి పూర్వేణ సంబంధః॥౩౫॥ తామితి॥ తాం దృష్ట్వా చింతయామాసేతి సంబంధః ॥ చింతాప్రకారమేవా
హ॥ కేనేత్యాదినా॥ తాం పురీమిత్యాది వివిధవృక్షవనమిత్యంతస్య గ్రంథస్య హనుమాన్ చింతయామాసేత్యనేన సంబంధః॥ ౩౬ ॥ కేనోపాయేన రావణేనాదృష్టస్సన్
మైథిలీం పశ్యేయం॥౩౭॥ కించ రామస్య కార్యం కథం న వినశ్యేత్ - రహితే జనరహితే ఏకః ఏకాం కథం పశ్యేయమితి చ॥౩౮॥ భూతాశ్చేతి॥ భూతాశ్చార్థాః నిష్పన్నాన్యపి
ప్రయోజనాని - విక్లబం అవివేకినం ఆసాద్య - దేశకాలవిరోధితాస్సంతః విపద్యంతే నశ్యంతీతి సంబంధః ॥ ౩౯ ॥ కించ న కేవలం కార్యహానిః కింతు స్వామ్యాదీనాం బుద్ధిశూ
న్యతాపి స్యాదిత్యాహ॥ అర్థేతి॥ అర్థానర్థాంతరే కార్యాకార్యవిషయే - నిశ్చితాపి స్వామినా సచివైస్సహ నిశ్చితాపి బుద్ధిః - విక్లబం దూతమాసాద్యేత్యనుకర్షః - న శో
భతే అకించిత్కరా భవతీత్యర్థః తస్మాత్ దూతదోషాదేవ రాజ్ఞాం కార్యహానిరిత్యాహ - ఘాతయంతి హీతి॥౪౦॥ ప్రాగుక్తదోషాస్స్వస్మిన్యథా న స్యుః - తథా కర్తవ్య

ర్యం రామకార్యం-కథం కేనోపాయేన-న వినశ్యేత్-కిముద్యాపరాహ్ణ ఏవ లంకాం ప్రవేష్టవ్యా-ఉత రాత్రౌ-కిము నైవ మహతా రూపేణ ప్రవేష్టవ్యా-ఉత హ్రస్వేన రూపేణేత్యర్థః - వైక్లబ్యం మమాపాండిత్యం కథం న భవేత్ ॥౪౧॥ అపరాహ్ణే ప్రవేశదోషమాహ ॥ మయీతి ॥ ౪౨॥ మహతా రూపేణ ప్రవేశం నిరాచష్టే ॥ నహీతి ॥ స్వేన రూపేణ స్వాభావికమహతా రూపేణ ॥౪౫॥ పరిశేషాద్రాత్రౌ హ్రస్వరూపేణైవ ప్రవేష్టవ్యమిత్యాహ ॥ తదహమితి ॥౪౬॥ సూర్యేతి ॥ స్వేన రూపేణ పృషదంశకమాత్రః బిడాలప్రమాణః ॥౪౯॥ ప్రదోషకాలేతి ॥ ప్రవివేశ ప్రవేష్టుముపక్రాంతః-చతుర్థే సర్గే ప్రవేశస్య వక్ష్యమాణత్వాత్-లంకాదర్శనం తు త్రికూటదర్శనస్థిత్యా ॥ ౫౦ ॥ ప్రాసాదేత్యాది ॥ కాంచనరాజతైః స్తంభైః శాతకుంభమయైర్జాలైశ్చ ఉపలక్షితాం - గంధర్వనగరోపమామితి - గంధర్వనగరం నామ నానారత్నమయగోపుర ప్రాసాదాదియుక్తనగరాదివద్భాసమానమభ్రచిత్రం-తద్వదాశ్చర్యావహామిత్యర్థః-యథోక్తం - అనేనరత్నాకృతిఖే విరాజతే పురం పతాకాధ్వజతోరణాన్వితం యదా తదాహుస్తిమనుష్యవాజినాం పిబత్యసృగ్భూరిరణే వసుంధరేతి ॥ సప్తభూమాష్టభూమైశ్చేతి - భూమిశబ్దేన ఆసనశయనాదియోగ్యం తలముచ్యతే - సప్తభూమయో యేషాం తే సప్తభూమాః - కృష్ణోదక్పాండుసంఖ్యాపూర్వాయా భూమేరజిష్యత ఇత్యచ్ సమాసాంతః ఏవమష్టభూమాః - సప్తభూమాదిశబ్దేన తాదృశాః ప్రాసాదవిశేషా ఉచ్యంతే-యద్వా ప్రాసాదైరితి శేషః-తైరుపలక్షితాం ॥ రామానుజీయం ॥ ప్రాసాదేతి ॥ అభ్రంలిహత్వాతివిచిత్రత్వాభ్యాం గంధర్వనగరోపమత్వం-స్ఫటికసంకీర్ణైః కార్తస్వరవిభూషితైశ్చ తలైరుపలక్షితైః-సప్తభౌమాష్టభౌమాః భూమిషు భవంతీతి భౌమాని స్థలాని - సప్తభౌమాని యేషాం తే సప్తభౌమాః-ఏవమష్టభౌమాః- సప్తభౌమాశ్చాష్టభౌమాశ్చ-తైః ప్రాసాదైరితి శేషః-తైరుపలక్షితాం పురీం దదర్శేతి యోజనా ॥ ౫౩ ॥ రామానుజీయం ॥ కాంచనానీతి ॥ రక్షసాం

రామస్య విదితాత్మనః । భవేద్వ్యర్థమిదం కార్యం రావణానర్థమిచ్ఛతః ॥౪౨॥ న హి శక్యం క్వచిత్ స్థాతుమవిజ్ఞాతేన రాక్షసైః । అపి రాక్షసరూపేణ కిముతాన్యేన కేనచిత్ ॥౪౩॥ వాయురప్యత్ర నాజ్ఞాతశ్చరేదితి మతిర్మమ । న హ్యస్త్యవిదితం కించిద్రాక్షసానాం బలీయసామ్ ॥ ౪౪ ॥ ఇహాహం యది తిష్ఠామి స్వేన రూపేణ సంవృతః । వినాశముపయాస్యామి భర్తురర్థశ్చ హీయతే ॥౪౫॥ తదహం స్వేన రూపేణ రజన్యాం హ్రస్వతాం గతః । లంకామభిపతిష్యామి రాఘవస్యార్థసిద్ధయే ॥ ౪౬ ॥ రావణస్య పురీం రాత్రౌ ప్రవిశ్య సుదురాసదామ్ । విచిన్వన్ భవనం సర్వం ద్రక్ష్యామి జనకాత్మజామ్ ॥ ౪౭ ॥ ఇతి సంచింత్య హనుమాన్ సూర్యస్యాస్తమయం కపిః । ఆచకాంక్షే తదా వీరో వైదేహ్యా దర్శనోత్సుకః ॥౪౮॥ సూర్యే చాస్తం గతే రాత్రౌ దేహం సంక్షిప్య మారుతిః । వృషదంశకమాత్రస్సన్ బభూవాద్భుతదర్శనః ॥౪౯॥ ప్రదోషకాలే హనుమాంస్తూర్ణముత్ప్లుత్య వీర్యవాన్ । ప్రవివేశ పురీం రమ్యాం సువిభక్తమహాపథామ్ ॥ ౫౦ ॥ ప్రాసాదమాలావితతాం స్తంభైః కాంచనరాజతైః । శాతకుంభమయైర్జాలైర్గంధర్వనగరోపమామ్ * సప్తభౌమాష్టభౌమైశ్చ స దదర్శ మహాపురీమ్ । తలైస్స్ఫటికసంకీర్ణైః కార్తస్వరవిభూషితైః ॥౫౨॥ వైదూర్యమణిచిత్రైశ్చ ముక్తాజాలవిభూషితైః । తలైశ్శుశుభిరే తాని భవనాన్యత్ర రక్షసామ్ ॥౫౩॥ కాంచనాని విచిత్రాణి తోరణాని చ రక్షసామ్ । లంకాముద్యోతయామాసుః సర్వతస్సమలంకృతామ్ ॥౫౪॥ అచింత్యామద్భుతాకారాం దృష్ట్వా లంకాం మహాకపిః । ఆసీ

మిత్యాహ ॥ నేతి ॥ కార్యం స్వామికార్యం- వైక్లబ్యం బుద్ధిహీనతాం - వైక్లబ్యమిత్యాదౌ స్యాదితి శేషః - తథా కర్తవ్యమితి శ్లోకశేషః ॥ ౪౧॥ ప్రస్తుతకార్యావిరోధాయ యావదస్తమయం స్వగోపనముచితమితి హృది నిధాయాహ ॥ మయి దృష్ట ఇత్యాదినా ॥౪౫॥ తదహమితి ॥ స్వేన రూపేణ వానరరూపేణ ॥౪౭॥ సూర్యే చేతి ॥ పృషదంశకమాత్రః పృషోఽమూషకా దశతీతి పృషదంశః మార్జారః ॥ ని ॥ ఓతుర్బిడాలో మార్జారః వృషదంశక ఆఖుభుగిత్యమరః ॥ ౪౯॥ ప్రదోషేతి ॥ ప్రదోషే ప్రవివేశ ప్రవేష్టుముపక్రాంతః ॥ శ్లో ॥ అద్వారేణ మహాబాహుః ప్రాకారమభిపుప్లువ ఇతి చతుర్థసర్గే సాక్షాత్ప్రవేశస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥౫౦॥ ప్రాసాదేతి ॥ స్తంభాదిభిరుపలక్షితాం * సప్తభౌమేతి ॥ భూమిషు భవంతీతి భౌమాని తలాని సప్తభౌమాని యేషాం తే తథా-ఏవమష్టభౌమాః తైః ప్రాసాదైరితి శేషః- తైరుపలక్షితాం పురీం స దదర్శేతి యోజనా ॥౫౩॥ కాంచనానీతి ॥ రక్షసాం తోరణాని రక్షోగృహస్థద్వారతోరణాని ॥౫౪॥ అచింత్యామితి ॥ విషణ్ణః లంకాయా దుర్ధర్షత్వాద్విషణ్ణః- అత్యద్భుతత్వా

తోరణానిరత్నగృహద్వారస్థతోరణాని॥ ౫౪॥ అచింత్యేతి ॥ విషణ్ణోహృష్టశ్చేతి ॥ అచింత్యాదుష్ప్రాపేశేతిచవిషణ్ణః యతోద్భుతాకారాఅతోవిస్మయనీయతయా హృష్టః॥౫౫॥సేతి॥ పూర్వశ్లోకేనాయమేకాన్వయః-సుధాధవళనిమ్నోన్నతవిమానాకారభవనమాలినీమిత్యర్థః॥ రామానుజీయం॥ సపాండురేత్యస్యదృష్టేతి పూర్వేణసంబంధః- పాండురోద్విద్ధవిమానమాలినీంసుధాధౌతోన్నతసప్తభూమగృహమాలినీం॥ని॥ విమానోస్త్రీ దేవయానేసప్తభూమేచసద్మనీతివైజయంతీ ॥ ౫౬॥ఇదానీంచంద్రోదయకాలఇత్యాహ॥చంద్రోపీతి॥మధ్యగతః సన్నిధానాత్తారాగణమధ్యగతః- తారాగణైరితిసహయోగేతృతీయా- జ్యోత్స్నావితానేనలోకంవితత్యవ్యాప్య ఉత్తిష్ఠతేఆవిర్భవతిస్మ - ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యాత్మనేపదం ॥ రామానుజీయం॥చంద్రఇతి॥చంద్రోపినైకసహస్రరశ్మిః జ్యోత్స్నావితానేనలోకంవితత్యం - అస్యసాచివ్యంకుర్వన్నివవిరాజన్ - మధ్యగతఃతారాగణైస్సహఉత్తిష్ఠతే ప్రాదురభూదిత్యన్వయః - అత్రతిష్ఠతేఃపరస్మైపదిత్వాదుదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యాత్మనేపదం - నైకసహస్రరశ్మిరిత్యత్రనఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః - సాగరమైనాకదివాకరాదివచ్చంద్రోపిసాచివ్యంకుర్వన్ప్రాదురభూదిత్యపిశబ్దేనావగమ్యతే॥౫౭॥ రామానుజీయం ॥ శంఖప్రభమితి ॥ పోప్లూయమానంఉడ్డీయమానం॥ ౫౮ ॥ ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే-శృంగారతిలకాఖ్యానే-సుందరకాండవ్యాఖ్యానే-ద్వితీయస్సర్గః. **

సలంబేత్యాది ॥ లంబేలంబాఖ్యే-లంబశిఖరేలంబగిరిశిఖరే-ఇతిచాహుః-యద్వా-లంబేలంబమానఇవస్థితే -లంబశిఖరేత్రికూటశిఖరే - సత్వంవ్యవసాయం-ధైర్యమితియావత్ -వివేశప్రాప॥ రామానుజీయం॥పూర్వసర్గోక్తంలంకాప్రవేశోపక్రమంవిస్తరేణాహ ॥ సలంబశిఖరఇత్యాదినా ॥ సఃసాగరాక్లేశతరణేనప్రసిద్ధఃమహాసత్వఃసముద్రలంఘనాదావప్రతిహతశక్తిఃహనుమాన్లంబేలంబమానాకారే-లంబతోయదసన్నిభే - లంబశిఖరేలంబపర్వతశిఖరే - మేధావీతత్కాలోచితకర్తవ్యవిషయప్రజ్ఞాయుక్తస్సన్-సత్వమాస్థాయలంకాప్రాప్తిమాత్రోపయుక్తలంఘనశక్తిమాస్థాయ-నిశివివేశేతిసంబంధః॥౨॥ శారదేత్యాది ॥ విటపావతీంఅళకాం-నిర్వ్యూహాఃమత్తవారణాఃపాండురద్వారతోరణాం-పాండురేద్వారతోరణేయస్యాస్తాం-అభూదితిశేషః॥రామానుజీయం॥ సాగరేతి॥సాగరోపమనిర్ఘో-

ద్విషణ్ణోహృష్టశ్చవై దేహ్యాదర్శనోత్సుకః ॥౫౫॥ సపాండురోద్విద్ధవిమానమాలినీంమహార్హజాంబూనదజాలతోరణామ్ ।యశస్వినీంరావణబాహుపాలితాంక్షపాచరైర్భీమబలైస్సమావృతామ్ ॥౫౬ ॥ చంద్రోపిసాచివ్యమివాస్యకుర్వంస్తారాగణైర్మధ్యగతోవిరాజన్। జ్యోత్స్నావితానేనవితత్యలోకముత్తిష్ఠతేనైకసహస్రరశ్మిః॥౫౭॥శంఖప్రభంక్షీరమృణాళవర్ణముద్గచ్ఛమానంవ్యవభాసమానమ్। దదర్శచంద్రంసహరిప్రవీరఃపోప్లూయమానంసరసీవహంసమ్॥౫౮॥ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే-ద్వితీయస్సర్గః.❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

సలంబశిఖరేలంబేలంబతోయదసన్నిభే । సత్వమాస్థాయమేధావీహనూమాన్మారుతాత్మజః * నిశిలంకాంమహాసత్వోవివేశకపికుంజరః।రమ్యకాననతోయాఢ్యాంపురీంరావణపాలితామ్॥౨॥ శారదాంబుధరప్రఖ్యైర్భవనైరుపశోభితామ్ । సాగరోపమనిర్ఘోషాంసాగరానిలసేవితామ్ * సుపుష్టబలసంఘుష్టాంయథైవవిటపావతీమ్ । చారుతోరణనిర్యూహాంపాండురద్వారతోరణామ్ * భుజగాచరితాంగుప్తాంశుభాంభోగవతీమివ । తాంసవిద్యుద్ఘనాకీర్ణాంజ్యోతిర్మార్గనిషేవితామ్॥ ౫॥ మందమారుతసంచారాంయథేంద్రస్యామ-

త్ హృష్టశ్చ॥౫౫॥సఇతి ॥ పాండురోద్విద్ధవిమానమాలినీంధవళోన్నతసప్తభౌమప్రాసాదపఙ్క్తిమతీం॥౫౬॥చంద్రోపీతి ॥ జ్యోత్స్నావితానేనలోకాన్వితత్యవిస్తారీకృత్య-అస్యహనుమతఃమైనాకసింధువత్ సాచివ్యంకుర్వన్నివకుర్వన్నివవిరాజన్ -మధ్యగతఃతారాగణమధ్యగతఃతారాగణైస్సహఉత్తిష్ఠతేప్రాదురభూదిత్యన్వయః॥ ౫౭॥చంద్రేతి॥పోప్లూయమానంభృశంప్లవమానం॥౫౮॥ ఇతిశ్రీమహేశతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - ద్వితీయస్సర్గః. **

సఇతి ॥ లంబేలంబాకారేలంబశిఖరేలంబగిరిశృంగే - సత్వమాస్థాయబలమాస్థాయ॥౧ ॥ ౨॥ * సుపుష్టేతి॥విటపావతీంఅలకాపురీం-చావిశతి ॥ చారుతోర

షాం సాగరనిర్ఘోషోపమనిర్ఘోషాం - విటపావతీం అళకాం ॥ శ్లో ॥ క్షయః పుణ్యజనానాం స్యాదళకా విటపావతీతి వచనాత్ - చారుతోరణనిర్వ్యూహాం నిర్వ్యూహాముత్తవారణాః తోరణస్య నిర్వ్యూహః తోరణనిర్వ్యూహః చారుః తోరణనిర్వ్యూహో యస్యాస్తాం పాండురద్వారతోరణాం పాండురేః సుధాధవళితైః ద్వారతోరణైర్యస్యాస్తాం - శాతకుంభేన స్వర్ణవికారేణ ప్రాకారమభిపేదివానితి - ప్రాకారశబ్దేన ప్రాకారసమీపో లక్ష్యతే - అద్వారేణ మహాబాహుః ప్రాకారమభిపుప్లువ ఇత్యుపరి వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ ౬ ॥ పునర్హర్షహేతూనాహ ॥ జాంబూనదమయైరిత్యాదినా ॥ జాంబూనదమయైర్ద్వారైరిత్యాదౌ సహయోగే తృతీయా - వజ్రస్ఫటికముక్తాభిరిత్యత్రాపి కృతవేదికైరితి సంబధ్యతే - రాజతామలపాండురైః అవయవైః స్ఫటికాంతరపాంసుభిః స్ఫటికమయాంగణపాంసుభిః సంజవనం చతుశ్శాలం వస్వోకసారా అళకా - యద్వా - వస్వోకసారా పూర్వదిగవస్థితా శక్రపురీ ॥ శ్లో ॥ వస్వోకసారా శక్రస్య పూర్వస్యాం దిశి వై పురీతి పురాణవచనాత్ ॥ రామానుజీయం ॥ జాంబూనదమయైర్ద్వారైరిత్యుపలక్షణే తృతీయా - రాజహంసనిషేవితైరిత్యంతవిశేషణవిశిష్టైర్ద్వారైరుపలక్షితాం లంకాం నగరీం సమీక్ష్యేతి సంబంధః - వజ్రస్ఫటికముక్తాభిః భూషితైరితి శేషః - తప్తహాటకనిర్వ్యూహైః తప్తహేమమయముత్తవారణైః రాజతామలపాండురైః రజతమయామలపాండురోపరిప్రదేశైరిత్యర్థః - స్ఫాటికాంతరపాంసుభిః అంతరమవకాశః అంగణమితి యావత్ - స్ఫాటికాః అంతరపాంసవో యేషాం తైః - చారుసంజవనోపేతైః రమణీయచతుశ్శాలోపేతైః ॥ ని ॥ సభా సంజవనం త్విదం - చతుశ్శాలమిత్యమరః - వస్వోకసారాప్రతిమాం యద్యపి విటపావతీమిత్యత్రాళకాసామ్యస్య పూర్వముక్తత్వాదత్ర వస్వోకసారాప్రతిమామితి పూర్వదిగవస్థితశక్రపురీసామ్యముచ్యతే ॥ శ్లో ॥ వస్వోకసారా శక్రస్య యామ్యా సంయమనీ తథా - పురీ సుఖా జలేశస్య సోమస్య చ విభావతీతి శ్రీవిష్ణుపురాణవచనాత్ వస్వోకసారాశబ్దస్య శక్రపురీవాచకత్వం ॥ ౧౨ ॥ ప్రసిద్ధేయమితి ॥ ఇయం లంకా విదితా భవేత్ ॥ రామానుజీయం ॥ కుముదేతి ॥ ప్రసిద్ధా దుష్ప్రవేశత్వేన ప్రసిద్ధేయం నగరీ కుముదాంగదయోః మహాకపేస్సుషేణస్యాపి మైందద్వివిదయోరపి భూమిర్భవేద్విషయో భవేత్ ॥ ౧౫ ॥ వివస్వత ఇతి ॥ గతిస్తు సుగ్రీవస్య కుశపర్వణః కేతుమాలస్య మ

రావతీమ్ । శాతకుంభేన మహతా ప్రాకారేణాభిసంవృతామ్ * కింకిణీజాలఘోషాభిః పతాకాభిరలంకృతామ్ । ఆసాద్య సహసా హృష్టః ప్రాకారమభిపేదివాన్ * విస్మయావిష్టహృదయః పురీమాలోక్య సర్వతః ॥ ౬ ॥ జాంబూనదమయైర్ద్వారైర్వైడూర్యకృతవేదికైః * వజ్రస్ఫటికముక్తాభిర్మణికుట్టిమభూషితైః । తప్తహాటకనిర్వ్యూహై రాజతామలపాండురైః * వైడూర్యకృతసోపానైః స్ఫాటికాంతరపాంసుభిః । చారుసంజవనోపేతైః ఖమివోత్పతితైః శుభైః * క్రౌంచబర్హిణసంఘుష్టై రాజహంసనిషేవితైః । తూర్యాభరణనిర్ఘోషైః సర్వతః ప్రతినాదితామ్ * వస్వోకసారాప్రతిమాం తాం వీక్ష్య నగరీం తతః । ఖమివోత్పతితుం కామాం జహర్ష హనుమాన్ కపిః ॥ ౧౨ ॥ తాం సమీక్ష్య పురీం రమ్యాం రాక్షసాధిపతేశ్శుభామ్ । అనుత్తమామృద్ధియుతాం చింతయామాస వీర్యవాన్ ॥ ౧౩ ॥ నేయమన్యేన నగరీ శక్యా ధర్షయితుం బలాత్ । రక్షితా రావణబలైరుద్యతాయుధధారిభిః ॥ ౧౪ ॥ కుముదాంగదయోర్వాపి సుషేణస్య మహాకపేః । ప్రసిద్ధేయం భవేద్భూమిర్మైందద్వివిదయోరపి ॥ ౧౫ ॥ వివస్వతస్తనూజస్య హరేశ్చ కుశపర్వణః । ఋక్షస్య కేతుమాలస్య మమ చైవ గతిర్భవేత్ ॥ ౧౬ ॥ సమీక్ష్య తు మహాబాహూ

ణనిర్వ్యూహాం నిర్వ్యూహాముత్తవారణాం - తోరణస్య నిర్వ్యూహః తోరణనిర్వ్యూహః - చారుస్తోరణనిర్వ్యూహో యస్యాం తాం పాండురద్వారతోరణాం పాండురైః సుధాధవళితైః ద్వారైః తోరణం యస్యాం తాం ॥ ౬ ॥ జాంబూనదమయైరితి ॥ జాంబూనదమయైర్ద్వారైరిత్యుపలక్షణే తృతీయా - రాజహంసనిషేవితైరిత్యంతవిశేషణవిశిష్టైః ద్వారైరుపలక్షితాం లంకా నగరీం సమీక్ష్య హనుమాన్ జహర్షేతి సంబంధః - వజ్రస్ఫటికముక్తాభిః భూషితైరితి శేషః - రాజతామలపాండురైః రజతమయామలపాండురోపరిప్రదేశైః చారుసంజవనోపేతైః కమనీయచతుశ్శాలోపేతైః ॥ ని ॥ సభా సంజవనం త్విదం - చతుశ్శాలమిత్యమరః - వస్వోకసారా పూర్వదిశిస్థేంద్రపురీ ॥ ఖమితి ॥ ఉత్పతితుం కామాం ఉత్పతితుమివ స్థితాం ॥ ౧౨ ॥ అన్యేషామసాధ్యత్వేఽప్యేతేషాం సాధ్యేత్యాహ ॥ కుముదాంగదయోరితి ॥ ప్రసిద్ధా దుష్ప్రవేశత్వేన

మమైవ భవేత్ - పూర్వం నీలాదీనామేవ గతిరుక్తా - అత్ర త్వన్యేషామిత్యుక్తిశ్చింతా ప్రకారవిశేషః॥ రామానుజీయం॥ వివస్వత ఇతి॥ అత్ర ఇయమిత్యనుషజ్యతే - వివస్వత స్తనూజస్య కుశపర్వణో హరేశ్చ ఋక్షస్య కేతుమాలస్య మమ చైవ గతిర్భవేత్ విషయో భవేత్ - మమ చేతి పశ్చాన్నిర్దేశేన సర్వోత్తరేణాపి హనుమతా స్వనైచ్యమనుసంహితమిత్యవగమ్యతే॥౧౬॥ రామానుజీయం॥ సమీక్ష్యేతి॥ విక్రాంతం విక్రమం - భావే నిష్ఠా - ప్రీతిమానభవత్ రామలక్ష్మణాభ్యామనాయాసేన జేతుం శక్యేతి మత్వా ప్రీతిమానభూదిత్యర్థః॥౧౭॥ తామితి॥ తాం రత్నేత్యత్ర దదర్శేత్యపకృష్యతే - న త్వేకం వాక్యం శ్లోకద్వయం తచ్ఛబ్దద్వయప్రయోగాత్పృథమ శ్లోకే స్త్రీసామ్యాత్కైశ్చ॥౧౮॥ రామానుజీయం॥ తామితి॥ అత్ర దదర్శేత్యపకృష్యతే - యద్వా ఏకస్య తచ్ఛబ్దస్య ప్రసిద్ధిపరత్వేన శ్లోకద్వయమేకం వాక్యం॥౧౯॥ రామానుజీయం ॥ అథేతి ॥ స్వేన రూపేణ అధిదేవతారూపేణ ॥ ౨౦ ॥ రామానుజీయం ॥ పురస్తాదితి ॥ అతిష్ఠత - తస్మై స్వాత్మానం ప్రదర్శితవతీ - ప్రకాశనస్తేయాఖ్యయోశ్చేత్యాత్మనేపదం॥౨౨॥ రామానుజీయం॥ కఇతి॥ తే తవ ప్రాణాః యావద్ధరంతి ధ్రియంతే - తావద్యత్తత్త్వం - తత్కథయస్వ కథయ - ధృఙ్ అవసానే - వికరణాదిప్రత్యయాభావః - యావత్ ప్రాణాన్ హరామి తథా ఇతి వా పాఠః॥౨౩॥ నేతి॥ అభిగుప్తా సమావృతేత్యర్థః - అతో న రక్షితేత్యనేన పునరుక్తిః ॥ రామానుజీయం॥ న శక్యమితి॥ లింగసామాన్యే నపుంసకం - తథా చోక్తం భగవతా భాష్యకారేణ - శ్వమాంసేనాపి శక్యం తృప్తిరుదపహంతుమితి - రావణబలైః సమంతతః అభిగుప్తా సమంతతస్సంవృతా - అత ఏవ రక్షితా॥౨౪॥ రామానుజీయం॥ అహమితి॥ ఆజ్ఞాప్రతీక్షా ఆజ్ఞానువర్తినీ॥౨౮॥ రామానుజీయం॥ అహం హి నగరీ లంకా స్వయమేవ ప్లవంగమేతి॥ స్వయమేవ సర్వతః సర్వం పరిరక్షామీతి సంబంధః॥౩౦॥ రామానుజీయం॥ ద్రక్ష్యామీతి॥ ఇత్యర్థం ఏతదర్థం॥౩౩॥ వనానీతి॥ ఉపవనాని గ్రహోద్యానాని కాననాని తూ

రాఘవస్య పరాక్రమమ్ । లక్ష్మణస్య చ విక్రాంతమభవత్ప్రీతిమాన్ కపిః॥౧౭॥ తాం రత్నవసనోపేతాం గోష్ఠాగారావతంసకామ్ । యంత్రాగారస్తనీమృద్ధాం ప్రమదామివ భూషితామ్ ✱ తాం నష్టతిమిరాం దీప్తైర్భాస్వరైశ్చ మహాగృహైః । నగరీం రాక్షసేంద్రస్య దదర్శ సమహాకపిః॥౧౯॥ అథ సా హరిశార్దూలం ప్రవిశంతం మహాబలమ్ । నగరీ స్వేన రూపేణ దదర్శ పవనాత్మజమ్॥౨౦ ॥ సా తం హరివరం దృష్ట్వా లంకా రావణపాలితా । స్వయమేవోత్థితా తత్ర వికృతాననదర్శనా ✱ పురస్తాత్కపివర్యస్య వాయుసూనోరతిష్ఠత । ముంచమానా మహానాదమబ్రవీత్పవనాత్మజమ్॥౨౨॥ కస్త్వం కేన చ కార్యేణ ఇహ ప్రాప్తో వనాలయ । కథయస్వేహ యత్తత్త్వం యావత్ప్రాణా ధరంతి తే॥౨౩॥ న శక్యం ఖల్వియం లంకా ప్రవేష్టుం వానర త్వయా । రక్షితా రావణబలై రభిగుప్తా సమంతతః॥ ౨౪॥ అథ తామబ్రవీద్వీరో హనుమానగ్రతః స్థితామ్ । కథయిష్యామి తే తత్త్వం యన్మాం త్వం పరిపృచ్ఛసి ✱ కా త్వం విరూపనయనా పురద్వారేవతిష్ఠసి । కిమర్థం చాపి మాం రుద్ధ్వా నిర్భర్త్సయసి దారుణా॥౨౬॥ హనుమద్వచనం శ్రుత్వా లంకా సా కామరూపిణీ । ఉవాచ వచనం క్రుద్ధా పరుషం పవనాత్మజమ్॥౨౭॥ అహం రాక్షసరాజస్య రావణస్య మహాత్మనః । ఆజ్ఞాప్రతీక్షా దుర్ధర్షా రక్షామి నగరీమిమామ్॥౨౮ ॥ న శక్యా మామవజ్ఞాయ ప్రవేష్టుం నగరీ త్వయా । అద్య ప్రాణైః పరిత్యక్తః స్వప్స్యసే నిహతో మయా॥౨౯॥ అహం హి నగరీ లంకా స్వయమేవ ప్లవంగమ । సర్వతః పరిరక్షామి హ్యేతత్తే కథితం మయా ॥ ౩౦॥ లంకాయా వచనం శ్రుత్వా హనుమాన్మారుతాత్మజః । యత్నవాన్స హరిశ్రేష్ఠః స్థితశ్శైల ఇవాపరః॥౩౧॥ స తాం స్త్రీరూపవికృతాం దృష్ట్వా వానరపుంగవః । ఆబభాషేథ మేధావీ సత్త్వవాన్ ప్లవగర్షభః॥౩౨॥ ద్రక్ష్యామి నగరీం లంకాం సాట్టప్రాకారతోరణాం । ఇత్యర్థమిహ

ప్రసిద్ధేయం నగరీ - కుముదాంగదాదీనామపి భూమిః విషయః భవేత్ - వివస్వత స్తనూజస్య సుగ్రీవస్య కుశపర్వణః మమ చ గతిర్భవేద్గమ్యా భవేత్ ॥౧౬॥ సమీక్ష్యేతి॥ విక్రాంతం విక్రమం - రామలక్ష్మణాభ్యామనాయాసేన జేతుం శక్యేతి మత్వా ప్రీతిమానభూదిత్యర్థః॥౧౭॥ తాం రత్నేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం - తత్రైక స్తచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధిపరః - అన్యః ప్రకృతపరామర్శీ॥౧౯॥ అథేతి ॥ స్వేన రూపేణ అధిదేవతారూపేణ॥౨౦॥ ✱ పురస్తాదితి॥ అతిష్ఠత స్వాత్మానం ప్రకాశితవతీ॥౨౨॥ కస్త్వమితి॥ తే తవ ప్రాణాః యావద్ధరంతి ధ్రియంతే - తావత్ యత్తత్త్వం తత్కథయస్వ॥౨౩॥ అహమితి ॥ ఆజ్ఞాప్రతీక్షా ఆజ్ఞానువర్తినీ॥౩౩॥ వనానీతి ॥ ఉపవనాని కృత్రిమవనా

న్యారణ్యాని॥౩౪॥ తస్యేతి॥ భూయః అతిశయేన-పరుషాక్షరమిత్యన్వయః॥౩౫॥ మామితి॥ శక్యమిత్యేతదవ్యయం-తదాహ కాళిదాసః॥ శ్లో॥ శక్యమరవిందసురభిః కణవాహీమాలినీతరంగాణాం। అంగైరనంగతప్తైరవిరళమాలింగితుం పవన ఇతి॥ పురీరూపం వస్తు శక్యమితి శక్యపురోస్సామానాధికరణ్యం వా॥ ౩౬॥ తతఇతి ॥ యాస్యేయా స్యామి-ఇత్యువాచేతి సంబంధః॥౩౭॥ తతఇతి॥ వేగితా సంజాతవేగా॥౩౮॥ తతఇతి॥ సంవర్తయామాస సంకోచయామాస॥౪౧॥ ప్రసీదేతి॥ సమయః స్త్రీవధవర్జనవ్యవస్థాయాం-సత్త్వవంతః ధైర్యవంతః॥౪౪॥ అహమితి॥ అహంత్విత్యర్థం భిన్నం వాక్యం ఏకవాక్యత్వే హంశబ్దస్య పునరుక్తిః॥౪౬॥ వరదానస్వరూపమాహ॥ యదేతి॥ అత్ర రావణస్య దిగ్విజయే నందికేశ్వరాదిభిర్లంకాయాస్సద్యో వినాశశాపే దత్తే సా బ్రహ్మాణం గత్వా ప్రార్థయామాస-వినాశో మేమాభూదితి - సచ తస్యై వరమదాత్ తవ సద్యో వినాశో న భవిష్యతి యదా తు వానరస్త్వామభిభవిష్యతి తదా తు వినాశో భవిష్యతీతి కథోన్నీయతే॥ ౫౧॥ ప్రవిశ్యేతి ॥ శాపో నందికేశ్వరాదికృతః-యదృచ్ఛయేత్యస్య గత ఇతి సంబంధః-యదృచ్ఛయాత్ర ప్రాప్తస్త్వమిత్యర్థః॥ రామానుజీయం॥ ప్రవిశ్యేతి ॥ హరీశ్వర స్త్వం యదృచ్ఛయా స్వైరం విమార్గేణ

సంప్రాప్తః పరం కౌతూహలం హి మే॥౩౩॥ వనాన్యుపవనానీహ లంకాయాః కాననాని చ। సర్వతో గృహముఖ్యాని ద్రష్టుమాగమనం హి మే॥౩౪॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా లంకా సా కామరూపిణీ। భూయ ఏవ పునర్వాక్యం బభాషే పరుషాక్షరమ్॥౩౫॥ మామనిర్జిత్య దుర్బుద్ధే రాక్షసేశ్వరపాలితామ్। న శక్యమద్య తే ద్రష్టుం పురీయం వానరాధమ॥౩౬॥ తతస్స కపిశార్దూలస్తామువాచ నిశాచరీమ్। దృష్ట్వా పురీమిమాం భద్రే పునర్యాస్యే యథాగతమ్॥౩౭॥ తతః కృత్వా మహానాదం సా వై లంకా భయావహమ్। తలేన వానరశ్రేష్ఠం తాడయామాస వేగితా॥౩౮॥ తతస్స కపిశార్దూలో లంకయా తాడితో భృశమ్। ననాద సుమహానాదం వీర్యవాన్పవనాత్మజః॥౩౯॥ తతస్సంవర్తయామాస వామహస్తస్య సోంగుళీః। ముష్టినాభిజఘానైనాం హనూమాన్క్రోధమూర్ఛితః॥౪౦॥ స్త్రీ చేతి మన్యమానేన నాతిక్రోధస్స్వయంకృతః॥౪౧॥ సా తు తేన ప్రహారేణ విహ్వలాంగీ నిశాచరీ * పపాత సహసా భూమౌ వికృతాననదర్శనా॥౪౨॥ తతస్తు హనుమాన్ప్రాజ్ఞస్తాం దృష్ట్వా వినిపాతితామ్ * కృపాం చకార తేజస్వీ మన్యమానః స్త్రియం తు తామ్॥౪౩॥ తతో వై భృశసంవిగ్నా లంకా సా గద్గదాక్షరమ్ * ఉవాచాగర్వితం వాక్యం హనుమంతం ప్లవంగమమ్॥ ౪౪॥ ప్రసీద సుమహాబాహో త్రాయస్వ హరిసత్తమ * సమయే సౌమ్య తిష్ఠంతి సత్త్వవంతో మహాబలాః॥౪౫॥ అహం తు నగరీ లంకా స్వయమేవ ప్లవంగమ * నిర్జితాహం త్వయా వీర విక్రమేణ మహాబల॥౪౬॥ ఇదం తు తథ్యం శృణు వై బ్రువంత్యా మే హరీశ్వర * స్వయంభువా పురా దత్తం వరదానం యథా మమ॥౪౭॥ యదా త్వాం వానరః కశ్చిద్విక్రమాద్వశమానయేత్ * తదా త్వయా హి విజ్ఞేయం రక్షసాం భయమాగతమ్॥౪౮॥ స హి మే సమయస్సౌమ్య ప్రాప్తోఽద్య తవ దర్శనాత్ * స్వయంభువిహితస్సత్యో న తస్యాస్తి వ్యతిక్రమః॥౪౯॥ సీతానిమిత్తం రాజ్ఞస్తు రావణస్య దురాత్మనః * రక్షసాం చైవ సర్వేషాం వినాశస్సముపాగతః॥౫౦॥ తత్ప్రవిశ్య హరిశ్రేష్ఠ పురీం రావణపాలితామ్ * విధత్స్వ సర్వకార్యాణి యాని యానీహ వాంఛసి॥౫౧॥ ప్రవిశ్య శాపోపహతాం హరీశ్వరశ్శుభాం పురీం రాక్షసముఖ్యపాలితామ్।

నివనాని క్షుద్రాణి॥౩౪॥ తస్యేతి॥ భూయః భృశం పరుషాక్షరం వాక్యం పునర్బభాషె ఇతి సంబంధః॥౩౭॥ తతఇతి ॥ వేగితా సంజాతవేగా॥౩౯॥ తతఇతి ॥ అంగుళీః సంవర్తయామాస ముష్టిమాబబంధేత్యర్థః॥౪౧॥ సాత్వితి॥ వికృతాననదర్శనా వికృతాననదృష్టిః॥౪౩॥ ప్రసీదేతి ॥ సమయే స్త్రీ న హంతవ్యేతి వ్యవస్థాయాం॥౪౪॥ మజ్జయేత్యాజ్ఞాపనాయ స్వస్వరూపం తావదాహ॥ అహంత్వితి॥ అహం స్వయం సాక్షాత్ -లంకానగర్యేవ లంకానగర్యధిష్ఠాత్రీ దేవతైవ అధిష్ఠానదేవతాత్వాదేవాహం దుర్జయేత్యర్థః॥౪౫॥ తతః కిమత ఆహ॥ నిర్జితేతి॥ దుర్జయాప్యహం త్వయా బలాన్నిర్జితా - అతః సత్యం సర్వే లంకాంతర్వర్తినో రాక్షసాః నిర్జితా ఇతి భావః॥ ౪౬॥ స్వనిర్జయేన రక్షసాం నిర్జితత్వప్రతిపాదనస్య కారణమాహ॥ ఇదమిత్యాదినా॥ వరదానం దత్తం వరదానం కృతమిత్యర్థః॥౪౭॥ వరస్వరూపమాహ॥ యదేతి॥ అత్ర రావణాధిక్షేపక్షుభితనందికేశ్వరశాపాత్ సద్యః ప్రాప్తో వినాశస్స్వయంభువరప్రసాదాత్ వానరాస్కందనపర్యంతం ప్రతిబద్ధ ఇతి కథానుసంధేయా ॥ ౫౧॥ ప్రవిశ్యే

తిసంబంధః॥౫౧॥ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే- శృంగారతిలకాఖ్యానే - సుందరకాండవ్యాఖ్యానే- తృతీయస్సర్గః **********

సనిర్జిత్యేత్యాది॥అద్వారేణేత్యనేనలంకాపరిభవో రాక్షసైర్నజ్ఞాతుంశక్య ఇతిద్యోత్యతే॥ రామానుజీయం॥అద్వారేణేతి॥శ్లో॥ గ్రామంవానగరంవాపిపత్తనంవాపరస్యహి।విశేషాత్సుమహాసౌమ్యనద్వారేణవిశేన్నృపేత్యుక్తప్రకారేణఅద్వారేణప్రవిష్టవాన్॥౧॥ ప్రవిశ్యేతి॥చక్రఇతి-శత్రుదేశప్రవేశేప్రథమంసవ్యపాదఃకార్యః-సతుశత్రోర్మూర్ధ్నికృతోభవేదితి రాజశాస్త్రం-అనేనప్రథమంసవ్యంపాదంలంకాయాంకృతవానిత్యర్థస్సిద్ధం- తదాహబృహస్పతిః॥శ్లో॥ప్రయాణకాలేచగృహప్రవేశేవివాహకాలేపిచదక్షిణాంఘ్రిం- కృత్వాగ్రతశ్శత్రుపురప్రవేశేవామంనిదధ్యాచ్చరణంనృపాలఇతి॥ రామానుజీయం॥ప్రవిశ్యేతి॥ప్రవిశ్యప్రవేష్టుముపక్రమ్యసవ్యంపాదంచక్రే అగ్రతఇతిశేషః॥శ్లో॥ప్రయాణకాలేచగృహప్రవేశేవివాహకాలేపిచదక్షిణాఘ్రిం-కృత్వాగ్రతశ్శత్రుపురప్రవేశేవామంనిదధ్యాచ్చరణంనృపాలఇతి- బృహస్పతివచనప్రకారేణసవ్యంపాదమగ్రతఃకృతవాన్-సఃఅగ్రతఃపాదః-శత్రూణాంమూర్ధనితుమూర్ధన్యేవకృతోభవతి-అగ్రతస్సవ్యపాదనిక్షేపేశత్రవఃపరాభూతాస్స్యురితిభావః॥౨॥రామానుజీయం॥ప్రవిష్టఇతి॥మహాపథంఆస్థాయగమ్యత్వేనావలంబ్యప్రవిష్టఇతిసంబంధః ॥౩॥ ౪॥హసితేతి॥తూర్యఘోషపురస్సరైఃహసితోత్కృష్టనినదైః - హసితానాముత్కృష్టస్వరైః - యుక్తేత్యర్థః- వజ్రాంకుశనికాశైఃవజ్రమంకుశోయస్యసఃవజ్రాంకుశః-ఐరావతః-తత్తుల్యైః-తద్వచ్ఛుభ్రైరిత్యర్థః-వజ్రాంకుశతుల్యసంస్థానైర్వా-వజ్రజాలవిభూషితైః-వజ్రైరత్నైరితిశేషః- గృహమేఘైఃగృహశ్రేష్ఠైః - ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిరిత్యుపమితసమాసః॥రామానుజీయం॥హసితోత్కృష్టనినదైఃహసితోచ్చధ్వనిభిఃనినదైశ్చఉపలక్షణేతృతీయాంతమేతత్ - గృహముఖ్యవిశేషణం-వజ్రాంకుశనికాశైఃవజ్రసంస్థానైరంకుశసంస్థానైశ్చ-వజ్రజాలవిభూషితైఃవజ్రాఖ్యరత్నాలంకృతైః-గృహముఖ్యైరితిపాఠః-గృహమేఘైరితిపాఠః-గృహమేఘైరితిపాఠేమేఘశబ్దశ్శ్రేష్ఠవాచీ॥౫॥ప్రజజ్వాలేత్యాది॥పద్మస్వస్తికసంస్థితైఃపద్మస్వస్తికనామభ్యాంసంస్థానవిశేషాభ్యాంసంస్థితైః-వర్ధమానగృహైఃవర్ధమాననామ్నాసంస్థానేనసంస్థితైఃగృహైః-తల్లక్షణానివరాహమిహిరసంహితాయాంవ్యక్తాని-విస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే॥౭॥రామానుజీయం॥తామి

యదృచ్ఛయాత్వంజనకాత్మజాంసతీంవిమార్గసర్వత్రగతోయథాసుఖమ్॥౫౧॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - తృతీయస్సర్గః * * *

సనిర్జిత్యపురీంశ్రేష్ఠాంలంకాంతాంకామరూపిణీమ్ । విక్రమేణమహాతేజాహనూమాన్కపిసత్తమః * అద్వారేణమహాబాహుః ప్రాకారమభిపుప్లువే॥౧॥ప్రవిశ్యనగరీంలంకాంకపిరాజహితంకరః * చక్రేథపాదంసవ్యంచశత్రూణాంసతుమూర్ధని॥౨॥ప్రవిష్టస్సత్వసంపన్నోనిశాయాంమారుతాత్మజః * సమహాపథమాస్థాయముక్తాపుష్పవిరాజితమ్ ॥౩॥ తతస్తుతాంపురీంలంకాంరమ్యామభియయౌకపిః॥౪॥హసితోత్కృష్టనినదైస్తూర్యఘోషపురస్సరైః । వజ్రాంకుశనికాశైశ్చవజ్రజాలవిభూషితైః * గృహమేఘైఃపురీరమ్యాబభాసేద్యౌరివాంబుదైః ॥ ౫ ॥ ప్రజజ్వాలతదాలంకారక్షోగణగృహైశ్శుభైః * సితాభ్రసదృశైశ్చిత్రైఃపద్మస్వస్తికసంస్థితైః। వర్ధమానగృహైశ్చాపిసర్వతస్సువిభూషితా॥౭॥తాంచిత్రమాల్యాభరణాంకపిరాజహితంకరః ।రాఘవార్థంచరన్శ్రీమాన్దదర్శచననందచ

తి ॥ యదృచ్ఛయాస్వైరం॥౫౧॥ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం-తృతీయస్సర్గః ❋❋

* అద్వారేణేతి ॥ శత్రుస్థానమద్వారేణప్రవేష్టవ్యమితిశాస్త్రాదద్వారేణేత్యుక్తం॥౧॥ప్రవిశ్యేతి॥ప్రవేష్టుముపక్రమ్యసవ్యంపాదంచక్రే -అగ్రఇతిశేషః సఃఅగ్రతఃకృతఃసవ్యఃపాదఃశత్రూణాంమూర్ధన్యేవకృతోభవతిఅగ్రతఃసవ్యపాదనిక్షేపేశత్రవఃపరాభూతాస్స్యురితిభావః॥ ౨॥ ప్రవిష్టఇతి ॥ మహాపథమాస్థాయగమ్యత్వేనావలంబ్యప్రవిష్టః॥౪॥హసితేతి॥హసితానాముత్కృష్టనినదైఃఅట్టహాసైః-వజ్రాంకుశనికాశైఃవజ్రనికాశైరంకుశనికాశైశ్చ-గృహమేఘైఃగృహశ్రేష్ఠైః-గృహముఖ్యైరిత్యపిపాఠః॥౫॥ప్రజజ్వాలేతి॥ ప్రజజ్వాలప్రచకాశే - పద్మస్వస్తికసంస్థితైఃపద్మస్వస్తికనామభ్యాం సంస్థానవిశేషాభ్యాంసంస్థితైః వర్ధమానగృహైఃవర్ధమాననామ్నాసంస్థానేనసంస్థితైఃస్వస్తికాఖ్యగ్రహాః ఆకృత్యాచతురశ్రాః - చతుశ్శాలాచతుర్ద్వారాసర్వతోభద్రసంజ్ఞితాపశ్చిమద్వా

తి॥ శ్రీమానత్ర శ్రీశబ్దేన స్వామికార్యకరణరూపసంపదుచ్యతే- దదర్శ చ స నందచ మప్రవేశామపి లంకామక్లేశేన ప్రవిశ్య సర్వతః పశ్యామి తస్మాద్రామసుగ్రీవయోర్మనోరథసిద్ధిరవశ్యంభావినీతి ననందేత్యర్థః॥౯॥ శుశ్రావేతి॥ త్రిస్థానస్వరభూషితం- త్రిస్థానేషు ఉరఃకంఠశిరస్సుభవైస్స్వరైర్భూషితం తే చ మంద్రమధ్యతారాః॥౧౦॥ శుశ్రావ కాంచీనినదమిత్యాది॥ సోపాననినదాంశ్చ మణిహేమకృతానాం సోపానానాం నూపురాదితాడనేన యే నినాదాస్సంభవంతి తాన్- ఆస్ఫోటితనినాదాన్ వ్యత్యస్తకరతలాభ్యాం భుజాగ్రాస్ఫాలనశబ్దాన్ - క్ష్వేళితాన్ సింహనాదాన్॥౧౧॥ శుశ్రావ జపతామితి॥ మంత్రాన్ ఋగ్వేదాదీన్॥౧౨॥ స్వాధ్యాయనిరతాన్ బ్రహ్మభాగపారనిరతాన్॥౧౩॥ రాజమార్గమితి॥ మధ్యమే గుల్మే నగరమధ్యస్థితసైన్యసమాజే - చరాన్ స్వజనవృత్తాంతజిజ్ఞాసయా ప్రధాన ప్రేరితాన్ ప్రణిధీన్॥౧౪॥ దీక్షితానిత్యాది॥ గోజినాంబరధారిణః- వృషభచర్మరూపవస్త్రధారిణః- దర్భముష్టిప్రహరణాన్॥ శ్లో॥ యథా వజ్రం హరేః పాశౌ తథా విప్రకరే కుశ ఇతి స్మరణాదితి భావః- అగ్నికుండాయుధాన్ జయార్థం హోమశీలాన్- కూటముద్గరపాణీన్- కూటో నామాయసాకారకూటసదృశ ఆయుధవిశేషః॥ కూటోస్త్రీ పుంజమాయాద్రిశృంగాయోఘనవేశ్మసు। ఛాలే బాణాంతరే దంభే భగ్నశృంగవృషే తు నా ఇతి శబ్దరత్నాకరే- ముద్గరో ద్రుఘణః॥ ని॥ ముద్గరో ద్రుఘణో ఘన ఇతి వైజయంతీ- కరాళాన్ భీమాన్॥ ని॥ కరాళో దంతురే తుంగే విశాలే వికృతేపి చేతి వాగురిః- భుగ్నవక్త్రాన్ కుటిలవక్త్రాన్॥ ని॥ ఆవిద్ధం కుటిలం భుగ్నమిత్యమరః- వికటాన్ విషమాంగాన్- శతఘ్నీ శతశంకరయోగదా॥ ని॥ అయఃకంటకసంఛన్నా శతఘ్నీ పరికీర్తితేతి వైజయంతీ- ముసలం ఆయసో రత్నిప్రమాణకోదండః॥ ని॥ ముసలం త్వాయసో దండో ధార్యోరత్నిప్రమాణక ఇతి శబ్దరత్నాకరే - పరిఘః దండవిశేషః నాతిదీర్ఘాతిహ్రస్వకానిత్యత్ర హకారోపరి ఋకారోచ్చారణం వృత్తభంగపరిహారాయ ఏవం ధ్వజిన ఇతి వక్తవ్యే ధ్వజీనిత్యుక్తిశ్ఛందోభంగపరిహారాయైవ॥౧౫॥ శక్తీత్యాది॥ పట్టసః తీక్ష్ణధారో లోహదండః॥ ని॥ పట్టసో యోదీర్ఘదండస్తీక్ష్ణధారః క్షురో

౮॥ భవనాద్భవనం గచ్ఛన్ దదర్శ పవనాత్మజః। వివిధాకృతిరూపాణి భవనాని తతస్తతః॥౯॥ శుశ్రావ మధురం గీతం త్రిస్థానస్వరభూషితమ్।
స్త్రీణాం మదసమృద్ధానాం దివి చాప్సరసామివ॥౧౦॥ శుశ్రావ కాంచీనినదం నూపురాణాం చ నిస్స్వనమ్। సోపాననినదాంశ్చైవ భవనేషు మహాత్మనామ్ * ఆస్ఫోటితనినాదాంశ్చ క్ష్వేళితాంశ్చ తతస్తతః॥౧౧॥ శుశ్రావ జపతాం తత్ర మంత్రాన్ రక్షోగృహేషు వై॥౧౨॥ స్వాధ్యాయనిరతాంశ్చైవ యాతుధానాన్ దదర్శ సః। రావణస్తవసంయుక్తాన్ గర్జతో రాక్షసానపి॥౧౩॥ రాజమార్గం సమావృత్య స్థితం రక్షోబలం మహత్। దదర్శ మధ్యమే గుల్మే రావణస్య చరాన్ బహూన్॥౧౪॥ దీక్షితాన్ జటిలాన్ ముండాన్ గోజినాంబరవాససః। దర్భముష్టిప్రహరణానగ్నికుండాయుధాంస్తథా * కూటముద్గరపాణీంశ్చ దండాయుధధరానపి। ఏకాక్షానేకకర్ణాంశ్చ లంబోదరపయోధరాన్ * కరాళాన్ భుగ్నవక్త్రాంశ్చ వికటాన్ వామనాంస్తథా। ధన్వినః ఖడ్గినశ్చైవ శతఘ్నీముసలాయుధాన్ * పరిఘోత్తమహస్తాంశ్చ విచిత్రకవచోజ్జ్వలాన్ * నాతిస్థూలాన్నాతికృశాన్నాతిదీర్ఘాతిహ్రస్వకాన్ * నాతిగౌరాన్నాతికృష్ణాన్నాతికుబ్జాన్న వామనాన్। విరూపాన్ బహురూపాంశ్చ సురూపాంశ్చ సువర్చసః * ధ్వజినః పతాకినశ్చైవ దదర్శ వివిధాయుధాన్॥ ౧౫॥ శక్తివృక్షాయుధాంశ్చైవ పట్టసాశనిధారిణః * క్షేప

రరహితా మధ్యావర్తాహయా నవా। దక్షిణద్వారరహితా వర్ధమానా ధనప్రదా। ప్రాగ్ద్వారరహితా స్వస్తికాఖ్యా పుత్రధనప్రదేత్యుక్తేః- పద్మస్వస్తికవర్ధమానాఖ్యగ్రహాః ప్రభుగ్రహభేదా ఇత్యర్థః॥ ౯॥ శుశ్రావేతి॥ త్రిస్థానస్వరభూషితం ఉరఃకంఠశిరస్థానత్రయోత్పన్నైః మంద్రమధ్యమతారకైః స్వరైః భూషితం॥౧౦॥ శుశ్రావేతి॥ సోపాననినదాన్ సోపానసంచరత్తాంతాజనమంజీరధ్వనీనిత్యర్థః- ఆస్ఫోటితనినాదాన్ హర్షోత్పన్నక్రియావిశేషజనితశబ్దాన్- క్ష్వేళితాన్ సింహనాదాన్॥౧౩॥ రాజమార్గమితి॥ మధ్యమే గుల్మే నగరమధ్యస్థసైన్యసంఘే చరాన్ నగరవృత్తాంతనివేదకాన్ గూఢచారానిత్యర్థః॥౧౪॥ దీక్షితానితి॥ గోజినాంబరవాససః గోచర్మవాససః వివసనాశ్చ- దర్భముష్టిప్రహరణాన్ అనిష్టనివారకానుష్ఠానసాధనతయా దర్భముష్టిర్నామాయుధత్వం అగ్నికుండాయుధాన్ కృత్యాద్యుత్పాదనద్వారా శత్రుమారకతయా అగ్నికుండానామాయుధత్వం వికటాన్ విషమాంగాన్॥౧౫॥ శక్తీతి॥ క్షేపణీ క్షేపణీయః॥౨౦॥ శతేతి॥ ఆరక్షం ఆసమంతాద్రక్షతీత్యారక్షం సై

పదమిత్యభిధానం-వేషణీయః-వేషః అలంకారః-యథాస్వైరగతాన్ యథేష్టచారిణః॥౨౧॥శతేతి॥ శతసహస్రమేవశతసాహస్రం-స్వార్థేఅణ్ - ఆరక్షంగు ల్మంఅంతఃపురాగ్రతఃఅంతర్నగరాగ్రతః-రక్షోధిపతినిర్దిష్టం-మధ్యమగుల్మభూతంరావణమూలబలందదర్శేత్యర్థః॥౨౩॥సతదేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకాన్వయం॥సః కపిః-తత్ ఆరక్షం-దృష్ట్వా సఃరాక్షసేంద్రస్యగృహందదర్శేత్యన్వయః-క్రియాభేదాత్తచ్ఛబ్దద్వయం॥౨౪॥త్రివిష్టపేత్యాది॥యానైఃశిబికాదిభిః- విమానైఃవ్యో మయానైః-హయగజైరిత్యత్రగజశబ్దఃద్విదంతగజపరః-అతోనవారణైరిత్యనేనపునరుక్తిఃమృగపక్షిభిశ్చభూషితమిత్యన్వయః-రక్షిభిర్యాతుధానైర్గుప్తమితిసంబంధః- ఆవివేశజగామగృహప్రవేశస్యదూరేవక్ష్యమాణత్వాత్॥౨౫॥సహేమేతి॥హేమఅన్యత్రజాతంసువర్ణం-జంబూనదంజంబూనద్యాంజాతం-చక్రవాళంప్రాకా రమండలంరావణాంతఃపురంరావణాంతర్నగరం॥ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే-శ్రీరామాయణభూషణేశృంగారతిలకాఖ్యానేసుందరకాండవ్యాఖ్యానే-చతుర్థస్సర్గః

తతస్సమధ్యమిత్యాది ॥ దివిఆకాశే-మధ్యంగతం - ఆకాశమధ్యగతమిత్యర్థః-లంకాప్రవేశేచంద్రోదయోక్తేః -రావణనగరప్రవేశేఅర్ధరాత్రఇతిసూ చ్యతే - ఉత్తరశ్లోకేఅభియాంతమిత్యనేనాభిగమనముచ్యతే - దక్షిణాందిశంగచ్ఛతోభిముఖత్వాసంభవాత్ -కింతుగమనమాత్రం-సప్తదశసర్గేపిప్రజగామ నభశ్చంద్రఇతిప్రకర్షేణగమనవచనంనభోమధ్యాతీతత్వమాచష్టే-అంశుమంతమితిచంద్రఏవోచ్యతే-భానుమంతందీప్తిమంతం-వృషంశ్వేతం - అస్మిన్సర్గే ఛేకానుప్రాసః-నతుయమకంఅర్థభేదాభావాత్ - తదుక్తం,కావ్యప్రకాశే-భిన్నార్థానాంత్ర్యాదీనాంవర్ణానాంవివృత్తిర్యమకమితి॥౧॥లోకస్యేతి॥పా పానిదుఃఖాని॥౨॥యేతి॥భువిమందరోలక్ష్మీవాన్-ప్రదోషేషుసాగరఃతోయేషుపద్మంశ్రీమత్ -తద్వత్తదానీంచంద్రోవిశిష్టలక్ష్మీకోబభూవేత్యర్థః-అత్రాన్యస్యా

ణీపాశహస్తాంశ్చదదర్శసమహాకపిః।స్రగ్విణస్త్వనులిప్తాంశ్చవరాభరణభూషితాన్*నానావేషసమాయుక్తాన్యథాస్వైరగతాన్ న్బహూన్ । తీక్ష్ణశూలధరాంశ్చైవవజ్రిణశ్చమహాబలాన్॥౨౨॥శతసాహస్రమవ్యగ్రమారక్షంమధ్యమంకపిః। రక్షోధిపతినిర్దిష్టందదర శాంతఃపురాగ్రతః॥౨౩॥సతదాతద్గృహందృష్ట్వామహాహాటకతోరణమ్ ।రాక్షసేంద్రస్యవిఖ్యాతమద్రిమూర్ధ్నిప్రతిష్ఠితమ్ * పుండ రీకావతంసాభిఃపరిఖాభిరలంకృతమ్। ప్రాకారావృతమత్యంతందదర్శసమహాకపిః॥౨౪॥త్రివిష్టపనిభందివ్యందివ్యనాదవినాదితమ్ । వాజి హేషితసంఘుష్టంనాదితంభూషణైస్తథా * రథైర్యానైర్విమానైశ్చతథాహయగజైశ్శుభైః । వారణైశ్చచతుర్దంతైశ్శ్వేతాభ్రని చయోపమైః * భూషితంరుచిరద్వారంమత్తైశ్చమృగపక్షిభిః। రక్షితంసుమహావీర్యైర్యాతుధానైస్సహస్రశః*రాక్షసాధిపతేర్గుప్తమా వివేశమహాకపిః ॥ ౨౫ ॥ సహేమజాంబూనదచక్రవాళంమహార్హముక్తామణిభూషితాంతమ్। పరార్ధ్యకాలాగరుచందనాక్తంసరా వణాంతఃపురమావివేశ॥౨౬॥ ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే - చతుర్థస్సర్గః.* *

తతస్సమధ్యంగతమంశుమంతంజ్యోత్స్నావితానంమహదుద్వమంతమ్ । దదర్శధీమాన్దివిభానుమంతంగోష్ఠేవృషంమత్తమివ భ్రమంతమ్॥౧॥ లోకస్యపాపానివినాశయంతంమహోదధించాపిసమేధయంతమ్ । భూతానిసర్వాణివిరాజయంతందదర్శశీతాంశుమ థాభియాంతమ్॥౨॥ యాభాతిలక్ష్మీర్భువిమందరస్థాతథాప్రదోషేషుచసాగరస్థా । తథైవతోయేషుచపుష్కరస్థారరాజసాచారునిశాకర

స్యంఅంతఃపురాగ్రతఃరావణగృహస్యాగ్రతః॥౨౩॥సఇత్యాదిశ్లోకద్వయమేకంవాక్యం - ద్వితీయస్తచ్ఛబ్దఃప్రసిద్ధిపరః * రథైరితి॥యానైఃశిబికాదిభిః- ఆవివేశఆ ససాద-సాక్షాత్ప్రవేశస్యవక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ ౨౫॥ సహేమేతి ॥ సహేమేతిచ్ఛేదః హేమసహితం-జాంబూనదచక్రవాళసహితంస్వర్ణప్రాకారమండలయు క్తం-అంతఃపురంఅంతర్నగరంఆవివేశ॥ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం- సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాంచతుర్థస్సర్గః.

తఇతి ॥ తతఃప్రవేశానంతరం-మధ్యంగతం-గగనస్యేతిశేషః - యద్వాతాగామధ్యంగతంఅంశుమంతంచంద్రంభానుమంతందీప్తిమంతం॥౧॥ లోకస్యేతి॥ పా పశబ్దేనపాపఫలందుఃఖముచ్యతే - లోకాహ్లాదకత్వాచ్చంద్రస్యదుఃఖవినాశకరత్వం-యద్వాసూర్యచంద్రాదీనాంలోకపావనత్వాదితిభావః ॥ ౨ ॥ యాభాతీ

స్యత్రసంబంధాన్మందరాదిలక్ష్మీరివాస్యలక్ష్మీరితిసాదృశ్యాపేక్షయా ఽప్యుపాన్నిదర్శనాలంకారః తదుక్తం కావ్యప్రకాశే నిదర్శనాయాం-అభిమాన్యస్తుసంబంధఉపమాపరికల్పకఇతి॥౩॥హంసఇతి॥రాజతపంజరస్థఃగగనగర్భస్య జ్యోత్స్నాక్షాళితత్వాత్-మందరకందరస్థః తస్య శ్వేతగిరిత్వాత్ గర్వితకుంజరస్థఃనీలరూపస్యనభసఉపర్యవస్థానాత్-అత్రలుప్తత్వాదీనాంసాధారణధర్మాణామనుపాదానాల్లుప్తోపమాలంకారః॥౪॥ స్థితఇతి॥ప్రతిపూర్ణశృంగః ప్రతిపూర్ణకలః-అత్ర శృంగశబ్దస్య విషాణార్థత్వేఽపి బింబప్రతిబింబభావేనౌపమ్యం॥౫॥వినష్టేతి॥శీతాంబుహిమాంబు-తుషారాఃపృషతాః - పంకఃతమఃవినష్టాఃశీతాంబుతుషారాఏవ పంకాఃయస్మిన్ తథా॥౬॥తుషారశ్శీకరేహిమఇతివిశ్వః-మహాగ్రహాణాంశుక్రబృహస్పత్యాదీనాం గ్రాహేణగ్రహణేనఆచ్ఛాదనేనవినష్టఃపంకోమలంయస్యసఃమహాగ్రహగ్రాహవినష్టపంకః-స్వతేజసామహాగ్రహతిరస్కారేణవ్యక్తనైర్మల్యఇత్యర్థః-యద్వా- మహాగ్రహస్సూర్యఃతస్యగ్రాహేణకిరణపరిగ్రహేణవినష్టఃవినాశితఃపంకఃతమఃయేనసఃతదాతరణికిరణసంక్రమణేనదేదీప్యమానమండలఇత్యర్థః-తదుక్తంవరాహమిహిరేణ॥శ్లో॥సలిలమయే శశినిరవేర్దీధితయో మూర్ఛితాస్తమో నైశం। క్షపయంతి దర్పణోదరనిహితా ఇవ మందిరస్యాంతరితి॥ ప్రకాశలక్ష్మ్యాశ్రయనిర్మలాంకః తేజస్సమృద్ధియోగాత్స్పష్టకళంకః అతిధవళే చంద్రే పరభాగయోగేన కళంకస్యాప్యౌజ్జ్వల్యంభవతీత్యర్థః-శశాంకఇతి-భూచ్ఛాయామయశ్శశరూపఅంకః యస్య సతథా॥ శ్లో॥ లోకచ్ఛాయామయంలక్ష్మ తవాంకే శశసన్నిభమితిహరివంశోక్తేః-భగవాన్ మహాప్రభావవాన్॥౬॥శిలేతి॥ ప్రకాశః ప్రకాశమానః॥౭॥ ప్రకాశేతి॥ప్రకాశేనచంద్రోదయేననష్టఃదోషఃతిమిరంయస్మిన్సః - ప్రవృద్ధఃరక్షసాంపిశితాశానాంచదోషఃసంచారరూపోయస్మిన్ సతథా-రామాభిఃఅభిరామైః కాంతైశ్చ ఈరితఃత్యక్తఃచిత్తదోషఃకోపాభిమానరూపఃయస్మిన్- స్వర్గప్రకాశఃస్వర్గతుల్యః-తద్వదానందావహఇత్యర్థః భగవాన్ శ్రీమాన్॥౯॥భగశ్శ్రీకామమాహాత్మ్యవీర్యయత్నార్క-కీర్తిష్విత్యమరః - ప్రదోషః-గతఇతి శేషః॥౮॥

స్థా॥౩॥హంసోయథారాజతపంజరస్థఃసింహోయథామందరకందరస్థః। వీరోయథాగర్వితకుంజరస్థశ్చంద్రోవిబభ్రాజతథాంబరస్థః॥
౪॥ స్థితఃకకుద్మానివతీక్ష్ణశృంగోమహాచలశ్శ్వేతఇవోచ్చశృంగః।హస్తీవజాంబూనదబద్ధశృంగోవిరరాజచంద్రఃపరిపూర్ణశృంగః॥౫॥ వినష్టశీతాంబుతుషారపంకోమహాగ్రహగ్రాహవినష్టపంకః।ప్రకాశలక్ష్మ్యాశ్రయనిర్మలాంకోరరాజచంద్రోభగవాన్ శశాంకః॥౬॥శిలాతలంప్రాప్యయథామృగేంద్రోమహారణంప్రాప్యయథాగజేంద్రః।రాజ్యంసమాసాద్యయథానరేంద్రస్తథాప్రకాశోవిరరాజచంద్రః
౭॥ ప్రకాశచంద్రోదయనష్టదోషః ప్రవృత్తరక్షఃపిశితాశదోషః। రామాభిరామేరితచిత్తదోషఃస్వర్గప్రకాశోభగవాన్ప్రదోషః॥౮॥
తంత్రీస్వనాఃకర్ణసుఖాఃప్రవృత్తాఃస్వపంతినార్యఃపతిభిస్సువృత్తాః। నక్తంచరాశ్చాపితథాప్రవృత్తావిహర్తుమత్యద్భుతరౌద్రవృత్తాః॥
౯॥ మత్తప్రమత్తానిసమాకులానిరథాశ్వభద్రాసనసంకులాని।వీరశ్రియాచాపిసమాకులానిదదర్శధీమాన్సకపిఃకులాని॥౧౦॥పరస్పరం

తి॥ యాలక్ష్మీఃమందరాదిస్థానేషుభాతి - సాలక్ష్మీఃచారునిశాకరస్థాభాతీతిసంబంధః॥౪॥స్థితఇతి॥పరిపూర్ణశృంగఃపరిపూర్ణకలః॥౫॥వినష్టేతి॥ మహాగ్రహగ్రాహవినష్టపంకః-మహాగ్రహఃసూర్యఃతస్యగ్రాహేణకిరణసంక్రమేణవినష్టఃవినాశితఃపంకస్తమోయేనసతథోక్తః - చంద్రస్యసూర్యకిరణసంక్రమణద్వారాతమోవినాశకత్వం-తదుక్తం॥శ్లో॥సలిలమయేశశినిరవేర్దీధితయోమూర్ఛితాస్తమోనైశం। క్షపయంతిదర్పణోదరనిహితాఇవమందిరస్యాంతరితి॥ వినష్టశీతాంబుతుషారపంకఃశీతాంబుహిమంతస్యతుషారాఃపృషతఃతఏవపంకఃమాలిన్యం - వినష్టఃశీతాంబుతుషారపంకోయస్మిన్సతథా - ఏతదపిసూర్యకిరణసంక్రమణాదిత్యవగంతవ్యం - ప్రకాశలక్ష్మ్యాశ్రయనిర్మలాంకః - ప్రకాశసమృద్ధ్యాశ్రయత్వాత్సువ్యక్తచిహ్నఇత్యర్థః॥౬॥ ౭॥ప్రకాశేతి॥ప్రకాశచంద్రోదయనష్టదోషఃప్రకాశచంద్రోదయేననష్టఃదోషఃతిమిరరూపదోషాయస్యసతథా - ప్రవృత్తరక్షఃపిశితాశదోషః - ప్రవృత్తఃరక్షసాంపిశితభక్షణరూపదోషోయస్మిన్ - పిశితభక్షణస్యదోషత్వమవిహితజనహింసాహేతుత్వాత్ - రామేభిరామేరితచిత్తదోషఃరామాఃకాంతాఃఅభిరామాఃరమణాః - స్త్రీభిఃకాంతైశ్చఈరితఃనిరస్తఃచిత్తదోషఃప్రణయకలహరూపోయేనసతథోక్తఃస్వర్గప్రకాశఃసీతాన్వేషణస్యానుకూలత్వేనానందహేతుతయా ప్రదోషకాలస్యస్వర్గసదృశత్వోక్తిః - అతఏవభగ

తంత్రీతి ॥ స్పష్టం॥౯॥మత్తేతి॥మత్తాఃమధుమదక్షీబాః-ప్రమత్తాఃప్రస్తుతకార్యవిస్మారిణః-మత్తప్రమత్తజనయోగాత్ కులాన్యపితథోచ్యంతే- కులానిగృహాణి- సమాకులానిసమాకులజనాని-వీరశ్రియావీరలక్ష్మ్యా-వీరఇతిభిన్నపదంవాకపివిశేషణం॥౧౦॥పరస్పరంచేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకాన్వయం ॥ దదర్శేతిసంబధ్యతే-ఆక్షిపంతీత్యాదీనిశత్రంతానిరక్షాంవిశేషణాని ఆక్షిపంతిఅపహసంతి-అధివిక్షిపంతిఅన్యోన్యస్యోపరిదధంతి - అధివిక్షిపంతిఅధికంముంచంతి- అధిక్షిపంతిభర్త్సయంతి-విక్షిపంతివివృణ్వంతి-చిత్రాణిరూపాణివివిధాన్ వేషాన్-విక్షిపంతివితన్వంతి- చాపానిచాపాన్-విక్షిపంతివిస్ఫారయంతి॥౧౧॥ దదర్శేతి ॥ సమాలభంత్యఃఅంగరాగేణానులింపంత్యః-సమాలపంత్యఇతిచపాఠః-సర్వత్రవ్యత్యయేనద్వితీయార్థేప్రథమా॥ ౧౩॥ మహాగజైరితి ॥ సాపురీతిశేషః-సుసద్భిఃసుతరాంసద్భిః-వినిశ్వసద్భిఃయుద్ధయోగ్యవీరాలాభాత్ ॥౧౪॥బుద్ధీతి॥బుద్ధిప్రధానాన్బుధ్యాశ్రేష్ఠాన్-ప్రధానబుద్ధీన్వా-ఉత్తమబుద్ధీనిత్యర్థః-రుచిరాభిధానాన్శోభనవ్యవహారాన్-సంశ్రద్దధానాన్ఆస్తికాన్-నానావిధానాన్నానాకారాన్-రుచిరాభిధానాన్హృద్యనామ్నః॥౧౫॥ననందేతి॥ఆత్మగుణానురూపాన్ఆత్మగుణానురూపవ్యవహారాన్॥౧౬ ॥ తతఇతి ॥ వరాణాంశ్రేష్ఠానాంఅర్హాఃవరార్హాః-సువిశుద్ధభావాఃకాంతేషునిర్మలహృదయాఃమహానుభావాఃపాతివ్రత్యరూపమహాప్రభావాః-యద్వామహానుభావాఃఅనుభావాఃకటాక్షభుజక్షేపాదయః-సుప్రభావాఃశోభనవైభవాః॥౧౭॥శ్రియేతి ॥ ప్రమదోపగూఢాఃహర్మ్యోపగూఢాః - విహంగాఃవిహంగీః ॥౧౮॥అన్యాఇతి ॥ నివిష్టాఃఊఢాః-పాణిగృహీతాఇత్యర్థః॥౧౯॥నివేశశ్శిబిరోద్వాహన్యాసేష్వితివిశ్వః॥౧౯॥అప్రావృతా ఇతి ॥ అప్రావృతాఃఅనవకుంఠితాః- కాంచాధికమాక్షిపంతిభుజాంశ్చాపీనానధినిక్షిపంతి । మత్తప్రలాపానధికంక్షిపంతిమత్తానిచాన్యోన్యమధిక్షిపంతి * రక్షాంసివక్షాంసిచవిక్షిపంతిగాత్రాణికాంతాసుచవిక్షిపంతి।రూపాణిచిత్రాణిచవిక్షిపంతిదృఢానిచాపానిచవిక్షిపంతి॥౧౧॥ దదర్శకాంతాశ్చసమాలభంత్యస్తథాపరాస్తత్రపునస్స్వపంత్యః । సురూపవక్త్రాశ్చతథాహసంత్యఃక్రుద్ధాఃపరాశ్చాపివినిశ్వసంత్యః॥౧౩ ॥ మహాగజైశ్చాపితథానదద్భిస్సుపూజితైశ్చాపితథాసుసద్భిః । రరాజవీరైశ్చవినిశ్వసద్భిఃహ్రదోభుజంగైరివనిశ్వసద్భిః॥౧౪ ॥ బుద్ధిప్రధానాన్రుచిరాభిధానాన్సంశ్రద్దధానాన్జగతఃప్రధానాన్। నానావిధానాన్రుచిరాభిధానాన్దదర్శతస్యాంపురియాతుధానాన్ ॥ ౧౫॥ ననందదృష్ట్వాసచతాన్సురూపాన్నానాగుణానాత్మగుణానురూపాన్ ।విద్యోతమానాన్సతదానురూపాన్దదర్శకాంశ్చిచ్చపునర్విరూపాన్॥౧౬॥తతోవరార్హాస్సువిశుద్ధభావాస్తేషాంస్త్రియస్తత్రమహానుభావాః । ప్రియేషుపానేషుచసక్తభావాదదర్శతారాఇవసుప్రభావాః॥౧౭॥శ్రియాజ్వలంతీస్త్రపయోపగూఢానిశీథకాలేరమణోపగూఢాః । దదర్శకాశ్చిత్ప్రమదోపగూఢాయథావిహంగాఃకుసుమోపగూఢాః॥౧౮ ॥అన్యాఃపునర్హర్మ్యతలోపవిష్టాస్తత్రప్రియాంకేషుసుఖోపవిష్టాః।భర్తుఃప్రియాధర్మపరానివిష్టాదదర్శధీమాన్మదనాభివిష్టాః॥౧౯॥అప్రావృతాఃకాంచనరాజివర్ణాః-

వాన్పూజ్యఃఆదరణీయఇతియావత్ - అత్రవిరరాజేత్యనుషజ్యతే॥౯॥మత్తేతి ॥ మత్తానిమదజనకద్రవ్యేణ-అతఏవప్రమత్తానిఅనవహితాని -ప్రమత్తజనయోగాత్ కులానిభవనాన్యపితథోచ్యంతే - భద్రాగజాః॥౧౦ ॥ పరస్పరంచేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకంవాక్యం । ఆక్షిపంతీత్యాదిశత్రంతానిరక్షాంసీత్యస్యవిశేషణాని ఆక్షిపంతిఆకర్షంతి భుజానధినిక్షిపంతిఅన్యోన్యస్యోపరినిక్షిపంతి- మత్తప్రలాపానధికంక్షిపంతిఅధికంముంచంతి-భర్త్సయంతీత్యర్థః - అన్యోన్యమధిక్షిపంతితిరస్కుర్వంతి-రూపాణిచిత్రాణిచవిక్షిపంతివివిధాన్వేషాన్విదధంతి - చాపానివిక్షిపంతివిస్ఫారయంతి - వక్షాంసివిక్షిపంతివివృణ్వంతి-ఏతాదృశరక్షాంసికపిర్దదర్శేతిపూర్వక్రియయాసంబంధః॥౧౧॥దదర్శేతి॥ సమాలభంత్యఇత్యాదౌద్వితీయార్థేప్రథమా-సమాలభంత్యఃచందనాదినాఅనులింపంత్యః॥౧౨॥సమాలంభోవిలేపనమిత్యమరః॥౧౩॥మహాగజైరితి॥రరాజపురీతిశేషః॥౧౪॥బుద్ధీతి॥రుచిరాభిధానాన్రుచిరవచనాన్-అన్యత్రరుచిరనామధేయాన్- నానావిధానాన్నానావ్యాపారాన్॥౧౫॥ననందేతి॥ఆత్మగుణానురూపాన్ఆత్మగుణానురూపవ్యాపారాన్॥౧౬॥తతఇతి ॥ వరార్హాఃశ్రేష్ఠభూషణానులేపనాదియోగ్యాః॥౧౭॥శ్రియేతి॥ప్రమదోపగూఢాఃహర్షపూర్ణాః-విహంగాఃపిహంగీరిత్యర్థః॥౧౮। అన్యాఇతి॥నివిష్టాఃఊఢాఃపాణిగృహీతాఇత్యర్థః॥౧౯॥నివేశశ్శిబిరోద్వాహన్యాసేష్విత్యమరః

చనరాజివర్ణాః కనకరేఖాకారాః తపనీయవర్ణాః తప్తకాంచనవర్ణాః - శశలక్ష్మవర్ణాః - చంద్రపాండురాః కాంతప్రహీణాః విరహిణ్యః ॥ ౨౦ ॥ తతఇతి ॥ ప్రియాన్ ప్రాప్య అభిసృత్య - సుప్రీతియుక్తాః - మనోభిరామాః రామాః ప్రసమీక్ష్య గృహేషు రామాశ్చ దదర్శ - అభిసారికాః కులపాలికాశ్చ దదర్శేత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ చంద్రేతి ॥ వక్త్రనేత్రదర్శనం మానుషీత్వ రాక్షసీత్వ వివేకార్థం ఆభరణదర్శనం స్వదృష్టసీతాభరణతుల్యాభరణదర్శనార్థం ॥ రామానుజీయం ॥ చంద్రప్రకాశాశ్చ హీతి ॥ వక్త్రాణి అక్షిపక్ష్మాణి యాసాం తాః - డాబుభాభ్యామన్యతరస్యామితి డాప్ - సీతాం మృగ్యమాణస్య హనుమతః స్త్రీణాం ముఖనయనాదిదర్శనం మానుషీత్వ రాక్షసీత్వ విభాగపరిజ్ఞానార్థం - ఆభరణదర్శనం రామోక్తసీతాభరణస్వరూపనిరూపణార్థం - ఏతచ్చ ॥ శ్లో ॥ తాం సమీక్ష్య విశాలాక్షీం రాజపుత్రీమనిందితాం । తర్కయామాస సీతేతి కారణైరుపపాదయన్ ॥ వైదేహ్యా యాని చాంగేషు తదా రామోఽన్వకీర్తయత్ । తాన్యాభరణజాలాని శాఖాశోభీన్యలక్షయదితి రాజపుత్రీత్వ విశాలాక్షీత్వాభరణదర్శనైః సీతాత్వనిర్ణయస్యోపరివక్ష్యమాణత్వాదవగమ్యతే ॥ ౨౨ ॥ నత్విత్యాది ॥ పరమాభిజాతాం అత్యంతాభిరామాం - సాధుజాతాం సురూపాం - మనసాభిజాతాం - అయోనిజామిత్యర్థః ॥ రామానుజీయం ॥ నత్వితి ॥ సాధుజాతామిత్యేతల్లతావిశేషణం - మనసాభిజాతాం ॥ యస్మాత్తు ధర్షితా చాహమపాపా చాప్యనాథవత్ । తస్మాత్తవవధార్థం వై ఉత్పత్స్యేఽహం ధ్రువం పునరిత్యుత్తర శ్రీరామాయణోక్తప్రకారేణ స్వసంకల్పేనావతీర్ణామిత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ సనాతన ఇత్యాది ॥ సనాతనే అవిచ్ఛిన్నే - వర్త్మని పాతివ్రత్యధర్మే - రామే క్షణే అంతో నిశ్చయో యస్యాః తాం - శ్రీమత్సీతాచింతనశ్రీవత్ - విశిష్టాం ఉత్కృష్టాం * ఉష్ణేతి ॥ సానుసృతాస్రకంఠీం అనుగతాస్రేణ అనుగతబాష్పేణ కంఠేన సహ వర్తమానాం - పురా రామపార్శ్వావస్థానకాలే వరార్హోత్తమనిష్కకంఠీం - వరార్హః ఉత్తమశ్చ నిష్కః కంఠే యస్యాః తాం ఉరఃకంఠసంబంధిభూషణవిశేషో నిష్కః - అభిరక్తకంఠీం స్నిగ్ధకంఠీం * అవ్యక్తేతి ॥ అవ్యక్తరేఖాం అవ్యక్తస్వరూపాం చంద్రరేఖాం చంద్రకలామివ స్థితాం - అత్యంతకృశత్వే కాంతిహీనత్వే చ దృష్టాంతోఽయం పాంసుప్రదిగ్ధాం పాంసుకలుషితాం - హేమరేఖాం

చనరాజివర్ణాః కాశ్చిత్పరార్థ్యాస్తపనీయవర్ణాః । పునశ్చ కాశ్చిచ్ఛశలక్ష్మవర్ణాః కాంతప్రహీణా రుచిరాంగవర్ణాః ॥ ౨౦ ॥ తతః ప్రియాన్ప్రాప్య మనోభిరామాన్సుప్రీతియుక్తాః ప్రసమీక్ష్య రామాః । గృహేషు హృష్టాః పరమాభిరామా హరిప్రవీరస్స దదర్శ రామాః ॥ ౨౧ ॥ చంద్రప్రకాశాశ్చ హి వక్త్రమాలా వక్రాక్షిపక్ష్మాశ్చ సునేత్రమాలాః । విభూషణానాం చ దదర్శ మాలాశ్శతహ్రదానామివ చారుమాలాః ॥ ౨౨ ॥ నత్వేవ సీతాం పరమాభిజాతాం పథి స్థితే రాజకులే ప్రజాతామ్ । లతాం ప్రఫుల్లామివ సాధుజాతాం దదర్శ తన్వీం మనసాభిజాతామ్ ॥ ౨౩ ॥ సనాతనే వర్త్మని సన్నివిష్టాం రామేక్షణాం తాం మదనాభివిష్టామ్ । భర్తుర్మనశ్శ్రీమదనుప్రవిష్టాం స్త్రీభ్యో వరాభ్యశ్చ సదా విశిష్టామ్ * ఉష్ణార్దితాం సానుసృతాస్రకంఠీం పురా వరార్హోత్తమనిష్కకంఠీమ్ । సుజాతపక్ష్మామభిరక్తకంఠీం వనే ప్రనృత్తామివ నీలకంఠీమ్ * అవ్యక్తరేఖామివ

౧౯ ॥ అప్రావృతా ఇత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం ॥ అత్ర దదర్శేతి క్రియాయాస్సర్వత్ర సంబంధః ఉత్తరీయరహితాః - కాంచనరాజివర్ణాః కనకరేఖాకారాః - తపనీయవర్ణాః తప్తస్వర్ణవర్ణాః - శశలక్ష్మవర్ణాః చంద్రవర్ణాః కాంతప్రహీణాః ప్రియవియుక్తాః రామాశ్చ దదర్శ - తతః ప్రియాన్ ప్రసమీక్ష్య ప్రాప్య సుప్రీతియుక్తా రామాశ్చ దదర్శ - గృహేషు హృష్టాః రామాశ్చ దదర్శేతి సంబంధః - యద్వా ॥ తత ఇతి ॥ స హరిప్రవీరః మనోభిరామాన్ ప్రియాన్ ప్రాప్య అభిసృత్య సుప్రీతియుక్తాః రామాః ప్రసమీక్ష్య గృహేషు హృష్టాః స్వగృహేషు రమణం ప్రాప్య హృష్టాః - పరమాభిరామాశ్చ దదర్శేతి సంబంధః - పూర్వోక్తా నియతభర్తృకా అభిసారికాః సమభివ్యాహారాదుత్తరార్థేన స్వగృహప్రాప్తరమణా వారాంగనా ఉచ్యంతే ॥ ౨౨ ॥ నత్వితి ॥ సాధుజాతామిత్యేతల్లతావిశేషణం పరమాభిజాతాం అత్యంతాభిరూపాం - మనసాభిజాతాం అయోనిజాం ॥ ౨౩ ॥ సనాతన ఇతి ॥ సనాతనే వర్త్మని అవిచ్ఛేదేన ప్రవృత్తే పాతివ్రత్యరూపమార్గే సన్నివిష్టాం సమ్యఙ్నిష్ఠితాం * ఉష్ణేతి ॥ ఉష్ణార్దితాం విరహతాపపీడితాం - అనుసృతాస్రం కంఠేన సహ వర్తత ఇతి సానుసృతాస్రకంఠీం - నిష్కం ఉరోభూషణం [పతకము] * అవ్యక్తేతి ॥ అవ్యక్తరేఖాం అస్పష్టప్రకాశాం చంద్రరేఖాం చంద్రకలాం - పాంసుప్రవృత్తాం పాంసుదూషితాం - హేమరేఖాం స్వర్ణశలాకాం - క్షతప్రరూఢాం క్షతా

కనకశిలాకామివస్థితాం-స్వతశ్శుద్ధస్వభావస్య ఆగంతుకమాలిన్యే దృష్టాంతోయం-క్షతప్రరూఢాం క్షతేన ప్రరూఢాం ఔషధాదినా సమాహితాం-అంతశ్శల్యదోషవతీం బహిస్సమాహితాం-బాణరేఖాం బాణక్షతమివస్థితాం-అంతర్వేదనాతిశయే దృష్టాంతోయం - వాయుప్రభగ్నామివ మేఘలేఖాం-పునరసమాధేయశైథిల్యే దృష్టాంతోయం* సీతామితి॥ చిరస్యాపశ్యన్-చిరకాలం నిరీక్ష్యాప్యపశ్యన్-అచిరస్య అచిరేణ-సపదీత్యర్థః-మందో ముగ్ధ ఇవ దుఃఖాభిహతో బభూవ॥ని॥ ముగ్ధో మందో వివర్ణశ్చేతి హలాయుధః॥౨౭॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే-శృంగారతిలకాఖ్యానే-సుందరకాండవ్యాఖ్యానే పంచమస్సర్గః ❖❖❖❖❖

స నికామమిత్యాది॥ విమానేషు విషణ్ణః-విమానేషు సీతామదృష్ట్వా విషణ్ణ ఇత్యర్థః - లాఘవేన వేగేన ॥రామానుజీయం॥ స ఇతి॥ సః లంకాయామన్విష్టాయామపి వైదేహ్యా అదర్శనేన విషణ్ణః - కామరూపధృక్ విచచార పునర్లంకామితి సమ్యక్ -విచచార కపిర్లంకామితి పాఠేపి వైదేహ్యా అన్వేషణేన విషణ్ణస్య హనుమతో న్వేషణకర్తృత్వాభిధానాత్ పునరన్వేషణం కృతవానిత్యయమర్థో లభ్యతే॥౧॥ రామానుజీయం॥ ఆససాదాథ లక్ష్మీవాన్ రాక్షసేంద్రనివేశనమితి॥ రావణభవనం ప్రవిష్టస్య హనుమతః పునరపి రావణభవనప్రాప్త్యభిధానాత్ మధ్యే లంకాన్వేషణాభిధానాచ్చ పూర్వం రావణభవనం ప్రవిష్టో హనుమాన్ తదా సీం జాగ్రద్బహురక్షస్సంకీర్ణతయా సీతాన్వేషణావసరోయం న భవతీతి మత్వా తతో నిష్క్రమ్య పునర్లంకాం విచిత్య రాక్షసేంద్రనివేశనమాససాదేత్యవగమ్యతే॥౨॥ రక్షితమితి॥ చకాశే-జహర్షేత్యర్థః॥ రామానుజీయం॥ రక్షితమితి॥ సమీక్షమాణో భవనం చకాశ ఇతి-భవనమితస్తతో నిరీక్షమాణస్సన్ కనకవర్ణప్రాకారభవనం తేజస్సంబంధాత్ సప్రకాశో భూదిత్యర్థః చకారకపికుంజర ఇతి వా పాఠః॥౩॥ రూప్యకేత్యాది ॥రూప్యకోపహితైః రజతనిర్మితైః-కక్ష్యాభిః ప్రకోష్ఠైః అసంహార్యైః అవధ్యైః స్యందనయాయిభిః స్యందనవాహకైః - సింహవ్యాఘ్రతనుత్రాణైః సింహవ్యాఘ్రచర్మపరివృతైరిత్యర్థః -మహారథసమావాపం మహారథానాం రక్షసామాకరం - మహారథమహాస్వనం మహతాం రథానాం మహాన్ స్వనః యస్మిన్- అంతపాలైః బాహ్యరక్షిభిః - రాక్షసేంద్రనివేశనం రాక్షసేంద్రాః రాక్షసశ్రేష్ఠాః నివిశంతేషమిహే నివసంత్యస్మిన్నితి రాక్షసేంద్రనివేశనమిత్యర్థః - అన్యథా వక్ష్యమాణవేశ్మపదేన పునరుక్తిస్స్యాత్ -సంహ్రాదః శబ్దః సముద్రస్వనవన్నిస్వనతీతి సముద్రస్వననిస్వనం - పచాద్యచ్ తత్ ప్రసిద్ధం -రాజగుణసంపన్నం రాజోపచారైర్ధూపాదిభిస్సంపన్నం-అగరుచందనైరిత్యత్రాపి సంపన్నమితి సంబధ్యతే - పర్వసుహుతం హోమో యస్మిన్ తత్ పర్వహుతం సముద్రమివ నిస్స్వనం నిశ్శబ్దం-రావణభీత్యా జనకోలాహలరహితమిత్యర్థః-సముద్రస్వనమితి తు బాహ్యకక్ష్యాపేక్షయా॥ రామానుజీయం॥ రూప్యకేతి॥ రూప్యకోపహితైః రజతవిహితైః-కక్ష్యాభిః ప్రకోష్ఠైః॥ని॥ కక్ష్యా ప్రకోష్ఠే హర్మ్యాదేరిత్యమరః* గజాస్థితైరితి॥ మహా

చంద్రరేఖాం పాంసుప్రదిగ్ధామివ హేమరేఖామ్ । క్షతప్రరూఢామివ బాణరేఖాం వాయుప్రభిన్నామివ మేఘరేఖామ్ * సీతామపశ్యన్మనుజేశ్వరస్య రామస్య పత్నీం వదతాం వరస్య । బభూవ దుఃఖాభిహతశ్చిరస్య ప్లవంగమో మంద ఇవాచిరస్య॥౨౭॥ ఇతి-పంచమస్సర్గః ❖❖

స నికామం విమానేషు విషణ్ణః కామరూపధృత్ । విచచార పునర్లంకాం లాఘవేన సమన్వితః॥ ౧॥ ఆససాదాథ లక్ష్మీవాన్ రాక్షసేంద్రనివేశనమ్। ప్రాకారేణార్కవర్ణేన భాస్వరేణాభిసంవృతమ్॥౨॥ రక్షితం రాక్షసైర్ఘోరైస్సింహైరివ మహద్వనమ్। సమీక్షమాణో భవనం చకాశే కపికుంజరః॥౩॥ రూప్యకోపహితైశ్చిత్రైస్తోరణైర్హేమభూషితైః । విచిత్రాభిశ్చ కక్ష్యాభిర్ద్వారైశ్చ రుచిరైర్వృతమ్ *

చ సా ప్రరూఢా చ తాం-అంతర్వ్రణాం బహిశ్ఛాదితామిత్యర్థః-యద్వా క్షతే వ్రణే ప్రరూఢాం ప్రలీనాం బాణరేఖాం బాణశకలమిత్యర్థః * సీతామితి॥ చిరస్యాపశ్యన్ చిరమన్విష్యాప్యపశ్యన్ దుఃఖాభిభూతః - అచిరస్య సద్య ఏవ మందః ఇవ మూఢ ఇవ బభూవ ॥ ౨౭ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - పంచమస్సర్గః **

౧॥౨॥ రక్షితమితి॥ చకాశే విస్మయాదుల్లాసేత్యర్థః - చచార కపికుంజర ఇతి వా పాఠః॥౩॥ రూప్యకేతి॥ రూప్యకోపహితైః రజతనిర్మితైః-కక్ష్యాభిః ప్రకోష్ఠైః॥ ని ॥ కక్ష్యా ప్రకోష్ఠే హర్మ్యాదేరిత్యమరః* గజాస్థితైరితి॥ మహామాత్రైః ప్రధానైః॥ని॥ మహామాత్రాః ప్రధానానీత్యమరః అసంహార్యైః అవార్యైః*

మాత్రైః ప్రధానైః॥ ని॥ మహామాత్రాః ప్రధానానీత్యమరః అసంహార్యైః సంహర్తుమశక్యైః - అవధ్యైరితియావత్ - సింహవ్యాఘ్రతనుత్రాణైః సింహవ్యాఘ్రచర్మతనుత్రాణైః - మహారథసమావాసం రథికవిశేషాణామావాసస్థానం మహారథసమావాపమితిపాఠేపి మహారథానాం రథికవిశేషాణాం ఆవాపం - ఆవాసభూతమిత్యర్థః - మహారథమహాసనం మహారథం చ తన్మహాసనం చ మహారథమహాసనం దృశ్యైః దర్శనీయైః పరమోదారైః అతిమహద్భిః॥ ని॥ ఉదారోదాత్తమహతోరిత్యమరః। అంతపాలైః బాహ్యరక్షకైః రాక్షసేంద్రనివేశనం - రాక్షసేంద్రాణాం నివేశనాని యస్మిన్ తత్ - సముద్రస్వననిస్వనం సముద్రస్వనయుక్తం రాజగుణసంపన్నం రాజగుణాశ్ఛత్రచామరాదయః తైః సమృద్ధం నిత్యార్చితం గంధపుష్పాదిభిర్నిత్యమర్చితం - పర్వసు హుతం హోమో యస్మిన్ తత్ పర్వహుతం రావణస్యాహితాగ్నిత్వాత్ తద్గృహే పర్వసు దర్శపూర్ణమాసాది హోమసద్భావః - అస్యాహితాగ్నిత్వం యుద్ధకాండే ప్రసిద్ధం - పూజితం రాక్షసైః సదా స్వామిగృహత్వాద్రాక్షసైః సదా నమస్కృతం॥ ని॥ పూజా నమస్యాపచితిరిత్యమరః॥ నిత్యార్చితం సర్వసుఖమూర్జితమితి వా పాఠః - పర్వయుతమితిపాఠే పర్వశబ్దేనోత్సవ ఉచ్యతే * సముద్రమితి॥ సముద్రమివ నితరాం స్వనతీతి నిస్వనం - పచాద్యచ్ ॥౧౪॥ చచారేతి॥ రావణస్య రావణగృహస్య॥ రామానుజీయం॥ చచారేతి॥ తత్ర పూర్వోక్తప్రాకారవేష్టితస్థలే - రావణస్య సమీపతః రావణభవనస్య సమీపతః॥ ౧౫॥ రామానుజీయం॥ గృహాద్గృహమితి॥ రాక్షసానాం రావణభ్రా

గజాస్థితైర్మహామాత్రైః శూరైశ్చ విగతశ్రమైః। ఉపస్థితమసంహార్యైర్హయైః స్యందనయాయిభిః * సింహవ్యాఘ్రతనుత్రాణైర్దాంతకాంచనరాజతైః। ఘోషవద్భిర్విచిత్రైశ్చ సదా విచరితం రథైః * బహురత్నసమాకీర్ణం పరార్ధ్యాసనభాజనమ్। మహారథసమావాసం మహారథమహాసనమ్ * దృశ్యైశ్చ పరమోదారైస్తైస్తైశ్చ మృగపక్షిభిః। వివిధైర్బహుసాహస్రైః పరిపూర్ణం సమంతతః * వినీతైరంతపాలైశ్చ రక్షోభిశ్చ సురక్షితమ్। ముఖ్యాభిశ్చ వరస్త్రీభిః పరిపూర్ణం సమంతతః * ముదితప్రమదారత్నం రాక్షసేంద్రనివేశనమ్। వరాభరణసంహ్రాదైః సముద్రస్వననిస్వనమ్ * తద్రాజగుణసంపన్నం ముఖ్యైశ్చాగరుచందనైః। మహాజనైః సమాకీర్ణం సింహైరివ మహద్వనమ్ * భేరీమృదంగాభిరుతం శంఖఘోషవినాదితమ్। నిత్యార్చితం పర్వహుతం పూజితం రాక్షసైస్సదా * సముద్రమివ గంభీరం సముద్రమివ నిస్వనమ్। మహాత్మనో మహద్వేశ్మ మహారత్నపరిచ్ఛదమ్ * మహారత్నసమాకీర్ణం దదర్శ స మహాకపిః॥౧౩॥ విరాజమానం వపుషా గజాశ్వరథసంకులమ్ * లంకాభరణమిత్యేవ సోఽమన్యత మహాకపిః॥ ౧౪॥ చచార హనుమాంస్తత్ర రావణస్య సమీపతః॥ ౧౫॥ గృహాద్గృహం రాక్షసానాముద్యానాని చ వానరః। వీక్షమాణో హ్యసంత్రస్తః ప్రాసాదాంశ్చ చచార సః॥ ౧౬॥ అవప్లుత్య మహావేగః ప్రహస్తస్య నివేశనమ్। తతోఽన్యత్పుప్లువే వేశ్మ మహాపార్శ్వస్య వీర్యవాన్॥ ౧౭॥ అథ మేఘప్రతీకాశం కుంభకర్ణనివేశనమ్। విభీషణస్య చ తదా పుప్లువే స మహాకపిః॥౧౮॥ మహోదరస్య చ గృహం విరూపాక్షస్య చైవ హి। విద్యుజ్జిహ్వస్య భవనం విద్యున్మాలేస్తథైవ చ * వజ్రదంష్ట్రస్య చ తథా పుప్లువే స మహాకపిః॥౧౯॥ శుకస్య చ మహాతేజాః సారణస్య చ ధీమతః * తథా చేంద్రజితో వేశ్మ జగామ హరియూథపః॥ ౨౦॥ జంబుమాలేః సుమాలేశ్చ జగామ హరిసత్తమః * రశ్మికేతోశ్చ భవనం సూర్యశత్రోస్తథైవ చ॥ ౨౧॥ వజ్రకాయస్య చ తథా పుప్లువే స మహాకపిః * ధూమ్రాక్షస్య చ సంపాతేర్భవనం మారుతాత్మజః॥ ౨౨॥ విద్యుద్రూపస్య భీమస్య ఘనస్య విఘనస్య చ * శు

సింహవ్యాఘ్రతనుత్రాణైః తచ్చర్మనిర్మితవర్మభిరిత్యర్థః * బహ్వితి॥ మహారథసమావాసం మహారథానాం రథికవిశేషాణాం సమావాసం స్థానం - సమావాపమితిపాఠేప్యయమేవార్థః - మహారథం చ తన్మహాసనం చ మహారథమహాసనం * దృశ్యైరితి॥ దృశ్యైః దర్శనీయైః - పరమోదారైరతిమహద్భిః॥ ని॥ ఉదారోదాత్తమహతోరిత్యమరః * వినీతైరితి॥ అంతపాలైః బాహ్యరక్షకైః * ముదితేతి॥ రాక్షసేంద్రనివేశనం నివాసభూతం * తదితి॥ రాజగుణాః రాజోపచారాః తైః సంపన్నం * భేరీతి॥ నిత్యార్చితం గంధాదిభిః పర్వహుతం పర్వసు హుతం హోమో యస్మిన్ తత్ రావణస్యాహితాగ్నిత్వాత్॥ ౧౪॥ చచారేతి॥ రావణస్య స

తృకుమారామాత్యాదీనాంగృహాత్ గృహం - ఉద్యానానిచచారేతియోజనా ॥ ౨౭½ ॥ విద్యుద్రూపస్యేత్యాది ॥ విద్యుజ్జిహ్వేంద్రజిహ్వానామితిబహువచనం తన్నామ్నాంబహూనాంసత్వాత్ ॥ ౨౮॥ రావణస్యేతి॥ఉపశాయిన్యఃపర్యాయశాయినీః-రావణేశయానేజాగ్రతీరిత్యర్థః॥ ౨౯½ ॥ రామానుజీయం॥దదర్శేతి॥గుల్మాన్ సేనాః॥ని॥గుల్మారుక్ స్తంభ సేనాశ్చేత్యమరః॥౩౦½॥రక్తానిత్యాది॥సితాన్ బద్ధాన్ షిఞ్ బంధనఇత్యస్మాత్ క్తః-హరీన్ అశ్వాన్-పరగజానారుజంతిపీడయంతీతిపరగజారుజాన్-క్షరతశ్చేతిశ్లోకఃపూర్వోక్తగజవిశేషకః-క్షరతఃకించిద్వర్షతః-స్రవన్మదత్వేదృష్టాంతః-స్రవతఃనిర్ఝరిణః॥౩౩½ ॥ సహస్రమితి ॥వాహినీః సేనాః-పదాతీనిత్యర్థఃజాంబూనదంజంబూనదీప్రభవంస్వర్ణం-హేమ కేవలస్వర్ణం-ఉభయవిధస్వర్ణమయాభరణయుక్తాఇత్యర్థః ॥ ౩౫॥ శిబికాఇత్యాది॥ దారుపర్వతకాన్ క్రీడాపర్వతకాన్ - కామస్యగృహకంరతిగృహం - దివాగృహకందివావినోదస్థానం-రావణస్యనివేశనఇతిపాఠః॥౩౭½ ॥ సఇత్యాది ॥మయూరస్థానంక్రీడామయూరవిశ్రమస్థానంకపోతానామివమయూరాణామపిస్థానానిశిలాభిఃకల్ప్యంతఇతిప్రసిద్ధం-ధీరనిష్ఠితకర్మాంతంధీరైఃకృతకల్పకర్మకం.- భూతపతేఃప్రమథాధిపస్య॥౩౯½॥అర్చిర్భిరితి ॥ రశ్మిమాన్ సూర్యః॥౪౧½॥మధ్వాసవేతి ॥ మధ్వాసవకృతక్లేదంమధ్వాసవైఃమధువికారమద్యైఃకృతక్లేదంకృతసేకం-

కనాసస్యవక్రస్యశఠస్యవికటస్యచ। బ్రహ్మకర్ణస్యదంష్ట్రస్యరోమశస్యచరక్షసః * యుద్ధోన్మత్తస్యమత్తస్యధ్వజగ్రీవస్యనాదినః। విద్యుజ్జిహ్వేంద్రజిహ్వానాంతథాహస్తిముఖస్యచ * కరాళస్యపిశాచస్యశోణితాక్షస్యచైవహి। క్రమమాణఃక్రమేణైవహనుమాన్మారుతాత్మజః * తేషుతేషుమహార్హేషుభవనేషుమహాయశాః। తేషామృద్ధిమతామృద్ధిందదర్శసమహాకపిః॥౨౭½॥ సర్వేషాంసమతిక్రమ్యభవనానిసమంతతః। ఆససాదాథలక్ష్మీవాన్ రాక్షసేంద్రనివేశనమ్॥౨౮॥రావణస్యోపశాయిన్యోదదర్శహరిసత్తమః। విచరన్హరిశార్దూలోరాక్షసీర్వికృతేక్షణాః * శూలముద్గరహస్తాశ్చశక్తితోమరధారిణీః॥ ౨౯½॥ దదర్శవివిధాన్గుల్మాంస్తస్యరక్షఃపతేర్గృహే * రాక్షసాంశ్చమహాకాయాన్నానాప్రహరణోద్యతాన్॥౩౦½॥రక్తాన్శ్వేతాన్సితాంశ్చైవహరీంశ్చాపిమహాజవాన్ * కులీనాన్రూపసంపన్నాన్గజాన్పరగజారుజాన్। నిష్ఠితాన్గజశిక్షాయామైరావతసమాన్యుధి * నిహంతౄన్పరసైన్యానాంగృహేతస్మిన్దదర్శసః। క్షరతశ్చయథామేఘాన్స్రవతశ్చయథాగిరీన్ * మేఘస్తనితనిర్ఘోషాన్దుర్ధర్షాన్సమరేపరైః॥౩౩½॥సహస్రంవాహినీస్తత్రజాంబూనదపరిష్కృతాః * హేమజాలపరిచ్ఛన్నాస్తరుణాదిత్యసన్నిభాః। దదర్శరాక్షసేంద్రస్యరావణస్యనివేశనే ॥ ౩౫ ॥ శిబికావివిధాకారాస్సకపిర్మారుతాత్మజః। లతాగృహాణిచిత్రాణిచిత్రశాలాగృహాణిచ * క్రీడాగృహాణిచాన్యానిదారుపర్వతకానపి। కామస్యగృహకంరమ్యందివాగృహకమేవచ * దదర్శరాక్షసేంద్రస్యరావణస్యనివేశనే॥౩౭½॥సమందరగిరిప్రఖ్యంమయూరస్థానసంకులమ్ * ధ్వజయష్టిభిరాకీర్ణందదర్శభవనోత్తమమ్।అనేకరత్నసంకీర్ణంనిధిజాలంసమంతతః* ధీరనిష్ఠితకర్మాంతంగృహంభూతపతేరివ॥౩౯½॥ అర్చిభిశ్చాపిరత్నానాంతేజసారావణస్యచ * విరరాజాథతద్వేశ్మరశ్మిమానివరశ్మిభిః॥౪౦½॥జాంబూనదమయాన్యేవశయనాన్యాసనానిచ*భాజనానిచముఖ్యా

మీపతఃరావణభవనస్యసమీపతః॥౨౭½॥ * యుద్ధేతి॥విద్యుజ్జిహ్వేంద్రజిహ్వానామితిబహువచనమార్షం-యద్వాతన్నామానోబహవస్సంతి॥౨౮॥ రావణస్యేతి॥ఉపశాయిన్యఃసమీపశాయిన్యః॥౨౯½॥దదర్శేతి॥గుల్మాన్ సేనాః॥ని॥గుల్మారుక్ స్తంభసేనాస్విత్యమరః॥౩౦½॥రక్తానితి॥ హరీన్ అశ్వాన్ - కులీనాన్ పరగజారుజాన్ పరగజానాంభంజకాన్ నిష్ఠితాన్ గజశిక్షాయాంగజవిద్యాఖ్యాసేశిక్షితాన్॥౩౫॥లతాగృహాణీతి॥చిత్రశాలాగృహాణిచిత్రశాలాయుక్తగృహాణి*దారుపర్వతకాన్ దారుమయక్రీడాపర్వతాన్-కామస్యగృహకంకామోద్దీపకంగృహందివాగృహకందివావిహారోచితచిత్రగృహం- మయూరస్థానానిక్రీడామయూరస్థానాని * ధీరనిష్ఠితకర్మాంతంనిష్ఠితానిష్ఠితవంతఃదృఢవ్రతాఃధీరాశ్చతేనిష్ఠితాశ్చధీరనిష్ఠితాః తేషాంకర్మతపోరూపంతస్యాంతఃఫలంమహాతపఃఫలమితియావత్ భూతపతేఃశివస్య॥౪౧½॥మధ్వితి॥మధ్వాసవకృతక్లేదంమధ్వాసవైఃమౌద్రవికారమద్యైఃకృతద్రవం॥ నూపురాణామితి॥ ఘోషవద్భిఃనాదవిశేషయుక్తైఃఅనుక్తైరన్యైశ్చ

ఘోషవద్భిః నాదవద్భిః - నాదశ్చ దీర్ఘశబ్దస్య విరామసమయసంభవో ధ్వనిః - వ్యూఢకక్ష్యం విశాలప్రకోష్ఠం ॥౪౪॥ అస్మిన్సర్గే సార్ధచతుశ్చత్వారింశచ్ఛ్లోకాః ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే - షష్ఠస్సర్గః. ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

స వేశ్మజాలమిత్యాది ॥ వ్యాసక్తవైడూర్యసువర్ణజాలం వైడూర్యఘటితసువర్ణమయజాలకరంధ్రం ॥౧॥ నివేశనానామితి ॥ నివేశనానాం శాలాః గృహాంతశ్శాలాః - ప్రధానైర్ముఖ్యైశ్శంఖాయుధచాపైశ్శాలంతే ప్రకాశంత ఇతి ప్రధానశంఖాయుధచాపశాలాః - పచాద్యచ్ - వేశ్మాదిషు హర్మ్యప్రాసాదాదిషు - చంద్రశాలాః శిరోగృహాణి ॥ రామానుజీయం ॥ కక్ష్యా ఇతి ॥ నానావిధాని కర్మాణి యాసాం తాః నానావిధకర్మాణః శాలాశ్చ నానావిధకర్మశాలాః - కక్ష్యాశ్చ నానావిధకర్మశాలా ఇత్యయం పాఠః - నివేశనానాం వివిధాశ్చ శాలా ఇతి పాఠే ప్రధానభవనానాం సంబంధినీర్వివిధాశ్శాలా ఇత్యర్థః - ప్రధానశంఖాయుధచాపశాలాః ప్రధానైర్ముఖ్యైశ్శంఖైరాయుధైశ్చాపైశ్చ శాలంత ఇతి ప్రధానశంఖాయుధచాపశాలాః తాః - పచాద్యచ్ - వేశ్మాన్యద్రయ ఇవ వేశ్మాద్రయః తేషు - వేశ్మాదిష్వితి పాఠే ఆదిశబ్దేన ప్రాసాదాదయ ఉచ్యంతే - చంద్రశాలాః శిరోగృహాణి ॥ ని ॥ చంద్రశాలా శిరోగృహమిత్యమరః ॥౨॥ గృహాణీతి ॥ నానావసురాజితాని నానారత్నరాజితాని ॥౩॥ తానీతి ॥ ప్రయత్నాభిసమాహితాని ప్రయత్నేన యథాయోగం స్థాపితాని - మయేనేతి విశ్వకర్మా లక్ష్యతే మహీతలే నిర్మితాని - ఇవశబ్దేన మయస్య నిర్మాతృత్వవ్యాజమాత్రం - రావణప్రయత్నేనైవ నిర్మితానీత్యర్థః - యద్వా అన్యాని గృహాణి విశ్వకర్మనిర్మితాని - ఇమాని తు మయం వ్యాజీకృత్య స్వయముపాయప్రదర్శనముఖేన నిర్మితానీతి పూర్వగృహేభ్యో విశేష ఉచ్యతే ॥౪॥ తదంతర్వర్తి పుష్పకవిమానం దర్శయతి ॥ తత ఇతి ॥ అప్రతిరూపరూపం అప్రతిమసౌందర్యం ప్రకీర్ణం దైవాచ్చ్యుతం - రజసా పుష్పరజసా - నారీప్రవేకైః నారీశ్రేష్ఠైః - ప్రవేకానుత్తమోత్తమా ఇత్యమరః - ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే అర్చ్యమానం స వైరీతి శేషః - హంసప్రవేకైర్వాహ్యమానం సుకృతాం పుణ్యకృతాం విమానమివ స్థితమిత్యన్వయః - యుక్తీకృతమేఘచిత్రం పుంజీకృతమేఘచిత్రం చిత్రమేఘసంఘాతసదృ

నిదదర్శ హరియూథపః ॥౪౧॥ మధ్వాసవకృతక్లేదం మణిభాజనసంకులమ్ * మనోరమమసంబాధం కుబేరభవనం యథా । నూపురాణాం చ ఘోషేణ కాంచీనాం నినదేన చ * మృదంగతలఘోషైశ్చ ఘోషవద్భిర్వినాదితమ్ । ప్రాసాదసంఘాతయుతం స్త్రీరత్నశతసంకులమ్ * సువ్యూఢకక్ష్యం హనుమాన్ ప్రవివేశ మహాగృహమ్ ॥౪౪॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - షష్ఠస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

స వేశ్మజాలం బలవాన్దదర్శ వ్యాసక్తవైడూర్యసువర్ణజాలమ్ । యథా మహత్ప్రావృషి మేఘజాలం విద్యుత్పినద్ధం సవిహంగజాలమ్ ॥ ౧ ॥ నివేశనానాం వివిధాశ్చ శాలాః ప్రధానశంఖాయుధచాపశాలాః । మనోహరాశ్చాపి పునర్విశాలా దదర్శ వేశ్మాద్రిషు చంద్రశాలాః ॥౨॥ గృహాణి నానావసురాజితాని దేవాసురైశ్చాపి సుపూజితాని । సర్వైశ్చ దోషైః పరివర్జితాని కపిర్దదర్శ స్వబలార్జితాని ॥ ౩ ॥ తాని ప్రయత్నాభిసమాహితాని మయేన సాక్షాదివ నిర్మితాని । మహీతలే సర్వగుణోత్తరాణి దదర్శ లంకాధిపతేర్గృహాణి ॥ ౪ ॥ తతో దదర్శోచ్ఛ్రిత

శ్చ ॥ ప్రాసాదేతి ॥ సువ్యూఢకక్ష్యం సన్నివేశితప్రకోష్ఠం - వ్యూహః పద్మస్వస్తికాదిరచనావిశేషః ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - షష్ఠస్సర్గః **

స వేశ్మేతి ॥ వ్యాసక్తవైడూర్యసువర్ణజాలం ఖచితవైడూర్యస్వర్ణగవాక్షం - సవిహంగజాలమిత్యుపమేయేపి యోజ్యం ॥౧॥ నివేశనానామితి ॥ నివేశనానాం గృహాణాం సంబంధినీః శాలాః అవాంతరగృహాణి ప్రధానశంఖాయుధచాపశాలాః ప్రధానైర్ముఖ్యైః శంఖాదిభిః శాల్యంత ఇతి పచాద్యచ్ - వేశ్మాద్రిషు వేశ్మాన్యద్రయ ఇవ తేషు చంద్రశాలాః శిరోగృహాణి - వేశ్మాదిష్వితి పాఠే ఆదిశబ్దేన ప్రాసాదాదయశ్చ లక్ష్యంతే ॥౨॥ గృహాణీతి ॥ స్వబలార్జితాని కుబేరమాక్రమ్యాహృతాని ॥౩॥ తానీతి ॥ ప్రయత్నాభిసమాహితాని ప్రయత్నేనాభితః సమ్యగాహితాని - యథాయోగం సంస్థాపితానీత్యర్థః - మయేన నిర్మితానీవ - విశ్వకర్మనిర్మితాన్యపి మయేన విచిత్రవిధానేన సమాహితత్వాత్ తేనైవ సాక్షాన్నిర్మితానీవేత్యర్థః ॥ ౪ ॥ అథ పుష్పకం వర్ణయతి ॥ తత ఇత్యాదినా ॥ ఆత్మబలానురూపం ఆత్మనో ప్ర

శమిత్యర్థః-విమానరత్నంపుష్పకం॥రామానుజీయం॥వై శ్రవణంనిర్జిత్యగృహీతంపుష్పకంవర్ణ్యతే తత ఇత్యాదినా॥తతఃగృహదర్శనానంతరం-ఆత్మ బలానురూ పం-ఆత్మనో ప్రతిబలస్యసదృశం - గృహోత్తమమితిపుష్పకముచ్యతే - పుష్పకస్యాపిగృహలక్షణసద్భావాత్ - ఏతచ్చపుష్పాహ్వాయమిత్యనేనవ్యక్తీభవిష్యతి - రజసాపుష్పరజసా * నారీతి ॥ తటిద్భిరివస్థితై ర్నారీప్రవేకై రంభోదవద్దీప్యమానమివస్థితమితిసంబంధః-నారీప్రవేకైఃనారీశ్రేష్ఠైః॥ని॥ప్రవేకానుత్తమోత్తమాఇ

త్యమరః॥అర్చ్యమానం- సర్వైరితిశేషః-హంసప్రవేకైఃఖేవాహ్యమానంసుకృతాంవిమానమివేత్యన్వయః - వాహ్యమానంఊహ్యమానంఆర్షస్స్వార్థేణిచ్ - అతఏవసంప్రసారణాభావః-యద్వా - హంసప్రవేకైర్వాహ్యమానం - స్వామినేతిశేషః* యథేతి॥యుక్తీకృతమేఘచిత్రం-సమూహీకృతనానావర్ణమేఘచిత్ర మిత్యర్థః - విమానరత్నంపుష్పకం॥౮॥ మహీతి ॥ యత్రేతిశేషః-యత్రవిమానే-పర్వతరాజిపూర్ణామహీకృతాచిత్రరూపేణలిఖితా - ఏవముత్తరత్రాపిబో ధ్యం-అత్రపూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరస్యవిశేషవత్త్వాదధికాలంకారః॥౯॥కృతానీతి॥అత్రాపియత్రేత్యధ్యాహార్యం-పుష్కరాణిపుష్కరిణ్యః॥౧౦॥ పుష్పే తి॥పుష్పాహ్వయంపుష్పకం - ఉచ్చమానంఅధికమానం - సర్వత్రదదర్శేత్యన్వయః॥౧౧॥కృతాశ్చేతి ॥ యత్రేతిశేషః-నానావసుభిఃనానారత్నైః - జాత్యాను రూపాఃజాత్యాసదృశాః - స్వస్వజాతిస్వభావాఇత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥ ప్రవాళేతి ॥ ప్రవాళజాంబూనదకృతానిపుష్పాణిపక్షేషుయేషాంతే ప్రవాళజాంబూనద పుష్ప పక్షాః - సలీలమావర్జితజిహ్మపక్షాఃసలీలమాలంబితవక్రపక్షాః-కామస్యపక్షాఇవకామస్యసహాయాఇవ॥౧౩॥ నియుజ్యమానాఇతి ॥ నియుజ్యమానాఃస్వయ

మేఘరూపంమనోహరంకాంచనచారురూపమ్। రక్షోధిపస్యాత్మబలానురూపంగృహోత్తమంహ్యప్రతిరూపరూపమ్ * మహీతలేస్వర్గ మివప్రకీర్ణంశ్రియాజ్వలంతంబహురత్నకీర్ణమ్। నానాతరూణాంకుసుమావకీర్ణంగిరేరివాగ్రంరజసావకీర్ణమ్ * నారీప్రవేకైరివ దీప్యమానంతటిద్భిరంభోదవదర్చ్యమానమ్। హంసప్రవేకైరివవాహ్యమానంశ్రియాయుతంఖేసుకృతాంవిమానమ్ * యథానగాగ్రంబ హుధాతుచిత్రంయథానభశ్చగ్రహచంద్రచిత్రమ్।దదర్శయుక్తీకృతమేఘచిత్రంవిమానరత్నంబహురత్నచిత్రం॥౮॥మహీకృతాపర్వత రాజిపూర్ణాశైలాఃకృతావృక్షవితానపూర్ణాః।వృక్షాఃకృతాఃపుష్పవితానపూర్ణాఃపుష్పంకృతంకేసరపత్రపూర్ణం॥౯॥ కృతానివేశ్మానిచ పాండురాణితథాసుపుష్పాణ్యపిపుష్కరాణి।పునశ్చపద్మానిసకేసరాణిధన్యానిచిత్రాణితథావనాని॥౧౦॥పుష్పాహ్వయంనామవిరాజమా నంరత్నప్రభాభిశ్చవివర్ధమానం।వేశ్మోత్తమానామపిచోచ్చమానంమహాకపిస్తత్రమహావిమానం॥౧౧॥ కృతాశ్చవైడూర్యమయావిహం గాఃరూప్యప్రవాళైశ్చతథావిహంగాః।చిత్రాశ్చనానావసుభిర్భుజంగాజాత్యానురూపాస్తురగాశ్శుభాంగాః॥౧౨॥ప్రవాళజాంబూనదపు ష్పపక్షాఃసలీలమావర్జితజిహ్మపక్షాః।కామస్యసాక్షాదివభాంతిపక్షాఃకృతావిహంగాస్సుముఖాస్సుపక్షాః॥౧౩॥నియుజ్యమానాస్తుగజాస్సు

తిబలస్యసదృశం - గృహోత్తమమితిపుష్పకముచ్యతే * మహీతలఇతి ॥ బహురత్నకీర్ణంబహురత్నపూర్ణం-రజసాపుష్పరజసా * నారీతి॥తటిద్భిఃఅంభోదవ త్ నారీప్రవేకైరివనారీశ్రేష్ఠైరేవ- ఇవఏవార్థే-దీప్యమానంఅర్చ్యమానంపూజ్యమానం - హంసప్రవేకైఃవాహ్యమానంసుకృతాంవిమానమివేత్యన్వయః-వా హ్యమానంఊహ్యమానంస్వార్థేణిచ్ * యథేతి ॥ యుక్తీకృతమేఘచిత్రంసమూహీకృతనానావర్ణమేఘవద్విచిత్రమిత్యర్థః యద్వాఇంద్రచాపమిశ్రీకృత మేఘచిత్రంవిమానరత్నంపుష్పకం॥౮॥మహీత్యాది ॥ యత్రేతిశేషః -దదర్శేత్యనుషజ్యతే-మహీకృతేత్యారభ్యపద్మినిపద్మహస్తేత్యంతమేకంవాక్యం-యత్రమ హ్యాదయోలక్ష్యపదార్థాఃకృతాః - తత్ పుష్పాహ్వయంనామవిమానందదర్శేతిసంబంధః - యత్రపుష్పకేపర్వతరాజైఃపూర్ణామహీకృతాచిత్రరూపేణలి ఖితా-తత్రశైలాదయోప్యేవంలిఖితాఇతిజ్ఞేయాః॥౧౦॥పుష్పాహ్వయమితి ॥ వేశ్మోత్తమానామితిపంచమ్యర్థేషష్ఠీ- తేభ్యోప్యుచ్చమానంఉన్నతప్రమాణం॥౧౧ తత్రకృత్రిమాఃపక్ష్యాదయశ్చసంతీత్యాహ॥కృతాశ్చేత్యాదినా॥జాత్యానురూపాఃజాతితురంగసదృశాః॥౧౨॥ప్రవాళేతి॥ప్రవాళజాంబూనదమయానిపుష్పాణి పక్షేషుయేషాంతేతథోక్తాః - సలీలమావర్జితజిహ్మపక్షాఃసలీలమావర్జితాఆకుంచితాఃజిహ్మావక్రాఃపక్షాయేషాంతే - కామస్యపక్షాఃసహాయాః-కామోద్దీ

మేవాత్మానంనియోజయంతః-కర్మకర్తరియక్- యత్రవిమానే-పద్మినిపద్మాకరే-స్వయమేవోత్పలపత్రాభిషేకకర్మణిప్రవర్తమానాః-సుహస్తాః-శోభనశుండాదండాః-సకేసరాః-కృతజలావగాహత్వేనాంగలగ్నకింజల్కాః ఉత్పలపత్రహస్తాః-ఉత్పలపత్రవర్షిణః-గజాశ్చకృతాః-తదభిషిచ్యమానాపద్మహస్తా అతఏవసుహస్తాలక్ష్మీశ్చకృతాబభూవేత్యర్థః॥రామానుజీయం॥ మహీకృత్యాది॥ యత్రేతి శేషః-గదర్శేత్యనుషజ్యతే-మహీకృతే త్యారభ్యపద్మినిపద్మహస్తేత్యంతమేకంవాక్యం-యత్రమహ్యాదయోలక్ష్మ్యంతాః-పదార్థాః-కృతాః-తత్పుష్పాహ్వయంనామమహావిమానందదర్శేతిసంబంధః మహీకృతా-మహీనిర్మితా - ఏవముత్తరత్రాపికృతశబ్దార్థః-వేశ్మోత్తమానామితిపంచమ్యర్థేషష్ఠీ- వేశ్మోత్తమేభ్యోప్యుచ్ఛ్రహానం - యద్వాపూర్వంగృహోత్తమంహ్యప్రతిరూపరూపమితిపుష్పకస్యగృహోత్తమత్వప్రతిపాదనేనసజాతీయత్వాన్నిర్ధారణేషష్ఠీ- తేషాంమధ్యేఉచ్ఛ్రమానం-ఉన్నతమితియావత్ -అపిచేతినిపాతసముదాయోవిశేషణాంతరసముచ్చయపరః జాత్యానురూపాః-ఆరట్టజత్వవనాయుజత్వాదివిశిష్టాశ్వాకారసదృశాః - ప్రవాళజాంబూనదమయానిపుష్పాణిపక్షేషుయేషాంతేతథోక్తాః - సలీలమావర్జితజిహ్మపక్షాః-సలీలమానమితవక్రపక్షాః- కామస్యసాక్షాత్పక్షాఇవమదనస్యసాక్షాత్సహాయాఇవ - కామోద్దీపకాఇతియావత్ - నియుజ్యమానాః-స్వయమేవవ్యాప్రియమాణాః-కర్మకర్తరియక్-సకేసరాః-పద్మాకరవిహారిగజాకారనిర్మాణాత్ సకేసరత్వం-పద్మినిపద్మాకరే॥ ౧౪॥ ఇతీవేతి॥ ఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే - తద్గృహం తస్యరావణస్యగృహం-సవిస్మయః-అభూదితిశేషః-నగంపర్వతమివస్థితం-శోభనంశోభమానం-చారుశోభనంచారుమంగళం - ఇతీవేత్యేకనిపాతోవాప్రకారార్థః-ఇతీవతద్గృహంఅభిగమ్యఅభిగత్య - అద్భుతదర్శనాత్పునశ్చాభిగమ్యసవిస్మయోభూదితియోజనా- రుచిరావృత్తమిదం॥ చతుర్గ్రహైరిహరుచిరాజభస్గగా ఇతిలక్షణాత్ ॥రామానుజీయం॥ఇతీవేతి॥ ఇతీవశోభనం- ఇతీవేతినిపాతసముదాయఃప్రకాశవాచీ॥శ్లో॥ప్రాసాదసంఘాతయుతంస్త్రీరత్నశతసంకులమ్। సమృద్ధకక్ష్యంహనుమాన్ప్రవివేశమహాగృహమిత్యుక్తప్రకారేణరమణీయం॥ చారుశోభనంచారుమంగళం-నగమివస్థితంతత్ గృహమభిగమ్యఅభితోగత్వా-సవిస్మయః - అభూదితిశేషః-అభితశ్చరిత్వాపిసస్త్రీకరావణస్థితప్రదేశానధిగమాత్ సవిస్మయోభూదిత్యర్థః-హిమాత్యయేశీతకాలాత్యయే- వసంతకాలఇతియావత్ -చారుకందరంనగమివపరమసుగంధి-సుందరంతద్గృహం-పునశ్చాభిగమ్యఅభితోగత్వా-సవిస్మయోభూత్ -పరిచ్ఛేదానధిగమాదితిభావః ॥ ౧౫ ॥ తతఇతి॥ అదృశ్యఅదృష్ట్వా ఋషినిపాతనాన్నఞ్ పూర్వేపిల్యప్ - సుదుఃఖితఃఅభూదితిశేషః-పతిగుణవేగనిర్జితాంభర్తృగుణజవేనవశీకృతాం॥౧౬॥తతస్తదేతి॥ బహువిధభావితాత్మనః బహువిధంయథాభవతితథాచింతితాత్మనః-కృతాత్మనఃనిశితబుద్ధేః-సువర్త్మనఃసదాచారసంపన్నస్య- సుచక్షుషఃదూరసూక్ష్మాదిదర్శనేషుఅప్రతిహతనయనతేజసః-మహాత్మనఃమహాధైర్యస్య॥రామానుజీయం॥తతస్తదేతి॥ బహువిధభావితాత్మనఃబహువిధభావితమనసః- బహువిధచింతాన్వితస్యేతియావత్ - కృతాత్మనః

హస్తాస్సకేసరాశ్చోత్పలపత్రహస్తాః।బభూవదేవీచకృతాసుహస్తాలక్ష్మీస్తథాపద్మినిపద్మహస్తా॥౧౪॥ఇతీవతద్గృహమభిగమ్యశోభనంసవిస్మయోనగమివచారుశోభనం।పునశ్చతత్పరమసుగంధిసుందరంహిమాత్యయేనగమివచారుకందరం॥౧౫॥తతస్సతాంకపిరభిపత్యపూజితాంచరన్పురీందశముఖబాహుపాలితాం।అదృశ్యతాంజనకసుతాంసుపూజితాంసుదుఃఖితఃపతిగుణవేగనిర్జితాం॥౧౬॥తతస్తదాబహువిధభావితా

పకాఇతియావత్ ॥౧౩॥నియుజ్యమానాఇతి॥నియుజ్యమానాఃస్వయమేవవ్యాప్రియమాణాః -యత్రకృత్రిమగజాస్సంతీతిశేషః-కర్మకర్తరియక్ -సకేసరాఃపద్మాకరవిహారిగజాకారనిర్మాణాత్ సకేసరత్వాదికం-పద్మినిపద్మాకరే- పద్మహస్తాలక్ష్మీఃయత్రకృతాబభూవేతిశేషః॥౧౪॥ఇతీవేతి॥ఇతీవేతినిపాతసముదాయఃప్రకాశవాచీ - ఇతిపూర్వోక్తప్రకారేణరమణీయం-చారుశోభనంనగమివపర్వతమివస్థితం-తద్గృహంరావణగృహంఅభిగమ్యఅభితోగత్వాసవిస్మయోభూదితిశేషః- అభితోగత్వాపిసస్త్రీకరావణావస్థితప్రదేశంనాగమమితిసవిస్మయోభూదిత్యర్థః - హిమాత్యయేవసంతకాలేచారుకందరంనగమివ - పరమసుగంధిసుందరంతద్గృహంపునశ్చాభిగమ్యఅభితోగత్వా - సవిస్మయోభూత్ పరిచ్ఛేదానధిగమాదితిభావః॥ ౧౫ ॥ తతఇతి ॥ తాంపురీంచరన్కపిః - పతిగుణవేగనిర్జితాంపతిగుణోత్కర్షవశీకృతాంజనకాత్మజాంఅదృశ్యఅదృష్ట్వాసుదుఃఖితోభూదితిశేషః॥ ౧౬ ॥ తతఇతి ॥ బహువిధభావితాత్మనఃబహువిధచింతాన్వితచిత్తస్యేత్యర్థః-కృతాత్మనః

కృతప్రయత్నస్య॥ని॥ఆత్మా దేహే ధృతౌ యత్నే స్వభావపరమాత్మనోరితి వైజయంతీ - సువర్త్మనః శోభననీతిమార్గవర్తిన ఇత్యర్థః- సుచక్షుషః సకృదాలోకనేన ద్రష్టవ్యం- సర్వం కరతలామలకవత్సాక్షాత్కర్తుం క్షమస్య॥౧౭॥ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే- శ్రీరామాయణభూషణే- శృంగారతిలకాఖ్యానే - సుందరకాండవ్యాఖ్యానే - సప్తమస్సర్గః. ❖❖

పూర్వోక్తవిమానవర్ణనం విస్తృణీతే-సతస్యేత్యాది॥ప్రతప్తజాంబూనదజాలకృత్రిమం నిష్టప్తస్వర్ణవిశేషకృతకృత్రిమగవాక్షాదికం॥౧॥తదితి॥అప్రమేయాప్రతికారకృత్రిమం అపరిచ్ఛేద్యాప్రతిక్రియకృత్రిమం-తత్ర హేతుమాహ-కృతం స్వయం సాధ్వితి విశ్వకర్మణా - స్వయం నిర్మాత్రా విశ్వకర్మణా ఇదం సాధు సుందరమితి శ్లాఘాపూర్వం కృతం- సర్వత్రాప్రతిహతసంచారం చైతదిత్యాహ-దివంగతం ఆకాశంగతం- వాయుపథప్రతిష్ఠితం వాయుమార్గభూతాంతరిక్షస్థితం- మధ్యేభవనస్య సంస్థితమితి పూర్వముక్తత్వాత్ భూతలప్రత్యాసన్నాంతరిక్షస్థితమిత్యర్థః - ఆదిత్యపథస్యలక్ష్మవత్ -లక్ష్మలక్షణం వ్యావర్తకం వ్యరాజత - ప్రచకాశ ఇత్యర్థః॥౨॥నతత్రేతి॥ తేవిశేషాః తద్విమానస్థితవిశేషాః-సురేష్వపి సురాలయేష్వపి॥౩॥తపస్సమాధానేత్యాది సంచశ్లోకీ కులకం - సర్వత్ర దదర్శేతి సంబంధః-తపస్సమాధానపరాక్రమార్జితం తపస్సమాధానేన తపోనుష్ఠానేన పరాక్రమేణ చ ఆర్జితం-మనస్సమాధానవిచారచారిణం సమాధానం అభిసంధానం-కర్మణి చైతత్ - విచారో వివిధాగతిః - మనోభిసంహితవివిధగతిచారిణం - అనేకసంస్థానవిశేషనిర్మితం అనేకైస్సంస్థానవిశేషైః విమానగోపురాదిసన్నివేశైః నిర్మితం-తతస్తతస్తుల్యవిశేషదర్శనం తత్ర తత్ర తుల్యం విశేషదర్శనం యస్మిన్ ॥౪॥ మనస్సమాధాయ మనఏకాగ్రీకృత్య-స్వయం మనస్స్వతియావత్ -దురావరం దుర్వారం - మహర్ధినాం మహాధీ

తాత్మనః కృతాత్మనో జనకసుతాం సువర్త్మనః। అపశ్యతోభవదతిదుఃఖితం మనస్సుచక్షుషః ప్రవిచరతో మహాత్మనః॥౧౭॥ ఇతి సప్తమస్సర్గః

స తస్య మధ్యే భవనస్య సంస్థితం మహద్విమానం మణివజ్రచిత్రితమ్। ప్రతప్తజాంబూనదజాలకృత్రిమం దదర్శ వీరః పవనాత్మజః కపిః॥

౧॥ తదప్రమేయాప్రతికారకృత్రిమం కృతం స్వయం సాధ్వితి విశ్వకర్మణా। దివంగతం వాయుపథప్రతిష్ఠితం వ్యరాజతాదిత్యపథస్య లక్ష్మవత్ ॥౨॥ న తత్ర కించిన్న కృతం ప్రయత్నతో న తత్ర కించిన్న మహార్హరత్నవత్। న తే విశేషా నియతాస్సురేష్వపి న తత్ర కించిన్న మహావిశేషవత్ ॥౩॥ తపస్సమాధానపరాక్రమార్జితం మనస్సమాధానవిచారచారిణమ్। అనేకసంస్థానవిశేషనిర్మితం తతస్తతస్తుల్యవిశేషదర్శనమ్॥౪॥ మనస్సమాధాయ తు శీఘ్రగామినం దురావరం మారుతతుల్యగామినమ్। మహాత్మనాం పుణ్యకృతాం మహర్ధినాం యశస్వినామగ్ర్యముదా

కృతప్రయత్నస్య-సువర్త్మనః శోభననీతిమార్గవర్తినః - సుచక్షుషః మారసాక్షాత్కారసమర్థస్యేత్యర్థః ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం- శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - సప్తమస్సర్గః *

భూయః పుష్పకం వర్ణయతి ॥ స తస్యేత్యాదినా-జాంబూనదజాలకృత్రిమం - తప్తహేమగవాక్షాణాం కృత్రిమం నిర్మాణం యస్మిన్ తత్ ప్రతప్తజాంబూనదసమూహైః నిష్పన్నమితి వా॥౧ ॥ తదితి॥అప్రమేయాప్రతికారకృత్రిమం - అపరిచ్ఛేద్యమప్రతికారమప్రతినిర్మాణం యథాభవతి తథా నివృత్తం- కృతం స్వయం సాధ్వితి విశ్వకర్మణా - స్వయం సాధ్వితి కృతం - నిర్మాణవేలాయాం ప్రశంసాపూర్వకం కృతమిత్యర్థః - దివంగతం ఆకాశగతం-వాయుపథప్రతిష్ఠితం అంతరిక్షస్థితం - ఆదిత్యపథస్యలక్ష్మవత్ ఆదిత్యమార్గచిహ్నమివ॥౨॥న తత్రేతి॥నకృతమిత్యాదౌ నఇత్యర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః- తత్ర విమానే ప్రయత్నతో నకృతమకృతం-సర్వమపి ప్రయత్నతః కృతమేవేత్యర్థః యే విశేషా రచనా విశేషాః తత్ర నియతాః ప్రతిష్ఠితాః- తేసురేష్వపి సురవిమానేష్వపి॥౩॥తప ఇతి॥తపస్సమాధానం తపోనుష్ఠానం తేన చ పరాక్రమేణ చార్జితం-మనస్సమాధానవిచారచారిణం-సమాధీయంత ఇతి సమాధానాః మనసస్సమాధానాః మనోహితసంహితాః తే చ తే విచారా వివిధమార్గాః - తైః సంచరణశీలం-మనోభిలషితసర్వదేశగమనశీలమిత్యర్థః-యద్వా మనస్సమాధానేన మనోనైశ్చల్యేన యత్ర విచారః చింతా తత్ర చరణశీలం మనస్సంకల్పితదేశగమనశీలమిత్యర్థః - తతస్తతస్తుల్యవిశేషదర్శనం తుల్యానాం రమణీయత్వేన సదృశానాం విశేషాణాం దర్శనం యస్మిన్ తత్ - సర్వతో రమణీ

నాం-అపిమాషంమాషంకుర్యాచ్ఛందోభంగంనకారయేదిత్యుక్తరీత్యావృత్తభంగభియాహ్రస్వోచ్చారణం-అగ్య్రశ్రీముదాం ఇంద్రాదీనాం॥౫॥విశేషమితి॥ విశేషమాలంబ్యాపి శేషసంస్థితంవిశేషంగృహీత్వావిశేషేణసంస్థితం-సవిశేషణవిశేషణసంస్థితమితియావత్ -సవిశేషసంస్థానపి శేషః శిష్టమిత్యర్థః - కూటానాంవిచిత్రత్వబహుత్వేవిశేషణద్వయేనదర్శయతి-విచిత్రేత్యాదినా ॥ విచిత్రకూటంశిఖరంగిరేర్యథా- కూటఃఅవాంతరశృంగంశిఖరంమహాశృంగమితిప్రయోగాదవధార్యతే ॥ ౬ ॥ వహంతీతి॥యంయత్ -ఆర్షోవ్యత్యయః-మహాశనాః-మహాకాయాఇత్యర్థః- వ్యోమచరాఃవ్యోమచరసదృశసంస్థానాః - వివృత్తవిధ్వస్తవిశాలలోచనాఃవివృత్తానివర్తులానివిధ్వస్తానిభుగ్నానివిశాలానిలోచనానియేషాం తేతథా-మహాజవాఃమహాజవాఇవస్థితాః - భూతగణాఃగోపురవాహకాఇవప్రతిమారూపేణస్థితాః-అన్యథారావణాంతఃపురేపురుషసంచారాయోగాత్ కామగస్యవిమానస్యవహనాసంభవాచ్చ - యద్వాశిబికావాహకాఇవభూతగణాఅధోభాగేవహంతి-తద్వారేణైవకామగత్వమపి - చేతనప్రేరణంవినాఅచేతనసంచారస్యాత్యంతమనుచితత్వాచ్చ॥రామానుజీయం॥వహంతీత్యనేనశ్లోకేనవిమానస్యరాక్షసవాహ్యత్వంప్రతీయతే - కామగస్యదివ్యస్యతన్నోపపద్యతే-ఏతద్విరోధపరిహారార్థంవహతేర్ధాతోఃరక్షణార్థత్వస్వీకారోపినోపపద్యతే-అంతఃపురమధ్యేవిమానరక్షణార్థంరాక్షసావస్థానాయోగాత్ -అతోత్రసమాధానంవిద్వద్భిశ్చింత్యం॥౭॥వసంతేతి॥ ఉత్కరః సమూహః॥౮॥ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే-శ్రీరామాయణభూషణే-శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే-అష్టమస్సర్గః **

తస్యేత్యాది ॥ ఆలయవరిష్ఠస్యపుష్పకస్య॥ రామానుజీయం॥తస్యాలయవరిష్ఠస్య - సతస్యమధ్యేభవనస్యసంస్థితమితిపుష్పకాధారత్వేనప్రకృతస్యగృహశ్రేష్ఠస్య-భవనశ్రేష్ఠంపుష్పకాఖ్యం॥౧॥తద్భవనంకియత్ ప్రమాణమిత్యత్రాహ-అర్ధయోజనేతి॥౨॥ మార్గమాణఇతి ॥ సర్వతఃపుష్పకాదన్యత్రసర్వత్రపశ్చాద్వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥రామానుజీయం॥మార్గమాణఇతి॥ సర్వతఃపరిచక్రామ- రావణభవనపర్యంతవర్తితద్భ్రాతృకుమారామాత్యాదిభవనేషుపరితశ్చచారేత్య

మివాలయమ్॥౫ ॥ విశేషమాలంబ్యవిశేషసంస్థితంవిచిత్రకూటంబహుకూటమండితమ్ । మనోభిరామంశరదిందునిర్మలంవిచిత్రకూటంశిఖరంగిరేర్యథా॥౬ ॥వహంతియంకుండలశోభితాననామహాశనావ్యోమచరానిశాచరాః । వివృత్తవిధ్వస్తవిశాలలోచనామహాజవాభూతగణాస్సహస్రశః॥౭ ॥వసంతపుష్పోత్కరచారుదర్శనంవసంతమాసాదపికాంతదర్శనమ్ । సపుష్పకంతత్రవిమానముత్తమందదర్శతద్వానరవీరసత్తమః॥౮॥ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే - అష్టమస్సర్గః. ****************** తస్యాలయవరిష్ఠస్యమధ్యేవిపులమాయతమ్ ।
దదర్శభవనశ్రేష్ఠంహనుమాన్మారుతాత్మజః ॥ ౧ ॥ అర్ధయోజనవిస్తీర్ణమాయతంయోజనంహితత్ । భవనంరాక్షసేంద్రస్యబహుప్రాసాదసంకులమ్॥౨॥మార్గమాణస్తువైదేహీంసీతామాయతలోచనామ్ । సర్వతఃపరిచక్రామహనుమానరిసూదనః॥౩॥ ఉత్తమంరా

యమిత్యర్థః॥౪॥మనఇతి॥మనఃసమాధాయస్వామిచిత్తంస్వహృదినిధాయస్వామిచిత్తంవిదిత్వేతియావత్ -దురావరందుర్నివారం - మహర్ధినాందీర్ఘాభావఃఛాందసః-అగ్య్రశ్రీముదాంమహానందానామింద్రాదీనామాలయంత్రివిష్టపమివస్థితమిత్యర్థః॥౫॥విశేషమితి ॥ విశేషంవిశిష్టదివ్యరత్నాదివస్తుజాతంఆలంబ్యఅవలంబ్య-విశేషసంస్థితందివ్యసంస్థానవిశేషేణావస్థితంబహుకూటమండితంబహుభిరవాంతరకూటైరలంకృతం-విచిత్రకూటంవిచిత్రశిఖరం॥ ౬ ॥ వహంతీతి ॥ మహద్దర్శనంయేషాం తేతథా-వివృత్తవిధ్వస్తవిశాలలోచనాః-వివృత్తానివిఘూర్ణితానివిధ్వస్తానివిపర్యస్తానివిశాలానిలోచనానియేషాం తేనిశాచరాః- వహంతివహంతీవ-ఇవశబ్దోత్రాధ్యాహార్యః-తథాచవిమానేనిర్మితనిశాచరాకారాఃప్రతిమాఃవహంతీవేత్యర్థః-తంవిమానందదర్శేత్యుత్తరేణసంబంధః - అన్యథాకామగమనస్యఅంతఃపురేవిద్యమానస్యరాక్షసవహనరక్షణయోరయోగాత్ ॥౭॥వసంతేతి॥వసంతపుష్పోత్కరచారుదర్శనం-వసంతకాలీనపుష్పసమూహచారుదర్శనం॥౮॥ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం- సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం-అష్టమస్సర్గః ******************************

౧॥ * తస్యేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకంవాక్యం-తస్యాలయవరిష్ఠస్యపూర్వోక్తపుష్పకస్యమధ్యేభవనశ్రేష్ఠంభవనోత్తమంరాక్షసేంద్రస్యభవనందదర్శ

ర్థః-ఉత్తరశ్లోకే రావణగృహప్రాప్తేరభిధానాత్ ॥౩॥ ఉత్తమమితి ॥ రాక్షసేంద్రనివేశనం పుష్పకమధ్యస్థాలయాదన్యన్మూలస్థానం-రాక్షసీభిరిత్యాదిశ్లోకద్వయె ఆససాదేతిసంబధ్యతె-రావణస్యనివేశనమితి పునరుపాదానమపూర్వవిశేషణవివక్షయా-నక్రః కుంభీరః తిమింగిలః మహామత్స్యః-ఝషః కేవలమత్స్యః॥౭॥ రామానుజీయం ॥ హనుమతా ప్రాప్తరావణభవనస్య రాక్షసభవనానాంచ సర్వోత్తరతాం దర్శయితుం తత్సమృద్ధిమనుసంధత్తే యాహివైశ్రవణ ఇత్యాదిశ్లోకద్వయేన ॥ వైశ్రవణేంద్రయోర్గ్రహణమితరదిక్పాలానామప్యుపలక్షణం-రావణస్య గృహే సర్వా నిత్యమేవానపాయినీత్యభిధానాత్ సర్వదిక్పాలానామైశ్వర్యమేకస్మిన్ రావణభవనే సర్వదా వర్తత ఇత్యవగమ్యతే॥౮॥ రామానుజీయం॥ యా చేతి ॥ తద్విశిష్టా తతోప్యధికా- రక్షోగృహేషు రావణభ్రాతృపుత్రామాత్యాదిరాక్షసగృహేషు-అత్ర ఋద్ధిస్సర్వశబ్దేనాపి శేషితత్వాత్కుబేరాద్యేకైకదిక్పాలైశ్వర్యం రక్షసాం గృహేషు ప్రత్యేకం వర్తత ఇత్యర్థః॥౯॥ తస్య హర్మ్యస్యేత్యాది ॥ పూర్వముక్తార్థస్యాపి పునరుపన్యాసః పుష్పకస్య మధ్యే రావణస్య నివాసభవనమస్తీత్యస్యార్థస్య స్పష్టీభావార్థం - నిర్యూహాః మత్తవారణాః॥ రామానుజీయం॥ తస్యేతి ॥ తస్య హర్మ్యస్య పూర్వోక్తవిశేషణవిశిష్టస్య రావణభవనస్య-బహునిర్యూహసంకీర్ణం నిర్యూహా మత్తవారణాః * బ్రహ్మణోర్థ ఇత్యాది॥ బ్రహ్మణోర్థే కృతం యత్కుబేరస్తపసా లేభే తద్వేశ్మ దదర్శేతి పూర్వేణ సంబంధః॥౧౦॥ కుబేరమిత్యాది ॥ ఈహామృగసమాయుక్తైః వృకప్రతికృతియుక్తైః- కార్తస్వరహిరణ్మయైః కార్తస్వరం సువర్ణం హిరణ్యం రజతం॥ ని॥ కృతాకృతం హేమరూప్యం హిరణ్యమభిధీయత ఇతి రజతస్యాపి హిరణ్యత్వాభిధానాత్ । జాలవాతాయనైః జాలాని శర్యగూర్వాణి న్యస్తఫలకఘటితాని- వాతాయనాని కేవలాని రంధ్రాణి- అర్ధవైశద్యార్థమేకార్థశబ్దద్వయప్రయోగో వా-మహానీలాః సింహళద్వీపోద్భవనీలరత్నాని - మహార్ఘైః మహామూల్యైః-నిస్తలాభిః వృత్తాభిః-తలేన- నిర్మితేనేతి శేషః-ఆదిత్యతరుణోపమం తరుణాదిత్యోపమం- ఏతదంతే లేభే తద్రాక్షసేశ్వర ఇతి సంబధ్యతే - అన్యథా కూటాగారైరిత్యనేన పునరుక్తిస్స్యాత్ ॥ రామానుజీయం॥ కుబేరమిత్యారభ్య సర్వతస్సమలంకృతమిత్యంతమేకం వాక్యం ॥ అతో వక్ష్యమాణేన సమా

క్షసావాసం హనుమానవలోకయన్ । ఆససాదాథ లక్ష్మీవాన్ రాక్షసేంద్రనివేశనమ్ * చతుర్విషాణైర్ద్విరదైస్త్రివిషాణైస్తథైవ చ । ప
రిక్షిప్తమసంబాధం రక్ష్యమాణముదాయుధైః * రాక్షసీభిశ్చ పత్నీభీ రావణస్య నివేశనమ్। ఆహృతాభిశ్చ విక్రమ్య రాజకన్యాభిరావృతమ్ ॥
* తన్నక్రమకరాకీర్ణం తిమింగిలఝషాకులమ్ । వాయువేగసమాధూతం పన్నగైరివ సాగరమ్॥౭॥ యా హి వైశ్రవణే లక్ష్మీర్యా చేంద్రే హ
రివాహనే। సా రావణగృహే సర్వా నిత్యమేవానపాయినీ॥౮॥ యా చ రాజ్ఞః కుబేరస్య యమస్య వరుణస్య చ। తాదృశీ తద్విశిష్టా వా ఋద్ధీ రక్షో
గృహేష్విహ॥౯॥ తస్య హర్మ్యస్య మధ్యస్థం వేశ్మ చాన్యత్సునిర్మితమ్ । బహునిర్యూహసంకీర్ణం దదర్శ పవనాత్మజః * బ్రహ్మణోర్థే
కృతం దివ్యం దివి యద్విశ్వకర్మణా । విమానం పుష్పకం నామ సర్వరత్నవిభూషితమ్ * పరేణ తపసా లేభే యత్కుబేరః పితామహాత్ ॥౧౦॥
కుబేరమోజసా జిత్వా లేభే తద్రాక్షసేశ్వరః * ఈహామృగసమాయుక్తైః కార్తస్వరహిరణ్మయైః । సుకృతైరాచితం స్తంభైః ప్రదీప్తమి
వ చ శ్రియా * మేరుమందరసంకాశైరుల్లిఖద్భిరివాంబరమ్ । కూటాగారైశ్శుభాకారైస్సర్వతస్సమలంకృతమ్॥౧౧॥ జ్వలనార్కప్రతీకాశం

తిసంబంధః॥ ౨॥ మార్గమాణ ఇతి॥ సీతాం మార్గమాణః సర్వతః పుష్పకాదన్యత్ర సర్వత్ర పరిచంక్రమ సంచార పుష్పకారోహణస్యోపరి వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ ౩॥ ఉత్తమమిత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం॥ రాక్షసావాసమిత్యనేన సర్వోపజీవ్యత్వాత్సర్వరాక్షససాధారణత్వముక్తం - రాక్షసేంద్రనివేశనం రావణభవనం - పరిక్షిప్తం పరివేష్టితం ఉదాయుధైః రాక్షసైరితి శేషః * రాక్షసీభిరితి॥ రావణస్య నివేశనం నివిశ్యంతే పరిగృహ్యంతే పత్న్యో యత్ర తన్నివేశనం రమణస్థానమిత్యర్థః-అపశ్యదితి శేషః-అత ఏవ పత్నీభిరావృతం॥౬॥ యా చేత్యాదిశ్లోకద్వయేన రావణగృహస్య సర్వరాక్షసగృహవర్తమానాం లక్ష్మీం అనుసంధత్తే యా లక్ష్మీః వైశ్రవణాదిషు నిత్యానపాయినీ సా సర్వాపి రావణగృహే సర్వరాక్షసగృహే చ తాదృశీ తద్విశిష్టా తతోప్యధికా వేతి సంబంధః-లక్ష్మీః శోభా ఋద్ధిః ఐశ్వర్యం॥ ౯॥ తస్య హర్మ్యస్యేత్యాది శ్లోకత్రయస్య పవనాత్మజః తద్విమానం దదర్శేతి సంబంధః-నిర్యూహా మత్తవారణాః ॥ ౧౨ ॥ ఈహామృగేతి ॥ ఈహామృగసమాయుక్తైరిత్యాదీనామారుహ్యోహ

టాగారశబ్దేనసౌనరుక్త్యం-ఈహామృగసమాయుక్తైః కృత్రిమవృకయుక్తైః-కార్తస్వరహిరణ్మయైః సువర్ణరజతమయైః॥౧౫॥ కృతాకృతం హేమరూప్యం హిరణ్యమభి ధీయత ఇతి రజతస్యాపి హిరణ్యత్వాభిధానాత్ । జ్వలనార్కప్రతీకాశమిత్యారభ్య ఆరురోహ మహాకపిరిత్యంతమేకం వాక్యం ॥ జాలవాతాయనైర్యుక్తం-కుడ్యోపరి భాగే అలంకారార్థం స్వస్తికసర్వతోభద్రాద్యాకారేణ యత్నవత్తయా కృతం జాలం-వాయుసంచారార్థం కృతో గవాక్షో వాతాయనం-ఇంద్రనీలమహానీలేతి శ్లో॥ క్షీరమధ్యే క్షిపేన్నీలం క్షీరం చేన్నీలతాం వ్రజేత్ । ఇంద్రనీలమితి ఖ్యాతమితి చాగస్త్యభాషితమితి రత్నశాస్త్రోక్తలక్షణమింద్రనీలం॥ శ్లో॥ సింహళాకరసంభూతా మహానీలా ఇతి స్మృతా ఇత్యుక్తా మహానీలా ఇతి తయోర్భేదః - విద్రుమేణ మహాధనైర్మణిభిః నిస్తులాభిర్ముక్తాభిశ్చ కరణైః విచిత్రేణ తలేనాభివిరాజితమితి సంబంధః- ఆదిత్యతరుణోపమం తరుణాదిత్యోపమం-ఉపసర్జనస్య పరనిపాత ఆర్షః॥౧౯॥ తత్రస్థ ఇతి ॥ జిఘ్రత్ అజిఘ్రత్ ॥౨౧॥ తతస్తామిత్యాది ॥ దంతాంతరితరూపికాం దంతైః వ్యవహితరూపికాం-అంతరాంతరా కృతదంతఫలకామితి యావత్ - సుబహుస్తంభభూషితాం అవాంతర బహుస్తంభభూషితాం - సుబహుస్తంభభూషితైరితి పాఠే-సుబహుస్తంభైః స్తంభదార్ఢ్యకారిపట్టైరలంకృతామిత్యర్థః-అత్యుచ్చైః అత్యంతోన్నతైః-దివం ఆకాశం-కుథయా ఆస్తరణేన-పృథివీలక్షణాంకయా సరిత్సముద్రగిరివనాదిభిః పృథివీలక్షణైరంకితయా-కల్మాషీం శబళవర్ణాం - వసిష్ఠధేనుమివ సర్వకామప్రదత్వేన కల్మాషీసాదృశ్యం- వర్ణస్యాపి ప్రసాదినీం వర్ణోత్కర్షకరీమి

సుకృతం విశ్వకర్మణా । హేమసోపానసంయుక్తం చారుప్రవరవేదికమ్ * జాలవాతాయనైర్యుక్తం కాంచనైః స్ఫాటికైరపి । ఇంద్రనీలమహానీలమణిప్రవరవేదికమ్ * విద్రుమేణ విచిత్రేణ మణిభిశ్చ మహాధనైః । నిస్తులాభిశ్చ ముక్తాభిస్తలేనాభివిరాజితమ్ * చందనేన చ రక్తేన తపనీయనిభేన చ । సుపుణ్యగంధినా యుక్తమాదిత్యతరుణోపమమ్ * కూటాగారైర్వరాకారైర్వివిధైః సమలంకృతమ్ । విమానం పుష్పకం దివ్యమారురోహ మహాకపిః ॥ ౧౯ ॥ తత్రస్థస్స తదా గంధం పానభక్ష్యాన్నసంభవమ్ - దివ్యం సమ్మూర్ఛితం జిఘ్రన్ రూపవంతమివానిలమ్ ॥ ౨౦ ॥ స గంధస్తం మహాసత్త్వం బంధుర్బంధుమివోత్తమమ్ । ఇత ఏహీత్యువాచేవ తత్ర యత్ర స రావణః ॥ ౨౧ ॥ తతస్తాం ప్రస్థితశ్శాలాం దదర్శ మహతీం శుభామ్ । రావణస్య మనఃకాంతాం కాంతామివ వరస్త్రియమ్ * మణిసోపానవికృతాం హేమజాలవిభూషితామ్ । స్ఫాటికైరావృతతలాం దంతాంతరితరూపికామ్ * ముక్తాభిశ్చ ప్రవాలైశ్చ రూప్యచామీకరైరపి । విభూషితాం మణిస్తంభైః సుబహుస్తంభభూషితామ్ * సమైరృజుభిరత్యుచ్చైః సమంతాత్సువిభూషితైః । స్తంభైః పక్షైరివాత్యుచ్చైర్దివం సంప్రస్థితామివ * మహత్యా కుథయాస్తీర్ణాం పృథివీలక్షణాంకయా । పృథివీమివ విస్తీర్ణాం సరాష్ట్రగృహమాలినీమ్ * నాదితాం మత్తవిహగైర్దివ్యగంధాధివాసితామ్ । పరార్ధ్యాస్తరణోపేతాం రక్షోఽధిపనిషేవితామ్ * ధూమ్రామగరుధూపేన విమలాం హంసపాండురామ్ । చిత్రాం పుష్పోపహారేణ కల్మాషీమివ సుప్రభామ్ * మనస్సంహ్లాదజననీం వర్ణస్యాపి ప్రసాదినీమ్ । తాం శోకనాశినీం దివ్యాం శ్రియస్సంజననీమివ ॥ ౨౯ ॥ ఇంద్రియాణీంద్రి

హాకపిరిత్యుత్తరేణ సంబంధః-ఈహామృగాః కృత్రిమమృగాః-కార్తస్వరహిరణ్మయైః సువర్ణరజతమయైః- జాలవాతాయనైర్యుక్తం కుడ్యోపరిభాగే అలంకారార్థం స్వస్తికసర్వతోభద్రాద్యాకారేణాయామవత్తయా కృతం జాలం వాయుసంచారార్థం కృతో గవాక్షః వాతాయనం ఇంద్రనీలః క్షీరస్య నైల్యప్రకాశోత్పాదకః మహానీలః సింహళద్వీపాకరోద్భూతః విద్రుమేణ మహాధనైః మణిభిః నిస్తులాభిః వర్తులాభిః ముక్తాభిశ్చ కరణైః విచిత్రేణ తలేన కుట్టిమేన విరాజితమితి సంబంధః - ఆదిత్యతరుణోపమం తరుణాదిత్యోపమం॥౧౯॥ తత్రస్థ ఇతి ॥ జిఘ్రత్ అజిఘ్రత్ రూపవంతమివానిలం అరూపస్య వాయోః గంధవద్రేణుభూయస్త్వాద్రూపవత్త్వోత్ప్రేక్షా ॥ ౨౧ ॥ తతస్తామిత్యారభ్య తాం శోకనాశినీం దివ్యాం శ్రియస్సంజననీమివేత్యంతమేకం వాక్యం॥ ఏకస్తచ్ఛబ్దః ప్రస్థిత ఇత్యనేన సంబధ్యతే- అపరో దదర్శేత్యనేన దంతాంతరితరూపికాం దంతైరంతరితాని మధ్యే మధ్యే నిర్మితాని రూపాణి యస్యాం తాం - సుబహుస్తంభభూషితామిత్యత్ర బహుత్వవిధానాయ స్తంభానువాదాన్న పౌనరుక్త్యం * స్తంభైరితి॥ పక్షైరివ స్థితైః స్తంభైః దివం సంప్రస్థితామివేత్యుత్ప్రేక్షా- పృథివీలక్షణాంకయా సరిత్సముద్రగిరిరాష్ట్రాదిభిః పృథివీలక్షణైరంకితయా కు

త్యర్థః - తాం శోకనాశినీమితి - తతస్తామితి వర్తమానేపునస్తచ్ఛబ్దః ఉపసంహారార్థః ॥ తాం ప్రతి ప్రస్థితః దదర్శేతి వా సంబంధః ॥ ౨౯ ॥ ఇంద్రియాణీతి ॥ హనుమత ఇతి శేషః ౩౦ ॥ స్వర్గోయమితి ॥ సామాన్యతః స్వర్గోయం - తత్రాపి దేవలోకః - త్రయస్త్రింశద్దేవానాం లోకః తత్రాపీంద్రస్య పురీ అమరావతీ పరా సిద్ధిః బ్రహ్మణస్థానమిత్యుత్తరోత్కర్షః ॥ ౩౧ ॥ ప్రధ్యాయత ఇతి ॥ ప్రధ్యాయత ఇవ నిశ్చలతయా ప్రకృష్టధ్యానయుక్తానివ ధూర్తాన్ అక్షధూర్తాన్ దేవనేన ద్యూతేన ॥ ౩౨ ॥ దీపానామితి ॥ ప్రదీప్తా శాలా దగ్ధేతి - అభ్యమన్యత ॥ ౩౩ ॥ తత ఇత్యాది ॥ కుథాసీనం కుథశయితం - నానావర్ణాంబరస్రజమితి - హలంతస్య స్రక్ఛబ్దస్య వాగురిమతే నటాబంతత్వాదజంతత్వోపపత్తిః ॥ ౩౪ ॥ తదితి ॥ నిశ్శబ్దాన్తరభూషణం నిశ్శబ్దవిశేషాణి భూషణాని యస్య - అథాంతరరంధ్రే వ్యపరవ్యవధానయోః ॥ అవకాశావసరయోరవసానవినార్థయోః విశేషమధ్యతాదర్థ్యేష్వితి దర్పణః ॥ అతినిద్రాపరవశత్వేన నిశ్చలాంగతయా నిశ్శబ్దభూషణమిత్యర్థః ॥ ౩౬ ॥ ప్రబుద్ధానీతి ॥ అత్ర వదనానీత్యనుషజ్యతే ॥ తాసాం వదనాని క్షపాక్షయే దివసే - పద్మానీవ ప్రబుద్ధానిభూత్వా రాత్రౌ పునస్సంవృతపత్రాణి సంకుచితపత్రాణి పద్మానీవ బభుః ॥ ౩౭ ॥ ఇమానీతి ॥ ప్రార్థయంతి ప్రార్థయేరన్ - మధురసలుబ్ధతయా అత్ర పునః పునః పతేయురిత్యర్థః - వ్యత్యయేన పరస్మైపదం - అనుదాత్తత్వేనాత్మనేపదత్వాత్ - నియతం నూనం - ఉపపత్త్యా యుక్త్యా - ఉపపత్తిమేవాహ మేన ఇతి - తాని ముఖాని - గుణతః సౌరభాదిగుణైః - సలిలోద్భవైః పద్మైః ॥ ౪౩ ॥ తారాణామితి ॥ ప్రభా కాంతిః - వర్ణః రూపం ప్రసాదః ప్రసన్నతా ॥ ౪౪ ॥

యార్థైస్తు పంచ పంచభిరుత్తమైః । తర్పయామాస మాతేవ తదా రావణపాలితా ॥ ౩౦ ॥ స్వర్గోయం దేవలోకోయమింద్రస్యేయం పురీ భవేత్ । సిద్ధిర్వేయం పరా హి స్యాదిత్యమన్యత మారుతిః ॥ ౩౧ ॥ ప్రధ్యాయత ఇవాపశ్యత్ప్రదీప్తాంస్తత్ర కాంచనాన్ । ధూర్తానివ మహాధూర్తైర్దేవనేన పరాజితాన్ ॥ ౩౨ ॥ దీపానాంచ ప్రకాశేన తేజసా రావణస్య చ ॥ అర్చిర్భిర్భూషణానాంచ ప్రదీప్తేత్యభ్యమన్యత ॥ ౩౩ ॥ తతోఽపశ్యత్కుథాసీనం నానావర్ణాంబరస్రజమ్ । సహస్రం వరనారీణాం నానావేషవిభూషితమ్ ॥ పరివృత్తేఽర్ధరాత్రే తు పాననిద్రావశంగతమ్ । క్రీడిత్వోపరతం రాత్రౌ సుష్వాప బలవత్తదా ॥ ౩౪ ॥ తత్ప్రసుప్తం విరురుచే నిశ్శబ్దాంతరభూషణమ్ । నిశ్శబ్దహంసభ్రమరం యథా పద్మవనం మహత్ ॥ ౩౫ ॥ తాసాం సంవృతదంతాని మీలితాక్షాణి మారుతిః । అపశ్యత్పద్మగంధీని వదనాని సుయోషితామ్ ॥ ౩౬ ॥ ప్రబుద్ధానీవ పద్మాని తాసాం భూత్వా క్షపాక్షయే । పునస్సంవృతపత్రాణి రాత్రావివ బభుస్తదా ॥ ౩౭ ॥ ఇమాని ముఖపద్మాని నియతం మత్తషట్పదాః । అంబుజానీవ ఫుల్లాని ప్రార్థయంతి పునః పునః ॥ ఇతి చామన్యత శ్రీమానుపపత్త్యా మహాకపిః । మేనే హి గుణతస్తాని సమాని సలిలోద్భవైః ॥ ౪౦ ॥ సా తస్య శుశుభే శాలా తాభిః స్త్రీభిర్విరాజితా । శారదీవ ప్రసన్నా ద్యౌస్తారాభిరభిశోభితా ॥ ౪౧ ॥ స చ తాభిః పరివృతశ్శుశుభే రాక్షసాధిపః । యథా హ్యుడుపతిశ్శ్రీమాంస్తారాభిరభిసంవృతః ॥ ౪౨ ॥ యాశ్చ్యవంతేంబరాత్తారాః పుణ్యశేషసమావృతాః । ఇమాస్తాస్సంగతాః కృత్స్నా ఇతి మేనే హరిస్తదా ॥ ౪౩ ॥ తారాణామివ సువ్యక్తం మహతీనాం శుభార్చిషామ్ । ప్రభావర్ణప్రసాదాశ్చ విరేజుస్తత్ర యోషితామ్ ॥ ౪౪ ॥

థయా పరిస్తోమేన విశాలచిత్రరత్నకంబలేనేత్యర్థః - కల్మాషీమివ కల్మాషీశబ్దేన వసిష్ఠధేనురుచ్యతే - అనేన సర్వానందదాయినీ సూచ్యతే ॥ ౨౯ ॥ ఇంద్రియాణీతి ॥ హనూమత ఇతి శేషః - తర్పయామాస ఉక్తశాలేతి శేషః ॥ ౩౦ ॥ స్వర్గ ఇతి ॥ స్వర్గః పాతాళాది దేవలోకః వాయువరుణాదిలోకః ఇంద్రపురీ అమరావతీ - వరా సిద్ధిః ఉత్కృష్టతపఃఫలభూతో బ్రహ్మలోకః ॥ ౩౧ ॥ ప్రధ్యాయత ఇవ ధ్యాననిష్ఠానివ - ప్రత్యాయత ఇతి పాఠే - ఝుడితి ప్రకాశసంభారాత్ - ప్రత్యాగచ్ఛత ఇవ స్థితాన్ కాంచనాన్ కాంచనస్తంభగతానిత్యర్థః - ధూర్తాన్ అక్షధూర్తాన్ దేవనేన ద్యూతేన - కవాటజాలైరితి ॥ కవాటజాలైః ప్రభాముద్వమంతీవ స్థితా శాలా ప్రదీప్తేత్యభ్యమన్యతేతి సంబంధః - పరివృత్తే ప్రవృత్తే సతి నిశ్శబ్దాంతరభూషణం నిశ్శబ్దోదరాణి భూషణాని యస్య తత్ ॥ ౩౬ ॥ ప్రబుద్ధానీతి ॥ వదనానీత్యనుషజ్యతే - తాసాం వదనాని క్షపాక్షయే దివసే పద్మానీవ ప్రబుద్ధానిభూత్వా రాత్రౌ పునః సంవృతపత్రాణి పద్మానీవ బభురిత్యన్వయః ॥ ౩౭ ॥ ఇమానీతి ॥ మత్తషట్పదాః ఇమాని ముఖపద్మాని ఫుల్లాన్యంబుజానీవ పునః పునః ప్రార్థయంతి ప్రార్థయేరన్ నియతం నూనం - ప్రార్థయంత ఇతి పాఠే ప్రార్థయమానా భవేయురితి శేషః - ఉపపత్త్యా యుక్త్యా ఇతీవణ

వ్యావృత్తేతి॥పానవ్యాయామకాలేషుపానానంతరభావిరతివ్యాపారసమయేషు-వ్యావృత్తగురుపీనస్రక్ ప్రకీర్ణవరభూషణాః-విపర్యస్తగురుపీనస్రజః ప్రకీర్ణవరభూషణాశ్చ సత్యః - నిద్రాపహృతచేతసః విరేజుః॥౪౫॥ వ్యావృత్తతిలకా ఇతి॥ వ్యావృత్తతిలకాః ఉన్మృష్టతిలకాః - ఉద్భ్రాంతనూపురాః స్వస్థానానవస్థితనూపురాః॥౪౬॥ ముక్తాహారేతి॥ ముక్తాహారావృతాః ముక్తాహారైరావృతాః - ఛిన్నముక్తాహారా ఇత్యర్థః-వ్యావిద్ధరశనాదామాః ఛిన్నకాంచీగుణాః- కిశోర్యః ప్రదమవయస్కా-బడబాః-వాహితాః మార్గశ్రమనివృత్త్యర్థం భూమౌ ప్రవేష్టనం కారితాః- సర్వత్ర రేజురిత్యన్వయః॥౪౭॥౪౮॥ చంద్రాంశ్వి ॥ చంద్రాంశుకిరణాభాః-అంశుః సూర్యః॥ ని॥ అథాంశుస్స్యాన్మయూఖే సవితర్యపీతి దర్పణః। చంద్రసూర్యయోః కిరణానామివాభా యేషాం తే తథా-ఉత్కటాః స్థూలాః॥౫౦॥ అథాస్వాం నదీసమాధిం దర్శయతి-కింకిణీతి॥ కింకిణీజాలసంకోశాః కింకిణీజాలాన్యేవ సంకోశా ముకుళాని యాసాం తాః ఏతత్ స్థానే సత్కోశ ఇతి పాఠాంతరదర్శనాత్స్వం కోశః కోశముకుళవాచీత్యవగమ్యతే-భావాః శృంగారచేష్టాః త ఏవ గ్రాహాః నక్రాః యాసాం తాః-సుప్తిదశాయామపి వాసనావశాదుద్భావాభివ్యంజకసంస్థానవత్త్వాద్భావగ్రాహా ఇత్యుక్తం-యశః స్త్రీరాః యశశ్శబ్దేన యశో హేతుభూతా పర్యంతప్రసృతప్రభోచ్యతే సైవ తీరం యాసాం తాః॥౫౨॥ మృదుష్వితి॥ సంస్థితాః లగ్నాః-భూషణరాజయః-భ్రమరాణీవ భ్రమరా ఇవ-వ్యత్యయ ఆర్షః-కాముకా ఇవ-బభూవుః॥ ని॥ భ్రమరః కాముకే భృంగ ఇతి దర్పః। కేచిత్తు భూషణానీతి పాఠం కల్పయిత్వా భూషణరాజయః భూషణవిమర్దకృతరేఖాః-విప్రస్తభూషణానామపి కాసాంచిద్భూషణానీవ బభూవురిత్యర్థ ఇత్యాహుః॥ రా॥ మృదుష్వితి॥ భూషణరాజయః భూషణవిమర్దజనితరేఖాః-విప్రస్తభూషణానామపి కాసాంచిద్భూషణస్థానదేశౌ భూషణానీవ బభురిత్యర్థః॥ ౫౩ ॥ అంశ్వితి ॥ ముఖమారుతకంపితాః అంశుకాంతాః సూక్ష్మవస్త్రదశాః-ఉపర్యుపరివక్త్రాణాం వక్త్రాణ్యుపర్యుపరి-ధిగుపర్యాదిషు త్రిషుద్వితీయామ్రేడితాంతేష్వితి ద్వితీయాభావ ఆర్షః- వ్యాధూయ ఇత్యన్య

. వ్యావృత్తగురుపీనస్రక్ప్రకీర్ణవరభూషణాః । పానవ్యాయామకాలేషు నిద్రాపహృతచేతసః॥ ౪౫ ॥ వ్యావృత్తతిలకాః కాశ్చిత్కాశ్చిదుద్భ్రాంతనూపురాః । పార్శ్వే గళితహారాశ్చ కాశ్చిత్పరమయోషితః॥౪౬॥ ముక్తాహారావృతాశ్చాన్యాః కాశ్చిద్విప్రస్తవాససః । వ్యావిద్ధరశనాదామాః కిశోర్య ఇవ వాహితాః॥౪౭॥ సుకుండలధరాశ్చాన్యా విచ్ఛిన్నమృదితస్రజః । గజేంద్రమృదితాః ఫుల్లా లతా ఇవ మహావనే॥౪౮॥ చంద్రాంశుకిరణాభాశ్చ హారాః కాసాంచిదుత్కటాః । హంసా ఇవ బభుస్సుప్తాః స్తనమధ్యేషు యోషితామ్॥౪౯॥ అపరాసాం చ వైడూర్యాః కాదంబా ఇవ పక్షిణః। హేమసూత్రాణి చాన్యాసాం చక్రవాకా ఇవాభవన్॥౫౦॥ హంసకారండవాకీర్ణాశ్చక్రవాకోపశోభితాః। ఆపగా ఇవ తా రేజుర్జఘనైః పులినైరివ ॥౫౧॥ కింకిణీజాలసంకోశాస్తా హైమవిపులాంబుజాః । భావగ్రాహా యశస్తీరాస్సుప్తా నద్య ఇవా బభుః॥౫౨॥ మృదుష్వంగేషు కాసాంచి త్కుచాగ్రేషు చ సంస్థితాః । బభూవుర్భూషణానీవ శుభా భూషణరాజయః॥౫౩॥ అంశుకాంతాశ్చ కాసాంచిన్ముఖమారుతకంపితాః। ఉపర్యుపరివక్త్రాణాం వ్యాధూయంతే పునః పునః॥౫౪॥ తాః పతాకా ఇవోద్ధూతాః పత్నీనాం రుచిరప్రభాః। నానావర్ణసువర్ణానాం వక్త్రమూలేషు రేజిరే॥౫౫॥ వవల్గుశ్చాత్ర

త్యే వామన్యత ఉత్ప్రేక్షితవాన్ * తామేవాహ మేన ఇతి ॥ తాని ముఖాని గుణతః శైత్యసౌరభ్యాదిగుణైః సలిలోద్భవైరంబుజైః సమానిమేనే హీతి యోజనా ॥౪౩॥ తారాణామితి ॥ ప్రభా దేహకాంతిః వర్ణరూపం ప్రసాదః సౌజ్జ్వల్యం ॥ ౪౪ ॥ వ్యావృత్తేతి ॥ పానవ్యాయామకాలేషు పానానంతరగీతనృత్తాదివ్యాపారకాలేషు వ్యావృత్తగురుపీనస్రక్ప్రకీర్ణవరభూషణాః వ్యావృత్తాః విపర్యస్తాః గురుపీనస్రజశ్చ ప్రకీర్ణవరభూషణాని చ యాసాం తాః తథాభూతా విరేజురితి పూర్వేణ సంబంధః॥౪౫॥ వ్యావృత్తేతి ॥ ఉద్భ్రాంతనూపురాః స్వస్థానానవస్థితనూపురాః వ్యావిద్ధరశనాదామాశ్చలత్కాంచీగుణాః కిశోర్యః బడబాః వాహితాః అధ్వశ్రమనివృత్త్యర్థం భూవేష్టనం కారితాః శ్లథబంధా భవంతి- తద్వదిత్యర్థః॥౪౭॥ సుకుండలేతి॥ అస్మిన్వి రేజురిత్యనుషజ్యతే॥౪౮॥ చంద్రేతి॥ అంశవః సూక్ష్మరశ్మయః కిరణాః స్థూలరశ్మయః॥౫౧ ॥ కింకిణీతి ॥ కింకిణీజాలాన్యేవ సంకోశాః ముకుళా యాసాం తాః - హైమాని హేమభూషణాన్యేవ విపులాన్యంబుజాని యాసాం తాః భావగ్రాహాః భావాః విలాసా ఏవ గ్రాహాః నక్రాదయో యాసాం తాః యశస్తీరాః లక్షణయా కాంతిరోధస ఇత్యర్థః॥౫౨॥ మృదుష్వితి ॥ భూషణరాజయః భూషణప్రమర్దనజనితరేఖాః విప్రస్తభూషణానామపి కాసాంచిద్భూషణస్థానరేఖాః భూషణానీవ బభూవురిత్యర్థః॥౫౩॥ తా ఇతి ॥ తాః అంశుకాంతాః నానావర్ణసువర్ణానాం నా

పార్శ్వః-ఘనా తేః స్త్ర్యాదిత్వాత్ ॥౫౪॥ తా ఇతి ॥ విధేయత్వాత్ స్త్రీలింగతా-నానావర్ణసువర్ణానాం నానావిధశోభనవర్ణానాం॥౫౫॥వవల్గురితి॥ఉపధానపరిసరేషు సమణిఖచితతయాలంబమానాని కుండలాని మందం మందం చేలురిత్యర్థః॥౫౮॥అత్యర్థమితి ॥ రావణేఅత్యర్థం సక్తమనసః అస్వతంత్రాః పాననిద్రాపరవశాః తాః సపత్నీభిరాఘ్రాతముఖాః వరస్త్రియః తదాముఖాఘ్రాణసమయే సపత్నీనాం ప్రియమేవాచరన్ రావణో జిఘ్రతీతి బుద్ధ్యా స్వయమప్యజిఘ్రన్నిత్యర్థః - అథవా కథం సపత్న్యోఽపి సహన్తే ఇత్యాశంక్యాహ॥అత్యర్థమితి॥౫౯॥బాహూనితి॥పారిహార్యో వలయః-అంశుకానిచ-ఉపనిధాయేత్యనుషజ్యతే॥ ౬౦ ॥ అన్యావక్షసీత్యాదిశ్లోకద్వయే శిశ్యిరఇత్యేతద్వచనవిపరిణామేనయథాయోగం సంబధ్యతే - ఉపనిధాయేతిచ॥ రా ॥ అన్యావక్షసీత్యాదిశ్లోకద్వయే శిశ్యిరఇత్యేతద్వచనవిపరిణామేనయథాయోగం సంబధ్యతే-ఉపనిధాయేతిచ॥౬౨॥అన్యోన్యేతి॥మాలేవపుష్పమాలేవ-మత్తషట్పదస్థానీయాః కేశాః ॥ ౬౩ ॥ లతానామిత్యాదిశ్లోకద్వయమేకాన్వయం ॥ తద్రావణస్య స్త్రీవనం లతానాం వనమివాసీదితి సంబంధః-విశేషణాన్యుభయత్ర యోజ్యాని-వాయుసేవనాద్ధేతోః- అన్యోన్యమాలాగ్రథితం అన్యోన్యమాలారూపేణ గ్రథితం సుఖముఖమారుతసేవనాదన్యోన్యమాలాగ్రథితమితి స్త్రీపక్షే-సంసక్తకుసుమోచ్చయం- అన్యోన్యసంసక్తనీవీకం-సంసక్తకుసుమసమూహం చేత్యర్థః-వ్యతివేష్టితసుస్కంధం అన్యోన్యపరివేష్టితాంసం-అన్యోన్యపరివేష్టితప్రకాండంచ-అన్యోన్యం భ్రమరైశ్చికురైరాకులం-భ్రమరైః భృంగైరాకులంచ॥ని॥భ్రమరశ్చికురే భృంగ ఇతి విశ్వః॥ ౬౫॥ ఉచితేష్వితి॥ఉచితేషుస్థానేషుస్థితానామపి భూషణానాం గాంబరస్రజాం సాధారణ్యాదేకతామాపన్నానామితి భావః-వివేకః సువ్యక్తమాధాతుం నశక్యః అన్యోన్యసంగ్రథితత్వేన సుప్తత్వాత్ ఇమా అస్యా భూషణాంగాంబరస్రజః ఇమా అపరస్యా ఇతి వివేకః కర్తుం నశక్య ఇత్యర్థః॥౬౬॥రావణ ఇతి॥ సుఖసంవిష్టే సుఖసుప్తే-కాంచనాః కాంచనదీపస్తంభస్థా దీపాః అనిమిషాస్సంతః ప్రేక్షంత ఇవ- అనేన రావణస్య జాగ్రద్దశాయాం దీపైరకాసాంచిత్కుండలాని శుభార్చిషామ్ ।

కాసాంచిత్కుండలాని శుభార్చిషామ్ । ముఖమారుతసంసర్గాన్మందం మందం సుయోషితామ్॥౫౬ ॥శర్కరాసవగంధైశ్చ ప్రకృత్యా సురభిస్సుఖః । తాసాం వదననిశ్వాసస్సిషేవే రావణం తదా॥౫౭ ॥ రావణాననశంకాశ్చ కాశ్చిద్రావణయోషితః । ముఖాని స్మ సపత్నీనాముపాజిఘ్రన్పునః పునః॥౫౮॥అత్యర్థం సక్తమనసో రావణే తా వరస్త్రియః। అస్వతంత్రాస్సపత్నీనాం ప్రియమేవాచరంస్తదా॥౫౯॥బాహూనుపనిధాయాన్యాః పారిహార్యవిభూషితాః । అంశుకాని చ రమ్యాణి ప్రమదాస్తత్ర శిశ్యిరే ॥౬౦॥అన్యావక్షసి చాన్యస్యాస్తస్యాః కాశ్చిత్పునర్భుజమ్ । అపరా త్వంకమన్యస్యాస్తస్యాశ్చాప్యపరా భుజౌ * ఊరుపార్శ్వకటీపృష్ఠమన్యోన్యస్య సమాశ్రితాః। పరస్పరనివిష్టాంగ్యో మదస్నేహవశానుగాః॥౬౨॥అన్యోన్యభుజసూత్రేణ స్త్రీమాలా గ్రథితా హి సా।మాలేవ గ్రథితా సూత్రే శుశుభే మత్తషట్పదా॥౬౩॥లతానాం మాధవే మాసి ఫుల్లానాం వాయుసేవనాత్। అన్యోన్యమాలాగ్రథితం సంసక్తకుసుమోచ్చయమ్ * వ్యతివేష్టితసుస్కంధమన్యోన్యభ్రమరాకులమ్ । ఆసీద్వనమివోద్ధూతం స్త్రీవనం రావణస్య తత్ ॥౬౫॥ఉచితేష్వపి సువ్యక్తం న తాసాం యోషితాం తదా । వివేకశ్శక్య ఆధాతుం భూషణాంగాంబరస్రజామ్॥౬౬॥రావణే సుఖసంవిష్టే తాః

వర్ణాః సువర్ణాః శోభనవర్ణాః యాసాం తాః॥౫౮॥నను తాః సపత్నీభిః కృతముఖాఘ్రాణం కథం సహంత ఇత్యత ఆహ॥ అత్యర్థమితి ॥ అస్వతంత్రాః రాగాంధాః రావణే అత్యర్థం సక్తమనసః తాః సపత్నీభిరాఘ్రాతముఖాః వరస్త్రియః తదాఘ్రాణసంపత్త్యైః ప్రియమితి మత్వా సపత్నీనాం ప్రియమేవాచరన్- రాగాంధాః కిం కిం నకుర్వంతీతి భావః॥౫౯॥బాహూనితి॥పారిహార్యవిభూషితాః పారిహార్యైః వలయైః ఉపనిధాయ ఉపధానం కృత్వా॥౬౦॥ అన్యేత్యాదిశ్లోకద్వయే శిశ్యిర ఇత్యేతద్యథాయోగం వచనవిపరిణామేన ఉపనిధాయేతి పదంచ అనువర్తనీయం॥౬౨॥అన్యోన్యేతి ॥ మాలేవ పుష్పమాలేవ-ఉపమేయే మత్తషట్పదస్థానీయాః కచభారాః॥౬౩॥ లతానామిత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం-తద్రావణస్య స్త్రీవనం లతానాం వనమివాసీదితి సంబంధః - విశేషణాన్యుభయత్ర యోజ్యాని ॥ ౬౫ ॥ఉచితేష్వితి ॥ తదా తాసాం యోషితాముచితేషు స్థానేషు స్థితానామపి భూషణాంగాంబరస్రజాం వివేకః సువ్యక్తమాధాతుం నశక్యః - అన్యోన్యసంగ్రథితత్వేన సుప్తత్వాత్ ఇమా అస్యా భూషణాంగాంబరస్రజః ఇమా అపరస్యా ఇతి వివేకః - కర్తుం నశక్య ఇత్యర్థః॥ ౬౬ ॥ రావణ ఇతి ॥ సుఖసంవిష్టే సతి కాంచనాః కాంచనస్తంభగతా దీపాః కర్తారః స్త్రీ

పితాః స్త్రియో నిశ్చలం ద్రష్టుమశక్యా ఇతిగమ్యతే॥౬౭॥అథసీతయైకయా అకామ్యత్వం వక్తుం సర్వస్త్రీకామ్యత్వమాహ॥రాజర్షీత్యాదినా శ్లోకత్రయేణ॥ తస్య కామవశంగతాః తం ప్రతియః కామః తస్యవశంగతాః-తంకామయిత్వా స్వయమేవాగతాస్తాః-నతు తేనకామయిత్వాహృతా ఇత్యర్థః॥౬౮॥హృతాశ్చ కాశ్చనశ్రూయంతే తత్ర కథమిత్యత్రాహ॥ యుద్ధేతి॥ తాసుహృతాసు తాసాం సంబంధిభిస్సహయుద్ధం భవిష్యతీతి యుద్ధం కామయిత్వా నేనహృతాః నతుతాః కామయిత్వాహృతాః ॥ ౬౯ ॥ అముమేవార్థం వివృణోతి ॥ నతత్రేతి ॥ తత్ర తాసు కాశ్చిదపి ప్రమదాః ప్రసహ్య వీర్యేణ నలబ్ధాః - కింతు స్వసంవాదేనైవేత్యర్థః - వీర్యోపపన్నేన రావణేన నలబ్ధాః అపితు గుణేనలబ్ధాః - అన్యకామా చ కాచిత్తత్ర నాస్తి-అన్యపూర్వా చ న- అన్యత్రాసక్తా చ న కాచిదిత్యర్థః॥ ౭౧ ॥ బభూవేతి ॥ రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ యది స్వయంవరాత్పూర్వమేవాస్య ధర్మపత్నీ చేత్ -అస్య సుజాతం సుకృతం - ఇయమసాధ్వీ బుద్ధిః కాపేయత్వప్రమాదకృతా నతు స్వయం తస్య బుద్ధిరితిద్యోతయితుం సాధుబుద్ధేరిత్యుక్తం - ఏవం ప్రమాదోపస్థితబుద్ధ్యా పశ్చాత్తాపోభూదిత్యాహ-పునశ్చసోచింతయాదార్తరూప ఇతి- యద్వా ఇమాః రాక్షసరాజభార్యాః యథా స్వభర్త్రా విశిష్టాస్సకలభోగయుక్తాశ్చ తథా రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ యది స్వభర్త్రా సహితా భోగయుక్తా చ యది- తదాస్య రాజాణస్య-సుజాతం శోభనం జన్మేతి సాధుబుద్ధేః పరసమృద్ధిపరస్య హరీశ్వరస్య స్వయమాధిపత్యార్హస్య బుద్ధిర్బభూవ - అయం రావణః రాఘవధర్మపత్నీం యది ప్రత్యర్పయేత్తదాస్య శోభనం జన్మస్యాదితి బుద్ధిర్జాతేత్యర్థః॥౭౨॥బభూవేతి ॥ ఇమా రాక్షసరాజభార్యాః యథా స్వభర్త్రా విశిష్టాః - సకలభోగయుక్తాశ్చ రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ స్వభర్త్రా సహితా యది అస్య రావణస్య సుజాతమితి సాధుబుద్ధేర్హరీశ్వరస్య బుద్ధిర్బభూవ- అయం రావణః రాఘవధర్మపత్నీం యది ప్రత్యర్పయేత్ తదా అస్య జన్మ శోభనం స్యాదితి సాధుబుద్ధేర్హరీశ్వరస్య బుద్ధిర్జాతేత్యర్థః ॥ తనిశ్లోకి ॥ రావణః స్వస్త్రీభిస్సహ యథా సంతతసంశ్లేషేణ తిష్ఠతి - ఏవం రామస్సీతయా సంశ్లేషేణ తిష్ఠతి చే

స్త్రియో వివిధప్రభాః । జ్వలంతః కాంచనా దీపాః ప్రేక్షన్తానిమిషా ఇవ ॥ ౬౭ ॥ రాజర్షిపితృదైత్యానాం గంధర్వాణాం చ యోషితః । రాక్షసానాం చ యాః కన్యాస్తస్య కామవశం గతాః॥౬౮॥ యుద్ధకామేన తాస్సర్వా రావణేన హృతాః స్త్రియః । సమదా మదనేనైవ మోహితాః కాశ్చిదాగతాః॥౬౯॥న తత్ర కాచిత్ప్రమదా ప్రసహ్య వీర్యోపపన్నేన గుణేన లబ్ధా । న చాన్యకామాపి న చాన్యపూర్వా వినా వరార్హాం జనకాత్మజాం తామ్॥౭౦॥న చాకులీనా న చ హీనరూపా నాదక్షిణా నానుపచారయుక్తా। భార్యాభవత్తస్య న హీనసత్త్వా న చాపి కాంతస్య న కామనీయా॥౭౧॥బభూవ బుద్ధిస్తు హరీశ్వ

యః కర్మ అనిమిషా ఇవ ప్రేక్షంతే-అనేన జాగ్రదవస్థాయాం దీపా అపి నిశ్చలతయా ద్రష్టుమిచ్ఛంతీతి ధ్వన్యతే॥౬౭॥రాజర్షీతి॥తస్య యోషితో భవన్నితి సంబంధః॥౬౮॥యుద్ధకామేనేతి॥ యుద్ధకామేన తా హృతాః ఆహృతాః- తాసు హృతాసు తాసాం బంధుభిస్సహ యుద్ధం భవిష్యతీతి యుద్ధం కామయిత్వా తేనాహృతాః నతు తాః కామయిత్వా॥౬౯॥ఏనమేవార్థం వివృణోతి - నతత్రేతి॥తత్ర ఆహృతాసు కాచిదపి ప్రమదా వీర్యోపపన్నేన రావణేన న లబ్ధా-కింతు గుణేన సౌందర్యాదిగుణేన లబ్ధా॥ ౭౧॥ బభూవేతి॥ఇమాః రాక్షసరాజభార్యాః యథా స్వభర్త్రా విశిష్టాః సకలభోగయుక్తాః-తథా రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ స్వభర్త్రా సహితా యది- అస్య రావణస్య సుజాతం శోభనం ఇతి సాధుబుద్ధేః హరీశ్వరస్య హనుమతః బుద్ధిః బభూవ-అయం రావణః రాఘవధర్మపత్నీం యది ప్రత్యర్పయేత్ - తదా అస్య జన్మ శోభనం స్యాదితి హరీశ్వరస్య బుద్ధిర్జాతేత్యర్థః-యద్వా రాఘవధర్మపత్నీ యథా రావణేన బలాదానీతా ఇమా రాక్షసరాజభార్యాస్తథా యది సుగ్రీవేణ బలాద్ధృతా యది- తదా హరీశ్వరస్య సుగ్రీవస్య సుజాతం స్యాదితి సాధుబుద్ధేః సన్మంత్రిబుద్ధేః అస్య హనుమతః ఈదృశీ బుద్ధిర్బభూవేత్యన్వయః - యద్వా ఇమా రాక్షసరాజభార్యా యథా రావణేనాహృతా ఇత్యర్థః- రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ యది అనేనాహృతా యది-తదా అస్య రావణస్య సుజాతం కిం సమ్యగ్భవిష్యతి కిం న భవిష్యత్యేవేతి హరీశ్వరస్య బుద్ధిర్బభూవ ॥ శ్లో ॥ మమదయితతరాహృతా వనాంతాద్రజనిచరేణ తదా విమథ్య సా। కథయమమరిపుం తమద్య వైష్ణవగపతే యమసాదనం నయామీతి రామవాక్యాద్రావణస్య న సమ్యగ్భవిష్యతీత్యర్థః. యద్వా ఇమా రాక్షసరాజభార్యాః యథా మయా దృష్టా ఇతి శేషః - రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ మయా దృష్టా యదీత్యర్థః - తదా అస్య మమ సుజాతం అస్య మమ జన్మ సఫలమితి హరీశ్వరస్య బుద్ధిర్బభూవ॥శ్లో॥యశ్చమాసాన్నివృత్తో గ్రేద్రష్టాసి తేతివక్ష్యతి। మత్తుల్యవిభవో భోగైః సుఖం సవిహరిష్యతి। తతః ప్రియతరో నాస్తి [illegible]

ద్రావణస్యైశ్వర్యమవిచ్ఛిన్నం స్యాత్ - సాధుబుద్ధేః శత్రూణామపిహితమన్వేషయతః ॥ ౭౨ ॥ కించచింతాంతరమాహ పునశ్చేతి ॥ అథ సః హనుమాన్ - సీతాగుణతః పాతివ్రత్యాదిగుణతః - ధ్రువం విశిష్టా హి - అస్యాం ఏతద్విషయే - మహాత్మా మహాకులప్రసూతోపి అయం లంకేశ్వరః - అనార్యకర్మ అపహరణరూపం కర్మ - కృతవాన్ - కష్టమితి ఆర్తరూపః అత్యంతమార్తః - ప్రశంసాయాం రూపప్ - పునశ్చాభిచింతయత్ - వైదేహ్యాః దృఢవ్రతత్వాత్ పాతివ్రత్యభంగో న భవేదేవ అపతు మిథ్యాపవాదమేవోత్పాదితవానితి భృశం దుఃఖితస్సన్ చింతితవానిత్యర్థః - యద్వా బభూవేత్యాది - రాక్షసరాజపత్న్యవత్ సీతాస్వభర్త్రా సంగతా చేత్ సీతాపహరణం న కృతవాంశ్చేత్తదాస్య సుజాతమిత్యుక్తం - తత్ర నిరతిశయ సౌందర్యాదిశాలిన్యా మైథిల్యాః రక్షస్స్త్రీస్సామ్యం చింతయతా మయా హీనోపమా కృతేతి పశ్చాత్తాపయుక్తస్సన్ అచింతయత్ - హి యస్మాత్ సీతా గుణతః విశిష్టా అతః ఆర్తస్వరూపస్సన్నచింతయత్ - మయా హీనోపమైవ కృతేత్యచింతయత్ - అథ అథాపి - అస్యాం సీతాయాం - అనార్యకర్మ ధర్షణరూపం కర్మ - కృతవాన్ - కష్టం సర్వమిదం లంకైశ్వర్యం భ్రష్టం భవిష్యతీత్యచింతచ్చేత్యర్థః - యద్వా రాఘవధర్మపత్నీ యథా రావణేన బలాదానీతా తథా రాక్షసరాజభార్యాః బలాత్సుగ్రీవేణ బందీకృతాశ్చేదస్య హరీశ్వరస్య సుగ్రీవస్య సుజాతం హి ఇతి - సాధుబుద్ధేః సన్మంత్రిబుద్ధేః - అస్య హనుమతః - బుద్ధిర్బభూవేత్యర్థః యద్వా ఇమా రాక్షసరాజభార్యాః యథా రావణేనురక్తాః - ఈదృశీ రాఘవధర్మపత్నీ యది ఏవమనురక్తా చేత్ అస్య సుజాతమితి సాధుబుద్ధేరపి బుద్ధిర్బభూవ - ఐశ్వర్యాతిశయదర్శనవిస్మయాదితి భావః - అతఏవ వక్ష్యతి - అహో వీర్యమిత్యాదినా - ఏవం హారాదుక్త్వానుశయితవానిత్యాహ - పునశ్చేతి - హి యస్మాత్ సీతా గుణతః పాతివ్రత్యేన విశిష్టా సర్వోత్కృష్టా అతః ఆర్తరూపః కిం మయా వ్యాహృతమిత్యనుతప్తస్సన్ - అస్యామనార్యకర్మ కృతవానిత్యచింతయత్ - అస్మిన్సర్గే త్రిసప్తతిశ్లోకాః ॥ ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - శృంగారతిలకాఖ్యానే - సుందరకాండవ్యాఖ్యానే - నవమస్సర్గః ********************

రస్య యదీదృశీ రాఘవధర్మపత్నీ । ఇమా యథా రాక్షసరాజభార్యాస్సుజాతమస్యేతి హి సాధుబుద్ధేః ॥ ౭౨ ॥ పునశ్చ సోఽచింతయదార్తరూపో ధ్రువం విశిష్టా గుణతో హి సీతా । అథాయమస్యాం కృతవాన్మహాత్మా లంకేశ్వరః కష్టమనార్యకర్మ ॥ ౭౩ ॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - నవమస్సర్గః ******

ణాద్విశేషత ఇతి - సుగ్రీవవచనాత్ ప్రభోః సుగ్రీవస్య ప్రియసంపాదకత్వేన మమ జన్మ సఫలమితి భావః - యద్వా ఇమా రాక్షసరాజభార్యాః యథా యాదృష్టాః రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ యది దృష్టా యది - అస్య సీతాయా అదర్శనహేతునా సుగ్రీవరామాదిభయాత్ ప్రాయోపవేశనాద్యో ద్యుక్తాంగదాది వానరసమూహస్యేత్యర్థః - సుజాతమితి హరీశ్వరస్య బుద్ధిర్బభూవ ॥ శ్లో ॥ అప్రవృత్తౌ చ సీతాయాః పాపమేవ కరిష్యతి - తస్మాత్ క్షమమిహాద్యైవ ప్రాయోపవిశనం హి నః - త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ ధనాని చ గృహాణి చేతి । సీతాదర్శనవ్యథితాంగదాదీనాం పునర్జీవితలాభాత్సుజాతమితి భావః - యద్వా ఇమా రాక్షసరాజభార్యా యథా జీవంతీత్యర్థః - రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ జీవతి యది తదా అస్య రామస్య సుజాతమితి హరీశ్వరస్య బుద్ధిర్బభూవ - జ్ఞాయతాం సౌమ్య వైదేహీ యది జీవతి వా న వా - న హ్యహం జీవితుం శక్తస్తామృతే జనకాత్మజామితి సీతాజీవితసంశయవ్యథితస్య రామస్య సీతాజీవితనిశ్చయే సతి స్వజీవితలాభాత్సుజాతమితి భావః - యద్వా హే రాక్షసరాజ ఇమాః స్త్రియో యథా భార్యాః ఏవం రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ యది అస్య తవ సర్వసంపత్సమృద్ధియుక్తపుత్రపౌత్రాదిసహితస్యాస్య తవేత్యర్థః సుజాతం హి కిం సమ్యగ్భవిష్యతి కిం న భవిష్యతీతి రావణస్య హితముపదేష్టవ్యమితి హరీశ్వరస్య బుద్ధిర్బభూవ ॥ శ్లో ॥ తద్భవాన్ దృష్టధర్మార్థః తపః కృతపరిగ్రహః । పరదారాన్మహాప్రాజ్ఞ నోపరోద్ధుం త్వమర్హసీతి హితోపదేశస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ । యద్వా ఏతాసాం మధ్యే సీతా నాస్తీతి నిశ్చినోతి - బభూవేతి ॥ ఇమా రాక్షసరాజభార్యా యథా యాదృగ్రూపవత్య ఇత్యర్థః - యది కిమిత్యర్థే - రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ కిం ఈదృగ్రూపవతీ కిం - కింతు త్రిలోకసుందరీత్యర్థః - అత ఏవాత్ర నాస్తీతి శేషః - ఇత్యస్య హరీశ్వరస్య సుజాతం నిశ్చితం యథా తథా బుద్ధిర్బభూవ ॥ ౭౨ ॥ చింతాంతరమాహ ॥ పునశ్చేతి ॥ సీతా గుణతః పాతివ్రత్యాదిగుణతో ధ్రువం విశిష్టా హి అస్యామేతద్విషయే లంకేశ్వరః అన్యాకర్మ అపహరణరూపం కర్మ కృతవాన్ కష్టమితి సమహాత్మా హనుమాన్ ఆర్తరూపస్సన్ పునశ్చాచింతయదితి సంబంధః ॥ ౭౩ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - నవమస్సర్గః. ***************

తత్రదివ్యోపమమిత్యాది॥ శయనాసనం శయనస్యాసనం-ఖట్వామిత్యర్థః॥ దాంతేతి॥ దాంతానిదంతవికారభూతాని - కాంచనానికాంచనమయానిచ-అతఏవచిత్రాణినానావర్ణాని అంగానియేషాంతైః- ప్రాంతేదంతమయైః తతఃపరంకాంచనమయైః సర్వత్రవైడూర్యనిర్మితైరిత్యర్థః-మహార్హైః మహామూల్యైః-వరాసనైః శయనావరోహణకాలేవిశ్రమాయస్థాపితైః ఉపపన్నం ఆవృతం ॥ ౨ ॥ తత్రేతి ॥ శయనాసనం ఆస్య తేస్మిన్నిత్యాసనం శయనాసనంపర్యంకాధారధిష్ణ్యమితియావత్ ॥ ౨ ॥ తస్యేతి ॥ ఏకతమేదేశే. శిరోభాగ ఇత్యర్థః ॥ ౩ ॥ తస్యేతి ॥ తస్యైకతమేదేశే పర్యంకాధారధిష్ణ్యస్యైకస్మింశ్చిత్ప్రదేశే॥౩॥ ఉక్తమేవపర్యంకంపునర్వర్ణయన్నాహజాతరూపేత్యాదినా॥ చిత్రభానోఃసూర్యస్య- ఆవికాజినంఊర్ణాయుచర్మ- తేనపర్యంకస్యోపరిఫలకాసంధీయతే-వరమాల్యానాంఅశోకాదిరిక్తపుష్పాణాం॥౬॥ తస్మిన్ప్రదేశేపరమాసనంచదదర్శేత్యాహ-జాతరూపపరిక్షిప్తమిత్యాదినాశ్లోకత్రయేణ॥ పరమాసనంపర్యంకం-అస్మాచ్ఛ్లోకాత్ప్రాక్తస్యైకతమదేశఇతిశ్లోకః- ఏతస్మాదనంతరంకేషుచిత్కోశేషులేఖకప్రమాదాల్లిఖితః-వరమాల్యానాంవరపుష్పాణాం॥౬॥ తస్మిన్నిత్యాది॥ మహారజతవాససం హేమచిత్రితవాససం-మహారజతం హేమ-మహారజనవాససమితిపాఠే కుసుంభరాగరంజితవస్త్రమిత్యర్థః -స

తత్రదివ్యోపమంముఖ్యంస్ఫాటికంరత్నభూషితమ్ । అవేక్షమాణోహనుమాన్దదర్శశయనాసనమ్ * దాంతకాంచనచిత్రాంగైర్వైడూర్యైశ్చవరాసనైః । మహార్హాస్తరణోపేతైరుపపన్నంమహాధనైః॥౨॥ తస్యచైకతమేదేశేసోగ్ర్యమాలావిభూషితమ్ । దదర్శపాండురంఛత్రంతారాధిపతిసన్నిభమ్॥౩॥ జాతరూపపరిక్షిప్తంచిత్రభానుసమప్రభమ్ । అశోకమాలావితతందదర్శపరమాసనమ్ * వాలవ్యజనహస్తాభిర్వీజ్యమానంసమంతతః । గంధైశ్చవివిధైర్జుష్టంవరధూపేనధూపితమ్ * పరమాస్తరణాస్తీర్ణమావికాజినసంవృతమ్ । దామభిర్వరమాల్యానాంసమంతాదుపశోభితమ్॥౬॥ తస్మిన్జీమూతసంకాశంప్రదీప్తోత్తమకుండలమ్ । లోహితాక్షంమహాబాహుంమహారజతవాససమ్ * లోహితేనానులిప్తాంగంచందనేనసుగంధినా । సంధ్యారక్తమివాకాశేతోయదంసతటిద్గణమ్ * వృతమాభరణైర్దివ్యైస్సురూపంకామరూపిణమ్ । సవృక్షవనగుల్మాఢ్యంప్రసుప్తమివమందరమ్ * క్రీడిత్వోపరతంరాత్రౌవరాభరణభూషితమ్ । ప్రియంరాక్షసకన్యానాంరాక్షసానాంసుఖావహమ్ * పీత్వాప్యుపరతంచాపిదదర్శ

తత్రేతిశ్లోకద్వయమేకంవాక్యం॥ తత్ ప్రసిద్ధందివ్యోపమం ఇంద్రశయనోపమం అవేక్షమాణః ఇతస్తతోవలోకయన్- శయనాసనంశయనంచ తదాసనంచశయనాసనంపర్యంకం-ఉభయోపకారాదుభయవ్యపదేశః-యద్వా అస్యతేఽస్మిన్నిత్యాసనం-శయనస్యాసనంశయనాసనంశయనగృహమిత్యర్థః వైడూర్యైర్వరాసనైఃఉపపన్నముభితఆవృతంశయనాసనందదర్శేతిసంబంధః॥ తిలకం॥ తత్రశాలాయాం- శయనాసనంపల్యంకప్రతిష్ఠాపనవేదికా ॥ తస్యైవవర్ణనం-దాంతేత్యాది-గజదంతమయానిస్వర్ణమయానిచచిత్రాణిచిత్రయుతానిఅంగానిపాదాదిరూపాణియేషాంతైఃమహార్హాస్తరణోపేతైఃబహుమూల్యాస్తరణయుక్తైఃవైడూర్యైరిత్యుపలక్షణం-వైడూర్యపద్మరాగాదినిర్మితైర్వరాసనైః-(స్త్రీ)శయనపల్యంకైర్మహాధనైర్బహుమూల్యైరుపపన్నం॥౨॥ తస్యేతి॥ తస్యపర్యంకస్యైకతమేదేశేశిరోభాగే॥౩॥ అథాత్రరావణదర్శనాయపునఃపర్యంకదర్శనమాహ- జాతరూపేత్యాదిశ్లోకత్రయేణ॥ జాతరూపపరిక్షిప్తంస్వర్ణనిర్మితం-గంధైర్జుష్టందివ్యగంధైరధివాసితం-ఆవికాజినసంవృతంఆవికాజినంఊర్ణాయుచర్మవరమాల్యానాంవరపుష్పాణాం॥౬॥ పరమాసనంపల్యంకంతస్యైకదేశేదదర్శ-అశోకపుష్పమాలాయుక్తం-యద్వాయత్సన్నిధానేశోకాభావస్తాదృశమాలాయుక్తంచిత్రభానురగ్నిః॥ వాలవ్యజనంచామరం-ననుసంభోగగృహేతత్రాపినిద్రాణస్యకథంవాలవ్యజనవీజనంకథంచహనూమతస్తాభిరదర్శనమితిచేన్న-యంత్రనిర్మితస్త్రీప్రతిమాదిభిఃతత్రాపితత్సంభవాత్ ॥ ఆవికాజినంఊర్ణాయుచర్మతద్ధిపరమమృదులంతేనసంవృతం-సంవృతపర్యంతప్రదేశంమాల్యంపుష్పం॥౬॥ తస్మిన్నితి॥ మహారజతవాససంహేమవిచిత్రితవసనం॥౭॥ తస్మిన్ప్రసుప్తమితిశేషః మహారజతంస్వర్ణంతత్తంతునిర్మితవాసోధారిణం-రావణస్యతటిత్స్థానీయంసౌవర్ణంవాసః॥ సవృక్షవనగుల్మాఢ్యంపుష్పసహితవృక్షవనగుల్మాఢ్యంమందరమివ

వృతువనగుల్మాఢ్యం సవృక్షైర్వనైః గుల్మైశ్చాఢ్యం- ప్రసుప్తం-నిశ్చలమిత్యర్థః॥౧౦౫॥౧౨॥అథేతి॥అథఅపసర్పణానంతరం-ఆరోహణంసోపానం-ఆసాద్యఅధిరుహ్య వేదికాంతరంసోపానపర్వమధ్యం॥రా॥అథేతి॥ అథఅపసర్పణానంతరం ఆరోహణమాసాద్య వేదికాంతరమాశ్రితః - సోపానమార్గేణాన్య వేదికామారూఢఇత్యర్థః॥౧౩॥శుశుభ ఇతి॥యస్యగంధేనాన్యేహస్తినోభీతాభవంతిసగంధహస్తీ-ప్రస్రవణంనిర్ఝరం॥౧౪॥కాంచనాంగదేత్యాది॥విక్షిప్తౌ ప్రసారితౌ-విష్ణుచక్రపరిక్షతౌ-విష్ణుఃఉపేంద్రః-సంగతౌదేహానురూపౌ-సంహతౌదృఢసంధిబంధౌ-విక్షిప్తౌశయనేనిహితౌ-పంచాంగులిమత్తయాపంచశీర్షావిత్యుక్తం - ఏతదంతస్యదదర్శేత్యనేనాన్వయః-అత్రద్విభుజత్వైకముఖత్వోక్తిఃస్త్రీణాంకామనీయత్వాయ ॥ ౧౮ ॥ శశక్షతజేత్యాది॥యక్షాదీన్ రావయితుంశీలమనయోరస్తీతితథా-దదర్శేతిపునరభిధానంవిశేషణాంతరవివక్షయా॥ రా ॥శశక్షతజకల్పేనశశరుధిరసదృశేన॥౨౧॥తాభ్యామితి॥పరిపూర్ణాభ్యాం-దీర్ఘవృత్తాభ్యామిత్యర్థః॥౨౨॥చూతేత్యాది॥నిశ్వాసస్యచూతాదిసురభిత్వంతదధివాసితరసావల్యాదిమధుసేవనాత్ - మృష్టాన్నరససంయుక్తఃషడ్రసపదార్థగంధయుక్తఃపానగంధపురస్సరఃపీ

సమహాకపిః॥౧౦౫॥భాస్వరేశయనేవీరంప్రసుప్తంరాక్షసాధిపమ్*నిశ్శ్వసంతంయథానాగంరావణంవానరర్షభః। ఆసాద్యపరమోద్విగ్నస్సోపాసర్పత్సుభీతవత్॥౧౨॥అథారోహణమాసాద్య వేదికాంతరమాశ్రితః। సుప్తంరాక్షసశార్దూలంప్రేక్షతేస్మమహాకపిః॥౧౩॥శుశుభేరాక్షసేంద్రస్యస్వపతశ్శయనోత్తమమ్। గంధహస్తినిసంవిష్టేయథాప్రస్రవణంమహత్॥ ౧౪ ॥ కాంచనాంగదనద్ధౌచదదర్శసమహాత్మనః। విక్షిప్తౌరాక్షసేంద్రస్యభుజావింద్రధ్వజోపమౌ*ఐరావతవిషాణాగ్రైరాపీడనకృతవ్రణౌ। వజ్రోల్లిఖితపీనాంసౌవిష్ణుచక్రపరిక్షతౌ * పీనౌసమసుజాతాంసౌసంగతౌబలసంయుతౌ । సులక్షణనఖాంగుష్ఠౌస్వంగులీతలలక్షితౌ * సంగతౌపరిఘాకారౌవృత్తౌకరికరోపమౌ । విక్షిప్తౌశయనేశుభ్రేపంచశీర్షావివోరగౌ॥౧౮॥శశక్షతజకల్పేనసుశీతేనసుగంధినా।చందనేనపరార్ధ్యేనస్వనులిప్తౌస్వలంకృతౌ*ఉత్తమస్త్రీవిమృదితౌగంధోత్తమనిషేవితౌ। యక్షపన్నగగంధర్వదేవదానవరావిణౌ*దదర్శసకపిస్తస్యబాహూశయనసంస్థితౌ।మందరస్యాంతరేసుప్తౌమహాహీరుషితావివ॥౨౧॥తాభ్యాంసపరిపూర్ణాభ్యాంభుజాభ్యాంరాక్షసేశ్వరః।శుశుభేచలసంకాశశ్శృంగాభ్యామివమందరః॥౨౨॥చూతపున్నాగసురభిర్వకుళోత్తమసంయుతః।మృష్టాన్నరససంయుక్తఃపానగంధపురస్సరః *తస్యరాక్షససింహస్యనిశ్చక్రామమహాముఖాత్ ।శయానస్యవినిశ్శ్వాసఃపూరయన్నివతద్గృహమ్॥

స్థితం-బాహవోయస్యవృక్షాః నాసాదయోగుల్మాః॥ ౧౦౫ ॥ తి ॥యథానాగంగజమివనిశ్శ్వసంతంరావణంఆసాద్యప్రాప్యపరమోద్విగ్నఃఅయంపాపీదేవీంహృతవానిత్యేతత్సమీపేవస్థానమనుచితమితిఖిన్నచిత్తోపాసర్పత్సుభీతవత్ సుభీతోయథాభయహేతౌపిశాచాదిసంముఖేస్థాతుమశక్తోపసర్పతితద్వత్॥ ౧౨॥ అథేతి॥ ఆరోహణంసోపానం-వేదికాంతరంసోపానపర్వమధ్యం॥౧౩॥శుశుభ ఇతి॥ గంధహస్తినియస్యగంధేనఅన్యేగజాబిభ్యతిసంగంధహస్తీ॥ తి ॥ మత్తగజేననితరాంసంవిష్టంఅధిష్ఠితంమహత్ప్రస్రవణమివ॥౧౪॥కాంచనేతి॥విక్షిప్తాదీర్ఘౌ * వజ్రోల్లిఖితపీనాంసౌవజ్రేణఉల్లిఖితౌక్షతౌపీనాంసౌయయోస్తౌ * పీనావితి ॥ సమావపరస్పరసదృశౌ-సంగతౌదృఢసంధిబంధౌ-సంహతావితిపాఠేప్యయమేవార్థః-విక్షిప్తౌప్రసారితౌ ఏతాదృశౌబాహూదదర్శేతిపూర్వేణసంబంధః - దదర్శసకపిరిత్యత్రదదర్శేతిక్రియాపదావృత్తిర్విశేషణబాహుళ్యాత్ ॥తిలకం ॥మహాత్మనఃమహాశరీరస్య-ఆపీడనేయుద్ధేకృతవ్రణౌకృతవ్రణకిణౌ - వజ్రచక్రయోరప్యసాధ్యమృత్యురితిభావః॥స్వంగులీయకలక్షితౌశోభనాంగులీయకభూషితౌ॥౧౮॥తిలకం॥శశస్యక్షతజంరక్తమతిలోహితవర్ణం ॥ఉత్తమస్త్రీణాంవిమృదితంవిమర్దనమాలింగనాదియయోస్తౌ॥దదర్శఇత్యాదరేణాపశ్యత్ -నాతఃపునరుక్తిః మహాహీమహాసర్పౌ॥౨౧॥తాభ్యామితి॥భుజాభ్యామితిద్విభుజత్వం-మహాముఖాదితివక్ష్యమాణమేకముఖత్వంచ-రావణస్యకామరూపిత్వాత్సంగచ్ఛతే॥తిలకం॥అత్రద్విభుజత్వకథనాత్ యుద్ధాదికాలఏవవింశతిభుజత్వందశశీర్షత్వంచబోధ్యం॥౨౨॥చూతేతి॥నిశ్శ్వాసస్యచూతాదిసురభిత్వంతదధివాసితవస్తుసేవనాదిద్వారా-మృష్టాన్నరససంయుక్తఃషడ్రసపదార్థగంధోపేతః -పానగంధపురస్సరఃపీయతఇతిపానంమధుతద్గంధయుక్తః॥తి॥వకుళోత్తమసంయుతఃఉత్తమవకుళగంధయుతఃఅయంపురుషవిశేషశ్వాసనధర్మఇతికతకః-పానంమధు- రాక్షసత్వాదేవవామాచారేణపూజాకరణా

యతఇతి పానం మధు తద్గంధయుక్తః॥౨౮॥ ముక్తామణీతి॥ అపవృత్తేన స్థానాత్ కించిచ్చలితేన-అపవిద్ధేన పర్యస్తేన క్షౌమేణ ఉత్తరీయరూపేణ-విద్యుద్గణైరివ విద్యుత్సమూహైరివ-రావణం తస్య పత్నీశ్చ దదర్శేత్యన్వయః॥ రా॥ విరాజతా వక్షసేత్యుపలక్షణే తృతీయా-వక్షసా విరాజితమితి వా పాఠః॥ ౨౯॥ రక్షఃపతేర్గృహ ఇతి పరశేషః॥౩౦॥ నృత్తేతి॥ రాక్షసేంద్రస్య భుజః అంకం గచ్ఛంతీతి రాక్షసేంద్రభుజాంకగాః-ఉత్సంగోపవేశనాలింగనాభ్యాం లాలితా ఇత్యర్థః-వరాభరణధారిణ్య ఇతి ద్వితీయార్థే ప్రథమా-నిషణ్ణాః శయానాః-దదృశ ఇత్యాత్మనేపదమార్షం॥౩౨॥ వజ్రేతి॥ శ్రవణాంతేష్వంగదదర్శనం బాహూనుపధాయ శయనాత్॥౩౩॥౩౫॥ అంగహారైరితి॥ అంగహారః నృత్తవిశేషః అంగవిక్షేపవిశేషః తథోక్తం భరతశాస్త్రే-అంగానాం యోగ్యదేశేషు హరణేన యథోచితం। అంగనివర్తనీయత్వాదంగహారస్తథోచ్యత ఇత్యాది। కోమలైః సుకుమారైః-నృత్తశాలినీ సుషుప్త్యవస్థాయామపి వాసనాబలేన నృత్తసన్నివేశవిశిష్టాస్థితేత్యుచ్యతే॥౩౬॥ కాచిద్వీణామితి॥ మహానదీప్రకీర్ణా-మహానదీ ప్రసృతా-నళినీ సమూలనాళదళం పద్మజాలకం-పోతం యానపాత్రం-వీణాం పరిష్వజ్య ప్రసుప్తా కాచిత్ నద్యాం ప్లవమానా యదృచ్ఛయా పోతసంయుక్తా నళినీవ ప్రకాశత ఇత్యర్థః॥౩౭॥ అన్యేతి॥ మడ్డుకేన డమడ్డ ఇతి ద్రమిడనామయుక్తేన వాద్యవిశేషేణ॥౩౯॥ కాచిద్వంశమితి॥ వంశం వేణుం॥౪౦॥ విపంచీమితి

౨౮॥ ముక్తామణివిచిత్రేణ కాంచనేన విరాజితమ్। మకుటేనాపవృత్తేన కుండలోజ్జ్వలితాననమ్ ॥ రక్తచందనదిగ్ధేన తథా హారేణ శోభినా। పీనాయతవిశాలేన వక్షసాభివిరాజితమ్ ॥ పాండరేణాపవిద్ధేన క్షౌమేణ క్షతజేక్షణమ్। మహార్హేణ సుసంవీతం పీతేనోత్తమవాససా ॥ మాషరాశిప్రతీకాశం నిఃశ్వసంతం భుజంగవత్। గాంగే మహతి తోయాంతే ప్రసుప్తమివ కుంజరమ్ ॥ చతుర్భిః కాంచనైర్దీపైర్దీప్యమానచతుర్దిశమ్। ప్రకాశీకృతసర్వాంగం మేఘం విద్యుద్గణైరివ ॥ పాదమూలగతాశ్చాపి దదర్శ సుమహాత్మనః। పత్నీః స ప్రియభార్యస్య తస్య రక్షఃపతేర్గృహే ॥ శశిప్రకాశవదనాశ్చారుకుండలభూషితాః। అమ్లానమాల్యాభరణా దదర్శ హరియూథపః॥౩౦॥ నృత్తవాదిత్రకుశలా రాక్షసేంద్రభుజాంకగాః। వరాభరణధారిణ్యో నిషణ్ణా దదృశే హరిః॥౩౨॥ వజ్రవైడూర్యగర్భాణి శ్రవణాంతేషు యోషితామ్। దదర్శ తాపనీయాని కుండలాన్యంగదాని చ॥౩౩॥ తాసాం చంద్రోపమైర్వక్త్రైః శుభ్రైర్లలితకుండలైః। విరరాజ విమానం తన్నభస్తారాగణైరివ॥౩౪॥ మదవ్యాయామఖిన్నాస్తా రాక్షసేంద్రస్య యోషితః। తేషు తేష్వవకాశేషు ప్రసుప్తాస్తనుమధ్యమాః॥౩౫॥ అంగహారైస్తథైవాన్యా కోమలైర్నృత్తశాలినీ। విన్యస్తశుభసర్వాంగీ ప్రసుప్తా వరవర్ణినీ॥౩౬॥ కాచిద్వీణాం పరిష్వజ్య ప్రసుప్తా సంప్రకాశతే। మహానదీప్రకీర్ణేవ నళినీ పోతమాశ్రితా॥ ౩౭ ॥ అన్యా కక్షగతేనైవ మడ్డుకేనాసితేక్షణా। ప్రసుప్తా భామినీ భాతి బాలపుత్రేవ వత్సలా॥౩౮॥ పటహం చారుసర్వాంగీ పీడ్య శేతే శుభస్తనీ। చిరస్య రమణం లబ్ధ్వా పరిష్వజ్యేవ భామినీ॥౩౯ ॥ కాచిద్వంశం పరిష్వజ్య

స్మధుపానం॥౨౮॥ ముక్తేతి॥ అపవృత్తేన స్వస్థానాత్కించిచ్చలితేన ఉపలక్షితం ॥ రక్తేతి ॥ ఏతాదృశవక్షసా ఉపలక్షితం అపవిద్ధేన పర్యస్తేన క్షౌమేణ ఉత్తరీయతయా ధృతేన ఉపలక్షితం ॥ చతుర్భిరితి॥ విద్యుల్లతైరితి పాఠే లింగవ్యత్యయ ఆర్షః-విద్యుద్గణైరితి వా పాఠః-ఉక్తవిశేషణవిశిష్టం-రావణం తస్య పాదమూలగతాః పత్నీశ్చ దదర్శేతి సంబంధః॥ రక్షఃపతేర్గృహ ఇతి పరశేషః॥ తిలకం॥ అపవృత్తేన నిద్రావశాత్పర్యస్తేన విరాజతా మకుటేన ఉపలక్షితం॥ శోభినా హారేణ శోభనహారవతా-వక్షసోపలక్షితం॥ పాండురేణ క్షౌమేణ-పరిధానీయేన-కటేరధస్సంవీతం-పీతేనోత్తరీయేణ సుసంవీతమిత్యర్థః॥ తోయాంతే తోయమధ్యే॥ కాంచనైః కాంచనస్తంభగైః చతుర్దిశం చతుర్దిక్షు దీప్యమానం-అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా॥ రక్షఃపతేర్గృహ ఇత్యుత్తరాన్వయి॥ అమ్లానమాల్యాభరణా దేవకన్యా ఇత్యర్థః॥౩౧॥ నృత్తేతి॥ రాక్షసేంద్రభుజాంకగాః-రాక్షసేంద్రస్య భుజావంకం చ గచ్ఛంతీతి తథా-వల్లభా ఇతి యావత్ -ధారిణ్యః ధారిణీః నిషణ్ణాః శయితాః॥౩౨॥ తిలకం॥ బాహూపధానత్వాదంగదానామపి శ్రవణాంతే దర్శనం బోధ్యం॥౩౩॥ తిలకం॥ విమానం మంచవిశేషః-పుష్పకమిత్యన్యే-విరాజత వ్యరాజత॥౩౪॥ మదేతి॥ మదవ్యాయామః మదాధిక్యం॥౩౫ ॥ అంగహారైరితి॥ అంగహారైః అంగవిక్షేపైః-నృత్తశాలినీతి విశేషణాత్ సుషుప్త్యవస్థాయామపి వాసనాబలేన నృత్తసన్నివేశవిశిష్టా స్థితేతి సూచయతి ॥ తిలకం ॥ విశేషేణ న్యస్తం శుభం యేషు తాదృశాని సర్వాణ్యంగాని యస్యాః ॥ ౩౬ ॥ కాచిదితి॥ మహానదీప్రకీర్ణా మహానద్యాం ప్లవమానా స్త్రీ నళినీ పోతం నళినీ సమూలనాళదళం పద్మజాలకం పోతం యదృచ్ఛయాగతం ప్లవమానా శ్రితవతీవ-వీణాం పరిష్వజ్య ప్రకాశత ఇతి సంబంధః॥ తిలకం॥ మహానదీప్రకీర్ణా మహానద్యాం ప్రకీర్ణ పుష్పవతా- నై

విపంచీ సప్తతంత్రీ-షట్తంత్రీ వీణా॥౪౧॥౪౨॥భుజేతి॥పణవేన మర్దలేన॥౪౩॥డిండిమమితి॥యథాపూర్వం తథైవాసక్తడిండిమాన్యా తం డిండిమం-పరిగృహ్య పరిష్వజ్య-ప్రసుప్తా-కథమివ-తరుణం వత్సముపగూహ్యేవ-డిండిమః పణవభేదః-యద్వా అన్యా భామినీ డిండిమం పరిగృహ్యావలంబ్య తథైవ ఆసక్తడిండిమా ఆలింగితాన్యడిండిమా తరుణం రమణముపగూహ్య వత్సం పుత్రం పరిగృహ్యేవ ప్రసుప్తా-యద్వా డిండిమం పరిగృహ్య వాదనార్థం పరిగృహ్య తథైవ వాదనకాలవదేవ ఆసక్తడిండిమా అన్యా తరుణం వత్సముపగూహ్యేవ ప్రసుప్తా ॥౪౪॥ కాచిదితి॥ ఆడంబరం తూర్యభేదం - భుజసంభోగపీడితం భుజపరిరంభపీడితం భుజపరిశ్లేషపీడితం వా ॥౪౫॥ ఆడంబరస్తూర్యభేదః-ఆడంబరస్సమారంభే గజగర్జితతూర్యయోరితి విశ్వః॥౪౫॥కలశీమితి॥అపవిధ్య పర్యస్య-అనేన సలిలసంబంధస్సూచ్యతే-పరిమార్జితా సలిలలవసంమార్జితా- అపవిద్ధకలశనిర్గలితగంధోదకసిక్తా కాచిత్ వసంతే మ్లానిపరిహారాయ సలిలలవసముక్షితా మాలేవ బభావిత్యర్థః-పుష్పశబలేత్యనేన కలశస్థజలస్య కుంకుమాదిరససిక్తత్వముచ్యతే-సర్వాభరణభూషితత్వం వా-ఇయంచ రావణస్య కరకధారిణీతి గమ్యతే॥౪౬॥౪౭॥ఆతోద్యానీతి ॥ఆతోద్యాని-తతం వీణాదికం వాద్యమానద్ధం మురజాదికం । వంశాదికం తు సుషిరం కాంస్యం తాలాదికం ఘనం।చతుర్విధమిదం వాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామకమిత్యమరః॥౪౯॥ముక్తామణీత్యాది॥ కిమివ గౌరీమిత్యత్రాహ కనకవర్ణాంగీమితి॥ఇష్టాం రావణస్యేతి శేషః॥౫౩॥హర్షేణేత్యర్థః॥హర్షేణ యుక్తః సనంద-ఉత్తరోత్తరమానందమవాపేత్యర్థః॥౫౪॥

సుప్తా కమలలోచనా । రహః ప్రియతమం గృహ్య సకామేవ చ కామినీ॥ ౪౦॥విపంచీం పరిగృహ్యాన్యా నియతా నృత్తశాలినీ । నిద్రావశమనుప్రాప్తా సహకాంతేవ భామినీ॥౪౧॥అన్యా కనకసంకాశైర్మృదుపీనైర్మనోరమైః ।మృదంగం పరిపీడ్యాంగైః ప్రసుప్తా మత్తలోచనా॥౪౨॥భుజపార్శ్వాంతరస్థేన కక్షగేన కృశోదరీ । పణవేన సహానింద్యా సుప్తా మదకృతశ్రమా॥౪౩॥డిండిమం పరిగృహ్యాన్యా తథైవాసక్తడిండిమా।ప్రసుప్తా తరుణం వత్సముపగూహ్యేవ భామినీ॥౪౪॥ కాచిదాడంబరం నారీ భుజసంభోగపీడితమ్ । కృత్వా కమలపత్రాక్షీ ప్రసుప్తా మదమోహితా॥౪౫॥కలశీమపవిధ్యాన్యా ప్రసుప్తా భాతి భామినీ । వసంతే పుష్పశబలా మాలేవ పరిమార్జితా॥ ౪౬॥పాణిభ్యాం చ కుచౌ కాచిత్సువర్ణకలశోపమౌ।ఉపగూహ్యాబలా సుప్తా నిద్రాబలపరాజితా॥౪౭॥అన్యా కమలపత్రాక్షీ పూర్ణేందుసదృశాననా।అన్యామాలింగ్య సుశ్రోణీం ప్రసుప్తా మదవిహ్వలా॥౪౮॥ఆతోద్యాని విచిత్రాణి పరిష్వజ్య వరస్త్రియః।నిపీడ్య చ కుచైస్సుప్తాః కామిన్యః కాముకానివ॥౪౯॥తాసామేకాంతవిన్యస్తే శయానాం శయనే శుభే।దదర్శ రూపసంపన్నామపరాం స కపిస్స్త్రియమ్॥౫౦॥ముక్తామణిసమాయుక్తైర్భూషణైస్సువిభూషితామ్।విభూషయంతీమివ తత్స్వశ్రియా భవనోత్తమమ్॥ గౌరీం కనకవర్ణాభామిష్టామంతఃపురేశ్వరీమ్ । కపిర్మందోదరీం తత్ర శయానాం చారురూపిణీమ్ ॥ స తాం దృష్ట్వా మహాబాహుర్భూషితాం మారుతాత్మజః । త

వాత్సంగతం ప్లవమా శ్రితాపద్మినీవపోతస్థానేఽత్ర వీణా॥౩౭॥తి॥మడ్డుకో వాద్యభేదః॥౩౮॥తి॥పీడ్య ఆలింగ్యేత్యర్థః॥౪౦॥విపంచీమితి॥విపంచీం వీణావిశేషం॥౪౨॥తి॥ మదకృతశ్రమా మదవతీ-వాదనేన కృతశ్రమా చ॥౪౩॥డిండిమమితి॥పరిగృహ్య అవలంబ్య తథైవాసక్తడిండిమా ఆలింగితాన్యడిండిమా - తరుణం రమణం వత్సం పుత్రం చ పరిగృహ్య ప్రసుప్తా॥తిలకం॥డిండిమం పరిగృహ్య ఆలింగ్య-ఆసక్తడిండిమా పృష్ఠదేశసంబద్ధాన్యడిండిమా-తరుణం రమణం-వత్సం పుత్రం చ పరిగృహ్య ప్రసుప్తేవ॥౪౪॥ కాచిదితి॥ఆడంబరః తూర్యభేదః-భుజసంయోగః భుజసంశ్లేషః॥౪౫॥కలశీమితి ॥కలశీం సలిలసంభృతామిత్యర్థః అపవిధ్య పర్యస్య-పరిమార్జితా విపర్యస్తస్వకీయకలశోదకార్ద్రీకృతశరీరా నారీ.వసంతే మ్లానిపరిహారాయ పరిమార్జితా జలసిక్తా-అత ఏవ పుష్పశబలా శబలపుష్పేత్యర్థః - మాలేవ భాతీతి సంబంధః॥౪౬॥ఆతోద్యానీతి॥ఆతోద్యాని తతానద్ధసుషిరకాంస్యనామకాని చతుర్విధవాద్యాని॥ని॥తతం వీణాదికం వాద్యమానద్ధం మురజాదికం । వంశాదికం తు సుషిరం కాంస్యం తాలాదికం ఘనం॥చతుర్విధమిదం వాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామకమిత్యమరః॥౪౯ ॥తి॥అథ ప్రధానమహిషీదర్శనం • తాసామితి-ఏకాంతవిన్యస్తే తాసాం శయనాత్పృథగ్విన్యస్తే తాం స్త్రియం వక్ష్యమాణగుణాం స్త్రియం॥౫౦॥ * గౌరీమితి॥గౌరీం హరిద్రాభాం కిమివ గౌరీమిత్యత ఆహ॥కనకవర్ణాభామితి॥ తర్కయామాస సీతేతి రూపభావసంపదా ఔచిత్యమనాలోచ్య రూపయౌవనసంపన్మాత్రదర్శనేన సీతేతి విచారితవానిత్యర్థః॥తి॥ఇష్టాం రావణస్యేతి ప్రియాం-అంతఃపురస్త్రీణామీశ్వరీం

హర్షేణరోమాంచేన॥౫౩॥తదేవోపపాదయతిఆస్ఫోటయామాసేతి॥చిక్రీడననర్తేతియావత్ - స్వాం ప్రకృతింస్వాసాధారణంచాపల్యం-అస్మిన్సర్గేసార్ధచతుఃపంచాశచ్ఛ్లోకాః॥౫౪॥ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - శృంగారతిలకాఖ్యానే - సుందరకాండవ్యాఖ్యానే - దశమస్సర్గః. *******

అవధూయేత్యాది॥ తాంబుద్ధింమందోదర్యాంసీతాబుద్ధిం॰అవస్థితోబభూవస్వస్థచిత్తోబభూవ॥౧॥నరామేణేత్యాది॥ త్రిదశేష్వపీత్యనంతరంఅన్వేయమిత్యర్థం-పానభూమాతతోస్య త్రైస్యస్య॥౨॥సీతాంప్రతిమహాకపిరిత్యతఃపరంఅన్వేయమిత్యర్థంప్రమాదాల్లిఖితం-విద్యతేత్రిదశేష్వపీత్యతఃపరమస్యస్థానం॥ ౩౪॥క్రీడితేనేత్యాద్యపరాఃస్త్రియఇత్యంతమేకంవాక్యం॥ దదర్శేత్యనుషజ్యతే-క్రీడితేనక్రీడయా-భావేనిష్ఠా-విప్రహతాఃక్లాంతాఇత్యర్థః-సంస్థితాఃఉపధానీకృత్యశయితాః సంవిష్టాఃసుప్తాః॥రా॥అత్రపునరపిపానభూమౌస్త్రీణాంరావణస్యచదర్శనాభిధానాత్ క్షణమన్యత్రాన్విష్యవిశేషేణమార్గితుంపునః పానభూమ్యాదికం దృష్టవానిత్యవగమ్యతే॥౫౪॥తత్రసీతాయాఅదర్శనాత్పునరపిరావణస్థానమాగత్యదదర్శేత్యాహ-అంగనానామితి॥ రూపసల్లాపశీలేనస్వసౌందర్యవర్ణనశీలేన- రావణవిషయరూపప్రశంసాశీలేనవా-యుక్తగీతార్థభాషిణా-యుక్తంఉపపన్నంగీతార్థంభాషితుంశీలమస్యేతియుక్తగీతార్థభాషీ-తేన- దేశకాలాభియుక్తేనదేశకాలాభిజ్ఞేనేత్యర్థః-అంగనానాంసహస్రేణరతాభిరతసంసుప్తమిత్యన్వయః రతశబ్దేనబాహ్యసురతముచ్యతే-అభిరతశబ్దేనకరణబంధాదికముచ్యతే-రతాభిరతశ్చాసౌసంసుప్తశ్చతంతథా స్నాతానులిప్తాదివత్సమాసః-క్రీడాఖేదేనసుప్తమిత్యర్థః-రావణమితిశేషః॥౫౪॥౫౪॥సఇతి॥పరికీర్ణఃపరివృతః॥౯॥సర్వకామైరితి॥పానభూ

కర్షయామాససీతేతిరూపయౌవనసంపదా॥౫౩॥హర్షేణమహతాయుక్తోననందహరియూథపః॥౫౩॥ఆస్ఫోటయామాసచుచుంబపుచ్ఛంననందచిక్రీడజగౌజగామ। స్తంభానరోహన్నిపపాతభూమౌనిదర్శయన్స్వాంప్రకృతింకపీనామ్॥౫౪॥ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే - దశమస్సర్గః.**

అవధూయచతాంబుద్ధింబభూవావస్థితస్తదా। జగామచాపరాంచింతాంసీతాంప్రతిమహాకపిః॥౧॥ నరామేణవియుక్తాసాస్వప్తుమర్హతిభామినీ।నభోక్తుంనాప్యలంకర్తుంనపానముపసేవితుమ్ * నాన్యంనరముపస్థాతుంసురాణామపిచేశ్వరమ్ ।నహిరామసమఃకశ్చిద్విద్యతేత్రిదశేష్వపి* అన్యేయమితినిశ్చిత్యపానభూమౌచచారసః॥౩౪॥క్రీడితేనాపరాఃక్లాంతాగీతేనచతథాపరాః * నృత్తేనచాపరాఃక్లాంతాఃపానవిప్రహతాస్తథా। మురవేషుమృదంగేషుపీఠికాసుచసంస్థితాః * తథాస్తరణముఖ్యేషుసంవిష్టాశ్చాపరాఃస్త్రియః॥౫౪॥ అంగనానాంసహస్రేణభూషితేనవిభూషణైః *రూపసల్లాపశీలేనయుక్తగీతార్థభాషిణా ।దేశకాలాభియుక్తేనయుక్తవాక్యాభిధాయినా* రతాభిరతసంసుప్తందదర్శహరియూథపః॥౫౪

కపిర్మందోదరీందదర్శేత్యన్వయః॥౫౩॥తి॥హర్షోముఖవికాసాదిః-ఆనందోమానసః॥౫౩॥ సీతేతివ్యామోహోక్త్యాపేయంప్రదర్శితవానిత్యాహ ఆస్ఫోటయామాసేతి॥జగౌహర్షాత్ మందగానంకృతవానిత్యర్థః॥తి॥ఆనందంకార్యద్వారాహఆస్ఫోటఃపుచ్ఛచుంబనాదిజాతిధర్మఃజగామస్తంభానిత్యనుకర్షః- సర్వాఅప్యేతాశ్చేష్టాఃఉపాంశ్వితిబోధ్యం - ఏవంచేష్టాయాంహేతుః - స్వాంకపీనాంప్రకృతింనిదర్శయన్నితి॥౫౪॥ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం- దశమస్సర్గః. ***

అవధూయేతి॥తాంబుద్ధింఅతస్మిన్తద్బుద్ధిం-అవస్థితఃస్వస్థచిత్తః ॥ తి ॥ అవధూయచతాంబుద్ధింసీతాసంభావనయాప్రవృత్తాంకాపేయవిషయాంబుద్ధింఅవధూయత్యక్త్వాఅవస్థితఃస్థిరతాస్వభావేప్రతిష్ఠితః-సీతాంప్రతితద్విషయామితరామన్యాంచింతాంపూర్వచింతావిఘటితాంజగామ॥ ౧ ॥ అవిచారాత్ వమైతదృశీబుద్ధిర్జాతేత్యాహ॥నరామేణేత్యాదిశ్లోకద్వయేన॥తి॥అన్యంనరంఉపస్థాతుమంగీకర్తుంనార్హతినాధ్యవస్యతి - తత్రహేతుర్నహిరామేతి॥ యద్యేవమతోన్యేయమనుభూతేతినిశ్చిత్యతత్రగృహేపానభూమౌపానశాలాయాంచచారపునస్సమ్యగన్వేషణాయేతిశేషః॥౩౪॥పానభూమిమిత్యారభ్యదదర్శహరియూథపఇత్యంతమేకంవాక్యం॥రతాభిరతసంసుప్తమిత్యత్రవిశేష్యత్వేనరావణమిత్యధ్యాహర్తవ్యం-తథాచహరియూథపఃపానభూమించఉక్తవిశేషణవిశిష్టాఃస్త్రియశ్చ అంగనాసహస్రేణసహరావణంచదదర్శేతిసంబంధః॥క్రీడితేనేతి॥క్రీడాదిభిరుపలక్షితాః-పానవిప్రహతాఃపానేనమత్తాః - సంవిష్టాఃసుప్తాః*రూపసల్లాపశీలేనస్వస్వసౌందర్యవర్ణనస్వభావేనేత్యర్థః-యుక్తగీతార్థభాషిణా-యుక్తముపపన్నంయథాతథాగీతస్యభరతశాస్త్రస్యార్థంభాషితుంశీలమస్యేతితథాతేన. భరతశాస్త్రే

[illegible] క్తిస్తత్ర త్యపదార్థకథనాయ॥౧౦॥ మృగాణామితి॥ భాగశః పిండశః॥౧౧॥ రౌక్మేష్వితి॥ మయూరాదిశబ్దాః మయూరాదివికారమాంసపరాః॥ రా॥ [illegible] టానితిస్వరూపేణ నిర్దేశాత్తత్తదాకారవిశిష్టతయా తే పక్వా ఇత్యవగమ్యతే॥౧౨॥ వరాహేతి॥ వార్ధ్రాణసాః ఛాగవిశేషాః- త్రిపిబంత్వింద్రియా [illegible] యూపక్వా గ్రచరంతథా। రక్తవర్ణంచరాజేంద్రఛాగంవార్ధ్రాణసంవిదురితిస్మృతేః॥ పక్షివిశేష ఇత్యన్యే- ఖడ్గమృగ ఇత్యపరే॥ ని॥ వార్ధ్రాణసః ఖడ్గమృగ [illegible] లాయుధ। దధిసౌవర్చలాయుతాన్- దధిసౌవర్చలాభ్యాంసంస్కృతానిత్యర్థః- సౌవర్చలంరుచకాఖ్యోలవణవిశేషః॥ ని॥ సౌవర్చలేఽక్షరుచకే ఇత్యమరః॥ శల్యాన్ [illegible] పిః॥ ని॥ శ్వావిత్తుశల్య ఇత్యమరః - మృగమయూరాదీనాంపునః కథనం ప్రదేశభేదాత్ ॥౧౩॥ క్రకరానితి॥ క్రకరాన్ పక్షివిశేషాన్॥ ని॥ కృకణక్రకరౌ సమావిత్య మరః॥ సిద్ధాన్ పక్వాన్-ఏకశల్యాన్మత్స్యవిశేషాన్-కృతనిష్ఠితాన్ పర్యాప్తపక్వాన్॥ ని॥ యుగపర్యాప్తయోః కృతమిత్యమరః॥౧౪॥ తథేత్యాది॥ ఆమ్లలవణోత్తంసైః ఆమ్లప్రధానైః లవణప్రధానైశ్చ- రాగషాడబైః రాగయుక్తైః షాడబైః- రాగః శ్వేతసర్షపః- రాగస్సిద్ధార్థకో జ్ఞేయ ఇతి సూదశాస్త్రం। షాడబాః షడ్రససంయోగకృతాభక్ష్యవిశేషాః- ప్రదీపేష్వన్యథోక్తం॥ సితామధ్వాదిమధురో ద్రాక్షాదాడిమజో రసః। విరళశ్చేత్కృతో రాగస్సాంద్రశ్చేత్ షాడబః స్మృత ఇతి॥౧౫॥ బహుప్రకారైరిత్యా

తాసాం మధ్యే మహాబాహుశ్శుశుభే రాక్షసేశ్వరః * గోష్ఠే మహతి ముఖ్యానాం గవాం మధ్యే యథా వృషః॥౮॥ స రాక్షసేంద్రశ్శుశుభే తాభిః పరివృతస్స్వయమ్ * కరేణుభిర్యథారణ్యే పరికీర్ణో మహాద్విపః॥౯॥ సర్వకామైరుపేతాంచ పానభూమిం మహాత్మనః * దదర్శ హరిశార్దూలస్తస్య రక్షఃపతేర్గృహే॥౧౦॥ మృగాణాం మహిషాణాంచ వరాహాణాంచ భాగశః * తత్ర న్యస్తాని మాంసాని పానభూమౌ దదర్శ సః॥౧౧॥ రౌక్మేషుచ విశాలేషు భాజనేష్వర్ధభక్షితాన్ * దదర్శ హరిశార్దూలో మయూరాన్కుక్కుటాంస్తథా॥౧౨॥ వరాహవార్ధ్రాణసకాన్ దధిసౌవర్చలాయుతాన్ * శల్యాన్మృగమయూరాంశ్చ హనుమానన్వవైక్షత॥౧౩॥ క్రకరాన్వివిధాన్సిద్ధాంశ్చకోరానర్ధభక్షితాన్ * మహిషానేకశల్యాంశ్చ ఛాగాంశ్చ కృతనిష్ఠితాన్ । లేహ్యానుచ్చావచాన్పేయాన్ భోజ్యాని వివిధాని చ॥౧౪॥ తథామ్లలవణోత్తంసైర్వివిధై రాగషాడబైః। హారనూపురకేయూరైరపవిద్ధైర్మహాధనైః * పానభాజనవిక్షిప్తైః ఫలైశ్చ వివిధైరపి । కృతపుష్పోపహారాభూరధికం పుష్యతి శ్రియమ్॥౧౫॥ తత్ర తత్ర చ విన్యస్తైస్సుశ్లిష్టై

ర్థః వ్యాఖ్యానచతురేణేత్యర్థః- దేశకాలాభియుక్తేన దేశకాలాభిజ్ఞేనేత్యర్థః- యుక్తవాక్యాభిధాయినా అవసరోచితభాషిణా * రతాభిరతసంసుప్తం రతాభిరతశ్చాసౌ సుప్తశ్చ తం- రతిశ్రాంత్యా సుప్తమిత్యర్థః॥ తి॥ అథ పానభూమౌ దర్శనప్రకారః- క్రీడితేన అక్షాదిక్రీడయా క్లాంతాస్సత్యః తథైవ నిద్రితా ఇతి శేషః విప్రహతాః అతినిద్రిత్వాః [illegible] శేషః॥౮॥ స ఇతి॥ పరికీర్ణః పరివేష్టితః॥౯॥ తి॥ సస్త్రీకరావణగృహే పునస్సమ్యగన్విష్య పునర్బహిః పానభూమిమాగత్య విచినోతి - సర్వకామైరితి॥ పూ॥ [illegible] న్నృత్యాదియుక్తతత్ స్థస్త్రీమాత్రదర్శనం ఇదానీం తస్యాః సర్వకామోపేతత్వదర్శనం॥౧౦॥ తి॥ తదేవ ప్రపంచయతి- మృగాణామితి॥ ౧౨॥ వరాహేతి। [illegible] కరః వార్ధ్రాణసః పక్షివిశేషః- కృష్ణగ్రీవో రక్తశిరాః శ్వేతపక్షో విహంగమః। స వై వార్ధ్రాణసః పక్షీ తి విష్ణుధర్మోక్తైః ఛాగవిశేషోవా ॥ త్రిపిబం [illegible] త్వేంద్రియక్షీణం శ్వేతం వృద్ధమజాపతిం- వార్ధ్రాణసం చ తం ప్రాహుర్యాజ్ఞికాశ్శ్రాద్ధకర్మణీతి స్మరణాత్ - త్రిపిబం త్రిభిః ముఖకర్ణాభ్యాం చ పిబతీతి త్రిపిబం ఖడ్గమృగోవా॥ ని॥ వార్ధ్రాణసః ఖడ్గమృగ ఇతి హలాయుధః- దధిసౌవర్చలాయుతాన్-దధిసౌవర్చలాభ్యాం సంస్కృతానిత్యర్థః- సౌవర్చలం రుచకాఖ్యం లవణం॥ ని ॥ సౌవర్చలం స్యాద్రుచకమిత్యమరః- శల్యాన్- శల్యః శ్వావిత్ ॥౧౩॥ క్రకరానితి॥ క్రకరాన్ క్రకరాఖ్యపక్షివిశేషాన్-కృసరానితి పాఠే తైలాదిమిశ్రితోదనాన్ - సిద్ధాన్ పక్వాన్ ఏకశల్యాన్ మత్స్యవిశేషాన్ కృతనిష్ఠితాన్ కృతేన హింగుమరీచ్యాదినా నిష్ఠితాన్ నిష్పన్నాన్ పాకసంస్కారాదినా సంస్కృతానిత్యర్థః॥ ౧౪ ॥ తథేతి॥ రాగషాడబైః శర్కరాక్షౌద్రద్రాక్షాదాడిమమధురద్రవ్యాణాం వికారాః- విరళరసా రాగాః- త ఏవ వస్త్రగళితాః సాంద్రాః షాడబాః తదుక్తం - సితామధ్వాది[illegible]ధురా రాగాస్తే స్వచ్ఛతాం గతాః। తే సాంద్రాష్షాడబా లేహ్యాస్తే వస్త్రగళితా ఇతి - సితామధ్వాదిమధురో ద్రాక్షాదాడిమజో రసః ॥ విరళశ్చేత్కృతో రాగః సాంద్రశ్చేత్ షాడబః స్మృత ఇతి చ॥ తి॥ మహాధనైః బహుమూల్యైః॥౧౫॥ తత్ర తత్రేత్యాది శ్లోకద్వయమేకం వాక్యం॥ పానభూమిః తైః ప్రదీప్తైరుపలక్ష్యత ఇతి సంబంధః తి॥ సుశ్లిష్టైః సమ్యక్కృతసంధిబంధైః॥ ఉచ్చైః సౌవర్ణరత్నమయశయనాసనైః- పానభూమిః ప్రదీప్తైరుపలక్ష్యతే॥౧౮॥ తి॥ బహుప్రకారైః బహుపాదానభేదైః అథ

ది॥ కుశలసంయుక్తైః సమర్థసూదసంయోజితైః (రా॥ కలశసంయుక్తైరితివాపాఠః) ఏవంభూతైః మాంసైస్సహదృష్టా ఇతివక్ష్యమాణేనాన్వయః - దివ్యాః అమృతమథనో [illegible] గుణజాతి [illegible]ః - ప్రసన్నాః నిష్కల్మషాః - కృతసురాః కృత్రిమసురాః - కృత్రిమసురాఏవాహ శర్క రేతి - శర్క రాసవాః శర్క రయాకృతాః - మాధ్వీకాః మధు నాకృ[illegible] పుష్పా[illegible] పుష్పమకరందకృతాః ఫలాసవాః ఫలరసకృతాః - తథోక్తమర్ణవే - పానకం ద్రాక్షమాధూకం ఖార్జూరం తాళమైక్షవం। మధూత్థం శీధుమాధ్వీకం మై[illegible] [illegible] చూర్ణైరధివాసచూర్ణైః సహదృష్టాః హనుమతేతి శేషః బహుప్రకారైర్మాంసైస్సహ సురాః వాసచూర్ణైస్సహ హనుమతా తత్ర [illegible] [illegible]రిత్యాద్యుత్తర శేషః - తైస్సైర్మాంసవిశేషైస్సురావిశేషైర్వాసచూర్ణైశ్చ పృథక్పృథక్ సంతతేతి సంబంధః - బహుసంస్థితైః బ హు [illegible] [illegible]తా [illegible] సంతతేః పూర్వేణాన్వయః హిరణ్మయైః రజతమయైః॥ కృతాకృతం హేమరూప్యం హిరణ్యమభిధీయత ఇతివచనాత్। తైస్తైః పృథక్ పృథ[illegible] [illegible]లైర్హిరణ్మయైః స్ఫాటికైరపిభాజనైస్సంతతా జాంబూనదమయైరన్యైః కరకైశ్చాభిసంవృతా భూమిశ్శుభ ఇతిసంబంధః॥ ౨౩ సోఽపశ్య[illegible] [illegible]ర॥ క్వచిదితి॥ పానానిపానపాత్రాణి॥ ౨౫॥ క్వచిద్భక్ష్యానిత్యాదినిద్రాబలపరాజితా ఇత్యంతమేకంవాక్యం॥ క్వచిత్ ప్రభిన్నైరిత్యా దిష[illegible] హితౌ తృతీయా వా - ప్రభిన్నత్వాదాలోళితత్వాచ్చ సంపృక్తమాల్యాని - మాల్యమిశ్రాణీత్యర్థః - పరస్పరమిత్యాదిపశ్యన్నైవిచచారేతి పూర్వేణాన్వయః॥ ౨౯॥ తాసామితి॥ గాత్రజం గాత్రస్థం - మందమనిలం ప్రాప్యైవ అత్యర్థంనస్పందత ఇత్యన్వయః॥ ౩౦॥ చందనస్యేత్యాది ॥ ఉద్వహన్ ప్రవవాపిత్య

శ్యయనాసనైః। పానభూమిర్వినావహ్నిం ప్రదీప్తైవోపలక్ష్యతే॥ ౧౮॥ బహుప్రకారైర్వివిధైర్వరసంస్కారసంస్కృతైః। మాంసైః కుశలసంయు క్తైః పానభూమిగతైః పృథక్ * దివ్యాః ప్రసన్నా వివిధాస్సురాః కృతసురా అపి। శర్కరాసవమాధ్వీకపుష్పాసవఫలాసవాః * వాసచూర్ణైశ్చ వివి ధైర్దృష్టాస్తైస్తైః పృథక్పృథక్। సంతతా శుభభూమిర్మాల్యైశ్చ బహుసంస్థితైః * హిరణ్మయైశ్చ వివిధైర్భాజనైస్స్ఫాటికైరపి। జాంబూన దమయైశ్చాన్యైః కరకైరభిసంవృతా॥ ౨౨॥ రాజతేషు చకుంభేషు జాంబూనదమయేషు చ। పానశ్రేష్ఠం తదా భూరి కపిస్తత్ర దదర్శ సః॥ ౨౩॥ సోఽపశ్య చ్ఛాతకుంభాని శీధోర్మణిమయాని చ। రాజతాని చ పూర్ణాని భాజనాని మహాకపిః॥ ౨౪॥ క్వచిదర్ధావశేషాణి క్వచిత్పీతాని సర్వశః। క్వచిన్నైవ ప్రపీతాని పానాని సదదర్శ హ॥ ౨౫॥ క్వచిద్భక్ష్యాంశ్చ వివిధాన్ క్వచిత్పానాని భాగశః। క్వచిదన్నావశేషాణి పశ్యన్వై విచచార హ * క్వచిత్ప్రభి న్నైః కరకైః క్వచిదాలోళితైర్ఘటైః। క్వచిత్సంపృక్తమాల్యాని జలాని చ ఫలాని చ * శయనాన్యత్ర నారీణాం శుభ్రాణి బహుధా పునః। పరస్పరం సమా[illegible] [illegible] సుప్తా వరాంగనాః * కాచిచ్చ వస్త్రమన్యస్యాస్స్వపంత్యాః పరిధాయ చ। ఆహృత్య చాబలాస్సుప్తా నిద్రాబలపరాజితాః॥ ౨౯॥ తాస[illegible] [illegible]స్త్రం మాల్యం చ గాత్రజమ్। నాత్యర్థం స్పందతే చిత్రం ప్రాప్య మందమివానిలమ్॥ ౩౦॥ చందనస్య చ శీతస్య శీధోర్మ

వవివిధైః వివిధ [illegible] రస [illegible] శ్రేష్ఠ సంస్కారకద్రవ్యయోగేన సంస్కృతైః॥ కుశలసంయుక్తైః నిపుణపాచకపక్వైర్మాంసైః॥ ౧౮॥ దివ్యా ఇతి॥ దివ్యాః సు రాః సముద్ర[illegible] [illegible] కృత్రిమసురాః॥ తా ఏవాహ॥ శర్కరాసవేత్యాదినా - శర్కరాసవాః శర్కరయా కృతాః - మాధ్వీకాః మధునా కృతాః - మాధ్వీకా[illegible] [illegible] ద్రాక్షా గోస్తనీ ద్రాక్షేత్యమరః॥ పుష్పాసవాః పుష్పమకరందకృతాః - ఫలాసవాః ఫలరసైః కృతాః - వాసచూ ర్ణైః అధి[illegible] [illegible] సహ ఉక్తసురా దృష్టాః కపినేతి శేషః॥ ౨౦౼౨౧॥ సంతతేత్యాది సార్ధశ్లోకమేకం వాక్యం॥ హిరణ్మయైః రజతమయైః మా ల్యాదిభి[illegible] [illegible]॥ అథ భూవర్ణనం - బహుషు దేశేషు సంస్థితైర్మాల్యైః సంతతా వ్యాప్తా భూమిః శుభ ఉచ్యమానవిశేషణైః - క రకైర్ఘ[illegible] [illegible] శీధోః మధ్యస్య॥ ౨౪॥ తి॥ అర్ధావశేషాణి అర్ధావశిష్టపానాని పీతాని పీతాసవాని - నైవప్రపీతాని పూర్ణాసవాన్యేవ పానాని పాన భాజనాని [illegible] [illegible]తైరితి సహయోగే తృతీయా నిద్రాబలపరాజితా ఇత్యంతస్య పశ్యన్వైవిచచారేతి పూర్వేణ సంబంధః॥ తి॥ భాగశః విభాగేన పా నాని దదర్శ ఇదమ[illegible] [illegible]ముకమితి విభజ్య దదర్శేత్యర్థః॥ శూన్యాని బహుధా పునః - శూన్యాని పతిశూన్యాని - అత ఏవ పరస్పరం సమాశ్లిష్యేతి॥ ౨౯॥ తాసామితి॥ గాత్రజం గాత్రస్థం॥ ౩౦॥ చందనస్యేత్యాదినా॥ మారుతిః చందనాదేశ్చ స్నానానాం స్నానార్హ చందనానాం ధూపానాం వివిధం గంధముద్వహన్ ప్రవవౌ అతఏవ

విక్రియ్యతే॥౩౦॥రసానామితి॥ రసాదీనాంసురభిర్గంధఃవిమానేమూర్ఛితఃవ్యాప్తస్సన్ప్రవవావచార॥రా॥చందనస్యేత్యాది ॥ చందనస్యఅనులేపనచందనస్యధూపస్యగృహాధివాసార్థధూపస్య-స్నానానాంచందనానాం స్నానార్హచందనానాం - ధూపానాం కేశాధివాసధూపానాం - మారుతః ఏతేషాంవివిధంగంధముద్వహన్ ప్రవవౌ-అతఏవసురభిః ఘ్రాణతర్పణోగంధః-విమానేపుష్పకేమూర్ఛితఃవ్యాప్తఇతిసంబంధః॥ ౩౨ ॥ శ్యామాఇతి ॥ వదాతాఃఅవదాతాః- వాగురిమతేనాల్లోపః శుభ్రా ఇత్యర్థః॥౩౩॥తాసామితి॥చకారోప్యర్థకః-నిద్రాపరవశానామపతాసాంరూపంప్రసుప్తానాంపద్మినీనాంరూపమివరమ్యమాసీదిత్యర్థః॥౩౪॥౩౫॥ నిరీక్షమాణఇత్యాది॥ ధర్మసాధ్వసశంకితఃధర్మలోపభయాచ్ఛంకితః-పరదారావరోధస్యపరదారరూపాంతఃపురస్య-నహీతి - మేదృష్టిఃకదాచిదపిపరదారాణాంవిషయవర్తినీనహి-పరదారసంబంధివిషయపరానహీత్యర్థః-తథాప్యయంపరదారపరిగ్రహఃదృష్టః- ఇదమసంగతమిత్యర్థః॥౩౮॥తస్యేతి॥ నిశ్చితైకాంతచిత్తస్యనియతైకరూపచిత్తస్య॥రా॥తస్యేతి॥నిశ్చితేనిశ్చయేఏకాంతంనియతంచిత్తంయస్యతస్య.యద్వానియతైకచిత్తస్య॥౩౯॥కామమితి॥వైకృత్యంవికారః-ఉపపద్యతేఉత్పద్యతే॥ రా॥విశ్వస్తాఃవిస్రబ్ధాః॥౪౦॥మనఇతి॥శుభాశుభాస్వవస్థాసు-శుభకరణాశుభకరణేషువిషయే.ఇంద్రియాణాంప్రవర్తనేమనఏవహేతుః-సువ్యవస్థితం - నతదభిలాషిజాతమిత్యర్థః॥౪౧॥ ననుపరదారదర్శనమపిపరిహరణీయం-తత్కిమర్థంకృతంతత్రాహ నాన్యత్రేతి॥అన్యత్రస్త్రీవ్యతిరిక్తే- సంపరిమార్గణేకర్తవ్యేస్త్రీష్వేనహిస్త్రియోదృశ్యంతే॥౪౨॥యస్యేతి॥ యోనిఃజాతిః-సజాతీయఇత్యర్థః॥౪౩॥రా॥తదితి॥తత్తస్మాత్ ॥౪౪॥దేవేతి॥అపశ్యతఅపశ్యత్ ॥౪౫॥౪౬॥ సభూ

ధురసస్యచ ।వివిధస్యచమాల్యస్యధూపస్యవివిధస్యచ*బహుధామారుతస్తత్రగంధంవివిధముద్వహన్॥౩౧॥రసానాంచందనానాంచధూపానాంచైవమూర్ఛితః * ప్రవవౌసురభిర్గంధోవిమానేపుష్పకేతదా ॥ ౩౨ ॥ శ్యామావదాతాస్తత్రాన్యాఃకాశ్చిత్కృష్ణావరాంగనాః * కాశ్చిత్కాంచన వర్ణాంగ్యః ప్రమదా రాక్షసాలయే ॥ ౩౩॥ తాసాంనిద్రా వశత్వాచ్చ మదనేన విమూర్ఛితమ్ * పద్మినీనాం ప్రసుప్తానాంరూపమాసీద్యథైవహి ॥ ౩౪ ॥ ఏవం సర్వమశేషేణ రావణాంతఃపురం కపిః । దదర్శ సమహాతేజా నదదర్శచ జానకీమ్ ॥ ౩౫ ॥ నిరీక్షమాణశ్చతదా తాస్స్త్రియ స్సమహాకపిః * జగామ మహతీంచింతాం ధర్మసాధ్వసశంకితః। పరదారావరోధస్యప్రసుప్తస్యనిరీక్షణమ్ * ఇదంఖలుమమాత్యర్థంధర్మలోపంకరిష్యతి । నహిమేపరదారాణాందృష్టిర్విషయవర్తినీ * అయంచాత్రమయాదృష్టఃపరదారపరిగ్రహః॥౩౮॥తస్యప్రాదురభూచ్చింతాపునరన్యామనస్వినః * నిశ్చితైకాంతచిత్తస్యకార్యనిశ్చయదర్శినీ॥ ౩౯ ॥ కామందృష్టామయాసర్వావిశ్వస్తారావణస్త్రియః * నహిమేమనసఃకించిద్వైకృత్యముపపద్యతే॥౪౦॥మనోహిహేతుస్సర్వేషామింద్రియాణాంప్రవర్తనే * శుభాశుభాస్వవస్థాసుతచ్చమేసువ్యవస్థితమ్॥ ౪౧ ॥ నాన్యత్రహిమయాశక్యావైదేహీపరిమార్గితుమ్ * స్త్రియోహిస్త్రీషుదృశ్యంతేసదాసంపరిమార్గణే॥౪౨॥యస్యసత్త్వస్యయాయోనిస్తస్యాంతత్పరిమార్గ్యతే * నశక్యాప్రమదానష్టామృగీషుపరిమార్గితుమ్॥౪౩॥తదిదంమార్గితంతావచ్ఛుద్ధేనమనసామయా * రావణాంతఃపురంసర్వందృశ్యతేనచజానకీ॥౪౪॥దేవగంధర్వకన్యాశ్చనాగకన్యాశ్చవీర్యవాన్*అవేక్షమాణోహనుమాన్నైవాపశ్యతజానకీమ్॥ ౪౫ ॥ తామపశ్యన్కపిస్తత్రపశ్యంశ్చాన్యావరస్త్రియః * అపక్రమ్యతదావీరఃప్రధ్యాతుముపచక్రమే॥ ౪౬ ॥ సభూయ

సురభిః ఘ్రాణతర్పణఃగంధః - విమానేమూర్ఛితఃవ్యాప్తఇతిసంబంధః॥౩౨॥శ్యామేతి॥రాక్షసాలయేసుప్తా ఇతి శేషః॥తి॥రాక్షసాలయే-అంతరమధ్యబహిః కల్పలక్షితేసర్వత్ర॥౩౩॥తాసామితి॥నిద్రాపరవశత్వాచ్చమదనేనమదనహేతుకరత్వాచవిమూర్ఛితంక్లాంతంతాసాంరూపం పద్మినీనాంరూపంయథారమణీయం- తథైవాసీదిత్యర్థః ౩౫॥నిరీక్షమాణఇతి॥ధర్మసాధ్వసశంకితఃధర్మలోపభయాచ్ఛంకితః-పరదారపరిగ్రహఃపరదారాపవపరిగ్రహః॥తి॥ తతోనిరీక్షణానంతరం- నేత్రేతారకాం ననగ్నాంస్త్రియమితిస్మరణాదితిశేషః॥తదేవాహ.ధర్మేతి ధర్మలోపనిమిత్తంయత్సాధ్వసంభయంతేనశంకితోభీతఇత్యర్థః॥ ధర్మలోపందర్శయతి - పరదారావరోధస్యదారశబ్దఃస్త్రీసామాన్యవాచీ.అవరోధశబ్దఃస్వధర్మయుక్తకులస్త్రీవాచీప్రసుప్తస్యేత్యనేననగ్నప్రాయత్వం-సూచితం-తత్సమయేవసనానాంవిపర్యాసాత్ ॥ ౩౭॥ తస్యేతి॥నిశ్చితైకాంతచిత్తస్యనిశ్చయనియతచిత్తస్య॥౩౯॥కామమితి॥వైకృత్యంవికృతత్వం॥౪౨॥యస్యేతి॥యోనిఃజాతిః॥౪౬॥సఇతి॥తత్

యస్తుపరమితి॥తత్ రావణాంతఃపురం॥ ఇతిశ్రీ గోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే ఏకాదశస్సర్గః. **

సతస్యేత్యాది॥ నిశాగృహాన్-రాత్రినివాసయోగ్యగృహాన్-గృహాఃపుంసిచభూమ్న్యేవేతిపుల్లింగత్వం-పశ్యతిఅపశ్యత్॥౧॥సఇతి॥ యథాయస్మాత్కారణాత్ విచిన్వతోమే మైథిలీదర్శనంనైతితస్మాత్ మ్రియతేమమార-యద్వాఅథవా నేతివాక్యంపరనీయం-తదాఅపశ్యన్నితిహేతుగర్భం- అదర్శనాన్మృతా వా - అథవాదర్శనం నైతి-కుత్రచిత్ గహనేప్రదేశేస్థితా వేత్యర్థః॥౨॥సేతి॥ ప్రతిదుష్టకర్మణాఅతిదుష్టకర్మణా-వీప్సాయాం ప్రతిః॥ని॥ప్రతిప్రతినిధౌవీప్సాలక్షణాదావిత్యమరః। పరే ఉత్కృష్టే-ఆర్యపథేసన్మార్గే॥౩॥విరూపేతి॥ విరూపాణిన్యూనాధికానిరూపాణిశరీరావయవాఃయాసాంతాః - వికృతాఃవికృతవేషాః - వివర్ణాసోనిస్తేజస్కాః - మహాననాఃఅతివిశాలముఖాః-దీర్ఘాణివిరూపాణిదర్శనానిచక్షూంషియాసాంతాః- రాక్షసరాజయోషితఃరావణస్యాజ్ఞాకారిణ్యఃస్త్రియః॥౪॥సీతామితి॥ పౌరుషంశత్రువిషయపరాక్రమం-చిరంకాలంవిహృత్యఅతిక్రమ్యేత్యర్థః-ఏవంభూతస్యమేసుగ్రీవసమీపగాతత్సమీపగామినీ-గతిఃమార్గః-నాస్తి-సుగ్రీవసమీపగతిఃమమాయోగ్యేత్యర్థః-తత్ర హేతుమాహ-సుతీక్ష్ణేతి-యతఇతి శేషః॥౬॥కిమితి॥కిన్న్వితిసామాన్యేననిర్వేదోక్తిః-విశేషతశ్చాహ- గత్వేతి ఇత్యుక్తఇతి శేషః-వదస్వేతి ఇత్యుక్తఃకిం ప్రవక్ష్యామి-యద్వాకింత్వితిపాఠః-పూర్వవదర్థః-త్రయమేకంవాక్యం॥ కింత్వితిపూర్వస్మాద్విశేషోక్తిః · మాంవానరాఃవదస్వేతివక్ష్యంతితదా అదృష్ట్వా కింప్రవక్ష్యామీతియోజనా॥౭॥తర్హిఅత్రైవకాలవిళంబఃక్రియతాంతత్రాహ-ధ్రువమితి॥ కాలస్యవ్యతివర్తనేఅస్మదాగమనకాలేతీతే- ప్రాయముపైష్యంతి-జాంబవత్ప్రభృతయఇతి శేషః॥౮॥సామాన్యేననిర్వేదంప్రతివక్తి-కింవేతి॥సముద్రలంఘనరూపంమహత్కర్మకృతవంతంమాంతేకింవక్ష్యంతికిం వివక్ష్యంతి- యద్వా మద్వృత్తాంతంప్రశంసన్ జాంబవాన్ తదుత్సాహకోంగదస్తదుపశృణ్వంతోన్యేచమాంకింవాజుగుప్సితంవక్ష్యంతి॥ని॥కింపృచ్ఛాయాంజుగుప్సనఇత్యమరః॥౯॥ కింమామితి॥ సముద్రస్యపారంతీరంగతంమాంవృద్ధోజాంబవాన్ కింవక్ష్యతిజుగుప్సితంవక్ష్యతి - జన్మప్రభృతిమత్పరాక్రమకథనేనప్రశస్యప్రేషయిత్వా జాంబవాన్

స్తుపరంశ్రీమాన్ మారుతిర్యత్నమాస్థితః * ఆపానభూమిముత్సృజ్యతద్విచేతుంప్రచక్రమే॥౪౯॥ ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే - ఏకాదశస్సర్గః *

సతస్యమధ్యేభవనస్యమారుతిర్లతాగృహాంశ్చిత్రగృహాన్నిశాగృహాన్। జగామసీతాంప్రతిదర్శనోత్సుకోనచైవతాంపశ్యతిచారుదర్శనాం॥౧॥సచింతయామాసతతోమహాకపిఃప్రియామపశ్యన్రఘునందనస్యతామ్। ధ్రువంహిసీతామ్రియతేయథానమేవిచిన్వతోదర్శనమేతిమైథిలీ॥౨॥ సారాక్షసానాంప్రవరేణజానకీస్వశీలసంరక్షణతత్పరాసతీ। అనేననూనంప్రతిదుష్టకర్మణాహతాభవేదార్యపథేపరేస్థితా॥ ౩॥ విరూపరూపావికృతావివర్ణసోమహాననాదీర్ఘవిరూపదర్శనాః।సమీక్ష్యసారాక్షసరాజయోషితోభయాద్వినష్టాజనకేశ్వరాత్మజా॥౪॥ సీతామదృష్ట్వాహ్యనవాప్యపౌరుషంవిహృత్యకాలంసహవానరైశ్చిరమ్। నమేస్తిసుగ్రీవసమీపగాగతిస్సుతీక్ష్ణదండోబలవాంశ్చవానరః॥ ౫॥దృష్టమంతఃపురంసర్వందృష్టారావణయోషితః। నసీతాదృశ్యతేసాధ్వీవృథాజాతోమమశ్రమః॥౬॥కిన్నుమాంవానరాస్సర్వేగతంవక్ష్యంతిసంగతాః। గత్వాతత్రత్వయావీరకింకృతంతద్వదస్వనః*అదృష్ట్వాకింప్రవక్ష్యామితామహంజనకాత్మజామ్॥౭॥ ధ్రువంప్రాయముపైష్యంతికాలస్యవ్యతివర్తనే॥౮॥ కింవావక్ష్య

రావణస్యగృహం॥౪౯॥ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం · శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం ఏకాదశస్సర్గః ****

సతస్యేతి॥నిశాగృహాన్-రాత్రినివాసయోగ్యాన్గృహాన్పశ్యతిఅపశ్యత్॥౧॥సఇతి॥ జానకీవిచిన్వతోమేదర్శనంయథాయస్మాన్నైతి- తథాతస్మాత్ ధ్రువంమ్రియతేమమారేతిసంబంధః॥౨॥సేతి॥ స్వశీలసంరక్షణంపాతివ్రత్యసంరక్షణం-ప్రతిదుష్టకర్మణాఅతిదుష్టకర్మణా-ఆర్యపథేసన్మార్గే॥౩॥విరూపదర్శనాఃవిరూపాణిదర్శనానిచక్షూంషి-దీర్ఘాశ్చవిరూపదర్శనాశ్చతాస్తథోక్తాఃరాక్షసరాజయోషితఃరావణస్యాజ్ఞాకారిణీః॥౪॥సీతామితి॥సుగ్రీవసమీపగాగతిః-గమ్యతఇతిగతిర్మార్గఃసుగ్రీవసమీపసంబంధీమార్గోమేనాస్తిసుగ్రీవసమీపంప్రతినగంతవ్యమితిభావః॥౬॥మాస్తుతత్సమీపగమనంజాంబవదాదిసమీపగమనమపిదురంతమిత్యాహ॥కిన్న్విత్యాది॥తద్వదస్వేత్యుక్తఇతి శేషః-తామదృష్ట్వాకింప్రవక్ష్యామీతిసంబంధః- నకిమపివక్తుంశక్యమిత్యర్థః ॥ ౭ ॥ తత్ర హేతుమాహ-ధ్రువమితి ॥ సీతానదృష్టేతివచనంశ్రుత్వా ధ్రువంప్రాయోపవేశనేనప్రాణాంస్త్యక్ష్యంతీత్యర్థః॥౮॥హేత్వంతరమాహ॥ కిమితి॥ సముద్రస్యపారంతీరంగతంమాం · జాంబవాన్కింకుత్సితంవ

మాం ప్రతి జుగుప్సితవాక్యో భవిష్యతి-సోంగదశ్చ బిలప్రవేశ నోచ్యోగాన్మయా విఘటితోంగదశ్చ జుగుప్సితవాక్యో భవిష్యతి-సమాగతా వానరాశ్చ సర్వే భాక్త తత్కార్యే హామేష్యామీతి మదుక్త్యా జనితవిశ్వాసా వానరాశ్చ జుగుప్సితవాక్యా భవిష్యంతీత్యర్థః॥ ౯॥ చిరంనిర్వేదే కార్యహానిస్స్యాదితి మత్వా అనిర్వేదమవలంబతే - అనిర్వేద ఇతి॥ అనిర్వేదః ఉత్సాహః-తత్కృతం తత్ప్రయుక్తం యత్నం-చేష్టికరోమీత్యర్థః-యత్కరోతి-జంతురితిసిద్ధం-జంతోస్సంబంధితత్సర్వం కర్మ - సః అనిర్వేద ఏవ సఫలం కరోతీత్యన్వయః॥ ౧౧॥ భూయస్తావదిత్యాది॥ ఆపానేతి-ఏతావిచితాః అథాపిపునర్విచేష్యామీత్యనుషజ్యతే- నిష్కుటాః గృహారామాః - అంతరరథ్యాః అవాంతరవీథ్యః-భూమీతి-భూమిగృహాణి భూమిబిలగృహాణి-చైత్యగృహాణి చతుష్పథమండపాణి - గృహాన్ అతిగృహాణి గృహానతీత్య దూరే స్వైరవిహారార్థం నిర్మితాని గృహాణి॥ ౧౪॥ ఉత్పతన్నిత్యాది॥ ఉత్పతన్ నిపతన్ పూర్వముచ్చస్థానాన్యధిరుహ్య తతోవరోహన్-అవఘాటయన్ పాటయన్- నిష్పతన్ నిర్గచ్ఛన్-ప్రపతన్నుత్పతన్ బిలగృహాదీని నీచస్థానాని ప్రథమమధిరుహ్య తతస్సముద్గచ్ఛన్॥ ౧౬॥ ౧౭॥ ప్రాకారేతి॥ ప్రాకారాంతరరథ్యాః ప్రాకారమధ్యవర్తినీ వీథ్యః-వేదికాశ్చైత్యసంశ్రయాః చైత్యవృక్షమూలపీఠికాబంధాః॥ ౧౯॥ ౨౧॥ ప్రమథ్యేతి॥ ప్రమథ్య ప్రసహ్య - బలాద్ధృతానాగకన్యా ఇత్యభిధానాదత్ర బందీకృతానాం గ్రహణం పూర్వశ్లోకే ఊఢానాం నాగకన్యానామిత్యపునరుక్తిః॥ ౨౨॥ ౨౫॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే - సుందరకాండవ్యాఖ్యానే-

తి వృద్ధశ్చ జాంబవానంగదశ్చ సః। గతం పారం సముద్రస్య వానరాశ్చ సమాగతాః॥ ౯॥ అనిర్వేదశ్శ్రియో మూలమనిర్వేదః పరం సుఖమ్। అనిర్వేదో హి సతతం సర్వార్థేషు ప్రవర్తకః॥ కరోతి సఫలం జంతోః కర్మ యత్తత్కరోతి సః। తస్మాదనిర్వేదకృతం యత్నం చేష్టేహముత్తమమ్॥ ౧౧॥ భూయస్తావద్విచేష్యామి దేశాన్రావణపాలితాన్। ఆపానశాలా విచితాస్తథా పుష్పగృహాణి చ॥ చిత్రశాలాశ్చ విచితా భూయః క్రీడాగృహాణి చ। నిష్కుటాంతరరథ్యాశ్చ విమానాని చ సర్వశః॥ ఇతి సంచింత్య భూయోపి విచేతుముపచక్రమే। భూమీగృహాంశ్చైత్యగృహాన్ గృహాతిగృహకానపి॥ ౧౪॥ ఉత్పతన్నిపతంశ్చాపి తిష్ఠన్గచ్ఛన్పునః పునః। అపావృణ్వంశ్చ ద్వారాణి కవాటాన్యవఘాటయన్॥ ప్రవిశన్నిష్పతంశ్చాపి ప్రపతన్నుత్పతన్నపి। సర్వమప్యవకాశం స విచచార మహాకపిః॥ ౧౬॥ చతురంగుళమాత్రోపి నావకాశస్స విద్యతే। రావణాంతఃపురే తస్మిన్ యం కపిర్న జగామ సః॥ ౧౭॥ ప్రాకారాంతరరథ్యాశ్చ వేదికాశ్చైత్యసంశ్రయాః। దీర్ఘికాః పుష్కరిణ్యశ్చ సర్వం తేనావలోకితమ్॥ ౧౮॥ రాక్షస్యో వివిధాకారా విరూపా వికృతాస్తథా। దృష్టా హనుమతా తత్ర న తు సా జనకాత్మజా॥ ౧౯॥ రూపేణాప్రతిమా లోకే పరా విద్యాధరస్త్రియః। దృష్టా హనుమతా తత్ర న తు రాఘవనందినీ॥ ౨౦॥ నాగకన్యా వరారోహాః పూర్ణచంద్రనిభాననాః। దృష్టా హనుమతా తత్ర న తు సీతా సుమధ్యమా॥ ౨౧॥ ప్రమథ్య రాక్షసేంద్రేణ నాగకన్యా బలాద్ధృతాః। దృష్టా హనుమతా తత్ర న సా జనకనందినీ॥ ౨౨॥ సోపశ్యంస్తాం మహాబాహుః పశ్యంశ్చాన్యా వరస్త్రియః। విషసాద ముహుర్ధీమాన్ హనుమాన్మారుతాత్మజః॥ ౨౩॥ ఉద్యోగం వానరేంద్రాణాం ప్లవనం సాగరస్య చ। వ్యర్థం వీక్ష్యానిలసుతశ్చింతాం పునరుపాగమత్॥ ౨౪॥ అవతీర్య విమానాచ్చ హనుమాన్మా

ష్యతి-సోంగదః కిం వక్ష్యతి సమాగతాః సీతాన్వేషణార్థమాగతాః కిం వక్ష్యంతీత్యర్థః॥ ౯॥ ఏవం క్షణమాత్రం నిర్విద్య పునరుత్సాహమవలంబ్యాహ- అనిర్వేద ఇత్యాదినా॥ అనిర్వేదః అలంబుద్ధిరాహిత్యం-ఉత్సాహ ఇత్యర్థః- అనిర్వేదకృతం ఉత్సాహప్రయుక్తం॥ ౧౧॥ ॥ చిత్రేతి ॥ నిష్కుటా గృహారామాః-తన్మధ్యగాః వీథ్యశ్చ॥ భూమీతి॥ భూమీగృహాన్ భూబిలగృహాన్-చైత్యగృహాన్ బుద్ధాయతనాని - గృహాతిగృహకానపి గృహానతీత్య అనతిదూరే స్వైరవిహారార్థం నిర్మితగృహాన్॥ ౧౪॥ ఉత్పతన్నితి॥ ఉత్పతన్ ఉన్నతమారుహన్-నిపతన్ తతోవరోహన్-నిష్పతన్ నిష్క్రామన్ బిలగృహే ప్రవిశన్ ఉత్పతన్ పునస్తేభ్య ఉద్గచ్ఛన్॥ ౧౬॥ తి॥ యం స కపిర్న జగామ స తాదృశశ్చతురంగుళమాత్రోప్యవకాశో న విద్యతే॥ ౧౭॥ ప్రాకారేతి॥ ప్రాకారాంతరరథ్యాః ప్రాకారాంతరమధ్యవర్తిమహాప్రాకార దిగ్గృహవీథ్యః వేదికాశ్చైత్యసంశ్రయాః చతుష్పథవర్తివృక్షాధారభూత వేదికాః॥ ౧౯॥ తి॥ రాఘవనందినీ రామప్రియా॥ ౨౧॥ ప్రమథ్యేతి॥ ప్రమథ్య నాగకన్యా బలాద్ధృతా ఇత్యనేన బందీకృతానాం గ్రహణం-పూర్వం తూఢానాం నాగకన్యానాం అతో న పునరుక్తిః॥ ౨౨॥ ౨౪॥ తి॥ అవతీర్య విమానాచ్చేతి-పునరారుహ్యావరుహ్య చేత్యర్థః విమాన

ద్వాదశస్సర్గః. *************** విమానాదిత్యాది॥ఇదానీం విమానాదవతరణోక్త్యా మధ్యే విమానమధిరూఢ ఇత్యవగమ్యతే- వేగవత్త్వే దృష్టాంతమాహ-విద్యుదితి॥౧॥సంపరిక్రమ్యేతి॥సంపరిక్రమ్య ప్రాకారమితి శేషః-అబ్రవీత్ స్వయమితి శేషః॥౨॥భూయిష్ఠమితి॥లోళితా-బహుశోన్విష్టేత్యర్థః॥౩॥పల్వలానీత్యాది॥ సరితః-క్షుద్రనద్యః-అనూపవనాంతాః-జలప్రాయవనప్రదేశాః॥౪॥౫॥కిన్న్వితి॥సీతా అయోనిజా-వైదేహీ జన్మభూమిప్రయుక్తాతిశయవతీ-మైథిలీ ఆచారప్రధానకులోత్కర్షవతీ-అథశబ్దస్సముచ్చయే-ఏవంభూతా జనకాత్మజా దుష్టచారిణం రావణం వివశా కామపరవశా సతీ-ఉపతిష్ఠేత కిం న-నేత్యర్థః॥౬॥కిన్న్వితి ॥ సీతేత్యనేనాయోనిజత్వప్రయుక్తవైశిష్ట్యం ద్యోత్యతే-అథశబ్దార్థో గుణసముచ్చయః-వైదేహీత్యనేన దేశసంబంధకృతవైశిష్ట్యం- మైథిలీత్యనేన సదాచారయుక్తసత్పురుషవాసభూతనగరసంబంధకృతవైశిష్ట్యం-జనకాత్మజేత్యనేన కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ ఇతి ప్రసిద్ధజనకసంబంధకృతవైశిష్ట్యం - ఏవం గుణవిశిష్టా దేవీ దుష్టచారిణం రావణం-ఉపతిష్ఠేత కిం ను ప్రాప్నుయాత్కిం ను మిత్రత్వేన ప్రాప్నుయాత్కిం ను న ప్రాప్నుయాదేవేత్యర్థః-ఉపాద్దేవపూజాసంగతికరణమిత్రకరణపథిష్వితి వక్తవ్యమిత్యాత్మనేపదం॥౭॥అథాస్యా అదర్శనే హేతూనుత్ప్రేక్షతే-క్షిప్రమిత్యాదినా॥రామబాణానాం రామబాణేభ్యః॥౮॥అథవేతి॥ సాగరం ప్రేత్య భీతం హృదయం సాగరే పతితమితి మన్యే-హృదయస్య భయస్థానత్వేన తన్మూలతయా తచ్ఛరీరం లక్ష్యతే॥౯॥రావణస్యేతి॥పీడితేన పీడనేన॥౧౦॥ఉపర్యుపరీతి॥ ఉపర్యుపరి సాగరం-సాగరస్య సన్నిహితోపరిప్రదేశే-ఉపర్యధ్యధసస్సామీప్య ఇతి ద్విర్వచనం-ధిగుపర్యాదిషు త్రిష్వితి ద్వితీయా॥౧౧॥అహో ఇతి ఖేదే॥౧౨॥ అథవే

రుతాత్మజః। చింతాముపజగామాథ శోకోపహతచేతనః॥౨౫॥ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే-ద్వాదశస్సర్గః. *************************

విమానాత్తు సుసంక్రమ్య ప్రాకారం హరియూథపః। హనుమాన్వేగవానాసీద్యథా విద్యుద్ఘనాంతరే॥౧॥సంపరిక్రమ్య హనుమాన్రావణస్య నివేశనాత్। అదృష్ట్వా జానకీం సీతామబ్రవీద్వచనం కపిః॥౨॥భూయిష్ఠం లోళితా లంకా రామస్య చరతా ప్రియమ్। న హి పశ్యామి వైదేహీం సీతాం సర్వాంగశోభనామ్॥౩॥పల్వలాని తటాకాని సరాంసి సరితస్తథా। నద్యోనూపవనాంతాశ్చ దుర్గాశ్చ ధరణీధరాః * లోళితా వసుధా సర్వా న తు పశ్యామి జానకీమ్॥౪॥ఇహ సంపాతినా సీతా రావణస్య నివేశనే * ఆఖ్యాతా గృధ్రరాజేన న చ పశ్యామి తామహమ్॥౫॥కిన్ను సీతాథ వైదేహీ మైథిలీ జనకాత్మజా * ఉపతిష్ఠేత వివశా రావణం దుష్టచారిణమ్॥౬॥ క్షిప్రముత్పతతో మన్యే సీతామాదాయ రక్షసః * బిభ్యతో రామబాణానామంతరా పతితా భవేత్॥౭॥ అథవా హ్రియమాణాయాః పథి సిద్ధనిషేవితే * మన్యే పతితమార్యాయా హృదయం ప్రేక్ష్య సాగరమ్॥౮॥రావణస్యోరువేగేన భుజాభ్యాం పీడితేన చ * తయా మన్యే విశాలాక్ష్యా త్యక్తం జీవితమార్యయా॥ ౯॥ ఉపర్యుపరి వా నూనం సాగరం క్రమతస్తదా * వివేష్టమానా పతితా సముద్రే జనకాత్మజా॥౧౦॥అహో క్షుద్రేణ వానేన రక్షంతీ శీలమాత్మనః * అబంధుర్భక్షితా సీతా రావణేన తపస్వినీ॥ ౧౧॥ అథవా రాక్ష

ఏవైతత్సర్వదర్శనమితి తత్త్వం ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - ద్వాదశస్సర్గః *
విమానాదితి॥స వేగవాన్ హనుమాన్ విమానాత్ ప్రాకారం సంక్రమ్య ఘనాంతరే విద్యుదివాసీదిత్యన్వయః-అనేనౌపమ్యేన ప్రాకార ఇంద్రనీలకృత ఇత్యవగమ్యతే॥౧॥సమితి॥నివేశనాత్సంపరిక్రమ్య ప్రాకారమితి శేషః॥౨॥భూయిష్ఠమితి ॥ భూయిష్ఠం లోడితా బహుశోన్విష్టేత్యర్థః॥౩॥పల్వలానీతి॥సరితః క్షుద్రనద్యః-అనూపవనాంతాః-జలప్రచురవనప్రదేశాః॥౪॥ఇ॥నన్వనుపలబ్ధిప్రమాణాదభావనిశ్చయ ఏవాస్త్విత్యత ఆహ-ఇహేతి॥ రావణనివేశన ఏవాఖ్యాతా-తద్వచశ్చ ప్రమాణం- న తు దృశ్యతే త్ర కిమిదమితి॥౫॥కిన్న్వితి॥సీతేత్యనేన అయోనిజత్వప్రయుక్తం వైశిష్ట్యం ద్యోత్యతే-అథశబ్దశ్చార్థో గుణసముచ్చయపరః-వైదేహీత్యనేన దేశసంబంధకృతవైశిష్ట్యం.మైథిలీత్యనేన సదాచారయుక్తసత్పురుషావాసనగరసంబంధనిబంధనవైశిష్ట్యం - జనకాత్మజేత్యనేన - కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ ఇతి ప్రసిద్ధజనకసంబంధకృతవైశిష్ట్యం ఏవం గుణవిశిష్టా దేవీ దుష్టచారిణం రావణముపతిష్ఠేత కిన్ను-మిత్రత్వేన ప్రాప్నుయాత్కిన్ను-న ప్రాప్నుయాదేవేత్యర్థః॥౬॥
అదర్శనే హేతూనాహ॥క్షిప్రమిత్యాదినా॥రామబాణానాం బాణేభ్యః॥౭॥ఇ॥రామపరోక్షం తథా భయాద్యోగాత్పతనాంతరం అథవేతి ॥ హృదయం పతితం మనఉత్క్రాంతం-మనఉత్క్రమణస్యైవ మరణత్వాత్ ॥౮॥ రావణస్యేతి॥పీడితేన పీడనేన॥౧౪॥అథవేతి॥నిహితాం భూగృహాదౌ స్థాపితాం మన్యే॥ ౧౫॥ఏవం పీడ్యమా

తి॥దుష్టభావాభిః సాపత్న్యప్రయుక్తక్రోధాభిః॥౧౨॥౧౩॥హా రామేతి॥న్యస్తదేహా త్యక్తదేహా భవిష్యతి భవేదిత్యర్థః॥౧౪॥అథవేతి॥నిహితా భూగృహాదౌ గూఢం స్థాపితా-లాలప్యతే ముహుర్ముహుః ప్రలపతి॥౧౫॥ఏవం నిరుధ్యమానాపి సీతా రావణస్య వశం న వ్రజేదిత్యాహ జనకస్యేతి॥కథం వ్రజేత్ - న వ్రజేదేవేత్యర్థః॥౧౬॥నను కించింతయా గత్వా యథావృత్తం నివేద్యతామిత్యాశంక్య తదనుచితమిత్యాహ వినష్టేతి॥వినష్టా భూగృహాదౌ స్థాపనేనాదర్శనం గతా - ణశ అదర్శన ఇతి ధాతోర్నిష్ఠా-ప్రణష్టా సముద్రపతనాదినా త్యక్తజీవితా-ఉపసర్గాదసమాసేపి ణోపదేశస్యేతి ణత్వం- మృతా రామవిరహదుఃఖాసహిష్ణుతయా స్వయం మృతా॥౧౭॥ నివేద్యమానఇతి॥నివేద్యమానే వక్ష్యమాణో దోషస్స్యాత్ దోషస్స్యాదనివేదనే యథావృత్తానివేదనే స్వామివంచనదోషస్స్యాత్ -విషమం పరస్పరవిరుద్ధం॥౧౮॥ అస్మిన్నితి॥హనుమాన్-అస్మిన్కార్యే ఏవంగతే ఏవం విషమత్వే ప్రాప్తే సతి-కిం ప్రాప్తకాలం కాలోచితం-క్షమం సమర్థం చ భవేదితి మతం పక్షం-భూయః ప్రవిచారయత్॥౧౯॥౨౦॥పురుషార్థాభావమాహ మమేదమితి॥౨౧॥౨౨॥నివేద్యమానే దోషస్స్యాదిత్యేతదుపపాదయతి గత్వేత్యాదినా॥అప్రియమితిచ్ఛేదః॥౨౩॥పరుషమితి॥పరుషం శ్రవణకటుకం-దారుణం భయంకరం-క్రూరం-ఉగ్రం-తీక్ష్ణం-అసహ్యం ఇంద్రియతాపనం ఇంద్రియక్షోభకం సీతానిమిత్తం సీతావిషయం॥౨౪॥తంత్వితి॥పంచత్వగతమానసం మరణేకృతనిశ్చయం॥౨౫॥౩౨॥సాంత్వేనేతి॥మానేన ప్రత్యుత్థానాదినా॥౩౩॥నవసేత్స్వితి॥నిరోధేషు గృహాదిసంవృతప్రదేశేషు॥౩౫॥

సేంద్రస్యపత్నీభిరసితేక్షణా * అదుష్టాదుష్టభావాభిర్భక్షితా సా భవిష్యతి॥౧౨॥సంపూర్ణచంద్రప్రతిమం పద్మపత్రనిభేక్షణమ్* రామస్యధ్యాయతీ వక్త్రం పంచత్వం కృపణా గతా॥౧౩॥హా రామ లక్ష్మణేత్యేవం హాయోధ్యే చేతి మైథిలీ * విలప్య బహు వైదేహీ న్యస్తదేహా భవిష్యతి॥౧౪॥ అథవా నిహితా మన్యే రావణస్య నివేశనే * నూనం లాలప్యతే సీతా పంజరస్థేవ శారికా॥౧౫॥జనకస్య సుతా సీతా రామపత్నీ సుమధ్యమా * కథముత్పలపత్రాక్షీ రావణస్య వశం వ్రజేత్॥౧౬॥వినష్టా వా ప్రణష్టా వా మృతా వా జనకాత్మజా * రామస్య ప్రియభార్యస్య న నివేదయితుం క్షమమ్॥౧౭॥ నివేద్యమానే దోషస్స్యాద్దోషస్స్యాదనివేదనే* కథన్ను ఖలు కర్తవ్యం విషమం ప్రతిభాతి మే॥౧౮॥అస్మిన్నేవంగతే కార్యే ప్రాప్తకాలం క్షమం చ కిమ్ * భవేదితి మతం భూయో హనుమాన్ప్రవిచారయత్॥౧౯॥ యది సీతామదృష్ట్వాహం వానరేంద్రపురీమితః * గమిష్యామి తతః కో మే పురుషార్థో భవిష్యతి॥౨౦॥మమేదం లంఘనం వ్యర్థం సాగరస్య భవిష్యతి * ప్రవేశశ్చైవ లంకాయా రాక్షసానాం చ దర్శనమ్॥౨౧॥కిం మాం వక్ష్యతి సుగ్రీవో హరయో వా సమాగతాః * కిష్కింధాం సమనుప్రాప్తం తౌ వా దశరథాత్మజౌ॥౨౨॥గత్వా తు యది కాకుత్స్థం వక్ష్యామి పరమప్రియమ్ * న దృష్టేతి మయా సీతా తతస్త్యక్ష్యతి జీవితమ్॥౨౩॥పరుషం దారుణం క్రూరం తీక్ష్ణమింద్రియతాపనమ్*సీతానిమిత్తం దుర్వాక్యం శ్రుత్వా స న భవిష్యతి॥౨౪॥తం తు కృచ్ఛ్రగతం దృష్ట్వా పంచత్వగతమానసమ్ * భృశానురక్తో మేధావీ న భవిష్యతి లక్ష్మణః॥౨౫॥ వినష్టౌ భ్రాతరౌ శ్రుత్వా భరతోపి మరిష్యతి * భరతం చ మృతం దృష్ట్వా శత్రుఘ్నో న భవిష్యతి॥౨౬॥ పుత్రాన్మృతాన్సమీక్ష్యాథ న భవిష్యంతి మాతరః * కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ కైకేయీ చ న సంశయః॥౨౭॥కృతజ్ఞస్సత్యసంధశ్చ సుగ్రీవః ప్లవగాధిపః *రామం తథాగతం దృష్ట్వా తతస్త్యక్ష్యతి జీవితమ్॥౨౮॥ దుర్మనా వ్యథితా దీనా నిరానందా తపస్వినీ * పీడితా భర్తృశోకేన రుమా త్యక్ష్యతి జీవితం॥౨౯॥వాలిజేన తు దుఃఖేన పీడితా శోకకర్శితాః*పంచత్వం చ గతే రాజ్ఞి తారాపి న భవిష్యతి॥౩౦॥మాతాపిత్రోర్వినాశేన సుగ్రీవవ్యసనేన చ * కుమారోప్యంగదః కస్మాద్ధారయిష్యతి జీవితమ్॥౩౧॥ భర్తృజేన తు దుఃఖేన హ్యా

నాపి సీతా రావణస్య వశం న వ్రజేదిత్యాహ జనకస్యేతి॥౧౬॥నను కిమేతాదృశవిచారేణ-గత్వా యథావృత్తం నివేద్యతామిత్యత ఆహ॥వినష్టేత్యాది॥దృశ్యదేశే మాయయా అదర్శనం వినాశః అదృశ్యదేశే అవస్థాపనం ప్రణాశః రామవిశేషజనితదుఃఖేన స్వయం మృతా వా॥౧౭॥నివేద్యమానఇతి॥దోషో వక్ష్యమాణః అనివేదనే యథావృత్తాంతాకథనే దోషః స్వామివంచనకరణరూపః స్యాత్॥౧౮॥అస్మిన్నితి॥ప్రాప్తకాలం కాలోచితం-క్షమం సమర్థం-కిం భవేత్ - ఇతి మతం పక్షం భూయః ప్రవిచారయత్ ప్రవ్యచారయత్॥౧౯॥౨౩॥పరుషమితి॥పరుషం కర్ణకఠోరం దారుణం భయంకరం- క్రూరముగ్రం - తీక్ష్ణమసహ్యం-ఇంద్రియతాపనం ఇంద్రియక్షోభకం-స రామః॥౨౪॥తమితి॥పంచత్వగతమానసం మరణేకృతనిశ్చయం॥౩౩॥నేతి॥ నిరోధేషు గృహాదిసంవృతప్రదేశేషు॥౩౮॥ మయీతి॥ ధరిష్యతి ప్రాణానితి శే

విషమితి || ప్రచరిష్యంతికరిష్యంతీత్యర్థః-శస్త్రంశస్త్రపతనం||౩౬|| ఘోరమితి||ఆరోదనంఆసమంతాద్రోదనం|| ౩౯|| హస్తేతి|| హస్తాదానఃహస్తపతితభోజీ ముఖాదానఃముఖపతితభోజీ-వృక్షమూలికఃవృక్షమూలవాసీ|| ౪౦ || సాగరానూపజఇతి || బహుమూలఫలోదక ఇతిస్వరూపకథనం - అరణీసుతంఅరణ్యుత్పన్నం|| ౪౧||ఉపవిష్టస్యేతి||ఉపవిష్టస్యప్రాయోపవిష్టస్య-లింగినీంలింగంసన్యాసఃఅనశనంతద్వతీలింగినీతాం-సాధయిష్యతః-లింగినమితిక్వచిత్పాఠః- తత్రలింగంశరీరంతద్వాన్-లింగీఆత్మానంసాధయిష్యతః-శరీరాదాత్మానంమోచయిష్యతఇత్యర్థః-శ్వాపదానిశ్వాపదాఃవ్యాఘ్రాదయః||౪౨||నచైవమాత్మత్యాగేదోషఇత్యాహ-ఇదమితి||నిర్యాణంమరణం-అపఃఅపః||౪౩||సుజాతేతి||సుజాతమూలాఆదౌలంకాదిదేవతాజయేనశోభనప్రారంభా-సుభగాచంద్రోదయేనరమ్యా-కీర్తిమాలామకీర్తిమయమాలా-యశస్వినీహనుమతోలంకాప్రవేశరాత్రిరితిలోకేవిఖ్యాతా - చిరరాత్రీజాగరణేనదీర్ఘభూతారాత్రిః-ప్రభగ్నాసమాప్తా- ఏవంకల్యాణీయంరాత్రిఃసీతామపశ్యతోమేవ్యర్థైవజాతేత్యర్థః-కృదికారాదక్తినఇతిదీర్ఘః||౪౪||ఆత్మత్యాగాపేక్షయాతాపసభావఏవజ్యాయానిత్యాహ-తాపసఇతి||వాశబ్దోవధారణే||ని||వాస్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థే చ సముచ్చయఇతివిశ్వః||౪౫||మాభూత్సుగ్రీవసమీపగమనం అంగదాదిభిస్సంయుజ్యతామిత్యాశంక్యాహ-యదీతఇతి||౪౬||వినాశఇతి||బహవోదోషాఃపూర్వోక్తాస్సర్వవినాశాదయః- సంగమఃశ్రేయస్సంగమః||౪౭|| రావణమితి||ప్రత్యాచీర్ణంప్రత్యాచరితం-ప్రతికృ

భిభూతా వనౌకసః * శిరాంస్యభిహనిష్యంతితలైర్ముష్టిభిరేవచ||౩౨||సాంత్వేనానుప్రదానేనమానేనచయశస్వినా *లాలితాఃకపిరాజేనప్రాణాంస్త్యక్ష్యంతివానరాః || ౩౩ || నవనేషునశైలేషుననిరోధేషువాపునః * క్రీడామనుభవిష్యంతిసమేత్యకపికుంజరాః || ౩౪ || సపుత్రదారాస్సామాత్యాభర్తృవ్యసనపీడితాః * శైలాగ్రేభ్యఃపతిష్యంతిసమేత్యవిషమేషుచ|| ౩౫||విషముద్బంధనంవాపిప్రవేశంజ్వలనస్యవా * ఉపవాసమథోశస్త్రంప్రచరిష్యంతివానరాః||౩౬||ఘోరమారోదనంమన్యేగతేమయిభవిష్యతి*ఇక్ష్వాకుకులనాశశ్చనాశశ్చైవవనౌకసామ్||౩౭|| సోహంనైవగమిష్యామికిష్కింధాంనగరీమితః * నచశక్ష్యామ్యహంద్రష్టుంసుగ్రీవంమైథిలీంవినా||౩౮||మయ్యగచ్ఛతిచేహస్థేధర్మాత్మానౌమహారథౌ * ఆశయాతౌధరిష్యేతేవానరాశ్చమనస్వినః|| ౩౯ || హస్తాదానోముఖాదానోనియతోవృక్షమూలికః * వానప్రస్థోభవిష్యామిహ్యదృష్ట్వాజనకాత్మజామ్||౪౦||సాగరానూపజేదేశేబహుమూలఫలోదకే * చితాంకృత్వాప్రవేక్ష్యామిసమిద్ధమరణీసుతమ్||౪౧||ఉపవిష్టస్యవాసమ్యగ్లింగినీంసాధయిష్యతః * శరీరంభక్షయిష్యంతివాయసాశ్శ్వాపదానిచ ||౪౨||ఇదంమహర్షిభిర్దృష్టంనిర్యాణమితిమేమతిః * సమ్యగాపఃప్రవేక్ష్యామినచేత్పశ్యామిజానకీమ్||౪౩|| సుజాతమూలాసుభగాకీర్తిమాలాయశస్వినీ * ప్రభగ్నాచిరరాత్రీయంమమసీతామపశ్యతః||౪౪||తాపసోవాభవిష్యామినియతోవృక్షమూలికః * నేతఃప్రతిగమిష్యామితామదృష్ట్వాసితేక్షణామ్||౪౫|| యదీతఃప్రతిగచ్ఛామిసీతామనధిగమ్యతామ్ * అంగదస్సహతైస్సర్వైర్వానరైర్నభవిష్యతి||౪౬||వినాశేబహవోదోషాజీవన్ప్రాణిపశ్యతి * తస్మాత్ప్రాణాన్ధరిష్యామిధ్రువోజీవితసంగమః||౪౭||ఏవంబహువిధందుఃఖంమనసాధారయన్ముహుః * నాధ్యగచ్ఛత్తదాపారంశోకస్యకపికుంజరః||౪౮||రావణంవావధిష్యామిదశగ్రీవంమహా

షః||౩౯||హస్తేతి||హస్తాదానఃహస్తపతితఫలపర్ణాద్యాశీ-ముఖాదానఃముఖపతితభోజీ-వృక్షమూలికఃవృక్షమూలవాసీ||౪౦||సాగరేతి||అరణీసుతంఅగ్నిం||౪౧|| ఉపవిష్టస్యేతి||ఉపవిష్టస్యప్రాయోపవిష్టస్య-లింగినంలింగశరీరమస్యాస్తీతిలింగీ- తంఆత్మానమిత్యర్థః-సాధయిష్యతఃశరీరాన్మోచయిష్యతః- శ్వాపదానిశ్వాపదాః వ్యాఘ్రాదయః||౪౨||నచాత్మహత్యాదోషాపీత్యాహ-ఇదమితి ||నిర్యాణంమరణం-అపఃఅపః||౪౩||సుజాతేతి || ఆదితఆరభ్యసీతాన్వేషణోపయుక్తతయాశోభనమూలా-సుభగాసీతాన్వేషణసౌకర్యాపాదకచంద్రికయామనోహరా- కీర్తిమాలాకీర్తనంకీర్తిఃసీతాన్వేషణసహకారిణీతిసవైఃక్రియమాణాకీర్తిరేవమాలాయస్యాస్సా-యశస్వినీహనుమల్లంకాప్రవేశరాత్రిరితిఖ్యాతిమతీ-చిరరాత్రిఃచిరకాలవిశిష్టరాత్రిః-దీర్ఘరాత్రిరితియావత్ - అనేనరామకార్యసహాయేచ్ఛయా రాత్రిరపివర్ధితవతీత్యవగమ్యతేసీతామపశ్యతోమమప్రభగ్నానిష్ఫలాజాతేత్యర్థః||౪౪||పూర్వోక్తయోఃతాపసపక్షమరణపక్షయోఃప్రథమంపక్షమవలంబ్యాహ||తాపసఇత్యాదినా||౪౬||వినాశఇతి||జీవితసంగమఃజీవితేసంగమఃశ్రేయస్సంగమఃధ్రువః||౪౭||కిందైన్యేనవిక్రమిష్యామీత్యాహ||రావణమితి||హృతాసీతాకా

తమితియావత్॥ రా॥ రావణమితి॥ వాశబ్దోవధారణే-హృతా సీతా కామమస్తు యథాతథావాభవతు-రావణంవధిష్యామ్యేవ-వధేనకింభవిష్యతీత్యత్రాహ-ప్రత్యా చీర్ణంభవిష్యతీతి- ప్రత్యాచీర్ణం ప్రత్యాచరణం-వైరనిర్యాతనమితియావత్ ॥౧౯॥ అథవేతి॥ పశుంపశుపతేరివేతి-పశుపతేఃఅగ్నేః-పశుంఅజమివ- ఇమంపశుంప శుపతే తేఽభ్యబధ్నాన్త్వగ్న ఇతి శ్రుతేః ।అనేనసుప్రాపత్వముక్తం॥౨౦॥ ఇతీతి॥ ప్రథమంచింతావిచారః- తతోధ్యానంజ్ఞాతవ్యవిషయనిరంతరప్రత్యయః - తత శ్చింతేతిఉదరింతచింతోచ్యతే॥౨౧॥ చింతాప్రకారమాహ యావదితి॥ ౨౨ ॥ యదిపూర్వమేవసంపాతివచనప్రామాణ్యేనరామోత్రానీయేతతదాపహాన్ప్ర మాదస్స్యాదిత్యాహ-సంపాతీతి॥౨౬॥ జిత్వేతి॥ సిద్ధింతపఃఫలం॥౨౭॥ సర్వాన్దేవాన్నమస్యంతి రామస్యాదేయశస్వినఇత్యుక్తరీత్యాఅభిమతలాభత్వర యాసర్వాన్నమస్కరోతి-నమోస్త్వితి॥౨౮॥ సతేభ్యస్త్విత్యాదిశ్లోకద్వయమేకాన్వయం॥ నమస్కృత్యాలోకనరూపక్రియాభేదాత్తచ్ఛబ్దద్వయం-సనమస్కృ త్యఅశోకవనికాం ప్రతిఉద్దిశ్యసర్వాదిశస్సమాలోక్యఅశోకవనికాంపరిచ్ఛేత్తుం తస్యాస్సర్వాదిశోదృష్ట్వా తాం సమనసాగత్వాఉత్తరంచింతయామాసేతి యోజ నా-అశోకశబ్దస్సంజ్ఞాపేవ్యాఖ్యాతః॥౩౧॥ ధ్రువమితి॥ రక్షోబహులేరక్షకరాక్షసబహులే- వనాకులాజలావృతా- ద్రుమషండమండితావా - సర్వసంస్కారైః కర్షణతృణనిరసనాదిభిఃసంస్కృతాకృతాతిశయాధానా-అశోకవనికాధ్రువంచింత్యాభవిష్యతి- అవశ్యమన్వేషణీయాభవేదిత్యర్థః॥౩౨॥ రక్షిణ ఇతి॥ అత్రఅ శోకవనికాయాం-విహితాఃనియుక్తాః-సర్వాత్మాసర్వమాప్నోతీతిసర్వాత్మావాయుః-సోపినాతిక్షోభం ప్రవాతి-అతికంపనపూర్వకంనాత్రసంచరతీత్యర్థః॥౩౩॥ ఏవంభూతప్రదేశేభవతఃకథంగమనమిత్యాశంక్యాహ-సంక్షిప్తఇతి ॥ మయా-అయమాత్మాదేహః-రామార్థేరామప్రయోజనసిద్ధ్యర్థం - రావణస్యచార్థేగావ

బలమ్ ॥ కామమస్తుహృతా సీతా ప్రత్యాచీర్ణంభవిష్యతి॥౧౯॥ అథవైనం సముత్క్షిప్య ఉపర్యుపరి సాగరమ్ ॥ రామాయోపహరిష్యామి పశుంపశుప తేరివ॥౨౦॥ ఇతిచింతాం సమాపన్నస్సీతామనధిగమ్య తామ్ ॥ ధ్యానశోకపరీతాత్మా చింతయామాస వానరః॥౨౧॥ యావత్సీతాం హి పశ్యామి రామ పత్నీం యశస్వినీమ్ ॥ తావదేతాం పురీం లంకాం విచినోమి పునఃపునః॥౨౨॥ సంపాతివచనాచ్చాపి రామం యద్యానయామ్యహమ్ ॥ అపశ్యన్రాఘ వోభార్యాం నిర్దహేత్సర్వవానరాన్॥౨౩॥ ఇహైవ నియతాహారో వత్స్యామి నియతేంద్రియః ॥ నమత్కృతే వినశ్యేయుస్సర్వే తే నరవానరాః॥ ౨౪॥ అశోకవనికాచేయం దృశ్యతే యా మహాద్రుమా ॥ ఇమామధిగమిష్యామి నహీయం విచితా మయా॥ ౨౫ ॥ వసూన్రుద్రాంస్తథాదిత్యానశ్వి నౌ మరుతోపిచ ॥ నమస్కృత్వా గమిష్యామి రక్షసాం శోకవర్ధనః॥౨౬॥ జిత్వా తు రాక్షసాన్సర్వానిక్ష్వాకుకులనందినీమ్ ॥ సంప్రదాస్యామి రా మాయ యథాసిద్ధిం తపస్వినే॥౨౭॥ సముహూర్తమివధ్యాత్వా చింతావిగ్రథితేంద్రియః ॥ ఉదతిష్ఠన్మహాతేజా హనుమాన్మారుతాత్మజః॥౨౮॥ న మోస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయ దేవ్యై చ తస్యై జనకాత్మజాయై। నమోస్తు రుద్రేంద్రయమానిలేభ్యో నమోస్తు చంద్రార్కమరుద్గణేభ్యః॥ ౨౯ ॥ స తేభ్యస్తు నమస్కృత్య సుగ్రీవాయ చ మారుతిః ॥ దిశస్సర్వాస్సమాలోక్య హ్యశోకవనికాం ప్రతి ॥ సగత్వా మనసా పూర్వమశోకవనికాం శు భామ్ ॥ ఉత్తరం చింతయామాస వానరో మారుతాత్మజః॥౩౧॥ ధ్రువంతు రక్షోబహులా భవిష్యతి వనాకులా ॥ అశోకవనికా చింత్యా సర్వసంస్కా రసంస్కృతా॥౩౨॥ రక్షిణశ్చాత్ర విహితా నూనం రక్షంతి పాదపాన్ ॥ భగవానపి సర్వాత్మా నాతిక్షోభం ప్రవాతి వై॥౩౩॥ సంక్షిప్తోయం మయా

మస్తుయథాతథావాభవతు-రావణంవధిష్యామ్యేవ- తేనకిం-ప్రత్యాచీర్ణం ప్రత్యాచరణంవైరనిర్యాతనమితియావత్ ॥౨౧॥ చింతాప్రకారమేవాహ- యావదితి॥ పశ్యామివిచినోమీతిచలట్ భవిష్యదర్థే॥౨౨॥ సీతామదృష్ట్వైవ సంపాతివచనాద్రామః సమానీయేత-తదామహాననర్థోభవేదిత్యాహ - సంపాతీతి ॥ ౨౩ ॥ ఇహేతి॥ వినశ్యేయుఃసీతామదృష్ట్వాతత్రమద్గమనానంతరమితిభావః॥౨౪॥ జిత్వేతి॥ సిద్ధిమివతపఃఫలమివ॥౨౭॥ సఇతి ॥ చింతావిగ్రథితేంద్రియఃవ్యాకులేంద్రియః॥ ౨౯॥ సతేభ్యఇతి॥ సుగ్రీవాయచేత్యత్రనమశ్చక్రఇతికరోతేర్విపరిణామఃఅశోకవనికాంగతఃమనసేతిశేషః- అశోకవనికాం ప్రతీతిపాఠేసమాలోకయదిత్యాలోకయతే ర్విపరిణామః-అన్యథాతచ్ఛబ్దోతిరిచ్యతే॥౩౦॥ సఇతి॥ మనసాగత్వాగంతుంనిశ్చిత్యేత్యర్థః ఉత్తరంఉత్తరకర్తవ్యం-వనాకులాకాననావృతా॥౩౨॥ రక్షిణఇతి॥అ త్రఅశోకవనికాయాంనిహితాఃనియుక్తాః-సర్వాత్మావాయుః॥౩౩॥ సంక్షిప్తఇతి॥ రామార్థేరావణస్యచేతిగూఢవృత్త్యాసీతాదర్శనస్యాకాంక్షితత్వాత్ రావణ

ణాదృశ్యత్వార్థంచ-సంక్షిప్తః అల్పీకృతః ఏవంమాయా కార్యానుకూలో యత్నః కృతః-కార్యసిద్ధింతు దేవావిధాస్యంతీత్యాహ-సిద్ధిమితి-సంవిధాస్యంతిదదత్విత్యర్థః॥౬౪॥ బ్రహ్మేత్యాది॥శర్వః రుద్రః॥౬౫॥ఉక్తమర్థంపునస్సంగృహ్ణాతి-సిద్ధింసర్వాణిభూతానీతి॥ భూతానాంప్రభుః ఉక్తబ్రహ్మరుద్రాద్యధిపతిః-పరిశేషాద్విష్ణురిత్యవగమ్యతే-పంథాః గోచరః యేషాం తేపథిగోచరాః మార్గవర్తినః॥౬౬॥తదితి॥తత్తస్మాత్కారణాత్ -ఉన్నతా నాసికా యస్య తదున్ననసం- ఉపసర్గాచ్చేతి సమాసాంతోచ్ ప్రత్యయః-నసాదేశశ్చ-అవ్రణంఅనవద్యం-తత్ అభిజ్ఞాతత్వేన రామేణ నివేదితం॥౬౭॥శుద్ధేణేతి॥ సుదారుణాలంకృతవే[షధా]రిణా సుదారుణత్వేప్యాపాతప్రసన్నవేషధారిణా॥ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే త్రయోదశస్సర్గః.*

స ముహూర్తమిత్యాది॥ ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే- ప్రాకారంఅశోకవనికాప్రాకారం-తస్య వేశ్మనః రావణస్యగృహాత్ -అవప్లుతః ప్రాప్తః॥౧॥సత్వితి॥సంహృష్టసర్వాంగః పులకితసర్వాంగః-వసంతాదౌ- పౌర్ణమాస్యామాసాం సంపాద్యేతి పక్షమనుసృత్య ఫాల్గునపౌర్ణమాసీప్రపూర్వదినత్వేన వసంతాదావిత్యుక్తం-సాలాన్ సర్జకాన్-భవ్యాన్ శుభానిత్యశోకవిశేషణం-యద్వా భవంరుద్రమర్హంతీతి భవ్యాః రుద్రప్రియపుష్పాః వృక్షవిశేషాః - ఉద్దాలకాన్ బహువారకాన్ నాగవృక్షాన్ నాగకేసరవృక్షాన్-కపిముఖాన్ మర్కటకాన్॥౩॥౪॥స ప్రవిశ్యేత్యాది॥ కాంచనైః కాంచనమయైరివస్థితైః-చిత్రకాననాం చిత్రావాంతరవనాం- చంపకవనంచూతవనమిత్యేవంవిధవనవతీం-పుష్పాణ్యుపగచ్ఛంతీతి పుష్పోపగాః పుష్పసంపన్నాః తైః ఫలోపగైః ఫలసంపన్నైః॥౫॥ప్రహృష్టమనుజే కాలే వసంతే వసంతస్య

త్మా చ రామార్థే రావణస్య చ * సిద్ధిం మే సంవిధాస్యంతి దేవాస్సర్షిగణాస్త్విహ॥౬౪॥ బ్రహ్మా స్వయంభూర్భగవాన్ దేవాశ్చైవ దిశంతు మే*
సిద్ధిమగ్నిశ్చ వాయుశ్చ పురుహూతశ్చ వజ్రభృత్ ।వరుణః పాశహస్తశ్చ సోమాదిత్యౌ తథైవ చ * అశ్వినౌ చ మహాత్మానౌ మరుతశ్శర్వ ఏవ చ॥౬౫॥
సిద్ధిం సర్వాణి భూతాని భూతానాం చైవ యః ప్రభుః * దాస్యంతి మమ యే చాన్యే హ్యదృష్టాః పథిగోచరాః॥౬౬॥తదున్నసం పాండురదంతమవ్రణం
శుచిస్మితం పద్మపలాశలోచనమ్।ద్రక్ష్యే తదార్యావదనం కదాన్వహం ప్రసన్నతారాధిపతుల్యదర్శనమ్॥౬౭॥శుద్ధేణ పాపేన నృశంసకర్మణా సుదారుణాలంకృతవేషధారిణా।బలాభిభూతా హ్యబలా తపస్వినీ కథన్ను మే దృష్టిపథేద్య సా భవేత్ ॥౬౮॥ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే-త్రయోదశస్సర్గః.

స ముహూర్తమివ ధ్యాత్వా మనసా చాధిగమ్య తామ్। అవప్లుతో మహాతేజాః ప్రాకారం తస్య వేశ్మనః॥౧॥ స తు సంహృష్టసర్వాంగః ప్రాకారస్థో మహాకపిః।పుష్పితాగ్రాన్ వసంతాదౌ దదర్శ వివిధాన్ ద్రుమాన్ * సాలానశోకాన్ భవ్యాంశ్చ చంపకాంశ్చ సుపుష్పితాన్ ।ఉద్దాలకాన్నాగవృక్షాంశ్చూతాన్ కపిముఖానపి॥౩॥అథామ్రవణసంఛన్నాం లతాశతసమావృతామ్।జ్యాముక్త ఇవ నారాచః పుప్లువే వృక్షవాటికామ్॥౪॥ స ప్రవిశ్య విచిత్రాం తాం విహగైరభినాదితామ్।రాజతైః కాంచనైశ్చైవ పాదపైస్సర్వతో వృతామ్ * విహగైర్మృగసంఘైశ్చ విచిత్రాం చిత్రకాననామ్। ఉదితాదిత్యసంకాశాం దదర్శ హనుమాన్ కపిః * వృతాం నానావిధైర్వృక్షైః పుష్పోపగఫలోపగైః। కోకిలైర్భృంగరాజైశ్చ మత్తైర్నిత్యనిషేవితామ్ * ప్రహృష్టమనుజే కాలే మృగపక్షిసమాకులే।మత్తబర్హిణసంఘుష్టాం నానాద్విజగణాయుతామ్॥౮॥మార్గమాణో వరారోహాం రాజపుత్రీమనిందితామ్। సుఖప్రసుప్తాన్ విహగాన్ బోధయామాస వానరః॥౯॥ఉత్పతద్భిర్ద్విజగణైః పక్షైస్సాలాస్సమాహతాః। అనేకవర్ణా వివిధా ముముచుః

దర్శనపరిహారార్థత్వాచ్చోభయార్థత్వం॥౬౫॥సిద్ధిమితి॥దాస్యంతి దదతీత్యర్థః పథిగోచరాః దృష్టాః అదృష్టాశ్చ యే తే సిద్ధిం దాస్యంతు॥౬౬॥తదితి॥ సమున్నతా నాసా యస్య తత్సమున్ననసం.అవ్రణమనవద్యం॥౬౭॥శుద్ధేణేతి॥సుదారుణత్వేప్యలంకృతవేషధారిణా ప్రసన్నవేషధారిణా రావణేనేతి శేషః॥౬౮॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం- త్రయోదశస్సర్గః. ***********************

స ఇతి॥ తాం అశోకవనికాం మనసా అధిగమ్య తత్ర మనో నిధాయేత్యర్థః-తస్య రావణస్య వేశ్మనః వేశ్మప్రాకారాదిత్యర్థః-ప్రాకారం వనప్రాకారం అవప్లుతః ప్రాప్తః॥౩॥ అథేతి॥ ఆమ్రవణం చూతవనం॥౪॥*విహగైరితి॥చిత్రకాననాం చిత్రద్రుమషండాం*వృతామితి॥పుష్పోపగఫలోపగైః పుష్పాణ్యుపగచ్ఛంతీతి పుష్పోపగాః పుష్పసంపన్నాః ఏవం ఫలోపగాః*ప్రహృష్టమనుజే ప్రహృష్టజనే కాలే వసంతాదావిత్యర్థః॥౯॥ఉత్పతద్భిరితి॥పుష్పవృష్టయః పుష్పవృష్టీః॥౧౪॥నిర్ధూతేతి॥ధూతాః అక్షధూర్తాః॥౧౬

ప్రచురమన్మథత్వాత్ ప్రహృష్టమనుజత్వం॥౯॥ ఉత్పతద్భిరితి॥ సాలాః వృక్షాః॥ అనోకహః కుటస్సాల ఇత్యమరః। పుష్పవృష్ట్యాః పుష్పవృష్టిః॥౧౦॥౧౪॥ నిర్ధూతేతి॥ ధూర్తాః అక్షధూర్తాః॥౧౫॥౧౬॥ విహంగేతి॥ స్కంధమాత్రాశ్రయాః పుష్పాదీనామనాశ్రయా ఇత్యర్థః- అత ఏవ అగమాః అగమ్యాః అసేవ్యా ఇత్యర్థః - నిర్ధుతాః కంపితాః॥౧౭॥ నిర్ధూతకేశీతి॥ మృదితవర్ణకా మృష్టాంగరాగా - అంగరాగస్సమాలంభో వర్ణకశ్చ విలేపనమిత్యుక్తేః। నిష్పీతశుభదంతోష్ఠీ నిష్పీతతయా శుభదంతతుల్యోష్ఠీ॥౧౯॥ మహాలతానామితి॥ లతానాం దామాని ప్రతానాని॥౨౦॥ సతత్రేత్యాది॥ నత్యూహాః దాత్యూహాః- సంతానకాః కల్పవృక్షాః తైస్సమావృతాః- ఘనాః నిబిడాః- నానాగుల్మావృతాశ్చ తాః ఘనాశ్చేతి సమాసః- కరవీరకృతాంతరాః కరవీరైః కృతవిశేషాః॥౨౬॥ తత ఇత్యాది॥ జగతి లోకే రమ్యం- ఏతత్సదృశం రమ్యం కించిన్నాస్తీత్యర్థః- పర్వతం దదర్శేత్యన్వయః॥౨౭॥ శిలాగృహైరితి॥ జగతిపర్వతం- జగతీశబ్దస్య హ్రస్వభావ ఆర్షః- జగతీభూమిః- మృదితి యావత్ - తత్ప్రధానా జగతిపర్వతమిత్యుక్తం- యద్వా జగతిపర్వత ఇతి సంజ్ఞా॥౨౮॥ అథ నద్యాః కుపితయా నిర్గతయా సఖీసాంత్వనేన పునరాగతయా సామ్యం దర్శయతి - దదర్శేతి॥ పునరావృత్తతోయాం వృక్షాగ్రప్రతిహత్యా పునః పర్వతాభిముఖతోయప్రవాహాం- ఉపమానే ఉపమేయే చాన్వయాయ దదర్శేతి పదద్వయం॥౩౧॥ తస్యేతి॥ తస్య

పుష్పవృష్ట్యా॥౧౦॥ పుష్పావకీర్ణశ్శుశుభే హనుమాన్మారుతాత్మజః। అశోకవనికామధ్యే యథా పుష్పమయో గిరిః॥౧౧॥ దిశస్సర్వాః ప్రధావంతం వృక్షషండగతం కపిమ్। దృష్ట్వా సర్వాణి భూతాని వసంత ఇతి మేనిరే॥౧౨॥ వృక్షేభ్యః పతితైః పుష్పైరవకీర్ణా పృథగ్విధైః। రరాజ వసుధా తత్ర ప్రమదేవ విభూషితా॥౧౩॥ తరస్వినా తే తరవస్తరసాభిప్రకంపితాః। కుసుమాని విచిత్రాణి ససృజుః కపినా తదా॥౧౪॥ నిర్ధూతపత్రశిఖరాశ్శీర్ణపుష్పఫలద్రుమాః। నిక్షిప్తవస్త్రాభరణా ధూర్తా ఇవ పరాజితాః॥౧౫॥ హనూమతా వేగవతా కంపితాస్తే నగోత్తమాః। పుష్పపర్ణఫలాన్యాశు ముముచుః పుష్పశాలినః॥౧౬॥ విహంగసంఘైర్హీనాస్తే స్కంధమాత్రాశ్రయా ద్రుమాః। బభూవురగమాస్సర్వే మారుతేనేవ నిర్ధుతాః॥౧౭॥ నిర్ధూతకేశీ యువతిర్యథా మృదితవర్ణకా। నిష్పీతశుభదంతోష్ఠీ నఖైర్దంతైశ్చ విక్షతా * తథా లాంగూలహస్తైశ్చ చరణాభ్యాం చ మర్దితా। బభూవాశోకవనికా ప్రభగ్నవరపాదపా॥౧౯॥ మహాలతానాం దామాని వ్యధమత్తరసా కపిః। యథా ప్రావృషి వింధ్యస్య మేఘజాలాని మారుతః॥౨౦॥ స తత్ర మణిభూమీశ్చ రాజతీశ్చ మనోరమాః। తథా కాంచనభూమీశ్చ దదర్శ విచరన్కపిః * వాపీశ్చ వివిధాకారాః పూర్ణాః పరమవారిణా। మహార్హైర్మణిసోపానైరుపపన్నాస్తతస్తతః * ముక్తాప్రవాళసికతాః స్ఫాటికాంతరకుట్టిమాః। కాంచనైస్తరుభిశ్చిత్రైస్తీరజైరుపశోభితాః * ఫుల్లపద్మోత్పలవనాశ్చక్రవాకోపకూజితాః। నత్యూహరుతసంఘుష్టా హంససారసనాదితాః * దీర్ఘాభిర్ద్రుమయుక్తాభిస్సరిద్భిశ్చ సమంతతః। అమృతోపమతోయాభిశ్శివాభిరుపసంస్కృతాః * లతాశతైరవతతాస్సంతానకుసుమావృతాః। నానాగుల్మావృతఘనాః కరవీరకృతాంతరాః॥౨౬॥ తతోఽంబుధరసంకాశం ప్రవృద్ధశిఖరం గిరిమ్। విచిత్రకూటం కూటైశ్చ సర్వతః పరివారితమ్ * శిలాగృహైరవతతం నానావృక్షైస్సమావృతమ్। దదర్శ హరిశార్దూలో రమ్యం జగతిపర్వతమ్॥౨౮॥ దదర్శ చ నగాత్తస్మాన్నదీం నిపతితాం కపిః। అంకాదివ సముత్పత్య ప్రియస్య పతితాం ప్రియామ్ * జలే నిపతితాగ్రైశ్చ పాదపైరుపశోభితామ్। వార్యమాణామివ క్రుద్ధాం ప్రమదాం ప్రియబంధుభిః * పునరావృత్తతోయాం చ దదర్శ స మహాకపిః। ప్రసన్నామివ కాంత

విహంగేతి॥ స్కంధమాత్రాశ్రయాః స్కంధానామేవాశ్రయాః- నతు పత్రపుష్పాదీనాం- అత ఏవాగమాః అగమ్యాః అసేవ్యా ఇతి యావత్ - నిర్ధుతాః కంపితాః॥౧౭॥ నిర్ధూతేతి॥ మృదితవర్ణకా మృదితాంగరాగా॥౧౯॥ మహాలతానామితి॥ దామాని సమూహాః॥౨౦॥ * వాపీరిత్యాదిసార్ధశ్లోకచతుష్టయమేకం వాక్యం- ఉక్తవిశేషణవిశిష్టా వాపీః దదర్శేతి పూర్వేణాన్వయః * లతాశతైరితి॥ సంతానకుసుమావృతాః కల్పవృక్షకుసుమావృతాః కరవీరకృతాంతరాః కరవీరైః కృతవిశేషాః॥౨౬॥ తత ఇతి॥ గిరిం క్రీడాపర్వతం తస్య విశేషణం జగతిపర్వతమితి- హ్రస్వ ఆర్షః జగతీభూమిః మృదితి యావత్ తత్ప్రధానా జగతిపర్వతమిత్యుక్తిః॥౨౮॥ దదర్శేతి॥ నిపతితాం నిర్గతాం అస్యా నద్యాః కుపితకాంతాసామ్యం సార్ధశ్లోకద్వయేనాహ॥ అంకాదితి॥ పతితాం క్రోధాన్నిర్గతాం- జలే నిపతితాగ్రైః పాదపైః ప్రియబంధుభిః వార్యమాణాం క్రుద్ధాం ప్రమదామివ ఉపశోభితాం- అత ఏవ కాంతస్య ప్రసన్నాం తత ఏవ పునరుపస్థితాం కాంతామివ పునరావృత్తతోయాం దదర్శేతి సంబంధః॥౩౧॥ త

పర్వతస్య పద్మిన్యః పద్మినీః- కృత్రిమాం క్రియయా నిర్వృత్తాం- నిర్మితామిత్యర్థః॥౩౪॥ యే కేచిదితి॥ సచ్ఛత్రాః సవితానా ఇత్యర్థః- సవితర్దికాః సవేదికాః- సౌవర్ణవేదికాః వితర్దికారోహణార్థం సువర్ణమయసోపానవేదికాయుక్తాః॥౩౫॥౩౯॥ తామితి॥ కాంచనైస్తరుగణైః ఉపలక్షితాం- తాం శింశుపాం- కింకిణీశతనిఘోషామ్- కింకిణ్యః క్షుద్రఘంటికాః తాసాం నిర్ఘోషో యస్యాః- యద్వా కింకిణీభిః శతం అనంతాః నిఘోషా యస్యాస్తాం॥౪౦॥ సపుష్పితాగ్రామిత్యాద్యాసర్గసమాప్త్యేకం వాక్యం॥ ఇతో ద్రక్ష్యామి ఇమామారుహ్య ద్రక్ష్యామి- ల్యబ్లోపే పంచమీ- దురాత్మనః రావణస్య- అథ వేతి పక్షాంతరే విచక్షణా తాపాపనోదనచతురా, అస్య వనస్య అశోకవనస్య· ఇహ వనం నలినీపరిసరవర్తి వనం రామచింతానుకర్శితా సతీ ఏష్యతి- రామవిశ్లేషజనితతాపాపనోదనార్థమేతద్వనప్రదేశమాగమిష్యతీత్యర్థః- సా ఆర్యేతి పదచ్ఛేదః- ఏష్యతే ఏష్యతి- వనేచరాణాం స్పృహయా తేవ వనేచరేభ్యస్స్పృహయా తే- సంధ్యాకాలే మనః యస్యాస్సా సంధ్యాకాలమనాః - సంధ్యోపాసనతత్పరేత్యర్థః- సంధ్యార్థమేష్యతి ప్రతిదినమితి శేషః- వర్ణఘునే వర్ణసమూహే . మహాత్మా సహనుమాన్ పుష్పితాగ్రత్వాదివిశిష్టాం తామారుహ్య ఇ

స్యకాంతాం పునరుపస్థితామ్॥౩౧॥ తస్యాగూరాత్స పద్మిన్యో నానాద్విజగణాయుతాః। దదర్శ హరిశార్దూలో హనుమాన్మారుతాత్మజః॥౩౨॥ కృత్రిమాం దీర్ఘికాం చాపి పూర్ణాం శీతేన వారిణా। మణిప్రవరసోపానాం ముక్తాసికతశోభితామ్ * వివిధైర్మృగసంఘైశ్చ విచిత్రాం చిత్రకాననాం। ప్రాసాదైస్సుమహద్భిశ్చ నిర్మితైర్విశ్వకర్మణా * కాననైః కృత్రిమైశ్చాపి సర్వతస్సమలంకృతామ్॥౩౪॥ యే కేచిత్పాదపాస్తత్ర పుష్పోపగఫలోపగాః * సచ్ఛత్రాస్సవితర్దీకాస్సర్వే సౌవర్ణవేదికాః॥౩౫॥ లతాప్రతానైర్బహుభిః పర్ణైశ్చ బహుభిర్వృతామ్ * కాంచనీం శింశుపామేకాం దదర్శ హనుమాన్కపిః। వృతాం హేమమయీభిస్తు వేదికాభిస్సమంతతః॥౩౭॥ సోఽపశ్యద్భూమిభాగాంశ్చ గర్తప్రస్రవణాని చ। సువర్ణవృక్షానపరాన్ దదర్శ శిఖిసన్నిభాన్॥౩౮॥ తేషాం ద్రుమాణాం ప్రభయా మేరోరివ దివాకరః। అమన్యత తదా వీరః కాంచనోఽస్మీతి వానరః॥౩౯॥ తాం కాంచనైస్తరుగణైర్మారుతేన చ వీజితామ్। కింకిణీశతనిర్ఘోషాం దృష్ట్వా విస్మయమాగమత్॥౪౦॥ సపుష్పితాగ్రాం రుచిరాం తరుణాంకురపల్లవామ్। తామారుహ్య మహాబాహుశ్శింశుపాం పర్ణసంవృతామ్ * ఇతో ద్రక్ష్యామి వైదేహీం రామదర్శనలాలసామ్। ఇతశ్చేతశ్చ దుఃఖార్తాం సంపతంతీం యదృచ్ఛయా * అశోకవనికా చేయం దృఢం రమ్యా దురాత్మనః। చంపకైశ్చందనైశ్చాపి వకులైశ్చ విభూషితా * ఇయం చ నలినీ రమ్యా ద్విజసంఘనిషేవితా। ఇమాం సా రామమహిషీ నూనమేష్యతి జానకీ * సా రామా రామమహిషీ రాఘవస్య ప్రియా సతీ। వనసంచారకుశలా నూనమేష్యతి జానకీ * అథవా మృగశాబాక్షీ వనస్యాస్య విచక్షణా। వనమేష్యతి సార్యేహ రామచింతానుకర్శితా * రామశోకాభిసంతప్తా సా దేవీ వామలోచనా। వనవాసే రతా నిత్యమేష్యతే వనచారిణీ * వనేచరాణాం సతతం నూనం స్పృహయతే పురా। రామస్య దయితా భార్యా జనకస్య సుతా సతీ * సంధ్యాకాలమనాశ్శ్యామా ధ్రువమేష్యతి జానకీ। నదీం చేమాం శివజలాం సంధ్యార్థే వరవర్ణినీ * తస్యాశ్చాప్యనురూపేయమశోకవనికా శుభా। శుభా యా పార్థివేంద్రస్య పత్నీ రామస్య సమ్మతా * యది జీవతి సా దేవీ తారాధిపనిభాననా। ఆగమిష్యతి సావశ్యమిమాం శివజలాం నదీమ్ * ఏవం తు మత్వా

స్యేతి॥ పద్మిన్యః పద్మినీః॥౩౨॥ కృత్రిమాం దీర్ఘికామిత్యాది సార్ధశ్లోకద్వయస్య దదర్శేతి పూర్వేణ క్రియయా సంబంధః॥౩౪॥ యే కేచిదితి॥ సచ్ఛత్రా ఇత్యేతత్ శయనాసనాదీనామప్యుపలక్షణం- సవితర్దికాః సౌవర్ణవేదికాశ్చేతి మహావేదికోపరికృతకాంచనవేదికా ఆసన్నితి శేషః॥౩౫॥ లతాప్రతానైరితి సార్ధశ్లోకమేకం వాక్యం॥ ౩౮॥ తేషామితి॥ మేరోః ప్రభయేవ ద్రుమాణాం ప్రభయా- కాంచనః కాంచనమయోఽస్మీత్యమన్యత॥౩౯॥ తదితి॥ తరుగణైరుపలక్షితం తద్వనం దృష్ట్వా॥౪౦॥ సుపుష్పితాగ్రామితి॥ శింశుపామారుహ్య వక్ష్యమాణమచింతయదితి శేషః॥౪౧॥ చింతాప్రకారమేవాహ॥ ఇతో ద్రక్ష్యామీత్యాదినా॥ అశోకవనికేతి॥ చందనాదిభిర్భూషితా రమ్యేయమశోకవనికా- దురాత్మనో రావణస్య రావణసంబంధినీ- దృఢం ధ్రువం * ఇయమితి॥ ద్విజసంఘనిషేవితా ఇయం చ నలినీ రమ్యా - సా రామమహిషీ ఇమాం నలినీం నూనమేష్యతీతి యోజనా * సా రామేతి॥ వనసంచారకుశలా రామమహిషీత్వాదుద్యానవనసంచారచతురేత్యర్థః * అథ వేతి పక్షాంతరే- వనస్యాస్య అశోకవనస్యాపి చక్షణా వనసంబంధిసుఖానుభవచతురేత్యర్థః॥ ఇహ వనం నలినీపరిసరవర్తి వనం వనేచరాణాం స్పృహయతే కుశలమితి శేషః * సంధ్యాకాలమనాః సంధ్యాకాలే మ

తో ద్రక్ష్యామీత్యారభ్య ఆగమిష్యతి సావశ్యమిమాం శివజలాం నదీమిత్యంతేనయః ప్రకార ఉక్తః ఏవముక్త ప్రకారేణ కృత్వా మనుజేంద్రపత్నీం ప్రతీక్షమాణః అవేక్ష మాణః-మార్గమాణః సుపుష్పితే పర్ణఘనే నిలీనశ్చ సన్ సర్వం దదర్శేత్యన్వయః॥౫౨॥ ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యా నే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే చతుర్దశస్సర్గః. ************** సవీక్షమాణ ఇత్యాది॥ సః తత్రస్థః శింశుపాస్థః- మైథిలీం మార్గమాణః మైథిలీమార్గణాద్ధే తోః-లక్షణ హేత్వోః క్రియాయాః ఇతి శానచ్ -వీక్షమాణః వివిధం చతుర్విధపక్ష మహీం చావేక్షమాణః-సర్వాం తాం అశోకవనికాం అన్వవైక్షతేత్యన్వయః॥౧॥ సం తానకలతాభిరిత్యాది॥ బహ్వాసనైః కుధైః ఆస్తరణైశ్చోపేతాం-భూమిగృహాణి బిలగృహాణి-సర్వర్తుకుసుమైః పాదపైః రమ్యామిత్యన్వయః - సూర్యోదయ ప్రభాం ఉద్యత్సూర్యప్రభాం-విహగైః నిష్పత్రశాఖాం క్రియమాణామివ స్థితాం-యుగపత్పాతిపక్షిపక్షపిహితపత్రతయా పత్రరహితశాఖామివ స్థితామిత్యర్థః-పుష్పావతం సకైః చంచూపుటలగ్నపుష్పాలంకృతైరిత్యర్థః-ఆమూలేతి-ఆమూలం పుష్పైర్నిచితైః వ్యాప్తైః-పున్నాగాదౌ తథాదృష్టం-పుష్పభారః పుష్పసమూహః సఏవాతిభా రో యేషాం తైః-అశోకైరిత్యాదావుపలక్షణే తృతీయా-అశోకాదిభిరుపలక్షితాం సముదైక్షతేతి పూర్వేణాన్వయః॥౮॥౧౦॥ పునరశోకవనం వివిధోపమానదర్శనేన వ ర్ణయతి-నందనమిత్యాదినా శ్లోకచతుష్టయేన॥ ఉద్యానం అశోకవనం-అత్ర దదర్శేత్యపకృష్యతే-నందనం ఇంద్రక్రీడావనం- వివిధోద్యానం వివిధవృక్షషండం చైత్రర

హనుమాన్మహాత్మా ప్రతీక్షమాణో మనుజేంద్రపత్నీమ్ ।అవేక్షమాణశ్చ నరేశ-సర్వం సుపుష్పితే పర్ణఘనే నిలీనః॥౫౨॥ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే.

చతుర్దశస్సర్గః. ************** సవీక్షమాణస్తత్రస్థో మార్గమాణశ్చ మైథిలీమ్ ।అవేక్షమాణశ్చ మహీం సర్వాం తామన్వవైక్షత॥౧

సంతానకలతాభిశ్చ పాదపైరుపశోభితామ్ । దివ్యగంధరసోపేతాం సర్వతస్సమలంకృతామ్ * తాం స నందనసంకాశాం మృగపక్షిభిరావృతామ్ ।

హర్మ్యప్రాసాదసంబాధాం కోకిలాకులనిస్స్వనామ్ *కాంచనోత్పలపద్మాభిర్వాపీభిరుపశోభితామ్ ।బహ్వాసనకుథోపేతాం బహుభూమిగృహా

యుతామ్ * సర్వర్తుకుసుమైరమ్యాం ఫలవద్భిశ్చ పాదపైః । పుష్పితానామశోకానాం శ్రియా సూర్యోదయప్రభామ్ * ప్రదీప్తామివ తత్రస్థో మా

రుతిస్సముదైక్షత । నిష్పత్రశాఖాం విహగైః క్రియమాణామివాసకృత్ * వినిష్పతద్భిశ్శతశశ్చిత్రైః పుష్పావతంసకైః ।ఆమూలపుష్పనిచితైరశో

కైశ్శోకనాశనైః * పుష్పభారాతిభారైశ్చ స్పృశద్భిరివ మేదినీమ్ ।కర్ణికారైః కుసుమితైః కింశుకైశ్చ సుపుష్పితైః॥౮॥స దేశః ప్రభయా తేషాం ప్ర

దీప్త ఇవ సర్వతః॥౯॥పున్నాగాస్సప్తపర్ణాశ్చ చంపకోద్దాలకాస్తథా *వివృద్ధమూలా బహవశ్శోభంతే స్మ సుపుష్పితాః ।శాతకుంభనిభాః కేచిత్కే

చిదగ్నిశిఖోపమాః* నీలాంజననిభాః కేచిత్తత్రాశోకాస్సహస్రశః॥౧౦॥నందనం వివిధోద్యానం చిత్రం చైత్రరథం యథా*అతివృత్తమివాచింత్యం

నోయస్యాః సా తథా-సంధ్యావందనతత్పరేత్యర్థః * ఏవమితి॥పర్ణఘనే పర్ణసాంద్రే పూర్వోక్త శింశుపావృక్షే నిలీన అభూదితి శేషః॥౫౨॥ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీ ర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం- చతుర్దశస్సర్గః ******************************

సవీక్షమాణ ఇతి॥ సః హనుమాన్ తత్రస్థః శింశుపాపర్ణఘనస్థః-శింశుపా తీక్ష్ణధారః(ఇరుగుడుమాను) మైథిలీం మార్గమాణః మైథిలీమార్గణాద్ధేతోః- లక్షణహే త్వోః క్రియాయాః ఇతి శానచ్ - వీక్షమాణః వివిధం చతుర్విధపక్ష మహీం చావేక్షమాణః మహీం ప్రత్యధోవీక్షణం కుర్వన్ సర్వాం తామశోకవనికామన్వవైక్షతేత్య న్వయః॥౧॥ * బహ్వితి॥ బహ్వాసనకుథోపేతాం బహ్వాసనైః కుధైరాస్తరణైశ్చ ఉపేతాం-భూమిగృహాః భూబిలగృహాః * సర్వర్తుకుసుమైః సర్వర్తుషు కుసుమాని యేషు తైః పాదపైరుపలక్షితాం-సూర్యోదయప్రభాం ఉద్యత్సూర్యప్రభామిత్యర్థః * నిష్పత్రేతి॥ పుష్పావతంసకైః పుష్పాణ్యవతంసవత్ ప్రతీయమానాని యేషాం పక్షిణాం తైః యుగపత్పాతిబహుపక్షిపక్షపిహితపర్ణతయా పత్రరహితశాఖామివ స్థితామిత్యర్థః - కించ ఆమూలపుష్పనిచితైః మూలాదారభ్య పుష్పపూర్ణైః * పు ష్పభారః పుష్పసమూహః-కుసుమితైః కర్ణికారాదిభిరుపలక్షితాం అశోకవనికామన్వవైక్షతేతి పూర్వేణ సంబంధః॥౮॥ స ఇతి॥ తేషాం వృక్షాణాం ప్రదీప్త ఇవ స్థిత ఇతి శేషః॥౯॥పున్నాగా ఇత్యాది శ్లోకద్వయమేకం వాక్యం॥౧౦॥అథ పునః ప్రకారాంతరేణాశోకవనం వర్ణయతి॥ నందనమిత్యాదినా॥ వివిధోద్యానం నానావిధారాంత గవనవిచిత్రం యన్నందనం ఇంద్రోద్యానం చైత్రరథం కుబేరోద్యానం - తదుభయమివ అతివృత్తం అతిక్రాంతమివ స్థితమిత్యర్థః - పుష్పజ్యోతిర్గణాయుతం పుష్పాణ్యేవ

ధంకుబేర క్రీడాకనం-నందనమతివృత్తమివఅతిక్రమ్యస్థితమివ-చైత్రరథంయథాచైత్రరథమివచిత్రమిత్యన్వయః - ఆకాశసామ్యేసౌభాగణధర్మమాహ - పుష్పైతి-ఏవంసాగరౌపమ్యేపుష్పరత్నైతి॥౧౮॥ అశోకవనికాయామిత్యాది॥ చైత్యప్రాసాదంచైత్యంబుద్ధమందిరంతదాకారంప్రాసాదం - ప్రాంశుభావత్వాత్ దీర్ఘస్వభావత్వాత్॥౧౯॥తత ఇత్యాది॥మలినసంవీతాంమలినవస్త్రేణావృతాం-మలినైరంగైస్సంవీతాంవా-శుక్లపక్షాదావిత్యనేనవర్ధిష్ణుత్వంద్యోతితం - మందం ప్రఖ్యాయమానేనఇదంతదితికథంచిత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానేన రూపేణోపలక్షితాం-పినద్ధామితి-మలినసంవీతత్వేఉపమా-పినద్ధాంబద్ధాం- ఉత్తరీయరాహిత్యంద్యోతయితుమేకేనేత్యుక్తిః-సపంకాంభూమేరావిర్భవంతీమివస్థితాం-అనలంకారాంపంకంనివర్త్యఅలంకుర్వతోసన్నిధానాదలంకారరహితాం- విపద్మామివపద్మినీంరామాగమనేప్యాయమాశ్రయరామోత్పాదయితుమర్హతీత్యేవంమన్యమానాం పద్మరహితాంసరసీమివస్థితాం - గ్రహేణ క్రూరగ్రహేణ- ద్వితీయఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే - అశ్రు్వితి - కృశాందీనామితిపునఃపునరుక్తిఃకార్శ్యదైన్యయోరతిశయప్రదర్శనాయఅత్రఉపవాసకృశాంకృశామనశనేనేత్యుక్త్యాపూర్వకాండాంతేఇంద్రదత్తపాయసాశనవృత్తాంతఃకల్పితఇతితత్తైర్వోక్తం.నీలనాగాభయాకృష్ణసర్పతుల్యయానీరదాపాయెశరది॥తనిశ్లోకి॥౨౦॥తామితి॥ఉపపాదిభిఃఉపపాదనశీలైః-మందంప్రఖ్యాయమానేనేత్యారభ్యసీతాంసమీక్ష్యఉపపాదిభిఃకారణైస్సీతేతితర్కయామాసేత్యన్వయః॥౨౧॥ఏవంవిధైస్సీతేత్యాచార్యప్రత్యభిజ్ఞాయాపితథాతర్కయామాసేత్యాహ- హ్రియమాణేతి॥ఇతితర్కయామాసేతి శేషః॥౨౨॥పూర్ణచంద్రాననామిత్యారభ్యవిద్యాంప్రశిథిలామివేత్యంతమేకం

దివ్యంరమ్యంశ్రియావృతమ్। ద్వితీయమివచాకాశంపుష్పజ్యోతిర్గణాయుతమ్ * పుష్పరత్నశతైశ్చిత్రంపంచమంసాగరంయథా। సర్వర్తుపుష్పైర్నిచితంపాదపైర్మధుగంధిభిః * నానానినాదైరుద్యానంరమ్యంమృగగణైర్ద్విజైః।అనేకగంధప్రవహంపుణ్యగంధంమనోరమమ్* శైలేంద్రమివగంధాఢ్యంద్వితీయంగంధమాదనమ్॥ ౧౮॥అశోకవనికాయాంతుతస్యాంవానరపుంగవః * సదదర్శావిదూరస్థంచైత్యప్రాసాదముచ్ఛ్రితమ్। మధ్యేస్తంభసహస్రేణస్థితంకైలాసపాండురమ్ * ప్రవాళకృతసోపానంతప్తకాంచనవేదికమ్। ముష్ణంతమివచక్షూంషిద్యోతమానమివశ్రియా *విమలంప్రాంశుభావత్వాదుల్లిఖంతమివాంబరమ్॥౧౯॥తతోమలినసంవీతాంరాక్షసీభిస్సమావృతామ్*ఉపవాసకృశాందీనాంనిశ్శ్వసంతీంపునఃపునః।దదర్శశుక్లపక్షాదౌచంద్రరేఖామివామలామ్ *మందప్రఖ్యాయమానేనరూపేణరుచిరప్రభామ్। పినద్ధాంధూమజాలేనశిఖామివవిభావసోః * పీతేనైకేనసంవీతాంక్లిష్టేనోత్తమవాససా। సపంకామనలంకారాంవిపద్మామివపద్మినీమ్* వ్రీళితాందుఃఖసంతప్తాంపరిమ్లానాంతపస్వినీమ్। గ్రహేణాంగారకేణేవపీడితామివరోహిణీమ్ * అశ్రుపూర్ణముఖీం దీనాంకృశామనశనేనచ। శోకధ్యానపరాందీనాం నిత్యందుఃఖపరాయణామ్ * ప్రియంజనమపశ్యంతీంపశ్యంతీంరాక్షసీగణమ్। స్వగణేనమృగీంహీనాంశ్వగణాభివృతామివ * నీలనాగాభయావేణ్యాజఘనంగతయైకయా। నీలయానీరదాపాయేవనరాజ్యామహీమివ*సుఖార్హాందుఃఖసంతప్తాంవ్యసనానామకోవిదామ్॥౨౦॥తాంసమీక్ష్యవిశాలాక్షీమధికంమలినాంకృశామ్ * తర్కయామాససీతేతికారణైరుపపాదిభిః॥౨౧॥ హ్రియమాణాతదాతేనరక్షసాకామరూపిణా * యథారూపాహిదృష్టావైతథారూపేయమంగనా॥౨౨॥ పూర్ణచంద్రాననాంసుభ్రూంచారువృత్తపయోధరామ్ * కుర్వంతీంప్రభయాదేవీంసర్వావితిమిరా

జ్యోతిర్గణాఃనక్షత్రగణాః-ఉద్యానంఅశోకవనంఅపశ్యదితి శేషః॥ ౧౮॥ అశోకవనికాయామిత్యాదిశ్లోకత్రయమేకంవాక్యం-చైత్యప్రాసాదంబుద్ధాండాకారప్రాసాదం ప్రాంశుభావత్వాత్ ఉన్నతస్వరూపత్వాత్॥౧౯॥తతఇత్యారభ్యదుఃఖసంతప్తాంవ్యసనానామకోవిదామిత్యంతస్యగ్రంథస్యదదర్శేతిక్రియయాసంబంధః-మలినసంవీతాంమలినవస్త్రోపేతాంమందప్రఖ్యాయమానేనఇదంతదితికథంచిదూహ్యమానేనరూపేణోపలక్షితాంక్లిష్టేనజీర్ణేన-నీలనాగాభయాకృష్ణసర్పతుల్యయావనరాజ్యాఉపలక్షితాంమహీమివస్థితాం॥౨౦॥ తామితి॥ తాంపూర్వోక్తవిశేషణవిశిష్టాం-ఉపపాదిభిఃఉపపాదనశీలైఃవక్ష్యమాణలింగైః.సీతేతితర్కయామాససంశయితవానిత్యర్థః॥౨౧॥కారణాన్యేవాహ॥ హ్రియమాణేతి॥అతఃసీతేయమితితర్కయామాసేతిపూర్వేణసంబంధః॥౨౨॥కించపూర్ణచంద్రేత్యాది॥సుభ్రూం.సుభ్రువం చంద్రప్రభామివేసర్వానందకరత్వముక్తం భుజగేంద్రవధూమివేతిదుష్ప్రధర్షత్వం- శిఖామివవిభావసోరితిపావిత్ర్యం-తాంప్రసి

వాక్యం॥ సుభ్రూం సుభ్రువం ఉపజభావలక్షణః-కుర్వంతీమితి-దశమాసాగ్నాస్నా నేనవినామలినాపి ప్రభయాదిశః వితిమిరాః కుర్వంతీమితి ప్రభాలక్షణోక్తిః- సుప్రతి ష్ఠితాం సుప్రతిష్ఠితపాదతలాం-నరాజతీం నరాజంతీం-తాం ప్రసిద్ధాం. స్మృతిం మన్వాద్యుక్తిం-సందిగ్ధాం సందిగ్ధార్థాం, ఋద్ధిం సంపదం- నిపతితాం క్షీణాం-విహతాం అవిశ్వాసబహులాం- ప్రతిహతాం అలబ్ధకార్యాం సోపసర్గాం సవిఘ్నాం సకలుషాం సకాలుష్యాం-భావప్రధానో నిర్దేశః-అభూతేన అసత్యేన-రామోపరోధవ్యథితాం రామప్రాప్తినిరోధేనవ్యథితాం పునస్సీతాశబ్దో వ్యవహితానుస్మరణార్థః-ఆమ్నాయానాం వేదానాం, అయోగేన అసంబంధేన-ప్రశిథిలాం అప్రాప్తప్రతిష్ఠాం విద్యాం వేదబాహ్యవిద్యాం యద్వా ఆమ్నాయానాం అభ్యాసానామభావేన ప్రశిథిలాం అస్థిరపదాం విద్యామివ సీతాం నిరీక్ష్య తస్య హనుమతో బుద్ధిస్సందిదిహే ఇత్యన్వయః కార్శ్యమాలిన్యాదినా తిరోహితరూపత్వాదితి భావః॥ ౩౮॥ దుఃఖేనేతి॥ సంస్కారః శబ్దవ్యుత్పత్తిః తేన హీనాం-అత ఏవ వివక్షితాదర్థాంతరం గతాం విపరీతార్థామిత్యర్థః-సంస్కారహీనతయా ప్రతిపిపాదయిషితార్థం వక్తుమశక్నువంతీమవివక్షితమర్థం బోధయంతీం వాచమివ-సమ్యగ్వ్యుత్పత్త్యభావాదర్థాంతరం గతాం వ్యుత్పత్త్యనంతరం స్వార్థం ప్రతిపాదయంతీమివ స్థితామిత్యర్థః॥ ౪౦॥ వైదేహ్యా ఇతి॥ శాఖాయాం శోభంత ఇతి శాఖాశోభీని-భర్తృవిరహకాలే భూషణధారణస్యానుచితత్వాత్ స్వాంగేభ్య ఉన్ముచ్య శాఖాయాం న్యస్తానీత్యర్థః-కర్ణవేష్టౌ కుండలే॥ ని॥ కర్ణికా తాళపత్రం స్యాత్ కుండలం కర్ణవేష్టనమితి సజ్జనః। శ్వదంష్ట్రౌ త్రికర్ణకాఖ్యః పుష్పాకారః కర్ణపార్శ్వభూషణవిశేషః॥ ని॥ త్రికర్ణకశ్శ్వదంష్ట్రశ్చేత్యభిధానరత్నమాలా। హస్తేషు హస్తావయవేషు-శ్యామాని విరహతాపాద్వైవర్ణ్యం ప్రాప్తాని - తథా చిరయుక్తత్వాత్ చిరధృతత్వాత్ -సంస్థానవంతి హస్తేషు తత్తదాభరణసంస్థానాని దృశ్యంత ఇత్యర్థః॥ ౪౨॥ తాన్యేవేత్యర్ధమేకం వాక్యం॥ ౪౩॥ తత్రేతి॥ తత్ర బుద్ధ్య

దిశః। తాం నీలకేశీం బింబోష్ఠీం సుమధ్యాం సుప్రతిష్ఠితామ్ ॥ సీతాం పద్మపలాశాక్షీం మన్మథస్య రతిం యథా। ఇష్టాం సర్వస్య జగతః పూర్ణచంద్రప్రభామివ * భూమౌ సుతనుమాసీనాం నియతామివ తాపసీమ్। నిశ్శ్వాసబహులాం భీరుం భుజగేంద్రవధూమివ * శోకజాలేన మహతా వితతేన న రాజతీమ్। సంసక్తాం ధూమజాలేన శిఖామివ విభావసోః * తాం స్మృతీమివ సందిగ్ధామృద్ధిం నిపతితామివ। విహతామివ చ శ్రద్ధామాశాం ప్రతిహతామివ * సోపసర్గాం యథా సిద్ధిం బుద్ధిం సకలుషామివ। అభూతేనాపవాదేన కీర్తిం నిపతితామివ * రామోపరోధవ్యథితాం రక్షోహరణకర్శితామ్। అబలాం మృగశాబాక్షీం వీక్షమాణాం తతస్తతః * బాష్పాంబుపరిపూర్ణేన కృష్ణవక్రాక్షిపక్ష్మణా। వదనేనాప్రసన్నేన నిశ్శ్వసంతీం పునః పునః * మలపంకధరాం దీనాం మండనార్హామమండితామ్। ప్రభాం నక్షత్రరాజస్య కాలమేఘైరివావృతామ్ * తస్య సందిదిహే బుద్ధిర్ముహుస్సీతాం నిరీక్ష్య [illegible] యానామయోగేన విద్యాం ప్రశిథిలామివ॥ ౩౮॥ దుఃఖేన బుబుధే సీతాం హనుమాననలంకృతామ్। సంస్కారేణ యథా హీనాం వా[illegible] తామ్॥ ౩౯॥ తాం సమీక్ష్య విశాలాక్షీం రాజపుత్రీమనిందితామ్। తర్కయామాస సీతేతి కారణైరుపపాదిభిః॥ ౪౦॥ వైదేహ్యా యాని చాంగే[illegible] రామోఽన్వకీర్తయత్। తాన్యాభరణజాలాని శాఖాశోభీన్యలక్షయత్ * సుకృతౌ కర్ణవేష్టౌ చ శ్వదంష్ట్రౌ చ సుసంస్థితౌ। [illegible] ష్వాభరణాని చ * శ్యామాని చిరయుక్తత్వాత్తథా సంస్థానవంతి చ॥ ౪౨॥ తాన్యేవైతాని [illegible] యాని రామోఽన్వకీర్తయత్ [illegible]

ర్థాం-స్మృతిః మన్వాదివాక్యం-దీర్ఘస్త్వార్షః-సందిగ్ధాం సందిగ్ధార్థాం-సోపసర్గాం సాంతరాయాం - సకలుషాం సకపటాం-అభూతేనాసత్యేన [illegible] రామోపరోధవ్యథితాం రామప్రాప్తినిరోధేన వ్యథితాం-తస్య హనుమతః బుద్ధిః సందిదిహే-కార్శ్యమాలిన్యాదినా తిరోహితత్వాదితి భావః ఆమ్నాయానామయోగేన అభ్యాసాభావేన॥ ౩౮॥ దుఃఖేనేతి॥ దుఃఖేన కృచ్ఛ్రేణ-సంస్కారేణ యథా హీనాం వాచమర్థాంతరం గతాం సంస్కారో వ్యుత్పత్తిః తయా హీనాం అత ఏవ వివక్షితాదర్థాంతరం గతాం విపరీతార్థం బోధయంతీం-సమ్యగ్వ్యుత్పత్త్యభావదశాయామర్థాంతరం గతా వాగ్వ్యుత్పత్త్యనంతరం స్వార్థ [illegible] తద్వత్-సీతాం దుఃఖేన బుబుధ ఇత్యర్థః॥ ౩౯॥ తామితి॥ కారణైః లింగైః॥ ౪౦॥ తాన్యేవాహ॥ వైదేహ్యా ఇత్యాది॥ శాఖాశోభీని శాఖాయాం శోభంత ఇతి తథా-అనేన రామవిశ్లేషసమయే భూషణధారణస్యానుచితత్వాత్ -వైదేహ్యా భూషణాని స్వాంగేభ్య ఉన్ముచ్య శాఖాయాం న్యస్తానీత్యవగమ్యతే * సుకృతావితి॥ కర్ణవేష్టౌ కుండలే॥ ని॥ కుండలం కర్ణవేష్టనమిత్యమరః॥ శ్వదంష్ట్రౌ త్రికర్ణాఖ్యౌ కుసుమాకారకర్ణాభరణవిశేషౌ। త్రికర్ణకః శ్వదంష్ట్రశ్చేత్యభిధానరత్నమాలాయాం - హస్తేషు హస్తతదవయవ

మూకే-యాన్యవహీనానిపతితానితాన్యహం నోపలక్షయే అత్రేతిశేషః-అస్యాస్సీతాయాస్సకాశాద్యానినాథహీనానినపతితానితానీమాని-తత్తుల్యత్వాత్ ॥౪౪॥ పీతమిత్యాది ॥ ప్లవంగమైఃసుగ్రీవాదిప్లవంగమైః-యదుత్తరీయందృష్టంయానిభూషణానిదృష్టానితానిసర్వాణ్యనయైవఅపవిద్ధానిపాతితాని-నగాసక్తమిత్యనేనపతనదశాయాముత్తరీయాగ్రంవృక్షేకించిత్సక్తమితిద్యోత్యతే॥౪౫॥ ఇదమితి॥ ఇతరత్ ఉత్సృష్టం-తదుత్తరీయంయథాయాదృశవర్ణయుక్తంయథాశ్రీమత్ ఇదంఇదానీంధార్యమాణంతద్వర్ణంతథా శ్రీమత్ -నూనమితియోజనా॥౪౬॥ఇయమితి॥ యారామస్యప్రియాసతీమహిషీతిశ్రుత్వా ప్రణష్టాపిఅస్యరామస్యమనసస్సకాశాత్ నప్రణశ్యతి-సదామనసాదృష్టాభవతీత్యర్థః-సాకనకవర్ణాంగీఇయం-మయాపరిదృశ్యమానేత్యర్థః॥౪౭॥ఇయంసేతి॥రామఃకారుణ్యాదిభిశ్చతుర్భిఃయత్కృతేపరితప్యతే సేయం-కారుణ్యాదీనాంపరితాపహేతుత్వంవిభజ్యదర్శయతి(స్త్రీ)తి- ఆపత్కాలే(స్త్రీ)యోరక్షణీయాఃతన్నకృతమితికారుణ్యాత్పరితప్యతే-ఆనృశంస్యమక్రూరత్వం-ఆశ్రితసంరక్షణైకస్వభావత్వమితియావత్ -తస్మాత్ ఆశ్రితానరక్షితేతిపరితప్యతే - అర్ధోవాఏషఆత్మనోయత్పత్నీత్యుక్తరీత్యా ఆత్మార్ధభూతాపత్నీనష్టేతిశోకేనపరితప్యతే- ప్రియానష్టేతిమదనేనపరితప్యతఇతియోజనా॥౫౦॥అథానయోరన్యోన్యాభిరూప్యానుగుణ్యమాహ-అస్యాఇతి॥ అస్యాఃసీతాయాః-రూపంశరీరం-అంగప్రత్యంగసౌష్ఠవంచ-యథాయథావిధం-తథావిధమేవరామస్యాపిరూపంఅంగప్రత్యంగసౌష్ఠవంచ-తథారామస్యరూపమంగప్రత్యంగసౌష్ఠవంచ యథాయథావిధం-తథావిధమేవాస్యారూపమంగప్రత్యంగసౌష్ఠవంచ - అతఃఇయమసితేక్షణాతస్యయోగ్యేతి శేషః॥౫౧॥తథానయోరన్యోన్యస్యానురాగమాహ అస్యాఇతి ॥ అస్యాదేవ్యా మనః తస్మిన్రామే ప్రతిష్ఠితం - తేన హేతునా ఇయం ముహూర్తమపి జీవతి - తస్యచమనోస్యాం ప్రతిష్ఠితం - తేనకారణేన సముహూర్తమపిజీవతి - తయోరన్యోన్యమనోనివేశనాభావేముహూర్తజీవనమపినఘటతఇతిభావః॥ ౫౨ ॥ మాల్యవతిశైలేరామస్యసీతావిరహక్లేశాతి

న్యవహీనానితాన్యహం నోపలక్షయే । యాన్యస్యానావహీనానితానీమానినసంశయః॥౪౪॥పీతంకనకపట్టాభం ప్రస్తంతద్వసనంశుభమ్ । ఉత్తరీయంనగాసక్తంతదాదృష్టంప్లవంగమైః * భూషణానిచముఖ్యానిదృష్టానిధరణీతలే । అనయైవాపవిద్ధానిస్వనవంతిమహాంతిచ॥౪౫॥ ఇదంచిరగృహీతత్వాద్వసనంక్లిష్టవత్తరమ్ ।తథాపినూనంతద్వర్ణంతథా శ్రీమద్యథేతరత్ ॥౪౬॥ఇయంకనకవర్ణాంగీరామస్యమహిషీప్రియా । ప్రణష్టాపిసతీయాస్యమనసోనప్రణశ్యతి॥౪౭॥ ఇయంసాయత్కృతేరామశ్చతుర్భిఃపరితప్యతే । కారుణ్యేనానృశంస్యేనశోకేనమదనేనచ * (స్త్రీ)ప్రణష్టేతికారుణ్యాదాశ్రితేత్యానృశంస్యతః ।పత్నీనష్టేతిశోకేనప్రియేతిమదనేనచ॥౫౦॥అస్యాదేవ్యాయథారూపమంగప్రత్యంగసౌష్ఠవమ్।రామస్యచయథారూపంతస్యేయమసితేక్షణా॥౫౧॥అస్యాదేవ్యామనస్తస్మింస్తస్యచాస్యాంప్రతిష్ఠితమ్ । తేనేయంసచధర్మాత్మాముహూర్తమపిజీవతి॥౫౨॥దు

వేషు-చిరయుక్తత్వాత్ చిరధృతత్వాత్ సంస్థానవంతిచిరమంగేష్వేవావస్థానవంతిచ॥౪౩॥తత్రేతి॥తత్రఋశ్యమూకేయాన్యాభరణానిఅవహీనానిపతితాని-యానినావహీనానితత్రనపతితాని-అస్యాఃసకాశాత్ తానీమానీతిసంబంధః॥౪౪॥పీతమితి॥ప్రస్తమంతరీయోర్ధ్వక్షిప్తం-నగాసక్తంవృక్షలగ్నంప్లవంగమైఃసుగ్రీవాదిభిః॥౪౫॥ఇదమితి॥చిరగృహీతత్వాత్-చిరధృతత్వాత్-ఇతరత్ ప్రస్తముత్తరీయంయథాయాదృశవర్ణయుక్తంయథాశ్రీమత్ -ఇదమిదానీంధార్యమాణంతథావర్ణం తథాశ్రీమత్ -నూనమితియోజనా॥౪౬॥ఇయమితి॥ఇయంరామస్యప్రియాసతీమహిషీతిశ్రుత్వా-ప్రణష్టాపిఅస్యరామస్యమనసఃసకాశాత్ నప్రణశ్యతి సదానుచింతయతీత్యర్థః॥౪౭॥ఇయమితి॥కారుణ్యాదిభిశ్చతుర్భిర్యత్కృతేపరితప్యతే సేయమితిసంబంధః-కారుణ్యాదీనాంపరితాపహేతుత్వంవిభజ్యదర్శయతి(స్త్రీ)తి॥(స్త్రీ)ప్రణష్టేతికారుణ్యాత్ -ఆపత్కాలే(స్త్రీ)యోరక్షణీయాఃతన్నకృతమితికారుణ్యాత్ పరితప్యతే-ఆశ్రితేత్యానృశంస్యతఃఆనృశంస్యమక్రూరత్వంఆశ్రితసంరక్షకస్వభావత్వమితియావత్ తస్మాదాశ్రితానరక్షితేతిపరితప్యతే-పత్నీనష్టేతిశోకేనఆత్మార్ధభూతపత్నీనాశోజాతఇతిశోకేనపరితప్యతే-ప్రియేతిమదనేనచప్రియానష్టేతిమదనేనపరితప్యతఇతియోజనా॥౫౦॥అథసీతారామయోరన్యోన్యాభిరూప్యానుగుణ్యమాహ॥అస్యాఇతి ॥ అస్యాఃసీతాయాఃయథాయథావిధంరూపంఅంగప్రత్యంగసౌష్ఠవం- తథావిధమేవరామస్యాపిరూపం-రామస్యయథావిధంరూపంతథావిధమేవఅస్యారూపంఅతఃఇయమసితేక్షణాతస్యయోగ్యేతి శేషః॥ ౫౧ ॥ అథానయోరన్యోన్యానురాగమాహ॥అస్యాఇతి॥ అస్యాఃసీతాయాఃమనఃతస్మిన్రామేప్రతిష్ఠితం-తస్యచాస్యాంప్రతిష్ఠితం - తేనహేతునాఇయంసచజీవతీతిసంబంధః॥౫౨॥సీతావిరహేణరామస్యశరీరకార్శ్యంప్రాణధారణంచవిచిత్రమిత్యాహ - దుష్కరమిత్యాదిశ్లోకద్వయేన॥ మత్తకాశినీంవరారోహాం - వరారోహామత్తకా

శయం నిశామ్యహంతవసీష్ఠశిష్యః కస్యాశ్చిత్ స్త్రియః కృతేకథమేవమభూదితివినింద్యపరిహసితవాక్ స్వయంవిరక్తతయా సంప్రత్యస్యావైలక్షణ్యాతిశయదర్శనేన విశేషజ్ఞతయా ఏతద్విరహే రామస్య దేహధారణం సర్వాత్మనా అశక్యమిత్యాహ-దుష్కరమితి॥ దుష్కరం కృతవాన్ రామః-ఇమాం వియుజ్య సమాధానపరో రామః ప్రకామమశక్యం కృత్యమకరోత్ -హీనో యదనయా ప్రభుః-అనయా వినా దేహం ధృత్వావస్థిత ఇతి యత్ తదత్యంతమశక్యం- ప్రభుః గజాశ్వాదికం శిక్షయితుం రాజ్యం పాలయితుం చ జానాతి-న ప్రణయధారాయాం ప్రథమాం శమపిభుక్తవాన్-ధారయత్యాత్మనో దేహం-కిమిదం యాచితకం శరీరం ధారయతి స్వస్యైవ హి దేహో హ్యాయం-దేహం భోగాయతనం హీదం-న దుఃఖాయతనం-దిహ ఉపచయ ఇత్యస్మాద్ధాతోః-ఇగుపధేత్యాది నా కః-తేనాయమర్థో లభ్యతే-సీతాశరీరస్య పరతంత్రతయా తత్త్యక్తమయుక్తం-నతు స్వాధీనశరీరస్య ధారణమయుక్తమితి భావః-విశేషజ్ఞేనాపి కథమిదం త్యక్తుం శక్యం తత్రాహ-న శోకేనావసీదతి॥ తనిశ్లోకి॥ ౨౩॥ ఉక్తమర్థం కించిద్విశేషాంతరేణ దర్శయతి-దుష్కరం కురుత ఇతి॥ ౨౪॥ ఏవమితి॥ ఏవం దృష్ట్వా మలినసంవీతత్వోపవాసకృశత్వశోకధ్యానపరాయణత్వాదిపతివ్రతాధర్మయుక్తాం సీతాం దృష్ట్వా హృష్టస్సన్ - మనసా రామం జగామ సస్మార-తం ప్రభుం బుద్ధిస్థం రామం ప్రశశంస చ-పునః ప్రాప్త్యుపయుక్తపతివ్రతాధర్మనిష్ఠత్వదర్శనాత్ భాగ్యోత్తరో రామ ఇత్యస్తౌషీత్ -యద్వా ఏతాదృశసౌందర్యవతీం సీతాం దృష్ట్వా ఏతద్విరహితస్య మహాన్ శోకః ప్రాప్తః-అతః యుక్తమేవ కృతవాన్ రామ ఇత్యస్తౌషీత్ ॥ ౨౫॥** ************ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే పంచదశస్సర్గః. ************

ప్రవిశ్యేత్యాది ॥ ప్రశస్తవ్యాం ప్రశంసితవ్యాం-రామం సీతాం చ ప్రశస్యేతి-అస్యా దేవ్యా ఇత్యాదినోభయోరపి ప్రశంసితత్వాత్ ॥ ౧॥ స ఇతి॥ సీతామాశ్రిత్య సీతాం విషయీకృత్య॥ ౨॥ మాన్యేతి ॥ గురువినీతస్య గురుభిశ్శిక్షితస్య-గురుప్రియా రామప్రియా-కాలో హి దురతిక్రమః-కాలో దురతిక్రమ ఏవేత్యయమర్థస్సిద్ధో భవతీత్యర్థః-హిశబ్దోవధారణే-అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్ -జగద్రక్షకరామలక్ష్మణగుప్తాయాస్సీతాయా అపి యదీదృశం దుఃఖం ప్రాప్తం తదా కాలో దురతిక్రమ ఏవేతి భావః॥ ౩॥ రామస్యేతి॥ వ్యవసాయజ్ఞాః స్వయత్నం విహాయ తద్వ్యవసాయమేవ ప్రేక్షమాణా-ఏతద్వ్రతం మమ । అప్యహం జీవితం జహ్యామిత్యేవం రామవ్యవసాయం జానంతీత్యర్థః। లక్ష్మణస్య చ ధీమతః-రామే మాయామృగానుసారిణ్యపి మారీచోయమితి తదానీమపి నిశ్చితవతో లక్ష్మణస్య - యద్వా సర్వేశ్వరాదప్యాశ్రితసంరక్షణే సముద్యుక్తస్య నాత్యర్థం క్షుభ్యతే-అత్యర్థమితి క్షోభాభావవిశేషణం క్షోభవిశేషణత్వే యత్కించిత్క్షోభః ప్రాప్తస్స్యాత్ సత్తానాశకాలే ప్రాప్తేపి క్షో

దుష్కరం కృతవాన్రామో హీనో యదనయా ప్రభుః । ధారయత్యాత్మనో దేహం న శోకేనావసీదతి॥ ౨౩॥ దుష్కరం కురుతే రామో య ఇమాం మత్తకాశినీమ్ । సీతాం వినా మహాబాహుర్ముహూర్తమపి జీవతి ॥ ౨౪ ॥ ఏవం సీతాం తదా దృష్ట్వా హృష్టః పవనసంభవః । జగామ మనసా రామం ప్రశశంస చ తం ప్రభుమ్ ॥ ౨౫ ॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - పంచదశస్సర్గః. **

ప్రశస్య తు ప్రశస్తవ్యాం సీతాం తాం హరిపుంగవః । గుణాభిరామం రామం చ పునశ్చింతాపరోభవత్ ॥ ౧॥ స ముహూర్తమివ ధ్యాత్వా బాష్పపర్యాకులేక్షణః । సీతామాశ్రిత్య తేజస్వీ హనుమాన్విలలాప హ ॥ ౨॥ మాన్యా గురువినీతస్య లక్ష్మణస్య గురుప్రియా । యది సీతాపి దుఃఖార్తా కాలో హి దురతిక్రమః॥ ౩॥ రామస్య వ్యవసాయజ్ఞా లక్ష్మణస్య చ ధీమతః । నాత్యర్థం క్షుభ్యతే దేవీ గంగేవ జలదాగమే॥ ౪॥ తుల్యశీలవయోవృత్తాం తుల్యాభిజనలక్ష

శనీత్యమరః-రామగ్రహణం సీతాయా అప్యుపలక్షణం సాపి తం వినా జీవతీతి చిత్రమేవేత్యర్థః॥ ౨౪॥ ఏవమితి ॥ ఏవం మలినసంవీతత్వోపవాసకృశత్వశోకధ్యానపరాయణత్వా పతివ్రతాదిధర్మయుక్తాం సీతాం దృష్ట్వా హృష్టస్సన్ - మనసా రామం జగామ సస్మార-తం ప్రభుం బుద్ధిస్థం రామం ప్రశశంస చ-పునః ప్రాప్త్యుపయుక్తపతివ్రతాధర్మనిష్ఠత్వదర్శనాత్ -భాగ్యోత్తరో రామ ఇత్యస్తౌషీదితి భావః॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం-పంచదశస్సర్గః ************ ప్రశస్యేతి॥ ప్రశస్తవ్యాం ప్రశంసితవ్యాం॥ ౧॥ స ఇతి॥ సీతామాశ్రిత్య సీతాముద్దిశ్య॥ ౨॥ మాన్యేతి॥ గురువినీతస్య గురుభిః శిక్షితస్య-గురుప్రియా రామప్రియా సీతాపి యది దుఃఖార్తా. కాలో దురతిక్రమో హి- సకలజగద్రక్షకరామలక్ష్మణగుప్తాయాః సీతాయా ఈదృశం దుఃఖం ప్రాప్తం యతః అతః కాలో దురతిక్రమ ఏవేత్యర్థః॥ ౩॥ రామస్యేతి॥ వ్యవసాయజ్ఞా అభిప్రాయజ్ఞా పరాక్రమజ్ఞేత్యర్థః॥ ౪॥ తుల్యేతి॥ తుల్యశీలవయోవృత్తాం రామానురూపస్వ

భలేశరహితేత్యర్థః- దేవీ రామేణ శిరసా వోఢవ్యాఽల్లభ్యవతీ-గంగేవ జలదాగమే- క్షోభహితౌ సత్యపి యథా గంగా నక్షుభ్యతే తథేత్యర్థః॥౪॥ తుల్యేతి॥ తుల్యశీ లవయోవృత్తాం-శీలం స్వభావః-అస్యా దేవ్యాః మనస్తస్మిం స్తస్య చాస్యాం ప్రతిష్ఠితమితి ప్రక్రియయా తుల్యస్వభావాం తుల్యవయసాం- షోడశవార్షికస్య ద్వాదశ వార్షికీ తుల్యా-అన్యథా వైరస్యాపత్తేః శాస్త్రవిరోధాచ్చ-అతఏవ విష్ణుః॥ వర్షైరేకగుణాం భార్యాముద్వహేత్ త్రిగుణో వరః।ద్వ్యష్టవర్షోష్టవర్షాం వా వరయోమాత్రావరా చయేతి॥ తుల్యవృత్తాం-దోషో యద్యపి తస్య స్యాత్ సతామేతదగర్హితమితి రామవృత్తం-పాపానాం వా శుభానాం వా వధార్హాణాం ప్లవంగమ। కార్యం కరుణమార్యేణ నకశ్చిన్నాపరాధ్యతీత్యుక్తవత్యా సీతయా వృత్తేన తుల్యాం-తుల్యశబ్దోనురూపపరః రామానురూపశీలవయశ్చారిత్రామిత్యర్థః-తుల్యాభిజనలక్షణాం-అభిజనః కులం లక్షణం సాముద్రికం-సార్వభౌమలక్షణవతో భార్యయా యైస్సాముద్రికలక్షణైర్భావ్యం తైర్యుక్తామిత్యర్థః - ఏవంవిధత్వాద్రాఘవో వైదేహీమర్హతి వైదేహీ రాఘవమర్హతి-లోకే సౌందర్యాదిమతస్సౌందర్యాది సర్వసహితా నలభ్యతే-సౌందర్యాదిమత్వాన సౌందర్యాది సర్వాన్-అనయోస్తు సర్వం సంపన్నమితి విస్మయతే-అసితేక్షణేత్యధికవిశేషణదానాద్రామాపేక్షయా సీతాయా నయనసౌందర్యమధికమిత్యుచ్యతే-అతఏవ రామో వక్ష్యతి - నజీవేయం క్షణమపి వినా తామసితేక్షణామితి॥ తనిశ్లోకి॥౫॥౬॥ అస్యా హేతోరితి॥ సర్వనామ్నస్తృతీయా చేతి షష్ఠీ-అనయా హేతునేత్యర్థః॥౭॥౧౦॥ ఐశ్వర్యమితి॥ అస్యాః నిమిత్తే-నిమిత్తకారణహేతుషు సర్వాసాం ప్రాయదర్శనమితి షష్ఠీ సప్తమ్యర్థే-అస్యాం నిమిత్తే సత్యామిత్యర్థః॥౧౧॥౧౨॥ యదీతి॥ పరివర్తయేత్ అధరోత్తరాం కుర్యాత్ -అస్యాః కృతే పతదర్థం జగచ్చాపి- నకేవలం మేదినీం-సర్వలోకానపి పరివర్తయేదిత్యర్థః॥ తనిశ్లోకి॥౧౩॥ రాజ్యం వేతి॥ రాజ్యముత్కృష్టం వా సీతా ఉత్కృష్టా వా ఇతి విచార్యమాణ ఇతి శేషః-కలాం లేశం॥౧౪॥ ఇయమితి॥ భర్తృదృఢవ్రతా-భర్తరి దృఢవ్రతా కేదారపాంసుభిః యజ్ఞక్షేత్రపాంసుభిః॥౧౫॥ విక్రాన్తస్యేతి॥ ఆర్యశీలస్య శ్రేష్ఠస్వభావస్య॥౧౬॥౧౭॥ సర్వానితి॥ సర్వాన్ భోగాన్-భుజ్యంత ఇతి భోగాః శుకశారికాకేచుక ప్రభృతి భోగసాధనాని మాతృప్రభృతీంశ్చ పరిత్యజ్య పరిశేషేణ పునస్తత్రాశాలేశం వినైవ త్యక్త్వా-అయం చ పరిత్యాగో నస్వవశే నేత్యాహ-భర్తృస్నేహబలాత్కృతా. అభిమతవిషయస్నేహాతిరేకస్తదితరమఖిలమపి త్యాజయతీహ - త్య

ణామ్ । రాఘవోఽర్హతి వైదేహీం తం చేయమసితేక్షణా॥౫॥ తాం దృష్ట్వా నవహేమాభాం లోకకాన్తామివ శ్రియమ్ । జగామ మనసా రామం వచనం చేదమబ్రవీత్॥౬॥ అస్యా హేతోర్విశాలాక్ష్యా హతో వాలీ మహాబలః । రావణప్రతిమో వీర్యే కబంధశ్చ నిపాతితః॥౭॥ విరాధశ్చ హతస్సంఖ్యే రాక్షసో భీమవిక్రమః । వనే రామేణ విక్రమ్య మహేంద్రేణేవ శంబరః॥౮॥ చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకర్మణామ్ । నిహతాని జనస్థానే శరైరగ్నిశిఖోపమైః॥౯॥ ఖరశ్చ నిహతస్సంఖ్యే త్రిశిరాశ్చ నిపాతితః । దూషణశ్చ మహాతేజా రామేణ విదితాత్మనా॥౧౦॥ ఐశ్వర్యం వానరాణాం చ దుర్లభం వాలిపాలితమ్ । అస్యా నిమిత్తే సుగ్రీవః ప్రాప్తవాన్ లోకసత్కృతమ్॥౧౧॥ సాగరశ్చ మయా క్రాన్తశ్శ్రీమాన్నదనదీపతిః । అస్యా హేతోర్విశాలాక్ష్యాః పురీ చేయం నిరీక్షితా॥౧౨॥ యది రామస్సముద్రాన్తాం మేదినీం పరివర్తయేత్ । అస్యాః కృతే జగచ్చాపి యుక్తమిత్యేవ మే మతిః॥౧౩॥ రాజ్యం వా త్రిషు లోకేషు సీతా వా జనకాత్మజా । త్రైలోక్యరాజ్యం సకలం సీతాయా నాప్నుయాత్కలామ్॥౧౪॥ ఇయం సా ధర్మశీలస్య మైథిలస్య మహాత్మనః । సుతా జనకరాజస్య సీతా భర్తృదృఢవ్రతా * ఉత్థితా మేదినీం భిత్త్వా క్షేత్రే హలముఖక్షతే । పద్మరేణునిభైః కీర్ణా శుభైః కేదారపాంసుభిః॥౧౫॥ విక్రాన్తస్యార్యశీలస్య సంయుగేష్వనివర్తినః । స్నుషా దశరథస్యైషా జ్యేష్ఠా రాజ్ఞో యశస్వినీ॥౧౬॥ ధర్మజ్ఞస్య కృతజ్ఞస్య రామస్య విదితాత్మనః । ఇయం సా దయితా భార్యా రాక్షసీవశమాగతా॥౧౭॥ సర్వాన్ భోగాన్ పరిత్యజ్య భర్తృస్నేహబలాత్కృతా । అచింతయిత్వా దుఃఖాని ప్రవిష్టా నిర్జనం వనమ్ *

భావవయశ్చారిత్రాం-తుల్యాభిజనలక్షణా అభిజనం కులం లక్షణం సాముద్రికోక్తం॥౫॥౬॥ అస్యా ఇతి॥ అస్యా హేతోః అనయా హేతునేత్యర్థః॥౧౦॥ ఐశ్వర్యమితి॥ అస్యా నిమిత్త ఇతి సప్తమ్యర్థే షష్ఠీ-అస్యాం నిమిత్తభూతాయాం సత్యామిత్యర్థః॥ ౧౨॥ రామః మేదినీం- కించ జగచ్చ సర్వలోకానపీత్యర్థః - అస్యాః కృతే సీతార్థం పరివర్తయేద్యది అధరోత్తరాం కుర్యాత్ సంహరేదిత్యర్థః-యుక్తమిత్యేవ మే మతిరితి సంబంధః॥౧౩॥ రాజ్యమితి॥ రాజ్యముత్కృష్టం వా- సీతా ఉత్కృష్టా వా ఇతి విచార్యమాణే సతీతి శేషః-కలాం లేశం॥౧౪॥ ఇయమితి॥ భర్తృదృఢవ్రతా॥౧౭॥ సర్వానితి॥ భర్తృస్నేహబలాత్కృతా భర్తుః స్నేహబలాజ్జీవతీత్యర్థః * సేయమితి ॥ యాతనాం

క్లేశసంస్మరణాభావేపి గంతవ్యా చేత్ యదుఃఖం వా కిం స్మరతి నేత్యాహ-అచింతయిత్వా దుఃఖాని - రామాతిరిక్తవస్తున్యనుభవే హి దుఃఖానుభవసంభావనేతి భావః- ప్రవిష్టా నిర్జనం వనం-భోగస్యైకాంతస్థలమితి హృష్యస్యాహ్యాదిలగ్నమితి భావః- యాతనాం తీవ్రవేదనాం-అనర్థానాం భాగినీ-ఆపదామనర్హేత్యర్థః॥ తనిశ్లోకి ॥ ౨౧ ॥ ఇమామితి॥ ప్రపాం పానీయశాలికాం॥ని॥ ప్రపా పానీయశాలికేత్యమరః॥౨౨॥౨౩॥ కామేతి ॥ కామ్యంత ఇతి కామాః - తేచ తే భోగాశ్చ స్రక్చందనాదయః తైః॥౨౪॥ నైషేతి॥ నైషా పశ్యతి రాక్షస్యః రాక్షసీర్న పశ్యతి నేమాన్ పుష్పఫలద్రుమాన్-రామవిరహక్లేశాతిశయేన రాక్షసీదర్శనవత్పుష్పఫలవతాం ద్రుమాణామపి దర్శనమస్యా అసహ్యమిత్యర్థః- ఏకస్థహృదయా ఏకాగ్రచిత్తా- రామమేవానుపశ్యతి ధ్యాయతీత్యర్థః- రామాగమనసంభావనావతీ దిశో వలోకయతీతి వార్థః యద్వా నిరంతరేణ రామానుభవేన పరిసరవర్తి కోపి పదార్థో న దృష్టిపథం గచ్ఛతీత్యర్థః॥ తనిశ్లోకి॥౨౫॥౨౬॥ ఇమామితి॥ అసితః కేశాంతః యస్యాస్తాం- కేశానామగ్రే నైల్యం స్త్రీణాం దుర్లభం-అత స్తదేవాహ-అసితకేశాంతాం. గుడాళకావృతస్యాపి వ్యామోహకరీం- శతపత్రనిభేక్షణాం- యద్యపీయమసితేక్షణా తథాపి సంస్థానవిశేషేణోపమేయం-కమలపత్రాక్షస్యాపి వ్యామోహదాయినీం సుఖార్హాం రామోత్సంగే స్థాతుమర్హాం- దుఃఖితాం రాక్షసీమధ్యస్థితాం దృష్ట్వా - మమాపి వ్యథితం మనః శాఖామృగస్య మమాపి మనో వ్యథితం-కిముత పరమదయాళో రామస్యేతి భావః శోకహర్షయోరపదస్య మమాపి మనో వ్యథితం-కింపునః కామిన ఇతి వా॥౨౭॥౨౮॥ హిమహతేతి॥ హిమహతేతి విశేషణేన నళిన్యాః పూర్వం బహుకాలశోభితత్వం సిద్ధం-తద్వన్నష్టశోభా ద్వాదశవర్షం నిష్ప్రతిబంధం భోగభుజానాయా ఆగంతుకో హి విశ్లేషః- తేన హి నష్టశోభేత్యుక్తం వ్యసనపరంపరయా విరహ ఇవ సంశ్లేషోపి మధ్యే మధ్యే నాగత్య నివృత్తః-వ్యసనమేవ నైరంతర్యేణ వృత్తం అతిపీడ్యమానా అతిక్రమ్య పీడ్యమానా-ఆశ్రయానురూపం వ్యసనమనుభవతీత్యర్థః సహచరరహితేవ చక్రవాకీ లాభకాలమవగమ్య దుఃఖం సోఢుం సమర్థా- చక్రవాకీసామ్యేనాయమర్థో లభ్యతే-సా హి రాత్రివిరామకాలం ప్రబుధ్య దుఃఖం సోఢుముద్యుక్తేతి ప్రసిద్ధం-జనకసుతా ఏవం వ్యసనం భవిష్యతీతి జ్ఞాత్వా న సంవర్ధితా- కేవలం సుఖసంవర్ధితేత్యర్థః-కృపణాం దశాం ప్రపన్నా-పూర్వోక్తనళిన్యాదికం నోపమానం భవితుమర్హతి-కించిదుక్తిమాత్రం వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యాం దుర్దశాం ప్రాప్తేత్యర్థః॥ తనిశ్లోకి॥౩౦॥ అస్యా ఇతి॥ హిమవ్యపాయేన వసంతేన-నైకసహస్రరశ్మిరభ్యుత్థితః. మందరశ్మిః సూర్యాపేక్షయా మందకరః-చంద్ర ఇతి యావత్ - శో(కం)జనయతీతివ

> సంతుష్టా ఫలమూలేన భర్తృశుశ్రూషణే రతా । యా పరాం భజతే ప్రీతిం వనేపి భవనే యథా ॥ సేయం కనకవర్ణాంగీ నిత్యం సుస్మితభాషిణీ। సహతే యాతనామేతామనర్థానామభాగినీ॥౨౧॥ ఇమాం తు శీలసంపన్నాం ద్రష్టుమర్హతి రాఘవః । రావణేన ప్రమథితాం ప్రపామివ పిపాసితః॥౨౨॥ అస్యా నూనం పునర్లాభాద్రాఘవః ప్రీతిమేష్యతి। రాజా రాజ్యపరిభ్రష్టః పునః ప్రాప్యేవ మేదినీమ్॥౨౩॥ కామభోగైః పరిత్యక్తా హీనా బంధుజనేన చ ధారయత్యాత్మనో దేహం తత్సమాగమకాంక్షిణీ॥ ౨౪॥ నైషా పశ్యతి రాక్షస్యో నేమాన్పుష్పఫలద్రుమాన్ ।ఏకస్థహృదయా నూనం రామమేవానుపశ్యతి॥౨౫॥ భర్తా నామ పరం నార్యా భూషణం భూషణాదపి।ఏషా తు రహితా తేన భూషణార్హా న శోభతే॥౨౬॥ దుష్కరం కురుతే రామో హీనో యదనయా ప్రభుః ।ధారయత్యాత్మనో దేహం న దుఃఖేనావసీదతి॥౨౭॥ ఇమామసితకేశాంతాం శతపత్రనిభేక్షణామ్ । సుఖార్హాం దుఃఖితాం దృష్ట్వా మమాపి వ్యథితం మనః॥౨౮॥ క్షితిక్షమా పుష్కరసన్నిభాక్షీ యా రక్షితా రాఘవలక్ష్మణాభ్యామ్ । సా రాక్షసీభిర్వికృతేక్షణాభిస్సంరక్ష్యతే సంప్రతి వృక్షమూలే॥౨౯॥ హిమహతనళినీవ నష్టశోభా వ్యసనపరంపరయాతిపీడ్యమానా । సహచరరహితేవ చక్రవాకీ జనకసుతా కృపణాం దశాం ప్రపన్నా ॥౩౦॥ అస్యా హి పుష్పావనతాగ్రశాఖాః శోకం దృఢం వై జనయంత్యశోకాః । హిమవ్యపాయేన చ మందరశ్మిరభ్యుత్థితో నైకసహస్రరశ్మిః॥౩౧॥ ఇత్యేవ

తీవ్రవేదనాం అనర్థానామభాగినీ ఆపదామనర్హా॥౨౧॥ ఇమామితి॥ ప్రపాం పానీయశాలాం॥౨౩॥ కామేతి ॥ కామభోగైః కామ్యంత ఇతి కామాః తేచ తే భోగాః స్రక్చందనాదయః॥౨౪॥ నేతి॥ రాక్షస్యః రాక్షసీః-ఏకస్థహృదయా ఏకాగ్రచిత్తా॥౨౬॥ దుష్కరమితి॥ ప్రభుః రామః అనయా హీనస్సన్ - ఆత్మనో దేహం ధారయతి-శోకేన నావసీదతీతి చ యత్ -ఏతత్ దుష్కరం కురుత ఇతి సంబంధః॥౨౭॥ ఇమామితి॥ మమాపి-కిముత పరమదయాళో రామస్యేతి భావః ॥ ౨౮ ॥ క్షితీతి ॥ క్షితిరివ క్షమా శాంతిర్యస్యాః క్షితిక్షమా॥౩౦॥ అస్యా ఇతి॥ అశోకాః శోకం జనయంతి-హిమవ్యపాయేన నైకసహస్రరశ్మిః మందరశ్మిశ్చ అతీక్ష్ణరశ్మిః శీతాంశురితి యావత్. అభ్యుత్థిత

చనవిపరిణామేన సంబంధః॥౩౨॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే షోడశస్సర్గః. *****
తత ఇత్యాది॥ ప్రజగామ ప్రకర్షేణ జగామ-ఆకాశపరభాగం ప్రాప్త ఇత్యర్థః॥౧-౨॥ స ఇతి॥ శోకభారైర్న్యస్తామివ ఆక్రాంతామివ స్థితాం - అత ఏవ భారైర్న్యస్తాం నావమివ స్థితాం॥౩॥ దిదృక్షమాణ ఇత్యాది॥ కర్ణప్రావరణే శిరస ఆచ్ఛాదకౌ యస్యాస్సా కర్ణప్రావరణా తాం-శంకువత్కర్ణౌ యస్యాస్తాం శంకుకర్ణాం-మస్తకోచ్ఛ్వాసనాసికాం-ఊర్ధ్వముఖనాసికామిత్యర్థః-అతికాయోత్తమాంగీం-అత్రాతికాయశబ్దేన మహత్త్వముచ్యతే-మహాశిరస్కామిత్యర్థః - ధ్వస్తకేశీం స్వల్పకేశీం-అకేశీం అనుత్పన్నకేశీం- కేశకంబళధారిణీం కంబళరూపకేశధారిణీం-లంబే కర్ణలలాటే యస్యాస్సా లంబకర్ణలలాటా తాం - చుబుకే ఓష్ఠః యస్యాస్సా చుబుకోష్ఠీ తాం-హ్రస్వదీర్ఘాం-అధఃకాయే ఊర్ధ్వకాయే చ క్వచిత్ హ్రస్వాం క్వచిద్దీర్ఘామిత్యర్థః-కుబ్జాం స్థగుమతీం-వికటాం స్థూలజంఘాం- కరాళాం దంతురాం॥ ని॥ కరాళో దంతురే తుంగ ఇత్యమరః। భుగ్నవక్త్రాం నిమ్నవక్త్రాం-వికృతాననాం- నాసికోష్ఠవిరహితాననామిత్యర్థః - ఏతదంతస్య పూర్వేణ దదర్శేత్యనేనాన్వయః॥ ౭॥ వికృతా ఇత్యాదేరుత్తరేణ దదర్శేత్యనేనాన్వయః-ఏతా ఏకాక్ష్యాదిరాక్షసీభ్యోన్యాః-వికృతాః వికృతవేషాః-నిఖాతశిరసః గాత్రాంతర్వర్తిశిరసః-హరికర్ణాః

మర్థం కపిరన్వవేత్య సీతేయమిత్యేవ నివిష్టబుద్ధిః। సంశ్రిత్య తస్మిన్నిషసాద వృక్షే బలీ హరీణామృషభస్తరస్వీ ॥ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే షోడశస్సర్గః

తతః కుముదషండాభో నిర్మలో నిర్మలం స్వయమ్। ప్రజగామ నభశ్చంద్రో హంసో నీలమివోదకమ్॥ ౧॥ సాచివ్యమివ కుర్వన్స ప్రభయా నిర్మలప్రభః। చంద్రమా రశ్మిభిశ్శీతైస్సిషేవే పవనాత్మజమ్॥౨॥ స దదర్శ తతస్సీతాం పూర్ణచంద్రనిభాననామ్। శోకభారైరివ న్యస్తాం భారైర్నావమివాంభసి॥౩॥ దిదృక్షమాణో వైదేహీం హనుమాన్మారుతాత్మజః। స దదర్శావిదూరస్థా రాక్షసీర్ఘోరదర్శనాః * ఏకాక్షీమేకకర్ణాం చ కర్ణప్రావరణాం తథా। అకర్ణాం శంకుకర్ణాం చ మస్తకోచ్ఛ్వాసనాసికామ్ * అతికాయోత్తమాంగీం చ తనుదీర్ఘశిరోధరామ్। ధ్వస్తకేశీం తథాకేశీం కేశకంబళధారిణీమ్ * లంబకర్ణలలాటాం చ లంబోదరపయోధరామ్। లంబోష్ఠీం చుబుకోష్ఠీం చ లంబాస్యాం లంబజానుకామ్ * హ్రస్వాం దీర్ఘాం తథా కుబ్జాం వికటాం వామనాం తథా। కరాళాం భుగ్నవక్త్రాం చ పింగాక్షీం వికృతాననామ్॥ ౭ ॥ వికృతాః పింగళాః కాళీః క్రోధనాః కలహప్రియాః। కాళాయసమహాశూలకూటముద్గరధారిణీః * వరాహమృగశార్దూలమహిషాజశివాముఖీః। గజోష్ట్రహయపాదీశ్చ నిఖాతశిరసోఽపరాః * ఏకహస్తైకపాదాశ్చ ఖరకర్ణ్యశ్వకర్ణికాః। గోకర్ణీర్హస్తికర్ణీశ్చ హరికర్ణీస్తథాపరాః * అనాసా అతినాసాశ్చ తిర్యఙ్నాసా వినాసికాః। గజసన్నిభనాసాశ్చ లలాటోచ్ఛ్వాసనాసికాః * హస్తిపాదా మహాపాదా గోపాదాః పాదచూడికాః। అతిమాత్రశిరోగ్రీవా అతిమాత్రకుచోదరీః * అతిమాత్రాస్యనేత్రాశ్చ దీర్ఘజిహ్వానఖాస్తథా। అజాముఖీర్హస్తిముఖీర్గోముఖీస్సూకరీముఖీః * హయోష్ట్రఖరవక్త్రాశ్చ రాక్షసీర్ఘోరదర్శనాః। శూ

స్సః శోకం జనయతీతి శేషః॥౩౧॥ తి॥ ఇత్యేవమితి॥ సీతేయమిత్యేవ ఇయం సీతైవేతి జాతబుద్ధిః తామేవ బుద్ధిం సంశ్రిత్య తతః పరానుష్ఠేయచికీర్షయా తస్మిన్ శింశుపావృక్ష ఏవ నిషసాద-తద్రాత్రిశేషం పరదినం చ స్థిత ఇత్యర్థః-ఏవం చ స రావణాంతఃపురం సర్వాపి లంకా యామత్రయేణ సముద్రలంఘనదినరాత్రావేవ విచితా-తుర్యయామే అశోకవనికాప్రవేశ ఇతి బోధ్యం॥౩౨॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం-షోడశస్సర్గః.
తత ఇతి॥ నభః ప్రజగామ-ఆకాశపరభాగం ప్రాప్తః॥౧॥ తి॥ సాచివ్యమితి-సీతాదర్శనే ప్రభయా స్వకాంత్యా సాచివ్యమివ సాహాయ్యమివ-దివా క్వచిదేకాంతప్రదేశే స్థితత్వాన్నిద్రావ్యాకులత్వాచ్చ న సమ్యగ్రాక్షసీనాం సీతాయాశ్చ దర్శనం రాత్రౌ చంద్రోదయే సతి తు పునస్సమీపదేశే ఆగత్య స్థితస్య సమ్యక్సర్వదర్శనం॥౨॥ స ఇతి॥ శోకభారైః న్యస్తామివ అధోనీతామివ-మజ్జమానామివేత్యర్థః॥ ౩॥ * అతికాయోత్తమాంగీం అతికాయం మహదుత్తమాంగం యస్యాస్తాం- తనుదీర్ఘశిరోధరాం సూక్ష్మదీర్ఘకంధరీమిత్యర్థః- కేశకంబళధారిణీం-కంబళా ఇవ కేశాః కేశకంబళాః తాన్ ధారయితుం శీలమస్తీతి తథా * లంబకర్ణలలాటాం లంబే కర్ణలలాటే యస్యాస్తాం-చుబుకోష్ఠీం చుబుకే ఓష్ఠం యస్యాస్తాం * హ్రస్వామితి॥ కుబ్జాం స్థగుమతీం కరాళాం దంతురాం-పింగాక్షీమిత్యంతస్య పూర్వేణ సంబంధః॥౭॥ వికృతా ఇత్యాదిశ్లోకనవకమేకం వాక్యం॥ నిఖాతశిరసః గాత్రాంతర్వర్తిశిరసః * పాదచూళికాః పాదే చూళా శిఖా యాసాం తాః- రాక్షసీర్వికృతాననా ఇత్యత్ర అపరా ఇ

కపికర్ణికాః-పాదచూడికాయాం సాంతాః పాదచూడికాః॥ని॥ శిఖాచూడా కేశపాశీత్యమరః- రాక్షసీర్వికృతాననా ఇత్యత్ర పునః రాక్షసీపదమవిస్మరణార్థం॥ ౧౭॥ తస్యాధస్తాదిత్యాది॥ లక్ష్మీవాన్సీతాదర్శనజనితశోభాయుక్తః-చ్యుతాం స్థానాచ్చలితాం-చారిత్రవ్యపదేశాఢ్యాం పతివ్రతాధర్మాచరణఖ్యాతిసంపన్నాం-భర్తృదర్శనేన దుర్గతాం దరిద్రాం-భర్తృదర్శనరహితామిత్యర్థః - భర్తృవాత్సల్యభూషణాం-వాత్సల్యపదమత్ర స్నేహమాత్రవాచి-పయోదాంతే వర్షాంతే- చంద్రరేఖామస్పష్టాస్పష్టత్వద్యోతనాయేదం విశేషణం-అసంస్పర్శాత్ ఉద్వర్తనాదిసంస్కారరాహిత్యాత్ - అయుక్తాం అనారోపితతంత్రీం- వల్లకీం వీణాం॥ ౨౨॥ సీతామిత్యాదిపరశేషః-రాక్షసీవశే అయుక్తాం అనవస్థితాం-తద్వచనాన్యశృణ్వంతీమిత్యర్థః-లతాం కుసుమితామివ-తథా దర్శనీయామిత్యర్థః॥ ౨౮॥ ౨౯॥ మలినేనేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం॥ ౨౭॥ తామిత్యాదిశ్లోకత్రయమేకం వాక్యం॥ క్షమాం క్షమామివస్థితాం-నిగీర్యాద్యవసానాద భేదోక్తిః-తాం దృష్ట్వా తాం ప్రేక్ష్యేత్యనయోర్విశేషణవిశేష్యభేదాన్న పౌనరుక్త్యం దూరప్రయుక్తస్యానుస్మరణార్థం వా పునరుక్తిః॥ ౩౦॥ హర్షజానీతి॥ రాఘవం నమశ్చక్రే-ఉపపదవిభక్త్యపేక్షయా కారకవిభక్తేర్బలీయస్త్వాన్నమస్కరోతి దేవానిత్యాదావివద్వితీయా॥ ౩౧॥ నమస్కృత్వేతి॥ సంవృతః రాక్షస్యదర్శనాయ శింశుపాపర్ణైర్గూఢః

లముద్గరహస్తాశ్చ క్రోధనాః కలహప్రియాః * కరాళా ధూమ్రకేశీశ్చ రాక్షసీర్వికృతాననాః। పిబంతీస్సతతం పానం సదా మాంససురాప్రియాః * మాంసశోణితదిగ్ధాంగీర్మాంసశోణితభోజనాః। తా దదర్శ కపిశ్రేష్ఠో రోమహర్షణదర్శనాః * స్కంధవంతముపాసీనాః పరివార్య వనస్పతిమ్॥ ౧౮॥ తస్యాధస్తాచ్చ తాం దేవీం రాజపుత్రీమనిందితామ్ * లక్షయామాస లక్ష్మీవాన్హనుమాన్జనకాత్మజామ్। నిష్ప్రభాం శోకసంతప్తాం మలసంకులమూర్ధజామ్ * క్షీణపుణ్యాం చ్యుతాం భూమౌ తారాం నిపతితామివ। చారిత్రవ్యపదేశాఢ్యాం భర్తృదర్శనదుర్గతామ్ * భూషణైరుత్తమైర్హీనాం భర్తృవాత్సల్యభూషణామ్। రాక్షసాధిపసంరుద్ధాం బంధుభిశ్చ వినాకృతామ్ * వియూథాం సింహసంరుద్ధాం బద్ధాం గజవధూమివ। చంద్రరేఖాం పయోదాంతే శారదాభ్రైరివావృతామ్ * క్లిష్టరూపామసంస్పర్శాదయుక్తామివ వల్లకీమ్॥ ౨౨॥ సీతాం భర్తృవశే యుక్తామయుక్తాం రాక్షసీవశే * అశోకవనికామధ్యే శోకసాగరమాప్లుతామ్। తాభిః పరివృతాం తత్ర సగ్రహామివ రోహిణీమ్ * దదర్శ హనుమాన్దేవీం లతామకుసుమామివ॥ ౨౮॥ సా మలేన చ దిగ్ధాంగీ వపుషా చాప్యలంకృతా * మృణాలీ పంకదిగ్ధేవ విభాతి న విభాతి చ॥ ౨౯॥ మలినేన తు వస్త్రేణ పరిక్లిష్టేన భామినీమ్ * సంవృతాం మృగశాబాక్షీం దదర్శ హనుమాన్కపిః। తాం దేవీం దీనవదనామదీనాం భర్తృతేజసా * రక్షితాం స్వేన శీలేన సీతామసితలోచనామ్॥ ౨౭॥ తాం దృష్ట్వా హనుమాన్సీతాం మృగశాబనిభేక్షణామ్ * మృగకన్యామివ త్రస్తాం వీక్షమాణాం సమంతతః। దహంతీమివ నిశ్శ్వాసైర్వృక్షాన్పల్లవధారిణః * సంఘాతమివ శోకానాం దుఃఖస్యోర్మిమివోత్థితామ్। తాం క్షమాం సువిభక్తాంగీం వినాభరణశోభినీమ్ * ప్రహర్షమతులం లేభే మారుతిః ప్రేక్ష్య మైథిలీమ్॥ ౩౦॥ హర్షజాని చ సోఽశ్రూణి తాం దృష్ట్వా మదిరేక్షణామ్ * ముమోచ హనుమాంస్తత్ర నమశ్చక్రే చ రాఘవమ్॥ ౩౧॥ నమస్కృత్వా స రామాయ

తిశేషః అతో న పౌనరుక్త్యం॥ ౧౮॥ తస్యాధస్తాదిత్యారభ్య వల్లకీమిత్యేతదంతమేకం వాక్యం * క్షీణేతి॥ చ్యుతాం దివ ఇతి శేషః - చారిత్రవ్యపదేశాఢ్యాం పాతివ్రత్యవ్రతసంపన్నాం-భర్తృదర్శనదుర్గతాం భర్తృదర్శనహీనాం * వియూథామితి॥ పయోదాంతే వర్షాంతే అసంస్పర్శాత్ -ఉద్వర్తనాదిసంస్కారాభావాత్ - అయుక్తామనారోపితతంత్రీం॥ ౨౨॥ సీతామిత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం-రక్షసాం వశే అయుక్తాం అయోగ్యాం - శోకసాగరమాప్లుతాం తత్ర మగ్నాం ॰ సగ్రహాం క్రూరగ్రహావిష్టాం లతామకుసుమామివ ఆభరణపరిహారాదితి భావః॥ ౨౮॥ సేతి॥ వపుషాలంకృతా స్వభావరమణీయేత్యర్థః-విభాతి న విభాతి చేతి స్వభావసౌందర్యాద సంస్కారాచ్చేతి భావః అత్ర తాం తామితి తచ్ఛబ్దావృత్త్యా తత్తదవస్థాభేదస్య వర్ణితత్వాదపౌనరుక్త్యం॥ ౨౯॥ తి॥ భర్తృతేజసా భర్తృపరాక్రమానుసంధానేన అదీనహృదయాం॥ ౨౭॥ తి॥ దుఃఖస్య దుఃఖసాగరస్య అత్రాధేయేనాధారనిగరణం॥ క్షమాం కృశాం-వినాభరణశోభినీం-ఆభరణానుగ్రహమనపేక్ష్యైవ స్వసౌందర్యేణ శోభమానాం॥ ౩౦॥ తి॥ రాఘవం నమశ్చక్రే ఇతి-భగవతో రాఘవస్యానుగ్రహాదేవేయం మయా దృష్టేతి పునః పునః స్మృత్వా నమస్కారః॥ ౩౧॥ తి॥ సంవృతోఽభవత్ రాక్షసీనాం దర్శనపరిహారాయ సూక్ష్మరూపమవలంబ్య వృక్షమూలసమీపశాఖాసు నిలీనోఽభవత్॥ ౩౨॥ తి॥ అగోగమానః॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీ

భూత్ ॥౩౭॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే సప్తదశస్సర్గః ****************
తథేత్యాది ॥ విప్రేక్షమాణస్యవిచిన్వతశ్చ-విప్రేక్షమాణేవిచిన్వతిచతస్మిన్నిత్యర్థః-యస్యచభావేనేత్యర్థేషష్ఠీ॥౧॥ షడంగేతి॥ విరాత్రే అపరరాత్రే అహస్సర్వైకదేశసంఖ్యాతపుణ్యాచ్చరాత్రేరిత్యత్రచకారాదవ్యయాదుత్తరస్యరాత్రిశబ్దస్యసమాసాంతోఽచ్ ప్రత్యయః-బ్రహ్మరక్షసాం బ్రాహ్మణత్వవిశిష్టరక్షసాం-బ్రహ్మఘోషాన్ వేదఘోషాన్ ॥౨॥౪॥ భృశమితి॥ యుక్తః ప్రేరితః॥౫॥ సఇత్యాది ॥ వీథీః ఉద్యానవీథీః॥౯॥ అంగనేతి॥ మహేంద్రం దేవగంధర్వయోషితఇవ - వ్రజంతంతం అంగనాశతమాత్రం-అనువ్రజత్ అన్వవ్రజత్ ॥౧౦॥ దీపికా ఇతి॥ తాలవృంతానివ్యజనాని॥౧౧॥ కాంచనైరితి॥ భృంగారైః కనకాలుకాభిః॥ని॥ భృంగారః కనకాలుకేత్యమరః - మండలాగ్రాన్ అసివిశేషాన్ ॥ని॥ మండలాగ్రో నతాగ్రక ఇతి వైజయంతీ । బ్రసీం ఆస్తరణం-గృహ్యాగృహీత్వా॥౧౨॥ కాచిదితి॥ పానస్యపూర్ణాం పీయతఇ

త్మణాయచవీర్యవాన్ * సీతాదర్శనసంహృష్టో హనుమాన్సంవృతోఽభవత్ ॥౩౭॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - సప్తదశస్సర్గః. ***********

తథావిప్రేక్షమాణస్యవనంపుష్పితపాదపమ్ ।విచిన్వతశ్చవైదేహీం కించిచ్ఛేషానిశాఽభవత్ ॥౧॥ షడంగవేదవిదుషాం క్రతుప్రవరయాజినామ్ ।శుశ్రావ బ్రహ్మఘోషాంశ్చ విరాత్రే బ్రహ్మరక్షసామ్॥ ౨ ॥అథమంగళవాదిత్రైశ్శబ్దైశ్శ్రోత్రమనోహరైః । ప్రాబుధ్యత మహాబాహుర్దశగ్రీవో మహాబలః॥౩॥ విబుధ్య తు యథాకాలం రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్ । స్రస్తమాల్యాంబరధరో వైదేహీమన్వచింతయత్ ॥౪॥ భృశం నియుక్తస్తస్యాం చ మదనేన మదోత్కటః ।నసతంరాక్షసః కామం శశాకాత్మని గూహితుమ్॥౫॥ ససర్వాభరణైర్యుక్తో బిభ్రచ్ఛ్రియమనుత్తమామ్ । తాం నగైర్బహుభిర్జుష్టాం సర్వపుష్పఫలోపగైః * వృతాం పుష్కరిణీభిశ్చ నానాపుష్పోపశోభితామ్ ।సదామదైశ్చ విహగైర్విచిత్రాం పరమాద్భుతామ్ * ఈహామృగైశ్చ వివిధైర్జుష్టాం దృష్టిమనోహరైః । వీథీస్సంప్రేక్షమాణశ్చ మణికాంచనతోరణాః * నానామృగగణాకీర్ణాం ఫలైః ప్రపతితైర్వృతామ్ । అశోకవనికామేవ ప్రావిశత్సంతతద్రుమామ్॥౯॥ అంగనాశతమాత్రం తు తం వ్రజంతమనువ్రజత్ । మహేంద్రమివ పౌలస్త్యం దేవగంధర్వయోషితః॥౧౦॥ దీపికాః కాంచనీః కాశ్చిజ్జగృహుస్తత్ర యోషితః ।వాలవ్యజనహస్తాశ్చ తాలవృంతాని చాపరాః॥౧౧॥ కాంచనైరపి భృంగారైర్జహ్రుస్సలిలమగ్రతః ।మండలాగ్రాన్ బ్రసీంశ్చైవ గృహ్యాన్యాః పృష్ఠతో యయుః ॥ ౧౨ ॥ కాచిద్రత్నమయీం స్థాలీం పూర్ణాం పానస్య భామినీ। దక్షిణాదక్షి

రామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం సప్తదశస్సర్గః **
తి ॥ తథేతి॥ కించిచ్ఛేషా అపరయామమాత్రశేషా-విచిన్వతః తస్యాః స్వష్టదర్శనాయ రాక్షసీనిద్రారూపమవసరమన్వేషయతః॥౧॥ షడంగేతి॥ షడంగాని శిక్షాదీని-విరాత్ర ఇతి విరాత్రిః విపర్యస్తా రాత్రిః అపరరాత్ర ఇత్యర్థః తస్మిన్ బ్రహ్మరక్షసాం బ్రాహ్మణత్వవిశిష్టరాక్షసానాం॥౨॥౩॥తి॥ నిద్రావశాదేవ స్రస్తమాల్యాంబరధరః ॥౪॥ భృశమితి॥ నియుక్తః ప్రేరితః-వస్తుతస్తు మదనేనసత్యపి మదనోత్కటోన- అతఏవ తస్యాం సీతాయాం నియుక్తః నితరాం యుక్తః వినీత ఇత్యర్థః. అతఏవ రాక్షసః తం కామమాత్మని గూహితుం నశశాకేతి కాకుః॥తి॥ భృశం నియుక్తః గూఢాభినివేశితచిత్తః-కామం కామవేగం-ఈదృశే ముతేర్థస్యాన్యథా యోజనం భ్రాంత్యైవ రక్షస్సత్త్వమోగుణావిష్టస్య భగవన్మాయా మోహితస్యాకృత్యేష్వేవ ప్రవృత్తేః-తథా క్రియమాణం భగవద్ధ్యానమపి పాపభాగోత్తరంజన్మాంతరేఽుత్తమఫలాయేతి బోధ్యం - అతఏవ బుధకౌశ్వమేధనామ్నా రాజ్ఞో దానస్తావక ఋఙ్మంత్రః నయుష్మే వాజబంధవో నినిత్సుశ్చనమర్త్యః। అవద్యమధిదీధరత్ -ఇతి అస్యార్థః-వాజమిత్యన్ననామ-అన్నదానేన యే సర్వేషాం బంధవస్తేషాం సంబోధనం - హే వాజబంధవః-యుష్మే యుష్మాసు-అధిస్వప్తమ్యర్థానువాదీ - నినిత్సుశ్చ నిందనేచ్ఛాశీలోపి మర్త్యః. - అవద్యం న దీధరత్ నధారయతి-భవదనుసంధానేనైవ నిష్పాపత్వాదితి-ఏవంచ భగవతో నిందావరుద్ధభావేన ధ్యానమపి నరకభోగోత్తరంజన్మాంతరేఽుత్తమఫలాయ-అతఏవాస్య మరణోత్తరం చతుర్థచతుర్యుగ్యాం చేదిరాజకులే జన్మ - చతుర్వింశతిచతుర్యుగ్యాం రామావతార ఇతి హరివంశోక్తేః - తావత్పర్యంతం చైతత్పాపఫలభోగ ఇత్యర్థాయాతమితి బోధ్యం॥౫॥*తి॥ వీథీః అశోకవనికామార్గగమనవీథీః॥౯॥ అంగనేతి॥ అనువ్రజత్ అడభావ ఆర్షః॥౧౦॥ దీపికా ఇతి॥ దీపికాః కాంచనీః కాంచనదండారోపితదీపికాః॥౧౧॥ కాంచనైరితి॥ కాంచనైః భృంగారైః కనకాలుకాభిః భృంగారాః మత్తూరకసుముసదృశజలపాత్రాణి - గృహ్యాగృహీత్వా॥౧౨॥ కాచిదితి॥ పానేన

తిపానం మధుతస్య పూర్ణానాం తేన పూర్ణానాం-పూరణగుణేత్యాదినా సుహితార్థయోగే షష్ఠీసమాసనిషేధజ్ఞాపకాదత్ర షష్ఠీ- స్థాలీం పాత్రీం ॥ ౧౩ ॥ ౧౪॥ ౧౫॥ వ్యావిద్ధేతి ॥ వ్యావిద్ధాః వ్యత్యస్తతయాన్యస్తాః-సమామృదితవర్ణకాః సంమృష్టానులేపనాః॥౧౬॥అంగరాగస్సమాలంభో వర్ణకశ్చ విలేపనమితి నిఘంటుః॥౧౭॥ సచేతి॥మదేనాంచితాగతిర్యస్య సమదాంచితగతిః॥౧౮॥౨౦॥తంచేత్యాది॥ద్వారదేశం అశోకవనద్వారదేశం-గంధతైలం గంధవాసితతైలం-సమక్షం ప్రత్యక్షం- అపవిద్ధశరాసనం అధృతశరాసనం-మథితామృతఫేనాభం మథితం తక్రం అమృతం ధారోష్ణం-తయోర్యత్ ఫేనం తదాభం॥౨౧॥ నిరంబు ఘోళం మథితం ధారోష్ణం త్వమృతం పయ ఇత్యుభయత్రవైజయంతీ । విముక్తం స్వస్థానాత్ప్రచలితం-అంగదే సక్తం వస్త్రం సలీలం యథా భవతి తథా-అనుకర్షంతమిత్యన్వయః॥౨౪॥ తమితి॥పత్రవిటపే పత్రవద్విటపే-లీనః ఛన్నః-పత్రపుష్పఘనావృతః పత్రపుష్పసమూహావృతః-ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే . యద్వా దూరే సమాగతమపి తేజసా సమీపే సంక్రాంతమివస్థితం-తం నిధ్యాతుం ద్రష్టుముపచక్రమే॥౨౫॥నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః॥౨౫॥౨౬॥తాభిరితి॥ ప్రమదావనం అంతఃపురోద్యానం॥౨౭॥క్షీబ ఇతి॥ క్షీబో మత్తః శంకుకర్ణః గర్వేణ స్తబ్ధకర్ణ ఇత్యర్థః॥౨౮॥౨౯॥రావణోయమితి॥ అవప్లుతః అవరూఢః-రావణచేష్టాస్సర్వా ద్రష్టుం పూర్వస్థానాదధశ్శాఖాం సమాశ్రిత ఇత్యర్థః॥౩౦॥సఇతి॥సః హనుమాన్-తథాపూర్వోక్తరీత్యా ఉగ్రతేజాస్సన్నపి తస్య రావణస్య తేజసా నిర్ధూతః సన్-పత్రగుహ్యంతరే పత్రగూఢప్రదేశే-సంవృతోభవత్ గూఢోభవత్ ॥౩౨॥ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే అష్టాదశస్సర్గః- *** ***

ణే నైవ తథా రాజ గ్రాహపాణినా॥౧౩॥రాజహంసప్రతీకాశం ఛత్రం పూర్ణశశిప్రభమ్। సౌవర్ణదండమపరా గృహీత్వా పృష్ఠతో యయౌ॥౧౪॥నిద్రామదపరీతాక్ష్యో రావణస్యోత్తమాః స్త్రియః । అనుజగ్ముః పతిం వీరం ఘనం విద్యుల్లతా ఇవ॥౧౫॥వ్యావిద్ధహారకేయూరాస్సమామృదితవర్ణకాః । సమాగళితకేశాంతాస్సస్వేదవదనాస్తథా * ఘూర్ణంత్యో మదశేషేణ నిద్రయా చ శుభాననాః। స్వేదక్లిష్టాంగకుసుమాస్సుమాల్యాకులమూర్ధజాః * ప్రయాంతం నైరృతపతిం నార్యో మదిరలోచనాః । బహుమానాచ్చ కామాచ్చ ప్రియా భార్యాస్తమన్వయుః॥౧౭॥సచ కామపరాధీనః పతిస్తాసాం మహాబలః । సీతాసక్తమనా మందో మదాంచితగతిః ప్రభౌ॥౧౮॥తతః కాంచీనినాదం చ నూపురాణాం చ నిస్స్వనమ్ । శుశ్రావ పరమస్త్రీణాం స కపిర్మారుతాత్మజః॥౨౦॥ తం చాప్రతిమకర్మాణమచింత్యబలపౌరుషమ్ । ద్వారదేశమనుప్రాప్తం దదర్శ హనుమాన్కపిః * దీపికాభిరనేకాభిస్సమంతాదవభాసితమ్।గంధతైలావసిక్తాభిర్ధ్రియమాణాభిరగ్రతః * కామదర్పమదైర్యుక్తం జిహ్మతామ్రాయతేక్షణమ్। సమక్షమివ కందర్పమపవిద్ధశరాసనమ్*మథితామృతఫేనాభమరజో వస్త్రముత్తమమ్।సలీలమనుకర్షంతం విముక్తం సక్తమంగదే॥౨౪ తం పత్రవిటపే లీనః పత్రపుష్పఘనావృతః । సమీపమివ సంక్రాంతం నిధ్యాతుముపచక్రమే॥౨౫॥అవేక్షమాణస్తు తతో దదర్శ కపికుంజరః।రూపయౌవనసంపన్నా రావణస్య వరస్త్రియః॥౨౬॥తాభిః పరివృతో రాజా సురూపాభిర్మహాయశాః ।తన్మృగద్విజసంఘుష్టం ప్రవిష్టః ప్రమదావనమ్॥౨౭॥క్షీబో విచిత్రాభరణశ్శంకుకర్ణో మహాబలః । తేన విశ్రవసః పుత్రస్స దృష్టో రాక్షసాధిపః * వృతః పరమనారీభిస్తారాభిరివ చంద్రమాః॥౨౮॥ తం దదర్శ మహాతేజాస్తేజోవంతం మహాకపిః॥౨౯॥రావణోయం మహాబాహురితి సంచింత్య వానరః ।అవప్లుతో మహాతేజా హనుమాన్మారుతాత్మజః॥౩౦॥స తథాప్యుగ్రతేజాస్సన్నిర్ధూతస్తస్య తేజసా । పత్రగుహ్యంతరే సక్తో హనుమాన్సంవృతోభవత్ ॥౩౧॥ స తామసితకేశాంతాం సుశ్రోణీం సంహతస్తనీమ్ । దిదృక్షురసితాపాంగాముపావర్తత రావణః ॥ ౩౨ ॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - అష్టాదశస్సర్గః

పూర్ణాః॥౧౫॥ వ్యావిద్ధేతి॥సమామృదితవర్ణకాః సమ్యగామృష్టాంగరాగాః॥౧౭॥౧౮॥మందో దుర్మతిః-మందం యథా తథా అంచితా గతిర్యస్య ॥౨౦॥ద్వారదేశం అశోకవనికాప్రాకారదేశం * కామేతి॥అపవిద్ధశరాసనం త్యక్తధనుశ్చాపం-సమక్షం ప్రత్యక్షం కందర్పమివస్థితం * మథితేతి॥సలీలమనుకర్షంతమీషత్పాదః-విముక్తం స్థానాచ్చలితం * తమితి॥పత్రవిటపే పత్రబహుళవిటపే-నిధ్యాతుమీక్షితుం॥౨౬॥తాభిరితి॥ ప్రమదావనం ప్రమదానాం వనం॥౨౭॥క్షీబ ఇతి॥క్షీబో మత్తః॥౨౯॥రావణ ఇతి॥అవప్లుతః రావణరూపచేష్టితావలోకనార్థమగ్రవిటపాదారూఢ ఇత్యర్థః॥౩౦॥సఇతి॥పత్రగుహ్యంతరే పత్రగూఢప్రదేశే॥ ౩౧॥తి॥ ఉపావర్తత సమీపం ప్రాప్తః॥

******* ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్వదీపకాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - అష్టాదశస్సర్గః *******

తస్మిన్నిత్యాదిశ్లోకద్వయమేకాన్వయం ॥ తతః రావణాగమనానంతరం-తస్మిన్నేవకాలే తదాగమనానంతరకాల ఏవ- భూషణోత్తమభూషితం రూపయౌవనసంప
న్నం రావణం-తతో దృష్ట్వైవ తత్ర దూరదేశ ఏవ దృష్ట్వా-ప్రావేపతేతి సంబంధః॥౨॥౩॥ దశగ్రీవస్త్విత్యాది ॥ మలమండనచిత్రాంగీం మలరూపమండనేన చిత్రాం
గీం-మలావృతామప్యాశ్చర్యావహదేహామిత్యర్థః-మృణాలీ పంకదిగ్ధేవేత్యత్రయేత్యధ్యాహార్యం॥౬॥ సమీపమిత్యాది ॥ ఆవిష్టాం మణిమంత్రాద్యభిభూతాం - ధూ
ప్యమానాం సంతప్యమానాం-ధూమః కేతురివ ధూమకేతుః- కేతునా గ్రహేణేత్యర్థః- యద్వా గ్రహేణ గ్రాహకేణ ఆచ్ఛాదకేనేతి ధూమకేతుర్విశిష్యతే- వృత్తేతి -
వృత్తం దృఢం శీలం స్వభావో యస్య తత్ -తచ్చ తత్ కులం చ తస్మిన్-ఆచారవతి సమయాచారవతి ధార్మికే యజ్ఞాదిధర్మప్రధానే-ఏవంభూతే కులే జాతాం-సంస్కా
రమాపన్నాం వివాహరూపసంస్కారమాపన్నాం-అతస్సంస్కారద్వారా దుష్కులే పునర్జాతామివ స్థితాం-కుమారాణాముపనయనమివ కుమారీణాం వివాహో
ద్వితీయం జన్మ ॥ వైవాహికో విధిః స్త్రీణామౌపనాయనికః స్మృత ఇతి స్మృతేః॥ సన్నాం క్షీణాం-శ్రద్ధామివ విమానితాం అవమానితామిత్యర్థః- అవమానే హి కృతే అ
వశ్యంతరి శ్రద్ధా మందీభవతి-పూజామివ పరిక్షీణాం స్వల్పపూజాద్రవ్యామిత్యర్థః- ప్రతిహతాం నిష్ఫలాం-ఆయతీం ధనలాభం విధ్వస్తాం మందీభూతాం ప్రతిహతాం అ
ననుష్ఠితాం దీప్తాం దాహయుక్తాం-కాలే ఉత్పాతకాలే-పూజామపహృతామివ-అత్ర పూజాశబ్దేన పూజాద్రవ్యముచ్యతే-విధ్వస్తాం హిమాదిహతాం తమోధ్వస్తాం త
మస్సంవృతాం-ఉపక్షీణాం స్వల్పజలామిత్యర్థః-పరామృష్టాం శూద్రాదిభిరితి శేషః-ఉత్కృష్టపర్ణకమలాం ఉద్ధృతపత్రకమలాం-విస్రావితాం రోధోభంగాదినా అస్వ

తస్మిన్నేవ తతః కాలే రాజపుత్రీ త్వనిందితా । రూపయౌవనసంపన్నం భూషణోత్తమభూషితమ్ * తతో దృష్ట్వైవ వైదేహీ రావణం రాక్షసాధిపమ్
ప్రావేపత వరారోహా ప్రవాతే కదలీ యథా ॥౨॥ ఆచ్ఛాద్యోదరమూరుభ్యాం బాహుభ్యాం చ పయోధరౌ । ఉపవిష్టా విశాలాక్షీ రుదంతీ వరవర్ణినీ ॥౩॥
దశగ్రీవస్తు వైదేహీం రక్షితాం రాక్షసీగణైః । దదర్శ సీతాం దుఃఖార్తాం నావం సన్నామివార్ణవే * అసంవృతాయామాసీనాం ధరణ్యాం సంశిత
వ్రతామ్ । ఛిన్నాం ప్రపతితాం భూమౌ శాఖామివ వనస్పతేః * మలమండనచిత్రాంగీం మండనార్హామమండితామ్ । మృణాలీ పంకదిగ్ధేవ విభాతి న వి
భాతి చ ॥౬॥ సమీపం రాజసింహస్య రామస్య విదితాత్మనః । సంకల్పహయసంయుక్తైర్యాంతీమివ మనోరథైః * శుష్యంతీం రుదతీమేకాం ధ్యానశోకప
రాయణామ్ । దుఃఖస్యాంతమపశ్యంతీం రామాం రామమనువ్రతామ్ * వేష్టమానాం తథావిష్టాం పన్నగేంద్రవధూమివ । ధూప్యమానాం గ్రహేణేవ
రోహిణీం ధూమకేతునా * వృత్తశీలకులే జాతామాచారవతి ధార్మికే । పునస్సంస్కారమాపన్నాం జాతామివ చ దుష్కులే * అభూతేనాపవాదేన
కీర్తిం నిపతితామివ । ఆమ్నాయానామయోగేన విద్యాం ప్రశిథిలామివ * సన్నామివ మహాకీర్తిం శ్రద్ధామివ విమానితామ్ । పూజామివ పరిక్షీణామా
శాం ప్రతిహతామివ * ఆయతీమివ విధ్వస్తామాజ్ఞాం ప్రతిహతామివ । దీప్తామివ దిశం కాలే పూజామపహృతామివ * పద్మినీమివ విధ్వస్తాం హతశూ
రాం చమూమివ । ప్రభామివ తమోధ్వస్తాముపక్షీణామివాపగామ్ * వేదీమివ పరామృష్టాం శాంతామగ్నిశిఖామివ । పౌర్ణమాసీమివ నిశాం రాహు

తస్మిన్నిత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం ॥ తస్మిన్నేవ కాలే ఆగమనకాల ఏవ-తం రావణం తతో దృష్ట్వా తత్ర దూరదేశ ఏవ దృష్ట్వా తతః దర్శనానంతరం ప్రావేపతేతి సం
బంధః॥౨॥ రుదంతీ ఉపవిష్టాభూత్ భీతస్వభావోక్త్యా స్వభావోక్తిరత్రాలంకారః॥౩॥ దశగ్రీవ ఇతి॥ సన్నాం శీర్ణాం నావం * సంశితవ్రతాం అతీక్ష్ణవ్రతాం * మ
లమండనచిత్రాంగీం మలమేవ మండనం తేన చిత్రాంగీం కర్బురగాత్రీం తాం దదర్శేతి పూర్వేణ సంబంధః॥౬॥ సమీపమితి॥ సంకల్పహయసంయుక్తైః సంకల్పాః ఏవ
మేవం కరిష్యామీతి విచారాః త ఏవ హయాః తత్సంయుక్తైః మనోరథైః-రామస్య సమీపం యాంతీం గతామివ స్థితాం * ఆవిష్టాం మణిమంత్రాదిభిరభిభూషితాం ధూ
ప్యమానాం సంతప్యమానాం * వృత్తేతి॥ వృత్తశీలకులే జాతాం-వృత్తం మర్యాదానుల్లంఘనం-శీలం సత్స్వభావః ఆచారవతి విహితకర్మానుష్ఠానవతి - దుష్కులే సం
స్కారమాపన్నాం దుష్కులే పాణిగ్రహణలక్షణం సంస్కారం ప్రాప్తాం అత ఏవ దుష్కులే పునర్జాతామివ-వివాహలక్షణం ద్వితీయం జన్మ గతాం-సత్కులప్రసూతాం
దుష్కులోఢామిత్యర్థః-స్త్రీణాం వివాహస్య ఉపనయనస్థానత్వాత్ తదేవ ద్వితీయం జన్మేతి భావః* సన్నాం క్షీణాం విమానితామనాదృతాం *ఆయతీం ఆగామిఫలం దీ
ప్తాం దహ్యమానాం కాలే ఉత్పాతకాలే * వేదీమివేతి॥ పరామృష్టాం అపవిత్రైరుపహతాం * ఉత్కృష్టపర్ణకమలాం ఉద్ధృతపత్రపద్మాం * విస్రావితాం రోధోభం

నిర్గమితజలామిత్యర్థః-మృజయా ఉద్వర్తనాద్యంగశోధనే - తనుజాతాంగీం సుందరాంగీం-ఆలితాంబద్ధాం - అల్పాహారాంతోయమాత్రాహారామిత్యర్థః - యద్వా అల్పాహారాంమితభోజినీమిత్యుత్తమస్త్రీలక్షణముచ్యతే- ఆయాచమానామితి-రఘుముఖ్యస్యకర్తుః - దశగ్రీవపరాభవంభావేన మనసా ఆయాచమానాం ప్రార్థయంతీమివస్థితాం-సమీక్షమాణాంరక్షకంసమీక్షమాణాం-సుపక్ష్మేతి-అంతే తామ్రం మధ్యే శుక్లమస్యాలోచనమిత్యుచ్యతే॥౨౩॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే ఏకోనవింశస్సర్గః. ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

సతామిత్యాది॥ సాకారైః సేంగితైః॥౧॥ఆకారావింగితాకృతీఇత్యమరః॥న్యదర్శయతస్వాభిప్రాయమితి శేషః- సీతాయై స్వాభిప్రాయం ప్రకాశితవానిత్యర్థః॥౧॥ మాం దృష్ట్వేతి॥అదర్శనంఅదృశ్యత్వం॥౨॥మాం దృష్ట్వా భీతిర్నకర్తవ్యేత్యాహ- కామయ ఇతి॥౩॥అన్యేచభయహేతవో౽త్ర నసంతీత్యాహ- నేహేతి॥౪॥పరదారేచ్ఛాదోషఇత్యాశంక్యాహ-స్వధర్మ ఇతి॥సంప్రమథ్యబలాత్కృత్య-కామంఅత్యంతం-యథాకామంయథేచ్ఛం॥౬॥దేవీతి॥ ప్రణయస్వస్నేహంకురు॥౭॥ ఏకవేణీతి॥

గ్రస్తేందుమండలామ్ ❋ ఉత్కృష్టపర్ణకమలాంవిత్రాసితవిహంగమామ్। హస్తిహస్తపరామృష్టామాకులాంపద్మినీమివ ❋ పతిశోకాతురాంశుష్కాంనదీంవిస్రావితామివ।పరయామృజయాహీనాంకృష్ణపక్షనిశామివ ❋ సుకుమారీంసుజాతాంగీంరత్నగర్భగృహోచితామ్।తప్యమానామివోష్ణేనమృణాలీమచిరోద్ధృతామ్ ❋ గృహీతామాలితాంస్తంభెయూథపేనవినాకృతామ్।నిశ్శ్వసంతీంసుదుఃఖార్తాంగజరాజవధూమివ ❋ ఏకయాదీర్ఘయావేణ్యాశోభమానామయత్నతః।నీలయానీరదాపాయేవనరాజ్యామహీమివ❋ఉపవాసేనశోకేనధ్యానేనచభయేనచ।పరిక్షీణాంకృశాందీనామల్పాహారాంతపోధనామ్ ❋ ఆయాచమానాందుఃఖార్తాంప్రాంజలిందేవతామివ। భావేనరఘుముఖ్యస్యదశగ్రీవపరాభవమ్ ❋ సమీక్షమాణాంరుదతీమనిందితాంసుపక్ష్మతామ్రాయతశుక్లలోచనామ్। అనువ్రతాంరామమతీవమైథిలీంప్రలోభయామాసవధాయరావణః॥౨౩॥ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - ఏకోనవింశస్సర్గః. ******************** సతాంపతివ్రతాందీనాంనిరానందాంతపస్వినీమ్।సాకారైర్మధురైర్వాక్యైర్న్యదర్శయతరావణః॥౧॥మాందృష్ట్వానాగనాసోరుగూహమానాస్తనోదరమ్।అదర్శనమివాత్మానంభయాన్నేతుంత్వమిచ్ఛసి॥౨॥కామయేత్వాంవిశాలాక్షిబహుమన్యస్వమాంప్రియే। సర్వాంగగుణసంపన్నేసర్వలోకమనోహరే॥౩॥నేహకేచిన్మనుష్యావారాక్షసాఃకామరూపిణః వ్యపసర్పతుతేసీతేభయంమత్తస్సముత్థితమ్॥ ౪ ॥ స్వధర్మోరక్షసాంభీరుసర్వథైవనసంశయః। గమనంవాపరస్త్రీణాంహరణంసంప్రమథ్యవా ❋ ఏవంచైతదకామాంతునత్వాంస్ప్రక్ష్యామిమైథిలి। కామంకామశ్శరీరేమేయథాకామంప్రవర్తతామ్॥ ౬॥ దేవినేహభయంకార్యంమయివిశ్వసి

గాదినానిర్జలీకృతాం-మృజయా ఉద్వర్తనాద్యంగపరిశోధనేన ❋ ఆలితాంబద్ధాం ❋ ఆయాచమానామితి ॥ ప్రాంజలింబద్ధాంజలిం- రఘుముఖ్యస్యకర్తుఃదశగ్రీవవిషయకపరాభవం - భావేనమనసాదేవతామాయాచమానామివప్రార్థయంతీమివేతిసంబంధః॥ ౨౩ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - ఏకోనవింశస్సర్గః. ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

సఇతి॥సాకారైః సాభిప్రాయైః-సేంగితైరిత్యర్థః-న్యదర్శయతస్వాభిప్రాయమితి శేషః॥౧॥మామితి॥అదర్శనంఅదృశ్యత్వం-భయాదివనేతుంనాయయితుం-వస్తుతస్తుపుత్రసమభృత్యదర్శనవిషయేభయాదికంనోచితమితిభావః॥౨॥కించ॥కామయఇతి॥వస్తుతస్తుత్వాంకామయే-ఈశ్వరీత్వేనేతి శేషః-అతో మాంబహుమన్యస్వ॥౩॥ కించ॥ నేహేతి॥మనుష్యారాక్షసావాత్వద్భయకర్తారఇతి శేషః-వస్తుతస్తుసర్వేశ్వర్యాస్తవనకుతోపిభయశంకేతిభావః॥౪॥యద్యపిపరదారాభిమర్శనఃస్వధర్మః -తథాపినాహంత్వామకామయమానాంస్ప్రక్ష్యామీత్యాహస్వధర్మ ఇత్యాదిశ్లోకద్వయేన॥కామమత్యర్థంయథాకామంయథేచ్ఛంమేశరీరేకామఃతవేతిశేషః ప్రవర్తతామితిభావః॥స్వధర్మ ఇత్యాదిశ్లోకద్వయస్యవాస్తవార్థస్తు-కాముకఃత్వంనవిశ్వసనీయఇత్యత ఆహ-స్వధర్మ ఇత్యాది॥యద్యపిరక్షసాంపరదారాహరణాదిస్వధర్మఃస్వభావః మేశరీరేకామమత్యర్థంయథాకామంయథేచ్ఛంకామఃప్రవర్తతాంనామమన్మథవికారోస్తునామ - తథాప్యేతత్సర్వం మేష్టదేవతాయాంత్వయినఘటతఇతి శేషః-అతఏవఅకామాంమయిభృత్యత్వకామనారహితాం- యద్వాఅకామాంవిష్ణుకామాంత్వాంనస్ప్రక్ష్యామి స్వామి...

ఏకవేణీ-అసీమంతితవేణీ - ధరాశయ్యా-భూశయనం- ఔపయికాని-యుక్తాని॥౯॥ యుక్తమౌపయికమిత్యమరః॥౧౦॥ స్త్రీరత్నమితి॥ మాం ప్రాప్య హి-హి॑శబ్దఃపాదపూరణే-అప్యర్థో వా- హే సువిగ్రహే మాం ప్రాప్యాపి కథమనర్హా స్యాః॥౧౧॥౧౨॥ త్వామితి॥ ఉపరతః నివృత్తః- అత్రేతికరణం ద్రష్టవ్యం -ఉక్తాదో॒త్తరం సాతిశయం రూపం సిసృక్షుర్విధాతా త్వాం సృష్ట్వా ఇతఃపరం సాతిశయం రూపం స్రష్టుం న శక్యత ఇతి ధియా సృష్టేరుపరత ఇతి మన్యే ఇత్యర్థః॥౧౩॥ త్వామితి॥ కః అతీవ వర్తేత-న కోపీత్యర్థః॥౧౪॥౧౫॥ అసకృదితి ॥ విమృదితధ్వజాః భగ్నధ్వజాః- ప్రత్యనీకేషు శత్రుషు మధ్యే॥౨౦॥ ఇచ్ఛయేతి॥ ప్రతికర్మ అలంకారః॥౯॥ ప్రతికర్మ ప్రసాధనమిత్య

హి ప్రియే- ప్రణయస్వ చ తత్త్వేన మైవం భూః శోకలాలసా॥ ౭॥ ఏకవేణీ ధరాశయ్యా ధ్యానం మలినమంబరమ్ । అస్థానేప్యుపవాసశ్చ నైతాన్యౌపయికాని తే॥౮॥ విచిత్రాణి చ మాల్యాని చందనాన్యగరూణి చ। వివిధాని చ వాసాంసి దివ్యాన్యాభరణాని చ ॥ మహార్హాణి చ పానాని శయనాన్యాసనాని చ। గీతం నృత్తం చ వాద్యం చ లభ మాం ప్రాప్య మైథిలి॥౧౦॥ స్త్రీరత్నమసి మైవం భూః కురు గాత్రేషు భూషణమ్। మాం ప్రాప్య హి కథం ను స్యాస్త్వమనర్హా సువిగ్రహే॥౧౧॥ ఇదం తే చారు సంజాతం యౌవనం వ్యతివర్తతే । యదతీతం పునర్నైతి స్రోతః శీఘ్రమపామివ॥౧౨॥ త్వాం కృత్వోపరతో మన్యే రూపకర్తా స విశ్వసృక్ । న హి రూపోపమా త్వన్యా తవాస్తి శుభదర్శనే॥౧౩॥ త్వాం సమాసాద్య వైదేహి రూపయౌవనశాలినీమ్। కః పుమానతివర్తేత సాక్షాదపి పితామహః॥౧౪॥ యద్యత్పశ్యామి తే గాత్రం శీతాంశుసదృశాననే । తస్మింస్తస్మిన్ పృథుశ్రోణి చక్షుర్మమ నిబధ్యతే॥౧౫॥ భవ మైథిలి భార్యా మే మోహమేనం విసర్జయ। బహ్వీనాముత్తమస్త్రీణామాహృతానామితస్తతః ॥ సర్వాసామేవ భద్రం తే మమాగ్రమహిషీ భవ॥౧౬॥ లోకేభ్యో యాని రత్నాని సంప్రమథ్యాహృతాని వై ॥ తాని మే భీరు సర్వాణి రాజ్యం చైతదహం చ తే॥ ౧౭॥ విజిత్య పృథివీం సర్వాం నానానగరమాలినీమ్ ॥ జనకాయ ప్రదాస్యామి తవ హేతోర్విలాసిని॥౧౮॥ నేహ పశ్యామి లోకేన్యం యో మే ప్రతిబలో భవేత్ ॥ పశ్య మే సుమహద్వీర్యమప్రతిద్వంద్వమాహవే॥౧౯॥ అసకృత్సంయుగే భగ్నా మయా విమృదితధ్వజాః ॥ అశక్తాః ప్రత్యనీకేషు స్థాతుం మమ సురాసురాః ॥ ౨౦॥ ఇచ్ఛయా క్రియతామద్య ప్రతికర్మ తవోత్తమమ్ ॥ సప్రభాణ్యవసజ్యంతాం తవాంగే భూషణాని చ । సాధు పశ్యామి తే రూపం సంయుక్తం ప్రతికర్మణా

వినా పూజాం కర్తుమపి బిభేమీతి శేషః॥౬॥ దేవీతి॥ ప్రణయస్వ ప్రసీద॥౭॥ ఏకేతి॥ ధరాశయ్యా భూశయనం- నౌపయికాని నయుక్తాని॥౮॥ విచిత్రాణీత్యాదిస్పష్టార్థః॥ వస్తుతస్తు విచిత్రాణీత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం॥ మాం ప్రాప్య-భృత్యత్వేనేతి శేషః మాల్యాదీని లభ ప్రాప్నుహీతి సంబంధః॥౧౦॥ స్త్రీరత్నమితి॥ మాం ప్రాప్య హి ప్రాప్యాపి-భూషణాదీనామనర్హా స్యా ఇతి సంబంధః॥౧౧॥ ఇదమితి॥ యదిదం తే సంజాతం యౌవనం-తత్ వ్యతివర్తతే అతిక్రమ్య గచ్ఛతి-అతీతం న పునరేతి-అతో భుజ్ క్ష్వ భోగానితి శేషః-వస్తుతస్తు త్వత్పూజాం వినా మదీయమాయుః వ్యర్థం గచ్ఛతీతి ఖిద్యతి॥ ఇదం త ఇతి॥ తే తవ భృత్యస్య మమేతి శేషః- యౌవనం దార్ఢ్యావస్థా- యత్ యతో భృత్యస్య మమాయుః వ్యర్థం గచ్ఛతి-అతో మమ తవ పూజార్థమనుజ్ఞాం దేహీతి శేషః॥౧౨॥ తి॥ రూపకర్తా దివ్యరూపస్రష్టా త్వాం కృత్వా నిర్మాయ ఉపరతో దివ్యరూపనిర్మాణాద్విరత ఇతి మన్యే- ఉత్ప్రేక్షాయాం హేతుః-హి యతః తవ రూపోపమానాస్తి యది పునస్సరూత్తమరూపనిర్మాణే యతేత-న తథాపి తవోపమే త్యాశయః॥౧౩॥ త్వామితి॥ నాతివర్తేత న యుక్ష్యేత-కః పుమాన్నతివర్తేతేతి పాఠే న కోప్యతిక్రమేతేత్యర్థః-వస్తుతస్తు మదారాధనే తవ బుద్ధిః కథం స్యాదత ఆహ ॥ త్వామితి ॥ త్వాం లక్ష్మీం సీతా లక్ష్మీర్భర్తా విష్ణురితి వక్ష్యమాణత్వాత్ సమాసాద్య సాక్షాత్పితామహోపి నాతివర్తేత- అనారాధితుం న శక్నుయాత్ పుమాంస్తు కో వా అతివర్తేతేత్యర్థః॥౧౪॥ యద్యదితి ॥ గాత్రం అవయవవిశేషం-తస్మిన్ తస్మిన్ అవయవవిశేషే-చక్షుర్నిబధ్యతే ఇష్టదేవతాయాస్తవ దర్శనస్య ముక్తిసాధకత్వాదితి భావః॥ ౧౫॥ భవేతి ప్రకృతార్థః స్పష్టః । వస్తుతస్తు॥ భవేతి॥ మైథిలి భార్యా భయా కాంత్యా ఆర్యా శ్రేష్ఠా భవ- ఏతమ్మోహం మయి శత్రుత్వశంకాం విసర్జయ- మే మమ ఉత్తమస్త్రీణాం సుసంయాః అగ్రమహిషీ మందోదరీ తస్యాశ్చ మమ చ భవ-ఈశ్వరీతి శేషః॥౧౬॥ లోకేభ్య ఇత్యస్య వాస్తవార్థస్తు ఇష్టదేవతాయై దేవ్యై రావణస్స్వాత్మీయసమర్పణం కరోతి॥ లోకేభ్య ఇతి శ్లోకద్వయేన । అహమిత్యనేనాత్మసమర్పణం-రత్నానీత్యాదినాత్మీయసమర్పణమితి జ్ఞేయం॥౧౭ ॥ తి ॥ తవ హేతోస్త్వత్ప్రీత్యర్థం॥౧౮॥ ప్రతిబలో యుద్ధే జేతా॥౧౯॥ ప్రత్యనీకేషు శత్రుషు॥౨౦॥ ఇచ్ఛేతి ॥ వస్తుతస్తు మాం లక్ష్మీం సంపదమిత్యర్థః॥తి॥ ప్రతికర్మణా యుక్తం తే రూపం పశ్యామి

మరః । అవసజ్య లాంగప్యర్ణం తాం ప్రతికర్మణాసంయుక్తం పశ్యామి పశ్యేయం॥ ౨౨॥ ప్రతికర్మేతి॥ దాక్షిణ్యేన సరళత్వేన-భుఙ్క్ష్వ అనుభవ॥ ని॥ దక్షిణే సరళోదారావిత్యమరః॥ ౨౩॥ యథేష్టమితి॥ లలస్వ ప్రీతిం కురు-లల ఈప్సాయామితి ధాతుః॥ ౨౪॥ ఏవమాత్మానం ప్రశస్య రామం నిందతి కింకరిష్యసీత్యాదినా॥ నిక్షిప్తవిజయః త్యక్తవిజయ ఇత్యర్థః-స్థండిలశాయీ భూతలశాయీ॥ ౨౬॥ నహీతి॥ వాశబ్దోవధారణే-ద్రష్టుమపి నోపలప్స్యత ఏవేత్యర్థః- దర్శనమాత్రఫలమపదర్శనేన న ప్రాప్స్యసీత్యర్థః పురోగ్రే బలాకా యేషాం తే పురోబలాకాస్తైః-అనేన మేఘానామతివిపులతోచ్యతే-మహామేఘేష్వేవ బలాకసంచారవర్ణనాత్॥ ౨౭॥ రా॥ ఋద్ధిమిత్యాది॥ ఋద్ధిం సంపదం-శ్రియం భాం-నహీతి-వాశబ్దోవధారణే-ద్రష్టుం వా నోపలప్స్యత ఏవేత్యర్థః-పురోబలాకైరసితైరితి విశేషణాద్వర్షాసంబంధితా ద్యోత్యతే-నచాపీతి-హిరణ్యకశిపుః కీర్తిమింద్రహస్తగతామివేతి వైధర్మ్యదృష్టాంతః-అత్ర కీర్తిశబ్దేన భార్యా లక్ష్యతే-హిరణ్యకశిపురింద్రహస్తగతాం భార్యాం పునః ప్రాప్తవానిత్యేతచ్ఛ్రీభాగవతే ప్రసిద్ధం వ్యలుఠద్రాజశిబిరవరాజ్యకాంక్షిణః-ఇంద్రస్తు రాజమహిషీం మాతరం మమ చాగ్రహీదిత్యాది ప్రహ్లాదవచనాత్ ౨౮॥ ౨౯॥ ౩౦॥ అంతఃపురేతి॥ ఐశ్వర్యం అంతఃపురైశ్వర్యం-స్వామినీత్వం కురు ప్రాప్నుహీత్యర్థః॥ ౩౧॥ ౩౨॥ యానీతి॥ భుఙ్క్ష్వ స్వాధీనం కురు॥ ౩౩॥ ౩౪॥

ణా॥ ౨౨॥ ప్రతికర్మాభిసంయుక్తా దాక్షిణ్యేన వరాననే। భుఙ్క్ష్వ భోగాన్యథాకామం పిబ భీరు రమస్వ చ॥ ౨౩॥ యథేష్టం చ ప్రయచ్ఛ త్వం పృథివీం వా ధనాని చ। లలస్వ మయి విస్రబ్ధా ధృష్టమాజ్ఞాపయస్వ చ * మత్ప్రసాదాల్లలంత్యాశ్చ లలంతాం బాంధవాస్తవ॥ ౨౪॥ ఋద్ధిం మమానుపశ్య త్వం శ్రియం భద్రే యశశ్చ మే॥ ౨౫॥ కింకరిష్యసి రామేణ సుభగే చీరవాససా। నిక్షిప్తవిజయో రామో గతశ్రీర్వనగోచరః * వ్రతీ స్థండిలశాయీ చ శంకే జీవతి వా న వా॥ ౨౬॥ నహి వైదేహి రామస్త్వాం ద్రష్టుం వాప్యుపలప్స్యతే * పురోబలాకైరసితైర్మేఘైర్జ్యోత్స్నామివావృతామ్॥ ౨౭॥ నచాపి మమ హస్తాత్త్వాం ప్రాప్తుమర్హతి రాఘవః * హిరణ్యకశిపుః కీర్తిమింద్రహస్తగతామివ॥ ౨౮॥ చారుస్మితే చారుదతి చారునేత్రే విలాసిని * మనో హరసి మే భీరు సుపర్ణః పన్నగం యథా॥ ౨౯॥ క్లిష్టకౌశేయవసనాం తన్వీమప్యనలంకృతామ్ * త్వాం దృష్ట్వా స్వేషు దారేషు రతిం నోపలభామ్యహమ్ ౩౦॥ అంతఃపురనివాసిన్యః స్త్రియః సర్వగుణాన్వితాః * యావంత్యో మమ సర్వాసామైశ్వర్యం కురు జానకి॥ ౩౧॥ మమ హ్యసితకేశాంతే త్రైలోక్యప్రవరాః స్త్రియః * తాస్త్వాం పరిచరిష్యంతి శ్రియమప్సరసో యథా॥ ౩౨॥ యాని వైశ్రవణే సుభ్రు రత్నాని చ ధనాని చ * తాని లోకాంశ్చ సుశ్రోణి మాం చ భుఙ్క్ష్వ యథాసుఖమ్॥ ౩౩॥ న రామస్తపసా దేవి న బలేన న విక్రమైః * న ధనేన మయా తుల్యస్తేజసా యశసాపి వా॥ ౩౪॥ పిబ విహర రమ

భావితమత్రాలంకారః॥ ౨౨॥ ప్రతికర్మేతి॥ దాక్షిణ్యేన మయీతి శేషః॥ ౨౩॥ మత్ప్రసాదాదితి॥ లలంతాం రమంతాం-వస్తుతస్తు మత్ప్రసాదాత్ మయి ప్రసాదో నుగ్రహః తస్మాత్-తవ లలంత్యాః రమంత్యాః సత్యాః బాంధవాశ్చ రమంతామితి సంబంధః॥ ౨౪॥ ఋద్ధిమిత్యాదీనాం వాస్తవార్థస్తు - స రామో హం తేఖిలసంపత్సమృద్ధిం దదామి-మాం రామేణ సహ సంయోజయేత్యాశంక్య-నాహం సంపదాద్యర్థీ కింతు మోక్షకామీ-అతో యావన్మోక్షం త్వత్పాదాబ్జం న త్యజామీత్యభిప్రాయేణాహ-ఋద్ధిం మమేత్యాది శ్లోకచతుష్టయేన॥ హే సుభగే మమ ఋద్ధ్యాదికం పశ్య నిక్షిప్తవిజయః స్వతస్సిద్ధవిజయ ఇత్యర్థః-వనగోచరః వనం జలం గోచరం నివాసస్థానం యస్య సః నారాయణ ఇత్యర్థః-అత ఏవ గతశ్రీః గతా ప్రాప్తా శ్రీః లక్ష్మీః యేన-అత ఏవ ప్రతిభక్తసంరక్షణవ్రతశీలః అత ఏవ పితృవాక్యపరిపాలనాయ స్థండిలశాయీ రామః-అచీరవాససేతి చ్ఛేదః చీరవాసోరహితేన పీతాంబరధారిణేత్యర్థః ఏతాదృశేన తేన రామేణ సహ వా త్వం ఇదానీం విద్యమానైశ్వర్యాద్యపేక్షయా న కిమపి కరిష్యసీతి శంకే మన్యే-అతో జీవతి మయి సతీతి శేషః రామస్త్వాం ద్రష్టుమపనోపలప్స్యతే న చ మమ హస్తాత్ త్వాం రాఘవః ప్రాప్తుమర్హతి-మద్వధానంతరం రామస్త్వాం ద్రష్టుమప్యుపలప్స్యతే ప్రాప్తుమప్యర్హతీతి భావః॥ హిరణ్యకశిపుః కీర్తిమింద్రహస్తగతామివేతి వైధర్మ్యదృష్టాంతః-పురా కిల హిరణ్యకశిపోర్భార్యాం హృత్వా నారదముఖేన ప్రార్థితః తస్మై పునః ప్రాదాదితి భాగవతే కథాస్తి-తథా చ భార్యాహరణమేవ కీర్తిహరణమితి భావః॥ ౨౯॥ క్లిష్టకౌశేయేత్యస్య వాస్తవార్థస్తు త్వాం మమేష్టదేవతాం దృష్ట్వా-స్వేషు అథ నేషు దారేషు చ రతిం నోపలభామి-ఇష్టదేవతాయాస్తవ దర్శనమాత్రేణానందపూర్ణోహం సర్వతో నివృత్తోస్మీతి భావః॥ ౩౦॥ అంతఃపురే॥ ఐశ్వర్యం ఆధిపత్యం॥ ౩౩॥ న రామ ఇత్యస్య వాస్తవార్థస్తు॥ రామః తపఆదినా మయా తుల్యో న భవతి - కింతు నిరవధికషడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నో భగవాన్ శ్రీరా

త్యాది ॥ రాజేతి-కుబేరస్య సర్వలోకరాజత్వముక్తం- రాజాధిరాజాయ ప్రసహ్యసాహినే నమో వయం వైశ్రవణాయ కుర్మహ ఇతి । సత్యమధురవాక్త్వం బృహస్పతేర్వాచస్పతిత్వాత్ దేవ-రూపవాన్- సౌందర్యవాన్-సుభగః రమణీయః-శ్రీమాన్ కాంతిమాన్-స్థానేక్రోధస్థానేక్రోధః యస్యాసౌ స్థానక్రోధః- ప్రహర్తా క్రోధవిషయే ప్రహర్తా-ఆదిత్య ఇవేత్యాదినా ఉక్తైర్విశేషణైర్విశిష్టో రామ ఇతి యోజ్యం॥౩౦॥ బాహుచ్ఛాయామిత్యాది॥ లోకః మహాత్మనో యస్య బాహుచ్ఛాయాం అవష్టబ్ధః ఆశ్రితః తం మృగరూపేణ ప్రశస్తమృగేణ హేతునా-ఆశ్రమపదాదపకృష్య శూన్యే యేనాపనీతాసి తస్య రావణస్య యత్ఫలం మరణరూపం- తద్ద్రక్ష్యసీతి యోజనా॥౩౧,౪౦॥ నాహమితి ॥ వంచనార్థం పరిగృహీతవేష ఇతి ఉక్తం- యద్వా బాహుచ్ఛాయామవష్టబ్ధో యస్య లోకో మహాత్మనః అసావాదిత్య ఇవ తేజస్వీత్యేవం యోజనా॥౩౧,౪౦॥ నాహమితి ॥ వంచనార్థం పరిగృహీతవేష ఇతి మాం యథావగచ్ఛసి తథా నాస్మీత్యర్థః॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే చతుస్త్రింశస్సర్గః.

తాం త్విత్యాది॥౧॥ తదితి శ్లోకే ॥ గురుకులవాసాయోగ్యానాం వానరాణాం వసిష్ఠశిష్యాణాం చ ఈదృశసమాగమః-కథం-జాతః శాస్త్రవశ్యానామేవ గురుకులవాసయోగ్యత్వాత్ ॥౨॥ యానీతి ॥ లింగాని చిహ్నాని॥౩॥ కీదృశమితి॥ సంస్థానం అవయవసన్నివేశః-రూపం ఆకారః-వర్ణః కాంతిర్వా॥౪॥౫॥ జానంతీత్యాది ॥ బతేత్యామంత్రణే-జానంతీత్వం దిష్ట్యా మాం పరిపృచ్ఛసీతి సంబంధః-లక్షితాని త్వయా దృష్టాని-మేమత్తః॥౬॥ రామ ఇతి॥ రామః సర్వాంగసుందరః- కమలపత్రాక్షః కాంతిప్రవాహే

జస్వీ లోకకాంతశ్శశీయథా * రాజా సర్వస్య లోకస్య దేవో వైశ్రవణో యథా । విక్రమేణోపపన్నశ్చ యథా విష్ణుర్మహాయశాః * సత్యవాదీ మధురవాగ్దేవో వాచస్పతిర్యథా । రూపవాన్సుభగశ్శ్రీమాన్ కందర్ప ఇవ మూర్తిమాన్ * స్థానక్రోధః ప్రహర్తా చ శ్రేష్ఠో లోకే మహారథః ॥ ౩౦॥ బాహుచ్ఛాయామవష్టబ్ధో యస్య లోకో మహాత్మనః * అపకృష్యాశ్రమపదాన్మృగరూపేణ రాఘవమ్ । శూన్యే యేనాపనీతాసి తస్య ద్రక్ష్యసి యత్ఫలమ్॥౩౨॥ నచిరాద్రావణం సంఖ్యే యో వధిష్యతి వీర్యవాన్ । రోషప్రముక్తైరిషుభిర్జ్వలద్భిరివ పావకైః * తేనాహం ప్రేషితో దూతస్త్వత్సకాశమిహాగతః॥౩౩॥ త్వద్వియోగేన దుఃఖార్తస్స త్వాం కౌశలమబ్రవీత్ * లక్ష్మణశ్చ మహాతేజాస్సుమిత్రానందవర్ధనః । అభివాద్య మహాబాహుస్స త్వాం కౌశలమబ్రవీత్ ॥౩౫॥ రామస్య చ సఖా దేవి సుగ్రీవో నామ వానరః రాజా వానరముఖ్యానాం స త్వాం కౌశలమబ్రవీత్ ॥౩౬॥ నిత్యం స్మరతి రామస్త్వాం ససుగ్రీవస్సలక్ష్మణః । దిష్ట్యా జీవసి వైదేహి రాక్షసీవశమాగతా॥౩౭॥ నచిరాద్ద్రక్ష్యసే రామం లక్ష్మణం చ మహాబలమ్ । మధ్యే వానరకోటీనాం సుగ్రీవం చామితౌజసమ్॥౩౮॥ అహం సుగ్రీవసచివో హనుమాన్నామ వానరః । ప్రవిష్టో నగరీం లంకాం లంఘయిత్వా మహోదధిమ్॥౩౯॥ కృత్వా మూర్ధ్ని పదన్యాసం రావణస్య దురాత్మనః । త్వాం ద్రష్టుముపయాతోహం సమాశ్రిత్య పరాక్రమమ్॥౪౦॥ నాహమస్మి తథా దేవి యథా మామవగచ్ఛసి । విశంకా త్యజ్యతామేషా శ్రద్ధత్స్వ వదతో మమ॥౪౧॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - చతుస్త్రింశస్సర్గః ******************

తాం తు రామకథాం శ్రుత్వా వైదేహీ వానరర్షభాత్ । ఉవాచ వచనం సాంత్వమిదం మధురయా గిరా॥౧॥ క్వ తే రామేణ సంసర్గః కథం జానాసి లక్ష్మణమ్ । వానరాణాం నరాణాం చ కథమాసీత్సమాగమః॥౨॥ యాని రామస్య లింగాని లక్ష్మణస్య చ వానర । తాని భూయస్సమాచక్ష్వ న మాం శోకస్సమావిశేత్ ॥౩॥ కీదృశం తస్య సంస్థానం రూపం రామస్య కీదృశమ్ । కథమూరూ కథం బాహూ లక్ష్మణస్య చ శంస మే॥౪॥ ఏవముక్తస్తు వైదేహ్యా హనుమాన్మారుతాత్మజః । తతో రామం యథాతత్త్వమాఖ్యాతుముపచక్రమే॥౫॥ జానంతీ బత దిష్ట్యా మాం వైదేహి పరిపృచ్ఛసి । భర్తుః కమలపత్రాక్షి సం

స్థానేతి॥ స్థానక్రోధః స్థానే క్రోధనీయే విషయే క్రోధో యస్య సః॥౩౦॥ బాహ్వితి॥ యస్య బాహుచ్ఛాయామవష్టబ్ధః ఆశ్రితో లోకః- తం రాఘవం మృగరూపేణ ఆశ్రమాదపకృష్య-శూన్యే యేన రావణేనాపనీతాసి-తస్య రావణస్య యత్ఫలం మరణరూపం-తత్ ద్రక్ష్యసీతి యోజనా॥౪౦॥ నాహమస్మి తథేతి ॥ నాహం మాయాపీ-వానరోస్మీత్యర్థః ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - చతుస్త్రింశస్సర్గః. **********

తి॥ తాం త్వితి॥ ఆదిత్య ఇవేత్యాదికాం॥౧॥౨॥ యానీతి॥ యాని లింగాని చిహ్నాని॥౩॥ కీదృశమితి॥ సంస్థానం అవయవసన్నివేశః-రూపం ఆకారః॥౪॥ జానంతీతి॥ బతేత్యామం

ఆవర్తః తద్వదత్యంతమాకర్షకనయనశోభః - తాదృశనయనసౌందర్యసీమాభూమిమాహ సర్వసత్త్వమనోహరః - తిర్యగ్జాతితయా విటపాద్విటపంప్లవతో మమాపి చిత్తాపహారకః - అవిశేషజ్ఞస్యాపి మనోహర ఇత్యర్థః - రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః రూపమిత్యేతద్విగ్రహగుణానాముపలక్షణం దాక్షిణ్యమిత్యాత్మగుణానాముపలక్షణం - దేహగుణైరాత్మగుణైశ్చాన్యూన ఇత్యర్థః - సంపన్నః ప్రసూతః - ఇదం సర్వం నాగంతుకం కింతు ఔత్పత్తికమిత్యర్థః - అత్యుత్కటం వదసి - కిమేవంవిధో వరోవ్యస్తి న వేత్యపేక్షాయామాహ - జనకాత్మజ ఇతి - భవతీ చ తాదృశీత్యర్థః ॥ తని శ్లోకి ॥ రామస్సర్వాంగసుందర ఇత్యర్థః - కమలపత్రాక్షః సౌందర్యప్రవాహమజ్జత్తామావర్తవదాకర్షకనయనశోభావాన్ - నయనశోభాయా అవధిః క ఇత్యపేక్షాయామాహ - సర్వసత్త్వమనోహర ఇతి - తిర్యగ్జాతీయత్వేన శాఖాచంక్రమణపరస్య వాతాత్మజస్యాపి మనోహరత్వేన సర్వజనమనోహరః - రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః ప్రసూతః స్వాభావికానవధికదివ్యదేహగుణగణః జనకాత్మజే త్వమేవ తత్సదృశీతి వక్తుం శక్యా నాన్యేత్యర్థః యద్వా రమయతీతి రమంతే యోగిన ఇతి చ రామః - రామత్వమేవాహ - కమలపత్రాక్ష ఇతి - అథవా రామ సౌందర్యప్రవాహభూతః - కమలపత్రాక్షః ప్రవాహో ఆవర్తమానశ్రీనయనః తేన హృదయాకర్షకత్వం వ్యంజితం - తచ్చ సకలజంతుసాధారణమిత్యాహ - సర్వసత్త్వమనోహర ఇతి - తత్ర వానరజాతీయమచ్చిత్తాకర్షణమేవ ప్రమాణమితి ధ్వన్యతే - స్వరూపవిగ్రహగుణైః సకలజంతుమనోహరత్వం జన్మసిద్ధమిత్యాహ - రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః ప్రసూత ఇతి తర్హి ఏవంవిధః పుమాన్ విద్యతే కిమితి చేత్ నేత్యాహ జనకాత్మజే ఇతి - తుల్యశీలేత్యాదినా భవత్యేవ ప్రసిద్ధా న పుమాన్ కశ్చిదితి భావః ॥ ౮ ॥ సంగ్రహేణోక్తాన్ గుణాన్ వివృణోతి - తేజసేత్యాదినా - బ్రహ్మచర్యవ్రతే స్థితః గృహస్థస్యాస్య బ్రహ్మచర్యం నామ ఋతోరన్యత్ర స్త్రీసంగమత్యాగః - తదాహ మనుః - షోడశర్తుర్నిశాః స్త్రీణాం తస్మిన్ యుగ్మాసు సంవిశేత్ । బ్రహ్మచార్యేవ పర్వాణ్యాద్యాశ్చతస్రశ్చ వివర్జయేత్ ॥ ప్రచారజ్ఞః ప్రయోగజ్ఞః ఐహికాముష్మికానాం కర్మణాం ప్రచారం గతిం హేతుఫలభావవ్యవస్థాం తత్త్వతో జానాతీత్యర్థ ఇత్యప్యాహుః - రాజవిద్యావినీతశ్చ - చతస్రో రాజవిద్యాః ॥ ఆన్వీక్షికీ త్రయీ వార్తా దండనీతిశ్చ శాశ్వతీ । ఏతా విద్యాశ్చతస్రస్తు లోకసంస్థితిహేతవ ఇత్యుక్తాః తాసు వినీతః శిక్షితః శ్రుతవాన్ అవధృతవాన్ - శీలసంపన్నః సదాచారసంపన్నః - పూర్వం యజ్ఞాదికర్మానుష్ఠాతృత్వముక్తమితి న పునరుక్తిః వేదేషు యజుర్వ్యతిరిక్తవేదేషు - అనేనాస్య యజుర్వేదత్వం సూచితం - ఏవమాత్మగుణానభిధాయ విగ్రహగుణానాహ శాస్త్రే విపులాంస ఇత్యాదినా - గూఢజత్రుః అస్పష్టభుజసంధ్యస్థిః సమః అన్యూనాతిరిక్తదేహప్రమాణః (౧౬) త్రిస్థిర ఇతి - త్రిషు స్థానేషు స్థిరః - తదుక్తం సాముద్రికే ॥ ఉరశ్చ మణిబంధశ్చ ముష్టిశ్చ నృప తేజస్వి రాజా ఇతి । త్రిప్రలంబః త్రిషు ప్రలంబః - దీర్ఘః

> స్థానం లక్ష్మణస్య చ ॥ యాని రామస్య చిహ్నాని లక్ష్మణస్య చ యాని వై । లక్షితాని విశాలాక్షి వదతశ్శృణు తాని మే ॥ ౭ ॥ రామః కమలపత్రాక్షస్సర్వసత్త్వమనోహరః । రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః ప్రసూతో జనకాత్మజే ॥ ౮ ॥ తేజసాదిత్యసంకాశః క్షమయా పృథివీసమః । బృహస్పతిసమో బుద్ధ్యా యశసా వాసవోపమః ॥ రక్షితా జీవలోకస్య స్వజనస్యాభిరక్షితా । రక్షితా స్వస్య వృత్తస్య ధర్మస్య చ పరంతపః ॥ రామో భామిని లోకస్య చాతుర్వర్ణ్యస్య రక్షితా । మర్యాదానాం చ లోకస్య కర్తా కారయితా చ సః ॥ అర్చిష్మానర్చితోఽత్యర్థం బ్రహ్మచర్యవ్రతే స్థితః । సాధూనాముపకారజ్ఞః ప్రచారజ్ఞశ్చ కర్మణామ్ ॥ రాజవిద్యావినీతశ్చ బ్రాహ్మణానాముపాసితా । శ్రుతవాన్ శీలసంపన్నో వినీతశ్చ పరంతపః ॥ యజుర్వేదవినీతశ్చ వేదవిద్భిస్సుపూజితః । ధనుర్వేదే చ వేదేషు వేదాంగేషు చ నిష్ఠితః ॥ విపులాంసో మహాబాహుః కంబుగ్రీవశ్శుభాననః । గూఢజత్రుస్సుతామ్రాక్షో రామో దేవి జనైశ్శ్రుతః ॥ దుందుభిస్వననిర్ఘోషస్స్నిగ్ధవర్ణః ప్రతాపవాన్ । సమస్సమవిభక్తాంగో వర్ణం శ్యామం సమాశ్రితః (౧౬) త్రిస్థిరస్త్రిప్రలం

త్రాణే - మాం రామదూత ఇతి జానంతీ సతీ - దిష్ట్యా మద్భాగ్యేన పరిపృచ్ఛసీతి యోజనా ॥ యానీతి ॥ లక్షితాని త్వయా దృష్టాని - మే మత్తః ॥ ౭ ॥ రామ ఇతి ॥ రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః రూపమిత్యేతద్విగ్రహగుణానాముపలక్షణం ప్రసూత ఇత్యనేన గుణానాముత్పత్తివిశిష్టత్వమవగమ్యతే ॥ సంగ్రహేణోక్తాన్ గుణాన్ వివృణోతి ॥ తేజసేత్యాదినా అర్చిష్మానితి ॥ అర్చితస్సద్భిరితి శేషః - బ్రహ్మచర్యవ్రతే నోదితః - తత్ర ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః - ప్రచారజ్ఞః ప్రయోగజ్ఞః ॥ యజురితి ॥ యజుర్వేదవినీతః తస్మిన్ రత ఇత్యర్థః ॥ పూర్వమాత్మగుణానభిధాయ ఇదానీం విగ్రహగుణానాహ - విపులాంస ఇత్యాదినా ॥ దుందుభీతి ॥ సమః అన్యూనాతిరిక్తదేహప్రమాణః ॥ త్రిస్థిర ఇత్యాది ॥ త్రిస్థిరః త్రిషు స్థానేషు స్థిరః తదుక్తం ॥ ఉరశ్చ మణిబంధశ్చ ముష్టిశ్చ నృప తేజస్వి గా ఇతి । త్రిప్రలంబః తదుక్తం ॥ ప్రలంబా యస్య ధరిత్ర్యో భ్రూ ముష్కబాహవ ఇతి - ముష్కః అప్యవణం

ఘ్రా బాహుముష్కః స్తుచిరజీవీధనీనరఃఇతివచనాత్ ।అన్యత్ర తు త్రయశ్చ యస్యాద్యంతే ప్రలంబా మేఢ్రబాహవఃఇతి త్రిసమః త్రిషుసమః- కేశాగ్రంవృషణంజానుసమా యస్యసభూపతిరితివచనాత్ । త్రిషుచోన్నతః తథాహవరాహమిహిరః - ఉన్నతకుక్షిః క్షితిపఃపరిమండలోన్నతనాభయఃక్షితిపాః । హృదయంన వేపనంపృథుసమోన్నతంమాంసళంచనృపతీనామితి ॥ త్రితామ్రః త్రిషుతామ్రః - శ్లిష్టాంగుళీరుచిరతామ్రనఖౌసుపార్ష్ణీపాదౌకరావపిసురక్తనఖాత్మరేఖావితివచనాత్ । నేత్రాంతనఖపాణ్యంఘ్రితలైస్తామ్రైస్త్రిభిస్సుఖీతిచ ॥ త్రిషుస్నిగ్ధః-స్నిగ్ధాభవంతివై యేషాంపాదరేఖాశ్శిరోరుహాః। తథాలింగమణిస్తేషాంమహాభాగ్యంవినిర్దిశేదితిసాముద్రికవచనాత్ । త్రిషుగంభీరః-అత్రవరరుచిః-స్వరస్సత్వంచనాభిశ్చగంభీరశ్శస్యతేబుధైరితి ॥ బ్రాహ్మేతు-స్వరేగతౌచనాభౌచగంభీరస్త్రిషుశస్యతఇతి నిత్యశఇతిసర్వత్రవిశేషణీయం-తేనరోగాద్యుపాధికృతరాగాదినివృత్తిః॥తనిశ్లోకః॥(౧౭) త్రివలీవాన్-ఉదరేవలిత్రయవాన్-కంఠవలిత్రయవాన్వా అత్రగర్గః- స్థిరాత్రిరేఖాసుభగోపపన్నాస్నిగ్ధాసుమాంసోపచితాసువృత్తా । నచాతిదీర్ఘాచతురంగులాచ గ్రీవాసుదీర్ఘాభవతీహధన్యేతి ॥ త్ర్యవనతః త్రీణ్యవనతానినిమ్నాని యస్యాసౌత్ర్యవనతః తాని స్తనచూచుకపాదరేఖాః-అత్రమిహిరః - పీనోపచితైర్నిమ్నైః క్షితిపతయశ్చూచుకైస్తనైస్సుఖినః । స్నిగ్ధాఃనిమ్నా రేఖాధనినాంతద్వ్యత్యయేననిస్వానామితి॥చత్వారివ్యంగానిహ్రస్వానియస్యాసౌచతుర్వ్యంగః- అత్రవరరుచిః- గ్రీవాప్రజననంపృష్ఠంహ్రస్వంజంఘాచపూజ్యతఇతి ॥ యద్వాచత్వారోవ్యంగాఃవికలాఃయస్యసఃచతుర్వ్యంగః- తేచసిరావికలఃపాదః-రోమాంతరవికలోరోమకూపః-నైష్ఠ్యవికలోమేఢ్రః మాంసవికలోవస్తిః-అత్ర నారదః- పాదైఃప్రస్వేదరహితైస్సిరాహీనశ్చపార్థివః ఏకరోమాభవేద్రాజా ద్విరోమాపండితోభవేత్ । త్రిరోమాచతురోమాచభవేద్భాగ్యవివర్జితః॥ సమపాదోపవిష్టస్యగుల్ఫంస్పృశతిమేహనం । యస్యేశ్వరంతంజానీయాత్సుఖినంచైవమానవం॥ నిమాంసస్సంహతోవస్తిఃయేషాంతేసుఖభాగినఇతి॥ త్రిశీర్షవాన్-త్రిభిలక్షణైర్యుక్తంశీర్షంతదస్యాస్తీతిత్రిశీర్షవాన్- తానిలక్షణాన్యావర్తాః-ఆవర్తత్రయరుచిరంయస్యశిరస్సక్షితిభృతాంనేతేతికథనాత్ । యద్వాత్రిప్రకారంస

బశ్చ త్రిసమస్త్రిషుచోన్నతః। త్రితామ్రస్త్రిషుచస్నిగ్ధోగంభీరస్త్రిషునిత్యశః(౧౭) త్రివలీవాంస్త్ర్యవనతశ్చతుర్వ్యంగస్త్రిశీర్షవాన్।చతుష్క
లశ్చతుర్లేఖశ్చతుష్కిష్కుశ్చతుస్సమః(౧౮)చతుర్దశసమద్వంద్వశ్చతుర్దంష్ట్రశ్చతుర్గతిః। మహోష్ఠహనునాసశ్చపంచస్నిగ్ధోఽష్టవంశ

త్రిసమః త్రిషుసమః తదుక్తం * కేశాగ్రంవృషణంజానుసమంయస్యసభూపతిరితి॥ త్రిషుచోన్నతః-తదుక్తం * నాభ్యంతఃకుక్షివక్షోభిరున్నతఃక్షితిపోభవేదితి - త్రితామ్రః తదుక్తం * నేత్రాంతనఖపాణ్యంఘ్రితలైస్తామ్రైస్త్రిభిస్సుఖీతి- త్రిషుస్నిగ్ధః తదుక్తం * స్నిగ్ధాభవంతివై యేషాంపాదరేఖాశ్శిరోరుహాః - తథాలింగమణిస్తేషాంమహాభాగ్యంవినిర్దిశేదితి త్రిషుగంభీరః * స్వరేసత్వేచనాభౌచగంభీరస్త్రిషుశస్యతఇతి- త్రివలీవాన్ ఉదరేకంఠేవావలిత్రయవాన్ * స్థిరాత్రిరేఖాసుభగోపపన్నాస్నిగ్ధాసుమాంసోపచితాసువృత్తా। నచాతిదీర్ఘాచతురంగుళాచగ్రీవాచదీర్ఘాభవతీహధన్యేతి- త్ర్యవనతః త్రీణ్యవనతానినిమ్నానియస్యసః తదుక్తం- పీనోపచితైర్నిమ్నైః క్షితిపతయఃశ్చూచుకైఃస్తనైఃసుఖినః । స్నిగ్ధానిమ్నారేఖాధనినాంతద్వ్యత్యయేననిస్వానామితి॥ చతుర్వ్యంగః చత్వారివ్యంగానిహ్రస్వానియస్యసః । గ్రీవాప్రజననంపృష్ఠంహ్రస్వంజంఘాచపూజ్యతఇతి॥ త్రిశీర్షవాన్ త్ర్యావర్తయుక్తశీర్షవానిత్యర్థః తదుక్తం * ఆవర్తత్రయరుచిరంయస్యశిరః క్షితిభృతాంభవేన్నాదఇతి చతుష్కలః చతస్రఃకలాశ్చత్వారోవేదాయస్యసః - అత్రకలాశబ్దేనతత్ప్రతిపాదకాః అంగుష్ఠమూలగతాశ్చతస్రోరేఖాఉచ్యంతే-తదుక్తం * మూలేంగుష్ఠస్యవేదానాంచతస్రస్తిస్రఏవవా । ఏకాద్వేవాయథాయోగంరేఖాజ్ఞేయాద్విజన్మనామితి॥ చతుర్లేఖః లలాటేపాదయోఃపాణ్యోః చతస్రోరేఖాయస్యసః * లలాటేయస్యదృశ్యంతేచతస్రోద్వ్యేకరేఖకాః । శతద్వయంశతంషష్టిఃతస్యాయుర్వింశతిస్తథేతి ॥ యస్యపాదతలేవజ్రధ్వజశంఖాంకుశోపమాః । రేఖాస్సమ్యక్ప్రజాయంతేమనుజేంద్రంతమాదిశేదితి॥ పాణ్యోశ్చతస్రోరేఖాశ్చయస్యతిష్ఠంత్యభంగురాఇతి ॥ చతుష్కిష్కుః చత్వారఃకిష్కవఃప్రమాణంయస్యసతథోక్తః కిష్కుఃచతుర్వింశత్యంగుళాత్మకోహస్తః * షణ్ణవత్యంగులోత్సేధోయఃపుమాన్సదినౌకసఇతి॥ చతుస్సమః-తదుక్తం * బాహుజానూరుజంఘాశ్చచత్వారస్స్యుస్సమానిచేతి- చతుర్దశసమద్వంద్వః సమపరిమాణచతుర్దశాంగద్వంద్వయుక్తఇత్యర్థః-తదుక్తం * భ్రువౌనాసాపుటేనేత్రేకర్ణావోష్ఠౌచచూచుకే । కూర్పరౌమణిబంధౌచజానునీవృషణౌకటీ- కరౌపాదౌస్ఫిజౌయస్యసమౌజ్ఞేయస్సభూపతిరితి(స్ఫినౌప్పష్టముల్లు) బ్రాహ్మేతు * కర్ణౌకక్షౌభ్రూగండనాసా

సువృత్తం ఛత్రాకారం విశాలం చ శీర్షమస్యాస్తీతి త్రిశీర్షవాన్ - అత్ర నారదః - సమవృత్తశిరాశ్చైవ ఛత్రాకారశిరాస్తథా। ఏకచ్ఛత్రాం మహీం భుఙ్క్తే దీర్ఘమా
యుశ్చ విన్దతి ॥ చతస్రః కలాః వేదాః యస్య స చతుష్కలః - అత్ర శరీరలక్షణప్రకరణే కలాశబ్దస్తత్సూచకరేఖాపరః - అత్ర నన్దీ - మూలేఙ్గుష్ఠస్య వేదానాం చతస్ర
స్తిస్రః పఞ్చ వా। ఏకా ద్వే వాయుధా యోగం రేఖా జ్ఞేయా ద్విజన్మనామితి ॥ చతుర్లేఖః లలాటే పాదయోః పాణ్యోశ్చ చతస్రో లేఖా రేఖా యస్య స చతుర్లేఖః - లలా
టే యస్య దృశ్యన్తే చతుస్త్రిద్వ్యేకరేఖికాః। శతద్వయం శతం షష్టిస్తస్యాయుర్వింశతిస్తథేతి కాత్యాయనః ॥ యస్య పాదతలే వజ్రధ్వజశఙ్ఖాఙ్కుశోపమాః। రేఖా
స్స వ్యక్తశ్రీకాశం తే మనుజేన్ద్రం తమాదిశేదితి నారదః ॥ పాణౌ చతస్రో రేఖాశ్చ యస్య తిష్ఠన్త్యభఙ్గురా ఇతి బ్రహ్మ్యే। చత్వారః కిష్కవః యస్య స చతుష్కిష్కుః - చ
తుర్వింశత్యఙ్గులాత్మకో హస్తః కిష్కుః - షణ్ణవత్యఙ్గులోత్సేధ ఇత్యర్థః - షణ్ణవత్యఙ్గులోత్సేధో యః పుమాన్ స దివౌకస ఇతి బ్రాహ్మపురాణవచనం। చతుస్సమః చ
త్వారస్సమా యస్య స చతుస్సమః - తే చ బాహుజానూరుగణ్డాః - తదుక్తం బ్రహ్మాణ్డే - బాహూ జానూరుగణ్డాశ్చ చత్వార్యర్థసమాని చేతి॥ తన్నిశ్లోకి॥(౧౮) చతుర్దశ
సమద్వన్ద్వః చతుర్దశసంఖ్యాని సమాని ద్వన్ద్వాని యస్య సః - తథా త్ర సాముద్రికం ॥ భ్రువౌ నాసాపుటే నేత్రే కర్ణావోష్ఠౌ చ చూచుకే। కూర్పరౌ మణిబన్ధౌ చ జా
నునీ వృషణౌ కటీ ॥ కరౌ పాదౌ స్ఫిజౌ యస్య సమా జ్ఞేయస్స భూపతిరితి॥ చత్వారో దంష్ట్రాకారా దన్తా యస్య స చతుర్దంష్ట్రః - తదాహ మిహిరః - స్నిగ్ధా ఘనాశ్చ దశ
నాస్సుతీక్ష్ణదంష్ట్రాస్సమాశ్చ శుభా ఇతి। చతుర్గతిః చతుర్ణాం సింహశార్దూలగజవృషభాణాం గతిరివ గతిర్యస్య సః, గజసింహగతీ వీరౌ శార్దూలవృషభోపమా
వితి బాలకాణ్డోక్తేః। మహోష్ఠహనునాసశ్చ - ఓష్ఠస్య మహత్త్వం బన్ధుజీవబిమ్బఫలారుణమాంసలత్వం - హన్వోస్తు పరిపూర్ణమాంసలత్వం - నాసికాయా దీర్ఘ
తుఙ్గత్వం - తథా చ సంహితా - బన్ధుజీవకుసుమోపమోధరో మాంసలో రుచిరబిమ్బరూపధృత్। పూర్ణమాంసళహనుస్తు భూమిపస్తుఙ్గతుణ్డరుచిరాకృతిస్తథేతి॥ తుణ్
డశబ్దేన నాసికోచ్యతే - పఞ్చస్నిగ్ధః పఞ్చస్నిగ్ధా అవయవాః యస్య సః - తే చ వాక్యవక్త్రనఖలోమత్వచః - కేశనేత్రదన్తత్వక్పాదతలాని వా - అత్ర వరరుచిః - చ
క్షుస్స్నేహే సౌభాగ్యం దన్తస్నేహే భోజనం। త్వచస్స్నేహే శయనం పాదస్నేహే వాహనమితి॥ స్నిగ్ధనీలమృదుకుఞ్చితాస్తథా మూర్ధజాస్సుఖకరాస్స
ముఞ్శిరజా ఇతి మిహిరః। పూర్వం త్రిషు స్నిగ్ధ ఇత్యుక్తేః అత్ర పఞ్చస్నిగ్ధ ఇతీదం మతభేదమాశ్రిత్యోక్తం - అష్టవంశవాన్ - అష్టౌ వంశాః ఆయతావయవా యస్య సః - ఆయ
తాష్టావయవ ఇత్యర్థః - అత్ర సాముద్రికం - పృష్ఠవంశశ్శరీరం చ హస్తపాదాఙ్గులీ కరౌ। నాసికా చక్షుషీ కర్ణౌ ప్రజనో యస్య చాయతా ఇతి ॥ ప్రజనస్యాయతత్వమా
ర్షవం॥ తన్నిశ్లోకి॥(౧౯) దశపద్మః దశ పద్మాకారావయవాః యస్య సః దశపద్మః ముఖనేత్రాస్యజిహ్వోష్ఠతాలుస్తననఖాః కరౌ । పాదౌ చ దశ పద్మాని పద్మాకారా
ణి యస్య చేతి॥ దశబృహత్ దశ బృహదవయవా యస్య సః - తే చ - ఉరశ్శిరో లలాటం చ గ్రీవా బాహ్వంసనాభయః। పార్శ్వే పృష్ఠస్వరాశ్చైతి విశాలాస్తే శుభప్రదా ఇ
తి సాముద్రికం॥ బ్రాహ్మే తు శిరో లలాటే శ్రవణే గ్రీవా వక్షశ్చ హృత్తథా। ఉదరం పాణిపాదౌ చ పృష్ఠం దశబృహన్తి చేతి॥ త్రిభిర్వ్యాప్తః త్రిభిర్వ్యాప్తిశ్చ యస్య

వాన్(౧౯) దశపద్మో దశబృహత్ త్రిభిర్వ్యాప్తో ద్విశుక్లవాన్ । షడున్నతో నవతనుస్త్రిభిర్వ్యాప్నోతి రాఘవః ॥౨౦॥ సత్యధర్మపరశ్శ్రీమాన్ సంగ్ర

దన్తోష్ఠస్కన్ధజత్రుణీ। పాదౌ కరౌ స్తనావూరూ స్ఫిచౌ ద్వన్ద్వాశ్చతుర్దశేతి ॥ సమాశ్చ యస్య ద్వన్ద్వం తే క్రమేణోపచితాస్తథేతి ॥ చతుర్దంష్ట్రః దన్తపఙ్క్తి
ద్వయే ప్రతిపార్శ్వం చతస్రశ్చ తస్రో దంష్ట్రా దన్తవిశేషా యస్య స తథోక్తః - యద్వా దన్తపఙ్క్తిద్వయేపి మధ్యదన్తచతుష్కమభితో ద్వౌ ద్వౌ దన్తవిశేషా దంష్ట్రా
అభిధీయన్తే॥ చతుర్గతిః చతుర్ణాం సింహశార్దూలగజవృషభాణాం గతిరివ గతిర్యస్య సః - మహోష్ఠహనునాసశ్చ - ఓష్ఠస్య మహత్త్వం బన్ధుజపాకుసుమబిమ్బఫ
లారుణమాంసలత్వం - హన్వోస్తు పరిపూర్ణమాంసలోన్నతత్వం - నాసికాయాః దీర్ఘోన్నతరుచిరపుటత్వం - తదుక్తం * బన్ధుజీవకసుమోపమాధరో మాంసలో రుచి
రబిమ్బరూపధృత్ - పూర్ణమాంసలహనుస్తు భూమిపస్తుఙ్గతుణ్డరుచిరాకృతిస్తథేతి - తుణ్డమితి నాసికోచ్యతే - పఞ్చస్నిగ్ధః తదుక్తం * వాగ్వక్త్రనఖలోమాని త్వ
క్చేతి॥ అష్టవంశవాన్ అష్టవంశా ఆయతా అస్య సన్తీత్యష్టవంశవాన్ - తదుక్తం * బాహూ చ నలకౌ చోరూ జఙ్ఘే చేత్యష్టవంశకా ఇతి నలకా అఙ్గుల్యః - దశపద్మః దశ
పద్మాకారావయవా యస్య స తథోక్తం * ముఖనేత్రాస్యజిహ్వోష్ఠతాలుస్తననఖాః కరౌ। పాదౌ చ దశ పద్మాః పద్మాకారాణి యస్య చేతి॥ దశబృహాల్ తదుక్తం *
శిరో లలాటే శ్రవణే గ్రీవా వక్షశ్చ హృత్తథా। ఉదరం పాణిపాదౌ చ పృష్ఠం దశబృహన్తి చేతి॥ త్రిభిర్వ్యాప్తః తదుక్తం * త్రిభిర్వ్యాప్తః యశశ్చ స్వాతేజసా యశసా

తిని రుణద్ధి-ద్రవతః ధావతః-అమార్గమితి చ్ఛేదః॥3॥ వామ ఇతి॥ వామః ప్రతికూలః-మనుష్యాణాం ప్రాణినాం-అనుక్రోశః కృపా - పరిభవాదిప్రదానేన మనుష్యాణాం ప్రతికూలః కామః యస్మిన్ జనే నిబధ్యతే-తస్మింస్త్వనుక్రోశః స్నేహశ్చ జాయతే కిల-మిథ్యాప్రవ్రజితే కపటేన వన్యవృత్తిభాజి రామే రతాం సక్తామ్॥౫॥ ఏవమితి॥ క్రోధసంరంభసంయుక్తః క్రోధప్రణయాభ్యాం సంయుక్తః॥౭॥ ద్వౌ మాసావితి॥ తే మయా యోఽవధిః కృతః మాసాన్ ద్వాదశ భామినీత్యారణ్యకాండోక్తే ద్వాదశమాసాత్మకోఽవధిః కల్పితః - అత్ర ద్వౌ మాసావవశిష్టౌ తౌ ద్వౌ మాసౌ మే మయా రక్షితవ్యౌ ప్రతీక్షణీయౌ-తతః తస్మాత్కారణాత్ -మమ శయనమారోహేత్యన్వయః-ప్రాతరాశార్థం మాసద్వయాంతర్గతరాత్రిసమాప్త్యనంతరం హింసాయాం కాలవిళంబం వినా ప్రాతఃకాలికాశనార్థమిత్యర్థః-ఆరభంతే ఆలభంతే-రలయోరభేదః॥ వి॥ ఆలంభస్స్పర్శహింసయోరిత్యమరః । మహానసే పాకశాలాయామ్॥౯॥ ౧౦। ఓష్ఠప్రకారైరితి॥ ఓష్ఠప్రకారైః - రురుదిషతామోష్ఠేషు భంగస్ఫురణాదయో యే వికారాస్తే ఓష్ఠప్రకారాః-ఓష్ఠభంగాదిరూపసంజ్ఞాదిభిరిత్యర్థః-ఏవం వక్త్రనేత్రైః వక్త్రనేత్రసంజ్ఞాదిభిరిత్యర్థః॥౧౧॥ తాభిరితి॥ వృత్తశౌండీర్యగర్వితం-వృ

> త్తాంతథా తథా । యథా యథా ప్రియం వక్తా పరిభూతస్తథా తథా॥౨॥ సన్నియచ్ఛతి మే క్రోధం త్వయి కామః సముత్థితః। ద్రవతోఽమార్గమాసాద్య హయానివ సుసారథిః॥ 3 ॥ వామః కామో మనుష్యాణాం యస్మిన్ కిల నిబధ్యతే। జనే తస్మింస్త్వనుక్రోశః స్నేహశ్చ కిల జాయతే * ఏతస్మాత్కారణాన్న త్వాం ఘాతయామి వరాననే। వధార్హామవమానార్హాం మిథ్యాప్రవ్రజితే రతామ్॥౫॥ పరుషాణీహ వాక్యాని యాని యాని బ్రవీషి మామ్। తేషు తేషు వధో యుక్తస్తవ మైథిలి దారుణః॥౬॥ ఏవముక్త్వా తు వైదేహీం రావణో రాక్షసాధిపః। క్రోధసంరంభసంయుక్తః సీతాముత్తరమబ్రవీత్॥ ౭॥ ద్వౌ మాసౌ రక్షితవ్యౌ మే యోఽవధిస్తే మయా కృతః। తతశ్శయనమారోహ మమ త్వం వరవర్ణిని * ఊర్ధ్వం ద్వాభ్యాం తు మాసాభ్యాం భర్తారం మామనిచ్ఛతీమ్। మమ త్వాం ప్రాతరాశార్థమారభంతే మహానసే॥౯॥ తాం తర్జ్యమానాం సంప్రేక్ష్య రాక్షసేంద్రేణ జానకీమ్। దేవగంధర్వకన్యాస్తా విషేదుర్వికృతేక్షణాః॥౧౦॥ ఓష్ఠప్రకారైరపరా వక్త్రనేత్రైస్తథాపరాః। సీతామాశ్వాసయామాసుస్తర్జితాం తేన రక్షసా॥౧౧॥ తాభిరాశ్వాసితా సీతా రావణం రాక్షసాధిపమ్। ఉవాచాత్మహితం వాక్యం వృత్తశౌండీర్యగర్వితమ్॥౧౨॥ నూనం న తే జనః కశ్చిదస్తి నిశ్శ్రేయసే స్థితః। నివా

త్వన్నాభక్తిరిత్యర్థః-మే క్రోధం రాక్షసజాతేః పూర్వం సర్వదా విద్యమానం నైజం క్రోధం- క్రోధశబ్దేన కామక్రోధాద్యరిషడ్వర్గ ఉచ్యతే-తం నియచ్ఛతీతి సంబంధః॥3॥ వామ ఇతి॥ మనుష్యాణాం వామః ప్రతికూలః యస్మిన్ జనే కామో నిబధ్యతే-తస్మిన్ జనే శిక్షణీయేఽపి తస్మిన్ జనే- అనుక్రోశశ్చ స్నేహశ్చ జాయతే కిలేతి యోజనా * ఏతస్మాదితి॥ మిథ్యాప్రవ్రజితే రతాం కపటవృత్తే రామే సక్తాం ఏతస్మాదిత్యాదిశ్లోకద్వయస్య వాస్తవార్థస్తు - నను మద్వధోద్యుక్తః స్త్రీఘాతకశ్చ త్వం న సంభావ్య ఇత్యత్రాహ ఏతస్మాదితి-ఏతస్మాత్కారణాత్ త్వద్భర్తృకారణాత్ - ప్రవ్రజితే మత్స్వామిని రామ ఇతి శేషః - రతాం త్వాం మమేష్టదేవతాం త్వాం న ఘాతయామ్యేవ-వధార్హామవమానార్హామపి స్త్రియం ఘాతయామీతి మిథ్యేతి సంబంధః॥౫॥ పరుషాణీతి॥ తవ మాం త్వదీయభృత్యం మామిత్యర్థః-యాని యాని పరుషవాక్యాని బ్రవీషి- తేషు తేషు తేభ్యస్తేభ్యః దారుణో వధో యుక్తః-మమేతి శేషః॥ ౬ ॥ ద్వౌ మాసావితి॥ తే మయా యోఽవధిః కృతః - శృణు మైథిలి మద్వాక్యం మాసాన్ ద్వాదశ భామినీత్యరణ్యకాండే - ద్వౌ మాసౌ తత్ర అవశిష్టౌ ద్వౌ మాసౌ - మే మయా రక్షితవ్యౌ పరిపాలనీయౌ - తతః తస్మాత్కారణాత్ మమ శయనమారోహేతి యోజనా-ఊర్ధ్వమితి-ప్రాతరాశార్థమిత్యత్ర-ప్రాతశ్శబ్దేన మాసద్వయసమాప్త్యనంతర ప్రాతఃకాల ఉచ్యతే॥ ఏవముక్త్వేత్యాదిశ్లోకత్రయస్య వాస్తవార్థస్తు- క్రోధసంరంభసంయుక్త ఇత్యనేన రాక్షసస్వభావో వర్ణితః-పతివియోగదుఃఖితాం నిద్రాహారరహితాం ప్రత్యాహ- ద్వౌ మాసావిత్యాదిశ్లోకద్వయేన-హే మే లక్ష్మి సీతే మయా యోఽవధిః కృతః-మాసాన్ ద్వాదశ భామిని ప్రతీక్షస్వేతి యః సమయః ప్రార్థితః- తన్మధ్యతః పరం రక్షితవ్యౌ ప్రతీక్షణీయౌ ద్వౌ మాసావేవ ద్వాభ్యాం మాసాభ్యామూర్ధ్వం న తతః తదనంతరం తే తవ భర్తారం అనిచ్ఛతీం మామనంగీకుర్వాణాం మమ మాం మదీయ రాజ్యలక్ష్మీం చ ప్రాప్స్యసీతి శేషః - త్వాం ప్రార్థయ ఇతి శేషః-మమ మహానసే ప్రాతరాశార్థం ఆలభంతే వశగతా భవ యేతి శేషః-శయనమారోహ శయనం కుర్విత్యర్థః॥౯॥ తామిత్యస్య వాస్తవార్థస్తు-తర్జ్యమానామిలితాసాంతథా ప్రతీతేరితి భావః॥౧౦॥ ఓష్ఠేతి॥ ఓష్ఠప్రకారైః ఓష్ఠభంగాదిరూపసంజ్ఞాభిః- నేత్రవక్త్రైః వక్త్రనేత్రసంజ్ఞాభిః॥౧౧॥ తాభిరితి॥

త్తం పాతివ్రత్యం తస్య శౌండీర్యం బలం - తేన గర్వితమితి క్రియావిశేషణం॥౧౨॥ నూనమితి ॥ తే నిశ్శ్రేయసే స్థితః కశ్చిజ్జనో నాస్తి - యః అస్మాద్విగర్హితాత్ కర్మణ స్త్వాం నివారయతి స చాపి నాస్తి - నూనమితి యోజనా - తవేష్టప్రాపకః అనిష్టనివారకశ్చ నాస్తీత్యర్థః॥౧౩॥౧౪॥ రాక్షసాధమేతి॥ తస్య మోక్ష్యసే తస్మాన్మోక్ష్యసే ॥౧౫॥ యథేతి॥ యథా మాతంగః శశశ్చ - సహితః యుయుత్సాదినా సంగతః - తథాన్యోన్యసంగతో రామస్త్వం చ - అత్ర రావణః స్వస్య మాతంగసామ్యముక్తమితి భ్రామ్యేదితి పరిహరతి - తథేతి - తత్ర గజ ఇవ రామః శశ ఇవ త్వం ॥౧౬॥ స త్వమితి॥ ఇక్ష్వాకునాథం క్షిపన్ మాయామృగవ్యాజేన దూరం నిస్సారయన్ - ఇహ స్వజనేషు - న తావదుపగచ్ఛసి - యద్యుపగచ్ఛసి తదా తత్ ప్రభావం వేత్స్యసీత్యర్థః॥౧౭॥౧౮॥౧౯॥ అసందేశాదితి॥ రామస్య భర్తుః అసందేశాత్ - అపకారిషు శపేథా ఇతి సందేశాభావాత్ తపసః పాతివ్రత్యరూపస్య - కుర్మి కరోమి - ఉత్వవికరణప్రత్యయలోపావార్షౌ భస్మార్హ భస్మీకరణార్హ - తేజసా పాతివ్రత్యప్రభావేన॥ తనిశ్లోకి॥౨౦॥ నేతి॥ తస్య రామస్య తస్మాద్ధామాత్ - విధిః చౌర్యేణాపహరణం విహితః దైవేనేతి శేషః॥౨౧॥ శూరేణేతి॥ బలైః సముదితేన - బలేన సర్వశ్రేష్ఠేనేత్యర్థః - అపోహ్య రామం మృగచ్ఛద్మనాపవాహ్య॥౨౨॥ సీతాయా ఇతి॥ వివృత్య వివర్త్య॥౨౩॥ నీలజీమూతేతి ॥ సింహస్యేవ బలగమనే యస్య సః సింహసత్త్వగతిః - జిహ్వాగ్రం లోచనే చ దీప్తాని యస్య సోఽయం దీప్తజిహ్వాగ్రలోచనః కోపేన చలం అగ్రం యస్య తత్ చలాగ్రం చ తత్ మకుటం చ తేన ప్రాంశుః దీర్ఘః - చిత్రమాల్యవత్త్వేఽపి రక్తమాల్యవత్త్వం తత్ప్రాచుర్యాదుక్తం - తప్తాంగదవిభూషణః - తప్తశబ్దేన తేజిష్ఠత్వముక్తం - మేచకేన నీలేన - అమృతోత్పాదనద్ధేన అమృతోత్పాదనార్థం నద్ధేన తాభ్యాం ప్రసిద్ధాభ్యాం॥౨౪॥ తరుణేత్యాది॥ అలంకృతత్వే కల్పకసామ్యం - భయంకరత్వే పునశ్చైత్యసామ్యం - చైత్యం శ్మశానవృక్షః - శ్మశానమంటపో వా - సీతాయా అత్యంతభయంకరత్వజ్ఞాప

రయతి యో న త్వాం కర్మణోఽస్మాద్విగర్హితాత్ ॥౧౩॥ మాం హి ధర్మాత్మనః పత్నీం శచీమివ శచీపతేః । త్వదన్యస్త్రిషు లోకేషు ప్రార్థయేన్మనసాపి కః ॥౧౪॥ రాక్షసాధమ రామస్య భార్యామమితతేజసః । ఉక్తవానసి యత్పాపం క్వ గతస్తస్య మోక్ష్యసే ॥౧౫॥ యథా దృప్తశ్చ మాతంగః శశశ్చ సహితో వనే । తథా ద్విరదవద్రామస్త్వం నీచ శశవత్స్మృతః ॥౧౬॥ స త్వమిక్ష్వాకునాథం వై క్షిపన్నిహ న లజ్జసే । చక్షుషోర్విషయం తస్య న తావదుపగచ్ఛసి ॥౧౭॥ ఇమే తే నయనే క్రూరే విరూపే కృష్ణపింగళే । క్షితౌ న పతితే కస్మాన్మామనార్య నిరీక్షతః ॥౧౮॥ తస్య ధర్మాత్మనః పత్నీం స్నుషాం దశరథస్య చ । కథం వ్యాహరతో మాం తే న జిహ్వా వ్యవశీర్యతే ॥౧౯॥ అసందేశాత్తు రామస్య తపసశ్చానుపాలనాత్ । న త్వాం కుర్మి దశగ్రీవ భస్మ భస్మార్హ తేజసా ॥౨౦॥ నాపహర్తుమహం శక్యా త్వయా రామస్య ధీమతః । విధిస్తవ వధార్థాయ విహితో నాత్ర సంశయః ॥ ౨౧ ॥ శూరేణ ధనదభ్రాత్రా బలైః సముదితేన చ । అపోహ్య రామం కస్మాద్ధి దారచౌర్యం త్వయా కృతమ్ ॥ ౨౨ ॥ సీతాయా వచనం శ్రుత్వా రావణో రాక్షసాధిపః । వివృత్య నయనే క్రూరే జానకీమన్వవైక్షత ॥ ౨౩ ॥ నీలజీమూతసంకాశో మహాభుజశిరోధరః । సింహసత్త్వగతిః శ్రీమాన్ దీప్తజిహ్వాగ్రలోచనః * చలాగ్రమకుటప్రాంశుశ్చిత్రమాల్యానులేపనః । రక్తమాల్యాంబరధరస్తప్తాంగదవిభూషణః * శ్రోణీసూత్రేణ మహతా మేచకేన సుసంవృతః । అమృతోత్పాదనద్ధేన భుజగేనేవ మందరః * తాభ్యాం స పరిపూర్ణాభ్యాం భుజాభ్యాం రాక్షసేశ్వరః । శుశుభేఽచలసంకాశః శృంగాభ్యామివ మందరః ॥ ౨౪ ॥ తరుణాదిత్యవర్ణాభ్యాం కుండలాభ్యాం విభూషితః । రక్తపల్లవపుష్పాభ్యామశోకాభ్యామివాచలః * సకల్పవృక్ష

వృత్తశౌండీర్యగర్వితం - వృత్తం పాతివ్రత్యం శౌండీర్యం బలం - పాతివ్రత్యబలగర్వితమిత్యర్థః॥౧౨॥ నూనమితి॥ తే తవ నిశ్శ్రేయసే స్థితః కశ్చిజ్జనో నాస్తి - యః అస్మాద్విగర్హితాత్ కర్మణః త్వాం నివారయతి - స చ నాస్తి నూనమితి యోజనా - తవ ఇష్టప్రాపకః అనిష్టనివారకశ్చ నాస్తీతి భావః॥ ౧౩॥ తి॥ మనసాపి కః ప్రార్థయేత్ - కిం పునర్వచసేతి భావః॥౧౪॥ రాక్షసాధిపేతి॥ తస్య తస్మాత్ ॥౧౫॥ తి ॥ దృప్తో మాతంగః - శశశ్చ యదా వనే దైవాత్ సహితౌ యుయుత్సూ భవతః తదా యోశ్చ శశో యథా తిక్షుద్రస్తథా కామేన సంయుగే త్వం శశవత్ క్షుద్రః రామో గజవదిత్యర్థః॥౧౬॥ స త్వమితి॥ ఉపగచ్ఛసి వ్యత్యయేన భూతే లట్॥౧౯॥ అసందేశాదితి॥ రామస్య అసందేశాత్ - రామానుజ్ఞాభావాత్ - తపసః పాతివ్రత్యతపసః - భస్మార్హ భస్మీకరణార్హ - కుర్మి కరోమి॥౨౦॥ నేతి॥ రామస్యాహం రామసంబంధిన్యహం - విధిః విధానం వధ అపహరణరూపం విహితః దైవేనేతి శేషః॥౨౧॥ శూరేణేతి॥ అపోహ్య మాయామృగచ్ఛద్మనా అన్యత్ర నీత్వా॥౨౨॥ ౨౩ ॥ * శ్రోణీతి ॥ శ్రోణీసూత్రేణ రశనాగు

నాయ రావణవర్ణనం కృతం॥౩౦॥౩౧॥ ఇత్యుక్త్వేత్యాది॥ ప్రధానాప్రధానభూతేద్వ్యేకాక్ష్యౌ - అతో న పునరుక్తిః- అథవా అక్షం ఇంద్రియం - ఏకాక్షీం ఏకైకేంద్రియాం-శ్రోత్రనాసాదావేకమాత్రవతీమిత్యర్థః॥౩౫॥౩౬॥ ప్రతిలోమేతి॥ ప్రతిలోమానులోమైః ప్రతికూలానుకూలాచరణైః- సామదానాదిభేదనైః- సామదానముఖైర్భేదైః- ప్రథమప్రయుక్తసామదానైరిత్యర్థః- ఆవర్జయత వశీకురుత॥౩౭॥౩౮॥ ఉపగమ్యేతి॥ ధాన్యమాలినీ రావణస్యైకనిష్ఠపత్నీ - ఇదం మందోదర్యా అప్యుపలక్షణం- ఉత్తరత్ర వానరాణాం ప్రతిహనుమద్వచనే తథా వక్ష్యమాణత్వాత్॥౩౯॥౪౦॥ నూనమితి॥ అస్యాస్సీతాయాః అమరశ్రేష్ఠా బ్రహ్మాదివ్యాన్ భోగాన్న విదధాతి- అస్యా దివ్యభోగే భాగ్యం నాస్తీత్యర్థః॥౪౧॥౪౫॥ సగర్వం సంగ్రహేణ దర్శయతి- స ఇతి॥౪౬॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే ద్వావింశస్సర్గః ************* ఇత్యుక్త్వేత్యాది॥౧॥౫॥ ప్రజాపతీనామితి॥ మరీచిరత్ర్యంగిరసౌ పుల

ప్రతిమోవసంత ఇవ ఘూర్ణమానః । శ్మశానచైత్యప్రతిమో భూషితోఽపి భయంకరః ॥ అవేక్షమాణో వైదేహీం కోపసంరక్తలోచనః । ఉవాచ రావణస్సీతాం భుజంగ ఇవ నిశ్శ్వసన్॥౩౦॥ అనయేనాభిసంపన్నమర్థహీనమనువ్రతే । నాశయామ్యహమద్య త్వాం సూర్యస్సంధ్యామివౌజసా॥౩౧॥ ఇత్యుక్త్వా మైథిలీం రాజా రావణశ్శత్రురావణః । సందిదేశ తతస్సర్వా రాక్షసీర్ఘోరదర్శనాః ॥ ఏకాక్షీమేకకర్ణాం చ కర్ణప్రావరణాం తథా । గోకర్ణీం హస్తికర్ణీం చ లంబకర్ణీమకర్ణికామ్ ॥ హస్తిపాద్యశ్వపాద్యౌ చ గోపాదీం పాదచూలికామ్ । ఏకాక్షీమేకపాదీం చ పృథుపాదీమపాదికామ్ ॥ అతిమాత్రశిరోగ్రీవామతిమాత్రకుచోదరీమ్ । అతిమాత్రాస్యనేత్రాం చ దీర్ఘజిహ్వామజిహ్వికామ్ ॥ అనాసికాం సింహముఖీం గోముఖీం సూకరీముఖీమ్॥౩౫॥ యథా మద్వశగా సీతా క్షిప్రం భవతి జానకీ ॥ తథా కురుత రాక్షస్యస్సర్వాః క్షిప్రం సమేత్య చ॥౩౬॥ ప్రతిలోమానులోమైశ్చ సామదానాదిభేదనైః ॥ ఆవర్జయత వైదేహీం దండస్యోద్యమనేన చ॥౩౭॥ ఇతి ప్రతిసమాదిశ్య రాక్షసేంద్రః పునః పునః ॥ కామమన్యుపరీతాత్మా జానకీం పర్యతర్జయత్॥౩౮॥ ఉపగమ్య తతః క్షిప్రం రాక్షసీ ధాన్యమాలినీ ॥ పరిష్వజ్య దశగ్రీవమిదం వచనమబ్రవీత్॥౩౯॥ మయా క్రీడ మహారాజ సీతయా కిం తవానయా ॥ వివర్ణయా కృపణయా మానుష్యా రాక్షసేశ్వర॥౪౦॥ నూనమస్యా మహారాజ న దివ్యాన్ భోగసత్తమాన్॥ విదధాత్యమరశ్రేష్ఠస్తవ బాహుబలార్జితాన్॥ ౪౧ ॥ అకామాం కామయానస్య శరీరముపతప్యతే ॥ ఇచ్ఛంతీం కామయానస్య ప్రీతిర్భవతి శోభనా॥౪౨॥ ఏవముక్తస్తు రాక్షస్యా సముత్క్షిప్తస్తతో బలీ ॥ ప్రహసన్మేఘసంకాశో రాక్షసస్స న్యవర్తత॥౪౩॥ ప్రస్థితస్స దశగ్రీవః కంపయన్నివ మేదినీమ్ ॥ జ్వలద్భాస్కరవర్ణాభం ప్రవివేశ నివేశనమ్॥౪౪॥ దేవగంధర్వకన్యాశ్చ నాగకన్యాశ్చ సర్వతః ॥ పరివార్య దశగ్రీవం వివిశుస్తద్గృహోత్తమమ్ ॥ ౪౫ ॥ స మైథిలీం ధర్మపరామవస్థితాం ప్రవేపమానాం పరిభర్త్స్య రావణః । విహాయ సీతాం మదనేన మోహితస్స్వమేవ వేశ్మ ప్రవివేశ భాస్వరమ్ ॥ ౪౬ ॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - ద్వావింశస్సర్గః. ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

ఇత్యుక్త్వా మైథిలీం రాజా రావణశ్శత్రురావణః । సందిశ్య చ తతస్సర్వా రాక్షసీర్నిర్జగామ హ॥౧॥ నిష్క్రాంతే రాక్షసేంద్రే తు పునరంతఃపురం గతే । రాక్షస్యో భీమరూపాస్తాస్సీతాం సమభిదుద్రువుః॥ ౨॥ తతస్సీతాముపాగమ్య రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః । పరం పరుషయా వాచా వైదే

ణేన- మేచకేన ఇంద్రనీలసదృశముఖత్వాన్మేచకత్వం॥౩౦॥ అనయేతి శ్లోకః కేషుచిత్కోశేషు నాస్తీతి కృత్వా న వ్యాఖ్యాతః॥ ౩౧॥ ఏకాక్షీమిత్యాది ద్విరుపాదానం వ్యక్తిభేదాత్॥౩౬॥ ప్రతిలోమేతి॥ ప్రతిలోమానులోమైః ప్రతికూలానుకూలాచరణైః- సామదానాదిభేదనైః॥౩౯॥ మయేతి॥ అకృపణయేతి ఛేదః - అకృపణయా పతిప్రతయా సీతయా కిం కరిష్యసి- అమానుష్యేతి ఛేదః- అమానుష్యా అత ఏవ వివర్ణయా మనుష్యభోగవిలక్షణయా ఉత్తమవర్ణయేత్యర్థః- మయా సహ క్రీడేతి సంబంధః ౪౦॥ నూనమితి॥ భోగసత్తమాన్ ఉత్తమభోగాన్॥౪౨॥ ఏవమితి॥ రాక్షస్యా ధాన్యమాలిన్యా॥౪౫॥ స ఇతి॥ మదనేన మోహిత ఇతి తస్య స్వరూపకథనం॥ ౪౬॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం ద్వావింశస్సర్గః ********************

అస్మిన్సర్గే స్వయమేవ విద్యమానభార్యాశబ్దస్య వాస్తవార్థస్తు- భార్యా భర్తవ్యా భార్యాత్వం భర్తవ్యాత్వమిత్యర్థః॥ ఇతి॥ శత్రూణాం రావయతి హాహాశబ్దం కారయతీతి శ

స్త్యః పులహః క్రతురితి షట్ ప్రజాపతయః - తేషాం చతుర్థః పులస్త్యః॥ ౬॥ ౧౨॥ ప్రియామితి॥ సర్వాసాం మధ్యే ప్రియాం బహుమతాం మహాభాగాం చ భార్యాం మందోదరీం త్యక్త్వా త్వాముపైష్యతి॥ ౧౩॥ ౧౪॥ యస్యేతి॥ యస్య యస్మాత్ తస్య న తిష్ఠసి తస్మై న తిష్ఠసే ప్రకాశనార్థే ప్యాద్యర్థత్వాత్ పరస్మైపదం షష్ఠీ చ॥ ౧౮॥ పుష్పవృష్టిమిత్యాది॥ శైలాశ్చ జలదాశ్చ పానీయం రావణః యదేచ్ఛతి తదా ముంచంతీతి విపరిణామ్యతే॥ ౨౦॥ సాధ్వితి॥ సాధు తే కథితం సాధు గృహాణేతి సాధుశబ్దద్వయస్య నిర్వాహః॥ ౨౧॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే త్రయోవింశస్సర్గః ************
తత ఇత్యాది॥ ౧॥ ౨॥ మానుషీతి॥ న త్వం జాతు భవిష్యసి - తస్యేతి శేషః - మానుషీతి హేతుగర్భం - మానుషీ త్వం మానుషం తమిచ్ఛసి ॥ ౩॥ ౬॥ యదిదమితి॥ కిల్బిషం పాపావ

హామిదమబ్రువన్॥ ౩॥ పౌలస్త్యస్య వరిష్ఠస్య రావణస్య మహాత్మనః * దశగ్రీవస్య భార్యాత్వం సీతే న బహుమన్యసే॥ ౪॥ తతస్త్వేకజటా నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్ । ఆమంత్ర్య క్రోధతామ్రాక్షీ సీతాం కరతలోదరీమ్॥ ౫॥ ప్రజాపతీనాం షణ్ణాం తు చతుర్థో యః ప్రజాపతిః। మానసో బ్రహ్మణః పుత్రః పులస్త్య ఇతి విశ్రుతః॥ ౬॥ పులస్త్యస్య తు తేజస్వీ మహర్షిర్మానసస్సుతః। నామ్నా స విశ్రవా నామ ప్రజాపతిసమప్రభః॥ ౭॥ తస్య పుత్రో విశాలాక్షి రావణశ్శత్రురావణః। తస్య త్వం రాక్షసేంద్రస్య భార్యా భవితుమర్హసి॥ ౮॥ మయోక్తం చారుసర్వాంగి వాక్యం కిం నానుమన్యసే॥ ౯॥ తతో హరిజటా నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్ * వివర్త్య నయనే కోపాన్మార్జారసదృశేక్షణా॥ ౧౦॥ యేన దేవాస్త్రయస్త్రింశద్దేవరాజశ్చ నిర్జితాః * తస్య త్వం రాక్షసేంద్రస్య భార్యా భవితుమర్హసి॥ ౧౧॥ తతస్తు ప్రఘసా నామ రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా * భర్త్సయంతీ తదా ఘోరమిదం వచనమబ్రవీత్॥ ౧౨॥ వీర్యోత్సిక్తస్య శూరస్య సంగ్రామేష్వనివర్తినః * బలినో వీర్యయుక్తస్య భార్యాత్వం కిం న లప్స్యసే॥ ౧౩॥ ప్రియాం బహుమతాం భార్యాం త్యక్త్వా రాజా మహాబలః * సర్వాసాం చ మహాభాగాం త్వాముపైష్యతి రావణః॥ ౧౪॥ సమృద్ధం స్త్రీసహస్రేణ నానారత్నోపశోభితమ్ * అంతఃపురం సముత్సృజ్య త్వాముపైష్యతి రావణః॥ ౧౫॥ అన్యా తు వికటా నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్ ॥ ౧౬॥ అసకృద్దేవతా యుద్ధే నాగగంధర్వదానవాః । నిర్జితాస్సమరే యేన స తే పార్శ్వముపాగతః॥ ౧౭॥ తస్య సర్వసమృద్ధస్య రావణస్య మహాత్మనః । కిమద్య రాక్షసేంద్రస్య భార్యాత్వం నేచ్ఛసేఽధమే॥ ౧౮॥ తతస్తు దుర్ముఖీ నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్॥ ౧౯॥ యస్య సూర్యో న తపతి భీతో యస్య చ మారుతః * న వాతి స్మాయతాపాంగే కిం త్వం తస్య న తిష్ఠసి॥ ౨౦॥ పుష్పవృష్టిం చ తరవో ముముచుర్యస్య వై భయాత్ * శైలాశ్చ సుభ్రూః పానీయం జలదాశ్చ యదేచ్ఛతి । తస్య నైరృతరాజస్య రాజరాజస్య భామిని * కిం త్వం న కురుషే బుద్ధిం భార్యార్థే రావణస్య హి॥ ౨౨॥ సాధు తే తత్త్వతో దేవి కథితం సాధు భామిని * గృహాణ సుస్మితే వాక్యమన్యథా న భవిష్యసి ॥ ౨౩॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - త్రయోవింశస్సర్గః ***************************

తతస్సీతాముపాగమ్య రాక్షస్యో వికృతాననాః । పరుషం పరుషా నార్య ఊచుస్తాం వాక్యమప్రియమ్॥ ౧॥ కిం త్వమంతఃపురే సీతే సర్వభూతమనోహరే । మహార్హశయనోపేతే న వాసమనుమన్యసే॥ ౨॥ మానుషీ మానుషస్యైవ భార్యాత్వం బహుమన్యసే। ప్రత్యాహర మనో రామాన్న త్వం

త్రు రావణః॥ ౧॥ ౨॥ తి॥ తతః పరం రావణగమనాదనంతరం - లోకోక్త్వా వాపరమితి॥ ౩॥ ౪॥ భార్యాత్వం భార్యాభావం - న బహుమన్యసే మోహాదితి శేషః॥ ౪॥ ౫॥ తతస్సర్వసాధారణైతద్వాక్యప్రయోగోత్తరం ఏకజటా విశిష్యాబ్రవీత్ - కరతలోదరీం అతుందిలమధ్యామిత్యర్థః॥ ౫॥ ప్రజాపతీనామితి॥ మరీచిరత్ర్యంగిరసౌ పులస్త్యః పులహః క్రతురితి షట్ప్రజాపతయః - తేషాం చతుర్థః పులస్త్యః॥ ౬॥ ౭॥ ౮॥ తస్య పుత్ర ఇత్యనేన పులీనత్వం సూచితం॥ ౯॥ కింకిమర్థం॥ ౧౨॥ ప్రియామితి॥ సర్వాసాం మధ్యే బహుమతాం ప్రియాం భార్యాం మందోదరీం పరిత్యక్త్వా త్వాముపైష్యతీతి సంబంధః॥ ౧౪॥ యస్యేతి॥ యస్య యస్మాత్ - తస్య న తిష్ఠసే వశ ఇతి శేషః తస్మై న తిష్ఠస ఇత్యర్థః॥ ౨౦॥ సాధ్వితి॥ సాధు కథితం సాధు గృహాణ చేతి సంబంధః ॥ ౨౧॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - త్రయోవింశస్సర్గః. *************** ౧॥ ౨॥ మానుషీతి॥ ప్రత్యాహర నివర్తయ। న త్వం జాతు భవిష్యసి - రామస్యేతి శేషః। మానుషీ

హం॥ ౭॥౮॥దీనో వేతి॥ సువర్చలేత్యాదిబహుదృష్టాంతప్రదర్శనంస్వస్యాఃపాతివ్రత్యదార్ఢ్యద్యోతనాయ॥౧౩॥అవాలీనఇతి॥ అవాలీనఃఛన్నః-రాక్షసీరశృణోత్ రాక్షసీవాక్యాన్యశృణోదిత్యర్థః॥ ౧౪॥ తామభిక్రమ్యేత్యాది॥నేయమర్హతీత్యత్రేతికరణంబోధ్యం-అస్యఊచురిత్యనేనసంబంధః॥౧౬॥సంభర్త్స్యమానేతి॥ సాభర్త్స్యమానేతిపాఠే - భర్త్స్యమానోపగమనరూపక్రియాభేదాత్తచ్ఛబ్దద్వయం-తాంహనుమదధిష్ఠితాంశింశుపాం॥౧౯॥తతస్తాంవినతానామేతి॥ నిర్ణతోదరీఉన్నతోదరీ॥౨౦॥సీతఇతి॥ అతికృతంఅతిమాత్రకృతం॥౨౧॥పరితుష్టాస్మీతి॥ మానుషోవిధిఃకృతఃమనుష్యజాత్యుచితపాతివ్రత్యప్రకటనంకృతం - ఏతావతాలమి

జాతుభవిష్యసి॥౩॥త్రైలోక్యవసుభోక్తారంరావణంరాక్షసేశ్వరమ్ ।భర్తారముపసంగమ్యవిహరస్వయథాసుఖమ్॥౪॥ మానుషీమానుషంతంతు రామమిచ్ఛసిశోభనే। రాజ్యాద్భ్రష్టమసిద్ధార్థంవిక్లబంత్వమనిందితే॥౫॥రాక్షసీనాంవచశ్శ్రుత్వాసీతాపద్మనిభేక్షణా । నేత్రాభ్యామశ్రుపూర్ణాభ్యామిదంవచనమబ్రవీత్॥౬॥యదిదంలోకవిద్విష్టముదాహరథసంగతాః । నైతన్మనసివాక్యంమేకిల్బిషంప్రతిభాతివః॥౭॥నమానుషీరాక్షసస్యభార్యాభవితుమర్హతి ।కామంఖాదతమాంసర్వానకరిష్యామివోవచః॥౮॥దీనోవారాజ్యహీనోవాయోమేభర్తాసమేగురుః । తంనిత్యమనురక్తాస్మియథాసూర్యంసువర్చలా॥౯॥యథాశచీమహాభాగాశక్రంసముపతిష్ఠతి ।అరుంధతీవసిష్ఠంచరోహిణీశశినంయథా * లోపాముద్రాయథాగస్త్యంసుకన్యాచ్యవనంయథా ।సావిత్రీసత్యవంతంచకపిలంశ్రీమతీయథా * సౌదాసంమదయంతీవకేశినీసగరంయథా ।నైషధందమయంతీవభైమీపతిమనువ్రతా * తథాహమిక్ష్వాకువరంరామంపతిమనువ్రతా॥౧౨॥ సీతాయావచనంశ్రుత్వారాక్షస్యఃక్రోధమూర్ఛితాః * భర్త్సయంతిస్మపరుషైర్వాక్యైరావణచోదితాః॥౧౩॥అవలీనస్సనిర్వాక్యోహనుమాన్శింశుపాద్రుమే*సీతాంసంతర్జయంతీస్తారాక్షసీరశృణోత్కపిః॥౧౪॥తామభిక్రమ్యసంక్రుద్ధావేపమానాంసమంతతః * భృశంసంలిలిహుర్దీప్తాన్ప్రలంబాన్దశనచ్ఛదాన్ । ఊచుశ్చపరమక్రుద్ధాఃప్రగృహ్యాశుపరశ్వధాన్ * నేయమర్హతిభర్తారంరావణంరాక్షసాధిపమ్॥ ౧౫॥సంభర్త్స్యమానాభీమాభీరాక్షసీభిర్వరాననా * సాబాష్పమపమార్జంతీశింశుపాంతాముపాగమత్॥౧౬॥ తతస్తాంశింశుపాంసీతారాక్షసీభిస్సమావృతా * అభిగమ్యవిశాలాక్షీతస్థౌశోకపరిప్లుతా॥౧౭॥తాంకృశాందీనవదనాంమలినాంబరధారిణీమ్ * భర్త్సయాంచక్రిరేసీతాంరాక్షస్యస్తాంసమంతతః॥౧౯॥తతస్తాంవినతానామరాక్షసీభీమదర్శనా * అబ్రవీత్కుపితాకారాకరాళానిర్ణతోదరీ॥౨౦॥సీతేపర్యాప్తమేతావద్భర్తుస్స్నేహోనిదర్శితః * సర్వత్రాతికృతంభద్రేవ్యసనాయోపకల్పతే॥౨౧॥పరితుష్టాస్మిభద్రంతేమానుషస్తేకృతోవిధిః * మమాపితువచఃపథ్యంబ్రువంత్యాఃకురుమైథిలి॥౨౨॥ రావణంభజభర్తారంభర్తారంసర్వరక్షసామ్ * విక్రాంతంరూపవంతంచసురేశమివవాసవమ్ । దక్షిణంత్యాగశీలంచసర్వస్యప్రియదర్శనమ్॥౨౪॥ మానుషంకృపణంరామం

త్వస్యవాస్తవార్థస్తు-మానుషీత్వం-మానుషస్యమానుషావతారస్యరామస్యభార్యాత్వమనుమన్యసేతద్యుక్తం- అతఃరామాత్ మనోనప్రత్యాహర- త్వంజాతు భవిష్యసి-రామస్యేతిశేషః॥౩॥౪॥మానుషీతి॥ రాజ్యాత్ భ్రష్టంపితృవాక్యపరిపాలనాయత్యక్తరాజ్యమిత్యర్థః-అసిద్ధార్థంఅశ్చాసౌసిద్ధార్థశ్చ అసిద్ధార్థః తం-సిద్ధసర్వప్రయోజనంవిష్ణుమిత్యర్థః-విక్లబందయాళుం॥రాక్షసీనామితి॥నేత్రాభ్యాముపలక్షితా॥౬॥యదితి॥కిల్బిషంకిల్బిషవిషయం॥౭॥నేతి॥భార్యాభవితుం॥౮॥ తంనిత్యమిత్యాది ॥ అత్రాతిదుర్దశాస్వపిదృఢప్రతత్వద్యోతనాయ-నానావిధానేకసాధ్వీదర్శనోపన్యాసఇత్యనుసంధేయం॥అవలీనఇతి॥ తర్జయంతీరశృణోత్-రాక్షసీనాంతర్జనవాక్యాన్యశృణోదిత్యర్థః॥౧౫॥ఊచురితి॥ నేయమర్హతీత్యూచురితిసంబంధః॥౧౬॥సేతి॥ సాభర్త్స్యమానాఅభూదితిశేషః॥౧౭॥సేతి॥ సాతాంహనుమదధిష్ఠితాంశింశుపాముపాగమదితియోజనా॥౧౯॥తతఇతి॥నిర్ణతోదరీకృశోదరీ॥౨౦॥సీతేతి॥అతికృతంఅతిమాత్రాచరణం॥౨౧॥పరితుష్టేతి॥ మానుషోవిధిఃకృతఃమనుష్యజాత్యుచితపాతివ్రత్యప్రకటనంకృతం-కింతుఏతావతాఅలమిత్యర్థః॥వాస్తవార్థస్తు॥పరితుష్టాస్మీత్యాదిశ్లోకత్రయంకులకం- అస్యార్థః హేమైథిలిమానుషంమనుష్యధర్మంభయంత్యక్త్వా-రావయతీతిరావణందశాననం-తథాపికృపణం- భర్తారంభ్రియతేశూర్పాదినాస్వామినమితిభర్తాభృత్యఃతంఆశ్రయ-రావణంభృత్యత్వేనాంగీకుర్విత్యర్థః-విక్రాంతాదిగుణయుక్తంరామంచభజేతిసంబంధః॥౨౪॥ దివ్యేతి॥అద్యేతి-అగ్నేఃస్వాహాఇంద్రస్యశచీయ

త్యర్థః॥౨౫॥౨౯॥బహూనీతి॥ సోఢాని రావణే నేతి శేషః॥౨౯॥నచేతి-కాలపురస్సరం కాలానురూపం॥౩౦॥౩౩॥ భజేతి॥ ప్రీతిం రావణవిషయప్రీతిం-ప్రహర్షం కాలకృతమనోవికాసం॥౩౫॥అలమితి॥ప్రీతిం స్నేహం- ప్రకర్షం ఆనందం - నిత్యదైన్యతాం నిత్యం దైన్యం యస్యాస్సా నిత్యదైన్యా తస్యాభావో నిత్యదైన్యతా తాం॥౩౭॥ఉత్పాట్యేతి॥ఉత్పాట్యవా ఉత్పాట్యైవ॥౩౯॥ఇమామితి॥దౌహృదః ఇచ్ఛా॥౪౦॥యకృదితి-కుక్షిదక్షిణభాగస్థః కాలఖండాఖ్యోమాంసపిండో యకృత్॥ని॥స్యాయుః స్త్రియాం కాలఖండయకృతీతు సమే ఇమే ఇత్యమరః॥ ప్లీహాతు గుల్మాఖ్యో వామభాగస్థో మాంసపిండవిశేషః - నకారాంతస్య ప్లీహన్ శబ్దస్య అకారాంతత్వమార్షం॥ని॥ఆంత్రం పురీతత్ గుల్మస్తు ప్లీహా పుంసీత్యమరః॥ఉత్పీడం తస్యోపరిస్థితం మాంసం-హృదయం పద్మకోశప్రతీకాశం మాంసం-బంధనం తస్య ధారణమధో మాంసం

త్యక్త్వా రావణమాశ్రయ। దివ్యాంగరాగా వైదేహి దివ్యాభరణభూషితా * అద్యప్రభృతి సర్వేషాం లోకానామీశ్వరీభవ। అగ్నేస్స్వాహా యథా దేవీ శచీవేంద్రస్య శోభనే॥౨౬॥కిం తే రామేణ వైదేహి కృపణేన గతాయుషా। ఏతదుక్తం చ మే వాక్యం యది త్వం న కరిష్యసి * అస్మిన్ముహూర్తే సర్వాస్త్వాం భక్షయిష్యామహే వయమ్॥౨౭॥అన్యా తు వికటా నామ లంబమానపయోధరా * అబ్రవీత్కుపితా సీతాం ముష్టిముద్యమ్య గర్జతీ॥౨౮॥బహూన్యప్రియరూపాణి వచనాని సుదుర్మతే * అనుక్రోశాన్మృదుత్వాచ్చ సోఢాని తవ మైథిలి॥౨౯॥ న చ నః కురుషే వాక్యం హితం కాలపురస్సరమ్॥౩౦॥ఆనీతాసి సముద్రస్య పారమన్యైర్దురాసదమ్। రావణాంతఃపురం ఘోరం ప్రవిష్టా చాసి మైథిలి * రావణస్య గృహే రుద్ధామస్మాభిస్తు సురక్షితామ్। న త్వాం శక్తః పరిత్రాతుమపి సాక్షాత్పురందరః॥౩౨॥కురుష్వ హితవాదిన్యా వచనం మమ మైథిలి। అలమశ్రుప్రపాతేన త్యజ శోకమనర్థకమ్॥౩౩॥భజ ప్రీతిం ప్రహర్షం చ త్యజైతాం నిత్యదైన్యతామ్। సీతే రాక్షసరాజేన సహ క్రీడ యథాసుఖమ్॥౩౪॥జానాసి హి యథా భీరు స్త్రీణాం యౌవనమధ్రువమ్। యావన్న తే వ్యతిక్రామేత్తావత్సుఖమవాప్నుహి॥౩౫॥ఉద్యానాని చ రమ్యాణి పర్వతోపవనాని చ। సహ రాక్షసరాజేన చర త్వం మదిరేక్షణే॥౩౬॥స్త్రీసహస్రాణి తే సప్త వశే స్థాస్యంతి సుందరి। రావణం భజ భర్తారం భర్తారం సర్వరక్షసామ్॥౩౭॥ ఉత్పాట్య వా తే హృదయం భక్షయిష్యామి మైథిలి। యది మే వ్యాహృతం వాక్యం న యథావత్కరిష్యసి॥౩౮॥తతశ్చండోదరీ నామ రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా। భ్రామయంతీ మహచ్ఛూలమిదం వచనమబ్రవీత్॥౩౯॥ఇమాం హరిణలోలాక్షీం త్రాసోత్కంపిపయోధరామ్। రావణేన హృతాం దృష్ట్వా దౌహృదో మే మహానభూత్॥౪౦॥యకృత్ప్లీహమథోత్పీడం హృదయం చ సబంధనమ్। ఆంత్రాణ్యపి తథా శీర్షం ఖాదేయమితి మే మతిః॥౪౧॥తతస్తు ప్రఘసా నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్॥౪౨॥కంఠమస్యా నృశంసాయాః పీడయామ కిమాస్యతే * నివేద్యతాం తతో రాజ్ఞే మానుషీ సా మృతేతి హ। నాత్ర కశ్చన సందేహః ఖా

ధా- తథా అద్యప్రభృతి లోకానామీశ్వరీభవేతి సంబంధః- దివ్యాంగరాగేత్యాది శ్లోకత్రయం ఏకవాక్యం - తస్యవాస్తవార్థస్తు- హే వైదేహి గతాయుషా ప్రాప్తాయుషా రామేణ సంగమో భవిష్యతీతి శేషః- తే తవ కృపణేన- కార్పణ్యేనేత్యర్థః- కిం మాస్తు- అగ్నేః స్వాహా ఇంద్రస్య శచీ యథా- తథా అద్యప్రభృతి దివ్యాంగరాగాదియుక్తా సతీ - సర్వేషామస్మదాదీనాం లోకానాం చేశ్వరీభవ- మే మయా ఉక్తమేతద్వాక్యం న కరిష్యసి యది- తర్హి త్వాముద్దిశ్య అస్మిన్ముహూర్తే సర్వా వయం భక్షయిష్యామహే- విషమితి శేషః- సుదుర్మతే- వస్తుతస్తు- సుష్ఠు దుష్టా అపి మతిః అనుగ్రాహికా యస్యాస్సా- కాలపురస్కృతం కాలోచితం॥౨౮॥ అనుక్రోశో దయా- మృదుత్వాత్ అల్పప్రమాణత్వం॥౨౯॥ కాలపురస్కృతం కాలోచితం నో వాక్యం న చ కురుషే నైతత్తే హితమితి శేషః॥౩౦॥౩౨॥తుల్యమితి॥తుల్యం సహేత్యర్థః- అలమశ్రు నిపాతేనేత్యపి పాఠః ప్రీతిం స్నేహం ప్రహర్షం ఆనందం నిత్యదైన్యతాం నిరంతరదైన్యత్వం॥౩౩॥ సీతేత్యస్య వాస్తవార్థస్తు - రాక్షసరాజేన యత్కించిదుక్తమితి శేషః- సహ సహస్వ యథాసుఖం క్రీడ॥౩౪॥తత్ర హేతుః జానాసిహీతి॥౩౫॥ఉద్యానానీత్యస్య వాస్తవార్థస్తు- రాక్షసరాజేన సహ ఏకదా సంవర్ధితానీతి శేషః- ఉద్యానాని చ రావణం భర్తారం భృత్యత్వేన భజ అంగీకుర్వీత్యర్థః॥౩౭॥ఉత్పాట్య వా ఉత్పాట్యైవ॥౩౮॥*ఇమామితి॥౪౧। దౌహృదః ఇచ్ఛా॥ యకృత్ ప్లీహ ఇత్యాదినా॥దౌహృదస్య స్వరూపం కథయతి- యకృన్నామ హృదయస్య దక్షిణభాగస్థో మాంసవిశేషః (గుండెలు) ప్లీహా తు హృది వామభాగస్థో మాంసవిశేషః॥ని॥ఆంత్రం పురీతత్ గుల్మస్తు ప్లీహా పుంస్యథ వస్నసా స్నాయుః స్త్రియామ్ ఇత్యమరః - క్రోడ భుజాంతరం - వక్షః గోముఖాకృతి మాంసయుక్తమస్తి హృదయోపరిస్థితమాంసవిశేషో వా - అధోత్పీడమితి

ఉత్క్రోడమితి పాఠే - ఉత్క్రోడో హృదయస్య స్థానం - ఆంత్రం పురీతత్ ॥౪౩॥ తతస్త్వజాముఖీనామేత్యాది॥ పిలుకాన్ మాంసఖండకాన్ - పేయం లేహ్యం చాస్య ఉపదంశత్వేనోచ్యతే॥౪౫॥ తతశ్శూర్పణఖానామేత్యాది॥ నికుంభిలా నామ లంకాయాః పశ్చిమద్వారప్రదేశవాసినీ భద్రకాళీ॥౪౭॥ ఏవమితి॥ రోదితి అరుదత్ ॥౪౮॥

********** ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే చతుర్వింశస్సర్గః **********

తథా తాసాం వదంతీనామిత్యాది ॥ తాసాం వదంతీనాం తాసు వదంతీషు॥౧॥ ఏవముక్తేతి॥ మనస్వినీ పాతివ్రత్యే దృఢమనాః॥౨॥ న మానుషీతి॥ ఖాదత భక్షయత॥౩॥ సా రాక్షసీతి ॥ శర్మ సుఖం॥౪॥ వేపత ఇతి॥ కోకైః ఈహామృగైః॥ని॥ కోకస్త్వీహామృగో వృక ఇత్యమరః॥౫॥ సా త్వితి॥ అశోకస్య హనుమదధిష్ఠితశింశుపాసన్నిహితస్య॥౬॥ సా స్నాపయంతీతి॥ అంతం అవధిం అధిగచ్ఛతి అధ్యగచ్ఛత్ ॥౭॥ సా వేపమానేతి॥ రాక్షసీనాం రాక్షసీభ్యః॥౮॥ తస్యా ఇతి॥ సీతయేతి వ్యత్యయేన షష్ఠ్యర్థే తృతీయా

గతేతి స వక్ష్యతి ॥ ౪౩ ॥ తతస్త్వజాముఖీ నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్ । విశస్యేమాం తతస్సర్వాస్సమాన్ కురుత పీలుకాన్ * విభజామ తతస్సర్వా వివాదో మే న రోచతే । పేయమానీయతాం క్షిప్రం లేహ్యముచ్చావచం బహు॥ ౪౫ ॥ తతశ్శూర్పణఖా నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్ । అజాముఖ్యా యదుక్తం హి తదేవ మమ రోచతే *సురా చానీయతాం క్షిప్రం సర్వశోకవినాశినీ। మానుషం మాంసమాస్వాద్య నృత్యామోఽథ నికుంభిలామ్॥ ౪౭॥ ఏవం సంభర్త్స్యమానా సా సీతా సురసుతోపమా । రాక్షసీభిస్సుఘోరాభిర్ధైర్యముత్సృజ్య రోదితి॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - చతుర్వింశస్సర్గః

తథా తాసాం వదంతీనాం పరుషం దారుణం బహు । రాక్షసీనామసౌమ్యానాం రురోద జనకాత్మజా॥౧॥ ఏవముక్తా తు వైదేహీ రాక్షసీభిర్మనస్వినీ। ఉవాచ పరమత్రస్తా బాష్పగద్గదయా గిరా॥౨॥ న మానుషీ రాక్షసస్య భార్యా భవితుమర్హతి। కామం ఖాదత మాం సర్వా న కరిష్యామి వో వచః॥౩॥ సా రాక్షసీమధ్యగతా సీతా సురసుతోపమా । న శర్మ లేభే దుఃఖార్తా రావణేన చ తర్జితా॥౪॥ వేపతే స్మాధికం సీతా విశంతీవాంగమాత్మనః । వనే యూథపరిభ్రష్టా మృగీ కోకైరివార్దితా॥౫॥ సా త్వశోకస్య విపులాం శాఖామాలంబ్య పుష్పితామ్ । చింతయామాస శోకేన భర్తారం భగ్నమానసా॥౬॥ సా స్నాపయంతీ విపులౌ స్తనౌ నేత్రజలస్రవైః । చింతయంతీ న శోకస్య తదాంతమధిగచ్ఛతి॥౭॥ సా వేపమానా పతితా ప్రవాతే కదలీ యథా । రాక్షసీనాం భ

పాఠే ఉత్పీడం ప్లీహాపరిస్థితం మాంసం - హృదయం చ సబంధనం నాడీబంధనసహితం ముకుళాకారహృత్పద్మాఖ్యం మాంసవిశేషః॥౪౩॥ తత ఇతి॥ పిండకాన్ మాంసఖండాన్॥౪౫॥ * సురేతి॥ నికుంభిలా నామ లంకాయాః పశ్చిమభాగవర్తినీ కాచన శక్తిః॥౪౭॥ ఏవమితి ॥ రోదితి అరుదత్ సురసుతోపమా దేవకన్యకాసమా॥ (శ్రీ) సహస్రాణి తే సప్తేత్యారభ్య సర్గసమాప్తిపర్యంతస్య వాస్తవార్థస్తు - రావణం భర్తారం భజ భృత్యత్వేనాంగీకురు ఇత్యర్థః ఉత్పాట్యేతి - హే మైథిలి తే తుభ్యం వ్యాహృతం వాక్యం - రావణం భృత్యత్వేనాంగీకుర్వితి వాక్యమిత్యర్థః - యథావన్న కరిష్యసి - యది మే మమ హృదయముత్పాట్య భక్షయిష్యామీతి సంబంధః సీతాముద్దిశ్యోక్తాని వికటాయాః పరుషవాక్యాన్యసహమానానాం చండోదరీప్రభృతీనాం - వివిధప్రలాపానాహ - తతశ్చండోదరీనామేత్యాది నానృత్యామోఽథ నికుంభిలామిత్యంతేన॥ తతశ్చండోదరీనామేత్యాదిశ్లోకత్రయమేకం ॥ రావణేన హృతామిమాం సీతాం దృష్ట్వా - మే మమ దౌహృదః స్నేహః - అస్యాఽభూదితి శేషః - ఏషాం పరుషం వదంత్యా వికటాయాః - యకృత్ప్లీహాదీని ఖాదేయమితి మే మతిరితి - చండోదరీ నామ రాక్షసీ వచనమబ్రవీదితి సంబంధః - తతస్తు ప్రఘసేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం - నృశంసాయాః క్రూరాయాః అస్యా వికటాయాః కంఠం పీడయామః - అమానుషీమితి చ్ఛేదః - అమానుషీ వికటా నామ రాక్షసీ - తతస్త్వజాముఖీత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం - ఇతి ఇమాం వికటాం॥౪౮॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - చతుర్వింశస్సర్గః

తథా తాసామితి॥ ఉవాచేతి॥ మనస్వినీ పాతివ్రత్యే దృఢమనాః॥౨॥ నేతి॥ కామం యథేచ్ఛం సీతావిలాపస్య వాస్తవార్థస్తు శ్రీరామవియోగేన ఘోరరాక్షసపురస్థాపనేన విరూపరాక్షసీసమాగమేన చ వివిధప్రలాపాదికమితి జ్ఞేయం - అస్మిన్ కాండే యత్ర యత్ర సీతాప్రలాపః - తత్ర తత్ర ఏవమేవ ఊహనీయః ॥ ౪ ॥ వేపత ఇతి ॥ కోకైః వృకైః॥౫॥ సా త్వితి॥ అశోకస్య విపులాం శాఖామవలంబ్య - హనుమదధిష్ఠితశింశుపామూలం ప్రాప్తాయాస్సీతాయా అశోకశాఖాలంబనాభిధానాత్ - అశోకశాఖాః శింశుపాశాఖాశ్చ సమ్మిళితా వర్తంత ఇత్యవగమ్యతే॥౭॥ సేతి॥ రాక్షసీనాం రాక్షసీభ్యః॥౮॥ తస్యా ఇతి॥ వేపంత్యాస్సీతయేత్యత్ర షష్ఠ్యర్థే తృతీయా - పరిసర్పతీ స

పరిసర్పతీపరిసర్పంతీ-నుమభావఆర్షః॥౯॥ సానిశ్వసంతీతి॥దుఃఖార్తారాక్షసీవచనశ్రవణజదుఃఖార్తాఆర్తారామవిరహార్తా॥౧౦॥ హారామేతి॥సుమిత్రేత్యత్ర సంబుద్ధావాఎకారాదేశాభావఆర్షః॥౧౧॥లోకప్రవాదఇత్యాదిశ్లోకద్వయమేకంవాక్యం ॥ అకాలేఅప్రాప్తకాలే-దుర్లభఇత్యత్రఇతికరణంబోధ్యం- యత్రయతః॥౧౨॥తథేతి॥ తాసాంవదంతీనాం తాసువదంతీషుసతీష్విత్యర్థః-అస్మాచ్ఛ్లోకాత్ పరంఎవముక్తేతిశ్లోకః-మనస్వినీతి-పాతివ్రత్యేదృఢమనాః - అతఃపరంసమానుషీతిశ్లోకః నమానుషీతి-కామంఖాదతయథేచ్ఛంభక్షయత-అతఃపరంసారాక్షసీతిశ్లోకః అతఃపరంవేపతఇతిశ్లోకః- కోకైఃఈహామృగైః॥ ని ॥ కోకస్త్వీహామృగోవృకఇత్యమరః । అతఃపరంసాత్వితిశ్లోకః-అశోకస్యవిపులాంశాఖామాలంబ్య హనుమదధిష్ఠితశింశుపామూలం ప్రాప్తాయాస్సీతాయాః అశోకశాఖాలంబనాభిధానాదశోకశింశుపాశాఖాః-పరస్పరంసంమిళితావర్తంతఇత్యవగమ్యతే- అతఃపరంసావేపమానేతిశ్లోకః-రాక్షసీనాంరాక్షసీభ్యః-అతఃపరంతస్యాఇతిశ్లోకః- వేపంత్యాసీతయేత్యత్రషష్ఠ్యర్థేతృతీయా - పరిసర్పతీపరిసర్పంతీ-నుమభావఆర్షః అతఃపరంసానిశ్వసంతీతిశ్లోకః అతఃపరంహారామేతిశ్లోకః - హాసుమిత్రేతీత్యత్రఏకారాభావఆర్షః అతఃపరంలోకప్రవాదఇత్యాదిశ్లోకద్వయమేకంవాక్యం - దుర్లభఇత్యత్రేతికరణంద్రష్టవ్యం-యత్రయతః-ఏవంపాఠక్రమః- కేషుచిత్కోశేషువ్యుత్క్రమస్తులేఖకప్రమాదకృతః॥౧౩॥ఏషేతి ॥ పూర్ణాపదాథైరితిశేషః॥౧౪॥౧౫॥మమధనంసర్వేషాంస్వంభవిష్యతీత్యాహ-తమితి॥తంబహవోన్యపకల్యాణగుణాఃపుత్రస్యసంతి తఇతిప్రసిద్ధం-ఆత్మగుణానుక్త్వావిగ్రహగుణానాహపద్మదళపత్రాక్షం-దళతీతిదళం-వికసితపద్మాక్షమిత్యర్థః - యద్వాదళతీతిదళంగర్భపత్రం విస్పష్టార్థమేకార్థశబ్దద్వయంవా-సింహవిక్రాంతగామినంవిక్రాంతంవిక్రమఃగమనంతద్వత్ గచ్ఛతీతితథా॥౧౬॥౧౭॥ కీదృశంత్వితి॥ పురాజన్మాంతరే పూర్వజన్మని- ఘోరంసుదారుణం-అత్యంతఘోరమిత్యర్థః॥౧౮॥జీవితమితి॥రక్ష్యంత్యారక్ష్యమాణయా॥౧౯॥ధిగితి॥ పరవశ్యతాంభర్తృపరతంత్రతాం-పరస్వభూతంశరీరంనస్వేచ్ఛయాత్యక్తుంశక్యమిత్యర్థః-ఆత్మచ్ఛందేనమదిచ్ఛయా॥ ౨౦ ॥ ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే పంచవింశస్సర్గః. ＊

యత్రస్థావివర్ణవదనాభవత్ ॥౭॥తస్యాస్సాదీర్ఘవిపులా వేపంత్యాసీతయాతదా ।దదృశేకంపినీవేణీవ్యాలీవపరిసర్పతీ॥౯॥సానిశ్వసంతీదుఃఖార్తాశోకోపహతచేతనా ।ఆర్తావ్యసృజదశ్రూణిమైథిలీవిలలాపహ॥౧౦॥హారామేతిచదుఃఖార్తాహాపునర్లక్ష్మణేతిచ । హాశ్వశ్రుమమకౌసల్యేహాసుమిత్రేతిభామినీ॥౧౧॥లోకప్రవాదస్సత్యోయంపండితైస్సముదాహృతః।అకాలేదుర్లభోమృత్యుఃస్త్రియావాపురుషస్యవా＊యత్రాహమేవంక్రూరాభీరాక్షసీభిరిహార్దితా ।జీవామిహీనారామేణముహూర్తమపిదుఃఖితా॥౧౩॥ఏషాల్పపుణ్యాకృపణావినశిష్యామ్యనాథవత్ ।సముద్రమధ్యేనౌఃపూర్ణావాయువేగైరివాహతా॥౧౪॥భర్తారంతమపశ్యంతీరాక్షసీవశమాగతా । సీదామిఖలుశోకేనకూలంతోయహతంయథా॥౧౫॥తంపద్మదళపత్రాక్షంసింహవిక్రాంతగామినమ్ ।ధన్యాఃపశ్యంతిమేనాథంకృతజ్ఞంప్రియవాదినమ్॥౧౬॥సర్వథాతేనహీనాయారామేణవిదితాత్మనా ।తీక్ష్ణంవిషమివాస్వాద్యదుర్లభంమమజీవితమ్॥౧౭॥ కీదృశంతుమయాపాపంపురాజన్మాంతరేకృతమ్ । యేనేదంప్రాప్యతేదుఃఖంమయాఘోరంసుదారుణమ్॥౧౮॥జీవితంత్యక్తుమిచ్ఛామిశోకేనమహతావృతా।రాక్షసీభిశ్చరక్ష్యంత్యారామోనాసాద్యతేమయా॥౧౯॥ ధిగస్తుఖలుమానుష్యంధిగస్తుపరవశ్యతామ్ । నశక్యంయత్పరిత్యక్తుమాత్మచ్ఛందేనజీవితమ్॥౨౦॥ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే - పంచవింశస్సర్గః. ＊＊＊＊＊＊＊

రిసర్పంతీ॥౧౦॥హేతి॥హేసుమిత్రేత్యత్రఎకారాభావఆర్షః॥౧౧॥ లోకప్రవాదఇత్యాదిశ్లోకద్వయమేకంవాక్యం - దుర్లభఇత్యత్రఇతికరణంద్రష్టవ్యం ＊ యతః॥౧౩॥ఏషేతి॥పూర్ణాపదార్థైః॥౧౪॥తమితి॥పద్మదళపత్రాక్షందళతీతిదళంవికసితపద్మంతస్యపత్రమివాక్షం-వికసితపద్మపత్రాక్షమిత్యర్థః॥౧౬॥తీ॥తీక్ష్ణంవిషంవత్సనాభాదికమాస్వాద్యస్థితస్యేవమమమేజీవితందుర్లభం॥౧౮॥జీవితమితి॥రక్ష్యంత్యారక్ష్యమాణయేత్యర్థః॥౧౯॥ధిగితి॥ఛందేనఇచ్ఛయా॥౨౦॥ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - పంచవింశస్సర్గః ＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊＊

ప్రసక్తేత్యాది॥ ఉన్మత్తేతి- ఉన్మత్తా చిత్తవిభ్రమవతీ- ఉన్మాదశ్చిత్తవిభ్రమ ఇత్యుక్తేః - ప్రమత్తా అనవధానా॥ప్రమాదోఽనవధానతేత్యమరః। భ్రాన్తచిత్తా అనవస్థితచిత్తా- ఉపావృత్తా శ్రమాపనోదనార్థం వేష్టితా- కిశోరీవ బడబేవ॥౨॥ రాఘవస్యేత్యాది॥ ప్రమత్తస్య అనవహితస్య॥౪॥ నహీతి॥ మేజీవితైర్జీవనైః- కోప్యర్థో నాస్తి- కేవలజీవితస్యానపేక్షితత్వే ప్యర్థసహితత్వే న తదపేక్షా స్యాత్ - నేత్యాహ- నైవార్థైర్నచ భూషణైః- భూషణైరర్థైశ్చ సహితైర్జీవనైర్మే నార్థః- కుత ఇత్యత్రాహ వసన్త్యా ఇతి- రాక్షసీమధ్యవాసాద్రామవిరహాచ్చ సర్వోపకరణసహితమపి జీవితం నాపేక్షితమిత్యర్థః॥౫॥౧౦॥ ప్రత్యాఖ్యాతమితి॥ ప్రత్యాఖ్యాతం ప్రత్యాఖ్యానం- భావే క్తః- ఆత్మానం స్వస్వరూపం॥౧౧॥ ఛిన్నేతి॥ ఛిన్నా ద్విఖండతయా కృతా- భిన్నా దళితా విభక్తా అవయవశః కృతా- దీప్తే వ అగ్నౌ ప్రదీపితా వా॥౧౨॥ ఏవం పాతివ్రత్యదార్ఢ్యముక్త్వా రామస్యానాగమనే కారణాని బహుధాశంకతే ఖ్యాత ఇత్యాదినా॥ ప్రాజ్ఞః దోషవత్యపి గుణదర్శీ- న తేంబా మధ్యమా తాత గర్హితవ్యా కథంచనేత్యుక్తం- కృతజ్ఞః కథంచిదుపకారేణ కృతేనైకేన తుష్యతీత్యుక్తరీత్యా స్వాశ్రితైః కృతం కించిత్కారం సర్వదా మనసి కుర్వన్నిత్యర్థః - సానుక్రోశః కించిత్కారకరణే భృశం భవతి దుఃఖిత ఇత్యుక్తరీత్యా తేషాం వ్యసనే సతి అతిదుఃఖితః - రాఘవః జనిత్వాజితానాం గుణాన్తరాణాముపసంగ్రహణమిదం- సద్వృత్తః పరసమృద్ధ్యేకప్రయోజనః- ఖ్యాతః ఏవంశత్రుగోష్ఠ్యామపి ప్రసిద్ధః- నిరనుక్రోశః శంకే- అస్యామవస్థాయాం ముఖప్రదానాభావాన్నిశంస మాశంకే- మద్భాగ్యసంక్షయాత్ మద్భాగ్యవిపర్యయేణైవం వైపరీత్యం జాతం॥౧౩॥ ఏకమాత్రసహాయస్సకిం కరిష్యతీత్యత్రాహ- రాక్షసానామితి॥ జనస్థానే రక్షసాం చతుర్దశసహస్రాణి ఏకేనైవ యేన రామేణ నిరస్తాని ఘాతితాని- సః నాభిపద్యతే న రక్షతి॥౧౪॥ ప్రబలో రావణః కథం నిరస్య ఇత్యత్రాహ- నిరుద్ధేతి॥ ౧౫॥ సామర్థ్యం నిదర్శయతి- విరాధ ఇతి॥౧౬॥ అస్తు రామస్సమర్థః- తథాపి సముద్రమధ్యస్థా లంకా దుష్ప్రధర్షేత్యాశంక్యాహ కామమితి॥ గతిరోధిగతిప్రతిబంధకం-

ప్రసక్తాశ్రుముఖీత్యేవం బ్రువంతీ జనకాత్మజా। అధోముఖముఖీ బాలా విలప్తుముపచక్రమే * ఉన్మత్తేవ ప్రమత్తేవ భ్రాన్తచిత్తేవ శోచతీ। ఉపావృత్తా కిశోరీవ వివేష్టంతీ మహీతలే॥౨॥ రాఘవస్య ప్రమత్తస్య రక్షసా కామరూపిణా। రావణేన ప్రమథ్యాహమానీతా క్రోశతీ బలాత్ * రాక్షసీవశమాపన్నా భర్త్స్యమానా సుదారుణమ్। చింతయంతీ సుదుఃఖార్తా నాహం జీవితుముత్సహే॥౪॥ నహి మే జీవితైరర్థో నైవార్థైర్న చ భూషణైః। వసంత్యా రాక్షసీమధ్యే వినా రామం మహారథమ్॥౫॥ అశ్మసారమిదం నూనమథవాప్యజరామరమ్। హృదయం మమ యేనేదం న దుఃఖేనావశీర్యతే॥౬॥ ధిఙ్మామనార్యామసతీం యాహం తేన వినా కృతా। ముహూర్తమపి రక్షామి జీవితం పాపజీవితా॥౭॥ కా చ మే జీవితే శ్రద్ధా సుఖే వా తం ప్రియం వినా। భర్తారం సాగరాంతాయా వసుధాయాః ప్రియంవదమ్॥౮॥ భిద్యతాం భక్ష్యతాం వాపి శరీరం విసృజామ్యహమ్। న చాప్యహం చిరం దుఃఖం సహేయం ప్రియవర్జితా॥౯॥ చరణేనాపి సవ్యేన న స్పృశేయం నిశాచరమ్। రావణం కిం పునరహం కామయేయం విగర్హితమ్॥౧౦॥ ప్రత్యాఖ్యాతం న జానాతి నాత్మానం నాత్మనః కులమ్। యో నృశంసస్వభావేన మాం ప్రార్థయితుమిచ్ఛతి॥౧౧॥ ఛిన్నా భిన్నా విభక్తా వా దీప్తే వాగ్నౌ ప్రదీపితా। రావణం నోపతిష్ఠేయం కిం ప్రలాపేన వశ్చిరమ్॥౧౨॥ ఖ్యాతః ప్రాజ్ఞః కృతజ్ఞశ్చ సానుక్రోశశ్చ రాఘవః। సద్వృత్తో నిరనుక్రోశశ్శంకే మద్భాగ్యసంక్షయాత్॥౧౩॥ రాక్షసానాం సహస్రాణి జనస్థానే చతుర్దశ। యేనైకేన నిరస్తాని స మాం కిం నాభిపద్యతే॥౧౪॥ నిరుద్ధా రావణేనాహమల్పవీర్యేణ రక్షసా। సమర్థః ఖలు మే భర్తా రావణం హంతుమాహవే॥౧౫॥ విరాధో దండకారణ్యే యేన రాక్షసపుంగవః। రణే రామేణ నిహతస్స మాం కిం నాభిపద్యతే॥౧౬॥ కామం మధ్యే సముద్రస్య లంకేయం దుష్ప్రధర్షణా। న తు రాఘవబాణానాం గతిరోధీహ విద్యతే॥౧౭॥ కిం ను తత్కారణం యేన రామో దృఢపరాక్రమః। రక్ష

తి॥ ప్రసక్తాని ప్రవృత్తాని అశ్రూణి ముఖే యస్యాస్సా ఏవం బ్రువంతీ వక్ష్యమాణరీత్యా బ్రువంతీ విలప్తుం విలపితుం॥౧॥ ఉన్మత్తేతి॥ ఉన్మత్తేవ భూతావిష్టేవ- ప్రమత్తేవ మదకరద్రవ్యసేవనాత్ ప్రకర్షేణ మత్తేవ- భ్రాన్తచిత్తేవ వ్యామూఢచిత్తేవ ఉపావృత్తా కిశోరీవ శ్రమాపనోదనార్థం వేష్టితా బడబేవ॥౨॥ రాఘవస్యేతి॥ ప్రమత్తస్య అనవహితస్య॥౪॥ తి॥ అర్థైర్ధనైః॥౫॥౬॥ తి॥ అసతీం అసతీవత్పరగృహస్థాం॥౭॥౧౦॥ ప్రత్యాఖ్యాతం నిరాకరణం॥౧౧॥ ఛిన్నేతి॥ ఛిన్నా లూనా- భిన్నా విదారితా- విభక్తా శీర్ణా॥౧౨॥ ఖ్యాత ఇతి॥ ప్రాజ్ఞత్వాదిగుణో రామః మద్భాగ్యసంక్షయాత్ నిరనుక్రోశ ఇతి శంక ఇతి సంబంధః॥౧౮॥ ఇహస్థామితి॥ వర్షయిష్యతీత్యత్ర కాకురనుసం

కించిదితి శేషః॥౧౭॥ఏతత్ఫలితమాహ-కింత్వితి॥౧౮॥ఇహేతి॥లక్ష్మణపూర్వజ ఇత్యనేన నిరనుక్రోశత్వాదిప్రసక్త్యభావస్సూచ్యతే-మర్షయిష్యతీత్యత్ర కాకురనుసన్ధేయా॥౧౯॥ఇహాస్తీత్యజ్ఞానే హేతుమాహ-హృతేతి॥౨౦॥ప్రసఙ్గాదాహ కృతమితి॥ అభ్యవపద్యతా రక్షతా-రావణద్వన్ద్వే రావణద్వన్ద్వయుద్ధే॥౨౧॥౨౩ తతఇతి॥ అహంయథాఏవంరుదతీరుదంత్యస్మి-తథానిహతనాథానాంరాక్షసీనాంగృహేగృహే- భూయఃభూరిరుదంత్యః భవిష్యన్తీత్యర్థః॥౨౪॥అన్విష్యేతి॥రక్షసాం లఙ్కామన్విష్య-కుర్యాత్-రిపునాశనమితి శేషః॥౨౫॥౨౬॥అచిరేణేతి॥దుష్ప్రస్థానః దుర్మార్గః దురాచార ఇతి యావత్॥౨౭॥యాదృశానీతి॥ అశుభాని అశుభసూచకాని-హతప్రభేత్యత్ర లఙ్కేత్యనుకర్షః-లఙ్కా అచిరేణ కాలేన హతప్రభా భవిష్యతీత్యత్ర యాదృశాని సూచకానిస్యుః- ఇహ లఙ్కాయాం తాదృశాన్యశుభాని దృశ్యన్త ఇత్యన్వయః॥౨౮॥నూనమితి॥ దుర్ధర్షేతి లఙ్కావిశేషణం॥౨౯॥పుణ్యేతి॥ పుణ్యోత్సవేభ్యస్సముత్థా నికృత్తపుణ్యోత్సవేత్యర్థః- సరాక్షసీ రాక్షసీజనమాత్రయుక్తేత్యర్థః-ఇయం లఙ్కాపురీ నష్టభర్త్రీ సరాక్షసీ అర్థాత్ హతరాక్షసా-నష్టభర్త్రీ అఙ్గనా యథా అఙ్గనేవ- పుణ్యోత్సవసముత్థా భవిష్యతీత్యన్వయః॥౩౦॥౩౧॥సాన్ధకారేత్యాది॥యదీతి- స రామః రావణస్య నివేశనే మాం వర్తమానాం జానీయాద్యది తదా లఙ్కా నిర్దగ్ధా భవిష్యతీతి పూర్వేణ సంబంధః॥ ౩౩॥ అనేనేతి॥సమయః ద్వాదశమాసాత్మకస్సంకేతః-తస్య కాలః ఆగతః సన్నిహితః-మాసద్వయమాత్రపరిశేషాదితి భావః॥౩౪॥ అకార్యమితి॥ పాపకారిణః మో

సాపహృతాం భార్యామిష్టాం నాభ్యవపద్యతే॥౧౮॥ఇహస్థాం మాం న జానీతే శంకే లక్ష్మణపూర్వజః । జానన్నపి హి తేజస్వీ ధర్షణం మర్షయిష్యతి॥౧౯॥హృతేతి యోఽధిగత్వా మాం రాఘవాయ నివేదయేత్ । గృధ్రరాజోఽపి స రణే రావణేన నిపాతితః॥౨౦॥కృతం కర్మ మహత్తేన మాం తదాఽభ్యవపద్యతా । తిష్ఠతా రావణద్వన్ద్వే వృద్ధేనాపి జటాయుషా॥౨౧॥యది మామిహ జానీయాద్వర్తమానాం స రాఘవః। అద్య బాణైరభిక్రుద్ధః కుర్యాల్లోకమరాక్షసమ్*విధమేచ్చ పురీం లఙ్కాం శోషయేచ్చ మహోదధిమ్। రావణస్య చ నీచస్య కీర్తిం నామ చ నాశయేత్॥౨౩॥తతో నిహతనాథానాం రాక్షసీనాం గృహే గృహే।యథాహమేవం రుదతీ తథా భూయో న సంశయః॥౨౪॥అన్విష్య రక్షసాం లఙ్కాం కుర్యాద్రామస్సలక్ష్మణః। న హి తాభ్యాం రిపుర్దృష్టో ముహూర్తమపి జీవతి॥౨౫॥చితాధూమాకులపథా గృధ్రమణ్డలసంకులా।అచిరేణ తు లఙ్కేయం శ్మశానసదృశీ భవేత్॥౨౬॥ అచిరేణైవ కాలేన ప్రాప్స్యామ్యేవ మనోరథమ్।దుష్ప్రస్థానోఽయమాఖ్యాతి సర్వేషాం వో విపర్యయమ్॥౨౭॥ యాదృశానీహ దృశ్యన్తే లఙ్కాయామశుభాని వై।అచిరేణ తు కాలేన భవిష్యతి హతప్రభా॥౨౮॥నూనం లఙ్కా హతే పాపే రావణే రాక్షసాధమే । శోషం యాస్యతి దుర్ధర్షా ప్రమదా విధవా యథా॥౨౯॥పుణ్యోత్సవసముత్థా చ నష్టభర్త్రీ సరాక్షసీ।భవిష్యతి పురీ లఙ్కా నష్టభర్త్రీ యథాఙ్గనా॥౩౦॥ నూనం రాక్షసకన్యానాం రుదన్తీనాం గృహే గృహే।శ్రోష్యామి న చిరాదేవ దుఃఖార్తానామిహ ధ్వనిమ్॥౩౧॥సాన్ధకారా హతద్యోతా హతరాక్షసపుంగవా। భవిష్యతి పురీ లఙ్కా నిర్దగ్ధా రామసాయకైః*యది నామ స శూరో మాం రామో రక్తాన్తలోచనః।జానీయాద్వర్తమానాం హి రావణస్య నివేశనే॥౩౩॥అనేన తు నృశంసేన రావణేనాధమేన మే।సమయో యస్తు నిర్దిష్టస్తస్య కాలోఽయమాగతః॥౩౪॥అకార్యం యే న జానన్తి నైరృతాః పాపకారిణః। అధర్మాత్తు మహో

ధేయా-తథా చ న సహిష్యతీత్యర్థః॥౨౦॥కృతమితి॥మాం తథాఽభ్యవపద్యతా మన్మోచనార్థమాగతేన-రావణద్వన్ద్వే రావణయుద్ధే॥౨౩॥తతఇతి॥ యథాహమేవం రుదత్యస్మి తథా తా సాంగృహే గృహే రుదన్త్యో రాక్షస్యో భూయో భూయిష్ఠం భవిష్యన్తీత్యర్థః॥౨౪॥తి॥ననుజ్ఞానేఽఖిల్విదం సంభావ్యేతజ్జ్ఞానమేవ దుర్లభం తత్రాహ అన్విష్యేతి॥అచింత్యసామర్థ్యత్వాత్ దైవానుగ్రహాచ్చ లఙ్కామప్యన్విష్య మాం జ్ఞాత్వా రక్షసాం కుర్యాత్ వినాశనమితి శేషః - వినాశస్యైవ తత్పరత్వమాహ న హీతి॥౨౫॥౨౬॥అచిరేణేతి॥కుతః దుష్ప్రస్థానః దుర్మార్గవర్తనం కర్తృ-విపర్యయమాఖ్యాతి॥౨౭॥తి॥యాదృశానీ॥యాదృశానిదృశ్యన్తే తైరేవ హతప్రభా భవిష్యతీతి జ్ఞాయత ఇత్యర్థః॥౨౮॥తి॥శో[illegible]ం ఐశ్వర్యాదేరితి శేషః॥౨౯॥౩౦॥తి॥ధ్వనిం రోదనశబ్దం-దుఃఖార్తానామితి చ పాఠః॥౩౧॥* యది నామేతి ॥ సః రామః మాం రావణస్య నివేశనే వర్తమానాం జానీయాద్యది-తర్హి లఙ్కా రామసాయకైర్నిర్దగ్ధా భవిష్యతీతి పూర్వేణ సంబంధః॥౩౩॥తర్హి జితం త్వయేత్యాశంక్య-సత్యం కింతు తతః ప్రాగేవ మాం హనిష్యన్తీత్యాహ॥అనేనేత్యాది శ్లోకత్రయేణ-సమయః మాసద్వాదశకావధిరితి ఉక్తసమయః॥౩౪॥ననువిభీషికామాత్రమేతత్ ఇత్యత

నైర్ఘృణ్యతాః అధర్మాద్ధేతోః అకార్యం న జానంతి తైర్మహాపాపాత్మాపతః సంభవిష్యతి॥౩౫॥ ఏతదేవ వివృణోతి నైత ఇతి॥౩౬॥ యదీతి॥ పతినేతి వా భావ ఆర్షః॥౩౮॥ నాజానాదితి॥ జీవతీం జీవంతీం న న కుర్యాతాం కుర్యాతామేవ - తదాహ హావాసనః॥ సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌ ప్రతిషేధావితి॥౪౦॥ అథవేతి॥ ధర్మకామస్యేతస్య కామానపేక్షిణ ఇత్యర్థః- మయా భార్యయా కోऽర్థః- పరమాత్మనః ఉత్కృష్టస్వభావస్య॥౪౨॥ దృశ్యమాన ఇతి॥ సౌహృదం నాస్త్యపశ్యతః అదృశ్యమానే ప్రీతిర్న భవతి తస్మాదదృశ్యాయాం మయి రామస్య కిం ప్రీతిర్నాసీదిత్యర్థః ఏవమాశంకితం ప్రతిషేధతి- నాశయంతీతి కృతఘ్నాః ప్రథమముత్పన్నాం ప్రీతిం నాశయంతి - న తు రామో నాశయిష్యతి- మయి ప్రీతిమితి శేషః॥౪౩॥ కిం న్వితి॥ న గుణాః దుష్కృతాని॥౪౪॥ శ్రేయ ఇతి॥ మర్తుమితి భావార్థే తుమున్- మరణమిత్యర్థః మహాత్మనః రామాద్విహీనాయాః మహాత్మనా రామేణ హీనాయాః- తృతీయార్థే పంచమీ॥౪౫॥ అథవేతి॥ న్యస్తశస్త్రౌ సంవృత్తౌ కిమితి సంబంధః॥౪౬॥ అథవేతి॥ సాదితౌ హతౌ॥౪౭॥ సాహమితి॥ వర్తతి వర్తమానే॥౪౮॥ ధన్యా ఇతి॥ మహాత్మానః మహాధైర్యాః- త్యక్తకిల్బిషాః త్యక్తపాపాః జితాత్మానః జితాంతఃకరణాః- మహాభాగాః మహాభాగ్యాః॥౪౯॥ ప్రియాదితి॥ ప్రియాన్న సంభవేద్దుఃఖం- కింతు సుఖమేవ భవేదిత్యర్థః- ప్రియాత్ అనుకూలవస్తునః. అప్రియాత్ ప్రతికూలవస్తునః- అధికం భయం అధికం దుః

త్పాతో భవిష్యతి హి సాంప్రతమ్॥౩౫॥ నైతే ధర్మం విజానంతి రాక్షసాః పిశితాశనాః। ధ్రువం మాం ప్రాతరాశార్థే రాక్షసః కల్పయిష్యతి॥౩౬॥ సాహం కథం కరిష్యామి తం వినా ప్రియదర్శనమ్। రామం రక్తాంతనయనమపశ్యంతీ సుదుఃఖితా॥౩౭॥ యది కశ్చిత్ప్రదాతా మే విషస్యాద్య భవేదిహ। క్షిప్రం వైవస్వతం దేవం పశ్యేయం పతినా వినా॥౩౮॥ నాజానాజ్జీవతీం రామః స మాం లక్ష్మణపూర్వజః। జానంతౌ తౌ న కుర్యాతాం నోర్వ్యాం హి మమ మార్గణమ్॥౩౯॥ నూనం మమైవ శోకేన స వీరో లక్ష్మణాగ్రజః। దేవలోకమితో యాతస్త్యక్త్వా దేహం మహీతలే॥౪౦॥ ధన్యా దేవాః సగంధర్వాః సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః। మమ పశ్యంతి యే నాథం రామం రాజీవలోచనమ్॥౪౧॥ అథవా న హి తస్యార్థో ధర్మకామస్య ధీమతః। మయా రామస్య రాజర్షేర్భార్యయా పరమాత్మనః॥౪౨॥ దృశ్యమానే భవేత్ప్రీతిః సౌహృదం నాస్త్యపశ్యతః। నాశయంతి కృతఘ్నాస్తు న రామో నాశయిష్యతి॥౪౩॥ కిం ను మే న గుణాః కేచిత్కిం వా భాగ్యక్షయో మమ। యాహం సీదామి రామేణ హీనా ముఖ్యేన భామినీ॥౪౪॥ శ్రేయో మే జీవితాన్మర్తుం విహీనాయా మహాత్మనః। రామాదక్లిష్టచారిత్రాచ్ఛూరాచ్ఛత్రునిబర్హణాత్॥౪౫॥ అథవా న్యస్తశస్త్రౌ తౌ వనే మూలఫలాశినౌ। భ్రాతరౌ హి నరశ్రేష్ఠౌ సంవృత్తౌ వనగోచరౌ॥౪౬॥ అథవా రాక్షసేంద్రేణ రావణేన దురాత్మనా। ఛద్మనా సాదితౌ శూరౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ॥౪౭॥ సాహమేవంగతే కాలే మర్తుమిచ్ఛామి సర్వథా। న చ మే విహితో మృత్యురస్మిన్దుఃఖేऽపి వర్తతి॥౪౮॥ ధన్యాః ఖలు మహాత్మానో మునయస్త్యక్తకిల్బిషాః। జితాత్మానో మహాభాగా యేషాం న స్తః ప్రియాప్రియే॥౪౯॥ ప్రియాన్న సంభవేద్దుఃఖమప్రియాదధికం భయమ్। తాభ్యాం హి యే వియుజ్యంతే నమస్తేషాం మహాత్మనామ్॥౫౦॥

కార్యం కరిష్యతీత్యత ఆహ॥ అకార్యమితి॥ యే పాపకారిణో నైర్ఘృణ్యతాః అధర్మాద్ధేతోరకార్యం న జానంతి - తైర్మహాపాపాత్మాపతః- మద్వధరూపమహానర్థః - సాంప్రతం భవిష్యతి హి॥౩౫॥ తదేవ వివృణోతి॥ నైత ఇతి॥౩౬॥ తదేవం మహావీరస్య మయ్యనురక్తస్య రామస్య మమాన్వేషణే కారణం మజ్జీవనాపరిజ్ఞానం వా స్వపితృర్వా తాత్త్వికవైరాగ్యం వా- ప్రవాసదోషాన్మయి ప్రేమనాశో వా- మామకగుణహీనతా వా- మద్భాగ్యవిపర్యయో వేతి పంచ కారణాన్యుత్ప్రేక్షతే॥ నాజానాదిత్యాది శ్లోకషట్కేన- అథవా న హీత్యాది సార్ధశ్లోకమేకం వాక్యం॥ ధర్మకామస్య న తు కామపరస్య పరమాత్మనః ఆత్మారామస్యేత్యర్థః॥౪౨॥ అథ రామగుణాభిజ్ఞతయా ప్రేమనాశపక్షస్తత్ర సంభావిత ఇతి స్వయమేవాహ- దృశ్యమాన ఇతి॥ కేషాంచిద్దృశ్యమానే వస్తునీతి శేషః- సౌహృదం యథా భవతి తథా ప్రీతిర్భవేత్ - అపశ్యతః అదృశ్యమానే సతి ప్రీతిర్న భవేత్- కుతః కృతఘ్నాః నాశయంతి ప్రీతిమితి శేషః- రామస్తు న నాశయతీతి సంబంధః యద్వా సౌహృదం స్నేహం అపశ్యతః పుంసః దృశ్యమానేపి సుహృదీతి శేషః- ప్రీతిర్న భవేత్- కిముత అదృశ్యమానే కుతః కృతఘ్నాః నాశయంతి సౌహృదమిత్యనుకర్షః- కృతజ్ఞో రామస్తు న నాశయతీతి సంబంధః॥౪౪॥ అథాస్యామవస్థాయాం స్వకర్తవ్యమాహ॥ శ్రేయ ఇతి॥ మర్తుం శ్రేయః మరణమేవ శ్రేయ ఇత్యర్థః॥౪౮॥ ధన్యా ఇతి॥ ప్రియాప్రియే ఇష్టానిష్టే॥౪౯॥ ప్రియాదితి॥ ప్రియాదభిమతాద్వస్తునః దుఃఖం న సంభవేత్ కింతు సుఖం భవేత్- అప్రియాదనభిమతాద్వస్తునః అధికం భయం భవేత్ తాభ్యాం ప్రియాప్రియరూపవిషయజన్యసుఖభయాభ్యాం

ఖం-తాభ్యాం ప్రియా ప్రియాభ్యాం-నమస్తేషాం-తపవసరోప్త్తమా ఇత్యర్థః॥౫౦॥సాహమితి॥ సాహం తద్విలక్షణాహం- కేవల ప్రియపరేత్యర్థః - ప్రేమ్ణేత్యక్త్వా
ప్రియం ప్రాప్తా- ప్రాణాం స్త్యక్ష్యామీత్యర్థః॥ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే షడ్వింశస్సర్గః
ఇత్యుక్తా ఇత్యాది॥ తత్ మరణాధ్యవసాయం॥౧॥తత ఇత్యాది॥ఏకార్థం పూర్వోక్తవచనైకార్థాభిధేయం-అనర్థార్థం అనర్థఫలకం- ఏకార్థ్యాదయః పూర్వోక్తార్థ
మేవ పరుషవచనం పునరబ్రువన్నిత్యర్థః-అద్యఅస్మిన్ దినే-ఇదానీం అస్మిన్ క్షణే-భక్షయిష్యంతీత్యబ్రువన్నితి పూర్వేణ సంబంధః॥౩॥ సీతామిత్యాది ॥ త్రిజటా విభీ
షణపుత్రీ-శయానా నేత్యనేన స్వప్నవృత్తాంతకథనత్వరోచ్యతే॥౬॥ఏవముక్తా ఇత్యాది ॥ నిశీత్యనంతరమితికరణం ద్రష్టవ్యం॥౭॥తాసామితి॥ కాలే ఉషః కాలే యస్స్వ
ప్నః తత్సంశ్రితం॥౯॥గజదంతమయీమితి॥ ఆగతః లంకామితి శేషః॥౧౦॥౧౧॥రాఘవశ్చేతి॥మహాగజమారూఢ ఇతి-శిబికాతః ఇతి శేషః-తథోక్తం స్వప్నాధ్యాయే-
ఆరోహణం గోవృషకుంజరాణాం ప్రాసాదశైలాగ్రవనస్పతీనాం । విష్ఠానులేపో రుదితం మృతంచ స్వప్నేష్వగమ్యాగమనంచ ధన్యమితి॥చచార-సీతాం ప్రతీతి శేషః॥
౧౨॥౧౩॥తతస్తస్య నగస్యాగ్ర ఇతి॥అత్ర ద్వాదశసహస్రశ్లోకాగతాః-త్రయోదశసహస్రాదిమోయం శ్లోకః-గాయత్ర్యాస్త్రయోదశమక్షరమత్ర బోధ్యం॥

సాహం త్యక్తా ప్రియా హీనేన రామేణ విదితాత్మనా। ప్రాణాంస్త్యక్ష్యామి పాపస్య రావణస్య గతా వశమ్॥౫౧॥ఇతి సుందరకాండే షడ్వింశస్సర్గః

ఇత్యుక్తాస్సీతయా ఘోరా రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః । కాశ్చిజ్జగ్ముస్తదాఖ్యాతుం రావణస్య తరస్వినః॥ ౧॥ తతస్సీతాముపాగమ్య రాక్షస్యో
ఘోరదర్శనాః। పునః పరుషమేకార్థమనర్థార్థమథాబ్రువన్ * అద్యేదానీం తవానార్యే సీతే పాపవినిశ్చయే । రాక్షస్యో భక్షయిష్యంతి మాంసమేత
ద్యథాసుఖమ్॥౩॥సీతాం తాభిరనార్యాభిర్దృష్ట్వా సంతర్జితాం తదా। రాక్షసీ త్రిజటా వృద్ధా శయానా వాక్యమబ్రవీత్ * ఆత్మానం ఖాదతానా
ర్యా న సీతాం భక్షయిష్యథ।జనకస్య సుతామిష్టాం స్నుషాం దశరథస్య చ * స్వప్నో హ్యద్య మయా దృష్టో దారుణో రోమహర్షణః।రాక్షసానామభా
వాయ భర్తురస్యా భవాయ చ॥౬॥ఏవముక్తాస్త్రిజటయా రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః । సర్వా ఏవాబ్రువన్భీతాస్త్రిజటాం తామిదం వచః * కథ
యస్వ త్వయా దృష్టః స్వప్నోయం కీదృశో నిశి॥౭॥ తాసాం శ్రుత్వా తు వచనం రాక్షసీనాం ముఖాచ్చ్యుతమ్ * ఉవాచ వచనం కాలే త్రిజటా స్వప్న
సంశ్రితమ్॥౯॥గజదంతమయీం దివ్యాం శిబికామంతరిక్షగామ్ * యుక్తాం హంససహస్రేణ స్వయమాస్థాయ రాఘవః।శుక్లమాల్యాంబరధరో
లక్ష్మణేన సహాగతః ॥ ౧౦ ॥ స్వప్నే చాద్య మయా దృష్టా సీతా శుక్లాంబరావృతా । సాగరేణ పరిక్షిప్తం శ్వేతం పర్వతమాస్థితా * రామేణ సంగతా
సీతా భాస్కరేణ ప్రభా యథా॥౧౧॥రాఘవశ్చ మయా దృష్టశ్చతుర్దంతం మహాగజమ్।ఆరూఢశ్శైలసంకాశం చచార సహలక్ష్మణః॥౧౨॥తతస్తౌ
నరశార్దూలౌ దీప్యమానౌ స్వతేజసా * శుక్లమాల్యాంబరధరౌ జానకీం పర్యుపస్థితౌ॥౧౩॥తతస్తస్య నగస్యాగ్రే హ్యాకాశస్థస్య దంతినః* భర్త్రా
పరిగృహీతస్య జానకీ స్కంధమాశ్రితా॥౧౪॥భర్తురంకాత్సముత్పత్య తతః కమలలోచనా * చంద్రసూర్యౌ మయా దృష్టా పాణినా పరిమార్జతీ॥

మిత్యర్థః॥౫౧॥ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం- శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం-షడ్వింశస్సర్గః-*******
ఇత్యుక్తా ఇతి॥తత్ మరణాధ్యవసాయం॥౧॥తత ఇతి॥ఏకార్థం ఏకాభిధేయం-అనర్థం అనర్థఫలకం*అద్యేతి॥అద్యేదానీం అద్య అస్మిన్ దినే ఇదానీమస్మిన్ క్షణే॥అద్యేత్యస్య
వాస్తవార్థస్తు॥హే సీతే-పాపనిశ్చయే అనార్యే అపరాధే సతి-రాక్షస్యస్తవ మాంసం భక్షయిష్యంతీతి కాశ్చన రాక్షస్యః పరుషమబ్రువన్నితి పూర్వేణ సంబంధః॥౩॥ *
స్వప్న ఇతి।రాక్షసానామభావాయ వినాశాయ-భవాయ అభ్యుదయాయ॥౬॥ఇతి॥పూర్వం క్రోధమూర్ఛితాః పశ్చాత్ త్రిజటావచనాద్భీతా ఇత్యర్థః॥౭॥కాలే ప్రాతః
కాలే స్వప్నసంశ్రితం ప్రాతఃకాలదృష్టస్వప్నదృష్టార్థవిషయకం-అనేన స్వప్నస్య శీఘ్రఫలదత్వం సూచితం॥౯॥౧౦॥ఇతి॥ సాగరేణ క్షీరసాగరేణ పరిక్షిప్తమావృతం-
సంగతా తత్రైవ పర్వత ఇతి శేషః ఏతేన లంకాయామేవ రామస్య సీతాదర్శనం సూచితం॥౧౧॥౧౩॥ తత ఇతి॥జానకీం పర్యుపస్థితౌ జానకీసమీపస్థితౌ-తస్యేతి గాయ
త్ర్యాస్త్రయోదశాక్షరం తతస్తస్యేత్యస్య శ్లోకస్య చతుర్థాక్షరేణ స్య ఇత్యనేన సంగృహ్ణాతి తతస్తస్య నగస్యాగ్రే హ్యాకాశస్థస్య దంతినః-భర్త్రా పరిగృహీతస్య
జానకీ స్కంధమాశ్రితా-తస్య నగస్య పూర్వోక్తస్య శ్వేతపర్వతస్యేత్యర్థః-భర్త్రా పరిగృహీతస్య రామేణాధిష్ఠితస్య॥౧౪॥ భర్తురంకాదితి॥ పర్వతాగ్రే గజ

౧౮౪ || భర్తురితి||చంద్రసూర్యౌ పాణినా పరిమార్జతీతి- అత్ర స్వప్నాధ్యాయవచనం ఆదిత్యమండలం వాఽథ చంద్రమండలమేవ వా। స్వప్నే గృహ్ణాతి హస్తాభ్యాం
రాజ్యం స ప్రాప్నుయాన్మహదితి||౧౫||౧౬||అయమిహ స్వప్నక్రమః-శిబికాస్థితో రామో దృష్టః- శ్వేతపర్వతస్థా సీతా చ- తతశ్శిబికాయా గజమారుహ్య లక్ష్మణే
న సహ పర్వతమభ్యేత్య తతస్సీతాం గజస్కంధేఽధిరోప్య అలంకాయా ఉపరిస్థిత్వా తాభ్యాం సహాష్టవృషభయుక్తేన రథేనాగత్య స్వం దేశం ప్రతి తాభ్యాం పుష్పకమధిరు
హ్యాగత ఇతి- అన్యే శ్లోకాః ప్రక్షిప్తాః- తేన తేన వ్యాఖ్యాతా ఇత్యాహుః - లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రేతి- పతత్పాదస్యానంతరం సీతయా సహ వీర్యవాన్- ఆరుహ్య పుష్పకం
దివ్యం విమానం సూర్యసన్నిభమ్ । ఉత్తరాం దిశమాలోక్య జగామ పురుషోత్తమః॥ ఏవం స్వప్నే మయా దృష్టో రామో విష్ణుపరాక్రమః। లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సీ
తయా సహ భార్యయా ఇతి పాఠక్రమః ॥ విమానే పుష్పకే స్థితః సాండం త్రిభువనమిత్యారభ్య రామస్సత్యపరాక్రమ ఇత్యంతో గ్రంథః ప్రక్షిప్తః - ప్రకృతాసంగత
త్వ- విష్ణురేవ స్వయం భూత్వేతి ప్రక్షిప్తవచనస్య విష్ణుపరాక్రమ ఇత్యనేన విరోధాత్ ||౧౯||౨౦||రావణశ్చేతి॥ పిబన్నితి॥ తైలసముక్షిత ఇత్యనేన తైలమిత్యుపస్థాప్య తే-
కరవీరకృతస్రజ ఇత్యకారాంతత్వమార్షం- హాలంతాద్వేత్యాపో విధానాత్ ప్రకృతిద్వస్యాబంతత్వేన వా నిర్వాహః||౨౧||౩౦|| ఏవం రావణవినాశసూచకముక్త్వా
విభీషణస్య రాజ్యప్రాప్తిసూచకమాహ- ఏకస్తత్ర మయా దృష్టశ్శ్వేతచ్ఛత్ర ఇత్యాదినా||వైహాయసం విమానం||౩౩||౩౯||అపగచ్ఛతేతి॥ అపగచ్ఛత అపసరత

౧౫||తతస్తాభ్యాం కుమారాభ్యామాస్థితస్స గజోత్తమః * సీతయా చ విశాలాక్ష్యా లంకాయా ఉపరిస్థితః॥౧౬|| పాండురర్షభయుక్తేన రథేనాష్ట
యుజా స్వయమ్ * ఇహోపయాతః కాకుత్స్థస్సీతయా సహ భార్యయా॥౧౭||లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సీతయా సహ వీర్యవాన్ * ఆరుహ్య పుష్ప
కం దివ్యం విమానం సూర్యసన్నిభమ్ * ఉత్తరాం దిశమాలోక్య జగామ పురుషోత్తమః॥౧౮||ఏవం స్వప్నే మయా దృష్టో రామో విష్ణుపరాక్రమః । ల
క్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సీతయా సహ భార్యయా॥౨౦||నహి రామో మహాతేజాశ్శక్యో జేతుం సురాసురైః । రాక్షసైర్వాపి చాన్యైర్వా స్వర్గః
పాపజనైరివ||౨౦||రావణశ్చ మయా దృష్టః క్షితౌ తైలసముక్షితః । రక్తవాసాః పిబన్మత్తః కరవీరకృతస్రజః॥౨౧||విమానాత్పుష్పకాదద్య రావణః
పతితో భువి ।కృష్యమాణః స్త్రియా దృష్టో ముండః కృష్ణాంబరః పునః॥౨౩||రథేన ఖరయుక్తేన రక్తమాల్యానులేపనః ।పిబంస్తైలం హసన్నృత్యన్ భ్రాంతి
తచిత్తాకులేంద్రియః * గర్దభేన యయౌ శీఘ్రం దక్షిణాం దిశమాస్థితః॥ ౨౪ ||పునరేవ మయా దృష్టో రావణో రాక్షసేశ్వరః । పతితోఽవాక్ఛిరా భూ
మౌ గర్దభాద్భయమోహితః॥౨౫||సహసోత్థాయ సంభ్రాంతో భయార్తో మదవిహ్వలః ||ఉన్మత్త ఇవ దిగ్వాసా దుర్వాక్యం ప్రలపన్బహు।దుర్గం
ధం దుస్సహం ఘోరం తిమిరం నరకోపమమ్ * మలపంకం ప్రవిశ్యాశు మగ్నస్తత్ర స రావణః॥౨౭||కంఠే బద్ధ్వా దశగ్రీవం ప్రమదా రక్తవాసినీ *
కాలీ కర్దమలిప్తాంగీ దిశం యామ్యాం ప్రకర్షతి॥౨౮||ఏవం తత్ర మయా దృష్టః కుంభకర్ణో నిశాచరః॥ ౨౯ ||రావణస్య సుతాస్సర్వే దృష్టాస్తైలస
ముక్షితాః॥౩౦||వరాహేణ దశగ్రీవశ్శింశుమారేణ చేంద్రజిత్ * ఉష్ట్రేణ కుంభకర్ణశ్చ ప్రయాతో దక్షిణాం దిశమ్॥౩౧||ఏకస్తత్ర మయా దృ
ష్టశ్శ్వేతచ్ఛత్రో విభీషణః * శుక్లమాల్యాంబరధరశ్శుక్లగంధానులేపనః । శంఖదుందుభినిర్ఘోషైర్నృత్తగీతైరలంకృతః * ఆరుహ్య శైలసంకాశం
మేఘస్తనితనిస్స్వనమ్ ।చతుర్దంతం గజం దివ్యమాస్తే తత్ర విభీషణః * చతుర్భిస్సచివైస్సార్ధం వైహాయసముపస్థితః॥౩౩||సమాజశ్చ మయా దృ
ష్టో గీతవాదిత్రనిస్స్వనః * పిబతాం రక్తమాల్యానాం రక్షసాం రక్తవాససామ్॥ ౩౪ || లంకా చేయం పురీ రమ్యా సవాజిరథకుంజరా * సాగరే పతి
తా దృష్టా భగ్నగోపురతోరణా॥౩౫|| లంకా దృష్టా మయా స్వప్నే రావణేనాభిరక్షితా * దగ్ధా రామస్య దూతేన వానరేణ తరస్వినా॥౩౬||పీత్వా

స్కంధే భర్తురంకే స్థిత్వా- తస్మాత్సముత్పత్య కాయమూర్ధ్వమాయయ్యేత్యర్థః॥౧౬||పాండురర్షభేత్యాదిసార్ధశ్లోకత్రయమేకం వాక్యం॥తస్మిన్ గజే లంకో
పరిస్థితే రామః సీతాలక్ష్మణాభ్యాం సహ పాండురవృషభాష్టయుక్తేన రథేనాగత్య -పుష్పకారూఢస్తాభ్యాం సహోత్తరాం దిశం ప్రస్థితో దృష్ట ఇతి సంబంధః- ఇహ శై
లారోహణాదీనాం శుభావేదకత్వం * ఆరోహణం గోవృషకుంజరాణామిత్యాదిశాస్త్రాదవగంతవ్యం॥౨౧॥ రావణశ్చేతి॥ కరవీరకృతస్రజ ఇత్యేతద్రథవిశేషణం॥
౨౫||ఇతి||మలాని పంకాని యస్మిన్ తత్తిమిరం॥ ౩౦|| వైహాయసం ఖేచరత్వం||౩౩||౩౬||ఇతి||భస్మరూక్షాయాం భస్మనా రూక్షాయాం||౩౯||ఇతి|| భత్సీతాం యు

నశ్యధ్వం అదర్శనం ప్రాప్నుత ఆత్మనైవ పదమార్షణం - సీతామాప - సీతామచిరేణాప్స్యతీత్యర్థః - సర్వైః రాక్షసైస్సార్ధం ఘాతయేత్ - వఞ్చితిసిద్ధం - అపగచ్ఛత నశ్యధ్వమిత్యుక్తేః రావణమిత్యధ్యాహారో వా ||౩౮|| ప్రియామితి || నానుమంస్యతి న సహిష్యత ఇత్యర్థః ||౩౯|| తదలమితి || అభియాచామ - అభయమితి శేషః ||౪౦||౪౧|| భర్త్సితామితి || కింవివక్షయా అస్మాభిస్తదా భర్త్సితా కథం ప్రసన్నా భవిష్యతీతి వక్తుమిచ్ఛయా కిం - శఙ్కా న కర్తవ్యేత్యర్థః ||౪౨|| కుత ఇత్యత ఆహ - ప్రణిపాతప్రసన్నా హీతి ||౪౩|| స్వప్నదర్శనకథనేన సీతాయాశ్శోభనం భావీత్యభిధాయ శరీరలక్షణప్రదర్శనేనాపి శుభం భావీత్యాహ - అపి చేతి || లక్షణం దుఃఖప్రాప్తిహేతుభూతం - రేఖోపరేఖాదికం ||౪౪|| తర్హి కుతస్తాదృశదుఃఖానుభవ ఇత్యత్రాహ - ఛాయేతి || ఛాయావైగుణ్యమాత్రం - ఉపలక్షయ ఇత్యనుషజ్యతే - వైహాయసం విమానం - ఉపస్థితాం ప్రాప్తాం - దివ్యభోగార్హామితి యావత్ అన్వయస్తు ఛాయావైగుణ్యమాత్రం తూపలక్షయే - అతః అదుఃఖార్హాం దివ్యభోగార్హామిమాం దుఃఖం ఉపస్థితమితి శఙ్క ఇతి - అత్ర ఛాయావైగుణ్యం నామ కాన్తివైకల్యం || ని || ఛాయా త్వనాతపే కాన్తావిత్యమరః | యద్వా ఛాయా త్రాణం - నాతపః - తద్వైగుణ్యం తస్య విషమత్వం సర్వలక్షణలక్షితాయా అపి ఛాయావైగుణ్యమేతావద్దుఃఖకరమాసీదితి భావః ||౪౫|| ఇదానీం రామవార్తాశ్రవణసూచకమాహ - నిమిత్తభూతమితి || చక్షురితి - అదక్షిణమిత్యేతదత్రాప్యనుషజ్యతే - హృషితో వా హృష్ట ఇవ - పులకిత ఇవ - పద్మపత్రమిత్యనేన రోగాదిదృష్టహేత్వన్తరరాహిత్యముక్తం అకస్మాత్ దృష్టహేత్వన్తరం వినా ||౫౦|| ఏవం దేహనిమిత్తముక్త్వా శకునమప్యాహ - పక్షీతి || పక్షీ పింగళికా - శాఖానిలయః ప్రహృష్టః - పునః పునశ్చోత్తమసాన్త్వవాదీ - భూయో భూయో మధురవాదీ - ఉత్తరోత్తరముత్తమసాన్త్వస్వరవాదీ వా - సుస్వాగతాం శోభనబన్ధ్వాగమనమితి యావత్ || ని || బన్ధుస్స్వస్వజనాస్సమా ఇత్యమరః | వాచం స్వరముదీరయా

తైలం ప్రనృత్తాశ్చ ప్రహసన్త్యో మహాస్వనాః * లఙ్కాయాం భస్మరూక్షాయాం ప్రవిష్టా రాక్షసస్త్రియః || ౩౬|| కుమ్భకర్ణాదయశ్చేమే సర్వే రాక్షసపుఙ్గవాః * రక్తం నివసనం గృహ్య ప్రవిష్టా గోమయహ్రదే || ౩౭|| అపగచ్ఛత నశ్యధ్వం సీతామాప స రాఘవః * ఘాతయేత్పరమామర్షీ సర్వైస్సార్ధం హి రాక్షసైః ||౩౮|| ప్రియాం బహుమతాం భార్యాం వనవాసమనువ్రతామ్ * భర్త్సితాం తర్జితాం వాపి నానుమంస్యతి రాఘవః ||౩౯|| తదలం క్రూరవాక్యైర్వస్సాన్త్వమేవాభిధీయతామ్ * అభియాచామ వైదేహీమేతద్ధి మమ రోచతే ||౪౦|| యస్యామేవంవిధస్స్వప్నో దుఃఖితాయాం ప్రదృశ్యతే * సా దుఃఖైర్వివిధైర్ముక్తా ప్రియం ప్రాప్నోత్యనుత్తమమ్ ||౪౧|| భర్త్సితామపి యాచధ్వం రాక్షస్యః కిం వివక్షయా * రాఘవాద్ధి భయం ఘోరం రాక్షసానాముపస్థితమ్ ||౪౨|| ప్రణిపాతప్రసన్నా హి మైథిలీ జనకాత్మజా * అలమేషా పరిత్రాతుం రాక్షస్యో మహతో భయాత్ ||౪౩|| అపి చాస్యా విశాలాక్ష్యా న కించిదుపలక్షయే * విరూపమపి చాఙ్గేషు సుసూక్ష్మమపి లక్షణమ్ ||౪౪|| ఛాయావైగుణ్యమాత్రం తు శఙ్కే దుఃఖముపస్థితమ్ || అదుఃఖార్హామిమాం దేవీం వైహాయసముపస్థితామ్ ||౪౫|| అర్థసిద్ధిం తు వైదేహ్యాః పశ్యామ్యహముపస్థితామ్ * రాక్షసేన్ద్రవినాశం చ విజయం రాఘవస్య చ ||౪౬|| నిమిత్తభూతమేతత్తు శ్రోతుమస్యా మహత్ప్రియమ్ * దృశ్యతే చ స్ఫురచ్చక్షుః పద్మపత్రమివాయతమ్ | ఈషచ్చ హృషితో వాస్యా దక్షిణాయా హ్యదక్షిణః * అకస్మాదేవ వైదేహ్యా బాహురేకః ప్రకమ్పతే | కరేణుహస్తప్రతిమస్సవ్యశ్చోరురనుత్తమః * వేపమానస్సూచ

ష్మత్కృతభర్త్సనాదిమతీం నానుమంస్యతి నానుమంస్యతే న తు మిష్యతే అతస్తత్క్రోధో మహతోదితి భావః ||౪౦|| తదలమితి, అభియాచామ - అభయమితి శేషః ||౪౧|| భర్త్సితామితి || యాచధ్వం - అభయమితి శేషః - అభయవచనకారణమాహ రాఘవాదితి ||౪౨|| న కేవలం స్వప్నదర్శనమేవాస్యాః శుభావేదకం - కింతు ప్రత్యక్షదర్శనమపి బహ్వస్తీత్యాశయేన సర్గసమాప్తేర్గాహ || అపి చేత్యాదినా || అఙ్గేషు విరూపం లక్షణం నోపలక్షయ ఇతి సమ్బన్ధః ||౪౪|| ఛాయేతి || ఛాయావైగుణ్యం కాన్తివైకల్యం - వైవర్ణ్యమితి యావత్ - తావన్మాత్రముపలక్షయ ఇత్యనుకృష్యతే || ఏతావతైవ అదుఃఖార్హాం దుఃఖానర్హాం, ప్రత్యుత వైహాయసముపస్థితాం దివ్యభోగార్హాం ఇమాం దుఃఖముపస్థితం ప్రాప్తమితి శఙ్కే న్యస్య ఇత్యర్థః ||౪౫|| అర్థసిద్ధిం ప్రయోజనసిద్ధిం కుత ఇత్యత ఆహ రాక్షసేన్ద్రేతి || రాక్షసేన్ద్రవినాశః రామవిజయరూపః ||౪౬|| నిమిత్తేతి || మహత్ప్రియం శ్రోతుం ఏతత్స్వప్నదర్శనం - అస్యా నిమిత్తభూతమితి సమ్బన్ధః ||౪౭|| ఈషదితి || హృషితో హృషిత ఇవ ||౫౦|| పక్షీతి || పక్షీ శాఖానిలయః శాఖాస్థనీడః ప్రవిష్టః ఉత్తమసాన్త్వవాదీ ఉత్తమసాన్త్వవాదీ సుస్వాగతాం పునశ్శోభనమాగతమిత్యేవంరూపాం వాచముదీరయానః ఉచ్చారయన్ - పునఃపున

నః - చోదయతీవ శోభనాగమనం కథయతీవ - యద్వా పూర్వోక్తరాఘవ ఏవ కర్మ - రాఘవముపపాదయతీవేత్యర్థః - ఆచార్యాస్తు - పక్షౌ అస్య స్త ఇతి పక్షీ - గరుత్మాన్ భూ
మ్ని ప్రశంసాయాం చ మత్వర్థీయః - తదుక్తం - భూమనిందాప్రశంసాసు నిత్యయోగేఽతిశాయనే । సంసర్గేఽస్తి వివక్షాయాం భవంతి మతుబాదయ ఇతి ॥ తథా చ ప
క్షౌ విస్తార్య ప్రదక్షిణం సంచరన్ - శాఖానిలయః కుసుమితపల్లవితశాఖాయాం దృఢతరం స్థితః - ఆర్ద్రతరతరుభాగ ఏవ శాఖాత్వవ్యపదేశః - ప్రదక్షిణభ్రమణం ఆర్ద్ర
శాఖావరోహణం దృఢతరావస్థానం చ శుభశంసీత్యర్థః - ప్రహృష్టః తత్ర ఫలభోజనాదినా సంతుష్టః పునః పునశ్చోత్తమసాంత్వవాదీ ఉత్తరోత్తరం సాంత్వవచనం కుర్వ
న్నవస్థితః - మా శుచః సద్యస్సమాగమిష్యతి తే భర్తా - నాయమవసరశ్శోకస్యేత్యేవం సాంత్వయన్నవస్థితః - తమపరి సుస్వాగతాం వాచముదీరయానః - ఏతావన్మాత్రం
న భవతి తస్య సంతాపాతిరేక ఇతి కథయన్నవస్థితః - విరహక్లిష్టాయాస్సుస్వాగతవచనం హి నామ ప్రతియోగినస్సంతాపాతిశయకథనమేవ ఉక్తం హి - తపతి తనుగా
త్రి మదనస్త్వామనిశం మాం పునర్దహత్యేవ । గ్లపయతి యథా శశాంకం న తథా హి కుముద్వతీం దివస ఇతి ॥ పునః పునశ్చోదయతీవ ప్రియాగమనే నిశ్చితే వజ్జనాలం
కరణాదికం కిమర్థం న కరోషీత్యేవం సీతాం చోదయతీవేత్యుత్ప్రేక్షా - హృష్టః నాయికాగమనకాలికహర్షః స్వస్యైవేత్యేతదైవలక్షణ్యం హృషితతనూరుహైస్సూ
చయన్నవస్థితః - ఇదం హి రామాయణముత్తమం కావ్యం - తథా హి - కావ్యం తావత్త్రివిధం - ఉత్తమం మధ్యమమధమం చేతి - యత్ర వాచ్యాతిశాయి వ్యంగ్యం తదుత్తమం
స ఏవ ధ్వనిరిత్యుచ్యతే - యత్ర వాచ్యానతిశాయి వ్యంగ్యం తన్మధ్యమం కావ్యం - తదేవ గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యుచ్యతే - యత్ర వ్యంగ్యమేవ నాస్తి తదధమం - తదేవ చి
త్రమిత్యుచ్యతే - వ్యంగ్యం చ పదగతం వాక్యగతం ప్రబంధగతం చేతి త్రివిధం భవతి - ఏతత్కాండరూపప్రబంధేనానాదిభగవత్సంబంధవతశ్చేతనస్యోజ్జీవనే ప్రవృత్తస్యా
చార్యస్య ప్రవృత్తిరభివ్యజ్యతే - ఉక్తశ్చాయమర్థస్తతో రావణనీతాయా ఇతి శ్లోకే। అత్ర లంకాపదేన శరీరం ద్యోతితం - ఏకాక్షీప్రభృతయ ఇంద్రియాణి రావణకుంభక
ర్ణావహంకారమమకారౌ - ఇంద్రజిత్ప్రభృతయః కామక్రోధలోభమోహమదమాత్సర్యదంభాదయః - తాదృశలంకానిరుద్ధసీతాసదృశశ్చేతనః - తస్య భగవత్ జ్ఞా
నోపదేష్టా ఆచార్యతుల్యో మారుతిః - తాదృశాచార్యలక్షణమనేన శ్లోకేన సూచ్యతే - పక్షీ - పక్షిశబ్దేన గమనసాధనత్వాత్ జ్ఞానకర్మణీ ఉచ్యేతే తదుక్తం - ఉభాభ్యా
మేవ పక్షాభ్యాం యథా ఖే పక్షిణాం గతిః । తథైవ జ్ఞానకర్మభ్యాం నియతా పరమా గతిరితి ॥ జ్ఞానకర్మణోరంగాంగిభావేనాత్ర సముచ్చయో వివక్షితః - బ్రాహ్మణా
వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనేతి శ్రుతేః । అనేనాచార్యశబ్దనిర్వచనముక్తం - ఆచినోతి హి శాస్త్రార్థానాచారే స్థాపయత్యపి। స్వయమాచరతే యస్మా
త్తస్మాదాచార్య ఉచ్యత ఇతి ॥ శాఖాశబ్దేన వేదశాఖా ఉచ్యంతే - నిలయశబ్దేన తదేకపరత్వం - త్యాగే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్ - తదుక్తం శిక్షాయాం - అధీత్యాపి యో వే
దం విముంచతి స నరాధమః । భ్రూణహా స తు విజ్ఞేయో వియోనిమధిగచ్ఛతీతి ॥ కించ. నిలయ ఇత్యనేన తదర్థవిషయకశ్రవణమననిదిధ్యాసనరూపతదనుష్ఠానాన్యుచ్యం
తే - అనేనాచార్యలక్షణముక్తం - తథాహుః - ఆచార్యో వేదసంపన్నో విష్ణుభక్తో విమత్సరః । మంత్రజ్ఞో మంత్రభక్తశ్చ సదా మంత్రాశ్రయశ్శుచిః ॥ గురుభక్తిసమా
యుక్తః పురాణజ్ఞో విశేషతః । ఏవం లక్షణసంపన్నో గురురిత్యభిధీయత ఇతి॥ ప్రహృష్టః సదా సంతుష్టహృదయః - అనేన సర్వదా సేవనీయత్వముక్తం - తథోక్తం ఆహ్లాద
శీతనేత్రాంబుః పులకీకృతగాత్రవాన్ । సదా పరగుణావిష్టో ద్రష్టవ్యస్సర్వదేహిభిరితి॥ పునః పునశ్చోత్తమసాంత్వవాదీ - ఉత్తమః - ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మే
త్యుదాహృత ఇత్యుక్తః పరమాత్మా - తద్విషయం సాంత్వం శిష్యేభ్యో వదతీత్యుత్తమసాంత్వవాదీ - త్వం మే హం కుత స్తత్తదపి కుతః ఇదం వేదమూలప్రమాణాదేతచ్చా
నాదిసిద్ధాదనుభవవిభవాత్తర్హి సాక్రోశ ఏవ । క్వాక్రోశః కస్య గీతాదిషు మమ విదితః కోఽత్ర సాక్షీ సుధీస్స్యాద్ధంత త్వత్పక్షపాతీ స ఇతి నృకలహే మృగ్యమధ్యస్థ
వత్త్వమిత్యుక్తరీత్యా భగవతి మనుష్యాణాం కలహే - యమో వైవస్వతో రాజా యస్తవైష హృది స్థితః । తేన చేదవివాదస్తే మా గంగాం మా కురూన్ గమ ఇతి సాంత్వ
వాదశీల ఇత్యర్థః - పునః పునరిత్యనేన కర్షకః కదాచిన్నఫలితమిత్యేతావతా యథా కృషిం న పరిత్యజతి పునః పునస్తత్రైవ ప్రవర్తతే - తదాచార్యోఽపి కదాచిత్ స్వవచ
నాశ్రవణేఽపి న నివర్తత ఇత్యుక్తం. అనేనాచార్యస్య భగవతోఽప్యతిశయ ఉక్తః - స హి పార్థాయ గీతాముపదిశ్య పునరాశ్వమేధికే తేన పూర్వోక్తమర్థం విస్మృత్య పునః

యతి రాఘవం పురతః స్థితమ్॥ ౫౦॥ పక్షీ చ శాఖానిలయం ప్రవిష్టః పునః పునశ్చోత్తమసాంత్వవాదీ। సుస్వాగతాం వాచముదీరయానః పునః పునశ్చోద

శ్చోదయతీవ - శోభనమాగతం ప్రత్యుద్గచ్ఛేతి సీతాం పునః పునః ప్రేరయతీవేత్యర్థః ॥ ౫౧ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికా

పృష్టేనాహంవక్ష్యామీత్యుక్తవాన్- నూనమశ్రద్ధధానో౽సిదుర్మేధాశ్చాసిపాండవేత్యాదినా - కించసుస్వాగతాంవాచముదీరయానఃసుష్ఠుసంప్రదాయావి చ్ఛేదో౽యథాతథాచార్యపరంపరయాస్వస్మైఆగతాంవాచంఅష్టాక్షరాదిమంత్రరాజరూపాంనిర్హేతుకైకదయయాసముదీరయన్ - ఆచార్యాణామసావసా విత్యాభగవత్త ఇతిగురుపరంపరాయాఅనుసంధేయత్వమనేనసూచితం-పునఃపునశ్శోచదయతీవ-ఉక్తార్థస్యానుష్ఠానాయచోదనాందర్శయతి - అన్యథాహ్యుపదేశో౽ప్య నర్థకఏవస్యాత్ -అతఏవాహురాచార్యాఃక్షాలిత్యైశాసితారమితి । హృష్టఃఏతేనశిష్యశిక్షణంస్వప్రయోజనమాచార్యస్యేత్యుక్తం॥తనిశ్లోకి॥౫౧॥ ఇతిశ్రీగోవిం దరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే సప్తవింశస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

సారాక్షసేంద్రస్యేత్యాది॥౧॥౨॥సత్యమితి॥ యత్రయేనకించిజ్జీవామికుత్సితంజీవామి॥౪॥నన్వాత్మహననేమహాన్దోషస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ-నైవేతి॥ దోషందో షః-ఆర్షంనపుంసకం-అత్రఆత్మహననే-కథమదోషఇత్యాశంక్యరావణకృతాన్మరణాదాత్మనైవమరణంశ్రేయఇత్యాహ-వధ్యేతి- అప్రియదర్శనస్యఅస్యరావణ స్య-దుర్మరణత్వావిశేషే౽పిదుష్టరాక్షసేనమరణమతికష్టమితిభావః- తర్హితదనుప్రవేశేనాత్మారక్ష్యతాం- సర్వతఃఆత్మానంగోపాయేదితిశ్రుతేరిత్యాశంక్యా హ-భావమితి-అస్యఅస్మిన్రావణే-భావంహృదయం-అనుప్రదాతుంనాలంనశక్తా-రామస్వత్వాదస్యనహ్యన్యస్యస్వమన్యోన్యస్మైదాతుమర్హతీతిభావః- అనర్హా శ్చాయంభావో౽న్యప్రదానస్యేత్యముమర్థందృష్టాంతముఖేనాహ-ద్విజఇతి-మంత్రంవేదం-అద్విజాయశూద్రాయ॥౫॥నూనమితి॥అనాగచ్ఛతి-మాసద్వయాదర్వా గితిశేషఃగర్భస్థజంతో॥నిరుద్ధనిర్గమస్యగర్భస్థజంతోఃశల్యకృంతఃనాపితః॥౬॥దుఃఖమితి॥చిరాయదుఃఖితాయాః - మమద్వౌమాసౌవధస్యావధిభూతౌఅధిగమిష్య తః-ఇదందుఃఖంబత-కస్యదుఃఖమివ-రాజాపరాధాత్ బద్ధస్యతథానిశాంతేవధ్యస్యతస్కరస్యేవదుఃఖం-యథేతిపాఠేఇవశబ్దో౽వాక్యాలంకారే॥౭॥ హారామేతి॥ యతీవహృష్టః॥౫౧॥ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే-సప్తవింశస్సర్గః.***

సారాక్షసేంద్రస్యవచోనిశమ్యతద్రావణస్యాప్రియమప్రియార్తా ।సీతావితత్రాసయథావనాంతేసింహాభిపన్నాగజరాజకన్యా ॥౧॥సా రాక్షసీమధ్యగతాచభీరుర్వాగ్భిర్భృశంరావణతర్జితాచ ।కాంతారమధ్యేవిజనేవిసృష్టాబాలేవకన్యావిలలాపసీతా ॥౨॥సత్యంబతేదంప్రవదంతి లోకేనాకాలమృత్యుర్భవతీతిసంతః ।యత్రాహమేవంపరిభర్త్స్యమానాజీవామికించిత్ క్షణమప్యపుణ్యా॥౩॥ సుఖాద్విహీనంబహుదుఃఖపూర్ణ మిదంతునూనంహృదయంస్థిరంమే।విశీర్యతేయన్నసహస్రధాద్యవజ్రాహతంశృంగమివాచలస్య॥౪॥నైవాస్తిదోషంమమనూనమత్రవధ్యాహమ స్యాప్రియదర్శనస్యభావంనచాస్యాహమనుప్రదాతుమలంద్విజోమంత్రమివాద్విజాయ॥౫॥నూనంమమాంగాన్యచిరాదనార్యశ్శస్త్రైశ్శితైశ్ఛేత్స్య తిరాక్షసేంద్రః । తస్మిన్ననాగచ్ఛతిలోకనాథేగర్భస్థజంతోరివశల్యకృంతః॥౬॥ దుఃఖంబతేదంమమదుఃఖితాయామాసౌచిరాయాధిగమిష్యతో ద్వౌ । బద్ధస్యవధ్యస్యతథానిశాంతేరాజాపరాధాదివతస్కరస్య॥౭॥హారామహాలక్ష్మణహాసుమిత్రేహారామమాతస్సహమేజనన్యా। ఏషావిపద్యా

ఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - సప్తవింశస్సర్గః. *

౧॥౨॥విసృష్టాబాలాకన్యేవమహాదుర్భిక్షక్షోభవశాత్ బాలకన్యాయాఃపరిత్యాగః॥౨॥సత్యమితి॥యత్రయతః॥౩॥౪॥ఆత్మహననేదోషస్స్యాదిత్యతఆహ॥ నైవేతి॥ అత్రఆత్మహననేదోషందోషఃనాస్తియతఃవధ్యాహమితి॥ఆత్మహననాభావే౽పిమమరావణకర్తృకదుర్మరణస్యదుర్వారత్వాత్ దోషో౽భావో౽కీర్తిరితిభావః నను దుర్మర ణాభావాయరావణానుకూలత్వంప్రాప్యతామతఆహ॥భావమితి॥భావంచిత్తంమంత్రంవేదం-అద్విజాయశూద్రాయ॥౫॥స్త్రీణాంవ్యభిచారాన్మరణమేవవరంక లాకీర్తికరజనాపవాదాదీనామభావాదితిభావః-తథాస్యాత్మఘాతదోషస్యాతిదోషత్వాత్సాహసమయుక్తమిత్యాశంక్య-సత్యంపిచిత్రవధాద్బిభేమీత్యాశయేనా హ॥నూనమితి॥ లోకనాథేరామేఅనాగచ్ఛతిసతి-మాసద్వయాదర్వాగితిశేషః-గర్భస్థజంతోఃమృతస్యేతిశేషః-అంగానిశల్యకృంతఃనాపితఇవ- రాక్షసేంద్రఃమమ జీవంత్యాఏవాంగానిఛేత్స్యతీతిసంబంధః॥౬॥దుఃఖమితి॥ చిరాయదుఃఖితాయామమ-ఇదమేవదుఃఖంయద్ద్వౌమాసావవధిభూతౌతావప్యాగమిష్యతః-బతేతి-రా జాపరాధాద్బద్ధస్యనిశాంతేప్రాతఃకాలేవధ్యస్యతస్కరస్యయథాయాదృక్ దుఃఖం-తాదృఙ్మమాగతమిత్యర్థః॥౭॥హారామేతి॥ మూఢవాతామూఢో౽వాత్యారూ

మాఘో వాత్యారూపో వాతోయస్యాస్సామాఘవాతా - వాత్యాహతేత్యర్థః - మాఘస్తంద్రితవాత్యయోరితివిశ్వః ॥ ౮ ॥ తరస్వినావితి ॥ మృగస్యరూపంధారయతా - సత్త్వేనజంతునా - మమకారణాత్ మన్నిమిత్తంవిశస్తాహింసితౌ ద్వౌసింహర్షభావివ-ద్వౌసింహౌవివద్వౌవృషభావివేత్యర్థః - వైద్యుతేనఅశనినా ॥ ౯ ॥ నూనమితి॥లులుభేప్రలోభయామాస-యత్రయస్మిన్ కాలే-విససర్జేతిసృజేర్లిట్యుత్తమపురుషైకవచనం-రామానుజంలక్ష్మణపూర్వజంచపరస్పరస్యసదృశావిత్యుక్తపరస్పరసాదృశ్యాత్ బాల్యాత్ ప్రభృతిసుస్నిగ్ధతయాచపరస్పరనిరూపకభూతౌ॥౧౦॥౧౧॥అనన్యదైవత్వమితి॥ అనన్యదైవత్వం- ఆశ్రయణీయాదేవతాన్యాస్తీసారతఃవ్యతీతిబుద్ధిర్మేనాస్తి- నారాయణముపాగమదిత్యత్రాప్యప్రాధాన్యేనసహపత్న్యేతిహ్యుక్తం- నారాయణమారాధయతోరామస్యపరిచారికాస్మీత్యర్థః- ఇయంతుమాచ - రావణపరుషాతురాణీరాక్షసీనాంతర్జనభర్త్సనాదీనిరామమధురాలాపశ్రవణకుతూహలేనహ్యాహంతూంతవతీ - భూమౌచశయ్యా-తవాంకేసముపావిశమిత్యేవంవిధభోగఃకదాచిదపికింనసేత్స్యతీత్యాశయాహివ యాభూమౌశయనంక్రియతేనియమశ్చధర్మే-రక్షకత్వధర్మోఽపితస్మిన్నేవేతిమనీషయాహిమయాస్థితం-సత్యాంకుమిఽదశగ్రీవభస్మభస్మాహంతేజసేత్యుక్తిరపితంద్దృష్ట్వైవ-పతివ్రతాత్వం - ఏతద్వ్రతంమమేత్యుక్తంవ్రతంవినామమకించిద్వ్రతంనాస్తీత్యర్థః-పత్యుర్వ్రతమేవవ్రతంయస్యాస్సాపతివ్రతా-తస్యాభావఃపతివ్రతాత్వం-విఫలంమమేదం-అమోఘమపిమోఘమాసీత్ - కస్యేవేతిచేత్తత్రాహ కృతంకృతఘ్నేష్వివమానుషాణాం.ఆత్మానంమానుషంమన్యఇత్యుక్తరీత్యామానుషత్వంరామస్యాప్యస్తి - అతస్తదితరమానుషాణాంమధ్యేకృతఘ్నేషుకృతంకార్యమివ-అస్యకింమూలమితిచేత్ -మమేదం-తస్మిన్నకాచిన్న్యూనతా-మమైవదుష్కృతమత్రహేతుః॥తనిశ్లోకి॥౧౨॥౧౩॥ పితురితి॥ పితుర్నిదేశంఅజ్ఞాం-నియమేనఅవిచ్ఛేదేనకృత్వా-చరితవ్రతఃచరితవన్యవృత్తివ్రతః-వనాన్నివృత్తశ్చసన్-స్త్రీభిస్తుమత్తోపివిలక్షణాభిఃస్త్రీభిః-త్వంరంస్యసే-వీతభయఃగతవనవాసభయః-కృతార్థఃనిష్పన్నసర్వపురుషార్థః-మద్వినాశేనపునర్బహ్వీర్భార్యారంస్యసఇతిభావః॥౧౪॥అహంత్వితి॥ త్వయిజాతకామా - అతఏవత్వయినిబద్ధభావానిబద్ధహృదయా-వినాశాయత్వయినిబద్ధభావేతిదుఃఖాతిరేకోక్తిః- తపఃఅనశనం- వ్రతంనియమం-అల్పభాగ్యాజన్మాంతరసుకృతరహితా- ఇదానీమనుష్ఠితానాంతపోవ్రతాదీనాంజన్మాంతరఫలదత్వేనమోఘత్వోక్తిః-అతఏవాల్పభాగ్యేత్యుక్తం॥౧౫॥ సాజీవితమితి ॥ వేశ్మనిరాక్షసస్య-ఏవంసమ్యఙ్మరణకారీక్రూరస్యాస్యగృహేకథంలభ్యతఇతిభావః॥౧౬॥ఇతీవేత్యాది ॥ శోకేతి॥ వేణ్యుద్గ్రథనం వేణీబంధనం-యమస్యమూలంయమస్యసమీపం-అత్రేతికరణంబోధ్యం - ఇతిచింత్యనగోత్తమంశింశుపామాససాద-శింశుపాంతాముపాగమదితిపూర్వముక్తం- తస్యసామీప్యేనగమనమద్యోచ్యతే-పుష్పితంశుభసూచనం-యద్వాపుష్పితమాస

మ్యహమల్పభాగ్యామహార్ణవేనౌరివమాఘవాతా॥౮॥తరస్వినౌధారయతామృగస్యసత్త్వేనరూపంమనుజేంద్రపుత్రౌ। నూనంవిశస్తౌమమకారణాత్తౌసింహర్షభౌద్వావివవైద్యుతేన॥౯॥ నూనంసకాలోమృగరూపధారీమామల్పభాగ్యాంలులుభేతదానీమ్ । యత్రార్యపుత్రంవిససర్జమూఢారామానుజంలక్ష్మణపూర్వజంచ ॥ ౧౦ ॥ హారామసత్యవ్రతదీర్ఘబాహోహాపూర్ణచంద్రప్రతిమానవక్త్ర।హాజీవలోకస్యహితఃప్రియశ్చవధ్యాంనమాంవేత్సిహిరాక్షసానామ్ ॥౧౧॥ అనన్యదైవత్వమియంక్షమాచభూమౌచశయ్యానియమశ్చధర్మే । పతివ్రతాత్వంవిఫలంమమేదంకృతంకృతఘ్నేష్వివమానుషాణామ్॥౧౨॥మోఘోహిధర్మశ్చరితోమయాయంతథైకపత్నీత్వమిదంనిరర్థమ్ । యాత్వాంనపశ్యామికృశావివర్ణాహీనాత్వయాసంగమనేనిరాశా॥౧౩॥పితుర్నిదేశంనియమేనకృత్వావనాన్నివృత్తశ్చరితవ్రతశ్చ।స్త్రీభిస్తుమన్యేవిపులేక్షణాభిస్త్వంరంస్యసేవీతభయఃకృతార్థః॥౧౪॥అహంతురామత్వయిజాతకామాచిరంవినాశాయనిబద్ధభావా।మోఘంచరిత్వాథతపోవ్రతంచత్యక్ష్యామిధిగ్జీవితమల్పభాగ్యా॥౧౫॥సాజీవితంక్షిప్రమహంత్యజేయంవిషేణశస్త్రేణశితేనవాపి।విషస్యదాతానహిమేస్తికశ్చిచ్ఛస్త్రస్యవావేశ్మనిరాక్షసస్య॥౧౬॥ఇతీవదే

హ్యవాతోయస్యాస్సాతథా॥౮॥తరస్వినావితి॥ మృగస్యమాయామృగస్యరూపంధారయతాసత్త్వేనజంతునావైద్యుతేనవిద్యుదగ్నినా॥౯॥నూనమితి ॥ మృగరూపధారీకాలఃకర్తా-లులుభేలోభయామాస-యత్రయస్మిన్కాలేవిససర్జవ్యసృజం॥౧౦॥౧౧॥అనన్యదైవత్వమితి॥అనన్యదైవత్వంపత్యేకదేవతాత్వం - కృతముపకృతం॥౧౨॥శోకేతి॥శోకాభితప్తేత్యాదిసార్ధశ్లోకమేకంవాక్యం॥శోకాభితప్తాసీతాబహుధాపిచింత్య-వేణ్యుద్గ్రథనం వేణీంగృహీత్వావేణ్యుద్గ్రథనేన ఉద్గ్రథ్యఉద్బంధనం

పాద-అగ్ని ప్రవేశంకుర్వంతీ వేత్యర్థః॥౧౮॥ఉపస్థితేత్యర్థమేకంవాక్యం॥ నగస్యశాఖాంగృహీత్వా ఉపస్థితా॥౧౯॥ తస్యాస్త్విత్వితి॥స్వంచకులంవిచింతయంత్యా ఇత్యనేనదుర్మరణాత్ భీతత్వంవ్యజ్యతే-శోకానిమిత్తాని-శుభసూచకానీత్యర్థః-ధైర్యార్జితానిఆర్జితధైర్యాణి-ధైర్యకరాణీత్యర్థః - లోకేప్రవరాణి-లోకేప్రసిద్ధానీత్యర్థః-ప్రవరంహిప్రసిద్ధంభవతి-ప్రా దుర్బభూవురిత్యన్వయః-పురాపిసిద్ధాన్యుపలక్షితానిపూర్వమపిఫలవ్యాప్తత్వేనదృష్టాని- తాన్యుత్తరసర్గేవివరిష్యతి ౨౦ ॥ ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే అష్టావింశస్సర్గః.********************

తథాగతామిత్యాది ॥ తథాగతాం-రహస్యంచప్రకాశంచేత్యుక్తరీత్యాసర్వంయథావత్సాక్షాత్కృతవతోమునేరపితథాశబ్దప్రయోగాదిత్థమితిపరిచ్ఛిద్యవక్తుమశక్యదుఃఖాం-తాంధర్మస్వరూపాతిరిక్తయత్కించిదతిశయరహితాం-వ్యథితాం-ఆశంసాయాంభూతవచ్చేతినిష్ఠా- తథాచపూర్వోక్తంసర్వంధర్మస్వరూపమాత్రం - ఇతఃపరమేవవ్యసనానిభవిష్యంతీతిమన్యమానాం-సమాద్వాదశత్రాహంరాఘవస్యనివేశనే। భుంజానామానుషాన్భోగాన్సర్వకామసమృద్ధినీత్యుక్తం భోగజాతంసర్వమకించిత్కరమాసీత్ -దుఃఖమేవనిరూపకమాసీత్ -అనిందితాంరామవిరహేయథాస్థాతవ్యంతథాస్థితాం - ఏవమనవస్థానేనిందితైవభవతి - వ్యపేతహర్షాం-హర్షఃపూర్వమస్యాంవసిత్వాగతఇతినజ్ఞాతామిత్యర్థః-వ్యపాభ్యాముపసర్గాభ్యాంతదాప్రతీయతే - పరిదీనమానసాంహర్షసమాగతేప్యాశ్రయరహితాం-పరీత్యనేనతథావగమ్యతే-శుభాంగుణాధికవిషయవిరహకృతవికృతిత్వేనతద్దశాయామేవసీరాజనాకర్తవ్యేత్యేవంస్థితాం.నిమిత్తానిశుభానిభేజిరేనిమిత్తానితద్విషయేశుభానిసూచయిత్వాస్వసత్తాంలేభిరే-నరంశ్రియాజుష్టమివోపజీవినఃఅర్థినోహిలక్ష్మీకటాక్షవద్విషయేకించిత్కృత్యస్వప్రయోజనంలభంతే-ఇమానితుసాక్షాల్లక్ష్మీవిషయేకించిత్కృత్యనిమిత్తస్వామిత్వంలేభిరఇత్యర్థః॥తనిశ్లోకి॥ ౧ ॥ శుభనిమిత్తాన్యేవాహ.తస్యాఇత్యాదినా॥అరాళంవక్రం-కృష్ణవిశాలశుక్లంమధ్యేకనీనికాయాంకృష్ణంసర్వతోవిశాలంశుభ్రంచ-అభితామ్రం అభితస్తామ్రం-ప్రాంతరక్తమిత్యర్థః- ప్రాంతరక్తైచనేత్రేఇతిపద్మినీలక్షణాత్ ॥ ౨ ॥ ౩॥గజేంద్రేతి ॥ తయోఃసులక్షణవత్తయాప్రసిద్ధయోః-ఊరుఃవామఇత్యనుషజ్యతే-సుజాతఃసుందరః ॥ ౪ ॥ శుభమితి ॥ శిఖరాగ్రదత్యాఃవృత్తాగ్రదంతయుక్తాయాః॥ని॥శిఖరంనిస్తులంవృత్తమిత్యుత్పలమాలా । శిఖరందాడిమఫలబీజమిత్యన్యేనైఘంటుకాః-యద్వాశిఖరాకారాగ్రదంతాయాః- అగ్రాంతశుద్ధశుభ్రవృష

వీబహుధావిలప్యసర్వాత్మనారామమనుస్మరంతీ।ప్రవేపమానాపరిశుష్కవక్త్రానగోత్తమంపుష్పితమాససాద॥౧౭॥శోకాభితప్తాబహుధావిచింత్యసీతాథవేణ్యుద్గ్రథనంగృహీత్వా।ఉద్బధ్యవేణ్యుద్గ్రథనేనశీఘ్రమహంగమిష్యామియమస్యమూలమ్॥౧౮॥ఉపస్థితాసామృదుసర్వగాత్రీశాఖాంగృహీత్వాథనగస్యతస్య॥౧౯॥తస్యాస్తురామంప్రవిచింతయంత్యారామానుజంస్వంచకులంశుభాంగ్యాః॥శోకానిమిత్తానితథాబహూనిధైర్యార్జితానిప్రవరాణిలోకే।ప్రాదుర్నిమిత్తానితదాబభూవుఃపురాపిసిద్ధాన్యుపలక్షితాని॥౨౦॥ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే-అష్టావింశస్సర్గః- *****

తథాగతాంతాంవ్యథితామనిందితాంవ్యపేతహర్షాంపరిదీనమానసామ్।శుభాంనిమిత్తానిశుభానిభేజిరేనరంశ్రియాజుష్టమివోపజీవినః॥ ౧॥తస్యాశ్శుభంవామమరాళపక్ష్మరాజీవృతంశుక్లవిశాలకృష్ణమ్।ప్రాస్పందతైకంనయనంసుకేశ్యామీనాహతంపద్మమివాభితామ్రమ్॥౨॥భుజశ్చచార్వంచితపీనవృత్తఃపరార్ధ్యకాలాగరుచందనార్హః।అనుత్తమేనాధ్యుషితఃప్రియేణచిరేణవామస్సమవేపతాశు॥౩॥గజేంద్రహస్తప్రతిమశ్చపీనస్తయోర్ద్వయోస్సంహతయోస్సుజాతః।ప్రస్పందమానఃపునరూరురస్యారామంపురస్తాత్ స్థితమాచచక్షే॥౪॥ శుభంపునర్హేమసమానవర్ణ

కృత్వా-యమస్యమూలంగమిష్యామీతి-నగస్యశాఖాంగృహీత్వాఉపస్థితాఅవస్థితేతిసంబంధః॥౧౯॥తస్యాఇతిసార్ధశ్లోకమేకంవాక్యం॥ శోకానిమిత్తానిశుభసూచకానీత్యర్థః-ధైర్యార్జితానిధైర్యసంపాదకానీత్యర్థః-పురాపిసిద్ధాన్యుపలక్షితానిపూర్వమపిలబ్ధసంవాదత్వేనదృష్టాని॥ ౨౦ ॥ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం- శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం- అష్టావింశస్సర్గః *************** ***************************

తి॥తథేతిఉపసేవినఃసేవకాఃతఇవ॥౧॥తస్యాఇతి॥అరాళానాంవక్రాణాంపక్ష్మణాంఅక్షిరోమ్ణాంరాజ్యాపఙ్క్త్యావృతం॥పక్ష్మాక్షిలోమ్నికింజల్కఇత్యమరః - వక్రం కృష్ణవిశాలశుక్లంమధ్యేకృష్ణంసర్వతోవిశాలంశుక్లంచఅభితస్తామ్రంఅభితామ్రం,ప్రాంతరక్తమిత్యర్థః॥౩॥గజేంద్రేతి॥ద్వయోర్మధ్యేఊరుః- వామఇత్యను

వరాహేభ్యశ్చేతిదంతస్యదగ్రాదేశః వాసః వస్త్రం-పరిస్రంసతపర్యస్రంసత-అడభావఆర్షః ఊరుకంపాదితిభావః - స్థితాయాఃత్రిష్వంత్యాఇతివస్త్రస్రంసనానుగుణావస్థోక్తిః-యద్వా వాసస్స్రంసనంకాంతాగమనసూచకమితిభావః-శిఖరదంత త్వేసాముద్రికం- స్నిగ్ధాస్సమానురూపాస్స్యుఃపఙ్క్త్యశ్శిఖరిణశ్శ్లక్ష్ణాః దంతాభవంతియాసాంతాసాంపాదేజగత్సర్వమితి ॥ యాసాంశిఖరిణోదంతా దీర్ఘంజీవంతితాఃస్త్రియఇతిచ॥౫॥ఏతైదితి॥అపరైఃపూర్వోక్తశకునైః-సంబోధితా సద్యఃకాంతాగమవార్తాభవిష్యతీతిబోధితా - వాతాతపక్లాంతంసమ్యగ్వాతాతపసంశోషితం-ప్రణష్టంభూమావదర్శనంగతం- యద్వా ప్రణష్టంప్రకర్షేణకృశీభూతం-బీజంవర్షేణేవప్రతిసంజహర్ష-బీజస్యప్రహర్షోనామఅంకురాదిభావేనస్థూలీభూయబహిర్నిర్గమః॥౬॥ తస్యాఇతి॥ స్వక్షిభ్రుశోభనాక్షిభ్రూయుక్తం- కేశాఃఅంతేయస్యతత్కేశాంతం.ఉపరిభాగప్రకీర్ణాళకమిత్యర్థః-సితశుక్లదంష్ట్రంఅత్యంతశుక్లదంతం-ఏకార్థశబ్దద్వయప్రయోగోతిశయజ్ఞాపనాయ-యథాముగ్ధమనోజ్ఞఇతి-నీరంధ్రత్వేనసంసక్తశుక్లదంష్ట్రమితివార్థః షిఞ్ బంధనఇత్యస్మాద్ధాతోర్నిష్ఠా॥౭॥సేతి॥వ్యపనీతతంద్రీనిరస్తజాడ్యా-హర్షవివృద్ధసత్వాహర్షవికసితచిత్తాశుక్లేశుక్లపక్షే॥౮॥ ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణేశృంగారతిలకాఖ్యానేసుందరకాండవ్యాఖ్యానేఏకోనత్రింశస్సర్గః

హనుమానపీత్యాది ॥ విక్రాంతఃపరాక్రమశాలీ-సీతాయాస్త్రిజటాయాశ్చ-సర్వంసర్వవృత్తాంతం-తర్జనంతర్జనవచనం॥౧॥ అవేక్షమాణఇతి ॥ చింతాంచింతయామాసచింతాంచకార॥౨॥యామితి॥సర్వవానరాభిలషితోర్థోమయైకేనలబ్ధఇతివిస్మితవాన్॥౩॥చారేణేతి ॥ ఇదంవక్ష్యమాణం-తావత్ కార్యస్యశేష ఇత్యన్వయః॥౪॥౫॥ యుక్తమితి ॥ సమాశ్వాసయితుంయుక్తంన్యాయ్యం॥౬॥అహమితి॥ఆశ్వాసయామివర్తమానసామీప్యేవర్తమానవద్వేతిలట్॥౭॥౮॥ దోషవత్త్వమపపాదయి

మిహవద్రజోధ్వస్తమివామలాంశుకైః। వాసస్థితాయాశ్శిఖరాగ్రదత్యాఃకించిత్పరిస్రంసతచారుగాత్ర్యాః॥ ౫ ॥ ఏతైర్నిమిత్తైరపరైశ్చసుభ్రూస్సంబోధితా ప్రాగపిసాధుసిద్ధైః।వాతాతపక్లాంతమివప్రణష్టంవర్షేణబీజంప్రతిసంజహర్ష॥౬॥తస్యాఃపునర్బింబఫలాధరోష్ఠంస్వక్షిభ్రుకేశాంతమరాళపక్ష్మ।వక్త్రంబభాసేసితశుక్లదంష్ట్రంరాహోర్ముఖాచ్చంద్రఇవప్రముక్తః॥౭॥ సావీతశోకావ్యపనీతతంద్రీశాంతజ్వరాహర్షవివృద్ధసత్వా।అశోభతార్యావదనేనశుక్లేశీతాంశునారాత్రిరివోదితేన॥౮॥ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే- ఏకోనత్రింశస్సర్గః **************

హనుమానపివిక్రాంతస్సర్వంశుశ్రావతత్వతః।సీతాయాస్త్రిజటాయాశ్చరాక్షసీనాంచతర్జనమ్॥ ౧॥ అవేక్షమాణస్తాం దేవీం దేవతామివనందనే।తతోబహువిధాంచింతాంచింతయామాసవానరః॥౨॥ యాంకపీనాంసహస్రాణిసుబహూన్యయుతానిచ । దిక్షుసర్వాసుమార్గంతే సేయమాసాదితామయా॥౩॥చారేణతుసుయుక్తేనశత్రోశ్శక్తిమవేక్షతా।గూఢేనచరతాతావదవేక్షితమిదంమయా॥౪॥ రాక్షసానాంవిశేషశ్చపురీచేయమవేక్షితా। రాక్షసాధిపతేరస్యప్రభావోరావణస్యచ॥౫॥యుక్తంతస్యాప్రమేయస్యసర్వసత్వదయావతః। సమాశ్వాసయితుంభార్యాంపతిదర్శనకాంక్షిణీమ్॥౬॥అహమాశ్వాసయామ్యేనాంపూర్ణచంద్రనిభాననామ్।అదృష్టదుఃఖాందుఃఖార్తాందుఃఖస్యాంతమగచ్ఛతీమ్॥ ౭ ॥ యద్యప్యహమిమాందేవీంశోకోపహతచేతనామ్।అనాశ్వాస్యగమిష్యామిదోషవద్గమనంభవేత్ ॥౮॥ గతేహిమయితత్రేయంరాజపుత్రీయశస్వినీ। పరిత్రాణమవిందంతీజానకీజీవితంత్యజేత్ ॥౯॥మయాచసమహాబాహుఃపూర్ణచంద్రనిభాననః। సమాశ్వాసయితుంన్యాయ్యస్సీతాదర్శనలాలసః॥

వజ్యతే॥౪॥శుభమితి॥శిఖరాగ్రదంత్యాఃశిఖరాకారాగ్రదంతాయాః వాసఃపరిస్రంసతపర్యస్రంసత॥ ౫ ॥ తి ॥సాధుసిద్ధైఃసమ్యక్ సంబంధిభిఃసంవాదిభిరితిపాఠాంతరం॥౬॥తస్యాఇతి॥సితశుక్లదంష్ట్రంపంక్తిబద్ధధవళదంతమిత్యర్థః॥౭॥సేతి॥వ్యపనీతతంద్రీనిరస్తజాడ్యా-హర్షవివృద్ధసత్వాహర్షేణవికసితచిత్తాసాసీతావదనేనకర్త్రా-అశోభత-శుక్లేశుక్లపక్షే॥౮॥ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్వదీపకాఖ్యాయాం-సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - ఏకోనత్రింశస్సర్గః**************హనుమానితి॥విశ్రాంతఃవిగతవ్యాపారఃసీతాయాస్త్రిజటాయాశ్చసర్వంవృత్తాంతమితి శేషః॥౧॥అవేక్షమాణఇతి॥ చింతాంచింతయామాసచింతాంచకారేత్యర్థః॥౩॥చారేణేతి॥ఇదంవక్ష్యమాణం॥౪॥తి॥ రాక్షసానాంవిశేషస్తారతమ్యమైశ్వర్యాదికృతంఅస్యరావణస్యప్రభావశ్చావేక్షితః॥౫॥యుక్తమితి॥యుక్తంన్యాయ్యం॥౬॥అహమితి॥ఆశ్వాసయామిఆశ్వాసయిష్యామి॥౭॥తి॥దోషవత్కార్యహానిదోషవత్ ॥౮॥౯॥మయేతి ॥ సమాశ్వాసయితుంన్యా

తి-గతేహేతి॥౯॥మమేతి॥సమాశ్వాసయితుం న్యాయ్యాః-సీతాసందేశకథనే నేతి శేషః॥౧౦॥౧౨॥రామశ్చేతి॥ సీతా బ్రవీద్వచ ఇత్యత్రేతికరణం ద్రష్టవ్యం॥౧౩॥౧౪॥ యదిచేతి॥ భర్తారం సుగ్రీవం-వ్యర్థం అనాశ్వాస్య గమనే తదాగమనపర్యంతం దేవ్యాః ప్రాణానవస్థానాదితి భావః॥౧౫॥అంతరమితి॥రాక్షసీనాం అంతరం అవకాశం విచ్ఛేదం వా-రాక్షస్యసన్నిధానసమయమిత్యర్థః॥౧౬॥అహం త్వితి॥అతితనుః అతిసూక్ష్మతనుః సంస్కృతాం ప్రయోగసౌష్ఠవలక్షణసంస్కారయుక్తాం॥౧౭॥గీర్వాణభాషయా వ్యవహారే దోషమాహ-యదీతి॥౧౮॥అథ మానుషభాషయా వ్యవహర్తవ్యత్వం నిశ్చినోతి॥అవశ్యమితి॥అత్ర వాక్యస్య మానుషత్వం కోసలదేశపతిమనుష్యసంబంధిత్వం వివక్షితం తాదృగ్వాక్యస్యైవ దేవీపరిచితత్వాత్ ॥౧౯॥ఏవం మానుషభాషయా వ్యవహర్తవ్యత్వం నిశ్చిత్య సంప్రతి తయాపభాషయా నేనవా నరరూపేణ పురస్స్థిత్వాభిభాషణే దోషాన్ స్తీతి విచారయతి-సేయమితి॥౨౦॥తత ఇతి॥ జానమానాజానానా-మమాగమ ఆర్తః॥౨౧॥౨౩॥గృహ్యేతి॥ ప్రశాఖాః ఉపశాఖాః-విపరిధావంతం మామితి శేషః॥౨౪॥౨౫॥తత ఇతి॥ఉద్విగ్నకారిణః ఉద్వేగకారిణః॥౨౬॥సంరుద్ధ ఇతి ॥ తైః పరితః సంరుద్ధః అత ఏవ రక్షసాం బలం- విధమ

౧౦॥నిశాచరీణాం ప్రత్యక్షమనర్హం చాపి భాషణమ్।కథన్ను ఖలు కర్తవ్యమిదం కృచ్ఛ్రగతో హ్యహమ్॥౧౧॥అనేన రాత్రిశేషేణ యది నాశ్వాస్యతే మయా।సర్వథా నాస్తి సందేహః పరిత్యక్ష్యతి జీవితమ్॥౧౨॥రామశ్చ యది పృచ్ఛేన్మాం కిం మాం సీతా బ్రవీద్వచః । కిమహం తం ప్రతి బ్రూయామసంభాష్య సుమధ్యమామ్॥౧౩॥సీతాసందేశరహితం మామితస్త్వరయాగతమ్।నిర్దహేదపి కాకుత్స్థః క్రుద్ధస్తీవ్రేణ చక్షుషా॥౧౪॥ యది చోద్యోజయిష్యామి భర్తారం రామకారణాత్ ।వ్యర్థమాగమనం తస్య ససైన్యస్య భవిష్యతి॥౧౫॥అంతరం త్వహమాసాద్య రాక్షసీనామిహ స్థితః। శనైరాశ్వాసయిష్యామి సంతాపబహులామిమామ్॥౧౬॥అహం హ్యతితనుశ్చైవ వానరశ్చ విశేషతః । వాచం చోదాహరిష్యామి మానుషీమిహ సంస్కృతామ్॥౧౭॥యది వాచం ప్రదాస్యామి ద్విజాతిరివ సంస్కృతామ్ । రావణం మన్యమానా మాం సీతా భీతా భవిష్యతి* వానరస్య విశేషేణ కథం స్యాదభిభాషణమ్॥౧౮॥అవశ్యమేవ వక్తవ్యం మానుషం వాక్యమర్థవత్ *మయా సాంత్వయితుం శక్యా నాన్యథేయమనిందితా॥౧౯॥సేయమాలోక్య మే రూపం జానకీ భాషితం తథా*రక్షోభిస్త్రాసితా పూర్వం భూయస్త్రాసం గమిష్యతి॥౨౦॥తతో జాతపరిత్రాసా శబ్దం కుర్యాన్మనస్వినీ* జానమానా విశాలాక్షీ రావణం కామరూపిణమ్॥౨౧॥సీతయా చ కృతే శబ్దే సహసా రాక్షసీగణః*నానాప్రహరణో ఘోరస్సమేయాదంతకోపమః॥౨౨॥ తతో మాం సంపరిక్షిప్య సర్వతో వికృతాననాః * వధే చ గ్రహణే చైవ కుర్యుర్యత్నం యథాబలమ్ ॥ ౨౩॥ గృహ్య శాఖాః ప్రశాఖాశ్చ స్కంధాంశ్చోత్తమశాఖినామ్ * దృష్ట్వా విపరిధావంతం భవేయుర్భయశంకితాః॥౨౪॥మమ రూపం చ సంప్రేక్ష్య వనే విచరతో మహత్ * రాక్షస్యో భయవిత్రస్తా భవేయుర్వికృతాననాః॥౨౫॥తతః కుర్యుస్సమాహ్వానం రాక్షస్యో రక్షసామపి * రాక్షసేంద్రనియుక్తానాం రాక్షసేంద్రనివేశనే॥ ౨౬॥ తే శూలశక్తినిస్త్రింశవివిధాయుధపాణయః * ఆపతేయుర్విమర్దేఽస్మిన్ వేగేనోద్విగ్నకారిణః॥ ౨౭॥ సంరుద్ధస్తైస్తు పరితో విధమన్రక్షసాం బలమ్ ॥ శక్నుయాం

య్యాః సీతాసందేశకథనే నేతి శేషః॥౧౦॥తి॥సీతాసమాశ్వాసనం చ కష్టమిత్యాహ। నిశాచరీణామితి। తాసాం ప్రత్యక్షం సీతయా అభిభాషణమయుక్తం అయోగ్యం- అతః ఇదం కార్యం కథం కర్తవ్యమిత్యేవం కృచ్ఛ్రగతో హమస్మి॥౧౧॥తి॥కాలవిలంబశ్చ ఆశ్వాసనస్యాయుక్త ఇత్యాహ అనేనేతి॥౧౨॥రామశ్చేతి॥సీతా కిమబ్రవీదిత్యత్రేతికరణం ద్రష్టవ్యం॥౧౪॥యది చేతి॥భర్తారం సుగ్రీవముద్యోజయిష్యామి ఉద్యోగం కరిష్యామి తస్య సుగ్రీవస్యాగమనం వ్యర్థం-తదాగమనపర్యంతం దేవ్యాః ప్రాణానవస్థానాదితి భావః॥౧౫॥అంతరమితి॥అంతరమవకాశం తాసామనవధానసమయమిత్యర్థః॥౧౬॥అహమితి॥అతితనుః సూక్ష్మః- సంస్కృతాం గీర్వాణీం ॥౧౭॥గీర్వాణభాషయా వ్యవహారే దోషమాశంక్య మానుషభాషయైవ వ్యవహర్తవ్యమితి నిశ్చినోతి॥యది వాచమిత్యాదిశ్లోకద్వయేన॥౧౯॥. మానుషభాషయా సంభాషణేఽపి దోషాస్తీతి విచారయతి॥ సేయమితి॥రూపం వానరరూపం- భాషితం మనుష్యరూపేణ భాషితం చ॥౨౧॥తత ఇతి॥ జానమానా సామన్యా నాశబ్దం ఆర్తరవం కుర్యాత్ ॥ ౨౩॥ గృహ్యేతి॥ ప్రశాఖాః ఉపశాఖాః॥౨౫॥తత ఇతి॥ఉద్విగ్నకారిణః ఉద్వేగకారిణః॥౨౭॥ మామితి॥ మాం వా గృహ్ణీయుః మమ గ్రహణం భవేద్యది - ఇయం చ సీతా అగృహీ

ప్రహర్తా-అహం మహోదధేః పరం పారం ప్రాప్తుం న శక్నుయామిత్యన్వయః॥౨౮॥మామితి॥అగృహీతార్థా-అవిదితరామసందేశార్థా ॥౨౯॥౩౦॥ ఉద్దేశ ఇతి ॥ ఉద్దేశే ప్రదేశే నష్టమార్గే-అదృష్టమార్గే-ఉక్తవిశేషణే ఉద్దేశే వసతీత్యన్వయః॥౩౧॥విశస్తే వేతి॥సహాయ ఏవ సాహాయ్యః తం- కార్యసాధనే సీతాదర్శననివేదనలక్షణకార్యసాధనే॥౩౨॥విమృశన్నితి॥ యో లంఘయేత తం న పశ్యామీత్యన్వయః॥౩౩॥౩౪॥అసత్యానీతి॥అసత్యాని అనిశ్చితజయాపజయాని - క్లేశస్తు భూయాంసీతి భావః-తతో నైతన్మమ సమ్మతమిత్యాహ-సంశయ ఇతి-సంశయః సంశయితార్థః-స చ సంగ్రామః- అథాపి తథాకరణే స ఏవ కార్యహంతా బుద్ధిహీనో నిందాభాజనం చేత్యాశయేనాహ-కశ్చేతి-ప్రాజ్ఞః కః ససంశయం కార్యం-నిస్సంశయం నిర్విచారం-కుర్యాత్ ॥౩౫॥ ప్రాణత్యాగశ్చేతి॥ అనభిభాషణే రామసందేశానివేదనే-ఏష దోషః పూర్వోక్తః సీతాసంత్రాసాక్రోశతన్నిమిత్తరాక్షసాగమనాదిః-సీతాభిభాషణే వానరరూపేణ పురస్స్థిత్వాభిభాషణే॥౩౬॥ భూతాశ్చేతి॥ భూతాః ప్రాప్తాః నిష్పన్నా అర్థాః విక్లబం అవివేకినం-దూతమాసాద్య దేశకాలవిరోధితాః సంతః సూర్యోదయే తమో యథా వినశ్యతి తథా వినశ్యంతీతి సంబంధః॥౩౭॥ అర్థేతి ॥ అత్ర విక్లబం దూతమాసాద్యేత్యనుషజ్యతే-అర్థానర్థాంతరే కార్యాకార్యవిషయే నిశ్చితాపి స్వామినా సచివైస్సహ నిశ్చితాపి బుద్ధిః విక్లబం దూతమాసాద్య న శోభతే-అకించిత్కరా భవతీత్యర్థః-ఏతదేవోపపాదయతి-ఘాతయంతీతి॥౩౮॥ ప్రాగుక్తా దూతదోషాః స్వస్మిన్ యథా న స్యుస్తథా కర్తవ్యమిత్యాహ-న వినశ్యేదితి॥ కార్యం స్వామికార్యం-కథం కేన ప్రకారేణ- న వినశ్యేత్ వైక్లబ్యం బుద్ధిహీనతా మమ కథం న భవేత్ - సముద్రలంఘనం కథం న వృథా భవేత్ తథా కర్తవ్యమితి శేషః ॥౩౯॥కథమితి॥ అథ సీతేత్యధ్యాహార్యం-హనుమాన్ మే వాక్యం సీతా కథం కేన ప్రకారేణ శృణుయాత్ కథం నోద్విజేతేతి విచార్య-మతిమాన్ ప్రశస్తమతిః- మతింత

న్నతు సంప్రాప్తుం పరం పారం మహోదధేః॥౨౮॥ మాం వా గృహ్ణీయురాప్లుత్య బహవః శీఘ్రకారిణః * స్యాదియం చాగృహీతార్థా మమ చ గ్రహణం భవేత్ ॥౨౯॥హింసాభిరుచయో హింస్యురిమాం వా జనకాత్మజామ్ * విపన్నం స్యాత్తతః కార్యం రామసుగ్రీవయోరిదమ్॥౩౦॥ఉద్దేశే నష్టమార్గేఽస్మిన్ రాక్షసైః పరివారితే * సాగరేణ పరిక్షిప్తే గుప్తే వసతి జానకీ॥౩౧॥ విశస్తే వా గృహీతే వా రక్షోభిర్మయి సంయుగే * నాన్యం పశ్యామి రామస్య సాహాయ్యం కార్యసాధనే॥౩౨॥విమృశంశ్చ న పశ్యామి యో హతే మయి వానరః * శతయోజనవిస్తీర్ణం లంఘయేత మహోదధిమ్॥౩౩॥ కామం హంతుం సమర్థోఽస్మి సహస్రాణ్యపి రక్షసామ్ * న తు శక్ష్యామి సంప్రాప్తుం పరం పారం మహోదధేః॥౩౪॥ అసత్యాని చ యుద్ధాని సంశయో మే న రోచతే * కశ్చ నిస్సంశయం కార్యం కుర్యాత్ప్రాజ్ఞః ససంశయమ్॥౩౫॥ ప్రాణత్యాగశ్చ వైదేహ్యా భవేదనభిభాషణే * ఏష దోషో మహాన్ హి స్యాన్మమ సీతాభిభాషణే॥౩౬॥భూతాశ్చార్థా వినశ్యంతి దేశకాలవిరోధితాః * విక్లబం దూతమాసాద్య తమః సూర్యోదయే యథా॥౩౭॥ అర్థానర్థాంతరే బుద్ధిర్నిశ్చితాపి న శోభతే * ఘాతయంతి హి కార్యాణి దూతాః పండితమానినః॥౩౮॥ న వినశ్యేత్కథం కార్యం వైక్లబ్యం న కథం భవేత్ * లంఘనం చ సముద్రస్య కథం ను న వృథా భవేత్ ॥౩౯॥ కథం ను ఖలు వాక్యం మే శృణుయాన్నోద్విజేత వా * ఇతి సంచింత్య హనుమాంశ్చకా

తార్థా స్యాత్ -అవిదితరామవృత్తాంతా స్యాదితి సంబంధః॥౩౦॥ఉద్దేశ ఇతి॥ఉద్దేశే ప్రదేశే నష్టమార్గే అదృష్టమార్గే॥౩౧॥విశస్త ఇతి॥ కార్యసాధనే సీతాదర్శననివేదనరూపకార్యకరణే॥౩౩॥కామమితి॥ పారం ప్రాప్తుం న శక్ష్యామి-యుద్ధశ్రాంతత్వాదితి భావః॥౩౪॥అసత్యానీతి॥అనిశ్చితజయాపజయానీత్యర్థః-సంశయః సంశయితోఽర్థః-సంశయరూపకార్యకారీ మూఢ ఇత్యాశయేనాహ॥క ఇతి॥కః ప్రాజ్ఞః ససంశయం కార్యం-నిస్సంశయః నిర్వికారస్సన్ కుర్యాత్ ॥౩౫॥ ప్రాణేతి ॥పూర్వోక్తజయాపజయయోః సంశయరూపదోషః-అనభిభాషణే రామసందేశానివేదనే॥౩౬॥భూతా ఇతి॥భూతాశ్చార్థాః నిష్పన్నా అప్యర్థాః-విక్లబం అవివేకినం దూతమాసాద్య- దేశకాలవిరోధితాః సంతః విపద్యంతే నశ్యంతి-అయుక్తదేశాయుక్తకాలప్రయుక్తత్వాదితి భావః॥౩౭॥అర్థానర్థాంతర ఇతి॥ అర్థానర్థాంతరే కార్యాకార్యవిషయే-నిశ్చితాపి స్వామినా సచివైస్సహ నిశ్చితాపి బుద్ధిః-తత్ర విక్లబం దూతమాసాద్యేత్యనుషజ్యతే - న శోభతే అకించిత్కరా భవతీత్యర్థః * ఏతదేవోపపాదయతి హీతి ॥౩౮॥ ప్రాగుక్తా దూతదోషాః స్వస్మిన్ యథా న స్యుః-తథా కర్తవ్యమిత్యాహ॥ నేతి॥ కార్యం స్వామికార్యం- వైక్లబ్యం బుద్ధిహీనతా మమ కథం న భవేత్ -సముద్రస్య లంఘనం కథం ను వృథా న భవేత్ -తథా కర్తవ్యమితి శేషః॥౩౯॥కథమితి॥ శృణుయాత్ సీతేతి శేషః * ఇతీతి ॥ మతిం చకార సీతాసంభాషణోపా

శ్రోత్రాలోచితకర్తవ్యవిషయాం-చకారనిష్పాదయామాస॥౮౦౪॥రామమితి ॥ స్వబంధుం రామమనుకీర్తయన్-లక్షణహేత్వోరితి హేత్వర్థే శతృప్రత్యయః-నై
నాముద్వేజయిష్యామి-ఏనాం మద్రూపప్రదర్శనమంతరేణ రామస్యకీర్తనేనైవానుద్విగ్నాంకరిష్యామీత్యర్థః - తద్బంధుగతమానసాం సచాసౌ బంధుశ్చ తద్బంధుః
రామః తద్గతమానసాం॥౮౧౪॥౮౩౪॥ఇతీతి॥జగతిప తేరితిదీర్ఘాభావ ఆర్షః-జగాదేతి వక్ష్యమాణసర్గార్థసంగ్రహః॥౮౮౪॥ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామా
యణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే త్రింశస్సర్గః. ************** ఏవమిత్యాది॥చింతాం చింతయిత్వా చింతాం కృత్వా-కర్త
వ్యమర్థం నిశ్చిత్యేత్యర్థః-సంశ్రవే సమ్యక్ శ్రూయతే స్మిన్నితి సంశ్రవః సమీపం-సమీపే వ్యాజహార-యద్వా పార్శ్వే గేయే చ మధురమితి-సంశ్రవే శ్రవణే మధురం-జ్ఞా
నప్రసరణద్వారా ఇంద్రియేభ్యో నిస్సృత్య విషయాన్ గృహీత్వా తదనంతరం హి రసో జాయతే లోకే-అత్ర న తథా- యత్ర శబ్దసంసర్గో జాయతే తత్ర రసో జాయత ఇ
త్యతిశయోక్తిః-మధురం జ్ఞానమపి తద్ద్వారా రసజనకం-వాక్యం-పూర్వాపరనిరూపణం వినా స్వయం రసజనకం- వైదేహ్యాః వైదేహీనిమిత్తం-కులానురోధేన దేహే
నిస్స్పృహాయాః దేహమపి దత్వా రసావహత్వముచ్యతే ॥ ౧ ॥ రాజేత్యాది ॥ పితరణవిక్రమాదిజనితత్వేన కీర్తియశసోర్భేదోవగంతవ్యః పార్థివవ్యంజనైః రాజలక్ష
ణైః॥౫॥౭॥తస్యేతి॥ తస్య పితుర్వచనాద్వనం ప్రవ్రాజితః గతః స్వార్థే ణిచ్॥౮॥ తేనేతి॥ మృగయాం పరిధావతా మృగయాముద్దిశ్య పరిధావతా- అనేన లీలయా ఖరా
దివధస్సూచ్యతే॥౯॥జనస్థానేతి ॥ జనస్థానవధం జనస్థానరక్షోవధం-అమర్షేణాపహృతా అమర్షాపహృతా- మృగరూపేణ మృగసౌందర్యేణ ప్రశస్తమృగేణ వా ప్ర

రమతిమాన్మతిమ్॥౮౦౪॥రామమక్లిష్టకర్మాణం స్వబంధుమనుకీర్తయన్ * నైనాముద్వేజయిష్యామి తద్బంధుగతమానసామ్॥ ౮౧౪ ॥ఇక్ష్వాకూ
ణాం వరిష్ఠస్య రామస్య విదితాత్మనః * శుభాని ధర్మయుక్తాని వచనాని సమర్పయన్ । శ్రావయిష్యామి సర్వాణి మధురాం ప్రబ్రువన్గిరమ్ * శ్ర
ద్ధాస్యతి యథా హీయం తథా సర్వం సమాదధే॥౮౩౪॥ఇతి స బహువిధం మహానుభావో జగతిపతేః ప్రమదామవేక్షమాణః । మధురమవితథం జగాద వా
క్యం ద్రుమవిటపాంతరమాస్థితో హనూమాన్ ॥ ౮౮౪ ॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - త్రింశస్సర్గః *************************

ఏవం బహువిధాం చింతాం చింతయిత్వా మహాకపిః । సంశ్రవే మధురం వాక్యం వైదేహ్యా వ్యాజహార హ॥ ౧ ॥ రాజా దశరథో నామ రథకుంజరవా
జిమాన్ । పుణ్యశీలో మహాకీర్తిః ఋజురాసీన్మహాయశాః * రాజర్షీణాం గుణశ్రేష్ఠస్తపసా చర్షిభిస్సమః । చక్రవర్తికులే జాతః పురందరసమో
బలే * అహింసారతిరక్షుద్రో ఘృణీ సత్యపరాక్రమః । ముఖ్యశ్చేక్ష్వాకువంశస్య లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మివర్ధనః * పార్థివవ్యంజనైర్యుక్తః పృథుశ్రీః పా
ర్థివర్షభః । పృథివ్యాం చతురంతాయాం విశ్రుతస్సుఖదస్సుఖీ॥౫॥తస్య పుత్రః ప్రియో జ్యేష్ఠస్తారాధిపనిభాననః । రామో నామ విశేషజ్ఞః శ్రేష్ఠస్స
ర్వధనుష్మతామ్ * రక్షితా స్వస్య ధర్మస్య స్వజనస్య చ రక్షితా । రక్షితా జీవలోకస్య ధర్మస్య చ పరంతపః॥౭॥ తస్య సత్యాభిసంధస్య వృద్ధస్య వచ
నాత్పితుః । సభార్యస్సహ చ భ్రాత్రా వీరః ప్రవ్రాజితో వనమ్॥౮॥ తేన తత్ర మహారణ్యే మృగయాం పరిధావతా । రాక్షసా నిహతాశ్శూరా బహవః కా
రూపిణః॥౯॥జనస్థానవధం శ్రుత్వా హతౌ చ ఖరదూషణౌ । తతస్త్వమర్షాపహృతా జానకీ రావణేన తు * వంచయిత్వా వనే రామం మృగరూపేణ మాయ
యా॥౧౦౪॥సమార్గమాణస్తాం దేవీం రామస్సీతామనిందితామ్ * ఆససాద వనే మిత్రం సుగ్రీవం నామ వానరమ్॥౧౧౪॥తతస్స వాలినం హత్వా రామః ప

యం నిశ్చితవానిత్యర్థః॥౮౦౪॥తదేవాహ-రామమితి ॥ స్వబంధుం స్వస్యా దేవ్యాః బంధుం అనుకీర్తయన్. హేతౌ శతృప్రత్యయః-అనుకీర్తనాద్ధేతోః * నేతి॥నైనా
ముద్వేజయిష్యామి మద్రూపదర్శనమంతరేణ రామసంకీర్తనేనైవ అనుద్విగ్నాం కరిష్యామీత్యర్థః - తద్బంధుగతమానసాం సచాసౌ బంధుశ్చ తద్బంధుః రామః తంగ
తం మానసం యస్యాస్సా తాం॥౮౩౪॥ఇతీతి॥జగతిపతేః దీర్ఘాభావ ఆర్షః-జగాద మనసా॥౮౮౪॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్వదీపికా
ఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం త్రింశస్సర్గః *************** ఏవమితి॥చింతాం చింతయిత్వా చింతాం కృత్వా-కర్తవ్యమర్థం నిశ్చిత్యేత్యర్థః- సం
శ్రవే సంశ్రవణే మధురం- వైదేహ్యాః వైదేహీనిమిత్తం-యద్వా సమ్యక్ శ్రూయతే స్మిన్నితి సంశ్రవః తస్మిన్ సమీపదేశే - యత్రోక్తం సీతైవ శృణుయాన్నాన్యేత్య
ర్థః॥౧॥ * పార్థివేతి॥పార్థివవ్యంజనైః పార్థివలక్షణైః॥౫॥తస్యేతి॥సత్యాభిసంధస్య సత్యసంకల్పస్య॥౯॥వంచయిత్వేతి ॥ మృగరూపేణ ప్రశస్తమృగరూపేణ॥

శంసాయాంరూపమ్॥౧౧॥౧౪॥యథారూపామితి ॥ యథారూపాంయాదృశశరీరాం-యథావర్ణాంయాదృశరూపాం-యథాలక్ష్మీంయాదృశకాంతిం-రాఘవస్యరాఘవాత్ ॥౧౫॥౧౬॥తతఇతి ॥ సుకేశినీలసూక్ష్మకేశీ-వక్రిష్ణః పూర్వముక్తత్వాత్ ॥౧౭॥౧౮॥ సేతి॥పార్శ్వం ఆకాశంభూమించావేక్షమాణా- అధస్తాదిత్యనేనయథాభూమింభిత్వాకశ్చిన్నరః రామనామానికీర్తయేత్తథాన్యత్రాపీత్యపి నాసంభావనేంచ్యతే-శింశుపావృక్షస్యాధస్తాత్తిర్యగూర్ధ్వమితివా-తమచింత్యబుద్ధిందదర్శ - తద్వపురవలోకనాత్ పూర్వంతస్యాహృదయమేవంపరిచ్ఛిత్తిస్మఇహలంకాయాం ప్రవిశ్యావరోధారామమధ్యప్రవేశేనాయంనిపుణతరమతిరితినిశ్చితవతీత్యర్థః- పింగాధిపతేరమాత్యంస్వరవిశేషేణాయంవానరఃతత్రాపినస్వతంత్రః కింతుస్వసజాతీయస్యరాజ్ఞః కస్యచిదమాత్యోయంతద్రాజ్యకార్యమేతద్ధస్తగతమితినిశ్చితవతీవాతాత్మజం-రామప్రాణనహేతుభూతమత్వాణ్ణిణనహేతుత్వేనసర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేనవాయుపుత్రోయమిత్యవగతవతీ - సూర్యమివోదయస్థం-రామదివాకరస్యోదయసూచకముదయగిరిస్థమరుణమివస్థితం-సూరః సూర్యః॥ని॥సూరసూర్యార్యమాదిత్యద్వాదశాత్మదివాకరాఇత్యమరః।సూరసూతోరుణోనూరురిత్యుక్తేస్సూరస్యసంబంధీసూర్యః-దిగాదిత్వాద్యత్-భవతాపసంబంధఃవిశేషఏవ-యద్వాసూర్యశబ్దేనతత్సంబంధ్యరుణోలక్ష్యతే- సూర్యోరుణేచసూర్యేచేతినిఘంటురస్తీత్యాహుః।ఔచిత్యాదత్రసూర్యోరుణః॥తనిశ్లోకి॥ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే ఏకత్రింశస్సర్గః *************** తతశ్శాఖాంతరేలీనమిత్యాదిశ్లోకద్వయమేకాన్వయం ॥ దృష్ట్వాపూర్వంసామాన్యతోదృష్ట్వాభయాచ్చలితమానసాసతీవిశేషతోదదర్శ-వేష్టితార్జునవస్త్రంవేష్టితధవళవస్త్రంతంపూర్వోక్తం॥౧॥౪॥రురోదేత్యర్థం-మందంరాక్షస్యశ్శ్రుత్వాకిమిదమితివిచారయిష్యంతీతిభయేనేతిభావః॥౫॥౬॥సేతి॥ వీక్షమాణావిచారయంతీదదర్శ . పునరనుకూలోయంస్యాదితిదదర్శేత్యర్థః-భుగ్నవక్త్రంవక్రముఖం - యథోక్తకారంఆ

రపురంజయః * ప్రాయచ్ఛత్కపిరాజ్యంతత్సుగ్రీవాయమహాబలః॥౧౨॥ సుగ్రీవేణాపిసందిష్టాహరయః కామరూపిణః * దిక్షుసర్వాసుతాందేవీంవిచిన్వంతిహసహస్రశః॥౧౩॥అహంసంపాతివచనాచ్ఛతయోజనమాయతమ్ * అస్యాహేతోర్విశాలాక్ష్యాస్సాగరంవేగవాన్ప్లుతః॥ ౧౪ ॥యథారూపాంయథావర్ణాంయథాలక్ష్మీంచనిశ్చితామ్ * అశ్రౌషంరాఘవస్యాహంసేయమాసాదితామయా॥౧౫ ॥విరరామైవముక్త్వాసౌవాచంవానరపుంగవః * జానకీచాపితచ్ఛ్రుత్వావిస్మయంపరమంగతా॥౧౬॥తతస్సావక్రకేశాంతాసుకేశీకేశసంవృతమ్ * ఉన్నమ్యవదనంభీరుశ్శింశుపావృక్షమైక్షత॥౧౭॥నిశమ్యసీతావచనంకపేశ్చదిశశ్చసర్వాః ప్రదిశశ్చవీక్ష్య ।స్వయంప్రహర్షంపరమంజగామసర్వాత్మనారామమనుస్మరంతీ॥౧౮॥సాతిర్యగూర్ధ్వంచతథాప్యధస్తాన్నిరీక్షమాణాతమచింత్యబుద్ధిమ్ ।దదర్శపింగాధిపతేరమాత్యంవాతాత్మజంసూర్యమివోదయస్థమ్॥

********** ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే ఏకత్రింశస్సర్గః **********

తతశ్శాఖాంతరేలీనందృష్ట్వాచలితమానసా । వేష్టితార్జునవస్త్రంతంవిద్యుత్సంఘాతపింగళమ్ * సాదదర్శకపింతత్రప్రశ్రితంప్రియవాదినమ్। ఫుల్లాశోకోత్కరాభాసంతప్తచామీకరేక్షణమ్॥౨॥మైథిలీచింతయామాసవిస్మయంపరమంగతా ॥ ౨॥ అహోభీమమిదంరూపంవానరస్యదురాసదమ్* దుర్నిరీక్షమితిజ్ఞాత్వాపునరేవముమోహసా॥౩॥విలలాపభృశంసీతాకరుణంభయమోహితా * రామరామేతిదుఃఖార్తాలక్ష్మణేతిచభామినీ॥౪॥రురోదబహుధాసీతామందంమందస్వరాసతీ ॥ ౫ ॥ సాతందృష్ట్వాహరిశ్రేష్ఠంవినీతవదుపస్థితమ్। మైథిలీచింతయామాసస్వప్నోయమితిభామినీ॥౬॥సావీక్షమాణాపృథుభుగ్నవక్త్రంశాఖామృగేంద్రస్యయథోక్తకారమ్।దదర్శపింగాధిపతేరమాత్యంవాతాత్మజంబుద్ధిమతాంవరిష్ఠం

౧౪॥యథేతి॥యథారూపాంయాదృగ్రూపాం-యథావర్ణాంయాదృశవర్ణాం-యథాలక్ష్మీంయాదృశలక్ష్మీకాం-రాఘవస్యరాఘవాత్ అశ్రౌషం- వినిశ్చితంనూనం-సేయమాసాదితేత్యర్థః॥౧౯॥ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాంసుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం ఏకత్రింశస్సర్గః **
తతఇతి ॥చలితమానసాఅభూదితిశేషః-వేష్టితార్జునవస్త్రంతంసంవేష్టితధవళవస్త్రస్వరూపం.యద్వావేష్టితంఅర్జునంధవళంవస్త్రంయస్యసః వేష్టితార్జునవస్త్రఃతం॥౧॥సేతి॥దదర్శ-విశేషతోదదర్శేత్యర్థః॥౬॥సేతి ॥ వీక్షమాణాఇదంవాక్యంరాక్షస్యాః శ్రుతవత్యాఃకిమితిశంకయాపరితోవీక్షమాణేత్యర్థః- శాఖామృగేంద్ర

జ్ఞాకరం॥౭॥సాతమితి॥ విసంజ్ఞామూర్ఛితా-గతాసుకల్పామృతప్రాయాఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే-చిరేణసంజ్ఞాంప్రతిలభ్య-కాలేనైవప్రబోధకేనప్రబుద్ధేత్యర్థః
వికృతవానరవేషదర్శనేనమూర్ఛితాపునఃకాలేనప్రబుద్ధేత్యర్థః॥౮॥స్వప్నఇతి॥స్వప్నేస్వప్నస్థానే-స్వప్నేవానరదర్శనంబంధువినాశకరమితిభావః॥౯॥ఏవందర్శ
నస్యస్వప్నత్వంసంభావ్యపునర్యాథార్థ్యమాహ-స్వప్నోపీతి॥ స్వప్నాభావేహేతుమాహ-నహిమేస్తినిద్రేతి-నిద్రాభావేహేతుశ్శోకేనేత్యాది-ఏవంప్రతిబంధకే
ననిద్రాభావముక్త్వాసుఖరూపహేత్వభావాచ్చననిద్రేత్యాహ-సుఖంహీతి-ఇందుపూర్ణప్రతిమాననేనపూర్ణేందుప్రతిమాననేన॥౧౦॥రామేతి॥ సదైవబుద్ధ్యావి
చింత్యతమేవరామమేవవాచాబ్రువతీ తస్యానురూపాంవిచింతితస్యాభివందనస్యానురూపాంకథాంతథాశృణోమీతమర్థంకథార్థమేవప్రపశ్యామి-ఏవంఉక్తప్రకా
రేణజానామీత్యన్వయః తదర్థామితిపాఠేయమర్థః-తస్యానురూపాంరామకీర్తనస్యానురూపాం-తదర్థాంసరామోర్థోభిధేయోయస్యాఃతాం॥ ౧౧ ॥ ఉక్తమ
ర్థంవివృణోతి-అహంహీతి॥ ౧౨ ॥ మనోరథఇతి॥ప్రథమంఇదంరామనామకథయితృదర్శనంమనోరథఃఅభిలాషమాత్రమితిచింతయామి- తథాపతథాచింతాయాం
సత్యామపి-బుద్ధ్యావితర్కయామిమనోరథోనభవతీతివిచారయామి-కింకారణమితిచేత్ తస్యమనోరథస్యరూపంనాస్తి - అయంవానరస్తుసువ్యక్తరూపశ్చమాం
వదతిచ-తస్మాన్మనోరథోనభవేదేవేత్యర్థః॥౧౩॥అనేనోక్తంసత్యమస్త్వితిదేవతాఃప్రార్థయతేనమఇతి॥హుతాశనాయచఅగ్నయేచ॥రా॥నమోస్త్వితి॥ హుతాశ
నాయచేతిసమ్యక్ అన్యథావృత్తభంగస్స్యాత్ ॥ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితేశ్రీరామాయణభూషణేశృంగారతిలకాఖ్యానేసుందరకాండవ్యాఖ్యానేద్వాత్రింశస్సర్గః
సోవతీర్యేత్యాది॥సఃరాక్షసీషుసుప్తాసులబ్ధావసరఇత్యర్థః-కృపణఃసీతాదౌస్థ్యదర్శనేనదీనః-జానన్నపివైదేహ్యైవవాచయితుమబ్రవీత్ * ౨॥౩॥ కిమర్థమితి॥

౭॥సాతంసమీక్ష్యైవభృశంవిసంజ్ఞాగతాసుకల్పేవబభూవసీతా।చిరేణసంజ్ఞాంప్రతిలభ్యభూయోవిచింతయామాసవిశాలనేత్రా॥౮॥స్వప్నేమ
యాయంవికృతోద్యదృష్టశ్శాఖామృగశ్శాస్త్రగణైర్నిషిద్ధః।స్వస్త్యస్తురామాయసలక్ష్మణాయతథాపితుర్మేజనకస్యరాజ్ఞః॥౯॥ స్వప్నోపినాయంన
హిమేస్తినిద్రాశోకేనదుఃఖేనచపీడితాయాః।సుఖంహిమేనాస్తియతోస్మిహీనాతేనేందుపూర్ణప్రతిమాననేన॥౧౦॥రామేతిరామేతిసదైవబు
ద్ధ్యావిచింత్యవాచాబ్రువతీతమేవ।తస్యానురూపాంచకథాంతమర్థమేవంప్రపశ్యామితథాశృణోమి॥౧౧॥ అహంహితస్యాద్యమనోభవేనసంపీ
డితాతద్గతసర్వభావా। విచింతయంతీసతతంతమేవతథైవపశ్యామితథాశృణోమి॥ ౧౨ ॥మనోరథస్స్యాదితిచింతయామితథాపిబుద్ధ్యాచవిత
ర్కయామి। కింకారణంతస్యహినాస్తిరూపంసువ్యక్తరూపశ్చవదత్యయంమామ్॥౧౩॥ నమోస్తువాచస్పతయేసవజ్రిణేస్వయంభువేచైవహుతాశ
నాయచ।అనేనచోక్తంయదిదంమమాగ్రతోవనౌకసాతచ్చతథాస్తునాన్యథా॥ ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండేద్వాత్రింశస్సర్గః- *************

సోవతీర్యద్రుమాత్తస్మాద్విద్రుమప్రతిమాననః।వినీతవేషఃకృపణఃప్రణిపత్యోపసృత్యచ * తామబ్రవీన్మహాతేజాహనూమాన్మారుతాత్మజః। శిర
స్యంజలిమాధాయసీతాంమధురయాగిరా॥౨॥కానుపద్మపలాశాక్షిక్లిష్టకౌశేయవాసిని।ద్రుమస్యశాఖామాలంబ్యతిష్ఠసిత్వమనిందితే॥౩॥ కిమర్థం

స్యసుగ్రీవస్య-యథోక్తకారంఆజ్ఞాకరం॥౯॥స్వప్నఇతి॥ఇందుపూర్ణప్రతిమాననేనపూర్ణేందుప్రతిమాననేన॥౧౦॥రామేతి॥ రామేతిసదైవబుద్ధ్యావిచింత్య-తమే
వరామమేవవాచాబ్రువతీ-తస్యానురూపాంచింతనస్యఅభివందనస్యచఅనుకూలాంకథాంతదాశృణోమితమర్థంకథార్థంఏనంప్రపశ్యామి-ఏతదుక్తప్రకారేణైవజా
నామీతియోజనా॥౧౨॥ఉక్తమర్థంవివృణోతి-మనోరథస్స్యాదితి॥ బుద్ధ్యాచింతయామి-తథావితర్కయామిమనోరథోనభవతీతివిచారయామి- కింకారణమితిచే
త్ తస్యమనోరథస్యరూపంరూప్యతేప్రాప్యతేనేనేతిరూపంప్రాపకంనాస్తిహి - కుతఃఅయంవానరఃసువ్యక్తరూపశ్చ మాంవదతిచ - తస్మాన్మనోరథోనభవత్యేవే
త్యర్థః॥౧౪॥ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - ద్వాత్రింశస్సర్గః. ********
సఇతి॥కృపణఃదీనః- సీతాదైన్యాత్ స్వయంకృపణఇత్యర్థః-అత్రరాక్షసీనాంనిద్రాజాడ్యాత్ -త్రిజటాస్వప్నశ్రవణజన్యభయానంతరమాత్మత్రాణాయసీతైకశ
రణత్వేనోపేక్షణాచ్చ-సీతాహనుమతోరయమప్రత్యూహస్సల్లాపఇత్యనుసంధేయం.అస్యార్థస్యఅష్టపంచాశసర్గేఅంగదాగ్రేహనుమతైవ - తతస్తాస్సహితా
స్సర్వాఇత్యాదినావక్ష్యమాణత్వాదితి॥౨॥అథలింగైరేవసీతేతినిశ్చిత్యాపి-తయైవవాచయితుమజానన్నివపృచ్ఛతి- కాన్విత్యాదినా-ఇయంత్వంకాసి॥౪॥సురాణాంమి

తవనేత్రాభ్యాంఆనందాశ్రుయోగార్హాభ్యాం-కిమర్థంకస్యకులచ్ఛేదాయ- యద్వాకిమర్థంకించేతసికృత్వా- పుండరీకేత్యాది - హంతైతత్సౌందర్యంప్రణయినారామేణనదృష్టమాసీదితిభావః॥తనిశ్లోకి॥ ౪ ॥ సురాణామిత్యాదిషునిర్ధారణేషష్ఠీ-కాత్వంకస్యసంబంధినీత్యర్థః॥౫॥విప్రకీర్ణమివోదకమిత్యతఃపరంసురాణామితిశ్లోకః-అయముపరిప్రమాదాల్లిఖితః॥౫॥౬॥కాత్వమితి॥హేకల్యాణిత్వంకా-అనిందితలోచనేత్వంకాభవసీతియోజనా॥౭॥ కోపాద్వేతి ॥ వసిష్ఠంకోపయిత్వేత్యత్రాపిపతితావిబుధాలయాదిత్యనుషజ్యతే - నాసీత్యత్రకాకురనుసంధేయా॥౮॥ కోన్వితి॥ అముంలోకంగతం-యమితిశేషః- పరలోకంగతంయంపుత్రంపితరంభ్రాతరంభర్తారంవానుశోచసిసకఇత్యర్థః - గతాత్వమిత్యపిపాఠః-అస్మాత్ స్వర్గాదముంమనుష్యలోకంగతా-యాత్వమనుశోచసి- తస్యాస్తేకోవాపుత్రాదిరితియోజనా॥౯॥రోదనాదితి॥దేవీందేవస్త్రీయం-సంజ్ఞావధారణాత్ సంజ్ఞాయతేఅనయేతిసంజ్ఞా లక్షణం-రాజలక్షణనిశ్చయాదిత్యర్థః॥౧౦॥ వ్యంజనానీతి॥ వ్యంజనాని స్తనజఘనాదీని-లక్షణానిశుభావర్తరేఖాదిసాముద్రికలక్షణాని॥౧౧॥౧౨॥యథేతి॥ యథాయాదృశం॥౧౩॥సేతి॥ ద్రుమాశ్రితంద్రుమమూలాశ్రితం-సోవతీర్యేతిద్రుమావతరణస్యపూర్వముక్తత్వాత్-యద్వాపూర్వమగ్రాదవతరణముక్తమితిజ్ఞేయం॥౧౪॥పృథివ్యామితి॥ శత్రుసైన్యప్రతాపినఃశత్రుషుజీవత్సునమేశ్వశురోజీవితవాన్-సచేదిదానీంవర్తేతకథమహమేతాదృశీమవస్థాంప్రాప్నుయామితిభావః॥౧౫॥ దుహితేతి॥ సీతాచనామేత్యత్రనామశబ్దఃప్రసిద్ధౌ॥౧౬॥సమాఇతి॥అహంఏతాదృశావస్థాఅహం-తత్రమమశ్వశురగృహేద్వాదశసమాఃద్వాదశసంవత్సరాన్- అత్యంతసంయోగేద్వితీయా - తేనావిచ్ఛిన్నైకరూపభోగభోక్తృత్వముచ్యతే-మానుషానిత్యనేననాత్మనోమానుషత్వంస్వాభావికమితిసూచ్యతే - భోగాన్భుంజానాఅనుభవంతీ-కామ్యంతఇతికామాః భోగోపకరణానిస్రక్చందనాదీని- తేషాంసమృద్ధంసమృద్ధిః-భావేనిష్ఠా-తదస్యాఅస్తీతిసర్వకామసమృద్ధినీ-అతఇనిరనావితిఇనిప్రత్యయః - అభవమితిశేషః॥౧౭॥

తవనేత్రాభ్యాంవారిస్రవతిశోకజమ్। పుండరీకపలాశాభ్యాంవిప్రకీర్ణమివోదకమ్॥౪॥సురాణామసురాణాంవా నాగగంధర్వరక్షసామ్।యక్షాణాంకిన్నరాణాంవా కాత్వంభవసిశోభనే॥౫॥కాత్వంభవసిరుద్రాణాంమరుతాంవావరాననే।వసూనాంవావరారోహే దేవతాప్రతిభాసిమే॥౬॥ కిన్నుచంద్రమసాహీనాపతితావిబుధాలయాత్ ।రోహిణీజ్యోతిషాంశ్రేష్ఠాశ్రేష్ఠసర్వగుణాన్వితా॥౭॥ కాత్వంభవసికల్యాణిత్వమనిందితలోచనే॥ ౭॥ కోపాద్వాయదివామోహాద్భర్తారమసితేక్షణే * వసిష్ఠంకోపయిత్వాత్వంనాసికల్యాణ్యరుంధతీ॥౮॥కోనుపుత్రఃపితాభ్రాతాభర్తావాతేసుమధ్యమే * అస్మాల్లోకాదముంలోకంగతంత్వమనుశోచసి॥౯॥రోదనాదతినిశ్వాసాద్భూమిసంస్పర్శనాదపి *నత్వాందేవీమహంమన్యేరాజ్ఞస్సంజ్ఞావధారణాత్॥౧౦॥వ్యంజనానిచతేయానిలక్షణానిచలక్షయే *మహిషీభూమిపాలస్యరాజకన్యాసిమేమతా॥౧౧॥రావణేనజనస్థానాద్బలాదపహృతాయది * సీతాత్వమసిభద్రంతేతన్మమాచక్ష్వపృచ్ఛతః॥౧౨॥యథాహితవవైదైన్యంరూపంచాప్యతిమానుషమ్ * తపసాచాన్వితోవేషస్త్వంరామమహిషీధ్రువమ్॥౧౩॥సాతస్యవచనంశ్రుత్వారామకీర్తనహర్షితా * ఉవాచవాక్యంవైదేహీహనుమంతంద్రుమాశ్రితమ్॥౧౪॥పృథివ్యాంరాజసింహానాంముఖ్యస్యవిదితాత్మనః * స్నుషాదశరథస్యాహంశత్రుసైన్యప్రతాపినః॥౧౫॥ దుహితాజనకస్యాహంవైదేహస్యమహాత్మనః* సీతాచనామనామ్నాహంభార్యారామస్యధీమతః॥౧౬॥సమాద్వాదశతత్రాహంరాఘవస్యనివేశనే *భుంజానామానుషాన్భోగాన్సర్వకామసమృద్ధినీ॥౧౭॥తత్రత్రయోదశేవర్షేరాజ్యేనేక్ష్వాకునందనమ్ * అభిషేచయితుంరాజాసోపాధ్యాయఃప్రచక్రమే॥ ౧౮॥

తి ॥ యక్షాణాంకిన్నరాణాం - కాత్వంభవసి - కస్యసంబంధినీభవసీత్యర్థః ॥ ౬ ॥ కేతి ॥ కాత్వంభవసికల్యాణిత్వమనిందితలోచనే - హేకల్యాణిత్వంకా , అనిందితలోచనేత్వంకాభవసీతివాక్యభేదేనయుష్మచ్ఛబ్దప్రయోగఃతజ్జిజ్ఞాసాతిశయద్యోతనార్థః * వసిష్ఠంకోపయిత్వేత్యత్రపతితావిబుధాలయాదిత్యనుషంగః ॥ ౮ ॥ కోన్వితి ॥ అముంలోకంపరలోకంగతంత్వంఅనుశోచసికిం-యంకంచనబంధుమితిశేషః॥౧౧॥వ్యంజనానీతి॥ వ్యంజనానిసంస్థానవిశేషవిశిష్టతయాఉత్తమస్త్రీత్వవ్యంజకాని స్తనజఘనాదీని-లక్షణానిభాగ్యావేదనశుభరేఖాదీని॥౧౨॥యథేతి॥యథాయాదృశం॥౧౩॥ సేతి॥ ద్రుమాశ్రితంద్రుమమూలాశ్రితం-సోవతీర్యద్రుమాదితిపూర్వముక్తత్వాత్॥౧౫॥సీతాచనామేతినామశబ్దఃప్రసిద్ధౌ॥౧౬॥సమాఇతి॥ సమాద్వాదశేత్యత్రన్యవసమితిశేషః॥ ౧౭॥ సపబె

౧౮॥ తస్మిన్నితి॥సంభ్రియమాణే సంభారాన్ సంపాదయతి సతి- రాఘవస్యాభిషేచనే రామాభిషేకనిమిత్తం- దేవీ మహిషీ॥౧౯॥నపిబేయమితి॥ భుజ్యత ఇతి భోజనం ఖాద్యం పేయంచ- రామో యద్యభిషిచ్యతే తదా మమసంబంధి యత్ భోజనం తన్న పిబేయం నఖాదేయం- ఏషః అయమభిషేకః- జీవితస్యాంతశ్చ॥ ౨౦॥ యత్తదితి॥తత్పూర్వోక్తం- యద్వరదానరూపం వాక్యం తన్న వితథం కార్యం చేత్ తదా రామో వనం గచ్ఛతు॥ ౨౧॥ సఇతి॥ దేవ్యాస్సంబంధి స్వకృతం వరదానం స్మృత్వా కైకేయ్యాః వచనం శ్రుత్వా ముమోహ॥౨౩॥సఇతి॥అభిషేకాత్పరం ప్రియం- పితుర్వచనం వివాసయాచ నారూపం- పూర్వం మనసా ఆసాద్య అంగీకృత్య- అథవాచా ప్రతిగృహీతవాన్- మనఃపూర్వకమంగీకృతవానిత్యర్థః॥౨౪॥సఇతి॥ఉత్తరీయాణి వాసాంసి- జనన్యై కౌసల్యాయై మాం సమాదిశత్ తన్నికటే త్వయా స్థాతవ్యమిత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ ౨౬ ॥ సాహమితి ॥ అగ్రతః ప్రస్థానే హేతుమాహ- నహీతి॥ ౨౭ ॥ ప్రాగేవేతి॥ ప్రాగేవ - యద్యపి రామానంతరమేవ లక్ష్మణేన ద్రుమచీరాదిస్వీకారః - తథాపి తస్య త్వరాతిశయవ్యంజనాయ తథోక్తిః - మహాభాగః అహం సర్వం కరిష్యామీతి ప్రతిజ్ఞానుసారేణ సర్వవిధకైంకర్యకరణోచితాభిషేకవిఘ్నహేతుభాగ్యసంపన్నః- సౌమిత్రిః సృష్టస్త్వం వనవాసాయేత్యుక్తవత్యాః గర్భే సంజాతః- మిత్రనందనః సలక్ష్మణస్సర్వవిధకైంకర్యకర్తేత్యనుకూలైరభినందనీయః పూర్వజస్యేత్యాది- రామకైంకర్యానురూపత్వేన ద్రుమచీరాదీనామలంకరణత్వమిత్యర్థః॥౨౮॥ తేవయమితి ॥ పురాదృష్టం పూర్వమదృష్టం- అత్ర గంభీరశబ్దేన దుష్ప్రవేశత్వం దర్శనశబ్దేన స్వరూపముచ్యతే॥౨౯॥౩౦॥ ద్వావితి॥ద్వౌ మాసౌ ద్విమాసరూపః కాలః మె జీవితానుగ్రహః జీవితానుగ్రాహకః- జీవితధారణానుకూలః కృతః- త్యక్ష్యామి- స్వయమేవేతి భావః॥౩౧॥ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే త్రయస్త్రింశస్సర్గః. ************** తస్యా ఇత్యాది॥దుఃఖాద్దుఃఖాభిభూతాయాః ఉత్తరోత్తరం దుఃఖం ప్రాప్తాయాః॥౧॥అహమితి॥తవదూతః త్వాం ప్రతి

తస్మిన్సంభ్రియమాణే తు రాఘవస్యాభిషేచనే ✱ కైకేయీ నామ భర్తారం దేవీ వచనమబ్రవీత్ ॥౧౯॥ నపిబేయం నఖాదేయం ప్రత్యహం మమ భోజనమ్ ✱ ఏష మే జీవితస్యాంతో రామో యద్యభిషిచ్యతే॥౨౦॥ యత్తదుక్తం త్వయా వాక్యం ప్రీత్యా నృపతిసత్తమ ✱ తచ్చేన్న వితథం కార్యం వనం గచ్ఛతు రాఘవః॥౨౧॥ స రాజా సత్యవాగ్దేవ్యా వరదానమనుస్మరన్ ✱ ముమోహ వచనం శ్రుత్వా కైకేయ్యాః క్రూరమప్రియమ్ ॥౨౨॥ తతస్తు స్థవిరో రాజా సత్యే ధర్మే వ్యవస్థితః ✱ జ్యేష్ఠం యశస్వినం పుత్రం రుదన్ రాజ్యమయాచత॥౨౩॥ స పితుర్వచనం శ్రీమానభిషేకాత్పరం ప్రియమ్ ✱ మనసా పూర్వమాసాద్య వాచా ప్రతిగృహీతవాన్॥౨౪॥ దద్యాన్న ప్రతిగృహ్ణీయాన్న బ్రూయాత్కించిదప్రియమ్ ✱ అపి జీవితహేతోర్వా రామస్సత్యపరాక్రమః॥౨౫॥ స విహాయోత్తరీయాణి మహార్హాణి మహాయశాః ✱ విసృజ్య మనసా రాజ్యం జనన్యై మాం సమాదిశత్ ॥౨౬॥ సాహం తస్యాగ్రతస్తూర్ణం ప్రస్థితా వనచారిణీ ✱ నహి మే తేన హీనాయా వాసస్స్వర్గేఽపి రోచతే॥౨౭॥ ప్రాగేవ తు మహాభాగస్సౌమిత్రిర్మిత్రనందనః ✱ పూర్వజస్యానుయాత్రార్థే ద్రుమచీరైరలంకృతః॥౨౮॥ తే వయం భర్తురాదేశం బహుమాన్య దృఢవ్రతాః ✱ ప్రవిష్టాః స్మ పురాదృష్టం వనం గంభీరదర్శనమ్॥౨౯॥ వసతో దండకారణ్యే తస్యాహమమితౌజసః ✱ రక్షసాపహృతా భార్యా రావణేన దురాత్మనా॥౩౦॥ ద్వౌ మాసౌ తేన మే కాలో జీవితానుగ్రహః కృతః ✱ ఊర్ధ్వం ద్వాభ్యాం తు మాసాభ్యాం తతస్త్యక్ష్యామి జీవితమ్॥౩౧॥ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - త్రయస్త్రింశస్సర్గః *****

తస్యాస్తద్వచనం శ్రుత్వా హనుమాన్హరియూథపః । దుఃఖాద్దుఃఖాభిభూతాయాస్సాంత్వముత్తరమబ్రవీత్ ॥ ౧ ॥ అహం రామస్య సందేశాద్దేవి దూతస్తవాగతః । వైదేహి కుశలీ రామస్త్వాం చ కౌశలమబ్రవీత్ ॥౨॥ యో బ్రాహ్మమస్త్రం వేదాంశ్చ వేద వేదవిదాం వరః । స త్వాం దాశరథి

యమితి॥ మమ భోజనమిత్యత్ర ప్రథమార్థే షష్ఠీ॥౨౦॥యదితి॥వాక్యం త్వదుక్తం సర్వం కరిష్యామీతి శపథపూర్వకముక్తమిత్యర్థః॥ ౨౪ ॥సఇతి॥ఉత్తరీయాణి వాసాంసీత్యర్థః॥౨౮॥ తే వయమితి॥పురా అదృష్టమితి చ్ఛేదః॥౩౦॥ద్వావితి॥జీవితానుగ్రహః జీవితాభ్యనుజ్ఞా- త్యక్ష్యామి జీవితం రావణేత్యాది కేసతేత భావః॥౩౧॥ ** ******** ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం- శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం- త్రయస్త్రింశస్సర్గః ********

తస్యా ఇతి॥దుఃఖాద్దుఃఖాభిభూతాయాః సంతతదుఃఖాభిభూతాయా ఇత్యర్థః॥౧॥అహమితి॥తవాగతః- సమీపమితి శేషః॥౨॥తే॥బ్రాహ్మమస్త్రం రయో వేద- అనేన

ప్రేషితో౽హంతః॥౨॥ యఇతి॥ వేదవేత్తి- వేదవిదాం వేదార్థజ్ఞానవతాం॥౪॥ సేతి॥ ప్రీతిసంహృష్టసర్వాంగీ ప్రీత్యా పులకితసర్వాంగీ॥ ౫॥ దుఃఖబాహుళ్యేపి రామదర్శనప్రత్యాశయా కృచ్ఛ్రేణ జీవంత్యాః దేవ్యాః జీవనఫలస్యలబ్ధత్వాత్ తత్సంవాదినీం గాథాం స్తౌతి- కల్యాణీతి॥ కల్యాణీ సత్యాగ్రా- మా ప్రతిభాతి మాం ప్రతిభాతి - వర్షశతాదపీత్యం తెఇతికరణం బోధ్యం॥౬॥ తయేతి॥ తయా సీతయా- తస్మిన్ హనుమతివిషయే- అద్భుతా ప్రీతిరుత్పాదితా - పరస్పరేణేత్యాదికం వక్ష్యమాణస్య సర్గస్య సంగ్రహః॥౭॥ తస్యాఇతి॥ ఉపచక్రమే గంతుమితి శేషః ప్రా. వేతి వార్థః॥౮॥ యథాయథేతి॥ రావణం పరిశంకతే- రామకుశలకథనేన సంజాతరావణమాయాస్మరణాపునశ్శంకితవతీత్యర్థః॥౯॥ అహోబాఢమితి॥ మేమయా అస్యపురతః యత్కథితం తత్ దుష్కృతం అనుచితం కృతం- ఇదం అనాలోచ్య కథనం ధిక్ - అహో ఇతి ఖేదే- ఖేదహేతుమాహ- రూపాంతరమితి- వర్తత ఇతి శేషః॥౧౦॥ తామశోకస్యేతి॥ యద్యపిపూర్వం శింశుపాశాఖావలంబనముక్తం- తథాపి శింశుపాశాఖా అశోకసంవలితేతి క్వచిచ్ఛింశుపేత్యుచ్యతే క్వచిదశోక ఇతి- అతో నకశ్చిద్దోషః॥౧౧॥ హనుమానితి॥ భయవిత్రస్తా భయహేతునా విత్రస్తా॥౧౩॥ మాయామితి॥ మాయాపీస్త్వమేవ మాయాం వా- అస్మాయా మేధాప్రజ్ఞోవిసిరితి విప్రత్యయః- ఇదానీం మాయాం ప్రవిష్టః ఆశ్రితః- స్వయం రావణస్సన్ మమ సంతాపముత్పాదయసీతి యదిదముత్పాదయసీతియత్ -తత్సంతాపోత్పాదనం- తేనశోభనం తవాప్యభీష్టవిరహాసంతాపాభవిష్యతీత్యర్థః॥౧౬॥ హనుమంతం రావణమాశంక్య తజ్జనితమనః ప్రసాదమాలోచ్య

రామో దేవి కౌశలమబ్రవీత్ ॥౩॥ లక్ష్మణశ్చ మహాతేజా భర్తుస్తేనుచరః ప్రియః । కృతవాన్ శోకసంతప్తశ్శిరసా తేభివాదనమ్॥౪॥ సా తయోః కుశలం దేవీ నిశమ్య నరసింహయోః । ప్రీతిసంహృష్టసర్వాంగీ హనుమంతమథాబ్రవీత్ ॥౫॥ కల్యాణీ బత గాథేయం లౌకికీ ప్రతిభాతి మా । ఏతి జీవంతమానందో నరం వర్షశతాదపి॥౬॥ తయా సమాగతే తస్మిన్ ప్రీతిరుత్పాదితాద్భుతా । పరస్పరేణ చాలాపం విశ్వస్తౌ తౌ ప్రచక్రతుః॥౭॥ తస్యాస్తద్వచనం శ్రుత్వా హనుమాన్ హరియూథపః । సీతాయాశ్శోకదీనాయాస్సమీపముపచక్రమే॥౮॥ యథా యథా సమీపం స హనుమానుపసర్పతి । తథా తథా రావణం సా తం సీతా పరిశంకతే॥౯॥ అహో ధిగ్దుష్కృతమిదం కథితం హి యదస్య మే । రూపాంతరముపాగమ్య స ఏవాయం హి రావణః॥ ౧౦॥ తామశోకస్య శాఖాం సా విముక్త్వా శోకకర్శితా । తస్యామేవానవద్యాంగీ ధరణ్యాం సముపావిశత్ ॥౧౧॥ హనుమానపి దుఃఖార్తాం తాం దృష్ట్వా భయమోహితామ్ । అవందత మహాబాహుస్తతస్తాం జనకాత్మజామ్ * సా చైనం భయవిత్రస్తా భూయో నైవాభ్యుదైక్షత॥౧౨॥ తం దృష్ట్వా వందమానం తు సీతా శశినిభాననా * అబ్రవీద్దీర్ఘముచ్ఛ్వస్య వానరం మధురస్వరా॥ ౧౩॥ మాయాం ప్రవిష్టో మాయావీ యది త్వం రావణస్స్వయం * ఉత్పాదయసి మే భూయస్సంతాపం తన్న శోభనమ్॥౧౪॥ స్వం పరిత్యజ్య రూపం యః పరివ్రాజకరూపధృత్ * జనస్థానే మయా దృష్టస్త్వం స ఏవాసి రావణః॥౧౫॥ ఉపవాసకృశాం దీనాం కామరూప నిశాచర * సంతాపయసి మాం భూయస్సంతప్తాం తన్న శోభనమ్॥౧౬॥ అథవా నైతదేవం హి యన్మయా పరిశంకితమ్*

సర్వశాస్త్రపారగత్వముక్తం- తదస్త్రస్వామినః బ్రహ్మణః సర్వజగత్సృష్టిత్వవత్ తదస్త్రస్యాపి సర్వాస్త్రసమష్టిత్వాత్ వేదాంశ్చేత్యనేన సర్వకర్మమార్గపారగత్వం వేదవిదాం వర ఇత్యనేన జ్ఞానమార్గపారగత్వముక్తం॥౩॥౪॥ సేతి॥ ప్రీతిసంహృష్టసర్వాంగీ పులకితసర్వగాత్రీ॥౫॥ జీవితహారిదుఃఖబాహుళ్యేపి- రామదర్శనప్రత్యాశయా కృచ్ఛ్రేణ జీవంత్యా దేవ్యా జీవనఫలస్య లబ్ధత్వాత్ -తత్సంవాదినీం గాథాం స్తౌతి॥ కల్యాణీతి॥ జీవంతం నరం- వర్షశతాదపి శర్షశతమధ్యే వా- ఆనంద ఏతీతి ఇయం లౌకికీ గాథా జనవార్తా- మా మాం ప్రతి కల్యాణీ సత్యాగ్రా ప్రతిభాతి బతేతి హర్షే॥౬॥ తయేతి॥ సమాగతే తస్మిన్ హనుమతి- తయా కల్యాణీ బతేత్యాదివదంత్యా దేవ్యా- అద్భుతా ప్రీతిరుత్పాదితేతి సంబంధః॥౭॥ తస్యాఇతి॥ సమీపముపచక్రమే- గంతుమితి శేషః॥౮॥౯॥ రామకుశలకథనేన సంజాతవిశ్వాసాపి రావణమాయాబాహుళ్యం స్మృత్వా పునరవిశ్వసంత్యాహ॥ అహోబాఢమితి॥ మే అస్య పురతః యత్కథితం కథనం- తద్దుష్కృతం అనుచితం కృతం - ఇదమనాలోచ్య కథనం ధిక్ అహో ఇతి ఖేదే॥ ఖేదే హేతుమాహ॥ రూపాంతరమితి॥ యః పూర్వం మాయయా మామపాహరత్ -స ఏవాయం రావణః రూపాంతరముపాగమ్య వర్తత ఇతి శేషః॥ ౧౦॥ తామితి॥ అశోకస్య అశోకవనస్థ శింశుపావృక్షస్యేత్యర్థః॥౧౧॥ తమితి॥ తాం ధరణ్యుపవిష్టాం అవందత నమస్కృతవాన్- ఏనం దృష్ట్వా భయసంత్రస్తా భూయః పునరేనం నాపశ్యత్ ॥౧౨॥౧౬॥ ఏవం రావణదౌరాత్మ్యాత్ హనుమంతం రావణమాశంక్య- తద్దర్శనజనితమనః ప్రసాదమాలోచ్య- తాం శంకాం నిరాచష్టే॥ అథవేతి॥ మయాయత్ప

తాంశంకాం నిరాచష్టే-అథనేతి॥ మాయాం యత్ పరిశంకితం-ఏతన్నైవం హి-నైవమేవ-కుత ఇత్యత ఆహ-మనస ఇతి॥ ౧౭॥ ౧౮॥ ఇహ రామదూతాగమనమత్యంత సంభావితమితి మత్వా పునర్బహుధాశంకతే అహో ఇత్యాదినా॥౧౯॥ స్వప్నేపీతి॥ స్వప్నేపి యద్యహం వీరం- రాక్షసీమధ్యవాసకృతం దుఃఖం స్వప్నదృష్టోపి నివర్తయితుం క్షమ ఇతి వీర్యాతిశయోక్తిః రాఘవం సహలక్ష్మణం-పి శ్లేషదశాయాముభయోర్దర్శనాత్ స్వప్నదర్శనేప్యుభయోర్దర్శనం భవేత్ -యద్వా తదానీముభయోర్విశ్లేషాత్తౌ కింపరస్పరం సంయుక్తావేవేత్యతిశంకతే - పశ్యేయం నావసీదేయం - ఏవముభయోస్స్వప్నేదర్శనేపి మహద్దుఃఖం నివర్తేత - కథంచిజ్జీవితం ధారయేయం స్వప్నోపి మమ మత్సరీ మద్దశాం విజ్ఞాయ రామ ఇవ స్వప్నోపి మయి మాత్సర్యం కరోతి॥౨౦॥ ౨౧॥ ఏవం యథార్థం స్వప్నపక్షం నిరస్య పునశ్చతురో విభ్రమపక్షానుత్ప్రేక్షతే కిన్ను స్యాదితి॥ చిత్తమోహః రామక్షేమవార్తాశ్రవణకుతూహలకందలితనిరంతరచింతాసంతతిపరిణతిపిశేషరూపః కోపి మనసో భ్రమ ఇత్యర్థః అసత్యశ్చిత్తసంకల్పో వా- వాతగతిః ఉపవాసాదిప్రయుక్తధాతుక్షోభజో వాతవికారరూపో భ్రమః తదధ్యారోపో వా- యథాత్వరూపస్య వాయోః కపోసుపుంజరూపవిశేషోధ్యారోపః-ఉన్మాదజో వికారో వా- ఉన్మాదో నామ విరహిణాం కశ్చిదవస్థావిశేషః-తజ్జో వికారో భ్రమః॥ మృగతృష్ణికా అన్యస్యాన్యరూపేణావభాసః చిత్తమోహోన్మాదావప్రకృతిస్థప్రతిభాసవిశేషౌ- వాతగతిమృగతృష్ణికే తు ప్రకృతిస్థస్య॥౨౨॥ అనంతరోక్తచతుష్టయం నిరాకరోతి- అథవేత్యాదినా ॥ అథవా అయం వానరః తద్భాషణాదిప్రతిభాసః ఉన్మాదో న- మోహోప్యున్మాదలక్షణః-ఉన్మాదస్య లక్షణమివ లక్షణం యస్య స తథోక్తః అతః ఉన్మాదనిరాకరణేనైవ సోపి నిరాకృత ఇత్యర్థః-అనయోర్నిరాకరణమితరపక్షద్వయనిరాకరణస్యోపలక్షణం-కుత ఇత్యత ఆహ-సంబుధ్య ఇతి- అహం ఆత్మానమిమం వనౌకసం చాపి సంబుధ్యే సమ్యక్ జానామి ॥ ౨౩॥ ఇత్యేవమితి॥ బలాబలం మోహాత్వాదీనాం బలత్వం రావణత్వస్య బలవత్త్వం చ॥౨౪॥ సీతాయా ఇతి॥ సంప్రహర్షయత్ సంప్రాహర్షయత్ ॥౨౬॥ ఆదిత్య ఇ

చనసోపి మమ ప్రీతిరుత్పన్నా తవ దర్శనాత్ ॥౧౭॥ యది రామస్య దూతస్త్వమాగతో భద్రమస్తు తే * పృచ్ఛామి త్వాం హరిశ్రేష్ఠ ప్రియా రామకథా హి మే ॥ గుణాన్ రామస్య కథయ ప్రియస్య మమ వానర * చిత్తం హరసి మే సౌమ్య నదీకూలం యథా రయః॥౧౮॥ అహో స్వప్నస్య సుఖతా యాహమేవం చిరాహృతా * ప్రేషితం నామ పశ్యామి రాఘవేణ వనౌకసమ్॥౧౯॥ స్వప్నేపి యద్యహం వీరం రాఘవం సహలక్ష్మణమ్ * పశ్యేయం నావసీదేయం స్వప్నోపి మమ మత్సరీ॥౨౦॥ నాహం స్వప్నమిమం మన్యే స్వప్నే దృష్ట్వా హి వానరమ్ * న శక్యోభ్యుదయః ప్రాప్తుం ప్రాప్తశ్చాభ్యుదయో మమ ॥౨౧॥ కిన్ను స్యాచ్చిత్తమోహోయం భవేద్వాతగతిస్త్వియమ్ * ఉన్మాదజో వికారో వా స్యాదియం మృగతృష్ణికా॥ ౨౨ ॥ అథవా నాయమున్మాదో మోహోప్యున్మాదలక్షణః * సంబుధ్యే చాహమాత్మానమిమం చాపి వనౌకసమ్॥౨౩॥ ఇత్యేవం బహుధా సీతా సంప్రధార్య బలాబలమ్ రక్షసాం కామరూపత్వాన్మేనే తం రాక్షసాధిపమ్॥౨౪॥ ఏతాం బుద్ధిం తదా కృత్వా సీతా సా తనుమధ్యమా * న ప్రతివ్యాజహారాథ వానరం జనకాత్మజా॥౨౫॥ సీతాయాశ్చింతితం బుద్ధ్వా హనుమాన్మారుతాత్మజః * శ్రోత్రానుకూలైర్వచనైస్తదా తాం సంప్రహర్షయత్ ॥ ౨౬॥ ఆదిత్య ఇవ తే

రిశంకితం-ఏతన్నైవం హి- నైవమేవ-కుతః మనస ఇతి॥౧౮॥ ఇహ రామదూతాగమనమత్యంతాసంభావితమితి మత్వా పునర్బహుధాశంకతే- అహో ఇత్యాదినా॥ ౨౧॥ ఏవం యథార్థస్వప్నపక్షౌ నిరస్య- పునశ్చతురో విభ్రమపక్షానుత్ప్రేక్షతే-కిన్న్విత్యాది ॥ చిత్తమోహః నిరంతర రామధ్యానజనితత్ప్రేషితదూతదర్శనసంభాషణాదివిషయో భ్రమః వాతగతిః ఉపవాసాదిప్రయుక్తధాతుక్షోభజాతవికారరూపో భ్రమ ఇత్యర్థః-ఉన్మాదజో వికారః ఉన్మాదో నామ విరహిణాం కశ్చిదవస్థావిశేషః మృగతృష్ణికా సర్వశరీరిసాధారణో దేశకాలవిశేషజన్యశ్చక్షుషో భ్రమ ఇత్యర్థః॥౨౨॥ బాధాదాహిత్యేన భ్రమచతుష్టయపక్షం నిరాచష్టే॥ అథవేతి॥ అయం వానరః తద్భాషణాదిప్రతిభాసః ఉన్మాదో న భవతి- మోహోప్యున్మాదలక్షణః-ఉన్మాదలక్షణమివ లక్షణం యస్య మోహస్య స తథోక్తః- అత ఉన్మాదనిరాకరణేనైవ మోహోపి నిరాకృతః- ఉన్మాదమోహయోర్నిరాకరణేన చిత్తమోహమృగతృష్ణికయోర్నిరాకరణం కృతమితి ద్రష్టవ్యం-సర్వేషపక్షౌః ఉన్మాదప్రాయావేవ-భ్రమత్వావిశేషాదితి భావః-కుతః అత ఆహ సంబుధ్య ఇతి॥ యతః అహమాత్మానమిమం వనౌకసం చాపి సంబుధ్యే సమ్యక్ జానామి-నిర్బాధం జానామీత్యర్థః॥౨౩॥ ఇత్యేవమితి ॥ బలాబలం-బలం రక్షసాం కామరూపధారణం బలం-అబలం రామదూతస్యాపి వానరస్యాత్రాగమనాసామర్థ్యమేవ బలం సంప్రధార్యేత్యర్థః॥ ౨౪॥ సీ

త్యాది ॥ రాజేతి-కుబేరస్య సర్వలోకరాజత్వముక్తం- రాజాధిరాజాయ ప్రసహ్యసాహినే నమో వయం వైశ్రవణాయ కుర్మహ ఇతి । సత్యమధురవాక్త్వం బృహస్పతేర్వాచస్పతిత్వాద్దేవ-రూపవాన్ సౌందర్యవాన్-సుభగః రమణీయః-శ్రీమాన్ కాంతిమాన్-స్థానే క్రోధస్థానే క్రోధః యస్యాసౌ స్థానక్రోధః- ప్రహర్తా క్రోధవిషయే ప్రహర్తా-ఆదిత్య ఇవేత్యాదినా ఉక్తైర్విశేషణైర్విశిష్టో రామ ఇతి యోజ్యం ॥౩౦౫॥ బాహుచ్ఛాయామిత్యాది॥ లోకః మహాత్మనో యస్య బాహుచ్ఛాయాం అవష్టబ్ధః ఆశ్రితః-తం మృగరూపేణ ప్రశస్తమృగేణ హేతునా-ఆశ్రమపదాదపకృష్య శూన్యే యేనాపనీతాసి తస్య రావణస్య యత్ఫలం మరణరూపం- తద్ద్రక్ష్యసీతి యోజనా- యద్వా బాహుచ్ఛాయామవష్టబ్ధో యస్య లోకో మహాత్మనః అసావాదిత్య ఇవ తేజస్వీత్యేవం యోజనా ॥౩౭॥౪౦॥ నాహమితి ॥ వంచనార్థం పరిగృహీతవేష ఇతి మాం యథావగచ్ఛసి తథా నాస్మీత్యర్థః ॥ ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే చతుస్త్రింశస్సర్గః.

తాం త్విత్యాది ॥౧॥ తనిశ్లోకి ॥ గురుకులవాసాయోగ్యానాం వానరాణాం వసిష్ఠశిష్యాణాంచ ఈదృశ సమాగమః-కథం-జాతః శాస్త్రవశ్యానామేవ గురుకులవాస యోగ్యత్వాత్ ॥౨॥ యానీతి ॥ లింగాని చిహ్నాని ॥౩॥ కీదృశమితి ॥ సంస్థానం అవయవసన్నివేశః-రూపం ఆకారః-వర్ణః కాంతిర్వా ॥౪॥౫॥ జానంతీత్యాది ॥ బతేత్యామంత్రణే-జానంతీ త్వం దిష్ట్యా మాం పరిపృచ్ఛసీతి సంబంధః-లక్షితాని త్వయా దృష్టాని-మయా త్తః ॥౬॥ రామ ఇతి ॥ రామః సర్వాంగసుందరః- కమలపత్రాక్షః కాంతిప్రవాహే-

జస్వీ లోకకాంతశ్శశీ యథా * రాజా సర్వస్య లోకస్య దేవో వైశ్రవణో యథా । విక్రమేణోపపన్నశ్చ యథా విష్ణుర్మహాయశాః * సత్యవాదీ మధురవాగ్దేవో వాచస్పతిర్యథా । రూపవాన్సుభగశ్శ్రీమాన్ కందర్ప ఇవ మూర్తిమాన్ * స్థానక్రోధః ప్రహర్తా చ శ్రేష్ఠో లోకే మహారథః ॥ ౩౦౫॥ బాహుచ్ఛాయామవష్టబ్ధో యస్య లోకో మహాత్మనః * అపకృష్యాశ్రమపదాన్మృగరూపేణ రాఘవమ్ । శూన్యే యేనాపనీతాసి తస్య ద్రక్ష్యసి యత్ఫలమ్ ॥౩౭॥ నచిరాద్రావణం సంఖ్యే యో వధిష్యతి వీర్యవాన్ । రోషప్రముక్తైరిషుభిర్జ్వలద్భిరివ పావకైః * తేనాహం ప్రేషితో దూతస్త్వత్సకాశమిహాగతః ॥౩౩॥ త్వద్వియోగేన దుఃఖార్తస్స త్వాం కౌశలమబ్రవీత్ * లక్ష్మణశ్చ మహాతేజాస్సుమిత్రానందవర్ధనః । అభివాద్య మహాబాహుస్స త్వాం కౌశలమబ్రవీత్ ॥౩౫॥ రామస్య చ సఖా దేవి సుగ్రీవో నామ వానరః రాజా వానరముఖ్యానాం స త్వాం కౌశలమబ్రవీత్ ॥౩౬॥ నిత్యం స్మరతి రామస్త్వాం ససుగ్రీవస్సలక్ష్మణః । దిష్ట్యా జీవసి వైదేహి రాక్షసీవశమాగతా ॥౩౭॥ నచిరాద్ద్రక్ష్యసే రామం లక్ష్మణంచ మహాబలమ్ । మధ్యే వానరకోటీనాం సుగ్రీవంచామితౌజసమ్ ॥౩౮॥ అహం సుగ్రీవసచివో హనుమాన్నామ వానరః । ప్రవిష్టో నగరీం లంకాం లంఘయిత్వా మహోదధిమ్ ॥౩౯॥ కృత్వా మూర్ధ్ని పదన్యాసం రావణస్య దురాత్మనః । త్వాం ద్రష్టుముపయాతోహం సమాశ్రిత్య పరాక్రమమ్ ॥౪౦॥ నాహమస్మి తథా దేవి యథా మామవగచ్ఛసి । విశంకా త్యజ్యతామేషా శ్రద్ధత్స్వ వదతో మమ ॥౪౧॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - చతుస్త్రింశస్సర్గః ******************

తాం తు రామకథాం శ్రుత్వా వైదేహీ వానరర్షభాత్ । ఉవాచ వచనం సాంత్వమిదం మధురయా గిరా ॥౧॥ క్వ తే రామేణ సంసర్గః కథం జానాసి లక్ష్మణమ్ । వానరాణాం నరాణాంచ కథమాసీత్సమాగమః ॥౨॥ యాని రామస్య లింగాని లక్ష్మణస్య చ వానర । తాని భూయస్సమాచక్ష్వ న మాం శోకస్సమావిశేత్ ॥౩॥ కీదృశం తస్య సంస్థానం రూపం రామస్య కీదృశమ్ । కథమూరూ కథం బాహూ లక్ష్మణస్య చ శంస మే ॥౪॥ ఏవముక్తస్తు వైదేహ్యా హనుమాన్మారుతాత్మజః । తతో రామం యథాతత్వమాఖ్యాతుముపచక్రమే ॥౫॥ జానంతీ బత దిష్ట్యా మాం వైదేహి పరిపృచ్ఛసి । భర్తుః కమలపత్రాక్షి సం

స్థానేతి ॥ స్థానక్రోధః స్థానే క్రోధనీయే విషయే క్రోధో యస్య సః ॥౩౦౫॥ బాహ్వితి ॥ యస్య బాహుచ్ఛాయామవష్టబ్ధః ఆశ్రితో లోకః- తం రాఘవం మృగరూపేణ ఆశ్రమపదాదపకృష్య-శూన్యే యేన రావణేనాపనీతాసి-తస్య రావణస్య యత్ఫలం మరణరూపం-తత్ ద్రక్ష్యసీతి యోజనా ॥౪౦॥ నాహమస్మి తథేతి ॥ నాహం మాయావీ-వానరోస్మీత్యర్థః ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - చతుస్త్రింశస్సర్గః. **********

తి ॥ తాం త్వితి ॥ ఆదిత్య ఇవేత్యాదికాం ॥౧॥౨॥ యానీతి ॥ యాని లింగాని చిహ్నాని ॥౩॥ కీదృశమితి ॥ సంస్థానం అవయవసన్నివేశః-రూపం ఆకారః ॥౫॥ జానంతీతి ॥ బతేత్యామం

ఆవర్తా ఇవ అత్యంతమాకర్షకనయనశోభః-తాదృశనయనసౌందర్యసీమాభూమిమాహ సర్వసత్త్వమనోహరః-తిర్యగ్జాతితయా విటపాద్విటపంప్లవతో మమాపి చిత్తాపహారకః-అవిశేషజ్ఞస్యాపి మనోహర ఇత్యర్థః - రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః రూపమిత్యేతద్విగ్రహగుణానాముపలక్షణం దాక్షిణ్యమిత్యాత్మగుణానాముపలక్షణం-దేహగుణైరాత్మగుణైశ్చాన్యూన ఇత్యర్థః-సంపన్నః ప్రసూతః-ఇదం సర్వం నాగంతుకం కింతు ఔత్పత్తికమిత్యర్థః-అత్యుత్కటం వదసి - కిమేవంవిధోఽపరోఽప్యస్తీన వేత్యపేక్షాయామాహ-జనకాత్మజ ఇతి-భవతీచ తాదృశీత్యర్థః॥ తనిశ్లోకి॥ రామస్సర్వాంగసుందర ఇత్యర్థః - కమలపత్రాక్షస్సౌందర్యప్రవాహసజ్జతామావర్తావదాకర్షకనయనశోభావాన్-నయనశోభాయా అవధిః క ఇత్యపేక్షాయామాహ-సర్వసత్త్వమనోహర ఇతి- తిర్యగ్జాతీయత్వేన శాఖాచంక్రమణపరస్య వాత్మజస్యాపి మనోహరత్వేన సర్వజనమనోహరః-రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః ప్రసూతః స్వాభావికానవధికదివ్యదేహగుణగణః జనకాత్మజే త్వమేవ తత్సదృశీతి వక్తుం శక్యా నాన్యేత్యర్థః యద్వా రమయతీతి రమంతే యోగిన ఇతి చ రామః-రామత్వమేవాహ-కమలపత్రాక్ష ఇతి-అథవా రామస్సౌందర్యప్రవాహభూతః-కమలపత్రాక్షః ప్రవాహే ఆవర్తమానత్రినయనః తేన హృదయాకర్షకత్వం వ్యంజితం-తచ్చ సకలజంతుసాధారణమిత్యాహ-సర్వసత్త్వమనోహర ఇతి-తత్ర వానరజాతీయమచ్చిత్తాకర్షణమేవ ప్రమాణమితి ధ్వన్యతే- స్వరూపవిగ్రహగుణైః సకలజంతుమనోహరత్వం జన్మసిద్ధమిత్యాహ-రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః ప్రసూత ఇతి తర్హి ఏవంవిధః పుమాన్ విద్యతే కిమితి చేత్ నేత్యాహ జనకాత్మజే ఇతి-తుల్యశీలేత్యాదినా భవత్యేవ ప్రసిద్ధా న పుమాన్కశ్చిదితి భావః॥౮॥ సంగ్రహేణోక్తాన్ గుణాన్ వివృణోతి- తేజసేత్యాదినా-బ్రహ్మచర్యవ్రతే స్థితః గృహస్థస్యాప్యస్య బ్రహ్మచర్యం నామ ఋతోరన్యత్ర స్త్రీసంగమత్యాగః - తదాహ మనుః-షోడశర్తుర్నిశాః స్త్రీణాం తస్మిన్ యుగ్మాసు సంవిశేత్ ।బ్రహ్మచార్యేవ పర్వాద్యాశ్చతస్రశ్చ వివర్జయేత్ ॥ ప్రచారజ్ఞః ప్రయోగజ్ఞః ఐహికాముష్మికాణాం కర్మణాం ప్రచారం గతిం హేతుఫలభావవ్యవస్థాం తత్త్వతో జానాతీత్యర్థ ఇత్యప్యాహుః-రాజవిద్యావినీతశ్చ-చతస్రో రాజవిద్యాః॥ ఆన్వీక్షికీ త్రయీ వార్తా దండనీతిశ్చ శాశ్వతీ। ఏతా విద్యాశ్చతస్రస్తు లోకసంస్థితిహేతవ ఇత్యుక్తాః తాసు వినీతః శిక్షితః- శ్రుతవాన్ అవధృతవాన్-శీలసంపన్నః సదాచారసంపన్నః-పూర్వం యజ్ఞాదికర్మానుష్ఠాతృత్వముక్తమితి న పునరుక్తిః వేదేషు యజుర్వ్యతిరిక్తవేదేషు-అనేనాస్య యజుర్వేదత్వం సూచితం-ఏవమాత్మగుణానభిధాయ విగ్రహగుణానాహ-విపులాంస ఇత్యాదినా-గూఢజత్రుః అస్పష్టభుజసంధ్యస్థిః సమః అన్యూనాతిరిక్తదేహప్రమాణః(౧౬) త్రిస్థిర ఇతి - త్రిషుస్థానేషు స్థిరః-తథోక్తం సాముద్రికే ॥ ఉరశ్చ మణిబంధశ్చ ముష్టిశ్చ నృపతేః స్థిరా ఇతి।త్రిప్రలంబః త్రిషు ప్రలంబః-దీర్ఘః

స్థానం లక్ష్మణస్య చ * యాని రామస్య చిహ్నాని లక్ష్మణస్య చ యాని వై । లక్షితాని విశాలాక్షి వదతః శృణు తాని మే॥ ౭॥ రామః కమలపత్రాక్షః సర్వసత్త్వమనోహరః । రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః ప్రసూతో జనకాత్మజే॥౮॥ తేజసాదిత్యసంకాశః క్షమయా పృథివీసమః । బృహస్పతిసమో బుద్ధ్యా యశసా వాసవోపమః * రక్షితా జీవలోకస్య స్వజనస్యాభిరక్షితా । రక్షితా స్వస్య వృత్తస్య ధర్మస్య చ పరంతపః * రామో భామిని లోకస్య చాతుర్వర్ణ్యస్య రక్షితా । మర్యాదానాం చ లోకస్య కర్తా కారయితా చ సః * అర్చిష్మానర్చితోఽత్యర్థం బ్రహ్మచర్యవ్రతే స్థితః । సాధూనాముపకారజ్ఞః ప్రచారజ్ఞశ్చ కర్మణామ్ * రాజవిద్యావినీతశ్చ బ్రాహ్మణానాముపాసితా । శ్రుతవాన్ శీలసంపన్నో వినీతశ్చ పరంతపః * యజుర్వేదవినీతశ్చ వేదవిద్భిస్సుపూజితః । ధనుర్వేదే చ వేదేషు వేదాంగేషు చ నిష్ఠితః * విపులాంసో మహాబాహుః కంబుగ్రీవః శుభాననః । గూఢజత్రుస్సుతామ్రాక్షో రామో దేవి జనైః శ్రుతః * దుందుభిస్వననిర్ఘోషః స్నిగ్ధవర్ణః ప్రతాపవాన్ । సమస్సువిభక్తాంగో వర్ణం శ్యామం సమాశ్రితః(౧౬) త్రిస్థిరస్త్రిప్రలం

త్రణే-మాం రామదూత ఇతి జానంతీ సతీ-దిష్ట్యా మద్భాగ్యేన పరిపృచ్ఛసీతి యోజనా * యానీతి॥ లక్షితాని త్వయా దృష్టాని-మేమత్తః॥ ౭॥ రామ ఇతి॥ రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః రూపమిత్యేతద్విగ్రహగుణానాముపలక్షణం ప్రసూత ఇత్యనేన గుణానామౌత్పత్తికత్వమవగమ్యతే * సంగ్రహేణోక్తాన్ గుణాన్ వివృణోతి॥ తేజసేత్యాదినా అర్చిష్మానితి॥ అర్చిత స్సద్భిరితి శేషః-బ్రహ్మచర్యవ్రతే నోదితః-తత్ర ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః-ప్రచారజ్ఞః ప్రయోగజ్ఞః * యజురితి॥ యజుర్వేదవినీతః తస్మిన్ రత ఇత్యర్థః * పూర్వమాత్మగుణానభిధాయ ఇదానీం విగ్రహగుణానాహ-విపులాంస ఇత్యాదినా * దుందుభీతి॥ సమః అన్యూనాతిరిక్తదేహప్రమాణః॥ త్రిస్థిర ఇత్యాది॥ త్రిస్థిరః త్రిషు స్థానేషు స్థిరః తదుక్తం * ఉరశ్చ మణిబంధశ్చ ముష్టిశ్చ నృపతేః స్థిరా ఇతి త్రిప్రలంబః తదుక్తం * ప్రలంబా యస్య సంధినీ త్రయో భూమిముష్క-బాహవ ఇతి-ముష్కం వృషణం

భ్రూ) బాహుముష్క- స్తుచిరజీవీధనీనరఇతివచనాత్ ।అన్యత్రతుత్రయశ్చయస్యవిద్యంతే ప్రలంబామేఢ్రబాహూవఇతి త్రిసమఃత్రిషుసమః- కేశాగ్రంవృషణంజానుసమాయస్యసభూపతిరితివచనాత్ ।త్రిషుచోన్నతః-తదాహవరాహమిహిరః - ఉన్నతకుక్షిఃక్షితిపఃపరిమండలోన్నతనాభయఃక్షితిపాః । హృదయంసవేపనంపృథుసమోన్నతంమాంసళంచనృపతీనామితి ॥ త్రితామ్రః త్రిషుతామ్రః - శ్లిష్టాంగులీరుచిరతామ్రనఖౌసుపార్ష్ణీపాదౌకరావపిసురక్తనఖాత్మరేఖావితివచనాత్ । నేత్రాంతనఖపాణ్యంఘ్రితలైస్తామ్రైస్త్రిభిస్సుఖీతిచ॥త్రిషుస్నిగ్ధః-స్నిగ్ధాభవంతివైయేషాంపాదరేఖాశ్శిరోరుహాః। తథాలింగమణిస్తేషాంమహాభాగ్యంవినిర్దిశేదితిసాముద్రికవచనాత్ । త్రిషుగంభీరః-అత్రవరరుచిః-స్వరస్సత్వంచనాభిశ్చగంభీరశ్శస్యతేబుధైరితి ॥ బ్రాహ్మేతు-స్వరేగతౌచనాభౌచగంభీరస్త్రిషుశస్యతఇతినిత్యశఇతిసర్వత్రవిశేషణీయం- తేనరోగాద్యుపాధికృతరాగాదినివృత్తిః॥తనిశ్లోకౌ॥(౧౬)త్రివలీవాన్ ఉదరేవలిత్రయవాన్-కంఠవలిత్రయవాన్వా అత్రగర్గః- స్థిరాత్రిరేఖాసుభగోపపన్నాస్నిగ్ధాసుమాంసోపచితాసువృత్తా । నచాతిదీర్ఘాచతురంగులాచగ్రీవాసుదీర్ఘాభవతీహధన్యేతి ॥ త్ర్యవనతః త్రీణ్యవనతానినిమ్నానియస్యాసౌత్ర్యవనతః తాని స్తనచూచుకపాదరేఖాః-అత్రమిహిరః - పీనోపచితైర్నిమ్నైః క్షితిపతయశ్చూచుకైస్తనైస్సుఖినః । స్నిగ్ధానిమ్నారేఖాధనినాంతద్వ్యత్యయేననిస్వానామితి॥చత్వారివ్యంగానిహ్రస్వానియస్యాసౌచతుర్వ్యంగః- అత్రవరరుచిః- గ్రీవాప్రజననంపృష్ఠంహ్రస్వంజంఘాచపూజ్యతఇతి ॥ యద్వాచత్వారోవ్యంగాఃవికలాఃయస్యసఃచతుర్వ్యంగః- తేచసిరావికలఃపాదః-రోమాంతరవికలోరోమకూపః-నైష్ఫ్యవికలోమేఢ్రః మాంసవికలోవస్తిః-అత్ర నారదః- పాదైఃప్రస్వేదరహితైస్సిరాహీనశ్చపార్థివఃఏకరోమాభవేద్రాజాద్విరోమాపండితోభవేత్ । త్రిరోమాచతురోమాచభవేద్భాగ్యవివర్జితః॥ సమపాదోపపిష్టస్యగుల్ఫంస్పృశతిమేహనం । యస్యేశ్వరంతంజానీయాత్సుఖినంచైవమానవం॥ నిమాంసస్సంహతోవస్తిఃయేషాంతేసుఖభాగినఇతి॥త్రిశీర్షవాన్-త్రిభిర్లక్షణైర్యుక్తంశీర్షంతదస్యాస్తీతిత్రిశీర్షవాన్- తానిలక్షణాన్యావర్తాః ఆవర్తత్రయరుచిరంయస్యశిరస్సక్షితిభృతాంనేతేతికథనాత్ । యద్వాత్రిప్రకారంస

బళ్ళ)త్రిసమస్త్రిషుచోన్నతః।త్రితామ్రస్త్రిషుచస్నిగ్ధోగంభీరస్త్రిషునిత్యశః(౧౭(త్రివలీవాంస్త్ర్యవనతశ్చతుర్వ్యంగస్త్రిశీర్షవాన్।చతుష్క-
శ్చతుర్లేఖశ్చతుష్కిష్కుశ్చతుస్సమః(౧౮)చతుర్దశసమద్వంద్వశ్చతుర్దంష్ట్రశ్చతుర్గతిః। మహోష్ఠహనునాసశ్చపంచస్నిగ్ధోష్టవంశ

త్రిసమఃత్రిషుసమఃతదుక్తం * కేశాగ్రంవృషణంజానుసమంయస్యసభూపతిరితి॥త్రిషుచోన్నతః-తదుక్తం * నాభ్యంతఃకుక్షివక్షోభిరున్నతఃక్షితిపోభవేదితి - త్రితామ్రఃతదుక్తం * నేత్రాంతనఖపాణ్యంఘ్రితలైస్తామ్రస్త్రిభిస్సుఖీతి-త్రిషుస్నిగ్ధఃతదుక్తం * స్నిగ్ధాభవంతివైయేషాంపాదరేఖాశ్శిరోరుహాః - తథాలింగమణిస్తేషాంమహాభాగ్యంవినిర్దిశేదితిత్రిషుగంభీరః * స్వరేసత్వేచనాభౌచగంభీరస్త్రిషుశస్యతఇతి- త్రివలీవాన్ ఉదరేకంరేవావలిత్రయవాన్ * స్థిరాత్రిరేఖాసుభగోపపన్నాస్నిగ్ధాసుమాంసోపచితాసువృత్తా। నచాతిదీర్ఘాచతురంగుళాచగ్రీవాచదీర్ఘాభవతీహధన్యేతి- త్ర్యవనతః త్రీణ్యవనతానినిమ్నానియస్యసఃతదుక్తం- పీనోపచితైర్నిమ్నైఃక్షితిపతయఃచూచుకైఃస్తనైఃసుఖినః । స్నిగ్ధానిమ్నారేఖాధనినాంతద్వ్యత్యయేననిస్వానామితి॥చతుర్వ్యంగఃచత్వారివ్యంగానిహ్రస్వానియస్యసః । గ్రీవాప్రజననంపృష్ఠంహ్రస్వంజంఘాచపూజ్యతఇతి॥త్రిశీర్షవాన్ త్ర్యావర్తయుక్తశీర్షవానిత్యర్థః తదుక్తం * ఆవర్తత్రయరుచిరంయస్యశిరఃక్షితిభృతాంభవేన్నాదఇతిచతుష్కలఃచతస్రఃకలాశ్చత్వారోవేదాయస్యసః - అత్రకలాశబ్దేనతత్ప్రాప్తిసూచకా అంగుష్ఠమూలగతాశ్చతస్రోరేఖాఉచ్యంతే-తదుక్తం * మూలేంగుష్ఠస్యవేదానాంచతస్రస్తిస్రఏవవా ।ఏకాద్వేవాయథాయోగంరేఖాజ్ఞేయాద్విజన్మనామితి॥ చతుర్లేఖఃలలాటేపాదయోఃపాణ్యోఃచతస్రోరేఖాయస్యసః * లలాటేయస్యదృశ్యంతేచతస్త్రిద్వ్యేకరేఖకాః । శతద్వయంశతంషష్టిఃతస్యాయుర్వింశతిస్తథేతి ॥ యస్యపాదతలేవజ్రధ్వజశంఖాంకుశోపమాః । రేఖాస్సమ్యక్ప్రజాయంతేమనుజేంద్రంతమాదిశేదితి॥పాణ్యోశ్చతస్రోరేఖాశ్చయస్యతిష్ఠంత్యభంగురాఇతి ॥చతుష్కిష్కుఃచత్వారఃకిష్కవఃప్రమాణంయస్యసతథోక్తః కిష్కుఃచతుర్వింశత్యంగుళాత్మకోహస్తః * షణ్ణవత్యంగులోత్సేధోయఃపుమాన్సదినాకసఇతి॥ చతుస్సమః-తదుక్తం * బాహుజానూరుజంఘాశ్చచత్వార్యథసమానిచేతి-చతుర్దశసమద్వంద్వఃసమపరిమాణచతుర్దశాంగద్వంద్వయుక్తఇత్యర్థః తదుక్తం*భ్రువౌనాసాపుటేనేత్రేకర్ణావోష్ఠౌచచూచుకే। కూర్పరౌమణిబంధౌచజానునీవృషణౌకటీ-కరౌపాదౌద్విజాయస్యసమాఃజ్ఞేయస్సభూపతిరితి(స్ఫిచౌపృష్ఠముల్లు) బ్రాహ్మేతు * కర్ణాక్షిభ్రూగండనాసా

శ్చేతి ॥ అత్యర్థంనిష్ప్రభ ఇతి॥ఆత్మవద్రామస్యాపిదుఃఖహేతుశ్రవణాదితిభావః-యద్వా రామావేక్షయా అత్యంతనిష్ప్రభః రామస్సీతావిరహేణనిష్ప్రభోభూ
త్-సుగ్రీవస్తుతయోస్సాహిత్యాదర్శనాద్రామక్లేశదర్శనాచ్చాత్యర్థంనిష్ప్రభోభూత్ ॥౩౬॥తతఇత్యాది॥ ఆనీయహరియూథపాఇతి - పూర్వంసుగ్రీవేణానయ
నముక్తం-తద్ధరియూథపద్వారేత్యత్రోచ్యతే-గతింరావణస్థానం॥౩౮॥తానీతి॥దత్తాని-సుగ్రీవేణేతి శేషః-మయైవోపహృతాని-పూర్వంపతనకాలఇతి శేషః-ఇదానీం
హరియూథపైరానీతత్వోక్తేః-స్వనవంతి-ఆకాశాత్పతనకాలే॥౩౯॥౪౧॥శయితమితి॥శయితంమూర్ఛితం॥౪౨॥తానీతి॥ సుగ్రీవేసన్న్యవేదయత్ - సుగ్రీవహస్తేన్య
స్తవానిత్యర్థః॥౪౩॥సతవేతి ॥ అగ్నిపర్వతోనామ మేరుశిఖరవర్తీకశ్చిద్గిరిః-ఉక్తంచ భారతే-అత్ర మాల్యవతశ్శృంగేదృశ్యతేహవ్యవాట్సదా । నామ్నాసంవర్త
కోనామ కాలాగ్నిర్భరతర్షభేతి॥౫౦॥౫౧॥ననువానరాణాంనరాణాంచకథమాసీత్సమాగమఇతి ॥ వామదక్షిణహస్తవైషమ్యమప్యవిజానానాం శాఖాయాశ్శా
ఖామాప్లుత్యజీవతాంతిరశ్చాంవసిష్ఠశిష్యతయానిరతిశయాచారసంపన్నయోశ్చక్రవర్తిపుత్రయోశ్చకథంసమాగమోజాతఇతిపృష్టం-తస్యకిముత్తరముక్తమిత్య
త్రాహ రామసుగ్రీవయోరితి ॥ రామసుగ్రీవయోరైక్యమేవంసమజాయత-ఎవమితిప్రత్యక్షనిర్దేశః- స్వానుజేవిద్యమానేపియథాహంసుగ్రీవదూతోంతఃపుర
కార్యసమాధానాయాగతః తథాతయోరైక్యం మైత్రీజాతేత్యర్థః- యద్వాఏవంసమజాయతఅహమప్యేవందృష్టవానరయోగ్యతామవగచ్ఛామీత్యర్థః॥ ౫౨ ॥
౫౪॥ తతఇతి॥ సుగ్రీవవచనాత్తురాః సుగ్రీవాజ్ఞాభీతాః-సుగ్రీవవచనానుగాఇతిచపాఠః॥౫౫॥అంగదఇతి ॥ త్రిభాగబలసంవృతః తృతీయాంశేనబలేనసైన్యేనసంవృత
ఇత్యర్థః-వృత్తివిషయేపూరణార్థత్వంసంఖ్యాశబ్దస్యేష్యతే॥౫౬॥తేషామితి॥ విప్రణష్టానాంబిలేఅదర్శనంగతానాం॥ ౫౭॥ తేవయమితి ॥ కాలస్యసుగ్రీవకల్పిత

గ్రీవాయన్యవేదయత్ ॥౩౫॥ సశ్రుత్వా వానరేంద్రస్తులక్ష్మణేనేరితంవచః।తదాసీన్నిష్ప్రభోత్యర్థం గ్రహగ్రస్తఇవాంశుమాన్ ॥౩౬॥తతస్త్వద్గా
త్రశోభీనిరక్షసా హ్రియమాణయా । యాన్యాభరణజాలానిపాతితానిమహీతలే * తానిసర్వాణిరామాయఆనీయహరియూథపాః ।సంహృష్టా
దర్శయామాసుర్గతింతునవిదుస్తవ॥౩౮॥తానిరామాయదత్తానిమయైవోపహృతానిచ ।స్వనవంత్యవకీర్ణానితస్మిన్విగతచేతసి॥౩౯॥ తాన్యంకేదర్శ
నీయానికృత్వాబహువిధంతవ । తేనదేవప్రకాశేనదేవేనపరిదేవితమ్॥౪౦॥పశ్యతస్తానిరుదతస్తామ్యతశ్చపునఃపునః । ప్రాదీపయన్దాశరథేస్తానిశోక
హుతాశనమ్॥౪౧॥శయితంచచిరంతేనదుఃఖార్తేనమహాత్మనా।మయాపివివిధైర్వాక్యైఃకృచ్ఛ్రాదుత్థాపితఃపునః॥౪౨॥తానిదృష్ట్వామహాబాహు
ర్దర్శయిత్వాముహుర్ముహుః ।రాఘవస్సహసౌమిత్రిస్సుగ్రీవేసన్న్యవేదయత్ ॥౪౩॥సతవాదర్శనాదార్యే రాఘవఃపరితప్యతే । మహతాజ్వలతా
నిత్యమగ్నినేవాగ్నిపర్వతః॥౪౪॥త్వత్కృతేతమనిద్రాచశోకశ్చింతాచరాఘవమ్। తాపయంతిమహాత్మానమగ్న్యగారమివాగ్నయః॥౪౫॥తవా
దర్శనశోకేనరాఘవఃప్రవిచాల్యతే।మహతాభూమికంపేనమహానివశిలోచ్చయః॥ ౪౬॥ కాననానిసురమ్యాణినదీఃప్రస్రవణానిచ। చరన్నరతిమా
ప్నోతిత్వామపశ్యన్నృపాత్మజే॥౪౭॥సత్వాంమనుజశార్దూలఃక్షిప్రంప్రాప్స్యతిరాఘవః ।సమిత్రబాంధవంహత్వారావణంజనకాత్మజే॥౪౮॥
సహితౌరామసుగ్రీవావుభావకురుతాంతదా।సమయంవాలినంహంతుంతవచాన్వేషణంతథా॥౪౯॥తతస్తాభ్యాంకుమారాభ్యాంవీరాభ్యాంసహరీ
శ్వరః। కిష్కింధాంసముపాగమ్యవాలీయుద్ధేనిపాతితః॥౫౦॥తతోనిహత్యతరసారామోవాలినమాహవే।సర్వేషాంహరిసంఘానాంసుగ్రీవమకరో
త్పతిమ్॥౫౧॥రామసుగ్రీవయోరైక్యందేవ్యేవంసమజాయత।హనుమంతంచమాంవిద్ధితయోర్దూతమిహాగతమ్॥౫౨॥స్వరాజ్యంప్రాప్యసుగ్రీవ
స్సమానీయహరీశ్వరాన్ ।త్వదర్థంప్రేషయామాసదిశోదశమహాబలాన్॥౫౩॥ఆదిష్టా వానరేంద్రేణసుగ్రీవేణమహౌజసా । అద్రిరాజప్రతీకాశా
స్సర్వతః ప్రస్థితామహీమ్॥౫౪॥తతస్తేమార్గమాణావైసుగ్రీవవచనాత్తురాః । చరంతివసుధాంకృత్స్నాంవయమన్యేచవానరాః॥౫౫॥ అంగదో
నామలక్ష్మీవాన్వాలిసూనుర్మహాబలః ।ప్రస్థితఃకపిశార్దూలస్త్రిభాగబలసంవృతః॥౫౬॥తేషాంనోవిప్రణష్టానాంవింధ్యేపర్వతసత్తమే । భృ

తాశనం ప్రాపయన్నితిసంబంధః॥౪౩॥సతవేతి॥అగ్నిపర్వతఃఅగ్న్యావాసపర్వతః॥౫౪॥తతఇతి॥సుగ్రీవవచనాత్తురాఃసుగ్రీవాజ్ఞాభీతాఇత్యర్థః॥౫౬॥తేషామితి॥వి
ప్రణష్టానాంబిలనిర్గమనమార్గాద్విభ్రష్టానామిత్యర్థః॥౫౭॥ తఇతి॥కాలస్యసుగ్రీవకల్పితమాసరూపకాలస్య- కపిరాజస్యకపిరాజాత్ ॥ ౫౯ ॥ దృష్ట్వేత్యాదిసా

మానస్య-కపిరాజస్య సుగ్రీవాత్ ॥౫౮॥ దృష్ట్వేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం॥ పరిదేవనకర్మాహ-తవేతి॥౬౧॥ తేషామితి॥ స్వామిసందేశాత్ మాసాదూర్ధ్వమ నాగతానాం భయమిత్యేవంరూపాత్ - తేషాం కార్యహేతోః॥౬౨॥౬౭॥ వింధ్యాదితి॥ హృష్టాః ఉత్సాహవంతః-తుష్టాః ఆనందవంతః॥౬౮॥ అంగదప్రముఖా ఇతి॥ వేలోపాంతం- వేలా సింధుపూరః తస్యోపాంతం-వేలాంబుధేస్తీరవృద్ధ్యోః కాలమర్యాదయోరపీతి దర్పణః॥ ౬౯॥ ౭౨॥ తం మామితి॥ రామకృతోద్యోగం రామకృతోత్సాహం॥౭౩॥ కుశలీతి॥ గురోః జ్యేష్ఠస్య-ఆరాధనే శుశ్రూషణే రతః లక్ష్మణశ్చ కుశలీ॥౭౫॥ మయేయమితి॥ విచయైషిణా అన్వేషణేచ్ఛునా॥౭౬॥ దిష్ట్యేతి॥ తవాభిగమశంసనాత్ త్వత్సమీపప్రాప్తికథనాత్ ॥౭౭॥౭౯॥ బుధ్యస్వ పవనాత్మజమితి॥ పవనాత్మజత్వముక్తం తత్కథం వానరస్యేత్యపేక్షాయామాహ-మాల్యవానితి॥ గచ్ఛతి అగచ్ఛత్ ॥౮౦॥ స చేతి॥ సః గోకర్ణం గతః-దేవర్షిభిః తత్రత్యైః-దిష్టః నియుక్తః-శంబసాదనం తీర్థోపద్రవకారిణమసురం శంబసాదనాఖ్యం-ఉద్ధరత్ ఉదహరత్ - దేవర్షిప్రార్థనయా అవధీదిత్యర్థః॥౮౧॥ తస్యేతి॥ హరిణః హరేః కేసరిణః-క్షేత్రే పత్న్యాం అంజనాయాం-జాతః పితుర్దేశాంతరగమనకాలే జాతః-అనేనాస్యయే

శంశోకపరీతానామహోరాత్రగణాగతాః॥౫౭॥ తే వయం కార్యవైరాశ్యాత్కాలస్యాతిక్రమేణ చ । భయాచ్చ కపిరాజస్య ప్రాణాంస్త్యక్తుం వ్యవస్థితాః॥౫౮॥ విచిత్య వనదుర్గాణి గిరిప్రస్రవణాని చ । అనాసాద్య పదం దేవ్యాః ప్రాణాంస్త్యక్తుం సముద్యతాః॥౫౯॥ దృష్ట్వా ప్రాయోపవిష్టాంశ్చ సర్వాన్వానరపుంగవాన్ । భృశం శోకార్ణవే మగ్నః పర్యదేవయదంగదః * తవ నాశం చ వైదేహి వాలినశ్చ వధం తథా । ప్రాయోపవేశమస్మాకం మరణం చ జటాయుషః॥౬౧॥ తేషాం నః స్వామిసందేశాన్నిరాశానాం ముమూర్షతామ్ । కార్యహేతోరివాయాతః శకునిర్వీర్యవాన్మహాన్ ॥౬౨॥ గృధ్రరాజస్య సోదర్యస్సంపాతిర్నామ గృధ్రరాట్ । శ్రుత్వా భ్రాతృవధం కోపాదిదం వచనమబ్రవీత్ ॥౬౩॥ యవీయాన్కేన మే భ్రాతా హతః క్వ చ నిపాతితః । ఏతదాఖ్యాతుమిచ్ఛామి భవద్భిర్వానరోత్తమాః॥౬౪॥ అంగదోఽకథయత్తస్య జనస్థానే మహద్వధమ్ । రక్షసా భీమరూపేణ త్వాముద్దిశ్య యథాతథమ్॥౬౫॥ జటాయుషో వధం శ్రుత్వా దుఃఖితస్సోఽరుణాత్మజః । త్వాం శశంస వరారోహే వసంతీం రావణాలయే॥౬౬॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సంపాతేః ప్రీతివర్ధనమ్ । అంగదప్రముఖాస్తూర్ణం తతస్సంప్రస్థితా వయమ్॥౬౭॥ వింధ్యాదుత్థాయ సంప్రాప్తాస్సాగరస్యాంతముత్తరమ్ । త్వద్దర్శనకృతోత్సాహా హృష్టాస్తుష్టాః ప్లవంగమాః॥ ౬౮ ॥ అంగదప్రముఖాస్సర్వే వేలోపాంతముపస్థితాః చింతాం జగ్ముః పునర్భీతాస్త్వద్దర్శనసముత్సుకాః॥౬౯॥ అథాహం హరిసైన్యస్య సాగరం ప్రేక్ష్య సీదతః వ్యవధూయ భయం తీవ్రం యోజనానాం శతం ప్లుతః॥ ౭౦ ॥ లంకా చాపి మయా రాత్రౌ ప్రవిష్టా రాక్షసాకులా । రావణశ్చ మయా దృష్టస్త్వం చ శోకపరిప్లుతా॥౭౧॥ ఏతత్తే సర్వమాఖ్యాతం యథావృత్తమనిందితే । అభిభాషస్వ మాం దేవి దూతో దాశరథేరహమ్॥౭౨॥ తం మాం రామకృతోద్యోగం త్వన్నిమిత్తమిహాగతమ్ । సుగ్రీవసచివం దేవి బుధ్యస్వ పవనాత్మజమ్॥ ౭౩॥ కుశలీ తవ కాకుత్స్థస్సర్వశస్త్రభృతాం వరః । గురోరారాధనే యుక్తో లక్ష్మణశ్చ సులక్షణః॥౭౪॥ తస్య వీర్యవతో దేవి భర్తుస్తవ హితే రతః । అహమేకస్తు సంప్రాప్తస్సుగ్రీవవచనాదిహ॥౭౫॥ మయేయమసహాయేన చరతా కామరూపిణా । దక్షిణా దిగనుక్రాంతా త్వన్మార్గవిచయైషిణా॥౭౬ ॥ దిష్ట్యాహం హరిసైన్యానాం త్వన్నాశమనుశోచతామ్ । అపనేష్యామి సంతాపం తవాభిగమశంసనాత్ ॥౭౭॥ దిష్ట్యా హి మమ న వ్యర్థం దేవి సాగరలంఘనమ్। ప్రాప్స్యామ్యహమిదం దిష్ట్యా త్వద్దర్శనకృతం యశః॥౭౮॥ రాఘవశ్చ మహావీర్యః క్షిప్రం త్వామభిపత్స్యతే । సమిత్రబాంధవం హత్వా రావణం రాక్షసాధిపమ్॥౭౯॥ మాల్యవాన్నామ వైదేహి గిరీణాముత్తమో గిరిః । తతో గచ్ఛతి గోకర్ణం పర్వతం కేసరీ హరిః॥౮౦॥ స చ దేవర్షిభిర్దిష్టః పితా మమ మహాకపిః । తీ

ర్థమేకం వాక్యం ॥ అత్ర ద్వితీయాంతాః దృష్ట్వా పర్యదేవయదితి సంబంధః ॥ ౬౧ ॥ తేషామితి ॥ స్వామిసందేశాత్ - మాసాదూర్ధ్వమనాగతానాం వధ ఏవేతి సుగ్రీవవచనాత్ -ముమూర్షతాం సతాం॥౬౭॥ దిష్ట్యాహమితి॥ తవాభిగమశంసనాత్ తవ సమీపప్రాప్తిశంసనాత్ - తవాధిగమశంసనాదితి పాఠే తవ దర్శనశంసనాత్ ॥౭౯॥ బుధ్యస్వ పవనాత్మజమితి పవనాత్మజత్వం తవ ప్రతిపాదితం - వానరస్య తవ పవనాత్మజత్వం కథమిత్యాకాంక్షాయామాహ- మాల్యవానిత్యాదినా ॥ గచ్ఛతి అగచ్ఛత్ ॥౮౦॥ స ఇతి॥ దిష్టః ఆదిష్టః నియుక్తః శంబసాదనః ఇతి కశ్చనాసురః ఉద్ధరత్ ఉదహరత్ అవధీదిత్యర్థః॥౮౧॥ తస్యేతి॥ హరిణః హరేః సకారాంతత్వమార్షం

తేకథమన్యేనోత్పాదనమితిశంకాపరాకృతా॥౨౨॥విశ్వాసార్థమితి॥ నయితా నేతా॥౨౩॥ఏవమితి॥అవగచ్ఛతిఅవాగచ్ఛత్॥౨౪॥౨౬॥౨॥ హనుమంతమితి॥ మన్య తేఅమన్యత॥౨౨॥దేవీనియుక్తార్థకరణేస్వస్యశక్తిరస్తీతిద్యోతయితుంస్వమాహాత్మ్యమాహ-హతఇతి॥ తతఃఅసురవధోపకారాత్॥౨౯॥ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే పంచత్రింశస్సర్గః ********************************

భూయఇత్యాది॥౧॥ ఇత్థంసందేశకథనాదినా దేవీంవిశ్వాస్యాభిజ్ఞానాంగులీయకదానేనదృఢంవిశ్వాసయతి-వానరోహమిత్యాదినా॥ ౩॥ గృహీత్వేతి॥ గృహీత్వా జేశాంతరాదాగతంబంధుందృష్ట్వేవస్వయంగృహీతవతీ- ప్రేక్షమాణావర్తమానార్థేనశానచాదత్తదృష్టింనవిచాలితవతీత్యుచ్యతే - సాపూర్వంరావణత్వేనశంకితవతీ-భర్తుఃకరవిభూషణంపాణిగ్రహణకాలేహస్తేసృష్టమాభరణం- కరవిభూషణమిత్యనేనభోగాతిశయాత్ ప్రణయకోపే ప్రవృత్తేపరస్పరమాలోకనభాషణాదివిరహదశాయాంకాంక్షితేభాషణేమానాతిశయేనమానేకృతేరామోంగులీయకంభూషాచ్ఛాదయతిస్మ - తదావ్యాజేనచ్యుతమంగులీయకమితి సీతయాభిహితేప్రణయకోపశైథిల్యాత్ పరస్పరసంశ్లేషోభూయోప్యభూత్ -ఏవంఘటకభూతంకరవిభూషణంభర్తారమివసంప్రాప్తా - అంగులీయకదర్శనాత్తస్యకాంతస్యకరంస్మృతవతీతత్ స్మృత్వా బాహుంతత్స్మరణేనతద్విగ్రహంఏవంభావనాప్రకర్షేణతంపురస్థితమివమత్వాతమాలింగితవతీజననీబుద్ధ్యామునిస్సంప్రాప్తే వేత్యాహజననీకృతభోగస్యావర్ణ్యత్వాత్ -జానకీశోకహర్షాభ్యాంక్లిష్టమనస్కాపిలేజాతా- ముదితాభవత్ - ఇయమిదానీంముదితాఉదర్కేకింభవిష్యతీతిన జానఇత్యాహర్షిః॥తనిశ్లోకీ॥౪॥౫॥తతఇతి॥ప్రియంకృత్వాసంమానంకృత్వా॥౬॥విక్రాంతస్త్వమితి॥ విక్రాంతఇత్యాదిపదత్రయేణతద్వ్యత్ క్రమేణజ్ఞానశక్తిబ

ర్థేనదీపతేఃపుణ్యేశంబసాదనముద్ధరత్॥౨౧॥తస్యాహంహారిణఃక్షేత్రేజాతోవా తేనమైథిలి।హనుమానితివిఖ్యాతోలోకేస్వేనైవకర్మణా॥౨౨॥ విశ్వాసార్థంతువైదేహిభర్తురుక్తామయాగుణాః।అచిరాద్రాఘవోదేవిత్వామితోనయితానఘ॥౨౩॥ఏవంవిశ్వాసితాసీతాహేతుభిశ్శోకకర్శితా।ఉపపన్నైరభిజ్ఞానైర్దూతంతమవగచ్ఛతి॥౨౪॥అతులంచగతాహర్షంప్రహర్షేణచజానకీ। నేత్రాభ్యాంవక్రపక్ష్మాభ్యాంముమోచానందజంజలమ్॥౨౫॥చారుతద్వదనంతస్యాస్తామ్రశుక్లాయతేక్షణమ్। అశోభతవిశాలాక్ష్యారాహుముక్తఇవోడురాట్॥౨౬॥ హనుమంతంకపింవ్యక్తంమన్యతేనాన్యథేతిసా॥౨౭॥అథోవాచహనూమాంస్తాముత్తరంప్రియదర్శనామ్॥౨౮॥ ఏతత్తేసర్వమాఖ్యాతంసమాశ్వసిహిమైథిలి। కింకరోమికథంవాతేరోచతేప్రతియామ్యహమ్॥౨౨॥హతేసురేసంయతిశంబసాదనేకపిప్రవీరేణమహర్షిచోదనాత్। తతోస్మివాయుప్రభవోహిమైథిలిప్రభావతస్తత్ప్రతిమశ్చవానరః॥ ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే - పంచత్రింశస్సర్గః ****************************

భూయఏవమహాతేజాహనుమాన్మారుతాత్మజః।అబ్రవీత్ప్రశ్రితంవాక్యంసీతాంప్రత్యయకారణాత్॥౧॥వానరోహంమహాభాగేదూతోరామస్యధీమతః। రామనామాంకితంచేదంపశ్యదేవ్యంగులీయకమ్ ॥ ప్రత్యయార్థంతవానీతంతేనదత్తంమహాత్మనా। సమాశ్వసిహిభద్రంతేక్షీణదుఃఖఫలాహ్యసి॥౩॥గృహీత్వాప్రేక్షమాణాసాభర్తుఃకరవిభూషణమ్। భర్తారమివసంప్రాప్తాజానకీముదితాభవత్॥ ౪ ॥చారుతద్వదనంతస్యాస్తామ్రశుక్లాయతేక్షణమ్।అశోభతవిశాలాక్ష్యారాహుముక్తఇవోడురాట్॥ ౫ ॥తతస్సాహ్రీమతీబాలాభర్తృసందేశహర్షితా। పరితుష్టాప్రియంకృత్వాప్రశశంసమహాకపిమ్॥౬॥విక్రాంతస్త్వంసమర్థస్త్వంప్రాజ్ఞస్త్వంవానరోత్తమ।యేనేదంరాక్షసపదంత్వయైకేనప్రధర్షితమ్॥౭॥శత

కేసరిణఇత్యర్థః॥౨౨॥విశ్వాసార్థమితి॥నయితా నేతా॥౨౩॥ఏవమితి॥ అవగచ్ఛతిఅవాగచ్ఛత్॥౨౬॥ హనుమంతమితి॥మన్యతేఅమన్యత॥౨౨॥ దేవీనియుక్తార్థకరణేస్వస్యశక్తిరస్తీతిజ్ఞాపయితుం-స్వమాహాత్మ్యమాహ-హతేసురఇతి॥౨౯॥ ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం పంచత్రింశస్సర్గః. ************** తి॥అథదృఢతరవిశ్వాసాయరామాంగులీయకందాతుమాహ-భూయఇతి॥ప్రత్యయోవిశ్వాసః॥౧॥ సందేశకథనాదినాదేవీంవిశ్వాస్యఅభిజ్ఞానాంగులీయకప్రదానేనాపిదృఢంవిశ్వాసయతి॥వానరోహమిత్యాదినా॥౩॥౪॥తతఇతి॥ప్రియంకృత్వా- ఆదరంకృత్వేత్యర్థః॥౬॥ తి॥విక్రాంతఃశూరఃసమర్థోదేశకాలోచితకృత్యచతురః- ప్రాజ్ఞఃసర్వశాస్త్రార్థవిషయకసర్వశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞః-పదంస్థానం॥౭॥౨॥తి॥సంత్రాసఃసము

లాన్యుచ్యంతే-ఇదంరాత్రుసపదమితి ప్రజ్ఞోక్త్వా-త్వయైకేనేతిసామర్థ్యం-ప్రధర్షితమితివిక్రమః॥౭॥౮॥నహీతి॥ ప్రాకృతంయుద్ధం-సంభ్రమఃవ్యగ్రతా॥౯॥ అర్హసఇతి॥యద్యపీతినిపాతసముదాయోఽయస్మాదిత్యర్థే-అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్॥౧౦॥౧౨॥ అథప్రణయరోషేణదూతసన్నిధౌరామంగర్హతేకుశలీతి॥ కాకుత్స్థఃపరపరిభవాసహనుతేజాః-అనేనపరపరిభవపూర్వపరిహరణీయఃనస్వీయఇతినియమోఽస్తికిం- కిన్నుసాగరమేఖలాంమహీందహతి-అత్ర కాకుత్స్థఃదహతికింనునదహతీత్యర్థః- సాగరమేఖలామితివిశేషణేనద్రవద్రవ్యస్యైకేనకఠినద్రవ్యస్యైకేనబాణేనభవితవ్యంకిం-సాగరసలిలమేవతైలంకృత్వా మహీందగ్ధుంసమర్థోఽనకిమిత్యర్థః- యద్వా స్వపత్నీంవాసురక్షితపరిధానాంకరోతీతిభావః - అనాదికృతమర్యాదామహీకథందగ్ధుంశక్యేత్యత్రాహ-యుగాంతేతి-మహీమర్యాదాతన్నయనరాగపర్యంతైవేతిభావః- కింనసాగరమేఖలామిత్యపిపాఠః-కాకుత్స్థఃకుశలీయదితదామహీంకింనదహతి-శక్తశ్చేద్దహత్యేవ-నదహతి- అతోఽనశక్తఇత్యర్థః॥తనిశ్లోకే॥౧౩॥పక్షాంతరమాహ-అథవేతి॥౧౪॥కచ్చిదితి॥ నవ్యథితఃనకృశఃఉత్తరాణికార్యాణిమత్ప్రాప్తిసాధకానికచ్చిత్కురుతే॥౧౫॥కచ్చిన్నదీనఇతి॥ నదీనఃకచ్చిత్సంభ్రాంతస్సన్కార్యేషునముహ్యతికచ్చిదిత్యన్వయః - పురుషకార్యాణిపురుషేణకర్తవ్యాని॥౧౬॥తాన్యేవాహ-ద్వివిధమితి॥ పరంతపోరామఃమిత్రేషువిషయేసుహృత్సన్ద్వివిధంసామదానరూపముపాయమపిసేవతేకచ్చిత్ -చకారేణామిత్రాస్సముచ్చీయంతే - అమిత్రేషువిషయేవిజిగీషుస్సన్త్రివిధోపాయందానభేదదండాన్సేవతేప్రయుక్తేకచ్చిత్ -సుహృత్సుకదాచిదపిభేదదండౌనకార్యౌ- శత్రుషునసామేతిభావః - యోజనాంతరేవిజిగీషుసుహృత్పదయోః ప్రయోజనంమృగ్యం॥౧౭॥కచ్చిన్మిత్రాణీతి॥అభిగమ్యతేలభ్యతేమిత్రస్యకంచిదుపకారంకృత్వాస్వీయముపకారంమిత్రాదపేక్షతేకచ్చిదిత్యర్థః-కల్యాణమిత్రః-పురస్కృతమిత్రఇత్యర్థః॥౧౮॥కచ్చిదాశాస్తీతి॥ ఆశాస్తిఆశాస్తే-పురుషకారంస్వబలం-పక్షైకస్యానర్థహేతుత్వాదితిభావః॥౨౦॥సుఖానామితి॥అనూచితఇతిదీర్ఘఆర్షః

యోజనవిస్తీర్ణస్సాగరోమకరాలయః। విక్రమశ్లాఘనీయేనక్రమతాగోష్పదీకృతః॥౮॥నహిత్వాంప్రాకృతంమన్యేవానరంవానరర్షభ। యస్యతేనాస్తిసంత్రాసోరావణాన్నాపిసంభ్రమః॥౯॥అర్హసేచకపిశ్రేష్ఠమయాసమభిభాషితుమ్।యద్యపిప్రేషితస్తేనరామేణవిదితాత్మనా॥౧౦॥ప్రేషయిష్యతిదుర్ధర్షోరామోనహ్యపరీక్షితమ్।పరాక్రమమవిజ్ఞాయమత్సకాశంవిశేషతః॥౧౧॥దిష్ట్యాచకుశలీరామోధర్మాత్మాసత్యసంగరః। లక్ష్మణశ్చమహాతేజాస్సుమిత్రానందవర్ధనః॥౧౨॥కుశలీయదికాకుత్స్థఃకిన్నుసాగరమేఖలామ్।మహీందహతికోపేనయుగాంతాగ్నిరివోత్థితః॥౧౩॥అథవాశక్తిమంతౌతౌసురాణామపినిగ్రహే।మమైవతునదుఃఖానామస్తిమన్యేవిపర్యయః॥౧౪॥కచ్చిన్నవ్యథితోరామఃకచ్చిన్నపరితప్యతే।ఉత్తరాణిచకార్యాణికురుతేపురుషోత్తమః॥౧౫॥కచ్చిన్నదీనస్సంభ్రాంతఃకార్యేషుచనముహ్యతి। కచ్చిత్పురుషకార్యాణికురుతేనృపతేస్సుతః॥౧౬॥ద్వివిధంత్రివిధోపాయముపాయమపిసేవతే।విజిగీషుస్సుహృత్కచ్చిన్మిత్రేషుచపరంతపః॥౧౭॥కచ్చిన్మిత్రాణిలభతేమిత్రైశ్చాప్యభిగమ్యతే।కచ్చిత్కల్యాణమిత్రశ్చమిత్రైశ్చాపిపురస్కృతః॥౧౮॥కచ్చిదాశాస్తిదేవానాంప్రసాదంపార్థివాత్మజః। కచ్చిత్పురుషకారంచదైవంచప్రతిపద్యతే॥౧౯॥కచ్చిన్నవిగతస్నేహఃప్రవాసాన్మయిరాఘవః।కచ్చిన్మాంవ్యసనాదస్మాన్మోక్షయిష్యతివానర॥౨౦॥ సుఖానాముచితోనిత్యమసుఖానామనోచితః। దుఃఖముత్తరమాసాద్యకచ్చిద్రామోనసీదతి॥౨౧॥కౌసల్యాయాస్తథాకచ్చిత్సుమిత్రాయాస్తథైవచ।అభీక్ష్ణంశ్రూయతేకచ్చిత్కుశలంభ

రతాదితి శేషః॥౯॥అర్హసఇతి॥యద్యపీత్యవధారణే-మయాసమభిభాషితుంఅర్హసేయద్యపి-అర్హస్యేవేత్యర్థః-కుతఃవిదితాత్మనారామేణప్రేషితఇతిసంబంధః-యద్వా అప్యవధారణే-యదియస్మాత్ విదితాత్మనారామేణప్రేషితః-తస్మాత్ మయాసమభిభాషితుమర్హస్యేవేతిసంబంధః॥౧౪॥ కచ్చిదితి॥ ఉత్తరాణిచకార్యాణిపురుషకారాన్॥౧౫॥తి॥నదీనోనసంభ్రాంతఇత్యనుషంగః॥౧౬॥ద్వివిధమితి॥సుహృత్ పరంతపోరామఃవిజిగీషుస్సన్- త్రివిధోపాయంసామదానభేదరూపముపాయం- ఉపాయమపిదండోపాయమపి-మిత్రేషుచకారాదమిత్రేషుచ-ద్వివిధంయథాభవతితథాసేవతేకచ్చిత్ -మిత్రేషుసామదానేఅమిత్రేషుభేదదండౌచేత్యేవంవిభజ్యప్రయుక్తేకచ్చిత్॥౧౭॥తి॥ మిత్రాణిలభతేస్వయత్నేనమిత్రైశ్చస్వయత్నతోఽభిగమ్యతేకల్యాణమిత్రస్సామ్యమిత్రః మిత్రైఃపురస్కృతోబహుమతఃకచ్చిత్॥౧౮॥తి॥ఆశాస్తిఆశాస్తేప్రార్థయతఇత్యర్థః॥౧౯॥౨౦॥సుఖానామితి॥అనుచితఏవఅనౌచితః ఉత్తరందుఃఖంఉత్కృష్టందుఃఖం॥౨౧॥మనస్విని స్త్రేనేతి

ఉత్తరం ఉత్కృష్టం॥ రా॥ సుఖానామితి॥ అనుచితఏవానౌచితః- ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చేతి స్వార్థే అణ్ ప్రత్యయః- ఉత్తరం దుఃఖం ఉత్కృష్టం దుఃఖం॥ ౨౧॥ ౨౨॥ మన్నిమిత్తేనేతి॥ మన్నిమిత్తేన మయా హేతునా- అన్యమనాః కార్యాంతరాసక్తః॥ ౨౩॥ కచ్చిదక్షౌహిణీమితి॥ ధ్వజినీం సేనాం॥ ౨౭॥ కచ్చిన్నతదితి॥ హేమశబ్దేన తద్వర్ణ ఉచ్యతే అభేదేన- హేమవత్స్పృహణీయమిత్యర్థః- మయా వినేతి జలక్షయస్థానం- శోకదీనమిత్యాతపస్థానం॥ తనిశ్లోకి॥ ౨౮॥ ధర్మాపదేశాదితి॥ ధర్మాపదేశాద్ధర్మోద్దేశార్థం- ధర్మముద్దిశ్యేత్యర్థః- యద్వా ధర్మవ్యాజాద్ధేతోః- రాజ్యత్యాగాద్వ్యథా నాసీత్ - అరణ్యసంచారాద్భీర్నాసీత్ - మత్పాదసంచారాచ్ఛోకో నాసీత్ - సః తాదృశధైర్యయుక్తో రామో మద్విశ్లేషేపి హృదయే ధైర్యం కరోతి కచ్చిత్॥ ౨౯॥ ధైర్యాకరణే హేతుమాహ- నచాస్యేతి॥ ప్రవృత్తిం మదానయనవార్తాం- ప్రణయరోషపక్షేపి మే మత్పితృవచనపరిపాలనాయ వనం ప్రాప్తః- న- కింతు మమైవ హింసాయై ఇతి భావః॥ రామస్యైవ దోషః న మమేతి సీతయోక్తే వయమేవ కిం సమ్యక్ స్థితవంతః రామవిశ్లేషానంతరక్షణే నతను త్యక్తా హీత్యేవం హనుమదాశయం జ్ఞాత్వాహ- నచాస్యేతి॥ రామస్య మాత్రాదయః అన్యే బంధుశ్చ స్నేహాద్విశిష్టా న భవంతి లోకే కస్యచిన్మాతాపితా భ్రాతేత్యేవం స్నేహో విస్మృత్వరో భవతి- నచైవం రామస్య మాత్రాదిషు సంభావితః- సర్వోపి మయ్యేకమార్గః కృతః- యావత్ప్రియస్య ప్రవృత్తిం శృణుయాం శృణోమి తావజ్జీవిషేయం జీవేయం - ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణప్రధానత్వాదిష్యమాణం జీవనమిహాభిధీయతే- రామః నమాం సంరాఘవో భుజ్య ఇత్యుక్తరీత్యా భోజనం అనిద్రస్సతతం రామ ఇతి నిద్రాం చ హిత్వా సముద్రం బధ్వా సమాగచ్ఛతా పాతే ప్రపాం గతే తస్యాం భిన్నపానీయపాత్రాయాం సత్యామివ మయి నష్టాయాం న జీవేత్ - అతస్తదాగమనపర్యంతం మయా జీవితవ్యం పరతంత్రశరీరత్వాత్ - తదాగమనానంతరమపి యది జీవిష్యామి తదేత్థం వదేదితి భావః - ఏతావత్పర్యంతం వానరేతి సంబోధ్య సంప్రతి దూతేత్యాహ- రామవిషయప్రణయరోషస్య దూతపర్యంతం వ్యాపనాత్ - తేన ప్రహితః కిలు భవానపీతి భావః- ప్రణయరోషాభావపక్షేపి- నచాస్యేతి॥ అస్య మాతా చాస్మిన్ స్నేహాత్ - మత్తః న విశిష్టా మయా న సమా చ- యథాహమస్మిన్ స్నిగ్ధా తథా నాన్య ఇత్యర్థః- ఏతదేవోత్తరార్ధేన సమర్థయతి- తావదితి॥ ౩౦॥ ఇతీవేతి॥ ఇతీవ పూర్వం కతిపయానర్థాన్ వివిచ్యోక్తవాన్- సంప్రతి ప్రణయధారాసూక్ష్మస్పృష్టీనామపదం హితత ఇతీవేత్యాహ- దేవీ - వల్లభాయా వ్యవహారో బహిస్థానాం న ప్రతిభాతీతి హి- వచనం మహార్థం- న కేవలం బహిస్థానాం- దేశికానామస్మాకమపీత్యర్థః- మహార్థమిత్యుక్తేః- తం వానరేంద్రం- సుగ్రీవస్య శేషత్వేభిషిక్తత్వేపి పారతంత్ర్యే హనుమానభిషిక్త ఇత్యర్థః- మధురార్థం- మాధుర్యేణ మధ్యే హనుమాన్ న వక్తుమారభతేతి భావః - ఉక్త్వా సతదీయాశ్చయథాభివర్ధం తేతథోక్త్వా- శ్రోతుం పునస్తస్య వచోభిరామం స్వవచనానురూపోత్తరం శ్రోతుం- రామార్థయుక్తం రామప్రయోజనయుక్తం- రామరూపాభిరతస్యచ॥ ౨౨॥

మన్నిమిత్తేన మానార్హః కచ్చిచ్ఛోకేన రాఘవః। కచ్చిన్నాన్యమనా రామః కచ్చిన్మాం తారయిష్యతి॥ ౨౩॥ కచ్చిదక్షౌహిణీం భీమాం భరతో భ్రాతృవత్సలః। ధ్వజినీం మంత్రిభిర్గుప్తాం ప్రేషయిష్యతి మత్కృతే॥ ౨౪॥ వానరాధిపతిః శ్రీమాన్ సుగ్రీవః కచ్చిదేష్యతి। మత్కృతే హరిభిర్వీరైర్వృతో దంతనఖాయుధైః॥ ౨౫॥ కచ్చిచ్చ లక్ష్మణః శూరః సుమిత్రానందవర్ధనః। అస్త్రవిచ్ఛరజాలేన రాక్షసాన్ విధమిష్యతి॥ ౨౬॥ రౌద్రేణ కచ్చిదస్త్రేణ జ్వలతా నిహతం రణే। ద్రక్ష్యామ్యల్పేన కాలేన రావణం ససుహృజ్జనమ్॥ ౨౭॥ కచ్చిన్న తద్ధేమసమానవర్ణం తస్యాననం పద్మసమానగంధి। మయా వినా శుష్యతి శోకదీనం జలక్షయే పద్మమివాతపేన॥ ౨౮॥ ధర్మాపదేశాత్త్యజతశ్చ రాజ్యం మాం చాప్యరణ్యం నయతః పదాతిమ్। నాసీద్వ్యథా యస్య న భీర్న శోకః కచ్చిచ్చ ధైర్యం హృదయే కరోతి॥ ౨౯॥ నచాస్య మాతా న పితా చ నాన్యః స్నేహాద్విశిష్టోస్తి మయా సమో వా। తావత్త్వహం దూత జిజీవిషేయం యావత్ప్రవృత్తిం శృణుయాం ప్రియస్య॥ ౩౦॥ ఇతీవ దేవీ వచనం మహార్థం తం వానరేంద్రం మధురార్థముక్త్వా। శ్రోతుం పునస్తస్య వచో

శోకేన రాఘవ ఇతి పరితప్యత ఇతి శేషః॥ ౨౩॥ కచ్చిదితి॥ హేమసమానవర్ణం హేమవర్ణవత్ స్పృహణీయవర్ణమిత్యర్థః॥ ౨౮॥ ధర్మాపదేశాదితి॥ ధర్మాపదేశాత్ ధర్మోద్దేశేన ధర్మముద్దిశ్యేతి యావత్ - రాజ్యత్యాగాత్ వ్యథా మనశ్చలనం- అరణ్యసంచారాద్భీతిః- సీతాపాదసంచారాచ్ఛోకః యస్య నాస్తి- సః హృదయే ధైర్యం కరోతి కచ్చిదితి సంబంధః॥ ౨౯॥ ఇదానీం ధైర్యాకరణే కిం కారణమిత్యాశంక్య మద్వియోగ ఏవ కారణమిత్యాశయేనాహ॥ నచాస్యేతి॥ అస్య రామస్య అస్మిన్ సమయే మాతా చ స్నేహాన్మత్తో విశిష్టా న- మయా న సమా చ- యథా అహమస్మి తథా పితా చ న భవతీత్యర్థః- అత ఏవ ప్రవృత్తిం మదానయనోద్యోగవార్తాం॥ ౩౦॥ ఇతీవేతి॥ రామా

ధేయయుక్తంవా-విరరామ-స్వయంచిరభాషణాత్స్వామిన్యాంభాషమాణాయాంమధ్యేభృత్యేనోక్త్యయోగాచ్చతూష్ణీంభూతస్యావకాశప్రదానమకరోత్ - రామా-పారంపర్యంవినాసాక్షాద్వచస్సౌందర్యదర్శనంరామేణనలబ్ధంహీతిమునిఃఖిద్యతి॥తనిశ్లోకి॥౩౧॥ ౩౨॥ నత్వామితి ॥ రామః-నజీవేయంక్షణమపివినాతామసితేక్షణామిత్యధ్యవసాయీ-కథంనాగచ్ఛేత్ -కమలలోచనే-త్వన్నయనసౌందర్యందర్పణతలేపికింనదృష్టవతీభవతీ- ఏతత్సౌందర్యవతీంకథంత్వాంపినాగతిష్ఠేత్ తేన అనేనహేతునా-ఆశుత్వాంనానయతి-శచీంపురందరఇవ అనుష్ణోదహస్తగతాంశచీమింద్రఃకంచిత్కాలమవిజ్ఞాయజ్ఞానానంతరంయథాఆనీతవాంతథేతిభావః ॥ తన్నిశ్లోకి॥౩౩॥శ్రుత్వేతి॥మహ్యాంమమ-వ్యత్యయేనషష్ఠ్యర్థేచతుర్థీ॥౩౪॥సముద్రంకథమతిక్రమిష్యతీత్యత్రాహ-విష్టంభయిత్వేతి ॥ విష్టంభయిత్వా-స్తబ్ధంకృత్వేత్యర్థః॥౩౫॥తత్రేతి॥స్థాస్యంతి ప్రతిబంధకతయేతి శేషః॥౩౬॥గిరీణాంస్వజీవనస్థానత్వాత్తైశ్శపతి-మలయేనేతి॥దర్దురోనామమలయపరిసరవర్తీచందనప్రభవఃకశ్చిత్పర్వతః-యథేతి-తథాశపఇతిపూర్వేణాన్వయః॥౩౯॥క్షిప్రమితి॥నాకపృష్ఠోనామఇంద్రస్యాసాధారణస్వర్గస్థానవిశేషః॥౪౦॥ నమాంసమితి ॥ దృఙ్మనస్సంగస్సంకల్పజాగరాఃకృశతారతిః । హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశేతి - దశావస్థాస్వరతిరనేనోచ్యతే - మాంసాద్యభోజనంఅరత్యా-తతఃపూర్వంతద్భోజనోక్తేః-వన్యంవనేభవంకందమూలాదికం-సువిహితంవానప్రస్థయోగ్యత్వేనవిహితం-భక్తంఅన్నం - పంచమంప్రాతస్సంగవమధ్యాహ్నాపరాహ్ణసాయంరూపేషుకాలేషుపంచమకాలికం-శరీరధారణమాత్రోపయుక్తంభుఙ్క్తే-ఇత్యర్థః॥తనిశ్లోకి॥౪౧॥అథమనస్సంగావస్థామాహ- నైవేతి॥ దంశాస్తువనమక్షికాః-తాఞ్మశకాంశ్చేత్యనేనదంశమశకాపరిజ్ఞానముక్తం కీటసరీసృపోక్త్యాఉపరిశరీరంచరతామనివృత్తిరుచ్యతే-తత్ర హేతుఃత్వద్గతేనాంతరాత్మనా-పరకాయప్రవిష్టస్య కథంత్యక్తశరీరవికృతిజ్ఞానం- తత్రస్థితఃఖలుతత్రత్యపీడాంజ్ఞాస్యతీతిభావః॥౪౨॥౪౩॥అథాస్యజాగరావస్థామాహ-అనిద్ర ఇతి॥ అనిద్రస్సతతంరామః - నిద్రయా

భిరామంరామార్థయుక్తంవిరరామరామా॥౩౧॥సీతాయావచనంశ్రుత్వామారుతిర్భీమవిక్రమః । శిరస్యంజలిమాధాయవాక్యముత్తరమబ్రవీత్ ॥
నత్వామిహస్థాంజానీతేరామఃకమలలోచనే। తేనత్వాంనానయత్యాశుశచీమివపురందరః॥౩౩॥శ్రుత్వైవతువచోమహ్యంక్షిప్రమేష్యతిరాఘవః।
చమూంప్రకర్షన్మహతీంహర్యృక్షగణసంకులామ్ ॥ ౩౪ ॥విష్టంభయిత్వాబాణౌఘైరక్షోభ్యంవరుణాలయమ్ । కరిష్యతిపురీంలంకాంకాకుత్స్థశ్శాంతరాక్షసామ్॥౩౫॥తత్రయద్యంతరామృత్యుర్యదిదేవాస్సహాసురాః । స్థాస్యంతిపథిరామస్యసతానపివధిష్యతి॥౩౬॥తవాదర్శనజేనార్యేశోకేనసపరిప్లుతః ।నశర్మలభతేరామస్సింహార్దితఇవద్విపః॥౩౭॥మలయేనచవింధ్యేనమేరుణామందరేణచ। దర్దురేణచతేదేవిశపేమూలఫలేనచ*
యథాసునయనంవల్గుబింబోష్ఠంచారుకుండలమ్ ।ముఖంద్రక్ష్యసిరామస్యపూర్ణచంద్రమివోదితమ్॥౩౯॥క్షిప్రంద్రక్ష్యసివైదేహిరామంప్రస్రవణాగిరౌ । శతక్రతుమివాసీనంనాకపృష్ఠస్యమూర్ధని॥౪౦॥నమాంసంరాఘవోభుఙ్క్తేనచాపిమధుసేవతే ।వన్యంసువిహితంనిత్యంభక్తమశ్నాతిపంచమమ్॥౪౧॥నైవదంశాన్నమశకాన్నకీటాన్నసరీసృపాన్ । రాఘవోపనయేద్గాత్రాత్త్వద్గతేనాంతరాత్మనా॥౪౨॥నిత్యంధ్యానపరోరామోనిత్యంశోకపరాయణః ।నాన్యచ్చింతయతేకించిత్సతుకామవశంగతః॥౪౩॥అనిద్రస్సతతంరామస్సుప్తోపిచనరోత్తమః ।సీతేతిమధురాంవాణీంవ్యాహ

ర్థయుక్తంరామఏవాభిధేయఃతదుక్తం॥౩౨॥నత్వామితి॥శచీంపురందరఇవేతి॥ అనుష్ణోదనీతాంశచీంపురందరఃకంచిత్కాలమవిజ్ఞాయ - తతోజ్ఞాత్వాయథాఆనీతవాంతద్వదిత్యర్థః॥౩౩॥శ్రుత్వేతి॥మహ్యంమమ॥౩౪॥విష్టంభయిత్వేతి॥విష్టంభయిత్వాఅపవిధ్యేత్యర్థః॥౩౫॥తత్రేతి॥తత్రత్వదానయనరూపకార్యే - మృత్యుర్యదిఅంతరాపథిరామస్యస్థాస్యతి-దేవాయదిస్థాస్యంతి-విఘ్నకారిత్వేనేతిశేషః-తానపివధిష్యతీతియోజనా॥౩౬॥స్వోక్తార్థేదేవీవిశ్వాసార్థంస్వోపజీవ్యనివాలమూలాదినాశపథంకరోతి॥దర్దురేణేతి॥దర్దురేణపర్వతేనయథారామస్యముఖంద్రక్ష్యసిఅస్మిన్నర్థేదర్దురాదినాశపేవిశ్వాసయామీతిశ్లోకత్రయస్యసంబంధః॥౩౯॥క్షిప్రమితి॥నాగరాజస్యఐరావతస్య-నాకపృష్ఠస్యేతిసారేస్వర్గోపరీత్యర్థః॥౪౦॥నమాంసమితి॥వన్యంమూలఫలాదికం- సువిహితంపరిగ్రాహ్యత్వేనఆరణ్యకశాస్త్రచోదితం-భక్తంఅన్నం- పంచమంపంచానామన్నానాంపూరణం- వానప్రస్థాహిమూలఫలాదికంపంచధాకృత్వా-దేవపితృతిథిభూతేభ్యస్తద్భాగాన్దత్వా పంచమంస్వయంభుంజతే. పంచమకాలసిద్ధంపంచమమితివా ప్రాతస్సంగవమధ్యాహ్నాపరాహ్ణసాయాహ్నపంచమకాలేషుచతురోభోజనకాలాన

ఖర్వాదికాలక్షేపః హాహా పిసంతతమనిద్రోభూత్ -సుప్తోపిచేత్యనేనపరగతార్థానుసంధానాభావఉచ్యతే-నరోత్తమః-అభిమతపక్షేపితథావస్థానమేవహిపు రుషోత్తమత్వస్యలక్షణమితిభావః.సీతేతి-అప్రాకృతసౌందర్యాద్యనుసంగానేనవాసనావశాద్వ్యలపలి-మధురాంవాణీం- వాసనావశాద్వ్యలపత్యపిశబ్దస్వభావా ద్రసనాజలస్యందినీభవతీత్యర్థః - ప్రతిబుధ్యతే-క్లేశహీనదశావిగమాత్పునరపిబాధకోద్దీపనసందర్శనేనబాధాధిక్యాన్నితఇత్యర్థః॥౪౪॥ ౪౬॥ సారామేతి॥రామస ద్భావాతిశంకయాకశ్చిచ్ఛోకస్సీతాయాః- రామవిరహేణకశ్చిచ్ఛోకః-తత్రాద్యోహనుమదుక్త్యానివృత్తః- ద్వితీయస్తువర్తతఇత్యాహ-రామస్యశోకేనసమాన శోకాతద్విరహకృతత్వేనతత్తుల్యశోకా-అధికశోకస్తునివృత్తఇతిభావః-యద్వా-రామసంకీర్తనేనవీతశోకాపినైవదంశాన్నమశకానిత్యాదిశ్రవణేనరామతుల్యశో కాప్రకాశాప్రకాశశరన్ముఖనిశేవాభూదిత్యర్థః॥ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే షట్త్రింశస్సర్గః సీతేత్యాది॥౧॥ అమృతమితి॥ యచ్చానన్యమనా ఇత్యమృతత్వే హేతుః-యచ్ఛోకపరాయణ ఇతివిషసంసృష్టత్వే॥తన్నిశ్లోకి ॥ ౨ ॥ రామవియోగోనస్వబుద్ధికృతఇ త్యాహ-ఐశ్వర్యఇతి॥ కృతాంతః దైవం॥౩॥విధిరితి॥విధిఃదైవం-అసంహార్యః అనివార్యః॥౪॥౭॥వర్తతఇతి॥ దశమోమాసః దశమమాసాంతః॥౮॥విభీషణేనేతి॥నిర్యా తనంప్రత్యర్పణం॥౯॥౧౨॥ఉత్సాహఇతి॥లోకోత్తరేషుకార్యేషుస్థైయార్థప్రయత్నఉత్సాహః-పౌరుషంతాదృక్కార్యకరణం-సత్త్వంబలం-ఆనృశంస్యంఅప్రా

రన్ప్రతిబుధ్యతే॥ ౪౪॥ దృష్ట్వాఫలంవాపుష్పంవాయద్వాన్యత్సుమనోహరమ్ । బహుశోహాప్రియేత్యేవంశ్వసంస్త్వామభిభాషతే॥౪౫॥ సదేవిని త్యంపరితప్యమానస్త్వామేవసీతేత్యభిభాషమాణః । ధృతవ్రతోరాజసుతోమహాత్మాతవైవలాభాయకృతప్రయత్నః॥౪౬॥సారామసంకీర్తనవీత శోకారామస్యశోకేనసమానశోకా । శరన్ముఖేసాంబుదశేషచంద్రానిశేవవైదేహసుతాబభూవ॥౪౭॥ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే షట్త్రింశస్సర్గః.

సీతాతద్వచనంశ్రుత్వాపూర్ణచంద్రనిభాననా। హనూమంతమువాచేదంధర్మార్థసహితంవచః॥౧॥ అమృతంవిషసంసృష్టంత్వయావాన రభాషితమ్ । యచ్చానన్యమనారామోయచ్ఛోకపరాయణః॥౨॥ఐశ్వర్యేవాసువిస్తీర్ణేవ్యసనేవాసుదారుణే ।రజ్జ్వేవపురుషంబద్ధ్వాకృతాంతః పరికర్షతి॥౩॥విధిర్నూనమసంహార్యః ప్రాణినాంప్లవగోత్తమ । సౌమిత్రింమాంచరామంచవ్యసనైఃపశ్యమోహితాన్॥౪॥ శోకస్యాస్యకదా పారంరాఘవోధిగమిష్యతి। ప్లవమానఃపరిశ్రాంతోహతనౌస్సాగరేయథా॥౫॥రాక్షసానాంవధంకృత్వాసూదయిత్వాచరావణమ్।లంకామున్మూ లితాంకృత్వాకదాద్రక్ష్యతిమాంపతిః॥౬॥సవాచ్యస్సంత్వరస్వేతియావదేవనపూర్యతే। అయంసంవత్సరఃకాలస్తావద్ధిమమజీవితమ్॥౭॥ వర్తతే దశమోమాసోద్వౌతుశేషౌప్లవంగమ । రావణేననృశంసేనసమయోయఃకృతోమమ॥౮॥ విభీషణేనచభ్రాత్రామమనిర్యాతనంప్రతి । అనునీతః ప్రయత్నేననచతత్కురుతేమతిమ్॥౯॥మమప్రతిప్రదానంహిరావణస్యనరోచతే । రావణంమార్గతేసంఖ్యేమృత్యుఃకాలవశంగతమ్॥౧౦॥జ్యేష్ఠా కన్యానలానామవిభీషణసుతాకపే। తయామమేదమాఖ్యాతంమాత్రాప్రహితయాస్వయమ్॥౧౧ ॥అసంశయంహరిశ్రేష్ఠక్షిప్రంమాంప్రాప్స్య తేపతిః।అంతరాత్మాహిమేశుద్ధస్తస్మింశ్చబహవోగుణాః॥౧౨॥ఉత్సాహఃపౌరుషంసత్త్వమానృశంస్యంకృతజ్ఞతా।విక్రమశ్చప్రభావశ్చసంతివానర

తీత్య - పంచమేకాలేభుజ్క్త-ఇత్యర్థః-యద్వా-షోడశారణ్యవాసినఇత్యుక్తవానప్రస్థభోజ్యస్యపంచమాంశంభుజ్క్తే-అనేనరామస్యాత్యల్పాహారతోక్తా॥౪౩॥అని ద్రఇతి॥అనిద్రఏవకథంచిత్ సుప్తోపీతిసంబంధః॥౪౬॥ సారామేతి॥రామసంకీర్తనవీతశోకా-అనిద్రస్సతతంరామఇతిరామసంకీర్తనేనవీతశోకా-సమానంసంరాఘ వోభుజ్క్త-ఇత్యుక్తశోకేనహేతునాసమానశోకాసా-సాంబుదశేషఃచంద్రోయస్యాస్సాసాంబుదశేషచంద్రా-ప్రకాశాప్రకాశయుక్తానిశేవబభూవేత్యర్థః ॥
********** ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం-షట్త్రింశస్సర్గః **********
౧ ॥ తి॥ యచ్చఅనన్యమనాఇతివాక్యమాఖ్యాయతే తదమృతంయచ్ఛోకపరాయణఇతివాక్యమాఖ్యాయతేతద్విషం॥౨॥ఐశ్వర్యఇతి॥కృతాంతఃదైవం॥౩॥ విధిరితి॥ అసంహార్యఃఅనివార్యః॥౮॥విభీషణేనేతి॥నిర్యాతనంప్రత్యర్పణం-తత్ నిర్యాతనంప్రతి॥౧౧॥అసంశయమితి॥పతిఃప్రాప్స్యతేమతఃఅంతరాత్మేతి॥౧౨॥ గుణానేవా

రత్వం-కృతజ్ఞతా ఉపకారజ్ఞత్వం-విక్రమః శౌర్యం-ప్రభావః శక్తిః॥౧౩॥౧౪॥ నసఇతి॥ తులయితుం చాలయితుం॥౧౫॥౨౨॥ త్వద్దర్శనేతి॥ నాకరాజస్యమూర్ధని నాకపృష్ఠసంజ్ఞస్యమూర్ధని- నగరాజస్యేతిపాఠే మేరోరిత్యర్థః॥౨౩॥ పృష్ఠమితి॥ మావికాంక్షస్వ మోపేక్షిష్ఠాః॥౨౪॥ కథయంతీవేతి॥ చంద్రేణ కథయంతీవ చంద్రేణ భాషమాణేవ తరేత్యన్వయః॥౨౫॥౨౭॥ మైథిలీత్వితి॥ హర్షవిస్మితసర్వాంగీ హర్షేణ పులకితసర్వాంగీ॥౨౮॥ ౩౧॥ నమేజానాతి సత్త్వం వా ప్రభావం వాపి తేత్తునా। తస్మాత్పశ్యతు వైదేహీ యద్రూపం మమ కామత ఇతి పాఠః- అన్యథా పాఠే వక్ష్యమాణేన విరోధస్స్యాత్॥౩౨॥ ఇతిసంచింత్యేతి॥ స్వరూపం స్వస్య శరీరం॥౩౩॥ పతదేవాహ- సతస్మాదితి॥ అయం శ్లోకో వర్ధనార్థం వృక్షాదవరోహణం దర్శయతిస్మ- అనేన సోవతీర్య ద్రుమాదితి పూర్వం ద్రుమాగ్రాత్ సీతాసమీపస్థశాఖాయామవతరణముక్తం- అత్ర భూమావితి బోధ్యం॥౩౪॥ మేరుమందరేతి॥ అగ్రతో వ్యవతస్థే- సంభాషణాయ వృక్షమూలగతో బభూవేత్యర్థః॥౩౫॥౩౬॥ తదితి॥ అవస్థాప్య తాంని

రాఘవే॥౧౩॥ చతుర్దశ సహస్రాణి రాక్షసానాం జఘానయః। జనస్థానే వినా భ్రాత్రా శత్రుః కస్తస్య నోద్విజేత్॥౧౪॥ న స శక్యస్తులయితుం వ్యసనైః పురుషర్షభః। అహం తస్య ప్రభావజ్ఞా శక్రస్యేవ పులోమజా॥౧౫॥ శరజాలాంశుమాన్ శూరః కపే రామదివాకరః। శత్రురక్షోమయం తోయముపశోషం నయిష్యతి॥౧౬॥ ఇతి సంజల్పమానాం తాం రామార్థే శోకకర్శితామ్। అశ్రుసంపూర్ణనయనామువాచ వచనం కపిః॥౧౭॥ శ్రుత్వైవ తు వచో మహ్యం క్షిప్రమేష్యతి రాఘవః। చమూం ప్రకర్షన్మహతీం హర్యృక్షగణసంకులామ్॥౧౮॥ అథవా మోచయిష్యామి త్వామద్యైవ వరాననే। అస్మాద్దుఃఖాదుపారోహ మమ పృష్ఠమనిందితే॥౧౯॥ త్వాం తు పృష్ఠగతాం కృత్వా సంతరిష్యామి సాగరమ్। శక్తిరస్తి హి మే వోఢుం లంకామపి సరావణామ్॥౨౦॥ అహం ప్రస్రవణస్థాయ రాఘవాయాద్య మైథిలి। ప్రాపయిష్యామి శక్రాయ హవ్యం హుతమివానలః॥౨౧॥ ద్రక్ష్యస్యద్యైవ వైదేహి రాఘవం సహలక్ష్మణమ్। వ్యవసాయసమాయుక్తం విష్ణుం దైత్యవధే యథా॥౨౨॥ త్వద్దర్శనకృతోత్సాహమాశ్రమస్థం మహాబలమ్। పురందరమివాసీనం నాకరాజస్య మూర్ధని॥౨౩॥ పృష్ఠమారోహ మే దేవి మా వికాంక్షస్వ శోభనే। యోగమన్విచ్ఛ రామేణ శశాంకేనేవ రోహిణీ॥౨౪॥ కథయంతీవ చంద్రేణ సూర్యేణ చ మహార్చిషా। మత్పృష్ఠమధిరుహ్య త్వం తరాకాశమహార్ణవౌ॥౨౫॥ నహి మే సంప్రయాతస్య త్వామితో నయతోఙ్గనే। అనుగంతుం గతిం శక్తాస్సర్వే లంకానివాసినః॥౨౬॥ యథైవాహమిహ ప్రాప్తస్తథైవాహమసంశయః। యాస్యామి పశ్య వైదేహి త్వాముద్యమ్య విహాయసం॥౨౭॥ మైథిలీ తు హరిశ్రేష్ఠాచ్ఛ్రుత్వా వచనమద్భుతం। హర్షవిస్మితసర్వాంగీ హనుమంతమథాబ్రవీత్॥౨౮॥ హనుమన్దూరమధ్వానం కథం మాం వోఢుమిచ్ఛసి। తదేవ ఖలు తే మన్యే కపిత్వం హరియూథప॥౨౯॥ కథం వాల్పశరీరస్త్వం మామితో నేతుమిచ్ఛసి। సకాశం మానవేంద్రస్య భర్తుర్మే ప్లవగర్షభ॥౩౦॥ సీతాయా వచనం శ్రుత్వా హనుమాన్మారుతాత్మజః। చింతయామాస లక్ష్మీవాన్నవం పరిభవం కృతమ్॥౩౧॥ న మే జానాతి సత్త్వం వా ప్రభావం వాపి తేత్తునా। తస్మాత్పశ్యతు వైదేహీ యద్రూపం మమ కామతః॥౩౨॥ ఇతి సంచింత్య హనుమాంస్తదా ప్లవగసత్తమః। దర్శయామాస వైదేహ్యాస్స్వరూపమరిమర్దనః॥౩౩॥ స తస్మాత్పాదపాద్ధీమానాప్లుత్య ప్లవగర్షభః। తతో వర్ధితుమారేభే సీతాప్రత్యయకారణాత్॥౩౪॥ మేరుమందరసంకాశో బభౌ దీప్తానలప్రభః। అగ్రతో వ్యవతస్థే చ సీతాయా వానరోత్తమః॥౩౫॥ హరిః పర్వతసంకాశస్తామ్రవక్త్రో మహాబలః। వజ్రదంష్ట్రనఖో భీమో వైదే

హ- ఉత్సాహ ఇతి॥ లోకోత్తరేషు కార్యేషు స్థైర్యాత్ప్రయత్నః ఉత్సాహః పౌరుషం తాదృక్కార్యకరణం- సత్త్వం బలం - ఆనృశంస్యం అక్రౌర్యం-విక్రమః శౌర్యం- ప్రభావః శక్తిః॥౧౩॥ చతుర్దశేతి॥ తస్య తస్మాత్॥౧౪॥ నేతి॥ తులయితుం చలయితుం॥౧౫॥ సముద్రలంఘనపూర్వకం దేవీప్రాపణే స్వస్య మహతీ శక్తిరస్తీతి దేవీం విశ్వాసయతి త్వాం హీతి॥౨౩॥ పృష్ఠమితి॥ మావికాంక్షస్వ మోపేక్షిష్ఠా ఇత్యర్థః॥౨౪॥ కథయంతీతి॥ మత్పృష్ఠమధిరుహ్య- మహార్చిషా చంద్రేణ చ సూర్యేణ చ కథయంతీవ సంభాషమాణేవ- ఆకాశమహార్ణవౌ తరేతి సంబంధః- తథా అత్యున్నతపథాత్త్వాం గృహీత్వా గచ్ఛామీతి భావః॥౨౭॥ మైథిలీతి॥ హర్షవిస్మితసర్వాంగీ హర్షేణ పులకితసర్వాంగీత్యర్థః॥౩౩॥ సఇతి॥ పాదపాత్ పాదపమూలాత్ ఆప్లుత్య శరీరవర్ధనవేగకృతశాఖాభంగధ్వనినా రాక్షసో జ్ఞాస్యంతీతి మత్వా అన్యత్రాపసృతవానిత్యర్థః॥

శ్చలీక్రియతాం-వికాంక్షయా ఉపేక్షయా॥౩౮॥౪౧॥జానామీతి॥సంప్రధార్యా విచారణీయా॥౪౨॥స్వప్రాణప్రధానందోషంహృదిక్ృత్వా ఆపాతతో దోషమాహ-అయుక్తమితి॥౪౩॥అహమితి॥ఉపర్యుపరిసాగరమితి-ఉపర్యధ్యధస్సామీప్య ఇతిద్వివచనం- ధిగుపర్యాదిష్వితిద్వితీయా॥౪౪॥పతితేతి॥ యాదసాంజలజంతూనాం॥౪౫॥ నచేతి॥ కళత్రవతిరక్ష్యవతి-త్వయిసందేహస్స్యాత్ -మయిరక్ష్యాయాంత్వయివిపత్సందేహస్స్యాదిత్యర్థః॥౪౬॥ఏతదేవప్రపంచయతి- హ్రియమాణామిత్యాదినా॥౪౭॥తైరితి॥త్వంతైఃపరివృతోభవేః-కళత్రవాన్ రక్ష్యవాన్-త్వంసంశయంప్రాప్తశ్చభవేరితియోజనా॥౪౮॥సాయుధా ఇతి॥ సంయాతుంసమ్యగ్యాతుం౪౯॥ పూర్వశ్లోకోక్తంసమర్థయతి-యుధ్యమానస్యేత్యాదినా॥౫౦॥అథేతి॥సాంపరాయే యుద్ధే॥౫౧॥అథవేతి॥విముఖస్య-యుద్ధపరవశస్యేత్యర్థః॥౫౫॥అథవేతి॥సంవృతే గూఢప్రదేశే॥౫౬॥రా॥అతోమమావస్థానంరామాయవిజ్ఞాప్య తేనసహాగమనేమచ్ఛ్రేయస్స్యాదిత్యాహ-త్వయాహీతి॥౫౭॥మయీతి॥తవరాజకులస్యసుగ్రీ

హామిదమబ్రవీత్ ॥౩౬॥సపర్వతవనోద్దేశాంసాట్టప్రాకారతోరణామ్ । లంకామిమాంసనాథాంవానయితుంశక్తిరస్తిమే॥౩౭॥తదవస్థాప్యతాం బుద్ధిరలంతేవివికాంక్షయా ।విశోకంకురువైదేహిరాఘవంసహలక్ష్మణమ్॥౩౮॥తందృష్ట్వా భీమసంకాశమువాచజనకాత్మజా । పద్మపత్రవిశాలాక్షీ మారుతస్యౌరసంసుతమ్॥౩౯॥తవసత్త్వంబలంచైవవిజానామిమహాకపే।వాయోరివగతించాపి తేజశ్చాగ్నేరివాద్భుతమ్॥౪౦॥ప్రాకృతోన్యఃకథం చేమాంభూమిమాగంతుమర్హతి। ఉదధేరప్రమేయస్యపారంవానరపుంగవ॥౪౧॥జానామిగమనేశక్తింనయనేచాపితేమమ । అవశ్యంసంప్రధార్యాశుకార్యసిద్ధిర్మహాత్మనః॥౪౨॥అయుక్తంతుకపిశ్రేష్ఠమమగంతుంత్వయానఘ! వాయువేగసవేగస్యవేగోమాంమోహయేత్తవ॥౪౩ ॥అహమాకాశమాపన్నాహ్యుపర్యుపరిసాగరమ్ । ప్రపతేయంహితేపృష్ఠాద్భయాద్వేగేనగచ్ఛతః॥౪౪॥పతితాసాగరేచాహంతిమినక్రఝషాకులే। భవేయమాశువివశాయాదసామన్నముత్తమమ్॥౪౫॥నచశక్ష్యేత్వయాసార్ధంగంతుంశత్రువినాశన।కళత్రవతిసందేహస్త్వయ్యపిస్యాదసంశయః॥౪౬॥హ్రియమాణాంతుమాందృష్ట్వా రాక్షసాభీమవిక్రమాః ।అనుగచ్ఛేయురాదిష్టారావణేనదురాత్మనా॥౪౭॥తైస్త్వంపరివృతశ్శూరైశ్శూలముద్గరపాణిభిః ।భవేస్త్వంసంశయంప్రాప్తోమయావీరకళత్రవాన్॥౪౮॥సాయుధాబహవోవ్యోమ్నిరాక్షసాస్త్వంనిరాయుధః । కథంశక్ష్యసిసంయాతుంమాంచైవపరిరక్షితుమ్॥౪౯॥యుధ్యమానస్యరక్షోభిస్తవతైఃక్రూరకర్మభిః। ప్రపతేయంహితేపృష్ఠాద్భయార్తాకపిసత్తమ॥౫౦ ॥అథరక్షాంసిభీమానిమహాంతిబలవంతిచ।కథంచిత్సాంపరాయేత్వాంజయేయుఃకపిసత్తమ॥౫౧॥అథవాయుధ్యమానస్యపతేయంవిముఖస్యతే। పతితాంచగృహీత్వామాంనయేయుఃపాపరాక్షసాః॥౫౨॥మాంవాహరేయుస్త్వద్ధస్తాద్విశసేయురథాపివా। అవ్యవస్థౌహిదృశ్యేతేయుద్ధేజయపరాజయౌ॥౫౩॥అహంవాపివిపద్యేయంరక్షోభిరభితర్జితా।త్వత్ప్రయత్నోహరిశ్రేష్ఠభవేన్నిష్ఫలఏవతు॥౫౪॥ కామంత్వమసిపర్యాప్తోనిహంతుంసర్వరాక్షసాన్ । రాఘవస్యయశోహీయేత్త్వయాశస్తైస్తురాక్షసైః ॥౫౫ ॥అథవాదాయరక్షాంసిన్యసేయుస్సంవృతేహిమామ్ । యత్రతేనాభిజానీయుర్హరయోనాపిరాఘవౌ * ఆరంభస్తుమదర్థోయంతతస్తవనిరర్థకః॥ ౫౬ ॥త్వయాహిసహరామస్యమహానాగమనేగుణః॥౫౭॥మయిజీవిత

౩౮ ॥ మేర్విత్యగ్రతోవ్యవతిష్ఠేయోగ్యప్రదేశే॥౩౭॥తదితి॥వికాంక్షయా ఉపేక్షయా-అశ్రద్ధయేత్యర్థః॥౪౩॥అహమితి॥ సాగరంసాగరోల్లంఘనముద్దిశ్యేత్యర్థః-ఉపర్యుపరివేగేనగచ్ఛతస్తేపృష్ఠాత్ -ఆకాశమాపన్నాహంభయాత్ ప్రపతేయమితిసంబంధః॥౪౫॥ నచేతి॥ కళత్రవతిరక్ష్యద్రవ్యవతిత్వయ్యపిసందేహః ప్రాణసందేహః॥౪౭॥తైరితి॥ తైఃపరివృతోభవేః-సంశయంప్రాప్తోభవేరితివాక్యభేదేనయుష్మచ్ఛబ్దయోర్నిర్వాహః-కళత్రవాన్ రక్ష్యభారవానిత్యర్థః॥౪౯॥తథాపిసాహసకరణంనకర్తవ్యమిత్యాశయేనాహ-యుధ్యమానస్యేత్యాదిశ్లోకద్వయేన॥౫౧॥తత్రపతనపక్షేఅనర్థమాహ-అథవేతి॥ తేపృష్ఠాదితిశేషః॥౫౨॥ పరాజయపక్షేఅత్యనర్థమాహ- మాంవేతి॥ పరాజయంసంభావయతి-అవ్యవస్థౌహీతి॥౫౩॥అథమాభూత్తాంపతనపరాజయౌ- రక్షస్తర్జనైరేవమేమరణంస్యాదిత్యాహ - అహంవేతి॥౫౪॥ఇదానీంహనుమతఃసర్వశక్తిమంగీకృత్యయుక్త్యంతరమాహ-కామమితి॥శస్తైఃనిహతైః॥౫౫॥పరాజయపక్షేదోషాంతరమాహ అథవేతి ॥ సంవృతేగూఢప్రదేశే * ఆరంభఃసముద్రలంఘనాదిప్రయత్నః॥౫౬॥కిమత్రహితమతఆహ-త్వయేతి॥౫౭॥ మమనాశాదర్శనయోర్న కేవలంత్వదారంభవైకల్యం - దురంతోమ

వ రాజకులస్య॥౪౯॥౫౦॥యదహమితి॥అనీశాస్వయంకించిత్కర్తుమసమర్థా-వినాథావిగతస్వామికా-వివశావిచేష్టా॥౫౧॥౫౨॥ శ్రుతాఇతి॥ప్రథమహిశబ్దోగుణప్రసిద్ధౌ-ద్వితీయోనిస్సమత్వప్రసిద్ధౌ॥౫౩॥౫౪॥సఇతి॥హర్షితాంహర్షమాసాదితాం-ఉత్తరోత్తరహర్షవతీమిత్యర్థః- అనయాభక్తితయాఉపాయాంతరంస్వరూపవిరుద్ధం-భగవత్ప్రాప్తౌసఏవోపాయఇతిదర్శితః॥౫౬॥ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే సప్తత్రింశస్సర్గః. ************* తతస్సఇత్యాది॥తచ్ఛ్రుత్వా తేనవాక్యేనహర్షితఃవాక్యమువాచ॥౧॥యుక్తరూపమితి॥ యుక్తరూపం- యుక్తతరమిత్యర్థః- ప్రశంసాయాంరూపప్- ప్రాశస్త్యంచాత్రప్రకృత్యర్థవైశిష్ట్యం-స్త్రీస్వభావస్యభీరుత్వాదేః-సాధ్వీనాంపతివ్రతానాం-వినయస్యవృత్తస్య॥౨॥స్త్రీత్వమితి॥విస్తీర్ణాంమామధిష్ఠాయశతయోజనమాయతంసాగరం-వ్యతివర్తితుంతర్తుం- స్త్రీత్వంనసమర్థంహి-స్త్రీనసమర్థేత్యర్థః - యద్వా సాగరస్యశతయోజనంఆయతంవిస్తీర్ణాంచమామధిష్ఠాయాపి.స్త్రీత్వం-వ్యతివర్తితుంఅపగంతుం-నసమర్థంహి- సాగరస్యశతయోజనంయావత్తావదాయతంతథావిస్తీర్ణాంచమామధితిష్ఠం

మాయత్తంరాఘవస్యమహాత్మనః। భ్రాతౄణాంచమహాబాహోతవరాజకులస్యచ॥౪౮॥ తౌనిరాశౌమదర్థంతుశోకసంతాపకర్శితౌ। సహసర్వర్క్షహరిభిస్త్యక్ష్యతఃప్రాణసంగ్రహమ్॥౪౯॥భర్తుర్భక్తింపురస్కృత్యరామాదన్యస్యవానర। నస్పృశామిశరీరంతుపుంసోవానరపుంగవ॥౫౦॥యదహంగాత్రసంస్పర్శంరావణస్యబలాద్గతా।అనీశాకింకరిష్యామివినాథావివశాసతీ॥౫౧॥యదిరామోదశగ్రీవమిహహత్వాసబాంధవమ్।మామితోగృహ్యగచ్ఛేతతత్తస్యసదృశంభవేత్॥౫౨॥ శ్రుతాహిదృష్టాశ్చమయాపరాక్రమామహాత్మనస్తస్యరణావమర్దినః।నదేవగంధర్వభుజంగరాక్షసాభవంతిరామేణసమాహిసంయుగే॥౫౩॥సమీక్ష్యతంసంయతిచిత్రకార్ముకంమహాబలంవాసవతుల్యవిక్రమమ్। సలక్ష్మణంకోవిషహేతరాఘవంహుతాశనందీప్తమివానిలేరితమ్॥౫౪॥ సలక్ష్మణంరాఘవమాజిమర్దనందిశాగజంమత్తమివవ్యవస్థితమ్। సహేతకోవానరముఖ్యసంయుగేయుగాంతసూర్యప్రతిమంశరార్చిషమ్॥౫౫॥సమేహరిశ్రేష్ఠసలక్ష్మణంపతింసయూథపంక్షిప్రమిహోపపాదయ। చిరాయరామంప్రతిశోకకర్శితాంకురుష్వమాంవానరముఖ్యహర్షితామ్॥౫౬॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - సప్తత్రింశస్సర్గః. ***************

తతస్సకపిశార్దూలస్తేనవాక్యేనహర్షితః।సీతామువాచతచ్ఛ్రుత్వావాక్యంవాక్యవిశారదః॥ ౧ ॥యుక్తరూపంత్వయాదేవిభాషితంశుభదర్శనే।సదృశంస్త్రీస్వభావస్యసాధ్వీనాంవినయస్యచ॥౨॥స్త్రీత్వంనతుసమర్థంహిసాగరంవ్యతివర్తితుమ్। మామధిష్ఠాయవిస్తీర్ణంశతయో

హీనసర్థఃస్యాదిత్యాశయేనాహ-మయీత్యాదినా॥రాఘవస్యజీవితంమయిఆయత్తంమజ్జీవితాధీనజీవితమిత్యర్థః-రాజకులస్యసుగ్రీవకులస్య॥౪౮॥ తావితి॥ప్రాణసంగ్రహంప్రాణసర్వస్వం॥౪౯॥ ననురావణాంగసంస్పర్శఃకథంస్యాదిత్యతఆహ - భర్తురితి ॥ యస్మాత్కారణాత్ -భర్తుర్భక్తింపురస్కృత్యభర్తుర్భక్త్యాలక్ష్మణఃప్రస్థాపితః-తస్మాత్ రావణస్యగాత్రసంస్పర్శంబలాద్గతేతిసంబంధః - హాసీతేలక్ష్మణేతిమారీచవాక్యంశ్రుత్వారామానర్థశంకయాభర్తృభక్త్యాలక్ష్మణప్రస్థాపనాత్ ప్రాప్తోయమనర్థోనకామకృతఇతిభావః-అనీశాస్వయంకించిత్కర్తుమశక్నువతీ-వివశావిచేష్టా-వినాథావిగతస్వామికా- అసన్నిహితనాథేత్యర్థః॥౫౧॥ అథసిద్ధాంతమావిష్కరోతి-యదీతి॥ రాక్షసవధరావణవధపూర్వకంమత్ప్రాపణంరామస్యసదృశంఅన్యముఖేనమత్ప్రాపణమనుచితమితిభావః॥౫౨॥ నచాశక్తిచింతారామేకార్యేత్యాహ- శ్రుతాహీతి॥౫౪॥సఇతి॥ హరిశ్రేష్ఠసత్వంమేపతిమిహోపపాదయఇహానయేత్యర్థః-చిరాయచిరకాలంశోకకర్శితాం॥ ౫౬॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం సప్తత్రింశస్సర్గః. **************************

౧ ॥ యుక్తరూపమితి॥యుక్తరూపంయుక్తతమం-ప్రశంసాయాంరూపప్ప్రత్యయః- స్త్రీస్వభావస్యభీరుత్వాదేః - సాధ్వీనాంత్వాదృశీనాంపతివ్రతానాంవినయస్యవృత్తస్యసదృశం॥ ౨॥సంక్షేపేణోక్తమర్థంశ్లోకద్వయేనవివృణోతి-స్త్రీత్వమిత్యాదినా॥విస్తీర్ణమపిమామధిష్ఠాయ - శతయోజనమాయతంసాగరంవ్యతివర్తితుంతర్తుం.స్త్రీత్వంనసమర్థంహి-స్త్రీనసమర్థేత్యర్థః- యద్వాస్త్రీత్వమిత్యత్రస్త్రీఇతిచ్ఛేదః- సమర్థమితిలింగవ్యత్యయఆర్షః - స్త్రీభూతాత్వంసాగరంవ్యతివర్తితుంనసమర్థాహీత్యర్థః - స్త్రీణాంభీరుస్వభావత్వాత్తత్సుభూషణమేవేతిభావః - సాగరస్యనివర్తితుమితిపాఠే సాగరస్యయాదృక్షతయోజనంతావదాయ

త్యాఅపితవ(స్త్రీ)త్వంభీరుత్వంనాపగచ్ఛతీత్యర్థః॥౩॥౫॥శ్రో॰ వ్యత ఇతి॥త్వయా చేష్టితం ఉద్బంధనాదికం- భాషితం రావణం తృణీకృత్య ఫణితం- మమ ప్రత్యుత్తరత్వేన కథితం చ॥౬॥కారణైరితి॥బహుభిః కారణైః బహుభిరుపాయైః- స్నేహప్రస్కన్నమనసా స్నేహశిథిలమనసా॥౭॥లంకాయా ఇతి॥ దుష్ప్రవేశ లంకాప్రవేశేదుస్తరసాగరతరణే చ మమ శక్తిరస్తీతి జ్ఞాపయితుం ఏవముక్తమిత్యర్థః॥౮॥ఇచ్ఛామీతి॥రఘుబంధునా రఘువంశ్యేన ॥వి॥సగోత్రబాంధవజ్ఞాతిబంధుస్వస్వజనాస్సమా ఇత్యమరః॥ రఘువంశ్యానాం బంధునా - తత్కీర్తిసంపాదకేనేత్యర్థః- సమానేతుం సంగమయితుం ఇచ్ఛామి ఐచ్ఛం॥౯॥యదీతి॥ ౧౦॥ఏవమితి॥ బాష్పప్రగ్రథితాక్షరం బాష్పవిఘ్నితాక్షరం- ఏకాంతవృత్తాంతస్మరణాత్ బాష్పః॥౧౧॥ఇదమిత్యాదిశ్లోకద్వయమేకాన్వయం॥ చిత్రకూటస్య పాదే చిత్రకూటపర్యంతపర్వతే- మందాకిన్యా అదూరే సిద్ధిరాశ్రితే ప్రాజ్యమూలఫలోదకే తస్మిన్ దేశే- తాపసాశ్రమవాసిన్యాః తాపసాశ్రమే వసంత్యా మమ - ఇదం వక్ష్యమాణం శ్రేష్ఠమభిజ్ఞానం ప్రియం ప్రతి త్వం బ్రూయా ఇతి యోజనా॥౧౩॥రామాయ సీతయా వక్తవ్యం వచనం హనుమంతం ప్రత్యుచ్యతే తస్యేత్యాది॥౧౪॥తత ఇతి॥మాంససమాయుక్తః మాంసప్రతిలుబ్ధః- ఆయుక్తకుశలాభ్యాం చేత్యత్ర ఆయుక్తశబ్దస్య తాత్పర్యపరతయా వ్యాఖ్యానాత్ -లోష్టం మృత్పిండం-పర్యతుండయత్ పర్యఖండయత్ - స్తనాంతర ఇతి శేషః-తుడి తోదన ఇత్యయం ధాతుశ్చౌరాదికః॥౧౫॥దారయన్నితి॥పరిలీయ తేఅంతర్హితో భవతి స్మ బలిభోజనః కాకః॥౧౬॥ఉత్కర్షంత్యామితి॥ఉత్కర్షంత్యాం చరశనాం - కా

జనమాయతమ్॥ ౩॥ ద్వితీయం కారణం యచ్చ బ్రవీషి వినయాన్వితే । రామాదన్యస్య నార్హామి సంస్పర్శమితి జానకి * ఏతత్తే దేవి సదృశం పత్న్యాస్తస్య మహాత్మనః । కాహ్యన్యా త్వామృతే దేవి బ్రూయాద్వచనమీదృశమ్॥౫॥శ్రోష్యతే చైవ కాకుత్స్థస్సర్వం నిరవశేషతః। చేష్టితం యత్త్వయా దేవి భాషితం మమ చాగ్రతః॥౬॥కారణైర్బహుభిర్దేవి రామప్రియచికీర్షయా । స్నేహప్రస్కన్నమనసా మయైతత్సముదీరితమ్॥ ౭॥ లంకాయా దుష్ప్రవేశత్వాద్దుస్తరత్వాన్మహోదధేః । సామర్థ్యాదాత్మనశ్చైవ మయైతత్సముదీరితమ్॥౮॥ఇచ్ఛామి త్వాం సమానేతుమద్యైవ రఘుబంధునా । గురుస్నేహేన భక్త్యా చ నాన్యథైతదుదాహృతమ్॥౯॥ యది నోత్సహసే యాతుం మయా సార్ధమనిందితే । అభిజ్ఞానం ప్రయచ్ఛ త్వం జానీయాద్రాఘవో హి తత్ ॥౧౦॥ఏవముక్తా హనుమతా సీతా సురసుతోపమా। ఉవాచ వచనం మందం బాష్పప్రగ్రథితాక్షరం॥౧౧॥ఇదం శ్రేష్ఠమభిజ్ఞానం బ్రూయాస్త్వం తు మమ ప్రియమ్ । శైలస్య చిత్రకూటస్య పాదే పూర్వోత్తరే పురా * తాపసాశ్రమవాసిన్యాః ప్రాజ్యమూలఫలోదకే । తస్మిన్ సిద్ధాశ్రమే దేశే మందాకిన్యా హ్యదూరతః॥ ౧౩ ॥తస్యోపవనషండేషు నానాపుష్పసుగంధిషు । విహృత్య సలిలక్లిన్నా తవాంకే సముపావిశమ్॥ ౧౪ ॥ తతో మాంససమాయుక్తో వాయసః పర్యతుండయత్ ।తమహం లోష్టముద్యమ్య వారయామి స్మ వాయసమ్॥౧౫॥దారయన్ స చ మాం కాకస్తత్రైవ పరిలీయతే।న చాప్యుపారమన్మాంసాద్భక్షార్థీ బలిభోజనః॥ ౧౬ ॥ ఉత్కర్షంత్యాం చ రశనాం క్రుద్ధాయాం మయి పక్షిణి । స్రస్యమానే చ వసనే తతో దృష్టా త్వయా హ్యహమ్॥ ౧౭॥ త్వయాపహసితా చాహం క్రుద్ధా సంలజ్జితా తదా । భక్షగృధ్నేన కాకేన దారితా త్వాముపాగతా * ఆసీనస్య చ

తంవిస్తీర్ణమపి మామధిష్ఠాయ-నివర్తయితుముపగంతుం (స్త్రీ)త్వం న సమర్థం న సమర్థేతి యోజనా॥౫॥శ్రోష్యత ఇతి॥ చేష్టితం ఉద్బంధనాదికం మమాగ్రతః భాషితం రావణం తృణీకృత్య కథితం చ॥౬॥కారణైరితి॥కారణైః త్వద్దుఃఖహేతుభిర్దృష్టైరిత్యర్థః॥ ౮॥ ఇచ్ఛామీతి ॥ రఘుబంధునా రఘుసగోత్రేణ రామేణ - త్వాం సమానేతుం సంగమయితుమిచ్ఛామీత్యుదాహృతం- ఏతత్ గురుస్నేహేన అన్యథా నేతి సంబంధః॥౧౧॥ ఇదమిత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం ॥ చిత్రకూటస్య పాదే చిత్రకూటస్య సమీపపర్వతే-పూర్వోత్తరే ఈశాన్యకోణే-మందాకిన్యా హ్యదూరతః సిద్ధాశ్రమే ప్రాజ్యం బహు బహుమూలఫలోదకే తస్మిన్ దేశే వృత్తం - తాపసాశ్రమవాసిన్యా మమ ఇదం వక్ష్యమాణం శ్రేష్ఠమభిజ్ఞానం- ప్రియం ప్రతి త్వం బ్రూయా ఇతి యోజనా॥౧౩॥తస్యేతి॥ తవాంకే సముపావిశమితి- నను హనుమంతముద్దిశ్యాభిజ్ఞానం వక్తుముపక్రాంతా దేవీ రామం సంబోధ్య కిమర్థం కథయతీతి చేత్ -సత్యం మహ్యమభిజ్ఞానం వక్తుముపక్రాంతా త్వామేవాభిముఖీకృత్య-ఏవముత్తరం ప్రాదాదితి హనుమతా రామాయ వాచయితుమితి న దోషః॥౧౪॥తత ఇతి॥పర్యతుండయత్ పర్యఖండయత్ - స్తనాంతర ఇతి శేషః॥౧౫॥౧౬॥ఉత్కర్షంత్యామితి॥ పక్షిణా వసనే స్రస్యమానే సతి- రశనాముత్కర్షంత్యాం ఆకృష్యమాణాయాం మయి- క్రుద్ధాయాం సత్యాం- తతః తదా త్వయా అహం దృష్టాస్మీతి సంబంధః॥౧౭॥భక్షగృద్ధ్నేనేతి ॥భ

కోత్సారణార్థమితి శేషః॥౧౭॥ త్వయేతి॥ భక్షగృధ్నేనభక్షలోలుపేన-దారితా విదారితా- త్వాముపాగతా పునరుత్సంగమావిశమిత్యేతా భ్యాం కాకోత్సారణార్థమంకాదుత్థానమనుధావనంచకృతం దేవ్యేత్యవగమ్యతే॥౧౯॥ బాష్పేతి॥ రామాంకే కేవలంస్థితాస్మి-తదా కాకో మాంకించిదదారయత్ - తందృష్ట్వా తత్పలాయనార్థం స్వయమాయాసంపర్వంతీంతదశక్త్యా రుదంతీంమాం రామః పరిహాసపూర్వకం సాంత్వితవానిత్యర్థః - అనేనస్వరక్షణేస్వయంప్రవృత్తశ్చేదీశ్వరఉపేక్షతే స్వయమప్రవృత్తౌ సరక్షతీతిద్యోతితం॥౨౩॥ వాయసేనతతస్తేనబలవత్ క్లిశ్యమానయా । సమయాబోధితశ్శ్రీమాన్సుఖసుప్తః పరంతపః॥ సః నిఖిలలోకవిదితనిరతిశయసౌందర్యప్రసిద్ధః -మయాబోధితః మయైవాహంహతా- స్వాపకాలికశ్రీవిశేషాననుభవాత్ -లోకేకశ్చిత్సంచారదశాయాంసుందరఇవభాతిశయనేదుర్లక్షణాదిభిర్దోషాద్దృశ్యంతే - నతథాయం-శ్రీమాన్ స్వాపకాలికశ్రీరుచ్యతే-సుఖసుప్తః తత్వానుగణైవహిసుప్తిరపి-పరంతపః - శయనమేవసకలశత్రునివర్తనక్షమమిత్యర్థః-సుప్తశ్శ్రీమాన్-లోకేస్థానగమనశయనాదిదశాయాంరూపవానివలక్ష్యతేకశ్చిత్ - సంశయనేప్రకాశితప్రచ్ఛన్నదోషతయాజుగుప్సితోభవతి - అయంతుశయనావస్థాయామేవ నీరాజనాకర్తవ్యాదృష్టిదోషపరిహారాయేత్యేవంస్థితః॥౨౪॥సమామితి॥వితున్నాం దారితాం॥౨౫॥కేనేతి॥ పంచవక్త్రేణవ్యాత్తముఖేన-పచివిస్తారఇత్యస్మాత్పచాద్యచ్ -కార్యాతిశయద్యోతనార్థం వాపంచసంఖ్యాకవక్త్రేణోక్తిః-నాగనాసోరు నాగహస్తోరు-కుపితపంచవక్త్రక్రీడాసమంతవస్తనవిదారణమితిభావః॥౨౬॥ ౨౭॥ననువాయసమాత్రేకిమర్థమస్త్రంముక్తమిత్యాశంక్యాహ-పుత్రఃకిలేతి॥ఇదంరక్షణానంతరంతేనైవోక్తమితిజ్ఞేయం - కిలేతిప్రసిద్ధౌ-ఇంద్రపుత్రత్వేనప్రసిద్ధోజయంతఏవవాయసరూపేణాగతఇత్యాహుః-వాయసరూపోన్యఃపుత్రఇత్యప్యాహుః॥౨౯॥సదర్భమితి॥ సంస్తరాత్ ఆస్తరణాత్ -గృహ్యగృహీత్వా-అస్త్రేణఅస్త్రమంత్రేణ-యోజయత్ అయోజయత్ - అభిమంత్రితవానిత్యర్థః-ద్విజంకాకం॥౩౦॥౩౧॥అనుసృష్టఇతి ॥ అనుసృష్టః అనుసృతః-వివిధాంగతింవివిధంస్థానం-లోకకామః లోకయితృకామః-రక్షకాపేక్షీత్యర్థః॥౩౨॥ భగవద్వ్యతిరిక్తాబాంధవాభాసానరక్షకాఇత్యాహ. సపిత్రేతి॥సఃపురుషకారభూతాయామపికృతాపరాధః-సఃఆర్ద్రాపరాధః-పిత్రాచపరిత్యక్తః - అస్త్రశ్రుతిభీతతయాప్రథమంపితరంరక్షకంగతః - తేనత్రైలోక్యాధిపతినాచత్యక్త

తే శ్రాంతా పునరుత్సంగమావిశమ్ । క్రుధ్యంతీచ ప్రహృష్టేన త్వయాహం పరిసాంత్వితా॥౧౯॥బాష్పపూర్ణముఖీమందంచక్షుషీపరిమార్జతీ । లక్షితాహంత్వయానాథ వాయసేనప్రకోపితా॥౨౦॥పరిశ్రమాత్ప్రసుప్తాచ రాఘవాంకేప్యహంచిరమ్ ।పర్యాయేణప్రసుప్తశ్చ మమాంకే భరతాగ్రజః॥౨౧॥సతత్ర పునరేవాథవాయసస్సముపాగమత్ ॥౨౨॥తతస్సుప్తప్రబుద్ధాంమాం రామస్యాంకాత్సముత్థితామ్ * వాయసస్సహసాగమ్య విదదారస్తనాంతరే॥౨౩॥పునఃపునరథోత్పత్యవిదదారసమాంభృశమ్।తతస్సముక్షితోరామోముక్తైశ్శోణితబిందుభిః॥౨౪॥వాయసేనతతస్తేనబలవత్ క్లిశ్యమానయా * సమయాబోధితశ్శ్రీమాన్సుఖసుప్తః పరంతపః॥౨౫॥ సమాందృష్ట్వామహాబాహుర్వితున్నాంస్తనయోస్తదా * ఆశీవిషఇవక్రుద్ధశ్శ్వసన్వాక్యమభాషత॥౨౬॥కేనతేనాగనాసోరువిక్షతంవైస్తనాంతరమ్ * కఃక్రీడతిసరోషేణపంచవక్త్రేణభోగినా॥౨౭॥వీక్షమాణస్తతస్తంవై వాయసంసముదైక్షత*నఖైస్సరుధిరైస్తీక్ష్ణైర్మామేవాభిముఖంస్థితమ్॥౨౮॥పుత్రఃకిలసశక్రస్యవాయసఃపతతాంవరః*ధరాంతరగతశ్శీఘ్రంపవనస్యగతౌసమః॥౨౯॥తతస్తస్మిన్మహాబాహుఃకోపసంవర్తితేక్షణః*వాయసేకృతవాన్క్రూరాంమతింమతిమతాంవరః॥౩౦॥సదర్భంసంస్తరాద్గృహ్య బ్రాహ్మేణాస్త్రేణయోజయత్ *సదీప్తఇవకాలాగ్నిర్జజ్వాలాభిముఖోద్విజమ్॥౩౧॥ సతంప్రదీప్తంచిక్షేపదర్భంతంవాయసంప్రతి * తతస్తంవాయసందర్భస్సోంబరేనుజగామహ॥౩౨॥అనుసృష్టస్తదాకాకోజగామవివిధాంగతిమ్ * లోకకామఇమంలో

క్షగృధ్నేనభక్షలోలుపేన-దారితావిదారితా త్వాముపాగతాపునరుత్సంగమావిశమిత్యేతాభ్యాంకాకోత్సారణార్థం అంకాదుత్థానమనుధావనంచదేవ్యాకృతమిత్యవగమ్యతే॥౨౧॥తి॥సతత్రేతి॥త్వయిస్వపతిమయిజాగ్రత్యామిత్యర్థః సుప్తప్రబుద్ధాం రాఘవాంకేసుప్త్వాతతః ప్రబుద్ధాంతతఏవరాఘవాంకాదుత్థితాంవాయసఃపునరాగమ్యస్తనాంతరేవిదదారవ్యలిఖత్॥౨౨॥౨౬॥తి॥వీక్షమాణఇతస్తతః ప్రాంతదేశమిత్యర్థః॥౨౮॥పుత్రఇతి॥ధరాంతరగతః భూమింప్రాప్తః॥౨౯॥తి॥కోపేనసంవర్తితేవివర్తితే-ఈక్షణేయేనసః॥౩౦॥ సదర్భమితి॥ దర్భంసంస్తరాత్ గృహ్యగృహీత్వాయోజయత్ అయోజయత్ ద్విజంకాకం॥ ౩౧॥ అను

క్తః-ఇంద్రో నుహేంద్రస్సురనాయకో వేతితస్యాసమర్థత్వోక్తేః। పరిత్యక్తః త్యాగోపి నాపాతతః బుద్ధిపూర్వం త్యక్తః-త్యజేదేకం కులస్యార్థే గ్రామస్యార్థే కులం త్యజేదితి న్యాయాత్ । యద్వా పరిత్యక్తః భార్యాపుత్రాదిభిస్సహ త్యక్తః-చకారేణ మాతా సముచ్చీయతే న కేవలం హితపరేణ పిత్రా ప్రియపరయా మాత్రా చ పరిత్యక్తః-సీతా నారీజనస్యాస్య యోగక్షేమం విధాస్యతీతి స్వరక్షకభూతాయా అపి సాపరాధత్వాదితి భావః- పిత్రపేక్షయా మాతుర్వాత్సల్యాతిశయాత్ తామేవ ప్రథమం గచ్ఛతి స్మ-తతః పితరం పిత్రా త్యాగవచనాన్మాత్రా త్యాగస్సిద్ధప వేతి చకారేణ సూచితం-పితృభ్యాం త్యాగేపి బాంధవా న త్యజంతి-కింపితరౌ సర్వథా త్యక్తత ఇతి తైరపి త్యక్త ఇత్యాహ సురైశ్చ-కస్య బిభ్యతి దేవాశ్చ జాతరోషస్య సంయుగ ఇతి రామనయనేరక్తే తేపి బిభ్యతీతి - ఏవం పూర్వం సజాతీయైస్త్యక్తత్వేపి పరిగృహీతపక్షిరూపసజాతీయైః కింత్యక్తః ఇత్యపేక్షాయాం తథేత్యాహ చకారేణ-పక్షిణోపి ప్రయాచంతే సర్వభూతానుకంపినమితి పక్షిణామపి శరణ్యత్వాత్ స్వనాయక గరుడస్వామిత్వాచ్చ పక్షిభిరపి పరిత్యక్తః-సమహర్షిభిః-పిత్రాదిబంధూనామరక్షకత్వేపి ఆనృశంస్యప్రధానా మహర్షయో రక్షిష్యంతీతి గతః- తైరపి ప్రకామందూరదర్శిభిః పరిత్యక్తః ఆనృశంస్యవిషయవ్యవస్థా స్త్రీతి తైస్త్యక్త ఇత్యర్థః - ఏతదంగీకారేవ యమపి సంసర్గదోషేణ నశ్యేమ-అస్మాభిస్త్యాగేనన్యగతికత్వాద్రామ ఏనం స్వీకరిష్యతీతి తైస్త్యక్తః- మహర్షిభిః-యో విష్ణుం సతతం ద్వేష్టి తం విద్యాదంత్యరేతసమితి విష్ణుద్వేషేణ చండాలత్వాత్ చండాలః పక్షిణాం కాక ఇత్యుక్తేశ్చ చండాలో నాస్మద్వాటమాగచ్ఛేదితి త్యక్తః-ఏవం రక్షకాంతరాదర్శనాన్నష్టగజో ఘటమప్యన్వేషత ఇతి న్యాయేన స్వైరవివృతద్వారాన్ సర్వాన్ గృహాన్ గత ఇత్యాహ త్రీన్ లోకాన్ సంపరిక్రమ్య-పరిక్రమ్య ఏతదేవ నవక్తృత్వో గతః-సంపరిక్రమ్య- గృహస్థైరవిజ్ఞాతతయా కవాటమూలేషు లీనశ్చేత్యర్థః - అపి కదాచిత్ కృపైషా ముత్పద్యేతేతి మత్వా పునః పునర్గత ఇత్యర్థః-అముం నిష్కాస్య కవాటబంధనం సర్వైః కృతమిత్యర్థః - తతః కింకృతమిత్యత్రాహ తమేవ శరణంగతః రక్షకత్వేన ప్రాప్తాపేక్షయా హింసకత్వేన స్థితస్య ముఖమేవ శీతళమిత్యవస్థితః అతస్తమేవ శరణంగతః-యది వా రావణస్స్వయమిత్యేవం స్థితో హి రామః తమేవ సర్వలోకశరణ్యమేవ-తమేవ దోషో యద్యపి నత్యజేయమితి స్థితం-శరణంగతః నివాసంగతః-న తూపాయతయా గతః-నివాసవృక్షస్సాధూనామిత్యుక్తేః॥ ౩౩॥ సతమితి॥ సః రక్షకైకస్వభావః-తం ప్రాప్తిమాత్రైకనిరతం-భూమౌ నిపతితం దేవజాతితయా భూమిమస్పృశన్నపి భూమౌ పతితం - భూమావిదుష్పుత్రం పితరి శిక్షమాణే స యథా మాతుః పాదయోః పతతి తథా పతత్ -శరణ్యః సర్వావస్థాస్వపి శరణవరణార్హః శరణాగతం అనన్యగతికతయా స్వముపాగతం-వధార్హమపి రామసిద్ధాంతేనాపి వధార్హం కాకుత్స్థః కృపయా పర్యపాలయత్ కులోచితస్వభావేన రక్షితవాన్-కృపయా అస్మదాద్యారబ్ధం కార్యం ప్రబలకర్మణా న సమాప్యతే- తథా తేనారబ్ధమపి కృపయా న పూర్యత ఇతి భావః॥ తనిశ్లోకి॥ ౩౪॥ నశర్మేత్యాది॥ పరిద్యూనం పరితప్తం-తదుచ్యతామిత్యనంతరం హీనస్తు దక్షిణాక్షి త్వచ్ఛర ఇత్యథ సో బ్రవీదిత్యర్థమనుసంధేయం॥ రా॥ తదుచ్యతామితి ప్రశ్నానంతరం హీనస్తస్య సదక్షిణమితి వచనాదస్త్రలక్ష్యత్వేన దక్షిణాక్షి ప్రదానపరం ప్రతివచనం కాకేన కృతమిత్యవగమ్యతే॥ ౩౬॥ ౩౭॥ సరామమేతి॥ దశరథాయ స్వలోకస్థతయా పూర్వమేవ మిత్రభూతాయ॥ ౩౮॥ మత్కృత ఇతి॥ సముదీరితం ప్రయుక్తం-హారత్ అహరత్॥ ౩౯॥ స ఇతి॥ సః పరదుః

కం సర్వం వై పిచ చారహ॥ ౩౨॥ సపిత్రా చ పరిత్యక్తస్సురైశ్చ సమహర్షిభిః * త్రీన్లోకాన్ సంపరిక్రమ్య తమేవ శరణం గతః॥ ౩౩॥ స తం నిపతితం భూమౌ శరణ్యశ్శరణాగతమ్ * వధార్హమపి కాకుత్స్థః కృపయా పర్యపాలయత్ ॥ ౩౪॥ న శర్మ లబ్ధ్వా లోకేషు తమేవ శరణం గతః * పరిద్యూనం విషణ్ణం చ స తమాయాంతమబ్రవీత్ । మోఘం కర్తుం న శక్యం తు బ్రాహ్మమస్త్రం తదుచ్యతామ్॥ ౩౫॥ హినస్తు దక్షిణాక్షి త్వచ్ఛర ఇత్యథ సోబ్రవీత్॥ ౩౬॥ తతస్తస్యాక్షి కాకస్య హినస్తి స్మ స దక్షిణమ్॥ ౩౭॥ దత్త్వా స దక్షిణం నేత్రం ప్రాణేభ్యః పరిరక్షితః॥ ౩౮॥ స రామాయ నమస్కృత్వా రాజ్ఞే దశరథాయ చ * విసృష్టస్తేన వీరేణ ప్రతిపేదే స్వమాలయమ్॥ ౩౯॥ మత్కృతే కాకమాత్రే తు బ్రహ్మాస్త్రం సముదీరితమ్ * కస్మాద్యో మాం హరత్త్వత్తః

సృష్ట ఇతి॥ అనుసృష్టః అనుసృతః లోకకామః రక్షకజనాకాంక్షీ॥ ౩౨॥ తి॥ పితా చ పరిత్యక్తః స్వర్గేపీతి శేషః- పిత్రేత్యుపలక్షణం బ్రహ్మాదీనాం॥ ౩౩॥ తి॥ పర్యపాలయత్ ప్రాణరక్షణేనేతి శేషః॥ ౩౪॥ నశర్మేతి॥ పరిద్యూనం పరితప్తం॥ మోఘమితి॥ ఉచ్యతామితి ప్రశ్నానంతరం హినస్తి స్మ సదక్షిణమితి వచనాదస్త్రలక్ష్యత్వేన దక్షిణాక్షి కాకేన దత్తమిత్యవగమ్యతే॥ ౩౭॥ ఏవం హనుమతే రామైకసంవేద్యమభిజ్ఞానమభిధాయ-దుఃఖావేశాద్రామమేవ బుద్ధిస్థం సంబోధ్య- సోపాలంభం ప్రార్థ

ఖం దృష్ట్వా న సహామహే ఇత్యుక్తవాన్ త్వం- మహోత్సాహః ఏతదనుష్ఠానపర్యంతం కుర్వన్- మయి అత్యంతదుఃఖితాయాం- కృపాం పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వం- ప్రకాశయితుమర్హసి- నరోత్తమ- ఏవం న కరోషి చేత్ తవ నరోత్తమత్వస్య హానిరేవ స్యాత్ - తస్మాదేతద్వచనమనుష్ఠానపర్యంతం కృత్వా మాం జీవయిత్వా తవ నరోత్తమత్వం పరిపాలయేతి భావః అనాథా ఇవ అనాథేవ ఆర్షో గుణాభావః- ఆనృశంస్యం పరో ధర్మః- తావారోపణానంతరం వేతనాభ్యర్థనవత్సంశ్లేషదశాయాం తవాత్యంతాభిమతో ధర్మః క ఇతి మయా పృష్టే పరదుఃఖం దృష్టం చేత్తదసహిష్ణుత్వమేవ పరమో ధర్మ ఇతి మమాభిమతం తథైవ మత్స్వభావ ఇతి త్వయా రహస్యేకదినే కృతం - త్వత్త ఏవ- నతు గురుతః ఇతి న మయా శ్రుతః- ఇదం శ్రవణమాత్రపర్యవసాయి జాతం న త్వనుష్ఠానపర్యవసాయి- ఇతి రామం పృచ్ఛేతి భావః - ఏవం పృచ్ఛ్యం త్వాం సీతాయాః ప్రత్యుత్తరం దిశతో రామస్య చ కో వాభిప్రాయ ఇతి చేదుచ్యతే - ఏతస్య సంశ్లేషస్య విచ్ఛేదో భవతి చేత్ -కిం కరిష్యామీతి కాతరతయా పృష్టవతీ - సోపి హ ద్విరహ స్తేన తామ్యంతీం త్వాం న కదాచిదపి పశ్యేయమిత్యుక్తవాన్-అయమర్థోఽప్యరణ్యకాండే అప్యహం జీవితం జహ్యామితి శ్లోక ప్రఘట్టికాదౌ దర్శితః॥౪౧॥ జానామీతి॥ అపారపారం దురధిగమపారం- అసీమమిత్యర్థః- దురధిగమగుణసీమమిత్యర్థో వా॥౪౨॥ జానామీతి ॥ అపారపారం- పారకర్మసమాప్తావితి ధాతోర్నిష్పన్నత్వాదత్ర పారశబ్దేన కర్మసమాప్తిరుచ్యతే- అపారాః పారాః కర్మసమాప్తయో యస్య స తథోక్తః- నిరవధికావదాన ఇత్యర్థః॥౪౨॥౪౩॥ ననాగా ఇతి ॥ ప్రతిసమాధితుం ప్రతిబద్ధుం॥౪౪॥ తస్యేతి- సంభ్రమః భావవృత్తిః॥౪౫॥౪౬॥ యదితావితి॥ ఉపేక్షతః ఉపేక్షేతే- యదితౌ- సంగతావితి శేషః॥౪౭॥ మమైవేతి॥ సమర్థౌ విరోధివర్గమున్మూలయితుం రక్షణానుగుణశక్తిమంతౌ- పరంతపౌ ఇతః పూర్వం ప్రతిపక్షనిర్దహనం కుర్వంతౌ- ఏవంభూతావపి- తౌ మాం ప్రాణపర్యంతం రక్షణప్రవృత్త్యర్హదశాం ప్రాప్తాం మాం- నావేక్షేతే ఇతి యత్ న కటాక్షయత ఇతి యత్ అస్య నిమిత్తం తయోర్వా మయి వా కించిద్భవితుమర్హతి- తత్ర తద్విషయే తాదృశనిమిత్తప్రసక్తిర్నాస్తి- సామర్థ్య- పరంతపత్వాదిదర్శనాత్ -పరిశేషాన్మమైవ పాపం అస్య నిమిత్తం భవితుమర్హతి- యద్వా మమైవ ద్విషంతః పాపకృత్యామిత్యుక్తరీత్యా అన్యతో నాగతమిత్యర్థః- కించిత్ నహి వయం సర్వజ్ఞాః అస్మాభిరజ్ఞాతం కించిద్భవితుమర్హతి- మహత్త్వా ప్రారబ్ధఫలతయానుభవం వినా దుష్పరిహారం - అస్తి న సంశయః కార్యే సతి కారణే కిమస్తి సందేహః- యద్వా కించిత్ అనిర్వచనీయం- మహద్దుష్కృతమస్తీత్యనేన కిం త్వాన్యత వైదేహ ఇత్యాదినోక్తో భగవదపచారః - ఉక్తం హి - కీదృశం తుమయా పాపం పురా దేహాంతరే కృతమితి । దేహాంతరే బాలశరీరే॥౪౮॥ వైదేహ్యా ఇతి॥ సాశ్రు యథాతథా భాషితం ఉక్తం॥ ౪౯॥ త్వచ్ఛోకేతి ॥ త్వచ్ఛోకవిముఖః త్వ

త్తుమసేతం మహీపతే॥౩౯॥ స కురుష్వ మహోత్సాహః కృపాం మయి నరర్షభ * త్వయా నాథవతీ నాథ హ్యనాథేవ హి దృశ్యతే । ఆనృశంస్యం పరో ధర్మస్త్వత్త ఏవ మయా శ్రుతః॥౪౧॥ జానామి త్వాం మహావీర్యం మహోత్సాహం మహాబలమ్ ।అపారపారమక్షోభ్యం గాంభీర్యాత్సాగరోపమమ్ * భర్తారం ససముద్రాయా ధరణ్యా వాసవోపమమ్॥౪౨॥ ఏవమస్త్రవిదాం శ్రేష్ఠః సత్యవాన్బలవానపి * కిమర్థమస్త్రం రక్షస్సు న యోజయతి రాఘవః॥౪౩॥ న నాగా నాపి గంధర్వా నాసురా న మరుద్గణాః * రామస్య సమరే వేగం శక్తాః ప్రతిసమాధితుమ్॥౪౪॥ తస్య వీర్యవతః కశ్చిద్యద్యస్తి మయి సంభ్రమః * కిమర్థం న శరైస్తీక్ష్ణైః క్షయం నయతి రాక్షసాన్॥౪౫ ॥ భ్రాతురాదేశమాదాయ లక్ష్మణో వా పరంతపః * కస్య హేతోర్న మాం వీరః పరిత్రాతి మహాబలః॥౪౬॥ యది తౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ వాయ్వగ్నిసమతేజసౌ * సురాణామపి దుర్ధర్షౌ కిమర్థం మాముపేక్షతః॥౪౭॥ మమైవ దుష్కృతం కించిన్మహదస్తి న సంశయః * సమర్థావపి తౌ యన్మాం నావేక్షేతే పరంతపౌ॥౪౮ ॥ వైదేహ్యా వచనం శ్రుత్వా కరుణం సాశ్రుభాషితమ్ । అథాబ్రవీన్మహాతేజా హనుమాన్మారుతాత్మజః॥౪౯॥ త్వచ్ఛోకవిముఖో రామో దేవి సత్యేన తే శపే * రామే దుఃఖాభిపన్నే చ లక్ష్మణః పరితప్యతే॥౫౦॥ కథంచిద్భవతీ దృష్టా న కాలః పరిశోచితుమ్॥౫౧॥ ఇమం ముహూర్తం దుఃఖానాం ద్రక్ష్యస్యంతమనిందితే। తావుభౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ రా

యస తే మత్కృతేత్యాదిసార్ధచతుష్టయేన॥ యః త్వత్తో మామహరత్ - తం రావణం కస్మాత్ క్షమసే ఉపేక్షసే ఇత్యర్థః॥౩౯॥ స ఇతి॥ సత్త్వం ఆనృశంస్యం అక్రౌర్యం ॥౪౧॥ జానామీతి॥ అపారం దూరపారం అప్రాప్యగుణసీమాంతం॥౪౪॥ తస్యేతి॥ సంభ్రమః త్వరా॥౪౬॥ యదితావితి॥ సంగతావితి శేషః ఉపేక్షతః ఉపేక్షేతే॥౪౭॥ మమేతి॥ కించిత్కర్మపి॥౪౯॥ త్వదితి॥ త్వచ్ఛోకవిముఖః త్వద్విశ్లేషశోకేన స్వశరీరరక్షణపరాఙ్ముఖః త్వద్దర్శనాయేత్యర్థః॥౫౦॥ కథంచిదితి॥ ఇమంముహూ

బోధకేనవిముఖః-విషయాంతరపరాఙ్ముఖః-ప్రత్యుతత్వయ్యేవదత్తచిత్తఇత్యర్థః॥౨౧॥ఇమమిత్యాది॥ఇమంముహూర్తంఅస్మిన్ముహూర్తే-సప్తమ్యర్థే ద్వితీయా॥ ౨౨॥౨౫॥ కౌసల్యేతి॥ మనస్వినీలోకభర్తారంసుషువే-లోకే(స్త్రి)యఃఇహలోకపరలోకయోఃస్వరక్షణార్థంపుత్రాన్సువతే నైవంమేశ్వశ్రూః - మనస్వినీవిష లవన్మనస్కా-సర్వలోకరక్షకఃపుత్రో మేభవేదితివ్రతమనుష్ఠాయలోకోపకారాయపుత్రంసూతవతీ - ఏవంభూతఃకౌసల్యాసంకల్పఃకథంమోఘస్స్యాత్ - అహ మత్రలోకే-నకిమంతభర్తా-తంమమార్థేసుఖంపృచ్ఛ - అస్మద్రక్షణంనమయాప్రార్థ్యంతచ్చింతాతస్యైవఅస్మత్త్వరాతువిళంబాసహిష్ణుతయా-తస్మాత్తస్య త్రాచేన్మద్రక్షణస్యనకాపిహానిః-అతస్తత్సత్త్వైవాస్మాభిరాశాస్యతే తేనతస్యసుఖమస్తికిమితిమయాపృష్టమితివద- ఏవంచలోకవదస్మాభిశ్చతస్మాత్కించిదపేక్షితం చేత్ లోకైర్యత్కార్యంతత్ కార్యంమయాపికార్యమిత్యాహశిరసాచాభివాదయ-అహంతంశిరసాప్రణతవత్యస్మీతితమభివాదయ ప్రణిపాతంకుర్విత్యర్థః-కథంనా యికానాయకంశిరసాప్రణమేదితిచేత్ ఆచారప్రధానజనకకులనందిన్యైవమనుష్ఠితమితి-కిమత్రప్రమాణంప్రష్టవ్యం ప్రణయరోషేణైవమాహేతిచేన్నహనుమద్వ చనేనతస్యశాంతత్వాత్ ననుమమార్థేమత్కార్యసిద్ధ్యర్థంతంప్రణమేత్యర్థః కింనస్యాదితిచేత్ -మమార్థఇత్యస్యోభయత్రాన్వయాత్ -పూర్వత్రమయా పృష్టమితిపృచ్ఛేత్యర్థస్యావశ్యకత్వాదత్రాపిమయాప్రణతమితిప్రణమేత్యస్యస్వరసత్వాత్॥ తన్నిశ్లోకి॥ లోకే(స్త్రి)యఃస్వజీవనదశాయాంపోషకంపరతోత్తార కంచపుత్రమభిలషంతి కౌసల్యాతువిపులమనస్కాతయాసర్వలోకరక్షకంపుత్రంప్రార్థ్యవ్రతాచరణేనలబ్ధవతీ-తత్ప్రార్థనాఃఫలాకిం - అహంలోకశబ్దాంతర్భూ తానభవామికిం-జలసమీపస్థితసస్యస్యశుష్కతావత్ సర్వావస్థాస్వప్యనుసృతాయామమరక్షణేతత్ప్రార్థనాసంకుచితాకిం-తంమమార్థేసుఖంపృచ్ఛ - మమర క్షణంనప్రార్థనీయంతస్యమనసితిష్ఠత్వేవ కింతుత్వయాతస్యసుఖజననేనభావ్యం-తస్యావస్థానేఅస్మద్రక్షణంభవిష్యతీతితదేవాశాస్యతే- శిరసాచాభివాదయ - అగ్నిసాక్షికంగృహీతపాణినాచరక్షణంకార్యంతన్నక్రియతే-ఇతరసాధారణ్యేనవారక్షణంక్రియతాం- నైర్యత్క్రియతేతన్మయాప్యభివాదనంక్రియతఇత్యస్మ దర్థమభివాదనం-కురు॥౨౬॥స్రజశ్చేతి॥సంతీతిశేషః-స్రగాదయస్సంతిపృథివ్యాం-దుర్లభమైశ్వర్యమప్యస్తి-తథాపితరంమాతరంచైవసంమాన్యసుమిత్రాయేన సుప్రజాఃసఃరామమనుప్రవ్రజితః॥౨౮॥ఆనుకూల్యేనేతి॥ఆనుకూల్యేనభక్త్యేత్యర్థః॥౨౯॥సింహస్కంధఇతి॥ సమాచరన్పరిచరన్॥ ౩౧॥ వృద్ధోపసేవీత్యాది॥ యస్యాంధురియస్మిన్కార్యనిర్వాహఇత్యర్థః॥౩౩॥యమితి॥ఆర్యంశ్వశురందశరథం-నానుస్మరేత్ -పితృవత్సమ్యగ్రక్షకత్వాదితిభావః॥౩౪॥ యథాహీతి॥ రాజ

జపుత్రౌమహాబలౌ * త్వద్దర్శనకృతోత్సాహౌలంకాంభస్మీకరిష్యతః॥౨౨॥హత్వాచసమరేక్రూరంరావణంసహబాంధవమ్ * రాఘవస్త్వాం విశాలాక్షి నేష్యతిస్వాంపురీంప్రతి॥౨౩॥ బ్రూహియద్రాఘవోవాచ్యోలక్ష్మణశ్చమహాబలః * సుగ్రీవోవాపితేజస్వీహరయోపిసమాగతాః॥ ౨౪॥ఇత్యుక్తవతితస్మింశ్చసీతాసురసుతోపమా * ఉవాచశోకసంతప్తాహనుమంతంప్లవంగమమ్॥ ౨౫ ॥కౌసల్యాలోకభర్తారంసుషువేయం మనస్వినీ * తంమమార్థేసుఖంపృచ్ఛశిరసాచాభివాదయ॥౨౬॥ స్రజశ్చసర్వరత్నానిప్రియాయాశ్చవరాంగనాః * ఐశ్వర్యంచవిశాలాయాం పృథివ్యామపిదుర్లభమ్॥ పితరంమాతరంచైవసంమాన్యాభిప్రసాద్యచ * అనుప్రవ్రజితోరామంసుమిత్రాయేనసుప్రజాః॥౨౮॥ఆనుకూల్యేనధ ర్మాత్మాత్యక్త్వాసుఖమనుత్తమమ్ * అనుగచ్ఛతికాకుత్స్థంభ్రాతరంపాలయన్వనే॥ ౨౯ ॥సింహస్కంధోమహాబాహుర్మనస్వీప్రియదర్శ నః * పితృవద్వర్తతేరామేమాతృవన్మాంసమాచరన్॥౩౦॥ హ్రియమాణాంతదావీరోనతుమాంవేదలక్ష్మణః॥ ౩౧ ॥వృద్ధోపసేవీలక్ష్మీవాన్శక్తో నబహుభాషితా । రాజపుత్రఃప్రియఃశ్రేష్ఠస్సదృశఃశ్వశురస్యమే * మమప్రియతరోనిత్యంభ్రాతారామస్యలక్ష్మణః । నియుక్తోధురియస్యాంతు తాముద్వహతివీర్యవాన్॥౩౩॥యందృష్ట్వారాఘవోనైవవృత్తమార్యమనుస్మరేత్ । సమమార్థాయకుశలంవక్తవ్యోవచనాన్మమ * మృదుర్నిత్యం

అస్మిన్ముహూర్తే॥౨౬॥స్రజశ్చేత్యాది॥పృథివ్యామపిదుర్లభమిత్యత్రత్యక్త్వేత్యాకృష్యయోజ్యం-అనుప్రవ్రజతోరామమిత్యత్రసఇతిశేషః॥౨౯॥ సింహ స్కంధఇతి॥సమాచరన్ ॥ ౩౧ ॥ నియుక్తేతి॥యస్యాంధురియంలక్ష్మణంనియుజ్యైవ- స్వయంతాంధురంరామఉద్వహతి॥౩౩॥యందృష్ట్వేతి॥రాఘవః - యందృ ష్ట్వావృత్తిమతీతంఆర్యందశరథంనానుస్మరేత్ -పితృవత్సమ్యగ్రక్షకత్వాత్ పితరంనస్మరతీతిభావః॥ ౩౪॥యథేతి॥దుఃఖితయకరోత్ వెల్లక్ష్మణః- తథాకర్తవ్యమితి

యథా దుఃఖక్షయకరో భవేత్తథా వక్తవ్యమిత్యర్థః-కార్యనిర్యోగే కార్యసంఘటనే-ప్రమాణం వ్యవస్థాపకః||౬౫|| రాఘవ ఇతి|| త్వత్సమారంభాత్ త్వదుత్సాహాత్ ||
౬౬|| ఇదమిత్యాది || ఊర్ధ్వం మాసాత్ -రావణకృతమాసద్వయావధిం న సహిష్య ఇతి భావః- నికృత్యా వంచనేన-పాతాళాదివ కౌశికీం-అత్రేతికరణం ద్రష్టవ్యం-ఇ
దం చ బ్రూయా ఇతి పూర్వేణాన్వయః-కౌశికః ఇంద్రః-తత్సంబంధినీ శ్రీః కౌశికీ-తామివ-ఏవం బ్రహ్మపురాణే శ్రూయతే- పురా వృత్రవధే బ్రహ్మహత్యాభిభూతం ని
శ్శ్రీకమింద్రం భగవాన్నారాయణో దేవైస్సహ వైష్ణవేనాశ్వమేధేన నిష్కల్మషం కృత్వా త్రైలోక్యరాజ్యేభిషిచ్య పురాతనీం పౌరందరీం శ్రియముపాహ్వయత్ -
తతో శరీరవాక్యాద్గవాక్షతీర్థవర్తినీం తాముపశ్రుత్య స దేవదేవో దేవాశ్చ తత్ర జగ్ముః తతస్తాన్ దృష్ట్వా సా శ్రీః పాతాళం ప్రవివేశ -తత్ర ప్రవేష్టుమశక్నువంతో దే
వాః పునరప్యశరీరవాక్యం యుష్మాసు సర్వలక్షణసంపన్నస్తాం ప్రతినేతుమర్హతీత్యుపశ్రుత్య తమేవ పురుషోత్తమం ప్రార్థయామాసుః-స తత్ర ప్రవిశ్య పాతాళా
త్తాం సముద్ధృత్య తైస్సహ శక్రాయ ప్రాదాదితి-మహాభారతేతు - ఉచథ్యస్య భార్యాం యమునాయాం స్నాంతీం వరుణో హృత్వా పాతాళమనయత్ - తాముచ
థ్యో నారదేన యాచిత్వా తామలబ్ధ్వా కుపితః-పాతాళహ్రదశోషేణ తామవాపేతి శ్రూయతే-సా కౌశికీతి కేచిత్కథయంతి||౬౮||౬౯|| ప్రతిగృహ్యేతి|| మణిరత్నం
మణిశ్రేష్ఠం-అంగుల్యా యోజయామాస-చూడామణేరధిష్ఠానస్య పృష్ఠే యా కేశసరణిః తత్రాంగుళిం ప్రావేశయదిత్యర్థః-ఏవం తన్నీయసీకిమంగులిరిత్యత్రాహ-
నహీతి-అస్య హనుమతః భుజః న ప్రాభవన్న స్థూలో భవత్ -న తదానీం స మహాకాయః భుజశ్చ న స్థూలః- తేనాంగులిస్తనీయసీత్యర్థః-ఏతేన దైవ్యప్రదర్శితం మహద్రూ
పం విహాయ పురప్రవేశకాలికం సూక్ష్మరూపమంగీకృతవానిత్యవగమ్యతే||౭౦|| మణిరత్నమితి || ప్రణతః నమ్రగాత్రః||౭౧||౭౨|| మణివరమితి|| పవనావధూతము
క్తః మహావాతకంపితః తేన రహితశ్చేత్యర్థః. ప్రతిసంక్రమం ప్రతిప్రయాణం ప్రపేదే ప్రాప్తుముద్యుక్తః||అస్మిన్సర్గే సార్ధత్రిసప్తతిశ్లోకాః||౭౩|| ఇతి శ్రీగో

శుచిదర్శనః ప్రియో రామస్య లక్ష్మణః||౬౪|| యథా హి వానరశ్రేష్ఠ దుఃఖక్షయకరో భవేత్ * త్వమస్మిన్కార్యనిర్యోగే ప్రమాణం హరిసత్తమ||౬౫
రాఘవస్త్వత్సమారంభాన్మయి యత్నపరో భవేత్ ||౬౬|| ఇదం బ్రూయాశ్చ మే నాథం శూరం రామం పునః పునః| జీవితం ధారయిష్యామి మాసం దశర
థాత్మజ * ఊర్ధ్వం మాసాన్న జీవేయం సత్యేనాహం బ్రవీమి తే | రావణేనోపరుద్ధాం మాం నికృత్యా పాపకర్మణా * త్రాతుమర్హసి వీర త్వం
పాతాళాదివ కౌశికీమ్||౬౮|| తతో వస్త్రగతం ముక్త్వా దివ్యం చూడామణిం శుభమ్ * ప్రదేయో రాఘవాయేతి సీతా హనుమతే దదౌ||౬౯|| ప్రతి
గృహ్య తతో వీరో మణిరత్నమనుత్తమమ్ * అంగుల్యా యోజయామాస న హ్యస్య ప్రాభవద్భుజః||౭౦|| మణిరత్నం కపివరః ప్రతిగృహ్యాభివాద్య చ
సీతాం ప్రదక్షిణం కృత్వా ప్రణతః పార్శ్వతః స్థితః||౭౧|| హర్షేణ మహతా యుక్తస్సీతాదర్శనజేన సః * హృదయేన గతో రామం శరీరేణ తు విష్ఠి
తః || ౭౨ || మణివరముపగృహ్య తం మహార్హం జనకనృపాత్మజయా ధృతం ప్రభావాత్ । గిరిరివ పవనావధూతముక్తస్సుఖితమనాః ప్రతిసంక్రమం
ప్రపేదే || ౭౩ || ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - అష్టత్రింశస్సర్గః. **

శేషః * త్వమితి|| త్వమేవ కార్యనిర్యోగే కార్యసంఘటనే ప్రమాణం వ్యవస్థాపకః యతః-అతః రాఘవః మయి యత్నపరో భవేదితి సంబంధః|| ౬౬ || * ఊర్ధ్వం మాసా
న్న జీవేయమితి|| రావణదత్తమాసద్వయావధిమపి న సహిష్య ఇతి భావః * రావణేనేతి || నికృత్యా తిరస్కారేణ-పాతాళాదివ కౌశికీమితి-కౌశికీం దేవేంద్రస్య శ్రియం
పురా కిల వృత్రవధాద్బ్రహ్మహత్యాభిభూతస్యేంద్రస్య లక్ష్మీం పాతాళప్రవిష్టాం-దేవప్రార్థితో భగవానాదినారాయణః పాతాళాదుద్ధృత్య- పునరింద్రాయ శ్రి
యం ప్రాయచ్ఛదితి పౌరాణికీ కథాత్రానుసంధేయా||౬౯|| ప్రతిగృహ్యేతి|| మణిరత్నం మణిశ్రేష్ఠం-అంగుల్యా యోజయామాస అంగుల్యాం దధార- చూడామణే
రధిష్ఠానస్య హేమపుష్పస్య కేశప్రవేశార్థం యో రంధ్రః-తత్ర అంగులీం ప్రావేశయదిత్యర్థః- నను తదానీం హనూమతః సూక్ష్మరూపత్వాత్తన్మణివివరే సూక్ష్మరూ
పభూతాసంజనమేవ సమంజసమత ఆహ-నహీతి || అస్య హనుమతో భుజః సూక్ష్మోపి న ప్రాభవన్నమాతిస్మ-తత్ర న ప్రావిశదిత్యర్థః- న ప్రాభవద్భుజ ఇతి ప్రతిషేధస్య
ప్రసక్తిపూర్వకత్వాత్ - ప్రసక్తేస్సూక్ష్మరూపప్రసంభవాత్ - భుజప్రతిషేధేన దైవ్యప్రదర్శితమాత్రం రూపం విహాయ సూక్ష్మరూపేణ స్థితవానిత్యవగమ్యతే||
౭౨ ||మణివరమితి|| పవనావధూతముక్తః మహావాతకంపవిముక్తః ప్రతిసంక్రమం ప్రతిప్రయాణం-ప్రపేదే ప్రారభత||౭౩|| ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-

విందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే అష్టత్రింశస్సర్గః. ****************************

మణిమిత్యాది ॥ అభిజ్ఞాతం సమ్యక్ జ్ఞాతం॥౧॥మణింత్వితి॥త్రయాణామితి అధిగర్హదయే శోకమణ్ణశీతిపక్షీ-వివాహకాలే శిరోమణిదాతృత్వాత్పిత్రోః గృహీతృత్వాచ్చ మమ స్మరణమితి భావః-పాణిగ్రహణోత్సవే మమ శ్వశురాభ్యాం ప్రథమం శిరోభూషణతయా ఏష దత్తః-అతః త్రీనస్మాన్ యుగపత్ స్మరిష్యతీత్యర్థ ఇత్యాహు కశ్చిత్ -తదనుచితం-మణిరత్నమిదం దత్తం వై దేహ్యాః శ్వశురేణ మే। వధూకాలే తథా బద్ధమధికం మూర్ధ్ని శోభతే ఇత్యుపరి వక్ష్యమాణత్వాద్వివాహకాలే రామజనన్యా అనాగమనాచ్చ॥౨॥౩॥త్వమితి ॥ కార్యనిర్యోగే కార్యసంఘటనే-ప్రమాణం వ్యవస్థాపకః-చింతయత స్తస్య-తదేతి శేషః॥౪॥సతథేతి॥ఆవంద్యేతి పదచ్ఛేదః॥౫॥౬॥ కుశలమితి॥ బ్రూయాః ఇతి-ధర్మసంహితం ధర్మసహితం-ధర్మపురస్సరం కుశలం బ్రూయాః ఇత్యర్థః॥౮॥యథేతి ॥ దుఃఖాంబుసంరోధాత్ అంబూని సంరుధ్యంతే అనేనేత్యంబుసంరోధః జలధిః-సమాధాతుం రామమనుకూలయితుం॥౯॥ జీవంతీమితి॥ జీవంతీం సంభావయతి-జీవంతీం కరోతీత్యర్థః-తత్తథా అవ్యయమేతత్ - వచనస్య ప్రయోజనమాహ- వాచేతి-వాచా ధర్మం వాచికధర్మం॥౧౦॥తమేవ ధర్మముపపాదయతి ద్వాభ్యాం నిత్యమిత్యాది॥౧౧॥౧౨॥అప్యర్కమితి ॥ పర్జన్యం ఇంద్రం-పర్జన్యౌ రసదబ్దేంద్రౌ ఇత్యమరః॥౧౬॥ సహీతి॥త్వన్నిమిత్తః ఇతి-జయః భవిష్యతీతి శేషః॥౧౭॥తస్యేతి॥సమ్యక్ సోపపత్తికం-సత్యం పరమార్థం- సుభాషితం శ్రుతిమధురం॥౧౮॥వచనం చేదమబ్రవీదిత్యుక్తం వివృణోతి- తత స్తమితి॥భర్తృస్నేహాన్వితం ఆత్మనియోగా భర్తుస్స్నేహస్తేనాన్వితం-స్వవిషయభర్తృస్నేహప్రకాశకమి

మణిం దత్వా తతస్సీతా హనుమంతమథాబ్రవీత్ । అభిజ్ఞానమభిజ్ఞాతమేతద్రామస్య తత్త్వతః॥౧॥మణింతు దృష్ట్వా రామో వై త్రయాణాం సంస్మరిష్యతి । వీరో జనన్యా మమ చ రాజ్ఞో దశరథస్య చ॥౨॥ స భూయస్త్వం సముత్సాహే చోదితో హరిసత్తమ । అస్మిన్కార్యసమారంభే ప్రచింతయ యదుత్తరమ్॥౩॥త్వమస్మిన్ కార్యనిర్యోగే ప్రమాణం హరిసత్తమ ।హనుమన్యత్నమాస్థాయ దుఃఖక్షయకరో భవ * తస్య చింతయతో యత్నో దుఃఖక్షయకరో భవేత్ ॥౪॥స తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ మారుతిర్భీమవిక్రమః*శిరసావంద్య వైదేహీం గమనాయోపచక్రమే॥౫॥జ్ఞాత్వా సంప్రస్థితం దేవీ వానరం మారుతాత్మజమ్ * బాష్పగద్గదయా వాచా మైథిలీ వాక్యమబ్రవీత్ ॥౬॥కుశలం హనుమన్ బ్రూయాః సహితౌ రామలక్ష్మణౌ *సుగ్రీవంచ సహామాత్యం వృద్ధాన్ సర్వాంశ్చ వానరాన్ ।బ్రూయాస్త్వం వానరశ్రేష్ఠ కుశలం ధర్మసంహితమ్॥౮॥ యథా స చ మహాబాహుర్మాం తారయతి రాఘవః । అస్మాద్దుఃఖాంబుసంరోధాత్త్వం సమాధాతుమర్హసి॥౯॥జీవంతీం మాం యథా రామస్సంభావయతి కీర్తిమాన్ । తత్తథా హనుమన్వాచ్యం వాచా ధర్మమవాప్నుహి॥౧౦॥నిత్యముత్సాహయుక్తాశ్చ వాచశ్శ్రుత్వా త్వయేరితాః ।వర్ధిష్యతే దాశరథేః పౌరుషం మదవాప్తయే॥౧౧॥మత్సందేశయుతా వాచస్త్వత్తశ్శ్రుత్వైవ రాఘవః ।పరాక్రమవిధిం వీరో విధివత్సంవిధాస్యతి॥౧౨॥సీతాయా వచనం శ్రుత్వా హనుమాన్మారుతాత్మజః।శిరస్యంజలిమాధాయ వాక్యముత్తరమబ్రవీత్ ॥౧౩॥క్షిప్రమేష్యతి కాకుత్స్థో హర్యృక్షప్రవరైర్వృతః।యస్తే యుధి విజిత్యారీన్ శోకం వ్యపనయిష్యతి॥౧౪॥నహి పశ్యామి మర్త్యేషు నాసురేషు సురేషు వా ।యస్తస్య క్షిపతో బాణాన్ స్థాతుముత్సహతేఽగ్రతః॥౧౫॥అప్యర్కమపి పర్జన్యమపి వైవస్వతం యమమ్।సహి సోఢుం రణే శక్తస్తవ హేతోర్విశేషతః॥౧౬॥సహి సాగరపర్యంతాం మహీం శాసితుమీహతే ।త్వన్నిమిత్తో హి రామస్య జయో జనకనందిని॥౧౭॥తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సమ్యక్సత్యం సుభాషితమ్ । జానకీ బహు మేనేఽథ వచనం చేదమబ్రవీత్ ॥౧౮॥తతస్తం ప్రస్థితం సీతా వీక్షమాణా పునః

శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం అష్టత్రింశస్సర్గః. ****************************

మణిమితి ॥ మణిం దత్వా రామస్యైతదభిజ్ఞాతమభిజ్ఞానమిత్యబ్రవీదితి సంబంధః॥౧॥మణింత్వితి ॥ త్రయాణాం సంస్మరిష్యతి త్రయాణామితి కర్మణి షష్ఠీ-పాణిగ్రహణకాలే మమ జననీ ఇమం మణిం దశరథసన్నిధౌ జనకహస్తాదాదాయ - శిరోభూషణతయా మహ్యం దత్తవతీ - అతో మమ జననీం దశరథం జనకం మాం చ స్మరిష్యతీత్యర్థః ॥ ౩ ॥ త్వమితి॥కార్యనిర్యోగే కార్యసంఘటనే-ప్రమాణం వ్యవస్థాపకః॥౪॥యథేతి॥దుఃఖాంబుసంరోధాత్ అంబుసంరోధో జలధిః దుఃఖసాగరాదిత్యర్థః-సమాధాతుం వక్తుమిత్యర్థః॥౯॥౧౧॥ తి ॥ ఉక్తార్థమేవ ఆగరేణ పునరాహ-మత్సందేశయుతా ఇతి॥౧౮॥తత ఇతి॥ భర్తుః స్నేహాన్వితం ఆత్మనియోభర్తుః స్నేహః తేనాన్వితం- రా

తియావత్ -అనుమానయదన్వమానయత్ -వక్ష్యమాణోక్తిరూపం సంమానవచనమబ్రవీదిత్యర్థః॥౨౨॥తవేతి॥ దుఃఖాద్దుఃఖపరామృష్టాం పూర్వదుఃఖాదధికేన దుఃఖే
నస్పృష్టాం-దీపయన్నివ-వర్ధయన్నివేత్యర్థః॥౨౩॥అయమితి॥ అయం వక్ష్యమాణః తిష్ఠతీవ మూర్తీభూత ఇత్యర్థః॥౨౬॥తదస్మిన్నితి॥ సమాధానం పరిహారం॥౨౭॥అ
హమేవ సాధయిష్యామీత్యాశంక్యాహ కామమితి॥ హే పరవీరఘ్న త్వం అస్య కార్యస్య సగణరాక్షసవధపూర్వకమత్ప్రాపణరూపస్య-పరిసాధనే కామం పర్యాప్తః శ
క్తః-ఏవం చేత్ఫలోదయః శక్తిసమృద్ధిః తే యశస్యః తవ యశస్కరః నతు మమేతి భావః॥౨౮॥తర్హి తవ కిం యశస్యమిత్యాకాంక్షాయామాహ-బలైరితి॥ జిత్యజిత్వా-
మాం గృహీత్వేతి శేషః యాయాత్ -రామ ఇతి చ శేషః॥౨౯॥ఏతన్న కేవలం మమ రామస్యాపీత్యాహ శరైరితి॥తన్నిశ్లోకీ॥౩౦॥తదితి॥తస్య అనురూపం విక్రాంతం యథా భ
వేత్తథా-ఉపపాదయ కురు॥౩౧॥తదర్థోపహితమితి॥అర్థోపహితం అర్థయుక్తం-సహితం పరస్పరసంగతం- హేతుసంహితం యుక్తియుక్తం - శేషం పూర్వమను
క్తం ఉత్తరం వాక్యమబ్రవీత్ ॥౩౨॥౩౪॥తస్యేతి॥మనస్సంకల్పసంపాతాః మనోవ్యాపారతుల్యగమనాః-నసజ్జతే నవిళంబతే॥౩౬॥ ౩౭ ॥మద్విశిష్టా ఇతి॥ ప్రత్యవ
రః హీనః-పూర్వం చతుర్ణామేవాత్ర గతిరితి విచారప్రకారమాత్రముక్తం-అత్ర తు పరమార్థః- యద్యపి బలే హనుమానధికః-తథాపి వేగే సుగ్రీవసన్నిహితాస్సీలాద

పునః। భర్తృస్నేహాన్వితం వాక్యం సౌహార్దాదనుమానయత్ ॥౧౯॥యది వా మన్యసే వీర వసైకాహమరిందమ ।కస్మింశ్చిత్సంవృతే దేశే విశ్రాంత
శ్శ్వో గమిష్యసి॥౨౦॥మమ చేదల్పభాగ్యాయాః సాన్నిధ్యాత్తవ వానర ।అస్య శోకస్య మహతో ముహూర్తం మోక్షణం భవేత్ ॥౨౧॥గతే హి హరిశా
ర్దూల పునరాగమనాయ తు ।ప్రాణానామపి సందేహో మమ స్యాన్నాత్ర సంశయః॥౨౨॥తవాదర్శనజశ్శోకో భూయో మాం పరితాపయేత్ ।
దుఃఖాద్దుఃఖపరామృష్టాం దీపయన్నివ వానర ॥ ౨౩ ॥ అయం చ వీర సందేహస్తిష్ఠతీవ మమాగ్రతః । సుమహాంస్త్వత్సహాయేషు హర్యృక్షేషు హరీ
శ్వర॥౨౪॥కథం ను ఖలు దుష్పారం తరిష్యంతి మహోదధిమ్।తాని హర్యృక్షసైన్యాని తౌ వా నరవరాత్మజౌ॥౨౫॥ త్రయాణామేవ భూతానాం సాగర
స్యాస్య లంఘనే।శక్తిస్స్యాద్వైనతేయస్య తవ వా మారుతస్య వా॥౨౬॥తదస్మిన్ కార్యనిర్యోగే వీరైవం దురతిక్రమే।కిం పశ్యసి సమాధానం త్వం హి కా
ర్యవిదాం వరః॥౨౭॥కామమస్య త్వమేవైకః కార్యస్య పరిసాధనే। పర్యాప్తః పరవీరఘ్న యశస్యస్తే ఫలోదయః॥౨౮॥బలైస్సమగ్రైర్యది మాం రావ
ణం జిత్వా సంయుగే।విజయీ స్వపురీం యాయాత్తత్తు మే స్యాద్యశస్కరమ్॥౨౯॥శరైస్తు సంకులాం కృత్వా లంకాం పరబలార్దనః।మాం నయేద్యది కా
కుత్స్థస్తత్తస్య సదృశం భవేత్ ॥౩౦॥తద్యథా తస్య విక్రాంతమనురూపం మహాత్మనః।భవేదాహవశూరస్య తథా త్వముపపాదయ॥౩౧॥తదర్థోపహి
తం వాక్యం సహితం హేతుసంహితమ్।నిశమ్య హనుమాన్ శేషం వాక్యముత్తరమబ్రవీత్ ॥౩౨॥దేవి హర్యృక్షసైన్యానామీశ్వరః ప్లవతాం వరః।సుగ్రీ
వస్సత్త్వసంపన్నస్తవార్థే కృతనిశ్చయః॥౩౩॥స వానరసహస్రాణాం కోటీభిరభిసంవృతః।క్షిప్రమేష్యతి వైదేహి రాక్షసానాం నిబర్హణః॥౩౪॥తస్య
విక్రమసంపన్నాస్సత్త్వవంతో మహాబలాః।మనస్సంకల్పసంపాతా నిదేశే హరయః స్థితాః*యేషాం నోపరి నాధస్తాన్న తిర్యక్సజ్జతే గతిః। న చ కర్మసు
సీదంతి మహత్స్వమితతేజసః॥ ౩౬ ॥అసకృత్తైర్మహోత్సాహైస్ససాగరధరాధరా।ప్రదక్షిణీకృతా భూమిర్వాయుమార్గానుసారిభిః॥౩౭॥

మస్యాః స్వవిషయే స్నేహప్రకాశకమితియావత్ - వాక్యం పూర్వోక్తం హనుమతో వచనం- అనుమానయత్ సమ్మానయంతీతి పూర్వేణ సంబంధః॥౧౯॥యదీతి॥ ఏకా
హం వస తేన కిం కస్మింశ్చిదితి-మమ చేదితి శ్వో గమిష్యసి చేదిత్యర్థః॥౨౨॥తవేతి॥దుఃఖాద్దుఃఖపరామృష్టాం అతిదుఃఖం ప్రాప్తామిత్యర్థః దుఃఖం దుఃఖపరామృష్టామితి పా
ఠే దుఃఖం మాం దీపయత్ జ్వలయన్నివ పరితాపయేదితి సంబంధః॥౨౩॥ అయమితి॥సందేహః వక్ష్యమాణః-తిష్ఠతీవ మమాగ్రతః మూర్తీభూత ఇతి శేషః॥ ౨౪ ॥ హర్యృ
క్షేషు విషయే సందేహమేవాహ-కథం న్విత్యాది॥౨౬॥తదితి॥కార్యనిర్యోగే కార్యసంఘటనే-సమాధానముపాయ ఇత్యర్థః॥౨౭॥ మాస్తు రామాదీనాం అత్రాగమనం అ
హమేవ సర్వం సాధయిష్యామీత్యత ఆహ-కామమితి॥అస్య కార్యస్య రావణాదివధపూర్వకమన్మోక్షణస్య కామం పర్యాప్తః శక్తః-ఏవం చేత్ఫలోదయః శక్తిసమృద్ధిః తే
తవైవ యశస్కరః-నతు మమేతి భావః॥౨౮॥తర్హి తవ కిం యశస్కరమత ఆహ-బలైరితి॥ మాం గృహీత్వేతి శేషః యాయాత్ రామ ఇతి శేషః॥౨౯॥ఏతద్రామస్యాపి యా
శస్కరమిత్యాహ-శరైరితి॥౩౦॥తదితి॥విక్రాంతం విక్రమః॥౩౧॥తదితి॥ అర్థోపహితం అర్థయుక్తం పరస్పరం సంగతం-హేతుసంహితం యుక్తియుక్తం శేషం

యస్సర్వైస్తుల్యాః పవేతి నాన్యూనోక్తిః॥ తనిశ్లోకి॥౩౮॥౩౯॥ తదలమితి॥ ఏకోత్పాతేనైకయత్నేన॥౪౦॥౪౧॥ తౌహీతి॥ విధమిష్యతః దహిష్యతః॥౪౩॥ తదితి॥ కాలకాంక్షి ణీభవ-దివసగణనాయాం తత్పరా భవేత్యర్థః-నచిరాత్ అచిరాత్॥౪౪॥౪౬॥ ఏవమితి॥ పునరబ్రవీదితి-దార్ఢ్యాయ పునరుక్తిః॥౪౭॥౪౯॥ శైలాంబుదేతి॥ ద్రక్ష్యసీ తి శేషః॥౫౦॥౫౧॥ మారుదః ఇతి॥ మారుదః రోదనం మాకురు॥౫౨॥౫౩॥ నాస్మిన్నితి॥ మత్సంగమకాలమాత్రం మమరామేణ సంగమకాలమాత్రం॥౫౪॥ ఇతి శ్రీగోవింద రాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - శృంగారతిలకాఖ్యానే - సుందరకాండవ్యాఖ్యానే - ఏకోనచత్వారింశస్సర్గః. **********************

శ్రుత్వేత్యాది॥౧॥ త్వామితి॥ అర్ధసంజాతసస్యా అర్ధోత్పన్నసస్యా॥౨॥౩॥ అభిజ్ఞానం చేతి॥ కాకస్యైకాక్షిశాతనీం క్షిప్తాం ఇషీకాం ఇషీకతృణరూపనుఃభిజ్ఞానం పూర్వోక్తం-దద్యాః అన్యచ్చ వక్ష్యామీతి భావః తదేవాహ మనఃశిలేతి-తిలకే పూర్వతిలకే ప్రణష్టే సతి-గండపార్శ్వే గండస్థలే గండశైలపార్శ్వే వా-మనశ్శిలాయాస్తి

ద్విశిష్టాశ్చ తుల్యాశ్చ సంతి తత్ర వనౌకసః। మత్తః ప్రత్యవరః కశ్చిన్నాస్తి సుగ్రీవసన్నిధౌ॥౩౮॥ అహం తావదిహ ప్రాప్తః కింపునస్తే మహాబలాః। న హి ప్రకృష్టాః ప్రేష్యంతే ప్రేష్యంతే హీతరే జనాః॥౩౯॥ తదలం పరితాపేన దేవి శోకో వ్యపైతు తే। ఏకోత్పాతేన తే లంకామేష్యంతి హరియూథపాః॥౪౦॥ మమ పృష్ఠగతౌ తౌ చ చంద్రసూర్యావివోదితౌ। త్వత్సకాశం మహాసత్త్వౌ నృసింహావాగమిష్యతః॥౪౧॥ తౌ హి వీరౌ నరవరౌ సహితౌ రామలక్ష్మణౌ। ఆగమ్య నగరీం లంకాం సాయకైర్విధమిష్యతః॥౪౨॥ సగణం రావణం హత్వా రాఘవో రఘునందనః। త్వామాదాయ వరారోహే స్వపురం ప్రతి యాస్యతి॥౪౩॥ తదాశ్వసిహి భద్రం తే భవ త్వం కాలకాంక్షిణీ। నచిరాద్ద్రక్ష్యసే రామం ప్రజ్వలంతమివానలమ్॥౪౪॥ నిహతే రాక్షసేంద్రేఽస్మిన్ సపుత్రామాత్యబాంధవే। త్వం సమేష్యసి రామేణ శశాంకేనేవ రోహిణీ॥౪౫॥ క్షిప్రం త్వం దేవి శోకస్య పారం యాస్యసి మైథిలి। రావణం చైవ రామేణ నిహతం ద్రక్ష్యసేఽచిరాత్॥౪౬॥ ఏవమాశ్వాస్య వైదేహీం హనుమాన్మారుతాత్మజః। గమనాయ మతిం కృత్వా వైదేహీం పునరబ్రవీత్॥౪౭॥ తమరిఘ్నం కృతాత్మానం క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి రాఘవమ్। లక్ష్మణం చ ధనుష్పాణిం లంకాద్వారముపస్థితమ్॥౪౮॥ నఖదంష్ట్రాయుధాన్వీరాన్ సింహశార్దూలవిక్రమాన్। వానరాన్వారణేంద్రాభాన్ క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి సంగతాన్॥౪౯॥ శైలాంబుదనికాశానాం లంకామలయసానుషు। నర్దతాం కపిముఖ్యానామార్యే యూథాన్యనేకశః॥౫౦॥ స తు మర్మణి ఘోరేణ తాడితో మన్మథేషుణా। న శర్మ లభతే రామః సింహార్దిత ఇవ ద్విపః॥౫౧॥ మా రుదో దేవి శోకేన మా భూత్తే మనసోఽప్రియమ్। శచీవ పత్యా శక్రేణ భర్త్రా నాథవతీ హ్యసి॥౫౨॥ రామాద్విశిష్టః కోఽన్యోఽస్తి కశ్చిత్సౌమిత్రిణా సమః। అగ్నిమారుతకల్పౌ తౌ భ్రాతరౌ తవ సంశ్రయౌ॥౫౩॥ నాస్మింశ్చిరం వత్స్యసి దేవి దేశే రక్షోగణైరధ్యుషితేఽతిరౌద్రే। న తే చిరాదాగమనం ప్రియస్య క్షమస్వ మత్సంగమకాలమాత్రమ్॥౫౪॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - ఏకోనచత్వారింశస్సర్గః. ************************************

శ్రుత్వా తు వచనం తస్య వాయుసూనోర్మహాత్మనః। ఉవాచాత్మహితం వాక్యం సీతా సురసుతోపమా॥౧॥ త్వాం దృష్ట్వా ప్రియవక్తారం సంప్రహృష్యామి వానర। అర్ధసంజాతసస్యేవ వృష్టిం ప్రాప్య వసుంధరా॥౨॥ యథా తం పురుషవ్యాఘ్రం గాత్రైః శోకాభికర్శితైః। సంస్పృశేయం సకామాహం తథా కురు దయాం మయి॥౩॥ అభిజ్ఞానం చ రామస్య దద్యా హరిగణోత్తమ। క్షిప్తామిషీకాం కాకస్య కోపాదేకాక్షిశాతనీమ్ * మనశ్శిలాయాస్తి

గనుక్తం॥౩౪॥ తస్యేతి॥ మనస్సంకల్పసంపాతాః-మనోవేగసదృశవేగవంత ఇత్యర్థః॥౩౯॥ తదితి॥ ఏకోత్పాతేనైకప్లుతేన॥౪౩॥ తదితి॥ కాలకాంక్షిణీభవ- దివసగణనాయాం తత్పరా భవ॥౪౯॥ శైలాంబుదేత్యాది॥ యూథాన్యనేకశ ఇత్యత్ర ద్రక్ష్యసీత్యనుషంగః॥౫౩॥ నాస్మిన్నితి॥ మత్సంగమకాలమాత్రం మమ రామేణ సంగమకాలమాత్రమిత్యర్థః॥౫౪॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం ఏకోనచత్వారింశస్సర్గః ***

తి॥ ఆత్మహితం ఆత్మదుఃఖోద్ధారప్రయోజనం॥౧॥ తి॥ అర్ధసంజాతాని అర్ధవయః ప్రాప్తాని - తతః పరం జలాభావాదాసన్నశోషాణి సస్యాని యస్యాస్సా యథా దైవాత్సంపన్నవృష్ట్యా సంపన్నసస్యా భవతి-తథా అహమపి ప్రాప్తజీవితనాశా అమృతోపమాత్త్వద్దర్శనాద్ధృతజీవితేతి భావః॥౨॥౩॥ అభిజ్ఞానాంతరం దాస్యామీత్యాహ॥ అభిజ్ఞానమిత్యాది॥ ఏకాక్షిశాతనీం క్షిప్తామిషీకాం ఇషీకామను*మనఃశిలేతి॥ తిలకే ప్రణష్టే మనశ్శిలాయాస్తిలకః త్వయా గండపార్శ్వే నివేశితః కిల- తం స్మర్తు

లకః మనశ్శిలాకృతతిలకః-తత్ మనశ్శిలాతిలకనిర్మాణం స్మర్తుమర్హసి-ఇదమప్యభిజ్ఞానం దద్యా ఇతి యోజనా॥౫॥౬॥ ఏవమితి॥ ప్రహృష్యామీతి-అస్య చూడామణేస్త్వయా బహుశో లాలితత్వేన త్వత్స్మారకత్వాదితి భావః॥ ౭ ॥ ఏష నిర్యాతిత ఇతి॥ వారిసంభవః-రత్నం హి రత్నాకరే ఉత్పద్యతే-అతః పరం మాసాత్పరం॥౮॥౯॥౧౦॥ ఘోర ఇతి॥ విషజ్జంతం విళంబమానం॥౧౧॥౧౨॥౧౩॥ కథంచిదితి॥ ఇమం ముహూర్తం అస్మిన్ముహూర్తే ॥ ౧౪॥౨౩ ॥ ఇమం చేతి॥ శివశ్చ తేఽధ్వాస్తు హరిప్రవీరేతి-శివః అవ్యాహత ఇత్యర్థః॥౨౪॥ స ఇతి॥ అల్పావశేషం అల్పావశిష్టం - ప్రసమీక్ష్య విచార్య॥౨౫॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే-శ్రీరామాయణభూషణే-శృంగారతిలకాఖ్యానే-సుందరకాండవ్యాఖ్యానే-చత్వారింశస్సర్గః-***

స చేత్యాది॥ అల్పేతి-అభిగమ్య తు వైదేహీం నిలయం రావణస్య చేత్యుక్తకార్యద్వయే సీతాదర్శనరూపం కార్యం జాతం - ఇదం కార్యం రావణనిలయపరిజ్ఞానరూపం-అ

లకో గండపార్శ్వే నివేశితః। త్వయా ప్రణష్టే తిలకే తం కిల స్మర్తుమర్హసి॥౫॥ స వీర్యవాన్కథం సీతాం హృతాం సమనుమన్యసే। వసంతీం రక్షసాం మధ్యే మహేంద్రవరుణోపమః॥౬॥ ఏష చూడామణిర్దివ్యో మయా సుపరిరక్షితః। ఏతం దృష్ట్వా ప్రహృష్యామి వ్యసనే త్వామివానఘ॥౭॥ ఏష నిర్యాతితః శ్రీమాన్ మయా తే వారిసంభవః। అతః పరం న శక్ష్యామి జీవితుం శోకలాలసా॥౮॥ అసహ్యాని చ దుఃఖాని వాచశ్చ హృదయచ్ఛిదః। రాక్షసీనాం సుఘోరాణాం త్వత్కృతే మర్షయామ్యహమ్॥౯॥ ధారయిష్యామి మాసం తు జీవితం శత్రుసూదన। మాసాదూర్ధ్వం న జీవిష్యే త్వయా హీనా నృపాత్మజ॥౧౦॥ ఘోరో రాక్షసరాజోఽయం దృష్టిశ్చ న సుఖా మయి। త్వాం చ శ్రుత్వా విషజ్జంతం న జీవేయమపి క్షణమ్॥౧౧॥ వైదేహ్యా వచనం శ్రుత్వా కరుణం సాశ్రుభాషితమ్। అథాబ్రవీన్మహాతేజా హనుమాన్మారుతాత్మజః॥౧౨॥ త్వచ్ఛోకవిముఖో రామో దేవి సత్యేన తే శపే। రామే దుఃఖాభిభూతే తు లక్ష్మణః పరితప్యతే॥౧౩॥ కథంచిద్భవతీ దృష్టా న కాలః పరిశోచితుమ్। ఇమం ముహూర్తం దుఃఖానామంతం ద్రక్ష్యసి భామిని॥౧౪॥ తావుభౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ రాజపుత్రావరిందమౌ। త్వద్దర్శనకృతోత్సాహౌ లంకాం భస్మీకరిష్యతః॥౧౫॥ హత్వా తు సమరే క్రూరం రావణం సహబాంధవమ్। రాఘవౌ త్వాం విశాలాక్షి స్వాం పురీం ప్రాపయిష్యతః॥౧౬॥ యత్తు రామో విజానీయాదభిజ్ఞానమనిందితే। ప్రీతిసంజననం తస్య భూయస్త్వం దాతుమర్హసి॥౧౭॥ సాబ్రవీద్దత్తమేవేతి మయాభిజ్ఞానముత్తమమ్। ఏతదేవ హి రామస్య దృష్ట్వా మత్కేశభూషణమ్ * శ్రద్ధేయం హనుమన్వాక్యం తవ వీర భవిష్యతి॥౧౮॥ స తం మణివరం గృహ్య శ్రీమాన్ ప్లవగసత్తమః * ప్రణమ్య శిరసా దేవీం గమనాయోపచక్రమే॥౧౯॥ తముత్పాతకృతోత్సాహమవేక్ష్య హరిపుంగవమ్ * వర్ధమానం మహావేగమువాచ జనకాత్మజా। అశ్రుపూర్ణముఖీ దీనా బాష్పగద్గదయా గిరా॥౨౦॥ హనుమన్సింహసంకాశౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ। సుగ్రీవం చ సహామాత్యం సర్వాన్ బ్రూయా హ్యనామయమ్॥౨౧॥ యథా చ స మహాబాహుర్మాం తారయతి రాఘవః। అస్మాద్దుఃఖాంబుసంరోధాత్త్వం సమాధాతుమర్హసి॥౨౨॥ ఇమం చ తీవ్రం మమ శోకవేగం రక్షోభిరేభిః పరిభర్త్సనం చ। బ్రూయాస్తు రామస్య గతస్సమీపం శివశ్చ తేఽధ్వాస్తు హరిప్రవీర॥౨౩॥ స రాజపుత్ర్యా ప్రతివేదితార్థః కపిః కృతార్థః పరిహృష్టచేతాః। అల్పావశేషం ప్రసమీక్ష్య కార్యం దిశం హ్యుదీచీం మనసా జగామ ॥ ౨౪ ॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - చత్వారింశస్సర్గః. ******************

స చ వాగ్భిః ప్రశస్తాభిర్గమిష్యన్పూజితస్తయా। తస్మాద్దేశాదపక్రమ్య చింతయామాస వానరః * అల్పశేషమిదం కార్యం దృష్టేయమసితేక్షణా

మహార్హసీత్యభిజ్ఞానం చ రామస్య రామాయ దత్తం భవతీతి యోజనా॥౯॥ అసహ్యానీతి ॥ త్వత్కృతే త్వత్ప్రాప్త్యాశయా॥౧౦॥ ఘోర ఇతి॥ విపద్యంతం క్లిశ్యంతం॥ ౧౩ ॥ కథంచిదితి॥ ఇమం ముహూర్తం అస్మిన్ముహూర్తే॥౧౯॥ తమితి॥ ఉత్పాతకృతోత్సాహం ఉత్పాతే ఉత్పతనే కృతోత్సాహం॥౨౪॥ స రాజపుత్ర్యేతి॥ అల్పశేషం అల్పావశిష్టం ప్రసమీక్ష్య విచార్య॥౨౫॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం చత్వారింశస్సర్గః. ***

* చింతాప్రకారమాహ- అల్పశేషమిత్యాదికపీశ్వరాలయమిత్యంతేన॥ ద్వయమిహ కార్యం దేవీదర్శనం పరబలాదిపరిజ్ఞానం చేతి- తత్ర దేవీదర్శనస్య మహతః ప్రథ

ల్పశేషం అల్పావశిష్టం-సాంతఃపురలంకాయాస్సమ్యక్ పరిజ్ఞాతత్వేపి రాత్రుసబలాబలరావణహృదయాద్యపరిజ్ఞానాత్కార్యస్యాల్పశేషత్వోక్తిః-ఇహారాత్రుసబలా బలరావణహృదయపరిజ్ఞానరూపకార్యే-త్రీనుపాయానతిక్రమ్య సామదానభేదానతిక్రమ్య-చతుర్థో లక్ష్యతే- సాధనతయా దండ ఏవ దృశ్యత ఇత్యర్థః ఉపపత్తిపూర్వకమేతదేవ వివృణోతి నసామేతి-అనిత్యో విజయో యస్మాద్దృశ్యతే యుధ్యమానయోః । పరాజయశ్చ సంగ్రామే తస్మాద్యుద్ధం విసర్జయేదితి యుద్ధస్యావ్యవస్థితఫలకత్వేపి సర్వం బలవతః పథ్యమితి న్యాయేన సర్వాతిశాయిబలపరాక్రమస్య మమ పరాజయప్రసంగ ఏవ నాస్తీత్యభిప్రాయేణాహ పరాక్రమ ఇతి మమతు ఇహారత్నే విషయే-పరాక్రమ ఏవ రోచత ఇతి సంబంధః-అభిగమ్యతు వైదేహీం నిలయం రావణస్య చేత్యనుజ్ఞాతస్యాతిరిక్తకార్యకరణే దోషమాశంక్య పరిహరతి కార్యఇతి - కార్యే విహితే కర్తవ్యే బహూని కార్యాణి-నహీతి అల్పస్యాపి కర్మణః ఏకో హేతుస్సాధకో న కిముత మహతః కర్మణ ఇతి భావః-బహుధా బహుభిర్హేతుభిః పూర్వోక్తిస మర్థనాయాహ ఇహైవేతి-అహమిహైవ-పరాత్మసంమర్దవిశేషతత్త్వవిత్ పరాత్మనోర్యుద్ధతారతమ్యతత్త్వవిత్ - కృతనిశ్చయః కృతబలాబలనిశ్చయస్సన్ యదిప్లవగేశ్వరాలయం వ్రజేయం-తతః భర్తృశాసనం సీతాదర్శనరావణనిలయసమ్యక్పరిజ్ఞానవిషయం శాసనం-తావత్సాకల్యేన-కృతంస్యాత్ - అన్యథా రాత్రుసబలాబలం కీదృశమితి భర్త్రా పృష్టే నిరుత్తరస్స్యామితి భావః-కథంన్వితి-యుద్ధం కథం సుఖాగతం సుఖేన ప్రాప్తం భవేత్ తథాకర్తవ్యమిత్యర్థః- యుద్ధస్యఫలమాహ-తథైవేత్యాదినా సార్ధశ్లోకేన-తథైవఖలు యుద్ధకరణే ఖలు-సః దశాననః రణే ఆత్మబలం స్వపక్షబలం మాంచ-సారవత్ మానయేత్పరిచ్ఛిందాత్ - బలప్రయాయినా సేనాన్యాసహావర్తత ఇతి సబలప్రయాయీ తం-తస్యహృది స్థితం మతం సీతావిషయాధ్యవసాయం బలంచ మత్వా -సుఖేన ఇతః అస్మాత్ స్థానాత్ -పునః వ్రజేవ్రజిష్యామి- ఇదమి

ణా । త్రీనుపాయానతిక్రమ్య చతుర్థ ఇహ దృశ్యతే * న సామ రక్షస్సు గుణాయ కల్పతే న దానమర్థోపచితేషు యుజ్యతే। న భేదసాధ్యా బలదర్పితా జనాః పరాక్రమస్త్వేవ మమేహ రోచతే * న చాస్య కార్యస్య పరాక్రమాదృతే వినిశ్చయః కశ్చిదిహోపపద్యతే। హతప్రవీరా హి రణే హి రాక్షసాః కథంచిదీయుర్యదిహాద్య మార్దవమ్* కార్యే కర్మణి నిర్దిష్టే యో బహూన్యపి సాధయేత్। పూర్వకార్యావిరోధేన స కార్యం కర్తుమర్హతి * న హ్యేకస్సాధకో హేతుః స్వల్పస్యాపీహ కర్మణః। యో హ్యర్థం బహుధా వేద స సమర్థోఽర్థసాధనే * ఇహైవ తావత్కృతనిశ్చయో హ్యహం యది వ్రజేయం ప్లవగేశ్వరాలయమ్। పరాత్మసంమర్దవిశేషతత్త్వవిత్ తతః కృతం స్యాన్మమ భర్తృశాసనమ్* కథం ను ఖల్వద్య భవేత్సుఖాగతం ప్రసహ్య యుద్ధం మమ రాక్షసైస్సహ। తథైవ ఖల్వాత్మబలం చ సారవత్సంమానయేన్మాం చ రణే దశాననః * తతస్సమాసాద్య రణే దశాననం సమంత్రివర్గం స

నకృత్యస్య నిష్పన్నత్వాదితరస్యత్వానుషంగికత్వాదల్పశేషమిత్యభిప్రాయః - తత్ర నిష్పన్నం సందర్శయతి-దృష్టేయమితి॥ ఇతరనిష్పత్త్యై ఉపాయం నిర్ధారయతి॥ త్రీనితి॥ ఇహ రాత్రుసబలే రావణహృదయపరిజ్ఞానరూపే కార్యే త్రీనుపాయాన్ సామదానభేదానతిక్రమ్య చతుర్థో దృశ్యతే-సాధనతయా దండో దృశ్యతే * ఉపపత్తిపూర్వకం పతదేవ వివృణోతి-న సామేతి॥ ఋజుషు సామప్రయోగః ఫలాయ కల్పతే-నశఠేష్విత్యాశయేనాహ-రక్షస్స్వితి ॥ జయాపజయావవ్యవస్థితావిత్యాశంక్య-సర్వం బలవతః పథ్యమితివత్సర్వాతిశాయి బలపరాక్రమస్య మమ పరాజయప్రసంగ ఏవ నాస్తీత్యభిప్రాయేణాహ - పరాక్రమ ఇతి * ఉక్తం సామాద్యుపాయముప సంహరతి-న చేతి॥ వినిశ్చయః ఉపాయః-తథాపి పరాక్రమే కిం కారణమత ఆహ-హతేతి॥ హతాః ప్రవీరాః ముఖ్యాః యేషాం తే హతప్రవీరాః యతః కతిపయవధశేషా మార్దవమీయుః-అతః పరాక్రమ ఏవ రోచత ఇత్యర్థః * అభిగమ్యతు వైదేహీం నిలయం రావణస్య చేత్యనుజ్ఞాతవ్యతిరిక్తకార్యకరణే దోషమాశంక్య పరిహరతి - కార్య ఇతి ॥ కార్యే కర్తవ్యే కర్మణి బహూని కార్యాణి * నహీతి ॥ స్వల్పస్యాపి కర్మణః-ఏకో హేతుః న సాధకో భవతి-కిముత మహతః కర్మణ ఇతి భావః॥ యో హీతి॥ అర్థం కార్యం బహుధా బహూపాయసాధ్యం వేద॥ నను స్వామినా నిర్దిష్ట సీతాదర్శనం కృతమేవ-అన్యత్తు సుగ్రీవసన్నిధౌ భవిష్యతీత్యత ఆహ-ఇహైవేతి॥ పరాత్మసంమర్దవిశేషతత్త్వవిదహం-పరస్య ఆత్మనశ్చ సంమర్దం యుద్ధతారతమ్యం తస్య తత్త్వవిత్ -కృతనిశ్చయః కృతబలాబలనిశ్చయస్సన్ యది ప్లవగేశ్వరాలయం వ్రజేయం - తతో మమ భర్తృశాసనం సీతాదర్శన రావణనిలయసమ్యక్పరిజ్ఞానవిషయం శాసనం తావత్సాకల్యేన కృతం స్యాత్ - అన్యథా రాత్రుసబలాబలం కీదృశమితి భర్త్రా పృష్టో నిరుత్తరః స్యామితి భావః * కథన్న్వితి॥ యుద్ధం సుఖాగతం సుఖేన ప్రాప్తం భవేత్ -తథా కర్తవ్యమితి శేషః-యుద్ధస్య ఫలమాహ-తథైవేత్యాదినా సార్ధేన-తథైవ ఖలు యు

తి - నేత్రమనఃకాంతం - వర్తత ఇతి శేషః - తత ఇతి - సమాదేక్ష్యతి నియోజయిష్యతి - ఇదం అవ్యవహితోత్తరకాలికం - కపీశ్వరాలయమిత్యనంతరమితి కరణం ద్రష్టవ్యం- ఇతి చింతయామాస ఇత్యన్వయః॥౧౩॥ తత ఇతి॥ తతః తేన చింతితేన హేతునా॥౧౪॥ తతస్త్వితి॥ ప్రమదావనం అంతఃపురవనం- ప్రమదావనమంతఃపురోచితమిత్యమరః॥౧౫॥ తద్వనమితి॥ పర్వతాగ్రైః క్రీడాపర్వతాగ్రైః॥౧౬॥ రామానుజీయం ॥ నానాశకుంతవిరుతైః ప్రభిన్నైస్సలిలాశయైరిత్యతః పరం తామ్రైః కిసలయైః క్లాంతైః క్లాంత ద్రుమలతాయుతం।నబభౌ తద్వనం తత్ర దావానలహతం యథేతి పాఠక్రమః॥౧౭॥ వ్యాకులావరణా ఇతి ॥ వ్యాకులావరణాః అవరణాదుపమ్నాద్వ్యాకులాః- విహ్వలాః స్త్రియ ఇవ॥౧౮॥ లతాగృహైరిత్యాది॥ వ్యాళమృగైః శ్వాపదాదిహింస్రమృగైః- నిర్ధూతైః పీడితైః- గృహైః కేవలగృహైః॥౧౯॥ సేతి॥ శోచ్యత ఇతి శోకః- ప్రతానం వితతిః- అశోకం అశోచ్యం లతాప్రతానం యస్యాస్సా అశోకలతాప్రతానా- దశాస్యప్రమదావనస్య భోగవర్ధనేన రావణవనితారక్షకస్య- ప్రమదావనస్య అంతఃపురోద్యానస్య- సా వనస్థలీ తృణగుల్మలతాదివిశిష్టప్రదేశః కపేర్బలాద్ధి విహ్వలా లులితా- శోకలతాప్రతానా చ జాతా యద్వా- శోకలతాశ్శోకరతాః రలయోరభేదః- అప్పు ప్రతానాః అప్పు ప్రతానాః కమలకల్హారాదయో యస్యాం సా శోకలతాప్రతానా- మ్లానజలజేతియావత్ -దశాస్య ప్రమదావనస్య రావణప్రమదావనస్య- జ్యాపోస్సంజ్ఞాఛందసోర్బహుళమితి బహుళవచనాద్ధ్రస్వాభావః- దశాస్య ప్రమదావనస్య వనస్థలీత్యత్ర శిలాపుత్రకస్య శరీరమితివదుపచారాత్ షష్ఠీ ప్రమదావనస్య సీతారూపప్రమదాపాలకస్య వనస్థలీ కపేర్బలాద్విహ్వలా- శోకలతాప్రతానా చ జాతా- అశోకలతేత్యుపలక్షణం॥౨౦॥ స ఇతి॥ అర్థపతేః రాజ్ఞో రావణస్య- మనసః వ్యళీకం అప్రియం పీడనం వా॥ ని॥ అళీకం త్వప్రియాకార్యవైలక్ష్యాన్నృతపీడన ఇతి నిఘంటుః॥ యుయుత్సుః యోద్ధుమిచ్ఛుః- తోరణం ఉద్యానబహిర్ద్వారం॥

బలప్రయాయినమ్ । హృదిస్థితం తస్య మతం బలం చ వై సుఖేన మత్వాఽహమితః పునర్వ్రజే ✻ ఇదమస్య నృశంసస్య నందనోపమముత్తమమ్ । వనం నేత్రమనఃకాంతం నానాద్రుమలతాయుతమ్ ✻ ఇదం విధ్వంసయిష్యామి శుష్కం వనమివానలః । అస్మిన్భగ్నే తతః కోపం కరిష్యతి దశాననః ✻ తతో మహత్సాశ్వమహారథద్విపం బలం సమాదేక్ష్యతి రాక్షసాధిపః। త్రిశూలకాలాయసపట్టసాయుధం తతో మహద్యుద్ధమిదం భవిష్యతి ✻ అహం తు తైస్సంయతి చండవిక్రమైస్సమేత్య రక్షోభిరసహ్యవిక్రమః । నిహత్య తద్రావణచోదితం బలం సుఖం గమిష్యామి కపీశ్వరాలయమ్ ॥ ౧౩ ॥ తతో మారుతవత్క్రుద్ధో మారుతిర్భీమవిక్రమః । ఊరువేగేన మహతా ద్రుమాన్క్షేప్తుమథారభత్ ॥౧౪॥ తతస్తు హనుమాన్వీరో బభంజ ప్రమదావనమ్ । మత్తద్విజసమాఘుష్టం నానాద్రుమలతాయుతమ్॥౧౫॥ తద్వనం మథితైర్వృక్షైర్భిన్నైశ్చ సలిలాశయైః। చూర్ణితైః పర్వతాగ్రైశ్చ బభూవాప్రియదర్శనమ్ ౧౬॥ నానాశకుంతవిరుతైః ప్రభిన్నైస్సలిలాశయైః। తామ్రైః కిసలయైః క్లాంతైః క్లాంతద్రుమలతాయుతమ్ ✻ నబభౌ తద్వనం తత్ర దావానలహతం యథా॥౧౭॥ వ్యాకులావరణా రేజుర్విహ్వలా ఇవ తా లతాః॥౧౮॥ లతాగృహైశ్చిత్రగృహైశ్చ నాశితైర్మహోరగైర్వ్యాళమృగైశ్చ నిర్ధూతైః। శిలాగృహైరున్మథితైస్తథా గృహైః ప్రణష్టరూపం తదభూన్మహద్వనమ్॥౧౯॥ సా విహ్వలాఽశోకలతాప్రతానా వనస్థలీ శోకలతాప్రతానా। జాతా దశాస్యప్రమదావనస్య కపేర్బలాద్ధి ప్రమదావనస్య॥౨౦॥ స తస్య కృత్వాఽర్థపతేర్మహాకపిర్మహద్వ్యళీకం మనసో మహాత్మనః। యుయుత్సురేకో బహుభిర్మహాబలైశ్శ్రియాజ్వలంస్తోరణమాస్థితః కపిః॥౨౧॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే ఏకచత్వారింశస్సర్గః ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

ద్ధకరణేఖలు దశాననః- ఆత్మబలం స్వపక్షబలం మాం చ సారవత్ సమ్యానయేత్సమ్యక్పరిచ్ఛింద్యాత్ - స బలప్రయాయినం స సైన్యం హృదిస్థితం మతం హృద్గతనిశ్చయం ✻ అహమితి ॥ కపీశ్వరాలయమిత్యత్ర ఇతి శబ్దో ద్రష్టవ్యః- తస్య చింతయామాసేతి పూర్వేణ సంబంధః॥౧౯॥ సా విహ్వలేతి॥ ప్రమదావనస్య అంతఃపురవిహారవనస్యేత్యర్థః॥ ని॥ స్యాదేతదేవ ప్రమదావనమంతఃపురోచితమిత్యమరః - జ్యాపోస్సంజ్ఞాఛందసోర్బహుళమితి బహుళగ్రహణాదనియతో హ్రస్వః - అతఏవ దశాస్య ప్రమదావనస్య దశాస్య ప్రమదానాం స్త్రీణాం భోగసంవర్ధనద్వారా అవనస్య రక్షకస్య- అశోకలతాప్రతానా అశోకలతాసమూహా వనస్థలీ తృణగుల్మలతాజలాశయాదిభిః పూర్ణభూమిః- కపేర్బలాత్ శోకలతాప్రతానా శోచ్యత ఇతి శోకః శోచ్యలతాప్రతానా జాతేతి యోజనా॥౨౦॥ స ఇతి॥ అర్థపతేః రాజ్ఞో రావణస్య- వ్యళీకమప్రియం ॥౨౧॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం- ఏకచత్వారింశస్సర్గః ✻✻✻✻✻✻✻✻

ని॥ తోరణో(స్త్రీ)బహిర్ద్వారమిత్యమరః॥ ఇతి శ్రీగోవిన్దరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృఙ్గారతిలకాఖ్యానే సున్దరకాణ్డవ్యాఖ్యానే ఏకచత్వారింశస్సర్గః ✱
తతఃపక్షీత్యాది॥౧॥౪॥ తతస్తమిత్యాది॥ ఉతశబ్దో వార్థే॥ని॥ ఉతాప్యర్థవికల్పయోరిత్యమరః। సంవాదో వాకథంకృత ఇతి ప్రచ్ఛురితి పూర్వేణ సంబన్ధః-కః కిన్నా
మకః-కస్య కస్య సంబన్ధీ పురుషః-కుతః కస్మాద్దేశాదాగతః-కిన్నిమిత్తం కిం ప్రయోజనముద్దిశ్య-సంవాదం కిం కృతవాన్ కిముద్దిశ్య కృతవాన్ - సర్వస్యాపి ప్రచ్ఛురితి
పూర్వేణాన్వయః॥౭॥ అథాబ్రవీదిత్యాది॥ అయం యః యాదృశః-యద్వా కార్యం కరిష్యతి తద్యూయమేవాభిజానీతేతి సంబన్ధః-నైనం జానామీతి- వివాహకాలే రతి
సంప్రయోగే ప్రాణాత్యయే సర్వధనాపహారే। మిత్రస్య చార్థేప్యనృతం వదేయుః పంచానృతాన్యాహురపాతకానీతి స్మరణాదసత్యోక్తిః॥ ౧౦॥ వైదేహ్యా ఇతి॥ దిశః
దిక్షు వనస్య పార్శ్వేష్విత్యర్థః-విద్రుతాః విలీనాః-నివేదితుం నివేదయితుం॥౧౧॥౧౫॥ తేనత్వితి॥ ప్రమృష్టం భగ్నమిత్యర్థః॥౧౬॥౧౯॥ తస్యేతి॥ హేఉగ్రత్వం- ఆజ్ఞాతుం
ఆజ్ఞాపయితుం॥౨౦॥౨౧॥ రాక్షసీవామితి॥ సంవర్తితే క్షణః పరివర్తితేక్షణః॥౨౩॥ ఆత్మన ఇతి॥ నామప్రసిద్ధా-కింకరానితి ప్రసిద్ధానిత్యర్థః॥ ౨౪॥ కింకరాణాం సంఖ్యాం

తతః పక్షినినాదేన వృక్షభఙ్గస్వనేన చ। బభూవుస్త్రాససమ్భ్రాన్తాస్సర్వే లఙ్కానివాసినః॥౧॥ విద్రుతాశ్చ భయత్రస్తా వినేదుర్మృగపక్షిణః। ర
క్షసాం చ నిమిత్తాని క్రూరాణి ప్రతిపేదిరే॥౨॥ తతో గతాయాం నిద్రాయాం రాక్షస్యో వికృతాననాః। తద్వనం దదృశుర్భగ్నం తం చ వీరం మహాకపిం॥
౩॥ స తా దృష్ట్వా మహాబాహుర్మహాసత్త్వో మహాబలః। చకార సుమహద్రూపం రాక్షసీనాం భయావహమ్॥౪॥ తతస్తం గిరిసంకాశమతికాయం మ
హాబలమ్। రాక్షస్యో వానరం దృష్ట్వా పప్రచ్ఛుర్జనకాత్మజామ్ ✱ కోఽయం కస్య కుతో వాయం కిన్నిమిత్తమిహాగతః। కథం త్వయా సహానేన సంవా
దః కృత ఇత్యుత ✱ ఆచక్ష్వ నో విశాలాక్షి మా భూత్తే సుభగే భయమ్। సంవాదమసితాపాఙ్గే త్వయా కిం కృతవానయమ్॥ ౭ ॥ అథాబ్రవీత్తదా సా
ధ్వీ సీతా సర్వాఙ్గసున్దరీ। రక్షసాం భీమరూపాణాం విజ్ఞానే మమ కా గతిః ✱ యూయమేవాభిజానీత యోఽయం యద్వా కరిష్యతి। అహిరేవ హ్యహేః
పాదాన్విజానాతి న సంశయః ✱ అహమప్యస్య భీతాస్మి నైనం జానామి కోన్వయమ్। వేద్మి రాక్షసమేవైనం కామరూపిణమాగతమ్॥౧౦॥ వైదేహ్యా వ
చనం శ్రుత్వా రాక్షస్యో విద్రుతా దిశః। స్థితాః కాశ్చిద్గతాః కాశ్చిద్రావణాయ నివేదితుమ్॥౧౧॥ రావణస్య సమీపే తు రాక్షస్యో వికృతాననాః। విరూ
పం వానరం భీమమాఖ్యాతుముపచక్రముః॥౧౨॥ అశోకవనికామధ్యే రాజన్భీమవపుః కపిః। సీతయా కృతసంవాదస్తిష్ఠత్యమితవిక్రమః॥౧౩॥ న చ తం
జానకీ సీతా హరిం హరిణలోచనా। అస్మాభిర్బహుధా పృష్టా నివేదయితుమిచ్ఛతి॥౧౪॥ వాసవస్య భవేద్దూతో దూతో వైశ్రవణస్య వా। ప్రేషితో వా
పి రామేణ సీతాన్వేషణకాఙ్క్షయా॥౧౫॥ తేన త్వద్భుతరూపేణ యత్తత్తవ మనోహరమ్। నానామృగగణాకీర్ణం ప్రమృష్టం ప్రమదావనమ్॥౧౬॥ న
తత్ర కశ్చిదుద్దేశో యస్తేన న వినాశితః। యత్ర సా జానకీ సీతా స తేన న వినాశితః॥౧౭॥ జానకీరక్షణార్థం వా శ్రమాద్వా నోపలభ్యతే। అథవా కశ్శ్ర
మస్తస్య సైవ తేనాభిరక్షితా ✱ చారుపల్లవపుష్పాఢ్యం యం సీతా స్వయమాస్థితా। ప్రవృద్ధశ్శింశుపావృక్షస్స చ తేనాభిరక్షితః॥౧౯॥ తస్యోగ్రరూప
స్యోగ్రత్వం దణ్డమాజ్ఞాతుమర్హసి। సీతా సమ్భాషితా యేన తద్వనం చ వినాశితమ్॥ ౨౦॥ మనఃపరిగృహీతాం తాం తవ రక్షోగణేశ్వర। కస్సీతామభి
భాషేత యో న స్యాత్త్యక్తజీవితః॥ ౨౧॥ రాక్షసీనాం వచశ్శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః। హుతాగ్నిరివ జజ్వాల కోపసంవర్తితేక్షణః॥౨౨॥ త

౧॥ తి॥ ప్రతిపేదిరే ప్రాప్తాని॥౨॥ తి॥ గతాయాం నిద్రాయాం వనభఙ్గధ్వనినేత్యర్థః॥౩॥౪॥ ✱ కోఽయమితి॥ ఉతశబ్దో వాక్యార్థే-సంవాదో వా కథం కృత ఇతి వ ప్రచ్ఛురి
తి పూర్వేణ సంబన్ధః ✱ ఆచక్ష్వేతి॥ త్వయా సంవాదం కిం కృతవాన్ కిముద్దిశ్య సంవాదం కృతవాన్ ఆచక్ష్వేతి ప్రచ్ఛురితి పూర్వేణ సంబన్ధః॥ ౭॥ అథేతి॥ కా గతిః క ఉ
పాయః ✱ యూయమితి॥ యోఽయం యద్వా కరిష్యతి-తద్యూయమేవ జానీతేతి సంబన్ధః ✱ అహమితి॥ అస్య అస్మాత్ భీతాస్మి॥౧౦॥ తి॥ వైదేహ్యా వచనం అజ్ఞానప్రతిపా
దకం-అనేనాత్మత్రాణాదౌ మృషావాదో న దోషాయేతి ధ్వనితం-కాశ్చిద్విద్రుతాః కాశ్చిద్దృఢం స్థితా ఏవ కాశ్చిద్రావణాయ నివేదితుం గతాః॥౧౧॥౧౩॥ తి॥ న నివేదయితుమి
చ్ఛతి ప్రాయేణాయం తం జానాతీతి తాసామాశయః॥౧౬॥ న తత్రేతి॥ ఉద్దేశః ప్రదేశః॥౧౯॥ తస్యేతి॥ ఆజ్ఞాతుం ఆజ్ఞాపయితుం॥ ౨౦ ॥ సీతయా సహ సంభాషణస్య అపరా
ధత్వం సాధయన్తి మనఃపరిగృహీతామితి॥ రాజపరిగ్రహసంభాషణం పుంసోపరాధ ఇతి భావః॥౨౪॥ వ్యాదిష్టాః కింకరాః కియన్త ఇత్యత ఆహ- తేషామితి॥ నిర్యయురిత్యా

నిర్దిశతి- తేషామితి॥౨౪½॥నిర్యయురితి॥సర్వ ఇతి విశేష్యం- కూటో నామ అయస్కారకూటసదృశ ఆయుధవిశేషః- ముద్గరః ద్రుఘణః॥౨౬॥తత ఇతి॥అవస్థితం యుద్ధాయ సన్నద్ధమిత్యర్థః॥౨౭॥ తే గదాభిరితి॥ పరిఘైః పరిఘపాతనైః-కాంచనాంగదైః కాంచనపట్టైః॥౨౮॥ ముద్గరైరితి॥ పట్టసో నామ లోహదండః తీక్ష్ణధారః క్షురోపమ ఆయుధవిశేషః అత్రేత్థంభూతలక్షణే తృతీయా- ప్రాసః కుంతః- తోమరః వల్లయమితి ద్రమిడనామయుక్త ఆయుధవిశేషః॥౨౯॥ హనుమానితి॥ శ్రీమానితి తాత్కాలికహర్షకృతకాంతిరుచ్యతే॥ ౩౦॥స ఇతి॥ధృష్టమితి క్రియావిశేషణం॥౩౧॥తస్యేత్యాది॥సానునాదినా సప్రతిధ్వనినా- యద్వా అనునాదినః పర్వతగుహాదయః తత్సహితేన- యద్వా సానుషు ప్రతిధ్వనిం కుర్వతా- ఉచ్చైశ్చేదమఘోషయదితి- స హనుమాన్ ఇదం వక్ష్యమాణం వచనముచ్చైస్స్వరఘోషయత్॥౩౨॥ఘోషణవచనమాహ- జయతీత్యాది- అభిపాలితః వాలివధేన అక్లిష్టకర్మణ ఇత్యనేన స్వదాస్యం న కర్మకృతం కింతు స్వరూపప్రయుక్తమిత్యుచ్యతే- ప్రతిబలం సమానబలం- ప్రహరతః రాక్షసానితి శేషః- ప్రహారమాత్రేణ వా హనుమద్విశేషణం- అర్దయిత్వేతి మిషతాం పశ్యతాం అనాదరే షష్ఠీ॥౩౬॥తస్యేతి॥సంధ్యామేఘమివేతి రక్తవర్ణత్వాత్॥౩౭॥స్వామిసందేశేతి॥ తతస్తత ఇతి- అనేనాస్య సమీపం సహసా గంతుమశక్తా ఇత్యవగమ్యతే॥౩౮॥౩౯½॥స పన్నగమితి॥స పరిఘత్వమాత్రే దృష్టాంతః పరిగృహ్య పరిఘమితి శేషః- స్ఫురంతం పన్నగమాదాయ వినతాసుత ఇవ స వీరో మారుతిః పరిఘం పరిగృహ్య అంబరే విచచారేతి సంబంధః॥౪౧½॥తత ఇతి॥ తస్మాత్ భయాన్ముక్తాః దూరస్థా ఇత్యర్థః॥

తస్య క్రుద్ధస్య నేత్రాభ్యాం ప్రాపతన్నాస్రబిందవః। దీప్తాభ్యామివ దీపాభ్యాం సార్చిషస్స్నేహబిందవః॥ ౨౩ ॥ఆత్మనస్సదృశాంఛూరాన్కింకరాన్నామ రాక్షసాన్। వ్యాదిదేశ మహాతేజా నిగ్రహార్థం హనూమతః॥౨౪॥ తేషామశీతిసాహస్రం కింకరాణాం తరస్వినామ్॥౨౪½॥నిర్యయుర్భవనాత్తస్మాత్కూటముద్గరపాణయః ॥ మహోదరా మహాదంష్ట్రా ఘోరరూపా మహాబలాః।యుద్ధాభిమనసస్సర్వే హనుమద్గ్రహణోన్ముఖాః॥౨౬॥ తే కపీంద్రం సమాసాద్య తోరణస్థమవస్థితమ్ ।అభిపేతుర్మహావేగాః పతంగా ఇవ పావకమ్॥ ౨౭॥ తే గదాభిర్విచిత్రాభిః పరిఘైః కాంచనాంగదైః। ఆజఘ్నుర్వానరశ్రేష్ఠం శరైశ్చాదిత్యసన్నిభైః॥ ౨౮॥ముద్గరైః పట్టసైశ్శూలైః ప్రాసతోమరశక్తిభిః।పరివార్య హనూమంతం సహసా తస్థురగ్రతః॥ ౨౯॥ హనుమానపి తేజస్వీ శ్రీమాన్పర్వతసన్నిభః ।క్షితావావిధ్య లాంగూలం ననాద చ మహాస్వనమ్॥౩౦॥స భూత్వా సుమహాకాయో హనుమాన్మారుతాత్మజః। ధృష్టమాస్ఫోటయామాస లంకాం శబ్దేన పూరయన్॥౩౧॥తస్యాస్ఫోటితశబ్దేన మహతా సానునాదినా। పేతుర్విహంగా గగనాదుచ్చైశ్చేదమఘోషయత్ ॥౩౨॥జయత్యతిబలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః। రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేణాభిపాలితః ॥ దాసోఽహం కోసలేంద్రస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణః ।హనుమాఞ్ఛత్రుసైన్యానాం నిహంతా మారుతాత్మజః ॥ న రావణసహస్రం మే యుద్ధే ప్రతిబలం భవేత్ ।శిలాభిస్తు ప్రహరతః పాదపైశ్చ సహస్రశః ॥ అర్దయిత్వా పురీం లంకామభివాద్య చ మైథిలీమ్ । సమృద్ధార్థో గమిష్యామి మిషతాం సర్వరక్షసామ్॥౩౬॥తస్య సన్నాదశబ్దేన తే భవన్భయశంకితాః ।దదృశుశ్చ హనూమంతం సంధ్యామేఘమివోన్నతమ్॥౩౭॥స్వామిసందేశనిశ్శంకాస్తతస్తే రాక్షసాః కపిమ్ । చిత్రైః ప్రహరణైర్భీమైరభిపేతుస్తతస్తతః॥౩౮॥స తైః పరివృతశ్శూరైస్సర్వతస్స మహాబలః ।ఆససాదాయసం భీమం పరిఘం తోరణాశ్రితమ్ ॥౩౯॥స తం పరిఘమాదాయ జఘాన రజనీచరాన్॥౩౯½॥ స పన్నగమివాదాయ స్ఫురంతం వినతాసుతః ॥ విచచారాంబరే వీరః పరిగృహ్య చ మారుతిః॥ ౪౦½ ॥స హత్వా రాక్షసాన్వీరాన్కింకరాన్మారుతాత్మజః ॥ యుద్ధకాంక్షీ పునర్వీరస్తోరణం సముపాశ్రితః ॥ ౪౧½ ॥తతస్తస్మాద్భయాన్ముక్తాః కతిచిత్తత్ర రాక్షసాః ॥ నిహతాన్కింకరాన్సర్వాన్రావణాయ న్యవేదయన్॥౪౨½॥స రాక్షసానాం నిహతం మహద్బలం నిశమ్య రాజా పరివృత్తలోచనః । సమాదిదే

ద్యుత్తరశేషః॥ తే కపీంద్రమితి॥అవస్థితం యుద్ధాయ సన్నద్ధం॥౨౭॥త ఇతి॥కాంచనాంగదైః కాంచనభూషణైః॥౩౧॥తస్యేతి॥ఆస్ఫోటితశబ్దేన త్వేకాశబ్దేన- సానునాదినా సప్రతిధ్వనినా- ఇన్నంతో బహువ్రీహిః- స్వస్య జయార్థం స్వామినం స్తౌతి- జయతీతి॥ అర్దయిత్వేతి॥మిషతాం పశ్యతాం అనాదరే షష్ఠీ॥౩౬॥తస్యేతి॥సన్నాదశబ్దేన సన్నాదజనితశబ్దేన- ఆస్ఫోటితస్వనజనితప్రతిధ్వనినేత్యర్థః॥౩౭॥స్వామీతి॥ప్రహరణైరభిపేతుః ఆయుధైః ప్రహారన్నిత్యర్థః॥౩౯½॥స పన్నగమితి॥పరిగృహ్యేత్యత్ర

౪౩॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే ద్విచత్వారింశస్సర్గః ******************
తతస్సకింకరానిత్యాది॥౧॥ వనమిత్యాది ॥ ధ్వంసనఫలమాహ-దర్శయన్ బలమితి-బలదర్శనార్థమిత్యర్థః-ధ్వంసనప్రకారమాహ-చైత్యేతి- చైత్యం దేవాయతనం తత్ప్రాఘః ప్రాసాదః చైత్యప్రాసాదః తం- ఆప్లుత్య తోరణాల్లంఘయిత్వా॥౨॥౩॥ హరిశ్రేష్ఠో హనుమాన్ మారుతాత్మజ ఇత్యస్యోత్తరశ్లోకేనాన్వయః॥ హరియూథపత్వేప్యహరిర్భవిష్యతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం హరిశ్రేష్ఠ ఇత్యుక్తం-ప్రతిసూర్యః-ద్వితీయసూర్య ఇత్యర్థః-అనేన సూర్యోదయస్సూచితః॥౪॥ సంప్రధృష్యేతి॥ సంప్రధృష్య ఆక్రమ్య-పారియాత్రో నామ కులపర్వతః॥౫॥౬॥ అస్త్రవిజ్ఞయతామిత్యాది ॥ చైత్యస్థాన్ చైత్యపాలాన్॥౧౩॥౧౬॥ ప్రాసాదస్యేతి॥ పవనాత్మజః భ్రామయామాసేత్యన్వయః-శతధారం ధారాః కోటయః-వజ్రవత్ స్థితమిత్యర్థః- యద్వా శతధా అరమితి ఛేదః అరం శీఘ్రం॥౧౭॥ ప్రాసాదస్యేతి॥ మహాంతస్య మహాగ్రస్య-అత్యున్నతశిఖరస్యేత్యర్థః-మహార్హస్యేతి వా పాఠః॥౧౮॥ తత్రేతి॥ అగ్నిస్సమభవత్ భ్రామితస్తంభైః స్తంభాంతరసంఘట్టనాదితి భావః॥౧౯॥ రాక్షసానాముత్తా

శా ప్రతిమం పరాక్రమే ప్రహస్తపుత్రం సమరే సుదుర్జయమ్॥౪౩॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - ద్విచత్వారింశస్సర్గః. ***************

తతస్సకింకరాన్హత్వా హనుమాన్ ధ్యానమాస్థితః॥౧॥ వనం భగ్నం మయా చైత్యప్రాసాదో న వినాశితః * తస్మాత్ప్రాసాదమప్యేవం భీమం విధ్వంసయామ్యహమ్। ఇతి సంచింత్య మనసా హనుమాన్దర్శయన్బలమ్ * చైత్యప్రాసాదమాప్లుత్య మేరుశృంగమివోన్నతమ్। ఆరురోహ (॥) హరిశ్రేష్ఠో హనుమాన్మారుతాత్మజః * ఆరుహ్య గిరిసంకాశం ప్రాసాదం హరియూథపః। బభౌ స సుమహాతేజాః ప్రతిసూర్య ఇవోదితః॥౪॥ సంప్రధృష్య చ దుర్ధర్షం చైత్యప్రాసాదముత్తమమ్। హనుమాన్ప్రజ్వలన్లక్ష్మ్యా పారియాత్రోపమోభవత్॥౫॥ స భూత్వా సుమహాకాయః ప్రభావాన్మారుతాత్మజః। ధృష్టమాస్ఫోటయామాస లంకాం శబ్దేన పూరయన్॥౬॥ తస్యాస్ఫోటితశబ్దేన మహతా శ్రోత్రఘాతినా। పేతుర్విహంగమాస్తత్ర చైత్యపాలాశ్చ మోహితాః॥౭॥ అస్త్రవిజ్ఞయతాం రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః। రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేణాభిపాలితః * దాసోహం కోసలేంద్రస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణః। హనుమాఞ్ఛత్రుసైన్యానాం నిహంతా మారుతాత్మజః * న రావణసహస్రం మే యుద్ధే ప్రతిబలం భవేత్। శిలాభిస్తు ప్రహరతః పాదపైశ్చ సహస్రశః * అర్దయిత్వా పురీం లంకామభివాద్య చ మైథిలీమ్। సమృద్ధార్థో గమిష్యామి మిషతాం సర్వరక్షసామ్ * ఏవముక్త్వా విమానస్థశ్చైత్యస్థాన్హరియూథపః। ననాద భీమనిర్హ్రాదో రక్షసాం జనయన్భయమ్॥౧౧॥ తేన శబ్దేన మహతా చైత్యపాలాశ్శతం యయుః। గృహీత్వా వివిధానస్త్రాన్ప్రాసాన్ఖడ్గాన్పరశ్వధాన్ * విసృజంతో మహాకాయా మారుతిం పర్యవారయన్॥౧౩॥ తే గదాభిర్విచిత్రాభిః పరిఘైః కాంచనాంగదైః * ఆజఘ్నుర్వానరశ్రేష్ఠం బాణైశ్చాదిత్యసన్నిభైః॥౧౪॥ ఆవర్త ఇవ గంగాయాస్తోయస్య విపులో మహాన్ * పరిక్షిప్య హరిశ్రేష్ఠం స బభౌ రక్షసాం గణః॥౧౫॥ తతో వాతాత్మజః క్రుద్ధో భీమరూపం సమాస్థితః॥౧౬॥ ప్రాసాదస్య మహాంతస్య స్తంభం హేమపరిష్కృతమ్। ఉత్పాటయిత్వా వేగేన హనుమాన్పవనాత్మజః * తతస్తం భ్రామయామాస శతధారం మహాబలః॥౧౮॥ తత్ర చాగ్నిస్సమభవత్ప్రాసాదశ్చాప్యదహ్యత॥౧౯॥ దహ్యమానం తతో దృష్ట్వా ప్రాసాదం హరియూథపః। స రాక్షసశతం హత్వా వజ్రేణేంద్ర ఇవాసురాన్ * అంతరిక్షేస్థితశ్శ్రీమానిదం వచనమబ్రవీత్॥౧౯॥ మాదృశానాం సహస్రాణి విసృష్టాని మహాత్మనామ్ * బలినాం వానరేంద్రాణాం సుగ్రీవవశవర్తినామ్॥౨౦॥ అటంతి వసుధాం కృత్స్నాం వయమన్యే చ వానరాః॥౨౧॥ దశనా

పరిఘః కర్మ॥౪౩॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం ద్విచత్వారింశస్సర్గః *****
తి॥ అథ రావణసందిష్టసేనాంతరాగమనాత్పూర్వం తూష్ణీం స్థిత్వా న కించిత్ప్రయోజనమితి విచార్య ప్రాసాదభంగాదిచికీర్షతి॥ తత ఇతి॥ ధ్యానం విచారః చైత్యప్రాసాదః రక్షఃకులదేవతాప్రాసాదః॥౧౫॥ తత ఇతి॥ వాతాత్మజః పవనాత్మజః-భీమరూపం సమాస్థితః ఆస్థితవాన్॥ ౧౬॥ ప్రాసాదస్యేతి॥ మహాంతస్య మహాగ్రస్య- అత్యున్నతశిఖరస్యేత్యర్థః-మహార్హస్యేతి చ పాఠః॥౧౮॥ తత్రేతి॥ తత్ర భ్రామితస్తంభైః స్తంభాంతరసంఘట్టనేన అగ్నిరభూదిత్యర్థః॥ ౧౯॥ రాక్షసహ్య్రుదయాసి దార

హాభంగం కారయితుమహం - మాదృశానామిత్యాది॥౨౦॥౨౨॥ ఓఘబలాః ఓఘాఖ్యసంఖ్యాకబలాః॥౨౩॥౨౫॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూష
ణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే త్రిచత్వారింశస్సర్గః. ****************** సందిష్టఇత్యాది॥ వివృత్తః యస్సః మండలీకృతస్సః నయనః రుచిర
సాయకం రుచిరసాయకాహ్వం - విస్ఫారయానః విస్ఫారయమాణః జ్యాకర్షణం కుర్వన్నిత్యర్థః వజ్రాశనిసమస్వనమితి విస్ఫారణక్రియావిశేషణం॥ ౩॥ తస్యే
తి॥ నభస్సమపూర్యత - దిశః ప్రదిశశ్చ సమపూర్యంతేతి విభక్తిపరిణామేనానుషంగః॥౪॥౫॥ తమితి॥ తోరణవిటంకం తోరణస్య కపోతపాళికాః॥ కపోతపాళికాయాం
తు విటంకం పున్నపుంసకమిత్యమరః। స్తంభోపరి తిర్యఙ్నిహితదార్విత్యర్థః॥౬॥ అర్ధచంద్రేణేతి॥ ఏకేనేత్యేతదర్ధచంద్రస్యాపి విశేషణం - అర్ధచంద్రాకారాగ్రశ
రేణేత్యర్థః - కర్ణినా కర్ణివచ్ఛరేణ॥౭॥ తస్యేతి॥ అంబుజం రక్తపద్మం - భాస్కరరశ్మినావిద్ధం అతిప్రవఫుల్లమిత్యర్థః॥౮॥ తత్తస్యేతి॥ రక్తం స్వత ఏవ రక్తం - రక్తేన శోణి
తేన మహాపద్మం రక్తోత్పలం - చందనబిందుభిః రక్తచందనబిందుభిః॥౯॥ చుకోపేత్యర్థం॥ రాక్షసస్య హనుమతః సవిషయోః॥౯॥౧౩॥ సాలమితి॥ పంచభిర్భుజ ఇత్యాదౌ వి

గబలాః కేచిత్కేచిద్దశగుణోత్తరాః। కేచిన్నాగసహస్రస్య బభూవుస్తుల్యవిక్రమాః॥౨౨॥ సంతి చౌఘబలాః కేచిత్కేచిద్వాయుబలోపమాః। అప్ర
మేయబలాశ్చాన్యే తత్రాసన్హరియూథపాః॥౨౩॥ ఈదృగ్విధైస్తు హరిభిర్వృతో దంతనఖాయుధైః। శతైశ్శతసహస్రైశ్చ కోటిభిరయుతైరపి॥ ఆగమి
ష్యతి సుగ్రీవస్సర్వేషాం వో నిషూదనః॥౨౪॥ నేయమస్తి పురీ లంకా న యూయం న చ రావణః। యస్మాదిక్ష్వాకునాథేన బద్ధం వైరం మహాత్మనా॥౨౫॥ ఇతి
శ్రీమత్సుందరకాండే - త్రిచత్వారింశస్సర్గః ************ సందిష్టో రాక్షసేంద్రేణ ప్రహస్తస్య సుతో బలీ। జంబుమాలీ మహాదంష్ట్రో నిర్జగామ
ధనుర్ధరః॥ రక్తమాల్యాంబరధరః స్రగ్వీ రుచిరకుండలః। మహాన్వివృత్తనయనశ్చండస్సమరదుర్జయః॥ ధనుశ్శక్రధనుః ప్రఖ్యం మహద్రుచిర
సాయకమ్। విస్ఫారయమాణో వేగేన వజ్రాశనిసమస్వనమ్॥ ౩॥ తస్య విస్ఫారఘోషేణ ధనుషో మహతా దిశః। ప్రదిశశ్చ నభశ్చైవ సహసా సమ
పూర్యత॥౪॥ రథేన ఖరయుక్తేన తమాగతముదీక్ష్య సః। హనుమాన్వేగసంపన్నో జహర్ష చ ననాద చ॥౫॥ తం తోరణవిటంకస్థం హనుమంతం మహాక
పిమ్। జంబుమాలీ మహాబాహుర్వివ్యాధ నిశితైశ్శరైః॥౬॥ అర్ధచంద్రేణ వదనే శిరస్యేకేన కర్ణినా। బాహ్వోర్వివ్యాధ నారాచైర్దశభిస్తం కపీ
శ్వరమ్॥౭॥ తస్య తచ్ఛుశుభే తామ్రం శరేణాభిహతం ముఖమ్। శరదీవాంబుజం ఫుల్లం విద్ధం భాస్కరరశ్మినా॥౮॥ తత్తస్య రక్తం రక్తేన రంజితం శుశుభే
ముఖమ్। యథాకాశే మహాపద్మం సిక్తం చందనబిందుభిః॥౯॥ చుకోప బాణాభిహతో రాక్షసస్య మహాకపిః॥౯॥ తతః పార్శ్వేఽతివిపులాం దదర్శ మహ
తీం శిలామ్॥ తరసా తాం సముత్పాట్య చిక్షేప బలవద్బలీ॥౧౦॥ తాం శరైర్దశభిః క్రుద్ధస్తాడయామాస రాక్షసః॥౧౧॥ విపన్నం కర్మ తద్దృష్ట్వా హను
మాంశ్చండవిక్రమః। సాలం విపులముత్పాట్య భ్రామయామాస వీర్యవాన్॥౧౨॥ భ్రామయంతం కపిం దృష్ట్వా సాలవృక్షం మహాబలమ్। చిక్షేప సుబ
హూన్బాణాన్జంబుమాలీ మహాబలః॥౧౩॥ సాలం చతుర్భిశ్చిచ్ఛేద వానరం పంచభిర్భుజే। ఉరస్యేకేన బాణేన దశభిస్తు స్తనాంతరే॥౧౪॥ స శరైః పూ
రితతనుః క్రోధేన మహతా వృతః। తమేవ పరిఘం గృహ్య భ్రామయామాస వేగితః॥౧౫॥ అతివేగోఽతివేగేన భ్రామయిత్వా బలోత్కటః। పరిఘం పా
తయామాస జంబుమాలేర్మహోరసి॥౧౬॥ తస్య చైవ శిరో నాస్తి న బాహూ న చ జానునీ। న ధనుర్న రథో నాశ్వాస్తత్రాదృశ్యంత నేషవః॥౧౭॥ స

యిష్యామహ మాదృశానామిత్యాది॥౨౨॥ సంతి చేతి॥ ఓఘబలాః ఓఘసంఖ్యాసంఖ్యాతగజబలాః॥౨౫॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణత
త్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం త్రిచత్వారింశస్సర్గః. ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖
* ధనురితి॥ విస్ఫారయానః విస్ఫారయమాణః॥౩॥ తస్యేతి॥ సమపూర్యత - దిగాదిసముదాయగోచరమేకవచనం॥౪॥ తి॥ జహర్ష స్వబలానురూపశత్రుప్రాప్త్యా॥౫॥
తమితి॥ తోరణవిటంకస్థం తోరణకపోతపాలికాస్థం - విటంకానామ తోరణస్తంభయోరుపరి తిర్యఙ్నిహితదారుః॥౬॥ తి॥ కర్ణీ - అంకుశాకారాగ్రశరవిశేషః॥౭॥ తస్యే
తి॥ అంబుజం రక్తాంబుజం॥౮॥ తత్తస్యేతి॥ చందనబిందుభిః రక్తచందనబిందుభిః॥౯॥ తస్యేతి - నాశ్వాః రథేన ఖరయుక్తేనేత్యుక్తత్వాదశ్వశబ్దేన ఖరా ఉచ్యంతే॥౨౦॥ *

వృథేత్యధ్యాహారః॥౧౪॥౧౯॥తస్యచైవేతి॥నాశ్వాఇతిఅశ్వశబ్దేనాత్రఖరాఉచ్యంతే-రథేనఖరయుక్తేనేతిపూర్వముక్తత్వాత్ ॥౨౦॥ ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః. ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

తతస్తఇత్యాది ॥ భవనాత్తస్మాత్ రావణభవనాత్సప్తార్చివర్చసఇత్యత్ర సప్తార్చీతిఇకారాంతత్వమార్షం-కృతాస్త్రాః శిక్షితాస్త్రాః-ఆర్షస్సంధిః - కృతాస్త్రాణామస్త్రవిదాంచ శ్రేష్ఠాఇతివా-జ్ఞానశిక్షేఉభేఅప్యేషాం స్తఇతిభావః-పరస్పరజయైషిణః ప్రత్యేకంహనుమజ్జయైషిణఇత్యర్థః- హేమజాలపరిక్షిప్తైః సువర్ణజాలవినిర్మితైః స్వాసాధారణచిహ్నాయుక్తంధ్వజం- కేవలచిత్రవస్త్రాలంకృతాపతాకా-తోయదస్వననిర్ఘోషైః తోయదస్వనతుల్యనిర్ఘోషవద్భిః॥౪॥౮॥సశరాన్ మోఘయామాస-యథాశరాస్స్వస్మిన్నపతంతితథాచకారేత్యర్థః రథవేగంచ మోఘయామాసేత్యన్వయః - యథారథవేగాస్స్వప్రహారాయనభవంతితథాసమచరదిత్యర్థః॥౯॥౧౦॥సకృత్వేతి॥ వేగంసంహారోద్యోగం॥౧౧॥ తలేనేతి॥ పాదైః కాంశ్చిదితిబహువచనం-వానరాణాంద్విపాత్సుచతుష్పాత్సుచగ్రహణాత్ ॥౧౨౧౪ ॥ వినేదురితి॥నీడంధ్వజావయవవిశేషం॥౧౫॥ స్రవతేతి॥స్రవంత్యఃనద్యః-వికృతంయథాతథానాదప్రతిధ్వానవతీబభూవ॥౧౬॥౧౭॥ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే పంచచత్వారింశస్సర్గః. *

హతస్తరసా తేనజంబుమాలీమహాబలః । పపాతనిహతోభూమౌచూర్ణితాంగవిభూషణః॥౧౮॥జంబుమాలింవనిహతంకింకరాంశ్చమహాబలాన్ । చుకోధరావణశ్శ్రుత్వా కోపసంరక్తలోచనః॥౧౯ ॥సరోషసంవర్తితతామ్రలోచనఃప్రహస్తపుత్రేనిహతేమహాబలే । అమాత్యపుత్రానతివీర్యవిక్రమాన్సమాదిదేశాశునిశాచరేశ్వరః ॥ ౨౦ ॥ ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే - చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః. *

తతస్తేరాక్షసేంద్రేణచోదితామంత్రిణస్సుతాః। నిర్యయుర్భవనాత్తస్మాత్సప్తసప్తార్చివర్చసః * మహాబలపరీవారాధనుష్మంతోమహాబలాః। కృతాస్త్రాస్త్రవిదాంశ్రేష్ఠాఃపరస్పరజయైషిణః * హేమజాలపరిక్షిప్తైర్ధ్వజవద్భిఃపతాకిభిః ।తోయదస్వననిర్ఘోషైర్వాజియుక్తైర్మహారథైః * తప్తకాంచనచిత్రాణిచాపాన్యమితవిక్రమాః । విస్ఫారయంతస్సంహృష్టాస్తటిత్వంతఇవాంబుదాః॥౪ ॥జనన్యస్తుతతస్తేషాంవిదిత్వాకింకరాన్హతాన్ ।బభూవుశ్శోకసంభ్రాంతాస్సబాంధవసుహృజ్జనాః॥౫॥ తేపరస్పరసంఘృష్టాస్తప్తకాంచనభూషణాః । అభిపేతుర్హనూమంతంతోరణస్థమవస్థితమ్॥౬॥సృజంతోబాణవృష్టింతేరథగర్జితనిస్స్వనాః । వృష్టిమంతఇవాంభోదావిచేరుర్నైరృతాంబుదాః ॥ ౭ ॥ అవకీర్ణస్తతస్తాభిర్హనుమానిషురవృష్టిభిః। అభవత్సంవృతాకారశ్శైలరాడివవృష్టిభిః॥౮॥ సశరాన్మోఘయామాసతేషామాశుచరఃకపిః । రథవేగంచవీరాణాంవిచరన్విమలేంబరే॥ ౯॥సతైః క్రీడన్ధనుష్మద్భిర్వ్యోమ్నివీరఃప్రకాశతే। ధనుష్మద్భిర్యథామేఘైర్మారుతఃప్రభురంబరే॥౧౦ ॥సకృత్వానినదంఘోరంత్రాసయంస్తాంమహాచమూమ్ ।చకారహనుమాన్వేగంతేషురక్షస్సువీర్యవాన్॥౧౧॥తలేనాభ్యహనత్కాంశ్చిత్పాదైఃకాంశ్చిత్పరంతపః ।ముష్టినాభ్యహనత్కాంశ్చిన్నఖైఃకాంశ్చిద్వ్యదారయత్ ॥౧౨॥ ప్రమమాథోరసాకాంశ్చిదూరుభ్యామపరాన్కపిః । కేచిత్తస్యనినాదేనతత్రైవపతితాభువి॥౧౩॥తతస్తేష్వవసన్నేషుభూమౌనిపతితేషుచ। తత్సైన్యమగమత్సర్వందిశోదశభయార్దితమ్॥ ౧౪॥ వినేదుర్విస్వరంనాగానిపేతుర్భువివాజినః । భగ్ననీడధ్వజచ్ఛత్రైర్భూశ్చకీర్ణాభవద్రథైః॥౧౫॥స్రవతారుధిరేణాథస్రవంత్యోదర్శితాఃపథి । వివిధైశ్చస్వనైర్లంకాననాదవికృతంతదా॥ ౧౬ ॥ సతాన్ప్రవృద్ధాన్వినిహత్యరాక్షసాన్మహాబలశ్చండపరాక్రమఃకపిః। యుయుత్సురన్యైఃపునరేవరాక్షసైస్తమేవవీరోభిజగామతోరణమ్ ॥ ౧౭ ॥ ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే - పంచచత్వారింశస్సర్గః. *

——❁ ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః. ❁——

తతఇతి ॥ సప్తార్చివర్చసః * మహాబలేతి॥కృతాస్త్రాస్త్రవిదాంశ్రేష్ఠాఃకృతాస్త్రాణాంఅస్త్రవిదాంచశ్రేష్ఠాః- పరస్పరజయైషిణః అహమహమికయాపరస్పరోత్కర్షాపేక్షిణఇత్యర్థః॥౧౪॥వినేదురితి॥నీడోరథావయవవిశేషః॥ ౧౭ ॥ ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండ

హతానిత్యాది ॥ సంవృతాకారః అంతర్మనాః మతించింతాం॥౧॥ సఇతి॥౨॥౩॥ యాతేత్యాది॥ ఇతివక్ష్యమాణప్రకారేణ-తమేవాహ - యత్తైరిత్యాదినా - యత్తైః యతమానైః అప్రమత్తైరితియావత్ -యత్తైః కర్తరి క్తః సమాధేయంపరిహర్తవ్యం- దేశకాలవిరోధినం- దేశకాలవిరోధీత్యర్థః-మహద్భూతం-మన్య ఇత్యనుషజ్యతే-ఇంద్రేణవా అన్యైర్వేతి శేషః-వాశబ్దస్యవికల్పార్థస్యప్రయోగాత్ ॥౬॥ సనాగేతి॥ వ్యలీకం అప్రియం॥౮॥ నావమాన్యోభవద్భిశ్చహరిర్ధీరపరాక్రమ ఇతి ॥ అత్రత్రయోదశసహస్రశ్లోకాగతాః-అయంచతుర్దశసహస్రప్యాదిః-ధీతిగాయత్ర్యాశ్చతుర్దశాక్షరం-నైవంతేషామితి-గతిః వేగః-రూపపరికల్పనంయథేష్టరూపగ్రహణం-మహదితి-ఇత్థంమహత్సత్త్వంకిమపికపిరూపంసత్ వ్యవస్థితమితిజ్ఞేయమిత్యర్థః॥౧౪॥౧౬॥ తతస్తమిత్యాది ॥ స్వతేజోరశ్మిమాలినంస్వతేజసా సూర్యం-రశ్మిమంతమివేత్యత్ర ఉపమా-అత్ర రూపకమితిభిదా- తోరణస్థమితి- ఉత్సాహః లోకోత్తరకార్యేషుస్థైర్యాత్ ప్రయత్నః - మహాసత్త్వం మహాధ్యవసాయం॥౫॥ ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషుసత్త్వమస్త్రీతుజంతుష్విత్యమరః। ద్వితీయబలశబ్దశ్శక్తివచనః॥౫॥ బలం రూపేస్థినిస్థాల్యేశక్తిరేతశ్చమూషుచేతివైజయంతీ॥౧౮॥

హతాన్మంత్రిసుతాన్బుద్ధ్వా వానరేణమహాత్మనా । రావణస్సంవృతాకారశ్చకారమతిముత్తమామ్॥౧॥ సవిరూపాక్షయూపాక్షౌ దుర్ధరం చైవరాక్షసమ్ । ప్రఘసంభాసకర్ణంచపంచసేనాగ్రనాయకాన్ * సందిదేశదశగ్రీవోవీరాన్నయవిశారదాన్ । హనుమద్గ్రహణవ్యగ్రాన్వాయువేగసమాన్యుధి॥౩॥ యాతసేనాగ్రగాస్సర్వేమహాబలపరిగ్రహాః । సవాజిరథమాతంగాస్సకపిశ్శాస్యతామితి * యత్తైశ్చఖలుభావ్యంస్యాత్తమాసాద్యవనాలయమ్ । కర్మచాపిసమాధేయం దేశకాలవిరోధినమ్ * నహ్యహంతంకపింమన్యేకర్మణాప్రతితర్కయన్ । సర్వథాతన్మహద్భూతంమహాబలపరిగ్రహమ్ * భవేదింద్రేణవాసృష్టమస్మదర్థంతపోబలాత్ ॥౬॥ సనాగయక్షగంధర్వాదేవాసురమహర్షయః * యుష్మాభిస్సహితైస్సర్వైర్మయాసహవినిర్జితాః । తైరవశ్యంవిధాతవ్యంవ్యలీకంకించిదేవనః * తదేవనాత్రసందేహఃప్రసహ్యపరిగృహ్యతామ్॥౮॥ నావమాన్యోభవద్భిశ్చహరిర్ధీరపరాక్రమః * దృష్టాహిహరయఃపూర్వంమయావిపులవిక్రమాః । వాలీచసహసుగ్రీవోజాంబవాంశ్చమహాబలః * నీలస్సేనాపతిశ్చైవయేచాన్యేద్వివిదాదయః । నైవంతేషాంగతిర్భీమానతేజోనపరాక్రమః * నమతిర్నబలోత్సాహౌనరూపపరికల్పనమ్ । మహత్సత్త్వమిదంజ్ఞేయంకపిరూపంవ్యవస్థితమ్ * ప్రయత్నంమహదాస్థాయక్రియతామస్యనిగ్రహః । కామంలోకాస్త్రయస్సేంద్రాస్ససురాసురమానవాః * భవతామగ్రతస్స్థాతుంనపర్యాప్తారణాజిరే । తథాపితునయజ్ఞేనజయమాకాంక్షతారణే * ఆత్మారక్ష్యఃప్రయత్నేనయుద్ధసిద్ధిర్హిచంచలా॥౧౪॥ తేస్వామివచనంసర్వేప్రతిగృహ్యమహౌజసః * సముత్పేతుర్మహావేగాహుతాశసమతేజసః । రథైర్మత్తైశ్చమాతంగైర్వాజిభిశ్చ మహాజవైః * శస్త్రైశ్చవివిధైస్తీక్ష్ణైస్సర్వైశ్చోపచితాబలైః॥౧౬॥ తతస్తందదృశుర్వీరాదీప్యమానంమహాకపిమ్ * రశ్మిమంతమివోద్యంతంస్వ

వ్యాఖ్యాయాం-పంచచత్వారింశస్సర్గః.*********** హతానితి॥ సంవృతాకారః గూఢాకారః-అంతస్సంజాతశంక ఇత్యర్థః- ఉత్తమాంమతిం ధైర్యం॥౧॥౩ యాంత్వితి ॥ ఇతీత్థంవక్ష్యమాణప్రకారేణకపిశ్శాస్యతాం-యత్తైః యతమానైః అప్రమత్తైరితియావత్ -కించాత్ర దేశకాలావిరుద్ధంకర్మ కార్యమిత్యాహ-కర్మ చేతి - దేశకాలవిరోధినం దేశకాలవిరోధీత్యర్థః-ఆర్షోలింగవిభక్తివ్యత్యయః - కర్మసమాధేయంపరిహర్తవ్యం దేశకాలావిరోధినమితిపాఠేనసమాధేయం కర్తవ్యం * అత్ర హేతుమాహ-నహీతి-సర్వథేతి-ఇంద్రేణ వేతివాశబ్దాదన్యేనవేత్యర్థః - అస్మదర్థం అస్మన్నిగ్రహార్థం॥తి॥ యాతసేనాగ్రగా ఇతిపాఠః-యాతగచ్ఛత॥౬॥ అత్ర హేతుః-సనాగేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకంవాక్యం॥ పరిగృహ్యతాం కపిరితి శేషః॥ ౮॥ ధీ ఇతిగాయత్ర్యాశ్చతుర్దశాక్షరంనావమాన్య ఇత్యస్యశ్లోకస్యప్రకాదశాక్షరేణధీ ఇత్యనేనసంగృహ్ణాతి - నావమాన్యోభవద్భిశ్చహరిర్ధీరపరాక్రమః। దృష్టాహిహరయఃపూర్వంమయావిపులవిక్రమాః ॥ నైవేతి- నైవతేషామిత్యాదౌసర్వత్ర ఈదృక్ఛబ్దోధ్యాహర్తవ్యః-తథాచేత్థంయోజనా- తేషాంవాల్యాదీనాంహనుమతోభీమాగతిః తేజఆదికంచయథాతథా-ఈదృక్ నాస్తీతిసంబంధః - రూపపరికల్పనంయథేప్సితరూపపరిగ్రహణం*తి॥ ప్రయత్నమిత్యాకాంక్షితత్వం-కామంయద్యపీత్యర్థః-నయజ్ఞేననీతిజ్ఞేన-ఆత్మాస్వదేహః-యుద్ధసిద్ధిర్యుద్ధేజయః॥౧౪॥౧౬॥తి॥ సత్త్వంచిత్తం॥౧౮॥తి॥ దితయఃసర్వాస్స్వవస్థితాః. ద్రాక్ తత్సమీపమాగంతుంచకితా ఇతిభావః॥౧౯॥ తస్యేతి ॥ తీక్ష్ణాః మర్మచ్ఛిదః పీతముఖాః పీతా నిరుథి

౧౯॥ తస్యేతి॥ తీక్ష్ణాః శరాః శితాః నిశితాః - పీతముఖాః సమీచీనాయసనిర్మితత్వేన పీతరేఖాగ్రాః - ఉత్పలపత్రాభాః - ఉత్పలపత్రాణీవ యథా నిపాత్యంతే తథా నిపాతితా ఇత్యర్థః॥౨౨॥ సకపిరితి॥ వారయామాస - స్వవేగేన ప్రాపయామాసేత్యర్థః॥౨౩॥ అర్ద్యమాన ఇతి॥ కదనం యుద్ధం॥౨౪॥ సదూరమితి॥ విద్యుద్రాశిః అశనిః॥౨౫॥ తత ఇతి॥ కూబరః యుగంధరః॥౨౬॥౨౭॥ తయోరితి॥ వేగం వినిహత్య పరిహృత్య॥౨౯॥౩౦॥ తత ఇతి॥ ధ్వజినీపతీన్ సేనాపతీన్ - కృతక్షణః దత్తావసరః అభూదితి శేషః॥౩౯॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే షట్చత్వారింశస్సర్గః॥ ***
సేనాపతీనిత్యాది ॥ సమీక్ష్యావిజ్ఞాయ॥ రా॥ సేనాపతీనితి॥ సమీక్ష్య విజ్ఞాయ - ప్రసమైక్షతాగ్రత ఇతి పాఠః॥౧॥ సఇతి॥ ద్విజాతిముఖ్యైః హవిషా ఉదీరితః అభివర్ధితః పా

తేజోరశ్మిమాలినమ్ । తోరణస్థం మహోత్సాహం మహాసత్త్వం మహాబలమ్ * మహామతిం మహావేగం మహాకాయం మహాబలమ్ ॥ ౧౮॥ తం సమీక్ష్యైవ తే సర్వే దిక్షు సర్వాస్వవస్థితాః * తైస్తైః ప్రహరణైర్భీమైరభిపేతుస్తతస్తతః॥ ౧౯॥ తస్య పంచాయసాస్తీక్ష్ణాః శితాః పీతముఖాః శరాః * శిరస్యుత్పలపత్రాభా దుర్ధరేణ నిపాతితాః॥౨౦॥ స తైః పంచభిరావిద్ధః శరైః శిరసి వానరః * ఉత్పపాత నదన్ వ్యోమ్ని దిశో దశ వినాదయన్॥౨౧॥ తతస్తు దుర్ధరో వీరః సరథః సజ్యకార్ముకః * కిరన్ శరశతైస్తీక్ష్ణైరభిపేదే మహాబలః॥౨౨॥ స కపిర్వారయామాస తం వ్యోమ్ని శరవర్షిణమ్ * వృష్టిమంతం పయోదాంతే పయోదమివ మారుతః॥౨౩॥ అర్ద్యమానస్తతస్తేన దుర్ధరేణానిలాత్మజః * చకార కదనం భూయో వ్యవర్ధత చ వేగవాన్॥౨౪॥ స దూరం సహసోత్పత్య దుర్ధరస్య రథే హరిః * నిపపాత మహావేగో విద్యుద్రాశిర్గిరావివ॥ ౨౫॥ తతస్స మథితాష్టాశ్వం రథం భగ్నాక్షకూబరమ్ * విహాయ న్యపతద్భూమౌ దుర్ధరస్త్యక్తజీవితః॥౨౬॥ తం విరూపాక్షయూపాక్షౌ దృష్ట్వా నిపతితం భువి * సంజాతరోషౌ దుర్ధర్షావుత్పేతతురరిందమౌ॥౨౭॥ స తాభ్యాం సహసోత్పత్య విష్ఠితో విమలేంబరే * ముద్గరాభ్యాం మహాబాహుర్వక్షస్యభిహతః కపిః॥ ౨౮॥ తయోర్వేగవతోర్వేగం వినిహత్య మహాబలః * నిపపాత పునర్భూమౌ సుపర్ణసమవిక్రమః॥౨౯॥ స సాలవృక్షమాసాద్య తముత్పాట్య చ వానరః * తావుభౌ రాక్షసౌ వీరౌ జఘాన పవనాత్మజః॥౩౦॥ తతస్తాంస్త్రీన్ హతాన్ జ్ఞాత్వా వానరేణ తరస్వినా * అభిపేదే మహావేగః ప్రసహ్య ప్రఘసో హరిమ్ భాసకర్ణశ్చ సంక్రుద్ధశ్శూలమాదాయ వీర్యవాన్ * ఏకతః కపిశార్దూలం యశస్వినమవస్థితమ్॥౩౨॥ పట్టసేన శితాగ్రేణ ప్రఘసః ప్రత్యయోధయత్ * భాసకర్ణశ్చ శూలేన రాక్షసః కపిసత్తమమ్॥౩౩॥ స తాభ్యాం విక్షతైర్గాత్రైరసృగ్దిగ్ధతనూరుహః * అభవద్వానరః క్రుద్ధో బాలసూర్యసమప్రభః॥౩౪॥ సముత్పాట్య గిరేశ్శృంగం సమృగవ్యాలపాదపమ్ * జఘాన హనుమాన్ వీరో రాక్షసౌ కపికుంజరః॥౩౫॥ తతస్తేష్వవసన్నేషు సేనాపతిషు పంచసు * బలం తదవశేషం చ నాశయామాస వానరః॥౩౬॥ అశ్వైరశ్వాన్ గజైర్నాగాన్ యోధైర్యోధాన్ రథై రథాన్ * స కపిర్నాశయామాస సహస్రాక్ష ఇవాసురాన్॥౩౭॥ హతైర్నాగైశ్చ తురగైర్భగ్నాక్షైశ్చ మహారథైః * హతైశ్చ రాక్షసైర్భూమీ రుద్ధమార్గా సమంతతః॥౩౮॥ తతః కపిస్తాన్ ధ్వజినీపతీన్ రణే నిహత్య వీరాన్ సబలాన్ సవాహనాన్ । సమీక్ష్య వీరః పరిగృహ్య తోరణం కృతక్షణః కాల ఇవ ప్రజాక్షయే॥౩౯॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - షట్చత్వారింశస్సర్గః. *************** సేనాపతీన్ పంచ స తు ప్రమాపితాన్ హనూమతా సానుచరాన్ సవాహనాన్ । సమీక్ష్య రాజా సమరోద్ధతోన్ముఖం కుమారమక్షం ప్రసమైక్షతాగ్రతః॥౧॥ స తస్య దృష్ట్యర్పణసంప్రచోదితః ప్రతాపవాన్ కాంచనచిత్రకార్ముకః । సము

రాణి ముఖాని శల్యాని యేషాం తే - తథా శత్రుశోణితరంజితా ఇత్యర్థః - ఉత్పలపత్రాభాః తద్వర్ణాః॥౨౨॥ తి॥ కపిర్వ్యోమ్ని స్థిత్వా తం స్వనాదేన హుంకారాదిరూపేణ వారయామాస - పయోదాంతే జలదాత్యయే కాలాంతే॥౨౪॥ సదూరమితి॥ విద్యుద్రాశిః అశనిసంఘాతః - ఏకతః అవస్థితౌ ఇత్యన్వయః ఏకత్ర స్థితావిత్యర్థః - విక్షతైః గాత్రైరుపలక్షితః॥౨౫॥౩౩॥ తి॥ తాభ్యాం కర్తృభ్యాం ముద్గరాభ్యాం కరణాభ్యామభిహతః॥౨౮॥ తత ఇతి॥ ధ్వజినీపతీన్ సేనాపతీన్ పరిగృహ్య ఆశ్రిత్య స్థిత ఇతి శేషః - కృతక్షణః లబ్ధావసరః॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం షట్చత్వారింశస్సర్గః.
తి॥ ప్రమాపితాన్ మారితాన్ - సమరోద్ధతోన్ముఖం సమరోద్ధతశ్చాసౌ సమరాయోన్ముఖశ్చ - తం - అక్షం సమక్షమవస్థితం అక్షాఖ్యం కుమారం - నిశమ్య దృష్ట్వా ప్రసమై

వక ఇవేత్యన్వయః॥౨॥౩॥ తతో మహదిత్యనేనోక్తం విస్తరేణాహ-తత స్తపస్సంగ్రహేత్యాదినా ॥ తపస్సంగ్రహసంచయార్జితం తపోనుష్ఠానసమూహసంపాది తం-సమాహితం సజ్జీకృతం-అష్టాసినిబద్ధబంధురం అష్టాసిభిర్నిబద్ధం అత ఏవ బంధురం సుందరం॥ని॥ బంధురం సుందరే నమ్ర ఇతి విశ్వః। యద్వా అష్టాసిభిర్నిబద్ధం బంధురం యస్య స తథా-బంధురం ఫలకాసంపుటమిత్యాహుః- అన్యే ఘంటామిత్యప్యాహుః తదానీం అష్టాసిశ్చాసౌ నిబద్ధబంధురశ్చేతి సమాసః - యథాక్రమావేశితశక్తితో మరం పఙ్క్తితయాస్థాపితశక్తితోమరం-ప్రతిపూర్ణవస్తునా సమగ్రోపకరణేన-శరధనుఃకవచాదీన్యుపకరణాని- ప్రతిపూర్ణమస్తి నేతి పాఠే అస్తినాథనేనేత్యర్థః- హేమదామ్నా హేమమయాశ్వాదిబంధనరజ్జునా- శశిసూర్యవర్చసా-దామసు కించిచ్ఛ్వేతవర్ణం కించిత్సూర్యవత్పీతవర్ణమిత్యర్థః- ప్రతిపూర్ణవస్తునా శశిసూర్య వర్చసా హేమదామ్నా చ విరాజమానమిత్యన్వయః-యద్వా క్వచిచ్ఛశివర్చసా క్వచిత్సూర్యవర్చసా చ విరాజమానమిత్యన్వయః - పితానాదిషు శశివర్చసా- హేమ మయరథాంగేషు సూర్యవర్చసా- దివాకరాభమిత్యాకాశచారిత్వే దృష్టాంతః - అతో నరవిప్రభమిత్యనేన పునరుక్తిః- తచ్ఛబ్దద్వయం చ పూర్వాన్వనుస్మరణార్థం ॥ ౬॥ సపూరయన్నితి॥ సః అక్షః-హిః ప్రసిద్ధః॥౭॥ సతమితి॥ హరీక్షణః సింహప్రేక్షణః-ప్రజాక్షయే అవస్థితం ప్రాణినాశే ప్రవృత్తం - విస్మితశ్చాసౌ జాతసంభ్రమశ్చ విస్మితజాతసంభ్రమః॥౮॥ సతస్యేతి॥ విధారయన్ నిర్ధారయన్ - విచారయన్నితి చ పాఠః॥౯॥౧౨॥ రరాసేతి॥ నతతాపభానుమాన్-సూర్యోదయః పూర్వం సూచి

త్వపాతాథ సదస్యుదీరితో ద్విజాతిముఖ్యైర్హవిషేవ పావకః॥౨॥ తతో మహద్బాలదివాకరప్రభం ప్రతప్తజాంబూనదజాలసంతతమ్। రథం సమాస్థాయ యయౌ స వీర్యవాన్ మహాహరిం తం ప్రతి నైరృతర్షభః॥౩॥ తతస్తపస్సంగ్రహసంచయార్జితం ప్రతప్తజాంబూనదజాలశోభితమ్। పతాకినం రత్నవిభూషితధ్వజం మనోజవాష్టాశ్వవరైస్సుయోజితమ్ * సురాసురాధృష్యమసంగచారిణం రవిప్రభం వ్యోమచరం సమాహితమ్। సతూణమష్టాసినిబద్ధబంధురం యథాక్రమావేశితశక్తితోమరమ్ * విరాజమానం ప్రతిపూర్ణవస్తునా సహేమదామ్నా శశిసూర్యవర్చసా। దివాకరాభం రథమాస్థితస్తతస్స నిర్జగామామరతుల్యవిక్రమః॥౬॥ స పూరయన్ ఖం చ మహీం చ సాచలాం తురంగమాతంగమహారథస్వనైః। బలైస్సమేతైస్స హి తోరణస్థితం సమర్థమాసీనముపాగమత్కపిమ్॥౭॥ స తం సమాసాద్య హరిం హరీక్షణో యుగాంతకాలాగ్నిమివ ప్రజాక్షయే। అవస్థితం విస్మితజాతసంభ్రమస్సమైక్షతాక్షో బహుమానచక్షుషా॥౮॥ స తస్య వేగం చ కపేర్మహాత్మనః పరాక్రమం చారిషు పార్థివాత్మజః। విధారయన్ స్వం చ బలం మహాబలో హిమక్షయే సూర్య ఇవాభివర్ధతే॥౯॥ స జాతమన్యుః ప్రసమీక్ష్య విక్రమం స్థిరం స్థితస్సంయతి దుర్నివారణమ్। సమాహితాత్మా హనుమంతమాహవే ప్రచోదయామాస శరైస్త్రిభిశ్శితైః॥౧౦॥ తతః కపిం తం ప్రసమీక్ష్య గర్వితం జితశ్రమం శత్రుపరాజయోర్జితమ్। అవైక్షతాక్షస్సముదీర్ణమానసః స బాణపాణిః ప్రగృహీతకార్ముకః॥౧౧॥ స హేమనిష్కాంగదచారుకుండలః సమాససాదాశుపరాక్రమః కపిమ్। తయోర్బభూవాప్రతిమస్సమాగమస్సురాసురాణామపి సంభ్రమప్రదః॥౧౨॥ రరాస భూమిర్న తతాప భానుమాన్ వవౌ న వాయుః ప్రచచాల చాచలః। కపేః కుమారస్య చ వీక్ష్య సంయుగం ననాద చ ద్యౌరుదధిశ్చ చుక్షుభే॥౧౩॥ తతస్స వీరస్సుముఖాన్పతత్త్రిణస్సువర్ణపుంఖాన్సవిషానివోరగాన్। సమాధిసంయోగవిమోతు

తుతయుద్ధార్థమాజ్ఞాపయామాసేత్యర్థః॥౧॥ సతస్యేతి॥ ద్విజాతిముఖ్యైర్హవిషోదీరితః పావక ఇవేతి సంబంధః॥౨॥తి॥ మహార్హ ఇత్యన్వయః- జాంబూనదజాలేన తత్సమూహేన-సంతతం వ్యాప్తం॥౩॥ తతో మహదిత్యాదిశ్లోకోక్తమేవార్థం ప్రపంచయతి-తతస్తప ఇత్యాదిశ్లోకత్రయేణ- తపస్సంగ్రహసంచయార్జితం తపోనుష్ఠానసమూహసంపాదితం * సురేతి॥ సమాహితం సజ్జీకృతం-సతూణమితి-అష్టాసినిబద్ధబంధురం అష్టాభిరసిభిర్నిబద్ధం అత ఏవ బంధురం సుందరం * విరాజమానమితి॥ పరిపూర్ణవస్తునా సమగ్రసమరోపకరణేన-సః అక్షః శశిసూర్యవర్చసా హేమదామ్నా- విరాజమానం రథమాస్థితో నిర్జగామేతి సంబంధః - దివాకరాభమిత్యాది పునర్వచనం రవిప్రభమిత్యస్యానుస్మరణార్థం॥౬॥తి॥ తోరణస్థితం తోరణాశ్రయం ఆసీనముపవిష్టం॥౭॥ సతమితి॥ హరీక్షణః సింహదృష్టిః॥౮॥తి॥ అభివర్ధత తేజసా అభ్యవర్ధతేత్యర్థః॥౯॥ స్థిరం స్థితః సః- ప్రసమీక్ష్య విక్రమం దర్శనీయపరాక్రమం-సంయతి రణే - దుఃఖం నివారణం యస్య తం-త్రిభిశ్శరైః ప్రచోదయామాస యుద్ధాయ ప్రేరయామాస॥౧౦॥ తత ఇతి॥౧౧॥ స ఇతి॥ ఆశుపరాక్రమః తీక్ష్ణపౌరుషః-సమాగమః సంప్రహారః॥౧౨॥ రరాసేతి॥ అక్షయుద్ధసమయే సూర్యోదయాభావాత్ పే

తః-సః నతతా వేత్యుచ్యతే||౧౩|| తత ఇతి ||సమాధిసంయోగవిమోక్షతత్త్వవిత్ -సమాధిః లక్ష్యవేదనం-సంయోగః శరసంధానం-విమోక్షః తద్విసర్గః-తేషాం తత్త్వవిత్ యథార్థవిత్ ||౧౪|| స తైరితి|| రక్తసిక్తత్వే దృష్టాంతో నవోదితేతి- శరాచితత్వే దృష్టాంత ఆదిత్య ఇవాంశుమాలిక ఇతి||౧౫||తత ఇతి||అపూర్యత అవర్ధత||౧౬|| స ఇతి || మందరాగ్రస్థః మందిరో నామ భూమధ్యపర్వతః-తదగ్రే మధ్యాహ్నవర్తీత ఇత్యా(గో)క్తిః||రా||స ఇతి||మందరాగ్రస్థః మందరో నామ సాల(గ్రా)మపర్వతోత్తరభాగే భారతఖండమధ్యవర్తమానః కశ్చన పర్వతః-తదగ్రస్థః అనేన ఉత్తరాయణే మధ్యాహ్నగతత్వముక్తం భవతి||౧౭||తతస్స బాణాసనేతి||బాణాసనచిత్రకార్ముకః-బాణాః అస్యంతే క్షిప్యంతే అనేనేతి బాణాసనః- బాణవిమోక్షకచిత్రకార్ముక ఇత్యర్థః||రా||తత ఇతి|బాణాసనచిత్రకార్ముకః బాణానామాసనం బాణాక్షేపత్ చిత్రంచ కార్ముకం యస్య స తథోక్తః-బాణాసనచక్రకార్ముక ఇతి పాఠే బాణాక్షేపచ్చక్రాకారం కార్ముకం యస్య సః||౧౮||౨౨||స తానితి||విమోక్షయన్ శరీరే అసంయోజయన్ లాఘవాతిశయేనేతి భావః|| ౨౩|| తమితి|| ఆస్తృణంతం ఆచ్ఛాదయంతం-విశిఖైః వివిధశిఖైః-చింతాం జగామ కథమేతాదృశమేనం వధిష్యామీత్యేవం||౨౪||ఇదమేవోపపాదయతి-తతశ్శరైరిత్యాదినా||౨౫||౨౬|| అయమితి||అతిసహః అతిసోఢా-కర్మగుణోదయాత్ యుద్ధకర్మోత్కర్షాభివృద్ధేః||౨౭||

తత్వావిచ్ఛరానథ త్రీన్కపిమూర్ధ్న్యపాతయత్ ||౧౪||స తైశ్శరైర్మూర్ధ్ని సమం నిపాతితైః క్షరన్నసృగ్దిగ్ధవివృత్తలోచనః |నవోదితాదిత్యనిభశ్శరాంశుమాన్వ్యరాజతాదిత్య ఇవాంశుమాలికః||౧౫||తతస్స పింగాధిపమంత్రిసత్తమస్సమీక్ష్య తం రాజవరాత్మజం రణే|ఉదగ్రచిత్రాయుధచిత్రకార్ముకం జహర్ష చాపూర్యత చాహవోన్ముఖః||౧౬||స మందరాగ్రస్థ ఇవాంశుమాలీ వివృద్ధకోపో బలవీర్యసంయుతః| కుమారమక్షం సబలం సవాహనం దదాహ నేత్రాగ్నిమరీచిభిస్తదా||౧౭||తతస్స బాణాసనచిత్రకార్ముకశ్శరప్రవర్షో యుధి రాక్షసాంబుదః | శరాన్ముమోచాశు హరీశ్వరాచలే వలాహకో వృష్టిమివాచలోత్తమే||౧౮||తతః కపిస్తం రణచండవిక్రమం వివృద్ధతేజోబలవీర్యసంయుతమ్ | కుమారమక్షం ప్రసమీక్ష్య సంయుగే ననాద హర్షాద్ఘనతుల్యవిక్రమః|| ౧౯|| స బాలభావాద్యుధి వీర్యదర్పితః ప్రవృద్ధమన్యుః క్షతజోపమేక్షణః|సమాససాదాప్రతిమం కపిం రణే గజో మహాకూపమివావృతం తృణైః||౨౦||స తేన బాణైః ప్రసభం నిపాతితైశ్చకార నాదం ఘననాదనిస్స్వనః । సముత్పపాతాశు నభస్స మారుతిర్భుజోరువిక్షేపణఘోరదర్శనః||౨౧||సముత్పతంతం సమభిద్రవద్బలీ స రాక్షసానాం ప్రవరః ప్రతాపవాన్ । రథీ రథిశ్రేష్ఠతమః కిరన్ శరైః పయోధరశ్శైలమివాశ్మవృష్టిభిః || ౨౨ ||స తాన్ శరాంస్తస్య హరిర్విమోక్షయన్ చచార వీరః పథి వాయుసేవితే । శరాంతరే మారుతవద్వినిష్పతన్ మనోజవస్సంయతి చండవిక్రమః||౨౩||తమాత్తబాణాసనమాహవోన్ముఖం ఖమాస్తృణంతం విశిఖైశ్శరోత్తమైః | అవైక్షతాక్షం బహుమానచక్షుషా జగామ చింతాం చ సమారుతాత్మజః||౨౪|| తతశ్శరైర్భిన్నభుజాంతరః కపిః కుమారవీరేణ మహాత్మనా నదన్ । మహాభుజః కర్మవిశేషతత్త్వవిద్విచింతయామాస రణే పరాక్రమమ్||౨౫|| అబాలవద్బాలదివాకరప్రభః కరోత్యయం కర్మ మహన్మహాబలః | న చాస్య సర్వాహవకర్మశోభినః ప్రమాపణే మే మతిరత్ర జాయతే|| ౨౬||అయం మహాత్మా చ మహాంశ్చ వీర్యతస్సమాహితశ్చాతిసహశ్చ సంయుగే |అసంశయం కర్మగుణోదయాదయం సనాగయక్షైర్మునిభిశ్చ పూజి

శాంతరస్థోపి సూర్యః-ఏతత్ జ్ఞాత్వా నతతా వేతి భావః||౧౩|| తత ఇతి||సమాధిసంయోగవిమోక్షతత్త్వవిత్ -సమాధిః లక్ష్యే దృష్టిః సంయోగః శరసంధానం విమోక్షః తద్విసర్గః తేషాం తత్త్వవిత్ తేషు విశారద ఇత్యర్థః||౧౪||తి||అసృగ్దిగ్ధశ్చాసౌ వివృత్తనేత్రశ్చ వివృత్తలోచన ఇతి పాఠే-అవసరోచితచక్షురిత్యర్థః-నవోదితాదిత్యసన్నిభః రక్తవర్ణ ఇత్యర్థః శరాంశుమాన్ స్వమస్తకస్థశరరూపాంశుమాన్- అంశుమాలావాన్ సూర్య ఇవ వ్యరాజత||౧౫||తత ఇతి||అపూర్యత అవర్ధత||౧౬|| స ఇతి|| మందరాగ్రస్థః మందరాగ్రే మధ్యాహ్నకాలీనః సూర్య ఇత్యర్థః||౧౭||తత ఇతి||బాణాసనచిత్రకార్ముకః బాణానామాసనం బాణాక్షేపచ్చిత్రం కార్ముకం యస్య స తథోక్తః- బాణాసనచక్రకార్ముక ఇత్యపి పాఠః||౧౯||తి||తృణైరావృతం మహాకూపం గజపాతనార్థకృతగర్తం||౨౦|| తి||ఘననాదనిస్స్వనః మేఘశబ్దసదృశశబ్దః- భుజయోరూర్వోర్విక్షేపణేన ఘోరం దర్శనం యస్య సః||౨౧|| తి|| సమభిద్రవత్ అభ్యద్రవత్ ||౨౨||తి|| శరాన్ విమోక్షయన్ వ్యర్థీకుర్వన్-తదుపాయశ్శరాంతర ఇతి || ౨౩ || తమితి||ఆస్తృణంతం ఆచ్ఛాదయంతం||౨౫||అబాలవదితి|| ప్రమాపణే హననే||౨౬||అయమితి||సమాహితః అవహితః-అతిసహః అతిసహిష్ణుః||౨౭|| ఇతీతి|| స్వక

ఇతి ప్రవేగమితి॥ పరస్య శత్రోః ప్రవేగం - తర్కయన్ ఆలోచయన్ - స్వకర్మణో యోగం విధాయ యుద్ధక్రమం చ సంకల్ప్య - పూర్వమశ్వాన్ హత్వా తతో రథం భఙ్క్ష్యా
మీతి నిశ్చిత్యేత్యర్థః॥ ౨౯॥ ఇతి ప్రవేగమితి॥ స్వకర్మణో యోగం విధాయ స్వకర్తవ్యచింతాం కృత్వా - మతిం చ చక్రేఽస్య వధే మహాకపిరితి పాఠః॥ ౩౦॥ స తస్యేతి॥ వివర్త
నే సవ్యాపసవ్యభ్రమణేఽపి - భారసహాన్ రథభారసహాన్॥ ౩౧॥ తత ఇతి॥ తలేనాభిహతః అత ఏవ పింగాధిపమంత్రినిర్జితః - హనుమతా నిర్జిత ఇత్యర్థః - ప్రభగ్ననీడః
ప్రభగ్నరథాంగః - కూబరః యుగంధరః - వాజిరితి ఇకారాంతత్వమార్షం॥ ౩౨॥ స తమితి॥ మరుతామాలయముత్పతన్ ఋషిరివ అభవదితి శేషః॥ ౩౩॥ ౩౪॥ స తమితి॥ గృ
హ్య ఇవేత్యత్ర గుణాభావ ఆర్షః॥ ౩౫॥ స భగ్నేతి॥ ప్రవికీర్ణబంధనః ప్రవికీర్ణకట్యాదిబంధనః - ప్రభిన్నసంధిరితి సంధిబంధభంగస్యోక్తత్వాత్॥ ౩౬॥ మహర్షిభిరి
తి॥ చక్రచరైః జ్యోతిశ్చక్రచరైః - నభశ్చక్రచరైర్వా॥ ౩౮॥ ౩౯॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండ
వ్యాఖ్యానే సప్తచత్వారింశస్సర్గః. ************ తతస్త్విత్యాది॥ మనస్సమాధాయ - ధైర్యం కృత్వేత్యర్థః॥ ౧॥ త్వమితి॥ అస్త్రవిత్ బ్రహ్మాస్త్రవిత్ - సంచితా
స్త్రః సంచితాస్త్రవిశేషః॥ ౨॥ తవేతి॥ తవ అస్త్రబలమాసాద్య అసురాః - న నశ్యంతీత్యర్థః॥ ౩॥ న కశ్చిదితి॥ త్రిషు లోకేషు తవ సంయుగే - న గతశ్రమః అప్రాప్తశ్రమః కశ్చి

తః॥ ౨౭॥ పరాక్రమోత్సాహవివృద్ధమానసస్సమీక్షతే మాం ప్రముఖాగతస్స్థితః। పరాక్రమో హ్యస్య మనాంసి కంపయేత్సురాసురాణామపి శీఘ్ర
గామినః॥ ౨౮॥ న ఖల్వయం నాభిభవేదుపేక్షితః పరాక్రమో హ్యస్య రణే వివర్ధతే। ప్రమాపణం త్వేవమమాస్య రోచతే న వర్ధమానోఽగ్నిరుపేక్షితుం
క్షమః॥ ౨౯॥ ఇతి ప్రవేగం తు పరస్య తర్కయన్ స్వకర్మయోగం చ విధాయ వీర్యవాన్। చకార వేగం తు మహాబలస్తదా మతిం చ చక్రేఽస్య వధే మహాక
పిః॥ ౩౦॥ స తస్య తానష్ట హయాన్మహాజవాన్సమాహితాన్భారసహాన్వివర్తనే। జఘాన వీరః పథి వాయుసేవితే తలప్రహారైః పవనాత్మజః కపిః॥ ౩౧॥
తతస్తలేనాభిహతో మహారథస్స తస్య పింగాధిపమంత్రినిర్జితః। ప్రభగ్ననీడః పరిముక్తకూబరః పపాత భూమౌ హతవాజిరంబరాత్॥ ౩౨॥ స తం ప
రిత్యజ్య మహారథో రథం సకార్ముకః ఖడ్గధరః ఖముత్పతన్। తపోభియోగాదృషిరుగ్రవీర్యవాన్విహాయ దేహం మరుతామివాలయమ్॥ ౩౩॥ తతః కపి
స్తం విచరంతమంబరే పతత్రిరాజానిలసిద్ధసేవితే। సమేత్య తం మారుతతుల్యవిక్రమః క్రమేణ జగ్రాహ స పాదయోర్దృఢమ్॥ ౩౪॥ స తం సమావిధ్య స
హస్రశః కపిర్మహోరగం గృహ్య ఇవాండజేశ్వరః। ముమోచ వేగాత్పితృతుల్యవిక్రమో మహీతలే సంయతి వానరోత్తమః॥ ౩౫॥ స భగ్నబాహూ
రుకటీశిరోధరః క్షరన్నసృఙ్నిర్మథితాస్థిలోచనః। స భగ్నసంధిః ప్రవికీర్ణబంధనో హతః క్షితౌ వాయుసుతేన రాక్షసః॥ ౩౬॥ మహాకపిర్భూమిత
లే నిపీడ్య తం చకార రక్షోధిపతేర్మహద్భయమ్॥ ౩౭॥ మహర్షిభిశ్చక్రచరైర్మహావ్రతైస్సమేత్య భూతైశ్చ సయక్షపన్నగైః * సురైశ్చ సేం
ద్రైర్భృశజాతవిస్మయైర్హతే కుమారే స కపిర్నిరీక్షితః॥ ౩౮॥ నిహత్య తం వజ్రిసుతోపమప్రభం కుమారమక్షం క్షతజోపమేక్షణమ్ * తమేవ వీరో
భిజగామ తోరణం కృతక్షణః కాల ఇవ ప్రజాక్షయే॥ ౩౯॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - సప్తచత్వారింశస్సర్గః.**********************

తతస్స రక్షోధిపతిర్మహాత్మా హనూమతాక్షే నిహతే కుమారే। మనస్సమాధాయ తదేంద్రకల్పం సమాదిదేశేంద్రజితం సరోషమ్॥ ౧॥ త్వమస్త్ర
విచ్ఛస్త్రవిదాం వరిష్ఠస్సురాసురాణామపి శోకదాతా। సురేషు సేంద్రేషు చ దృష్టకర్మా పితామహారాధనసంచితాస్త్రః॥ ౨॥ తవాస్త్రబలమాసాద్య

ర్మణో యోగం విధాయ స్వకర్తవ్యచింతాం కృత్వా - పూర్వమశ్వాన్ హత్వా పశ్చాద్రథం భఙ్క్ష్యామీతి నిశ్చిత్యేత్యర్థః॥ ౩౦॥ స తస్యేతి॥ వివర్తనే రథగతిషు సంచరణస
మయే - హయాన్ జఘాన॥ ౩౧॥ తత ఇతి॥ ప్రభగ్ననీడః ప్రభగ్నరథగర్తః కూబరః యుగంధరః॥ ౩౨॥ స తమితి॥ మరుతామాలయముత్పతన్ ఋషిరివ బభావేతి శేషః॥ ౩౪॥
తి॥ సమావిధ్య భ్రామయిత్వా - గృహ్య ఇవ అసంధిల్యబావా మార్గృహీత్వేవేత్యర్థః॥ ౩౬॥ మహర్షిభిరితి॥ చక్రచరైః జ్యోతిశ్చక్రవర్తిభిః॥ ౩౮॥ వజ్రిసుతః ఇం
ద్రసుతః॥ ౩౯॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం సప్తచత్వారింశస్సర్గః. *********
తి॥ తత ఇతి॥ మనస్సమాధాయ పుత్రనాశఖిన్నమపి చేతో ధీరతయా అప్రకాశితభయం ప్రతిష్ఠాప్య॥ ౧॥ తి॥ పితామహారాధనేన సంచితాస్త్రః - ప్రాప్తబ్రహ్మాస్త్రోసీ
త్యర్థః॥ ౨॥ తవేతి॥ తవ అస్త్రబలమాసాద్య ఆభిముఖ్యేన స్థిత్వా - సురేశ్వరసమాశ్రితాశ్చ న శేకుః॥ ౩॥ నేతి॥ కశ్చిదపి న గతశ్రమో న - సర్వే ప్రాప్తశ్రమా ఇత్యర్థః॥ ౪॥

స్న-సుప్తస్వపేతి సమాసః సర్వేప్రాప్తశ్రమా ఇత్యర్థః-హరిహయాందరమోపి శ్రమం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః॥౩౪॥భుజవీర్యేతి॥మతిస త్తమః-మతిశ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః॥౪౪॥ నేతి॥ సమరేషు కర్మణాపురుషకారేణ-తే అశక్యం నాస్తీత్యర్థః-తథా మతిపూర్వమంత్రణే వివేకపూర్వవిచారే అకార్యం అజ్ఞాతకార్యం - జ్ఞాతుమశక్యం కార్యం నాస్తీత్య ర్థః-సంగ్రహేషు సంగృహ్యం తెభోగ్యతయా స్వీక్రియం తెభోక్తృభిరితి సంగ్రహాః లోకాః- తేషు త్రిష్వపి-యస్తవాస్త్రబలం శారీరం బలంచ న వేద స నాస్తి- సర్వ లోకప్రఖ్యాతశస్త్రాస్త్రబలసంపన్నస్త్వమిత్యర్థః॥౫౪॥మమానురూపమితి ॥ రణావమర్దే-రణసంకటే-నిశ్చితార్థం నిశ్చితజయరూపార్థం- త్వాం ఆసాద్య విచింత్య- మే మనశ్శ్రమం న గచ్ఛతి విషాదం న గచ్ఛతీత్యర్థః॥౬౪॥౭౪॥నహీతి॥త్వయి మేయస్సారః ఉత్కర్షప్రత్యయః - సః తేషు నాస్త్యేవ హీతి యోజనా॥౮॥ఇదం హీతి॥ఇదం కింకరాద్యక్షకుమారాంతమారకం-మతిమత్ ప్రశస్తమతియుక్తం-బలం శారీరం-ప్రభావం అంతశ్శక్తిం-పరాక్రమం పౌరుషం॥౧౦॥ బలేతి॥ శాంతశత్రో శమితశత్రో శత్రుశమనస్వభావ ఇతి యావత్ - వాదాంత శాంతేత్యాద్వినా నిపాతనాణ్ణిలోపఇడభావశ్చ-త్వయి సన్నికృష్టే కపోరాసన్నే సతి - యథా బలావమర్దః సేనాక్ష యః శామ్యతి-తథా ఆత్మబలం పరం పరబలం చ-సమీక్ష్య సమారభస్వ-బలనాశాత్పూర్వమేవ శత్రుశాంతిం కుర్విత్యర్థః॥౧౧॥నవీరేతి ॥ హే వీర-గణశో దిగణానాం శోచ యితరి శోచతేర్ణ్యంతాత్తృచ్ప్రత్యయః - ఏకదానేకప్రహర్తారిత్యర్థః-ఏవంభూతే హనుమతినిమిత్తే-సేనాః నావంతిసరక్షంతి- యుగపదనేకవినాశకే సేనా అప్రయోజికే త్యర్థః అతస్సైరాభిస్పృహమాగచ్ఛేత్యర్థః ఉపాయాంతరం ప్రతిషేధతి-నవజ్రమితి.అలసారం హనుమద్విషయే జీర్ణసారం-వజ్రం వజ్రాఖ్యమాయుధవిశేషం - ఆ దాయనవిశ-తత్సమీపమితి శేషః-తత్ర హేతుమాహ నమారుతస్యేతి-అస్యగతి ప్రమాణం మారుతస్య నాస్తి-మారుతాదప్యతిశయితగతి ప్రమాణ ఇత్యర్థః - అతస్తరసా

నాసురా న సురాస్సర్వే న శేషస్సురేశ్వరః ॥ సమాశ్రితాః॥౩॥నకశ్చిత్త్రిషు లోకేషు సంయుగే న గతశ్రమః॥౩౪॥భుజవీర్యాభిగుప్తశ్చ తపసా

చాభిరక్షితః ✱ దేశకాలవిభాగజ్ఞస్త్వమేవ మతిసత్తమః॥౪౪॥ నతేస్త్యశక్యం సమరేషు కర్మణా న తేస్త్యకార్యం మతిపూర్వమంత్రణే । నసోస్తికశ్చిత్త్రిషు సంగ్రహేషు వై న వేదయస్తేస్త్రబలం బలంచ తే॥౫౪॥ మమానురూపం తపసో బలంచ తే పరాక్రమశ్చాస్త్రబలంచ సంయుగే ✱ న త్వాం సమాసాద్య రణావమర్దే మనశ్శ్రమం గచ్ఛతి నిశ్చితార్థమ్॥౬౪॥నిహతాః కింకరాస్సర్వే జంబుమాలీచ రాక్షసః✱ అమాత్యపుత్రా వీరాశ్చ పంచ సేనా గ్రయాయినః । బలాని సుసమృద్ధాని సాశ్వనాగరథాని చ ✱ సహోదరస్తే దయితః కుమారోక్షశ్చ సూదితః॥౭౪॥ నహి తేష్వేవ మే సారో యస్త వ్యయ్యరినిషూదన॥౮॥ఇదం హి దృష్ట్వా మతిమన్మహద్బలం కపేః ప్రభావం చ పరాక్రమం చ।త్వమాత్మనశ్చాపి సమీక్ష్య సారం కురుష్వ వేగం స్వబలానురూపమ్॥౧౦॥బలావమర్దస్త్వయి సన్నికృష్టే యథాగతే శామ్యతి శాంతశత్రౌ । తథా సమీక్ష్యాత్మబలం పరంచ సమారభస్వాస్త్రవిదాం వరిష్ఠ॥౧౧॥

న తేస్తీతి॥సమరేషు కర్మణా పరాక్రమేణ- తే అశక్యం నాస్తి మతిపూర్వమంత్రణే బుద్ధిపూర్వకం విచారితే-అకార్యం అకార్యవిషయజ్ఞానం నాస్తి- భోక్తృభిః కర్మణా సంగృహ్యంత ఇతి సంగ్రహాః లోకాః తేషు త్రిషు. తే అస్త్రబలం స్వాభావికం బలంచ యో న వేద-స కశ్చిన్నాస్తి-సర్వే జానంతీత్యర్థః॥౫౪॥ మమేతి ॥ రణావమర్దే రణ సంకటవిషయే-మమ మనశ్శ్రమం త్వాం సమాసాద్య చింతయిత్వా నిశ్చితార్థం నిశ్చితవిజయరూపప్రయోజనం సత్ శ్రమం విషాదం న గచ్ఛతీత్యర్థః॥౬౪॥తి॥ ప్రకృతమాహ- నిహతా ఇతి॥౭౪॥నహీతి॥ అరినిషూదన త్వయి మే యః సారః ఉత్కర్షప్రత్యయః స తేషు నాస్త్యేవ హీతి యోజనా॥౮॥ఇదమితి॥ ఇదం కింకరాద్యక్షకుమారాంతమారకం-మతిమత్ ప్రశస్తమతియుక్తం-బలం శారీరం-ప్రభావం మాహాత్మ్యం-పరాక్రమం పౌరుషం॥౧౦॥బలేతి॥ అస్త్రవిదాం వరిష్ఠ శాంతశత్రౌ త్వయి గతే ఇతో నిర్గతే- సన్నికృష్టే హనుమత్సమీపం ప్రాప్తే సతి బలావమర్దః సేనానాశః యథా శామ్యతి సేనాక్షయో యథా న స్యాత్ - తథా ఆత్మబలం పరంచ సమీక్ష్య సమారభస్వ - స్వ సేనానాశాత్పూర్వమేవ శత్రుసంహారం కుర్విత్యర్థః॥ నచాయం సేనాభిర్జేతుం శక్య ఇత్యాహ-నవీరేతి॥హే వీర గణశో దిగణాన్ శోచయతీతి గణశోకః హనుమాన్ తస్మి న్నిమిత్తే- సేనాః నావంతి న రక్షంతి-గణశోప్యవంతీతి పాఠే సంఘశోపి నావంతి॥తత్ర హేతుః- నేతి॥ మారుతస్య మారుతేః గతేః పరసేనాక్రమణార్థగమనస్య- ప్రమాణ మియత్తా నాస్తి మారుతేః సర్వదిగమనశీలతయా కయా దిశా సమాగత్య సేనాః ప్రహరిష్యతీతి జ్ఞాయత ఇతి భావః- యద్వా అస్య హనుమతో గతేః ప్రమాణం మారుత స్యాపి యోరపి నాస్తి-తతోప్యధిక ఇత్యర్థః- కించ అగ్నికల్పః అగ్నిసదృశః అత ఏవ కరణేన ముష్ట్యాదినా హంతుం న శక్య ఇతి శేషః . అతః వజ్రం వజ్రప్రాయముపాయము

యు యూకయాపి దిశా సమాగమ్య ప్రహర్తారి సవజ్రః కిం చిత్కరమితి భావః - యది సమీపమాగమిష్యతి తదా ముష్ట్యాదిభిరేవ నిహన్యత ఇత్యాశంక్యాహ నచేతి- అగ్నికల్పో హనుమాన్-కరణేన ముష్ట్యాదినా హంతుం న శక్యః-అగ్నితుల్యే ముష్ట్యాదిప్రహారాప్రవృత్తేరితి భావః॥౧౨॥ తర్హి కథం కర్తవ్యం తత్రాహ- తమితి॥ తం పూర్వోక్తమర్థం ఏవం సమ్యక్ ప్రసమీక్ష్య విచార్య-స్వకర్మసామర్థ్యాత్ స్వకార్యసిద్ధ్యర్థం-ఫలస్యాపి హేతుత్వాత్పంచమీ సామర్థ్యం సమర్థత్వం అన్యూనాతిరిక్తత్వం- సమాహితాత్మా ఏకాగ్రచిత్తః- దివ్యం ధనుస్సంబంధి-అస్త్రవీర్యమస్త్రబలం-స్మరన్ వ్రజ-అస్త్రబలం వినా స న నిగృహీతుమశక్యః- తేన తన్మంత్రం స్మరన్నేవ గచ్ఛేః భావః॥౧౩॥ నఖల్వితి॥ అహం త్వాం సంప్రేషయామీతి యత్ ఇయం మతిః న శ్రేష్ఠా ఖలు- నోచితేత్యర్థః - ఇయం మతిః త్వత్ప్రేషణవిషయా మతిః- రాజధర్మాణాం రాజనీతిస్వరూపధర్మాణాం-క్షత్రస్య తదనుష్ఠాతుః క్షత్రియస్య చ మతా ఉచితా - యద్యపి బాలస్య ప్రేషణమనుచితం తథాపి స్వీయేషు సత్సు ప్రధానగమనం నీతిశాస్త్రవిరుద్ధమితి త్వాం ప్రేషయామీతి భావః॥౧౪॥ నానేతి॥ నానాశస్త్రైః వైశారద్యం ప్రహరణసామర్థ్యం-అవశ్యం బోద్ధవ్యం స్మర్తవ్యమిత్యర్థః- రణే విజయశ్చ కామ్యః ప్రార్థనీయః-జయార్థం సర్వాణ్యస్త్రాణి స్మర్తవ్యానీత్యర్థః॥౧౫॥ తత ఇతి॥ దక్షసుతప్రభావః దక్షసుతా దేవాః-తదుక్తం విష్ణుపురాణే॥ మనసా త్వేవ భూతాని పూర్వం దక్షోఽసృజత్తథా। దేవానృషీన్సగంధర్వానసురాన్ పక్షిణస్తథేతి॥౧౬॥ తతస్తైరితి॥ యుద్ధోద్ధతః కృతోత్సాహ ఇతి పాఠః॥౧౭॥౧౮॥ స ఇతి॥ పక్షిరాజోపమతుల్యవేగైః పక్షిరాజోపమైః అన్యోన్యతుల్యవేగైశ్చ- వ్యాలైః హింస్రపశుభిః-సింహైరితి యావత్ -సింహాశ్చ రక్షసాం వాహనాని భవంతి॥ని॥ సర్వహింస్రపశూన్ వ్యాళానిత్యమరః ౧౯॥౨౦॥ స తస్యేతి॥ జ్యాస్వనమిత్యత్ర జ్యా ఇతి లుప్తషష్ఠీవిభక్తికం పృథక్పదం. కార్ముకస్యేత్యత్ర స్వనమితి వాఽధ్యాహారః॥౨౧॥ తస్మింస్తత ఇతి॥ సంయుగే యుద్ధే జా

నవీరసేనాగణశోచ్యవంతి నవజ్రమాదాయ విశాలసారమ్। న మారుతస్యాస్య గతేః ప్రమాణం న చాగ్నికల్పః కరణేన హంతుమ్॥౧౨॥ తమేవమర్థం ప్రసమీక్ష్య సమ్యక్ స్వకర్మసామ్యాద్ధి సమాహితాత్మా। స్మరంశ్చ దివ్యం ధనుషోఽస్త్రవీర్యం వ్రజాక్షతం కర్మ సమారభస్వ॥౧౩॥ న ఖల్వియం మతిశ్శ్రేష్ఠా యత్త్వాం సంప్రేషయామ్యహమ్। ఇయం చ రాజధర్మాణాం క్షత్రస్య చ మతిర్మతా॥౧౪॥ నానాశస్త్రైశ్చ సంగ్రామే వైశారద్యమరిందమ। అవశ్యమేవ బోద్ధవ్యం కామ్యశ్చ విజయో రణే॥౧౫॥ తతః పితుస్తద్వచనం నిశమ్య ప్రదక్షిణం దక్షసుతప్రభావః। చకార భర్తారమదీనసత్త్వో రణాయ వీరః ప్రతిపన్నబుద్ధిః॥౧౬॥ తతస్తైస్స్వగణైరిష్టైరింద్రజిత్ప్రతిపూజితః। యుద్ధోద్ధతః కృతోత్సాహస్సంగ్రామం ప్రత్యపద్యత॥౧౭॥ శ్రీమాన్పద్మపలాశాక్షో రాక్షసాధిపతేస్సుతః। నిర్జగామ మహాతేజాస్సముద్ర ఇవ పర్వసు॥౧౮॥ స పక్షిరాజోపమతుల్యవేగైర్వ్యాళైశ్చతుర్భిస్సితతీక్ష్ణదంష్ట్రైః। రథం సమాయుక్తమసంగవేగం సమారురోహేంద్రజిదింద్రకల్పః॥౧౯॥ స రథీ ధన్వినాం శ్రేష్ఠశ్శస్త్రజ్ఞోఽస్త్రవిదాం వరః। రథేనాభియయౌ క్షిప్రం హనుమాన్యత్ర సోఽభవత్॥౨౦॥ స తస్య రథనిర్ఘోషం జ్యాస్వనం కార్ముకస్య చ। నిశమ్య హరివీరోఽసౌ సంప్రహృష్టతరోఽభవత్॥౨౧॥ సుమహచ్చాపమాదాయ శితశల్యాంశ్చ సాయకాన్। హనుమంతమభిప్రేత్య జగామ రణపండితః॥౨౨॥ తస్మింస్తతస్సంయతి జాతహర్షే రణాయ నిర్గచ్ఛతి బాణపాణౌ। దిశశ్చ సర్వాః కలుషా బభూవుర్మృగాశ్చ రౌద్రా బహుధా వినేదుః॥౨౩॥ సమాగతాస్తత్ర తు నాగయక్షా మహర్షయశ్చక్రచరాశ్చ సిద్ధాః। నభస్సమా

ధం అలసారం కుంఠితధారం తదాదాయ న విశ-రణం న ప్రవిశ॥౧౨॥ తర్హి కిం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ-తమేవమితి॥ తమర్థం పూర్వోక్తమర్థం ఏవం ప్రసమీక్ష్య ఉక్తప్రకారేణ నిరూప్య-స్వకర్మసామ్యాత్ స్వకార్యార్జితాద్ధేతోః సమాహితాత్మా సమాహితమనాస్సన్ దివ్యమస్త్రవీర్యం ధనుషశ్చ వీర్యం స్మరన్- అక్షతం యథా భవతి తథా కర్మ సమారభస్వ- వ్రజేతి యోజనా॥౧౩॥ నఖల్వితి॥ అహం త్వాం ప్రేషయామీతి యత్ -ఇయం మతిర్న శ్రేష్ఠా ఖలు నోచితేత్యర్థః ఇయం మతిః త్వత్ప్రేషణవిషయా మతిః రాజధర్మాణాం రాజనీతిరూపధర్మాణాం క్షత్రియస్య తదనుష్ఠాతుః క్షత్రియస్య చ మతా ఉచితేత్యర్థః ॥౧౪॥ నానేతి॥ హే అరిందమ సంగ్రామే నానాశస్త్రైః వైశారద్యం సామర్థ్యం-తవాస్తీతి శేషః-అతః అవశ్యమేవ బోద్ధవ్యం-రణే విజయః కామ్యః ప్రార్థనీయ ఏవ॥౧౫॥ తత ఇతి॥ దక్షసుతప్రభావః దక్షసుతా దేవాః తత్సదృశప్రభావః॥౧౬॥ తి॥ స్వగణైః ఇష్టైః సభాస్థైః రాక్షసైః-యుద్ధే ఉద్ధతశ్చ కృతోత్సాహశ్చ - సంప్రపద్యత సంప్రాపద్యత॥౧౭॥ స ఇతి॥ పక్షిరాజోపమతుల్యవేగైః పక్షిరాజోపమైః తుల్యవేగైః అన్యోన్యసమవేగైశ్చ వ్యాళైః హింస్రపశుభిః॥౨౩॥ సమాగతా ఇతి॥ చక్రచరాః జ్యోతిశ్చక్రసంచారిణః॥ ౨౪॥ ఇంద్రజిత్త్వ

తహర్షేణజాతోత్సాహే॥ ౨౩ ॥ సమాగతా ఇతి॥ చక్రచరాః సంఘచారిణః॥ ౨౪ ॥ ఇంద్రజిత్త్వితి॥ తటిదూర్జితనిస్వనం- అత్ర తటిచ్ఛబ్దేన తత్సంఘాతోశనిరుచ్యతే- విద్యుత్సంఘాతనిస్వనమితి పూర్వముక్తత్వాత్ అశనివద్దృఢనిస్వనమిత్యర్థః॥ ౨౬ ॥ తత ఇతి॥ సురాసురేంద్రావివ సమేతావిత్యన్వయః॥ ౨౭ ॥ స తస్యేతి॥ శరప్రవేగం వ్యహనత్ చచారేత్యన్వయః॥ ౨౮ ॥ రా॥ తత ఇతి॥ సుపత్రిణ ఇతి పత్రిణః ప్రశస్తపతత్త్రాః శోభనాశ్చ తే పత్రిణశ్చేతి విగ్రహః॥ ౨౯ ॥ ౩౦ ॥ శరాణామితి॥ అభిలక్ష్యస్య లక్ష్యవేధనే ప్రసిద్ధస్య- లక్ష్యసంగ్రహం లక్ష్యసంగ్రహణం లక్ష్యవిషయదృష్టిమితి యావత్ - మోఘయన్ వితథయన్॥ రా॥ శరాణామితి॥ శరాణామంతరేష్వాశు వ్యవర్తత మహాకపిరితి పాఠః- అభిలక్ష్యస్య లక్ష్యవేధప్రసిద్ధస్య- మోఘయన్ వితథీకుర్వన్- మోహయన్నితి పాఠే విపర్యాసయన్నిత్యర్థః- లక్ష్యసంగ్రహం లక్ష్యసంగ్రహణం- లక్ష్యవిషయదృష్టిమితి యావత్॥ ౩౧ ॥ శరాణామగ్రత ఇతి॥ సమభివర్తత సమభ్యవర్తత- ఉత్పపాతేత్యన్వయః॥ ౩౨ ॥ తావుభావితి॥ మనోగ్రాహి మనఆకర్షకం॥ ౩౩ ॥ హనూమత ఇతి॥ అంతరం ఛిద్రం॥ ౩౪ ॥ తతస్త్వితి॥ అమోఘేషు శరేషు సంపతత్స్వపి లక్ష్యే లక్ష్యభూతే హనుమతి విహన్యమానే స్వయం తేభ్యో విముచ్యమానే సతి- హంతేర్గత్యర్థాత్కర్మకర్తరి లట్ శ్నానజాదేశః- సమాధిసంయోగసమాహితాత్మా సమ్యగాధీయత ఇతి సమాధిః లక్ష్యం తస్మిన్ సంయోగే శరసంధానే సమాహితాత్మా అప్రమత్తచిత్తః స మహాత్మా ఇంద్రజిత్ - మహతీం చింతాం జగామ॥ రా॥ తతస్త్వితి॥ అమోఘేషు శరేషు సంపతత్స్వపి లక్ష్యే లక్ష్యభూతే హనుమతి- విహన్యమానే స్వయమేవ తేభ్యో విముచ్యమానే సతి- హంతేర్గత్యర్థాత్ కర్మకర్తరి లట్ శ్నానజాదేశః - సమాధిసంయోగసమాహితాత్మా సమాధీయత ఇతి సమాధిః లక్ష్యం తస్మిన్ సంయోగే శరసంధానే చ సమాహితాత్మా అప్రమత్తచిత్తః మహాత్మా స ఇంద్రజిత్ - మహతీం చింతాం జగామేతి యోజనా- శరేషు మోఘేష్వితి పాఠే సంపతత్సు శరేషు మోఘేషు సత్సు- లక్ష్యే లక్ష్యభూతే హనుమతి- విహన్యమానే చ సతి- సః చింతాం జగామేతి సంబంధః॥ ౩౫ ॥ తత ఇతి॥ అవధ్యతాం తస్య కపేస్సమీక్ష్య నిగ్రహార్థం కథం ని

వృత్యశ్చ పక్షిసంఘా వినేదురుచ్చైః పరమప్రహృష్టాః॥ ౨౪ ॥ ఆయాంతం సరథం దృష్ట్వా తూర్ణమింద్రజితం కపిః । వననాద మహానాదం వ్యవర్ధత చ వేగవాన్ ॥ ౨౫ ॥ ఇంద్రజిత్తు రథం దివ్యమాస్థితశ్చిత్రకార్ముకః । ధనుర్విష్ఫారయామాస తటిదూర్జితనిస్స్వనమ్ ॥ ౨౬ ॥ తతస్సమేతావతితీక్ష్ణవేగౌ మహాబలౌ తౌ రణనిర్విశంకౌ । కపిశ్చ రక్షోధిపతేశ్చ పుత్రస్సురాసురేంద్రావివ బద్ధవైరౌ ॥ ౨౭ ॥ స తస్య వీరస్య మహారథస్య ధనుష్మతస్సంయతి సంమతస్య । శరప్రవేగం వ్యహనత్ప్రవృద్ధశ్చచార మార్గే పితురప్రమేయే ॥ ౨౮ ॥ తతశ్శరానాయతతీక్ష్ణశల్యాన్ సుపత్రిణః కాంచనచిత్రపుంఖాన్ । ముమోచ వీరః పరవీరహంతా సుసన్నతాన్వజ్రనిపాతవేగాన్ ॥ ౨౯ ॥ తతస్తు తత్స్యందననిస్స్వనం చ మృదంగభేరీపటహస్వనం చ । వికృష్యమాణస్య చ కార్ముకస్య నిశమ్య ఘోషం పునరుత్పపాత ॥ ౩౦ ॥ శరాణామంతరేష్వాశు వ్యవర్తత మహాకపిః । హరిస్తస్యాభిలక్ష్యస్య మోఘయన్ లక్ష్యసంగ్రహమ్ ॥ ౩౧ ॥ శరాణామగ్రతస్తస్య పునస్సమభివర్తత । ప్రసార్య హస్తౌ హనుమానుత్పపాతానిలాత్మజః ॥ ౩౨ ॥ తావుభౌ వేగసంపన్నౌ రణకర్మవిశారదౌ । సర్వభూతమనోగ్రాహి చక్రతుర్యుద్ధముత్తమమ్ ॥ ౩౩ ॥ హనూమతో వేద న రాక్షసోంతరం న మారుతిస్తస్య మహాత్మనోంతరమ్ । పరస్పరం నిర్విషహౌ బభూవతుస్సమేత్య తౌ దేవసమానవిక్రమౌ ॥ ౩౪ ॥ తతస్తు లక్ష్యే స విహన్యమానే శరేష్వమోఘేషు చ సంపతత్సు । జగామ చింతాం మహతీం మహాత్మా సమాధిసంయోగసమాహితాత్మా ॥ ౩౫ ॥ తతో మతిం రాక్షసరాజసూనుశ్చకార తస్మిన్ హరివీరముఖ్యే । అవధ్యతాం తస్య కపేస్సమీక్ష్య కథం నిగచ్ఛేదితి నిగ్రహార్థమ్ ॥ ౩౬ ॥ తతః పైతామహం వీరస్సోస్త్రమస్త్రవిదాం వరః । సందధే సుమహాతేజాస్తం హరిప్రవరం ప్రతి ॥ ౩౭ ॥ అవధ్యోయమితి జ్ఞాత్వా తమస్త్రే

తి॥ తటిదూర్జితనిస్వనం తటిచ్ఛబ్దేనాశనిరుచ్యతే॥ ౨౯ ॥ తత ఇతి॥ సుపత్రిణః ప్రశస్తపతత్రాః॥ ౩౦ ॥ శరాణామితి॥ అభిలక్ష్యస్య లక్ష్యవేధనప్రసిద్ధస్య తస్య ఇంద్రజితః లక్ష్యసంగ్రహం లక్ష్యసంగ్రహణం లక్ష్యవిషయదృష్టిమితి యావత్ మోఘయన్ వితథీకుర్వన్- మోహయన్నితి పాఠే విపర్యాసయన్ ప్రవవృతే ఇతి సంబంధః॥ ౩౧ ॥ తి॥ అభివర్తత అభ్యవర్తత తతః శరమోక్షసమయే పునరుత్పపాత॥ ౩౩ ॥ హనూమత ఇతి॥ అంతరం రంధ్రం॥ ౩౪ ॥ తతస్త్వితి॥ అమోఘేషు శరేషు సంపతత్స్వపి- లక్ష్యే లక్ష్యభూతే హనుమతి విహన్యమానే స్వయమేవ శరేభ్యో విముచ్యమానే సతి శరైరభిద్యమానే సతీత్యర్థః- హంతేర్గత్యర్థాత్కర్మకర్తరి లట్ శ్నానజాదేశః- సమాధిసంయోగసమాహితాత్మా సమాధీయత ఇతి సమాధిః లక్ష్యం తస్మిన్ సంయోగే శరసంధానే సమాహితాత్మా అప్రమత్తచిత్తః- లక్ష్యసంధానశరసంధానదత్తచిత్త ఇత్యర్థః- శరేషు

గచ్ఛేత్ నీచతాం గచ్ఛేదితి మతిం చకార॥౩౬॥౩౭॥అవధ్యోయమితి॥ నిజగ్రాహ బబంధ॥౩౮॥౪౦॥తత ఇతి॥ బ్రహ్మాస్త్రేణాభిమంత్రితం-విజ్ఞాయేతి శేషః॥౪౧॥న మ ఇతి॥ లోకగురోః ప్రభావాత్ అస్య బంధస్య మోక్షణే మే శక్తిర్నాస్తీత్యేవం మత్వా-ఏవం విహితః ఇంద్రజితా అనేన ప్రకారేణ కృతః - ఆత్మయోనేరస్త్రబంధః మయా అనువర్తితవ్య ఇత్యన్వయః॥౪౨॥స ఇతి॥ పితామహానుగ్రహం విమోక్షహేతుభూతమనుగ్రహం॥౪౩॥అస్త్రేణేతి॥స్వస్యాదిత్యగ్రాసానంతరం పితామహమహేంద్రాభ్యామనిలేన చ రక్షితత్వాన్న మే భయమిత్యర్థః॥౪౪॥గ్రహణ ఇతి॥గుణదర్శనః గుణపర్యవసాయీ-సంవాదః॥౪౫॥౪౬॥ తతస్తమితి ॥ శణవల్కైః-శణత్వగ్భిః-సంహతైః సజ్జీకృతైః-ద్రుమచీరైః వల్కలైః॥౪౭॥ స ఇతి॥రాక్షసేంద్రః కౌతూహలాత్ మాం ద్రష్టుం వ్యవస్యేదితి నిశ్చితార్థస్సన్ బంధనాదికం రోచయామాసేతి సంబంధః॥౪౮॥అథేంద్రజిత్త్వితి॥ అన్యేన శణవల్కలాదినా-బద్ధః అస్త్రం నానువర్తతే-నాస్త్రేణ బద్ధ ఇవ వర్తత ఇత్యర్థః- అహో ఇతి - మంత్రగతిః బ్రహ్మాస్త్రమంత్రపద్ధతిః-న విమృష్టా న పర్యాలోచితేత్యర్థః-బంధాంతరేణ సహానవస్థానరూపం బ్రహ్మాస్త్రస్వభావమనాలోచ్య శణబంధాదికం రాక్షసైః కృతమితి భావః-అస్త్రేవి

ణాస్త్రతత్త్వవిత్ ।నిజగ్రాహ మహాబాహుర్మారుతాత్మజమింద్రజిత్ ॥౩౮॥ తేన బద్ధస్తతోఽస్త్రేణ రాక్షసేన స వానరః । అభవన్నిర్విచేష్టశ్చ పపాత చ మహీతలే॥౩౯॥తతోఽథ బుద్ధ్వా స తదాస్త్రబంధం ప్రభోః ప్రభావాద్విగతాత్మవేగః।పితామహానుగ్రహమాత్మనశ్చ విచింతయామాస హరిప్రవీరః॥౪౦॥తతస్స్వాయంభువైర్మంత్రైః బ్రహ్మాస్త్రమభిమంత్రితమ్ । హనూమాంశ్చింతయామాస వరదానం పితామహాత్ ॥౪౧॥న మేఽస్త్రబంధస్య చ శక్తిరస్తి విమోక్షణే లోకగురోః ప్రభావాత్ । ఇత్యేవమత్వా విహితోఽస్త్రబంధో మయాత్మయోనేరనువర్తితవ్యః॥౪౨॥స వీర్యమస్త్రస్య కపిర్విచార్య పితామహానుగ్రహమాత్మనశ్చ । విమోక్షశక్తిం పరిచింతయిత్వా పితామహాజ్ఞామనువర్తతే స్మ॥౪౩॥అస్త్రేణాపి హి బద్ధస్య భయం మమ న జాయతే । పితామహమహేంద్రాభ్యాం రక్షితస్యానిలేన చ॥౪౪॥ గ్రహణే చాపి రక్షోభిర్మహాన్మే గుణదర్శనః। రాక్షసేంద్రేణ సంవాదస్తస్మాద్గృహ్ణంతు మాం పరే॥ ౪౫ ॥స నిశ్చితార్థః పరవీరహంతా సమీక్ష్యకారీ వినివృత్తచేష్టః । పరైః ప్రసహ్యాభిగతైర్నిగృహ్య ననాద తైస్తైః పరిభర్త్స్యమానః॥౪౬॥తతస్తం రాక్షసా దృష్ట్వా నిర్విచేష్టమరిందమమ్ ।బబంధుశ్శణవల్కైశ్చ ద్రుమచీరైశ్చ సంహతైః॥ ౪౭ ॥స రోచయామాస పరైశ్చ బంధనం ప్రసహ్య వీరైరభినిగ్రహం చ ।కౌతూహలాన్మాం యది రాక్షసేంద్రో ద్రష్టుం వ్యవస్యేదితి నిశ్చితార్థః॥౪౮॥స బద్ధస్తేన వల్కేన విముక్తోఽస్త్రేణ వీర్యవాన్ । అస్త్రబంధస్స చాన్యం హి న బంధమనువర్తతే॥౪౯॥ అథేంద్రజిత్తు ద్రుమచీరబద్ధం విచార్య వీరః కపిసత్తమం తమ్ । విముక్తమస్త్రేణ జగామ చింతాం నా

మోఘేష్విత్యపిపారః॥౩౫॥తత ఇతి॥రాక్షసరాజసూనుః తస్య కపేః అవధ్యతాం సమీక్ష్య నిగ్రహార్థం బంధనార్థం-కథం నిగచ్ఛేత్-నిశ్చేష్టాం గచ్ఛేత్-ఇతి తస్మిన్ హరివీరముఖ్యే మతిం చకారేతి సంబంధః॥౩౬॥అవధ్య ఇతి॥నిజగ్రాహ బబంధ॥౩౯॥తి॥స హనుమాన్ స్వస్య తదస్త్రబంధం బ్రహ్మాస్త్రబంధం కృతం బుద్ధ్వాపి ప్రభోర్బ్రహ్మణః ప్రభావాద్వరదానాత్-విగతాల్పవేగః- విగతః అప్రాప్తః అల్పోపి వేగః పీడా యేన తాదృశః అభీతచిత్త ఇతి యావత్-ఆత్మనః పితామహానుగ్రహం ముహూర్తమాత్రేణ మదస్త్రనిరోధముక్తిరిత్యేవంరూపం॥౪౦॥తత ఇతి ॥ బ్రహ్మాస్త్రమభిమంత్రితం విదిత్వేతి శేషః॥౪౧॥ అథేంద్రజిదభిప్రాయానువాదపూర్వకం స్వకర్తవ్యమాహ నమ ఇతి॥లోకగురోః ప్రభావాదస్య బంధస్య విమోక్షణే మమ శక్తిర్నాస్తి-ఇత్యేవం మత్వా ఏవం విహితః ఇంద్రజితా అనేన ప్రకారేణ కృతః- తతః ఆత్మయోనేరస్త్రబంధః-మయా అనువర్తితవ్య ఇత్యన్వయః॥౪౨॥తి॥ విమోక్షణశక్తిం ముహూర్తానంతరభావినీం-తాం చింతయిత్వా ముహూర్తమాత్రం పితామహాజ్ఞామనువర్తతే స్మ॥౪౩॥అస్త్రేణేతి॥ పితామహమహేంద్రాభ్యాం రక్షితస్యానిలేన చేత్యుక్తిః ఆదిత్యగ్రాసప్రవృత్త్యనంతరమితి జ్ఞేయం॥౪౫॥స ఇతి॥సమీక్ష్యకారీ-విచార్యకరోతీతి సమీక్ష్యకారీ॥౪౬॥తత ఇతి॥ శణవల్కైః-శణత్వగ్భిః సంహతైః త్రిగుణితైః॥౪౭॥స ఇతి॥ స హనుమాన్ రాక్షసేంద్రః కౌతూహలాన్మాం ద్రష్టుం వ్యవస్యేదితి నిశ్చితార్థస్సన్-బంధనాదికం రోచయామాసేతి సంబంధః॥౪౮॥తి ॥ అస్త్రబంధమోక్షోపి తదైవాజాయతేత్యాహ-స ఇతి॥వల్కలేన తజ్జన్యరజ్జ్వా వబద్ధః అస్త్రేణ తు విముక్తః-కుతస్తత్రాహ-అస్త్రబంధో మంత్రబంధోఽన్యం బంధం నానువర్తతే-ఇతరబంధేన సహ న తిష్ఠతి తస్మిన్ సతి మంత్రబంధో నశ్యతీత్యర్థః॥౪౯॥అథేంద్రజిదితి ॥ ద్రుమచీరబద్ధం-అత ఏవ అస్త్రేణ విముక్తం విచార్య-అన్యేన శణవల్కలాదినా బద్ధో హనుమాన్ అస్త్రమనువర్తతే-అస్త్రేణ బద్ధ ఇవ వర్తతే- ఇత్యసి విచార్య - చింతాం జగా

హతే బ్రహ్మాస్త్రే ప్రతిహతే-అన్యదస్త్రం న ప్రవర్తతే-న ప్రభవతీత్యర్థః-తదేవ బ్రహ్మాస్త్రం ప్రయుజ్యతామిత్యాశంక్యాహ-పునశ్చేతి-పునర్న ప్రవర్తతే-ప్రయుక్తం బ్రహ్మాస్త్రం పునర్న ప్రభవతీత్యర్థః-సర్వ ఇత్యనంతరమితికరణం బోధ్యం-ఇతి చింతాం జగామేతి పూర్వేణ సంబంధః॥ ౫౧ ॥ అస్త్రేణేతి ॥ నావబుధ్యత నావధృతవాన్॥ ౫౨॥౫౭॥అతీత్యేతి॥పరిచారవృద్ధాన్ అమాత్యవృద్ధాన్॥౫౮॥౬౧॥యథాక్రమమితి॥కార్యార్థం కర్తవ్యార్థం-అర్థస్య కర్తవ్యార్థస్య- మూలం నిమిత్తం-ప్రేషయితారమిత్యర్థః - అనయోర్ద్విపృష్ట ఇత్యనేన సంబంధః-శ్లోకాంత ఇతికరణం బోధ్యం-వక్ష్యమాణసంగ్రహాయ॥౬౨॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే అష్టచత్వారింశస్సర్గః. **

తతస్స ఇత్యాది ॥ కర్మణా తస్య విస్మితః-యుద్ధార్థం రావణేనాగంతవ్యమితి మయా యత్నః కృతః - స తు నీతిజ్ఞః ఆసనస్థ ఏవ ఇంద్రజిన్ముఖేన మాం నిబధ్యానీతవానిత్యానయనకర్మణా జాతవిస్మయ ఇత్యర్థః॥౧॥ భ్రాజమానమిత్యాది ॥ వజ్రసంయోగసంయుక్తైః వజ్రకీలనేన సంబద్ధైః-అత్ర భ్రాజమానమిత్యనుషజ్యతే- మహార్హేతి-భక్తిభిః పఙ్క్తిభిః-ఇత్థంభూతలక్షణే తృతీయా-యథా పఙ్క్తయో భవంతి తథానులిప్త ఇత్యర్థః పూర్ణచంద్రాభవక్త్రైః పూర్ణచంద్రతుల్యనాయకరత్నేన - వ

న్యేన బద్ధో హ్యనువర్తతే స్త్రమ్ * అహో మహత్కర్మ కృతం నిరర్థకం న రాక్షసైర్మంత్రగతిర్విమృష్టా । పునశ్చ నాస్త్రే విహతే స్త్రమన్యత్ప్రవర్తతే సంశయితాః స్మ సర్వే॥౫౧॥అస్త్రేణ హనుమాన్ముక్తో నాత్మానమవబుధ్యత । కృష్యమాణస్తు రక్షోభిస్తైశ్చ బంధైర్నిపీడితః॥౫౨॥హన్యమానస్తతః క్రూరై రాక్షసైః కాష్ఠముష్టిభిః।సమీపం రాక్షసేంద్రస్య ప్రాకృష్యత స వానరః॥౫౩॥అథేంద్రజిత్తం ప్రసమీక్ష్య ముక్తమస్త్రేణ బద్ధం ద్రుమచీరసూత్రైః।వ్యదర్శయత్తత్ర మహాబలం తం హరిప్రవీరం సగణాయ రాజ్ఞే॥ ౫౪ ॥ తం మత్తమివ మాతంగం బద్ధం కపివరోత్తమమ్ । రాక్షసా రాక్షసేంద్రాయ రావణాయ న్యవేదయన్॥౫౫॥కోఽయం కస్య కుతో వాత్ర కిం కార్యం కో వ్యపాశ్రయః ।ఇతి రాక్షసవీరాణాం తత్ర సంజజ్ఞిరే కథాః॥౫౬॥హన్యతాం దహ్యతాం వాపి భక్ష్యతామితి చాపరే।రాక్షసాస్తత్ర సంక్రుద్ధాః పరస్పరమథాబ్రువన్॥౫౭॥అతీత్య మార్గం సహసా మహాత్మా స తత్ర రక్షోధిపపాదమూలే ।దదర్శ రాజ్ఞః పరిచారవృద్ధాన్గృహం మహారత్నవిభూషితం చ॥౫౮॥స దదర్శ మహాతేజా రావణః కపిసత్తమమ్ ।రక్షోభిర్వికృతాకారైః కృష్యమాణమితస్తతః॥౫౯॥రాక్షసాధిపతిం చాపి దదర్శ కపిసత్తమః । తేజోబలసమాయుక్తం తపంతమివ భాస్కరమ్॥౬౦॥స రోషసంవర్తితతామ్రదృష్టిర్దశాననస్తం కపిమన్వవేక్ష్య ।అథోపవిష్టాన్కులశీలవృద్ధాన్సమాదిశత్తం ప్రతి మంత్రిముఖ్యాన్॥౬౧॥ యథాక్రమం తైస్స కపిర్విపృష్టః కార్యార్థమర్థస్య చ మూలమాదౌ।నివేదయామాస హరీశ్వరస్య దూతస్సకాశాదహమాగతోఽస్మి॥ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే-అష్టచత్వారింశస్సర్గః.

తతస్స కర్మణా తస్య విస్మితో భీమవిక్రమః ।హనుమాన్రోషతామ్రాక్షో రక్షోధిపమవైక్షత॥౧॥ భ్రాజమానం మహార్హేణ కాంచనేన విరాజతా । ముక్తాజాలావృతేనాథ ముకుటేన మహాద్యుతిమ్ * వజ్రసంయోగసంయుక్తైర్మహార్హమణివిగ్రహైః ।హైమైరాభరణైశ్చిత్రైర్మనసేవ ప్రకల్పితైః * మహార్హక్షౌమసంవీతం రక్తచందనరూషితమ్ ।స్వనులిప్తం విచిత్రాభిర్వివిధాభిశ్చ భక్తిభిః * వివృతైర్దర్శనీయైశ్చ రక్తాక్షైర్భీ

మేతి సంబంధః * అథాత్మానముపాలభతే-అహో ఇతి॥మహత్కర్మ బ్రహ్మాస్త్రేణ హనుమద్బంధనకర్మ- రాక్షసైర్నిరర్థకం కృతం - యతః మంత్రధృతిః నశక్యా-బ్రహ్మాస్త్రమంత్రధారణమశక్యమిత్యర్థః - న చ పునః కరణం శక్యమిత్యాహ-పునశ్చేతి ॥ న ప్రవర్తతే-ప్రయుక్తం బ్రహ్మాస్త్రం పునర్న ప్రభవతీత్యర్థః - అతః సంశయితాః స్మ సర్వ ఇతి చింతాం జగామేతి పూర్వేణ సంబంధః ॥ ౫౫ ॥ కోఽయమితి ॥ అత్ర రావణపురే కో వ్యపాశ్రయః కో వా ఆశ్రయః॥ ౫౭॥ అతీత్యేతి॥ పరిచారవృద్ధాన్ అమాత్యవృద్ధాన్॥౬౧॥యథాక్రమమితి ॥ కార్యార్థం కర్తవ్యార్థం-అర్థస్య చ మూలం అర్థకారణం - కార్యం ప్రతి ప్రేషయితారమితి యావత్ -పృష్టస్సన్ దూతస్సన్నహమాగతోఽస్మీతి నివేదయామాసేతి సంబంధః॥౬౨॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం అష్టచత్వారింశస్సర్గః. ****************తత ఇతి॥ కర్మణా తస్య విస్మితః స్వయం సింహాసనాదచలిత ఏవ బ్రహ్మాస్త్రేణ స్వబంధనకర్మణా విస్మిత ఇత్యర్థః॥౧॥* వజ్రేతి ॥ వజ్రసంయోగసంయుక్తైః వజ్రకీలేన సంబంధైః ఆభరణైర్భ్రాజమానమిత్యనుషంగః * మహార్హేతి ॥ భక్తిభిః కస్తూర్యాదిరచనావిశేషైః * మంత్రిభిరితి ॥

క్త్రిం నాయకరత్నం-అభితోలగ్నముక్తామణిమండలం- కేయూరం భుజోపరిధార్యమాణమాభరణం- అంగదం బాహుమధ్యస్థాభరణం- మంత్రిభిః ప్రశస్తమంత్రైః అతస్సచివైరిత్యపునరుక్తిః॥౧౪॥౧౬॥ అహోఇత్యాది॥ యదీతి-అయం రావణకృతః అధర్మః బలవాన్న స్యాద్యది-తదాయం రాక్షసేశ్వరః సశక్రస్య సురలోకస్యాపి రక్షితా స్యాత్ -అస్యేతి- తేనకర్మభిః కృతేనపూర్వోక్తేనాధర్మేణ హేతునా॥౨౦॥ ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే ఏకోనపంచాశస్సర్గః. *************** తముద్వీక్ష్యేత్యాది॥ బాణః మహాబలిసుతః-అనేన తేనాపికించిత్ శప్తమితిగమ్యతే- అత్రేతికరణం ద్రష్టవ్యం॥౩॥౪॥ దురాత్మాపృచ్ఛ్యతామితి ॥ అస్యవివరణం కుత ఇత్యాది-కుతః కస్మాద్దేశాదాగతః-కిం వాస్యకారణం-అస్యకః ప్రేరకః- మత్పురీం ప్రతీతిశేషః·

మదర్శనైః । దీప్తతీక్ష్ణమహాదంష్ట్రైః ప్రలంబదశనచ్ఛదైః * శిరోభిర్దశభిర్వీరం భ్రాజమానం మహౌజసమ్ । నానావ్యాళసమాకీర్ణైః శిఖరైరివమందరమ్ * నీలాంజనచయప్రఖ్యం హారేణోరసి రాజతా । పూర్ణచంద్రాభవక్త్రేణ సబలాకమివాంబుదమ్ * బాహుభిర్బద్ధకేయూరైశ్చందనోత్తమరూషితైః । భ్రాజమానాంగదైః పీనైః పంచశీర్షైరివోరగైః * మహతి స్ఫాటికే చిత్రే రత్నసంయోగసంస్కృతే । ఉత్తమాస్తరణాస్తీర్ణే సూపవిష్టం వరాసనే * అలంకృతాభిరత్యర్థం ప్రమదాభిస్సమంతతః । వాలవ్యజనహస్తాభిరారాత్సముపసేవితమ్ * దుర్ధరేణ ప్రహస్తేన మహాపార్శ్వేన రక్షసా । మంత్రిభిర్మంత్రతత్త్వజ్ఞైర్నికుంభేన చ మంత్రిణా * సుఖోపవిష్టం రక్షోభిశ్చతుర్భిర్బలదర్పితైః । కృత్స్నః పరివృతో లోకశ్చతుర్భిరివ సాగరైః * మంత్రిభిర్మంత్రతత్త్వజ్ఞైరన్యైశ్చ శుభబుద్ధిభిః । అన్వాస్యమానం రక్షోభిస్సురైరివ సురేశ్వరమ్ * అపశ్యద్రాక్షసపతిం హనుమానతితేజసమ్ । విష్ఠితం మేరుశిఖరే సతోయమివ తోయదమ్॥౧౪॥ స తైస్సంపీడ్యమానోపి రక్షోభిర్భీమవిక్రమైః । విస్మయం పరమం గత్వా రక్షోధిపమవైక్షత॥౧౫॥ భ్రాజమానం తతో దృష్ట్వా హనుమాన్ రాక్షసేశ్వరమ్ । మనసా చింతయామాస తేజసా తస్య మోహితః॥౧౬॥ అహో రూపమహో ధైర్యమహో సత్త్వమహో ద్యుతిః । అహో రాక్షసరాజస్య సర్వలక్షణయుక్తతా * యద్యధర్మో న బలవాన్ స్యాదయం రాక్షసేశ్వరః । స్యాదయం సురలోకస్య సశక్రస్యాపి రక్షితా * అస్య క్రూరైర్నృశంసైశ్చ కర్మభిర్లోకకుత్సితైః । తేన బిభ్యతి ఖల్వస్మాల్లోకాస్సామరదానవాః * అయం హ్యుత్సహతే క్రుద్ధః కర్తుమేకార్ణవం జగత్ । ఇతి చింతాం బహువిధామకరోన్మతిమాన్ హరిః * దృష్ట్వా రాక్షసరాజస్య ప్రభావమమితౌజసః ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే . ఏకోనపంచాశస్సర్గః. ******************************

తముద్వీక్ష్య మహాబాహుః పింగాక్షం పురతః స్థితమ్ । కోపేన మహతావిష్టో రావణో లోకరావణః * శంకాహతాత్మా దధ్యౌ స కపీంద్రం తేజసావృతమ్ కిమేష భగవాన్నందీ భవేత్సాక్షాదిహాగతః * యేన శప్తోస్మి కైలాసే మయా సంచాలితే పురా । సోయం వానరమూర్తిస్స్యాత్కింస్విద్బాణోపి వాసురః ॥ ౩ ॥ స రాజా రోషతామ్రాక్షః ప్రహస్తం మంత్రిసత్తమమ్ । కాలయుక్తమువాచేదం వచో విపులమర్థవత్ ॥ ౪ ॥ దురాత్మా పృచ్ఛ్యతామేష కుతః కిం వాస్య కారణమ్ । వనభంగే చ కోస్యార్థో రాక్షసీనాం చ తర్జనే * మత్పురీమప్రధృష్యాం వా గమనే కిం ప్రయోజనమ్ । ఆయోధనే వా కిం కార్యం పృచ్ఛ్యతామేష దుర్మతిః ॥ ౬ ॥ రావణస్య వచశ్శ్రుత్వా ప్రహస్తో వాక్యమబ్రవీత్ । సమాశ్వసిహి భద్రం తే నభీః

మంత్రీ బుద్ధిసహాయః. సచివః కార్యసహాయః॥౧౪॥తి॥ రక్షోధిపమవైక్షత నతు రక్షః కృతపీడామిత్యర్థః॥౧౫॥ ౧౬॥ * యద్యధర్మ ఇతి ॥ అయమధర్మః రావణకృతోధర్మః న స్యాద్యది-అయం రాక్షసేశ్వరః బలవాన్ స్యాత్ - సశక్రస్య సురలోకస్య రక్షితాపి స్యాదితి సంబంధః * అస్యేతి॥ క్రూరైః భీషణైః నృశంసైః పరద్రోహాచరణశీలైః తేన పూర్వోక్తేనాధర్మేణ చ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం ఏకోనపంచాశస్సర్గః.* తి॥ ఆవిష్టః ఆసీదితి శేషః॥౧॥తి॥ తేజసావృతం దృష్ట్వేతి శేషః-శంకాహతాత్మేత్యుక్తాం శంకామేవాహ-నందీ వానరముఖ ఏషః ప్రమథగణాధిపః(౨) శప్తః-మన్ముఖసదృశముఖైః తవ నాశో భవిష్యతీతి శప్తః * సోయమితి॥ బాణో బలిసుతః మహాసుర ఇతి వధ్యావితిపూర్వేణ సంబంధః॥౩॥తి॥ కాలయుక్తం కాలోచితం॥౪॥ దురాత్మేతి॥ కుతః

ఆయోధనే యుద్ధే-కింకార్యంకిం ప్రయోజనం॥౬॥ ౭॥యది తావత్త్వమింద్రేణేత్యాది॥ యదివైశ్రవణస్యేత్యాదేః దూతోవిజయకాంక్షిణేత్యంతస్య తత్త్వమాఖ్యాహీతి పూర్వేణ సంబంధః॥౯॥నహీత్యాది॥ అథవేతి యన్నిమిత్తంకృత్వా తే ప్రవేశః తన్నిమిత్తంకథయస్వేతి పూర్వేణ సంబంధః॥౧౧॥ఏవముక్తఇత్యాది॥రక్షోగణేశ్వరమిత్యనేన ప్రస్తారం ప్రహస్తం పృష్టతః కృతవానితి గమ్యతే ఏషావానరతా-రాక్షసేంద్రస్య-తవేతి శేషః-ప్రతియుద్ధాః ప్రతిప్రహృతాః-మమాపీతి- తవేవేత్యర్థః-తహీఁ కథంబద్ధోసీత్యాశంక్యాహ-రాజానమితి-పీడితః బద్ధస్సన్ అస్త్రైర్విముక్తః.హీశబ్దోవధారణే-బ్రహ్మాస్త్రస్యసాధనాంతరాసహత్వాదితి భావః-అస్తుసర్వమేతన్మద్దర్శనార్థం-మద్దర్శనంవాకిమర్థమంతరాహ- కేనచిదితి॥౧౯॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే పంచాశస్సర్గః. ************ తంసమీక్ష్యేత్యాది॥సమీక్షణోక్తిక్రియాభేదాత్తచ్ఛబ్దద్వయం॥౧॥అహమితి॥అహంరామదూత ఏవ- సందేశస్తు సుగ్రీవస్యేతి భావః సుగ్రీవసందేశాత్సుగ్రీవసందేశాద్ధేతోః-సందేశప్రాపణార్థమిత్యర్థః॥౨॥ సందేశవాగ్వాచికంస్యాదిత్యమరః । ఇహలంకాయాంభ్రాతా భ్రాతృవద్ధితకరః-అబ్రవీత్ అప్రాక్షీత్ -యద్యపిసుగ్రీవేణనసందిష్టం-తథాపిదూతోక్తంసర్వంస్వామ్యుక్తమేవేత్యాశయేనోక్తం॥౨॥భ్రాతురితి॥సమాదేశంసందే

కార్యాత్వయా కపే॥౭॥యది తావత్త్వమింద్రేణప్రేషితోరావణాలయమ్। తత్త్వమాఖ్యాహిమాభూత్తేభయంవానరమోక్ష్యసే॥ యదివైశ్రవణస్యత్వంయమస్యవరుణస్యచ । చారరూపమిదంకృత్వాప్రవిష్టోనఃపురీమిమామ్ ॥ విష్ణునాప్రేషితోవాపిదూతోవిజయకాంక్షిణా ॥ ౯ ॥ నహితేవానరంతేజోరూపమాత్రంతువానరమ్ ॥ తత్త్వతఃకథయస్వాద్యతతోవానరమోక్ష్యసే । అనృతంవదతశ్చాపిదుర్లభంతవజీవితమ్ ॥ అథవాయన్నిమిత్తంతేప్రవేశోరావణాలయే॥౧౧॥ఏవముక్తోహరిశ్రేష్ఠస్తదారక్షోగణేశ్వరమ్ ॥ అబ్రవీన్నాస్మిశక్రస్యయమస్యవరుణస్యవా। ధనదేనసమేసఖ్యంవిష్ణునానాస్మిచోదితః ॥ జాతిరేవమమత్వేషావానరోహమిహాగతః । దర్శనేరాక్షసేంద్రస్యదుర్లభేతదిదంమయా ॥ వనంరాక్షసరాజస్యదర్శనార్థేవినాశితమ్ ।తతస్తేరాక్షసాఃప్రాప్తాబలినోయుద్ధకాంక్షిణః ॥ రక్షణార్థంతుదేహస్యప్రతియుద్ధామయారణే ।అస్త్రపాశైర్నశక్యోహంబద్ధుందేవాసురైరపి ॥ పితామహాదేవవరోమమాప్యేషోభ్యుపాగతః । రాజానంద్రష్టుకామేనమయాస్త్రమనువర్తితమ్ ॥ విముక్తోహ్యహమస్త్రేణరాక్షసైస్త్వభిపీడితః । కేనచిద్రాజకార్యేణసంప్రాప్తోస్మితవాంతికమ్॥ దూతోహమితివిజ్ఞేయోరాఘవస్యామితౌజసః। శ్రూయతాంచాపివచనంమమపథ్యమిదంప్రభో॥౧౯॥ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - పంచాశస్సర్గః. ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

తంసమీక్ష్యమహాసత్త్వంసత్త్వవాన్హరిసత్తమః ।వాక్యమర్థవదవ్యగ్రస్తమువాచదశాననమ్॥౧॥అహంసుగ్రీవసందేశాదిహప్రాప్తస్తవాలయం రాక్షసేంద్రహరీశస్త్వాంభ్రాతాకుశలమబ్రవీత్ ॥౨॥భ్రాతుశ్శృణుసమాదేశంసుగ్రీవస్యమహాత్మనః ।ధర్మార్థోపహితంవాక్యమిహచాముత్ర చక్షమమ్॥౩॥రాజాదశరథోనామరథకుంజరవాజిమాన్ । పితేవబంధులోకస్యసురేశ్వరసమద్యుతిః॥౪॥జ్యేష్ఠస్తస్యమహాబాహుఃపుత్రఃప్రియకరః ప్రభుః । పితుర్నిదేశాన్నిష్క్రాంతఃప్రవిష్టోదండకావనమ్ ॥ లక్ష్మణేనసహభ్రాత్రా సీతయాచాపిభార్యయా । రామోనామమహాతేజాధ

కస్మాద్దేశాదాగతః కింవాస్యకారణంఅస్యకోవాప్రేషకః ॥ మత్పురీమితి-ఉద్దిశ్యేతి శేషః॥ ౯ ॥ అథవేతి ॥ యన్నిమిత్తంకృత్వా తే ప్రవేశః తన్నిమిత్తంకథయస్వేతి పూర్వేణ సంబంధః-అథవాయన్నిమిత్తస్త ఇతిపాఠేబహువ్రీహిః ॥ దర్శనఇతి॥ రాక్షసేంద్రస్యతవేతి శేషః-దర్శనేదుర్లభేసతి రాక్షసేంద్రస్యతవదర్శనార్థం- తదిదంవనంనాశితమితి సంబంధః॥రక్షణార్థమితి॥ ప్రతియుద్ధాః ప్రహృతాః॥ ననుతవాస్త్రబంధాభావేకిమితి బ్రహ్మాస్త్రేణబద్ధో రాక్షసైఃపీడ్యస ఇత్యతఆహ॥ రాజానమితి ॥ అస్త్రవిముక్తోపికార్యవశాద్బుద్ధిపూర్వకమేవాహమేభిఃపీడ్యే ఏతన్మమాకించిత్కరమితి భావః ॥ ౧౯ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - పంచాశస్సర్గః ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

తి॥అథసుగ్రీవసందేశకథనవ్యాజేనసామదండాన్యతరవిషయత్వనిశ్చయాయన్యాయానుసారీనవేతిజిజ్ఞాసతి॥తమిత్యాది॥ ౧॥ అహమితి॥ వాలిరావణయోః సఖిత్వసంబంధత్వాత్ భ్రాతృత్వం-కుశలమబ్రవీత్ అప్రాక్షీదిత్యర్థః॥ ౨ ॥భ్రాతురితి॥సమాదేశంసందేశరూపంవాక్యమితి సామానాధికరణ్యం॥ ౩ ॥ ననుకింతత్సుగ్రీవ

శరూపమితి వాక్యవిశేషణం-ఇహ అస్మిఁల్లోకే-అముత్ర పరలోకే-క్షమం అభ్యుదయసాధనం॥౩॥౪॥ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతం.ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేత ఇతి యత్ప్రత్యయః॥౬॥౭॥సమార్గమాణ ఇతి॥సుగ్రీవేణ-సహ ఇతి శేషః-యద్వా లోకే వక్తారః స్వాత్మానమన్యమివ నిర్దిశంతో దృశ్యంతే అతిశయాత్ - యద్వా అత్రానువాదాత్పూర్వం సుగ్రీవేణైవం వక్తవ్యమితి పరిచితం.తథైవ హనుమాన్ పరతీతి సమాదేశప్రాధాన్యాదన్యవాక్యమపి తథోచ్యత ఇతి కేచిత్ ప్రాహుః-యద్వా సుగ్రీవసందేశస్య రామప్రయోజనపరత్వాత్సందేశోపయోగితయా రామసుగ్రీవయోస్సఖ్యాదికం దర్శయతి-రాజా దశరథ ఇత్యాదినా॥౮॥౧౧॥స ఇతి॥ సత్యసంగరః సత్యప్రతిజ్ఞః॥ని॥కర్బురే చ ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సు సంగర ఇత్యమరః॥౧౨॥తామితి॥ అధశ్చోపరి చాంబరే-పాతాలే భూమావాకాశే చేత్యర్థః॥౧౩॥వైనతేయేతి॥అసంగగతయ ఇతి శీఘ్రత్వే హేతుః॥౧౪॥ అహం త్వితి॥ ఔరసస్సుతః క్షేత్రజత్వవ్యావృత్తయే ఔరసపదం-సీతాయాస్తు కృతే సీతాలాభాయ-తాం దిదృక్షురితి యోజ్యం॥౧౫॥ రావణహృదయపరిజ్ఞానార్థం తత్కాలోదితప్రతిభయా సుగ్రీవసందేశం కల్పయిత్వా వదతి భ్రాతురితి॥ సమాదేశం సందేశం-సుగ్రీవసందేశస్య రామప్రయోజనపరత్వాత్సందేశోపయోగితయా రామసుగ్రీవయోస్సఖ్యాదికం రాజా దశరథ ఇత్యారభ్య భ్రమతా చ మయా దృష్టా గృహే తే జనకాత్మజేత్యంతేన ప్రతిపాదయతి తద్భవానిత్యాదినా కృత్వా సుఖమవాప్నుయా ఇత్యంతేన సుగ్రీవసందేశం వదతి-ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతం-ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేత ఇతి యత్ప్రత్యయః - సత్యసంగరః సత్యప్రతిజ్ఞః॥ని॥కర్బురే చ ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సు సంగర ఇత్యమరః॥౧౬॥ఏవం సుగ్రీవసంబంధం ప్రతిపాద్య సుగ్రీవసందేశం వదతి-తద్భవానిత్యాదినా॥దృష్టధర్మార్థః శాస్త్రేణ విదితధర్మార్థస్వరూప ఇత్యర్థః-తపఃకృతపరిగ్రహః తపసి విషయే కృతస్వీకారః- యద్వా తపసా స్వయం కృతపరిగ్రహః - స్వీకరసిక తపస్క ఇతి యావత్ - హేతుగర్భవిశేషణే॥౧౭॥నహీతి॥ధర్మవిరుద్ధేషు ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధేషు ధర్మవిరుద్ధత్వేపి యత్సౌఖ్యావహం తత్కార్యమిత్యత్రాహ-బహ్వపాయేష్వితి- బహుహానికరేష్విత్యర్థః అపాయాః కథంచిత్పరిహ్రియంత ఇత్యాశంక్యాహ-మూలఘాతిష్వితి-స్వవినాశకరేష్విత్యర్థః- కర్మసు పరదారాపహారేషు న సజ్జంతే నోద్యు

ధర్మ్యం పంథానమాశ్రితః॥౬॥తస్య భార్యా వనే నష్టా సీతా పతిమనువ్రతా। వైదేహస్య సుతా రాజ్ఞో జనకస్య మహాత్మనః॥౭॥స మార్గమాణస్తాం దేవీం రాజపుత్రస్సహానుజః। ఋశ్యమూకమనుప్రాప్తస్సుగ్రీవేణ సమాగతః॥౮॥తస్య తేన ప్రతిజ్ఞాతం సీతాయాః పరిమార్గణమ్। సుగ్రీవస్యాపి రామేణ హరిరాజ్యం నివేదితమ్॥౯॥తతస్తేన మృధే హత్వా రాజపుత్రేణ వాలినమ్। సుగ్రీవస్స్థాపితో రాజ్యే హర్యృక్షాణాం గణేశ్వరః॥౧౦॥ త్వయా విజ్ఞాతపూర్వశ్చ వాలీ వానరపుంగవః। రామేణ నిహతస్సంఖ్యే శరేణైకేన వానరః॥౧౧॥స సీతామార్గణే వ్యగ్రస్సుగ్రీవస్సత్యసంగరః। హరీన్సంప్రేషయామాస దిశస్సర్వా హరీశ్వరః॥౧౨॥తాం హరీణాం సహస్రాణి శతాని నియుతాని చ। దిక్షు సర్వాసు మార్గంతే హ్యధశ్చోపరి చాంబరే॥౧౩॥ వైనతేయసమాః కేచిత్కేచిత్తత్రానిలోపమాః। అసంగగతయశ్శీఘ్రా హరివీరా మహాబలాః॥౧౪॥అహం తు హనుమాన్నామ మారుతస్యౌరసస్సుతః। సీతాయాస్తు కృతే తూర్ణం శతయోజనమాయతమ్॥ సముద్రం లంఘయిత్వైవ తాం దిదృక్షురిహాగతః। భ్రమతా చ మయా దృష్టా గృహే తే జనకాత్మజా॥౧౬॥తద్భవాన్దృష్టధర్మార్థస్తపఃకృతపరిగ్రహః। పరదారాన్మహాప్రాజ్ఞ నోపరోద్ధుం త్వమర్హసి॥౧౭॥ నహి ధర్మవిరుద్ధేషు బహ్వపాయేషు కర్మసు। మూలఘాతిషు సజ్జంతే బుద్ధిమంతో భవద్విధాః॥౧౮॥కశ్చ లక్ష్మణముక్తానాం రామకోపానువర్తినామ్। శరాణామగ్రతస్స్థాతుం శక్తో

సందిష్టమిత్యాకాంక్షాయాం యన్మయోచ్యతే తదేవ తదీయాశయేన హనుమాన్ స్వయమేవ సర్వం సందిశతి.రాజా దశరథ ఇత్యాదినా జానకీ ప్రతిదీయతామిత్యంతేన॥౧౦॥త్వయేతి॥ త్వయా విజ్ఞాతపూర్వశ్చ వాలీతి మద్భోక్తిః-స తేన నిహత ఇతి-రామోత్కర్షశ్చ ప్రతిపాదిత ఇతి జ్ఞేయం॥౧౪॥తాం దిదృక్షురిహాగత ఇతి పాఠః-త్వాం సుగ్రీవభ్రాతరం రావణం-తస్మిన్ దృష్టే సర్వలోకవృత్తాంతజ్ఞః స సీతాగతిం వక్ష్యతీతి సుగ్రీవేణోక్తత్వాత్త్వాం దిదృక్షురిహాగతః దైవాత్త్వం గూఢపరిగంగాపాతవత్ తవ గృహే భ్రమతా మయా జానకీ దృష్టా॥౧౬॥తద్భవానితి॥దృష్టధర్మార్థః ధర్మార్థశాస్త్రపారదృశ్వా - తపఃకృతపరిగ్రహః కృతతపఃపరిగ్రహః- మహాతపస్సంపన్న ఇత్యర్థః-యస్మాదేతాదృశస్త్వం-తస్మాత్పరదారానుపరోద్ధుం నార్హసీతి యోజనా॥౧౭॥అనేనాయం మకారానిరిత్యత ఆహ నహీతి॥ధర్మవిరుద్ధేష్వధర్మేష్విత్యర్థః-అధర్మఫలమాహ-బహ్వపాయేషు బహ్వనర్థేషు-నను సర్వాపాయప్రతికారసమర్థస్య కిమియం వాచోయుక్తిః తత్రాహ మూలఘాతిషు మూలతో వినష్టః కిం ప్ర

క్తాభవంతి॥౧౭॥కశ్చేతి॥ రామకోపానువర్తినాం-రామకోపానుసారేణనిర్గతానామిత్యర్థః॥౧౯॥నచాపీతి॥ వ్యలీకంఅప్రియం॥ని॥ వ్యలీకంత్వప్రియేనృతఇత్యమరః॥౨౦॥తదితి॥తత్తస్మాత్ అధర్మావహత్వాత్ రామాపరాధస్యపరిహర్తవ్యత్వాచ్చ-త్రికాలహితంభూతభవిష్యద్వర్తమానకాలహితం- ధర్మార్థకామాఖ్యత్రివర్గ స్వపూర్వపురుషవినాశకత్వేనతత్పరిహారస్యభూతకాలహితత్వంమన్యస్వ-మత్వాప్రతిదీయతామితియోజ్యం॥౨౧॥ జానకీహరణేకింమానంతత్రాహ- దృష్టాహీతి॥ యత్సీతాదర్శనం-దుర్లభంఇతరవానరాలభ్యం-తల్లబ్ధం-తర్హిసానీయతామిత్యత్రాహ-ఉత్తరమితి-సీతాదర్శనోత్తరం - యచ్ఛేషంకర్మసీతానయనం-తత్రరాఘవోనిమిత్తం-ఆజ్ఞప్తస్యైవమయాకర్తవ్యత్వాదితిభావః॥౨౨॥ దృష్టయాపిమద్వశంవదయాసీతయారామఃకింకరిష్యతీత్యాశంక్యాహ- లక్షితేయమితి॥ తథేతివాచామగోచరత్వోక్తిః-నేయంతవవశ్యా-ప్రత్యుతపన్నగీవతవప్రాణహారిణీతిభావః॥౨౩॥ నేయమితి॥ ఓజసాఅమరపక్షేప్రతాపేన- అన్నపక్షేజాఠరాగ్నినా॥౨౪॥తపఃకృచ్ఛ్రలబ్ధమిష్టంమహజ్జీవనంవృథామానాశయేత్యాహ-తపఇతి॥ తపస్సంతాపఃతపశ్చర్యా-ఓదనపాకంపచతీతివన్నిర్దేశః-తేనలబ్ధః- పరిగృహ్యతఇతిపరిగ్రహఃఫలంధర్మపరిగ్రహఃధర్మఫలం-తాదృశోయఆయమాత్మప్రాణపరిగ్రహఃఆత్మనఃప్రాణానాంచపరిగ్రహఃస్వీకారః- జీవనమితియావత్ - సనాశయితుం-నన్యాయ్యంనయుక్తం-అవ్యయమేతత్-తపఃక్లేశలబ్ధంతద్వ్యతిరిక్తధర్మఫలభూతంచయజ్జీవనమాయుఃతన్నవినాశయేత్యర్థః- చకారాభావాదిత్థమేవయోజనా॥౨౫॥ సర్వావధ్యస్యహమేకోయమాయుర్వినాశకఇత్యాశంక్యపరిహరతి - అవధ్యతామితి॥ తపోభిరార్జితాంసాసురైర్దేవైర్యాంఆత్మనోవధ్యతాంభవాన్సమనుపశ్యతి-తత్రాపిఅవధ్యతాయాంసత్యామపిఅయంవక్ష్యమాణః-హేతుఃభవద్వధహేతురస్తి-సమహాన్ అపరిహార్యః॥౨౬॥తమేవహేతుమాహ- సుగ్రీవఇతి॥ నచరాక్షసఇతిపాఠస్సమ్యక్ - నచమానుషఇతిపాఠేప్రతిషేధప్రసక్తిరపినాస్తీత్యుచ్యతే - తృణభూతాహిమేసర్వేప్రాణినోమానుషాదయఇత్యుత్తరశ్రీ

దేవాసురేష్వపి॥౧౯॥నచాపిత్రిషులోకేషు రాజన్విద్యేతకశ్చన । రాఘవస్యవ్యలీకంయఃకృత్వాసుఖమవాప్నుయాత్॥౨౦॥తత్త్రికాలహితంవాక్యంధర్మ్యమర్థానుబంధిచ ।మన్యస్వనరదేవాయజానకీప్రతిదీయతామ్॥౨౧॥దృష్టాహీయంమయాదేవీలబ్ధంయదిహదుర్లభమ్ । ఉత్తరంకర్మయచ్ఛేషంనిమిత్తంతత్రరాఘవః॥౨౨॥లక్షితేయంమయాసీతాతథాశోకపరాయణా ।గృహ్యయాంనాభిజానాసిపంచాస్యామివపన్నగీమ్॥౨౩॥నేయంజరయితుంశక్యాసాసురైరమరైరపి । విషసంసృష్టమత్యర్థంభుక్తమన్నమివౌజసా॥౨౪॥తపస్సంతాపలబ్ధస్తేయోయంధర్మపరిగ్రహః । నసనాశయితుంన్యాయ్యఆత్మప్రాణపరిగ్రహః॥౨౫॥అవధ్యతాంతపోభిర్యాంభవాన్సమనుపశ్యతి । ఆత్మనస్సాసురైర్దేవైర్హేతుస్తత్రాప్యయంమహాన్॥౨౬॥ సుగ్రీవోనహిదేవోయంనాసురోనచరాక్షసః । నదానవోనగంధర్వోనయక్షోనచపన్నగః * తస్మాత్ప్రాణపరిత్రాణంకథంరాజన్కరి

తికరిష్యతీతిభావః॥౧౮॥ననుసర్వమూలఫలచ్ఛేదినోమేకోమూలచ్ఛేదీత్యతఆహ-కశ్చేత్యాది॥౧౯॥నేతి॥వ్యలీకంఅపరాధం॥౨౦॥ తదితి॥త్రికాలహితంతద్వాక్యంసుగ్రీవోక్తం - త్రికాలహితంసీతానుపరోధేనపూర్వాపరాధనాశాత్ వర్తమానైశ్వర్యావిరోధాత్ భావిశుభహేతుత్వాచ్చ త్రికాలహితం - ధర్మ్యంధర్మాదనపేతంఅర్థానుబంధిచమన్యస్వజానీహి-అతోనరదేవాయజానకీప్రతిదీయతామితిసంబంధః ॥ ౨౧ ॥ నచసీతాత్రనాస్తీత్యపహ్నోతుంశక్యమిత్యాహ దృష్టాహీతి॥ యత్సీతాదర్శనరూపంవస్తుదుర్లభం-సీతాన్వేషణప్రేషితైఃసర్వైరపివానరైఃప్రాప్తుమశక్యం - తదిహమయాలబ్ధంయావదాజ్ఞప్తంతావత్కృతం - ఉత్తరకర్తవ్యంతురామాయత్తమిత్యాహ-ఉత్తరమితి॥౨౨॥ లక్షితేతి॥ పంచాస్యాంపన్నగీమివయాంగృహ్యగృహీత్వానాభిజానాసి . తథాశోకపరాయణావాచామగోచరశోకతత్పరా-ఇయంసీతామయాలక్షితేతిసంబంధః- పరమపతివ్రతాసీతాశోకపరాయణాసతీలంకాయాంనిరుద్ధేతికృత్వాలంకావినక్ష్యతీతిభావః॥౨౩॥ఓజసాఆహారశక్తిబలేన ॥ ౨౪ ॥ తపఇతి ॥ తపస్సంతాపలబ్ధఃతపశ్చర్యాలబ్ధోయోయంధర్మపరిగ్రహఃఆత్మప్రాణపరిగ్రహః- ఆత్మప్రాణానాంపరిగ్రహఃతవయుష్మదర్థకఇతియావత్ - నాశయితుంనన్యాయ్యఇతియోజనా ॥ ౨౫ ॥ పితామహవరావధ్యస్యమేకేయంవిభీషకేత్యాశంక్యాహ - అవధ్యతామితి ॥ తపోభిర్హేతుభిః-సాసురైర్దేవైరాత్మనోయామవధ్యతాంభవాన్సమనుపశ్యతి - తత్రాపియథాఅవధ్యత్వే-తథైవవధ్యత్వేపిఅయంహేతురితియోజనా- కోసౌహేతుస్తత్రాహ-సుగ్రీవఇత్యాది ॥ యద్యపిమానుషాదవధ్యత్వంనప్రార్థితం-తథాప్యంగీకృత్యోత్తరమాహ-నచమానుషఇతి॥ నాసురోనచరాక్షసఇతిపాఠస్సమ్యక్ ఫలితమాహ

రామాయణేమనుష్యాదిభిరవధ్యత్వస్య ప్రార్థితత్వాత్-నచతిర్యంచఇతినప్రసజ్యచప్రతిషిధ్యతఇతిభావః-తస్మాత్సుగ్రీవాత్ ॥౨౮॥ననుకిము నేనోపదేశేన-కృతా
నిమయాపాపాని-తైశ్చావశ్యంఫలప్రదైర్భవితవ్యమిత్యాశంక్యాహ-నత్వితి ॥ తుశబ్దఉక్తశంకావ్యావర్తకః-ధర్మః ఉపసంహ్రియతేనేనేతిధర్మోపసంహారం,ధ
ర్మఫలం-ఫలేనధర్మస్యోపసంహ్రియమాణత్వాత్-క్లీబత్వమార్షం-తత్ అధర్మఫలసంహితంనభవతి-కుతఇత్యత్రాహ-తదేవఫలమన్వేతీతి- ధర్మఫలమేవా
నువర్తతే-నన్వధర్మైశ్చవిద్యమానైకథంతత్ఫలాననువృత్తిస్తత్రాహ-ధర్మశ్చాధర్మనాశనఇతి-చఉక్తశంకానివృత్త్యర్థః- విరోధినిధర్మేజాగ్రతికథమధర్మావా
ప్తిరిత్యర్థః-ధర్మేణపాపమపనుదతీతిశ్రుతేః । యద్వావ్యత్యయోవాకింనస్యాత్తత్రాహ-ధర్మశ్చేతి-చావధారణే-ధర్మఏవ ధర్మనాశనః-తథాశ్రుతేః- నత్వధర్మః-ప్ర
మాణాభావాదితిభావః-ననుయదిధర్మఅధర్మనాశనఃతర్హిప్రాథమికఏవధర్మః-ఆధునికానధర్మాన్నివర్తయేదిత్యాశంక్యాహ ప్రాప్తమితి - తావచ్ఛబ్దఃకా
ర్త్స్న్యవాచీ-కృత్స్నంధర్మఫలం-ఫలమస్యేతి-తథాచక్షిప్రంధర్మమాచరఅన్యథాసద్యస్తైవినాశోభవిష్యతీతిభావః-అత్రకర్తవ్యత్వేనవిధీయమానోధర్మఃసీతా
ప్రదానపూర్వకరామవిషయశరణాగతిరేవ-శూరస్యాశౌర్యప్రవృత్త్యాధర్మఫలంసర్వంక్షీణమితిహనుమతావగతమితిమంతవ్యం॥ ౨౯॥ ఏవంభూతధర్మాపేక్షా
కార్యోపస్థితిరవేక్ష్యతామిత్యాహ-జనస్థానేతి ॥ రామసుగ్రీవసఖ్యంచేతిపరోక్షనిర్దేశస్యగతిఃపూర్వముక్తా॥౩౦॥ కామమితి ॥ కామంఅత్యంతం-అహంసుగ్రీవః-త
న్నాశనం-ఏతస్యరామస్య-నిశ్చయఃనిశ్చయవిషయః॥౩౧॥కథమిత్యత్రాహ-రామేణేతి॥ హర్యృక్షగణసన్నిధౌ. వృద్ధసభాయాంప్రతిజ్ఞాతమనతిక్రమణీయమితి
భావః॥౩౨॥౩౩॥యామితి॥ కాళరాత్రీతికాచిచ్ఛక్తిరితివదంతి॥ని॥సమీచకాళరాత్రిశ్చభైరవీగణనాయికేత్యమరశేషః॥౩౪॥తదలమితి॥కాలపాశేనయమపాశే

ష్యసి॥౨౮॥నతుధర్మోపసంహారమధర్మఫలసంహితమ్ * తదేవఫలమన్వేతిధర్మశ్చాధర్మనాశనః । ప్రాప్తంధర్మఫలంతావద్భవతానాత్రసంశ
యః*ఫలమస్యాప్యధర్మస్యక్షిప్రమేవప్రపత్స్యసే॥౨౯॥జనస్థానవధంబుద్ధ్వాబుద్ధ్వావాలివధంతథా*రామసుగ్రీవసఖ్యంచబుధ్యస్వహితమాత్మ
నః॥౩౦॥కామంఖల్వహమప్యేకస్సవాజిరథకుంజరామ్ * లంకాంనాశయితుంశక్తస్తస్యైషతునవిశ్చయః॥౩౧॥రామేణహిప్రతిజ్ఞాతంహర్యృక్ష
గణసన్నిధౌ*ఉత్సాదనమమిత్రాణాంసీతాయైస్తుప్రధర్షితా॥౩౨॥అపకుర్వన్హిరామస్యసాక్షాదపిపురందరః*నసుఖంప్రాప్నుయాదన్యఃకింపు

తస్మాదితి ॥ ౨౮ ॥ ననుమహతాపూర్వసంచితేనైవధర్మేణమమత్రాణంభవిష్యతీత్యాశంక్యరోగరాజ్యాదివత్ ధర్మాధర్మఫలయోఃసంభూయానుభవసిద్ధేరా
త్మత్రాణసిద్ధిః-ఉతాధర్మబాధేనధర్మఫలానుభవశ్చేతిద్వైధావికల్పావుభయస్యాసంభవమాహ ॥ నత్వితి॥ ధర్మోపసంహారం-ధర్మస్యఫలవినాశ్యత్వాత్ ధర్మఃఉపసం
హ్రియతేనేనేతిధర్మోపసంహారంధర్మఫలంసుఖం-తత్ అధర్మఫలసంహితంనభవతి-అధర్మేణసహభోగ్యంనభవతీత్యర్థః- తీవ్రతపఃపరదారాపహరణభ
వదీయధర్మాధర్మఫలయోర్వధ్యత్వావధ్యత్వయోఃజీవనతదభావయోఃసహావస్థానవిరోధాత్ -రోగరాజ్యాదివత్ సంభూయానుభవోనసంభవతీతిభావః - ద్వితీ
యందూషయతి॥తదేవేతి॥తత్ ధర్మఫలమేవాన్వేతిధర్మఫలంధర్మఫలేనసహతిష్ఠతీతియావత్ -ధర్మోనాధర్మనాశనఃఅధర్మబాధేనధర్మఫలానుభవోనఘట
తఇతిభావః-యద్వా-ననుయేభ్యోఅవధ్యత్వంనప్రార్థితం- తేభ్యోపిపూర్వోపార్జితోమహాసుకృతసంచయఏవరక్షిష్యతీత్యాశంక్య-ఏవంచేత్తుల్యన్యాయతయా
త్వత్కృతఃఅధర్మనిచయోపిత్వాంనాశయిష్యతీత్యాహ॥నత్వితి॥ధర్మోపసంహారంధర్మస్యఫలవినాశ్యత్వాత్ ధర్మఃఉపసంహ్రియతేనేనేతిధర్మోపసంహారం
ధర్మఫలంసుఖం-తత్ అధర్మఫలసంహితంవిరుద్ధకారణకత్వాద్దుఃఖసంహితంనభవతీత్యర్థః-కింతుతదేవఫలమన్వేతి-సుఖమేవఫలత్వేనానువర్తతే- తుఃచార్థే
తేనఅధర్మఫలమపిధర్మఫలసహితంనభవతి-అధర్మఫలమేవఫలత్వేనానువర్తతఇతిలభ్యతే- నత్వధర్మంధర్మోనాశయిష్యతీత్యాశంక్యాహ॥ధర్మశ్చేతి॥ అత్రన
ఇత్ అనువర్తతే ధర్మఃఅధర్మనాశనోనభవతి-పూర్వకృతోధర్మఃఇదానీంకృతాధర్మనాశనోనభవతీత్యర్థః- చకారాదేవమధర్మోపిధర్మనాశనఃనభవతీతిల
భ్యతే-ధర్మాధర్మావనుభవైకవినాశ్యావితిభావః- ననుమహతఃపుణ్యఫలానుభవస్యసమాప్త్యనంతరంఅధర్మఫలానుభవోభవిష్యతీత్యత్రాహ ప్రాప్తమితి॥
ధర్మఫలంతావత్ సాకల్యేనప్రాప్తంభుక్తం-అస్యాధర్మస్యసీతాహరణరూపస్య॥౨౯॥మానుషోరామఃకింమాంకరిష్యతీతిమాశంకేరిత్యాశయేనాహ॥జనస్థానే
తి॥౩౦॥ కామమితి॥ ఏషతుమత్కర్తృకలంకావినాశస్తుతస్యరామస్యనిశ్చయఃనసమ్మతఇత్యర్థః॥౩౧॥కుతఇత్యఆహ ॥ రామేణేతి॥౩౨॥అతిబలశాలినోమేపి

స-ఉక్తస్సీతా - రామాయ దేహీతి హృదయం॥౩౫॥ సీతాయా ఇతి॥ అట్టః అట్టాలః - ప్రతోళికా వీథికా॥౩౬॥ స్వానీతి॥ మంత్రీన్ మంత్రిణః ఇకారాంతత్వమార్షం॥ ౩౭॥ సత్యమితి॥ రామదాసస్యేత్యనేన రామసామర్థ్యపరిజ్ఞానముక్తం దూతస్యేత్యనేన హితోపదేశాధికారః వానరస్యేతి మాధ్యస్థ్యం॥౩౮॥ సర్వానితి॥ లోకాన్ భూరాదీన్ - సభూతాన్ పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశరూపపంచమహాభూతయుక్తాన్ - సచరాచరాన్ చతుర్ముఖద్వారా సృష్టజంగమాజంగమయుక్తాన్ - సంహృత్య ప్రళయావసానే రుద్రద్వారా స్వయం చ సంహృత్య పునః కల్పాదౌ తథైవ - ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా స్రష్టుం సమర్థః - తత్ర ప్రమాణమాహ మహాయశా ఇతి - నతస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశ ఇతి హి శ్రుతిః। శ్రుతిస్మృతిషు తథా ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః॥౩౯॥ రా॥ సర్వభూతేషు సర్వత్ర సర్వకాలేషు నాస్తి స ఇతి పారస్సాధుః॥౪౧,౪౨॥ మాభూవన్ శక్తాస్సామాన్యదేవాః ఈశ్వరాశ్శక్తాస్స్యురిత్యాశంక్యాహ బ్రహ్మేతి॥ అత్ర విశేషణాంతరోపాదానం తేషాం సామర్థ్యవిశేషద్యోతనార్థం - ఏతత్ప్రకర్షత్వపరిహారాయ వ్యుత్క్రమేణ యోజనీయం - ఇంద్రః పరమైశ్వర్యవాన్ - ఇది పరమైశ్వర్య ఇత్యస్మాద్ధాతోః ఋజ్రేంద్రాగ్రేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుత్వం - త్రైలోక్యాధిపతిరపి త్రాతుం నశక్త ఇత్యర్థః తస్య త్రైలోక్యాధిపతిత్వేపి పరనిరసనసామర్థ్యాభావాదశక్తతేత్యత్రాహ మహేంద్ర ఇతి - వృత్రహననప్రసిద్ధసామర్థ్యోపి నశక్తః - యో వృత్రమవధీదితి - తన్మహేంద్రస్య మహేంద్రత్వమితి శ్రౌతనిర్వచనం స్వయం చతురోపి సహాయసంపత్త్యభావాన్న శక్త ఇత్యత్రాహ సురనాయక ఇతి - స్వతుల్యత్రయస్త్రింశత్కోటిసురగణసహాయోపి నశక్త ఇత్యర్థః - మాభూత్క్షుద్ర ఇంద్రశ్శక్తః - సర్వసంహారకో రుద్రస్తు శక్తస్స్యాత్తత్రాహ రుద్ర ఇతి - సంహారకాలే ప్రజాః రోదయతీతి రుద్రః - రోదేర్ణిలుక్ చేతి రప్రత్యయః - కాలవిశేషే సంహారకోపీదానీమప్రాప్తకాలత్వాదశక్త ఇత్యత్రాహ త్రినేత్ర ఇతి - నిటలనయనదహనజ్వాలావిలోపితమదనోపీత్యర్థః - కాకతాళీయత్వశంకాం వ్యుదాసాయాహ త్రిపురాంతక ఇతి - ప్రబలతరమహాసురసంహారకో

నస్త్వద్విధో జనః॥౩౩॥ యాం సీతేత్యభిజానాసి యేయం తిష్ఠతి తే వశే * కాళరాత్రీతి తాం విద్ధి సర్వలంకావినాశినీమ్॥౩౪॥ తదలం కాలపాశేన సీతావిగ్రహరూపిణా * స్వయం స్కంధావసక్తేన క్షమమాత్మని చింత్యతామ్॥౩౫॥ సీతాయాస్తపసా దగ్ధాం రామకోపప్రపీడితామ్ * దహ్యమానామిమాం పశ్య పురీం సాట్టప్రతోళికామ్॥౩౬॥ స్వాని మిత్రాణి మంత్రీంశ్చ జ్ఞాతీన్ భ్రాతౄన్ సుతాన్ హితాన్ * భోగాన్ దారాంశ్చ లంకాం చ మా వినాశముపానయ॥౩౭॥ సత్యం రాక్షసరాజేంద్ర శృణుష్వ వచనం మమ * రామదాసస్య దూతస్య వానరస్య విశేషతః॥౩౮॥ సర్వాన్ లోకాన్ సుసంహృత్య సభూతాన్ సచరాచరాన్ * పునరేవ తథా స్రష్టుం శక్తో రామో మహాయశాః॥౩౯॥ దేవాసురనరేంద్రేషు యక్షరక్షోగణేషు చ * విద్యాధరేషు సర్వేషు గంధర్వేషూరగేషు చ। సిద్ధేషు కిన్నరేంద్రేషు పతత్రిషు చ సర్వతః* సర్వభూతేషు సర్వత్ర సర్వకాలేషు నాస్తి సః। యో రామం ప్రతియుధ్యేత విష్ణుతుల్యపరాక్రమమ్॥౪౦॥ సర్వలోకేశ్వరస్యైవం కృత్వా విప్రియముత్తమమ్। రామస్య రాజసింహస్య దుర్లభం తవ జీవితమ్ ॥ ౪౩ ॥
దేవాశ్చ దైత్యాశ్చ నిశాచరేంద్ర గంధర్వవిద్యాధరనాగయక్షాః। రామస్య లోకత్రయనాయకస్య స్థాతుం నశక్తాస్సమరేషు సర్వే ॥ ౪౪ ॥
బ్రహ్మా స్వయంభూశ్చతురాననో వా రుద్రస్త్రినేత్రస్త్రిపురాంతకో వా। ఇంద్రో మహేంద్రస్సురనాయకో వా త్రాతుం నశక్తా యు

తాపహారేణ రామాదిభిః కిమిత్యత ఆహ॥ అపకుర్వన్ హీతి॥౩౩॥తి॥ కాళరాత్రిః మహాప్రళయకర్త్రీ భగవతశ్శక్తిః॥౩౪॥తి॥ విగ్రహశ్శరీరం స్కంధావసక్తేన స్కంధసంబద్ధకరణేన ఆత్మని ఆత్మత్రాణే॥౩౫॥ సీతాయా ఇతి॥ ప్రతోళికా రథ్యా॥౩౬॥ స్వానీతి॥ మంత్రీన్ మంత్రిణః॥ ౩౭॥ సత్యమితి ॥ రామదాసస్యేత్యాదివిశేషణత్రయేణ స్వస్య రామసామర్థ్యపరిజ్ఞానం హితోపదేశాధికారం మాధ్యస్థ్యం చ సూచితం ॥ ౪౪ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ బ్రహ్మా స్వయంభూరిత్యాదివిశేషణాని తేషాం సామర్థ్యవిశేషద్యోతనార్థం ॥ ఇంద్రః పరమైశ్వర్యవానింద్రః - ఇది పరమైశ్వర్య ఇతి ధాతుః - యో వృత్రహా స మహేంద్రః * మహాన్వా అయమభూద్యో వృత్రమవధీదితి తన్మహేంద్రస్య మహేంద్రత్వమితి శ్రుతేః త్రైలోక్యనియంతృత్వవృత్రహంతృత్వసర్వసురసంవృతత్వాదిధర్మవిశిష్టో వజ్రపాణిర్వా - రుద్రః సంహారకాలే ప్రజాః సంహరన్ రోదయతీతి రుద్రః - రుతం శబ్దం వేదాత్మానం బ్రహ్మణే కల్పాదౌ రాతీతి వా రుద్రః - యద్వా రుతా నాదేన సకలం జగదద్రావయతీతి రంజయతీతి నాదాత్మకత్వాద్రుద్రః - యద్వా రుతా నాదేన ప్రణవరూపేణ వేదరూపేణ వా దాపయతి ఇష్టార్థం గమయతీతి వా రుద్రః యద్వా రుతం సంసారదుఃఖం దుఃఖహే

పిత్యర్థః-మాభూత్తస్యశక్తిః బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయేత్యుక్తరీత్యా రుద్రస్యాపి పితా బ్రహ్మాశక్తస్స్వయమేవ త్రాతాహి బ్రహ్మేతి- బృంహతీతి బ్రహ్మా- బ్రహ్మేరమ్నలోపశ్ఛేతి మనిన్-అమాగమో నకారలోపశ్చ-రుద్రపితాఽస్వయంకర్మవశ్యః కథం శక్నుయాత్త్రాతుమస్వయంభూరితి-కర్మవశ్యత్వేపీతరసాధారణ్యేనానుత్పన్నః స్వయంభూః స్వయంభూత్వేపి సహాయసంపత్త్యభావాత్కథం త్రాయేతేత్యత్రాహ చతురానన ఇతి-యుగపదేవ సర్వవేదోచ్చారణసంపాదితాలిశయోఽపి నశక్తః-ప్రత్యేకమశక్తత్వేపి కిం సంభూయాగతాశ్శక్నువంతి త త్రాహ న శక్తా ఇతి బహువచనేనాయమర్థోలభ్యతే-వధమర్హతీతి వధ్యః దండాదిత్వాద్యత్- రావణస్య వధ్యో రామవధ్యః తం-త్రాతుం నశక్తాః-స్థానవిన్నిగ్రహస్యచేత్యుచితవధార్హస్య త్రాతారః-యుధియోద్ధుం నశక్తాః కింతు శరణంగత్వా త్రాతుం శక్తా ఇత్యర్థః- అత్ర హిరణ్యగర్భస్స మవర్తతాగ్రే నసన్నచాసచ్ఛివ ఏవ కేవలః ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత ఇతి పరదేవతాత్వేన ప్రసక్తానాం త్రికాదధికత్వం ముక్తం-రావణస్యానే నవేదాంతోదితానాం సర్వ్రహ్మాదిసామాన్యశబ్దానాం హిరణ్యగర్భశివేంద్రాదివిశేషశబ్దానాం చవ్యక్తివిశేషపరత్వం వ్యంజితం-త్రాతృత్వేన ప్రసక్తత్రయసదేవతానిరాకరణప్రకరణవిష్ణోరసుపాదానాత్పారిశేష్యాద్రామ ఏవవిష్ణురితి ప్రతిపాదితం-అస్మాచ్ఛ్లోకాత్పరం సౌష్ఠవేత్యాదిశ్లోకః తత్పూర్వం తద్వచనమిత్యాదిశ్లోకః ఉత్తరసర్గాదిః-అత్ర సప్రమాదాల్లిఖితః తనిష్లోకి॥౪౬॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే ఏకపంచాశస్సర్గః తస్యతద్వచనం శ్రుత్వేతి శ్లోకస్సర్గస్య ప్రథమః ॥౧॥ వధఇతి॥ దౌత్యం దూతకర్మ-బ్రాహ్మణాదేరాకృతిగణత్వాత్ ష్యఞ్ - తం నివేదితవతః ఉక్తవతః - నానుమేనే ధమిత్యనువర్తనీయం-నివేదితమతౌ దూత్యమితిపాఠాంతరం- మన్యత ఇతి మతిః కార్యం-నివేదితమతౌ నివేదితకార్యాంశే- యథార్థవాదిత్వేనాపి శ్రేహనుమద్దూత్యం దూతసంబంధితయా రావణాదిష్టం వధం - దూతవణీగర్హ్యం చేతివక్తవ్యమితిభావకర్మణో ర్విహితోఽయం ప్రత్యయః అథానుగుణ్యాత్సంబంధమాత్రేగిమయితవ్యః॥౨॥ తమితి॥ తచ్చ కార్యం దూతవధరూపకార్యం- కార్యం అనంతరానుష్ఠేయం- కార్యవిధౌ కార్యకరణే స్థితః నిశ్చితార్థః- సాధ్వసాధువివేకనిశ్చితకార్యఇత్యర్థః ॥౩॥ నిశ్చితార్థ ఇతి ॥ అపూజ్యేతిచ్ఛేదః॥౪॥ క్షమస్వేతి॥ పరావరజ్ఞాః త్యాజ్యోపాదేయవివేకయుక్తాః॥౫॥ రాజేతి॥ ప్రమాపణం మారణం॥౬॥ ధర్మజ్ఞ శ్చేతి॥ భూతానాం

ధిరామవధ్యమ్ ॥ ౪౫ ॥ ససౌష్ఠవోపేతమదీనవాదినః కపేర్నిశమ్యాప్రతిమోఽప్రియంవచః । దశాననః కోపవివృత్తలోచనస్సమాదిశత్తస్యవధం మహాకపేః ॥ ౪౬ ॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - ఏకపంచాశస్సర్గః. **

తస్యతద్వచనం శ్రుత్వా వానరస్య మహాత్మనః । ఆజ్ఞాపయద్వధం తస్య రావణః క్రోధమూర్ఛితః ॥౧॥ వధే తస్య సమాజ్ఞప్తే రావణేన దురాత్మనా । నివేదితవతో దౌత్యం నానుమేనే విభీషణః ॥౨॥ తం రక్షోధిపతిం క్రుద్ధం తచ్చ కార్యముపస్థితమ్ । విదిత్వా చింతయామాస కార్యం కార్యవిధౌ స్థితః ॥౩॥ నిశ్చితార్థస్తతస్సామ్నా పూజ్య శత్రుజిదగ్రజమ్ । ఉవాచ హితమత్యర్థం వాక్యం వాక్యవిశారదః ॥ ౪ ॥ క్షమస్వ రోషం త్యజ రాక్షసేంద్ర ప్రసీద మద్వాక్యమిదం శృణుష్వ । వధం న కుర్వంతి పరావరజ్ఞా దూతస్య సంతో వసుధాధిపేంద్రాః ॥ ౫ ॥ రాజధర్మవిరుద్ధం చ లోకవృత్తేశ్చ గర్హితమ్ ।

ఖుం వా ద్రావయతీతి రుద్రః-తదుక్తం॥ రుద్దుఃఖం దుఃఖహేతుం వా తద్ద్రావయతియః ప్రభుః- రుద్ర ఇత్యుచ్యతే తస్మాచ్ఛివః పరమకారణమితి- ఏవం వ్యుత్పత్తియుక్తరుద్రత్వే శత్రుభస్మీకరణ సవర్థఫాలలోచనయుక్తత్వ త్రిపురాంతకత్వాది ధర్మవిశిష్టో మహేశ్వరోవా - బ్రహ్మా బృంహతీతి బ్రహ్మా స్వయంభూః స్వయమేవస్వతంత్రో భవతీని పరతంత్ర ఇతి స్వయంభూః బృహత్త్వ నిత్యస్వతంత్రత్వ బహుముఖత్వ కార్యనిర్వాహకత్వాది ధర్మవిశిష్టో విరించిర్వా యుధి రామవధ్యం త్రాతుం నశక్తా ఇత్యర్థః॥౪౬॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం-ఏకపంచాశస్సర్గః. *********

౧॥ వధ ఇతి॥ నివేదితమతౌ మన్యత ఇతి మతిః కార్యం- నివేదితస్వాగమనకార్యే హనుమతి-అనేన అస్య యథాదిష్టార్థవాదిత్వేన అనపరాధిత్వాద వధ్యత్వముక్తం అతోఽస్మిన్ విషయే దూత్యం దూతసంబంధినం రావణనిర్దిష్టం వధం నానుమేనే॥౨॥ తమితి॥ తచ్చ కార్యం దూతవధరూపం కార్యం-కార్యవిధౌ కర్తవ్యవిధానే స్థితః- కార్యకరణైకృతనిశ్చయ ఇత్యర్థః॥౩॥౪॥ శత్రుజితం చ తమగ్రజం చ॥౪॥ క్షమస్వేతి॥ రోషం త్యజ-పరావరజ్ఞాః త్యాజ్యోపాదేయవివేకయుక్తాః॥౫॥ రాజేతి॥ ప్రమాపణం మారణం॥ తి ॥ లోకవృత్తేర్లోకవ్యవహారస్య-ప్రమాపణం వధః॥౬॥ తి॥ కృతజ్ఞత్వేనావకారిణ్యపవనోఽన్యా యోఽన్యాస్య తాదృశేస్మిన్ ॥౭॥ తి॥ తాదృశ ఇతి క్విన్నం తేబహువచనం-శాస్త్రవిపశ్చిత్త్వం

తినిర్ధారణే షష్ఠీ-భూతానాం మధ్యే॥ ౭॥ గృహ్యంత ఇతి॥ శాస్త్రవిపశ్చిత్త్వం-వివిధం పశ్యతీతి విపశ్చిత్-తస్య భావః విపశ్చిత్త్వం-శాస్త్రవిషయే వివిధజ్ఞానోపేతత్వమితి యావత్ ॥౮॥ తస్మాదితి॥ దూతదండః దూతయోగ్యదండః॥౧౨॥ ప్రసీదేతి॥ సర్వేషు సర్వత్ర-సర్వదేశేషు సర్వజాతిష్విత్యర్థః॥౧౩॥ న కేవలం దూతోయం అతో౽దివధేన శత్రుశ్చ-తథా చ హంతవ్య ఇత్యాశంక్యాహ అసంశయమితి॥ దూతవధ్యాం దూతవధం-స్త్రియాం భావే క్యప్-హంతేర్వధాదేశ ఆర్షః॥౧౪॥ వైరూప్యమితి॥ లక్షణసన్నిపాతః దూతయోగ్యాంకనసంబంధః-నః అస్మాభిః॥౧౫॥ కథం చేతి ॥ ధర్మార్థవినీతబుద్ధిః ధర్మార్థయోశ్శిక్షితబుద్ధిః-పరావరప్రత్యయనిశ్చితార్థః ఉత్కృష్టాపకృష్టపరిజ్ఞాననిశ్చితార్థః అస్మిన్ విషయే ఇదం కార్యం పరం ఇదమపరమితి వివేకనిశ్చితకార్య ఇత్యర్థః-నియచ్ఛంతి నిగృహ్ణంతి-సత్త్వవంతః వ్యవసాయవంతః॥౧౬॥ న ధర్మవాద ఇతి॥ ధర్మవాదే ధర్మశాస్త్రే లోకవృత్తే లౌకికాచారే-శాస్త్రబుద్ధిగ్రహణేషు శాస్త్రశబ్దేన శాస్త్రార్థ ఉచ్యతే-శాస్త్రార్థజ్ఞానతద్ధారణేష్విత్యర్థః॥ ౧౭॥ న కేవలం దూతస్య వధే శాస్త్రవిరోధః గుణమపి న కంచిత్పశ్యామి అతః ఏతత్ప్రేషకేష్వేవ వధరూపో దండః పాత్యతామిత్యాహ న చేత్యాది॥ సాధుర్వేతి సమర్పితః ప్రేషితః॥ ౧౯ ॥ అస్మిన్ హతే సతి వృత్తాంతనివేదకాభావాద్రామలక్ష్మణయోరిహాగమనాభావేన తవ శత్రుక్షయో న స్యాత్ విముక్తే సత్యస్మిన్ వేదితవృత్తాంతయోస్తయోరిహాగమనాదయత్నేన తవ శత్రునాశో భవేదిత్యభిప్రేత్యాహ అపి చేత్యాదినా-ఇహ పరం పారం ఇహ విద్యమానం మహోదధేః పరం పారం-ఇదం దక్షిణకూలమిత్యర్థః॥ ౨౧॥ అస్మిన్వినష్ట ఇతి॥ దీర్ఘపథావరుద్ధౌ-దూరమార్గేణ నిరుద్ధగమనావిత్యర్థః-ఏతచ్ఛ్లోకానంతరం పరాక్రమోత్సాహమనస్వినాం చేతి శ్లోకః-తతో హితాశ్చేతి శ్లోకః- అ

తవ చాసదృశం వీర కపేరస్య ప్రమాపణమ్ ॥ ౬ ॥ ధర్మజ్ఞశ్చ కృతజ్ఞశ్చ రాజధర్మవిశారదః । పరావరజ్ఞో భూతానాం త్వమేవ పరమార్థవిత్ ॥ ౭ ॥ గృహ్యంతే యది రోషేణ త్వాదృశోపి విపశ్చితః । తతశ్శాస్త్రవిపశ్చిత్త్వం శ్రమ ఏవ హి కేవలమ్ ॥ ౮ ॥ తస్మాత్ప్రసీద శత్రుఘ్న రాక్షసేంద్ర దురాసద । యుక్తాయుక్తం వినిశ్చిత్య దూతదండో విధీయతామ్ ॥ ౯ ॥ విభీషణవచశ్శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః । రోషేణ మహతావిష్టో వాక్యముత్తరమబ్రవీత్ ॥౧౦॥ న పాపానాం వధే పాపం విద్యతే శత్రుసూదన । తస్మాదేనం వధిష్యామి వానరం పాపచారిణమ్॥౧౧॥ అధర్మమూలం బహురోషయుక్తమనార్యజుష్టం వచనం నిశమ్య । ఉవాచ వాక్యం పరమార్థతత్త్వం విభీషణో బుద్ధిమతాం వరిష్ఠః॥ ౧౨॥ ప్రసీద లంకేశ్వర రాక్షసేంద్ర ధర్మార్థయుక్తం వచనం శృణుష్వ । దూతా న వధ్యాస్సమయేషు రాజన్ సర్వేషు సర్వత్ర వదంతి సంతః॥౧౩॥ అసంశయం శత్రురయం ప్రవృద్ధః కృతం హ్యనేనాప్రియమప్రమేయమ్ । న దూతవధ్యాం ప్రవదంతి సంతో దూతస్య దృష్టా బహవో హి దండాః॥౧౪॥ వైరూప్యమంగేషు కశాభిఘాతో మౌణ్డ్యం తథా లక్షణసన్నిపాతః । ఏతాన్హి దూతే ప్రవదంతి దండాన్ వధస్తు దూతస్య న నశ్శ్రుతోపి॥౧౫॥ కథం చ ధర్మార్థవినీతబుద్ధిః పరావరప్రత్యయనిశ్చితార్థః । భవద్విధః కోపవశే హి తిష్ఠేత్ కోపం నియచ్ఛంతి హి సత్త్వవంతః॥౧౬॥ న ధర్మవాదే న చ లోకవృత్తే న శాస్త్రబుద్ధిగ్రహణేషు చాపి । విద్యేత కశ్చిత్తవ వీర తుల్యస్త్వం హ్యుత్తమస్సర్వసురాసురాణామ్॥౧౭॥ న చాప్యస్య కపేర్ఘాతే కంచిత్పశ్యామ్యహం గుణమ్ । తేష్వయం పాత్యతాం దండో యైరయం ప్రేషితః కపిః * సాధుర్వా యది వాసాధుః పరైరేష సమర్పితః । బ్రువన్పరార్థం పరవాన్న దూతో వధమర్హతి॥౧౯॥ అపి చాస్మిన్హతే రాజన్నాన్యం పశ్యామి ఖేచరమ్ । ఇహ యః పునరాగచ్ఛేత్పరం పారం మహోదధేః * తస్మాన్నాస్య వధే యత్నః కార్యః పరపురంజయ । భవాన్సేంద్రేషు దేవేషు యత్నమాస్థాతుమ

శాస్త్రపాండిత్యసంపాదనం-శ్రమః కేవలం శ్రమ ఏవ-వ్యర్థప్రయాస ఏవేత్యర్థః॥౮॥ తి॥ దూతదండః దూతే విహితో దండః॥౯॥౧౦॥ తి ॥ పాపచారిణం రాజద్రోహిణం॥౧౧॥ తి॥ అధర్మస్య మూలం అధర్మమూలం దోషః అపకీర్తిరూపః॥౧౨॥ తి॥ సమయేషు స్వస్వామినియోగానుష్ఠానకాలేషు॥౧౩॥౧౪॥ వైరూప్యమితి ॥ లక్షణసన్నిపాతః-దూతయోగ్యాంకనసంబంధః న నశ్శ్రుతోపి నో౽స్మాభిః న శ్రుతః॥౧౫॥ కథమితి॥ పరావరప్రత్యయనిశ్చితార్థః ఉత్కృష్టాపకృష్టజ్ఞానేన నిశ్చితకార్యః అస్మిన్ విషయే ఇదం కార్యం పరం-ఇదమపరమితి వివేకేన నిశ్చితప్రయోజన ఇత్యర్థః-భవద్విధః త్వాదృశః-సత్త్వవంతః బలవంతః॥ ౧౬॥ న తు తవాన్యేనోపదేష్టవ్యాంశో౽స్తీత్యాహ న ధర్మవాద ఇతి॥౧౭॥ తి॥ పరాక్రమోత్సాహమనస్వినాం చ-ఇత్థంవిధస్యామరదైత్యశత్రోరిత్యేతచ్ఛ్లోకద్వయం ప్రక్షిప్తమితి కతకః॥ న చాప్యస్య కపేరితి (౧౮)తి॥ సమర్పితః ప్రేషితః॥౧౯॥ తి॥ నాన్యం పశ్యామి యో౽త్రాగచ్ఛేదిత్యర్థః॥ ౨౧ ॥ తి ॥ నన్వస్మిన్ హతే అన్యస్యానాగమనే చ కా మహాక్షతిః ఇష్టమేవేదం - తత్రాహ - అ

థత దేకదేశేనేతిశ్లోకః-అధనిశాచరాణామితిసర్గాంతశ్లోకః అయమేవపాఠక్రమస్సమీచీనః-అన్యేష్వత్రసర్గే శ్లోకాః కల్పితాదృశ్యంతే॥రా॥అస్మిన్నితి॥ఉద్యోజ యేద్దీర్ఘపథావరుద్ధావిత్యతఃపరంపరాక్రమోత్సాహమనస్వినాంచేతిశ్లోకః తతఃపరంహితాశ్చేతిశ్లోకః తదనంతరంతదేకదేశేనేతి-తతోనిశాచరాణామితిసర్గాం తశ్లోకఃఅయమేవసమీచీనఃపాఠక్రమః॥౨౨॥౨౪॥తదితి॥తత్తస్మాత్కారణాత్-ఏకదేశేనేతిసహయోగేతృతీయా-బలస్యసైన్యస్య॥౨౬॥ఇతిశ్రీగోవిందరాజవి రచితే-శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానె సుందరకాండవ్యాఖ్యానె ద్విపంచాశస్సర్గః. ************************************

తస్యేత్యాది॥ దేశకాలహితందేశకాలోచితమితివిభీషణవచనవిశేషణం॥౧॥సమ్యగుక్తమితి॥దూతవధ్యాదూతవధః॥౨॥౩॥తతఇతి॥సమిత్రేతి-మిత్రాణిఆప్తాః-స మసుఖదుఃఖావా-సహాయావా-జ్ఞాతయఃభ్రాత్రాదయః బాంధవాఃసంబంధినః-సుహృజ్జనాఃస్నిగ్ధజనాః ॥౪॥ ఆజ్ఞాపయదితి॥ ప్రదీప్తేనలాంగూలేనయుక్తోహను మాన్సచత్వరంసర్వంపురం-పరిణీయతాంపరితోనీయతాం ఇత్యాజ్ఞాపయదిత్యన్వయః॥౫॥రా॥తస్యేతి॥వేష్టయంతిస్మలాంగూలమితిపాఠః॥౬॥౭౪॥ లాంగూలేనేతి॥

హార్ణతి॥౨౧॥అస్మిన్వినష్టేనహిదూతమన్యంపశ్యామియస్తౌనరరాజపుత్రౌ।యుద్ధాయయుద్ధప్రియదుర్వినీతావుద్యోజయేద్దీర్ఘపథావరుద్ధౌ॥౨౨॥ ప రాక్రమోత్సాహమనస్వినాంచసురాసురాణామపిదుర్జయేన।త్వయామనోనందననైరృతానాంయుద్ధాయతిర్నాశయితుంనయుక్తా॥౨౩॥హితా శ్చశూరాశ్చసమాహితాశ్చకులేషుజాతాశ్చమహాగుణేషు।మనస్వినశ్శస్త్రభృతాంవరిష్ఠాఃకోట్యగ్రతస్తేసుభృతాశ్చయోధాః॥౨౪॥తదేకదే శేనబలస్యతావత్కేచిత్తవాదేశకృతోభియాంతు।తౌరాజపుత్రౌవినిగృహ్యమూఢౌపరేషుతేభావయితుంప్రభావమ్॥౨౫॥నిశాచరాణామధిపో నుజస్యవిభీషణస్యోత్తమవాక్యమిష్టమ్।జగ్రాహబుద్ధ్యాసురలోకశత్రుర్మహాబలోరాక్షసరాజముఖ్యః॥౨౬॥ఇతిశ్రీమత్సుందరకాండే-ద్విపంచా శస్సర్గః. ************* తస్యతద్వచనంశ్రుత్వాదశగ్రీవోమహాబలః।దేశకాలహితంవాక్యంభ్రాతురుత్తరమబ్రవీత్॥౧॥సమ్యగుక్తం హిభవతాదూతవధ్యావిగర్హితా।అవశ్యంతువధాదన్యఃక్రియతామస్యనిగ్రహః॥౨॥ కపీనాంకిలలాంగూలమిష్టంభవతిభూషణమ్। తదస్యదీప్య తాంశీఘ్రంతేనదగ్ధేనగచ్ఛతు॥౩॥తతఃపశ్యంత్విమందీనమంగవైరూప్యకర్శితమ్।సమిత్రజ్ఞాతయస్సర్వేబాంధవాస్ససుహృజ్జనాః॥౪॥ ఆజ్ఞాపయ ద్రాక్షసేంద్రఃపురంసర్వంసచత్వరమ్।లాంగూలేనప్రదీప్తేనరక్షోభిఃపరిణీయతామ్॥౫॥తస్యతద్వచనంశ్రుత్వారాక్షసాఃకోపకర్శితాః। వేష్ట యంతిస్మలాంగూలంజీర్ణైఃకార్పాసకైఃపటైః॥౬॥సంవేష్ట్యమానేలాంగూలేవ్యవర్ధతమహాకపిః।శుష్కమింధనమాసాద్యవనేష్వివహుతాశ

స్మిన్వినష్టఇతి॥తౌరాజపుత్రౌద్వౌయఉద్వేజయేత్తంనపశ్యామి-ననుతదుద్యోగాభావోపిమేష్టఏవ- నేత్యాహ- యుద్ధప్రియేతిసంబోధనేనరణపరాక్రమవిజ యకీర్తితవేష్టేకిలతేఉభిలష్యేతద్వినాశేనస్యతఇత్యాశయః - రావణస్యరజఃప్రకృతిత్వాత్తత్ప్రకృత్యనుసారేణయుద్ధాదివ్యాపారేణప్రలోభనం. తత్ప్రియత్వర్థమే వదుర్వినీతావిత్యాద్యుక్తిః॥౨౧॥౨౨॥మహావీరస్యతవనకుత్రాపిభయశంకేత్యాశయేనాహ॥పరాక్రమేత్యాదినా ॥ పరుషవక్తాయమవశ్యంహంతవ్యఇత్యతఆహ॥ సాధురితి॥సమర్పితఃప్రేషితఃఅస్మిన్హతేసతివృత్తాంతనివేదకాభావాద్రామలక్ష్మణయోరిహాగమనాభావేన తవశత్రుక్షయోనస్యాత్ విముక్తేత్వస్మిన్ ఏత న్నివేదితవృత్తాంతయోస్తయోరిహాగమనాదయత్నేనతవశత్రునాశోభవేదిత్యాశయేనాహ॥అపిచేత్యాది॥ఇహపారంఇదంపారమిత్యర్థః ॥ తస్మాదితి॥తస్మాత్ప్ర నరాగంతుకాభావాదిత్యర్థః-అత్రఅన్యస్యానాగమనేఏతద్ధననేవామమకాక్షతిరిత్యతఆహఅస్మిన్నితి॥యుద్ధప్రియస్యతవతయోరనాగమనమేవక్షతిరితిభావః॥౨౩॥ హితాశ్చేతి॥సమాహితాఃదానమానాభ్యాంవశీకృతాఇత్యర్థః-సుభృతాఃసద్భృత్యాఃయోధాశ్చవర్తంతేఖల్వితిశేషః॥౨౪॥ తదితి॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ బల స్యసైన్యస్యఏకదేశేనఏకాంశేనసహ-ఆదేశకృతఃఆజ్ఞాకారిణఃకేచిత్కతిచిద్భావయితుంప్రకాశయితుం॥౨౬॥ ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణ తత్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం ద్విపంచాశస్సర్గః. **
తి॥ తస్యవిభీషణస్య॥౧॥తి॥దూతవధ్యాదూతవధః॥౨॥తి॥దగ్ధేనలాంగూలేనోపలక్షితోగచ్ఛతు-స్వస్వామిసమీపమితిశేషః॥౩॥ తతఇతి ॥ మిత్రాణ్యాప్తాఃయేసమసు ఖదుఃఖాజ్ఞాతయోభ్రాత్రాదయః-బాంధవాఃసంబంధినఃసుహృజ్జనాఃస్నిగ్ధజనాః॥౪॥తి॥ఆజ్ఞాపయదితి॥పరిణీయతామిత్యాజ్ఞాపయదితియోజనా॥ ౫॥ ౬॥ తి॥ తు

అపాతయత్ లాంగూలభ్రామణేనభ్రామయదిత్యర్థః॥౮॥౯॥సభూయఇత్యాది॥ నమేశక్తాఃనమేపర్యాప్తాఇత్యర్థః మమనిగ్రహేనసమర్థాఇతియావత్. యదీతి భర్తృహితార్థాయరామహితార్థాయ. చరంతంప్రవర్తమానం. మామితిశేషః భర్తృశాసనాత్ రావణశాసనాత్. యదిబధ్నంతితావతామేనిష్కృతిః ప్రతిక్రియానకృతా. ఇదంబంధనమకించిత్కరమితిభావః. సర్వేషామితి- రామస్యప్రీత్యర్థమిదంవిషహిష్యే. రావణాదివధస్యస్వేనైవకర్తవ్యత్వేనరామాభిమతత్వాద్రాక్షసానామహమీదృశంబంధనాకర్షణాదిరూపంపరిభవంసహిష్యఇతిభావః- రామస్యప్రీత్యర్థమిత్యత్రచ్ఛందోభంగఆర్షః. లంకేతి లంకారాత్రౌ దుర్గకర్మవిధానతఃదుర్గకర్మవిధానాద్ధేతోః నహిసుదృష్టానైవసుదృష్టా- యద్వాదుర్గకర్మవిధానతః. నగరగుప్తివిశేషజ్ఞానపూర్వకమిత్యర్థః. నదృష్టేతి. హేతోర్మయాలంకాపునశ్చారయితవ్యాభవేత్. విచరిత్వాద్రష్టవ్యాభవేదిత్యర్థః అయంచప్రాతఃకాలఃనతూషఃకాలః ప్రాతఃకాలేపితథావ్యవహారోపపత్తేః కామమితి. మనసఃశ్రమఇత్యనంతరమితికరణంబోధ్యం॥౧౬॥తతస్తఇతి॥సంవృతాకారంగూఢస్వభావం. మహాకపిమితిబుద్ధ్వామహత్త్వం. కపికుంజరమితిసజాతీయశ్రేష్ఠత్వం॥౧౭॥శంఖేతి॥స్వకర్మభిః ఆస్ఫోటనసింహనాదైరిత్యర్థః తాంపురీంఘోషయంతః. అత్యంతసంయోగేద్వితీయా చారయంతిస్మ. తమితిశేషః॥౧౮॥ అన్వీయమానఇతి॥చారయామాసశోధయామాస॥౧౯॥అథేతి॥చత్వరాణిగృహబహిరంగణాని ॥ ౨౦ ॥ వీథీశ్చేతి॥శృంగాటకానిచతుష్పథాని. రథ్యాఃమహావీథ్యః. ఉపరథ్యాఃఅనః॥౭॥

తైలేనపరిషిచ్యాథతేఽగ్నింతత్రాభ్యపాతయన్॥౭॥లాంగూలేనప్రదీప్తేనరాక్షసాంస్తానపాతయత్ * రోషామర్షపరీతాత్మాబాలసూర్యసమాననః॥౮॥లాంగూలంసంప్రదీప్తంతుద్రష్టుంతస్యహనూమతః * సహస్త్రీబాలవృద్ధాశ్చజగ్ముఃప్రీతానిశాచరాః॥ ౯ ॥ సభూయస్సంగతైఃక్రూరైరాక్షసైర్హరిసత్తమః * నిబద్ధఃకృతవాన్వీరస్తత్కాలసదృశీంమతిమ్॥౧౦॥కామంఖలునమేశక్తానిబద్ధస్యాపిరాక్షసాః * ఛిత్త్వాపాశాన్సముత్పత్యహన్యామహమిమాన్పునః । యదిభర్తుర్హితార్థాయచరంతంభర్తృశాసనాత్ * బధ్నంత్యేతేదురాత్మానోనతుమేనిష్కృతిఃకృతా। సర్వేషామేవపర్యాప్తోరాక్షసానామహంయుధి * కింతురామస్యప్రీత్యర్థంవిషహిష్యేఽహమీదృశమ్ । లంకాచారయితవ్యావైపునరేవభవేదితి * రాత్రౌనహిసుదృష్టామేదుర్గకర్మవిధానతః।అవశ్యమేవద్రష్టవ్యామయాలంకానిశాక్షయే * కామంబద్ధస్యమేభూయఃపుచ్ఛస్యోద్దీపనేనచ। పీడాంకుర్వంతురక్షాంసినమేఽస్తిమనసశ్శ్రమః॥౧౬॥తతస్తేసంవృతాకారంసత్త్వవంతంమహాకపిమ్।పరిగృహ్యయయుర్హృష్టారాక్షసాఃకపికుంజరమ్ ౧౭॥శంఖభేరీనినాదైస్తంఘోషయంతస్స్వకర్మభిః।రాక్షసాఃక్రూరకర్మాణశ్చారయంతిస్మతాంపురీమ్॥౧౮॥అన్వీయమానోరక్షోభిర్యయౌసుఖమరిందమః।హనుమాంశ్చారయామాసరాక్షసానాంమహాపురీమ్॥౧౯॥అథాపశ్యద్విమానానివిచిత్రాణిమహాకపిః । సంవృతాన్భూమిభాగాంశ్చసువిభక్తాంశ్చచత్వరాన్ * వీథీశ్చగృహసంబాధాఃకపిశ్శృంగాటకానిచ । తథారథ్యోపరథ్యాశ్చతథైవగృహకాంతరాన్ * గృహాంశ్చమే

ఘ-మితి॥ఆరణ్యకాయథాశుష్కమింధనమాసాద్యహుతాశనముత్పాదయంతి- తథాజీర్ణపటవేష్టితలాంగూలంతైలేనపరిషిచ్యతత్రతేఽగ్నిముపపాదయన్- ఉదపాదయన్నిత్యర్థఇతికతకః - హుతాశనఇతిపాఠే- వృద్ధాదృష్టాంతోఽయం- ఉపపాదయన్నిత్యస్యసమయోజయన్నిత్యర్థఇత్యన్యే- తాన్బద్ధ్వానేతౄన్॥౮॥ ౯॥ఇతి ॥ సంగతైర్మిలితైః రాక్షసైఃసభూయోనిబద్ధఇతిశేషః- బంధసంహారశక్తావపిసనోచితఇత్యచింతయదిత్యాహ కృతవానితి॥౧౦॥ కామమితి॥ నిబద్ధస్యాపిమేనశక్తాః - మమనిగ్రహేసమర్థాఇత్యర్థః * యదీతి॥భర్తుఃస్వామినోరామస్య-భర్తృశాసనాద్రావణశాసనాత్ - నిష్కృతిఃప్రతిక్రియానకృతా - మయాకృతస్యకార్యస్య-బంధనమాత్రంప్రతిక్రియానభవతీతిభావః సర్వేషామితి-సర్వేషాంహననఇతిశేషః-అహంపర్యాప్తః రామస్యప్రీత్యర్థం ఈదృశంఅవమానంవిషహిష్యే సర్వరాక్షససంహారస్యరామేణప్రతిజ్ఞాతత్వాదితిభావః-లంకేతి॥ దుర్గకర్మవిధానతఃవిధానాద్ధేతోః రాత్రౌలంకానహిసుదృష్టా - అతోమేమయాలంకాపునశ్చారయితవ్యాభవేత్ శోధయితవ్యాభవేదితియోజనా - యద్వాదుర్గకర్మవిధానతఃనగరగుప్తివిశేషజ్ఞానపూర్వకమిత్యర్థః - అనేనఉషఃకాలఃసంప్రాప్తఇత్యవగమ్యతే * కామమితి॥మనసఃశ్రమమిత్యత్రచింతాసమాప్తిద్యోతకమితికరణంద్రష్టవ్యం॥౧౬॥౧౭॥ శంఖేతి॥ స్వకర్మభిఃఆస్ఫోటసింహనాదైః- తాంపురీంఘోషయంతఃతంచారయంతిస్మేతిసంబంధః॥౧౮॥అన్వీయమానఇతి॥ చారయామాసచోదయామాసేత్యర్థః॥౧౯॥అథేతి॥చత్వరాన్గృహబహిరంగణాని॥౨౦॥వీథీశ్చేతి॥గృహసంబా

వాంతరవీథీః గృహకాంతరాణి గృహకాణియోద్రగృహాణిఅంతరాణిప్రచ్ఛన్నద్వారాణి అంతర్ద్వారాణీత్యర్థః తోరణో(స్త్రీ)బహిర్ద్వారం ప్రచ్ఛన్నద్వార మంతరమితివైజయంతీ॥ అక్లీబత్వమార్షం॥ ౨౧॥ చత్వరేష్వితి॥ చత్వరేషుచతస్పృణాంరథ్యానాంసంభేదేషు చతుష్కేషుచతుస్తంభమంటపేషు చారఏవచారికః స్వార్థేకప్రత్యయః ఆర్షోదీర్ఘః॥ ౨౨॥ ౨౩॥ దీప్యమానఇతి॥ శంసుః శశంసుః ఆర్షోద్విర్వచనాభావః॥ ౨౪॥ యస్త్వయేతి॥ పరిణీయ తేపరితోనీయతే॥ ౨౫॥ శ్రుత్వేతి॥ ఉపాగమత్ ఉపాసితవతీ॥ ౨౬॥ మంగళాభిముఖీతి॥ తస్యహనుమతః మంగళాభిముఖీ అదాహపరా ప్రయతా శుద్ధిమతీ॥ ని॥ పవిత్రః ప్రయితఃపూతఇత్యమరః॥ ౨౭॥ యద్యస్తీతి॥ పతిశుశ్రూషాదిపదం తత్ఫలపరం శీతోభవ తేనేతి శేషః ఏకపత్నీత్వం పాతివ్రత్యం॥ ౨౮॥ యదికించిదితి॥ కించిదనుక్రోశ ఇతి సమస్తంపదం తస్యరామస్యభాగ్యశేషః ఇదానీంనిరంతరదుఃఖానుభవాత్ భాగ్యప్రసక్తిరేవనాస్తీతిమన్యమానాయాఇదంవచనం॥ ౨౯॥ మమపాతివ్రత్యంయదిహనుమాన్ జానాతితదాశీతోభవేత్యాహ యదిమామితి॥ ౩౦॥ యదిమాంతారయేదితి॥ ఉత్తారణేఇదమేవజ్ఞాపకమితిభావః॥ ౩౧॥ తతఇతి॥ తతఃసీతోపగమాత్ కపేరనలఃకపివాలాగ్నిః మృగశాబాక్ష్యాఃసీతాయాః శుభంశంసన్నివప్రదక్షిణశిఖోజజ్వాలేత్యన్వయః॥ ౩౨॥ హనుమదితి॥ అనిలశ్చపుచ్ఛానలయుతోపి ప్రాలేయానిలశీతళః హిమమారుతవచ్ఛీతళస్సన్ దేవ్యాఃసీతాయాః స్వాస్థ్యకరః సుఖకరఃవవౌ అస్మాత్పరం దహ్యమానేచలాంగూలఇతిశ్లోకః అనయోశ్లోకయోర్మధ్యే కేచనశ్లోకాః కతిపయకోశేషుదృశ్యంతే బహుకోశేష్వదర్శనాదర్థాధిక్యాభావాచ్చ తేఅనాదరణీయాః॥ రా॥ హనుమజ్జనకఇతి॥ అనిలఃపుచ్ఛానలయుతోపి ప్రాలేయానిలశీతళః హిమమారుతవచ్ఛీతళస్సన్ దేవ్యాఃస్వాస్థ్యకరోవవావితిసంబంధః అస్మాత్పరతః దహ్యమానేచలాంగూలఇతిశ్లోకః అనయోశ్లోకయోర్ద్వయోర్మధ్యేపరమావాక్యభూతాః కేచనశ్లోకాః కతిపయకోశేషుదృశ్యంతే బహుకోశేష్వదర్శనాదర్థౌచిత్యాభావాచ్చ తేఅనాదరణీయాః॥ ౩౩॥ ౩౪॥ ప్రదీప్తఇతి॥ రు

ఘుసంకాశాన్ దదర్శపవనాత్మజః॥ ౨౧॥ చత్వరేషుచతుష్కేషురాజమార్గేతథైవచ * ఘోషయంతికపింసర్వేచారీకఇతిరాక్షసాః॥ ౨౨॥
(స్త్రీ)బాలవృద్ధానిర్జగ్ముస్తత్రతత్రకుతూహలాత్ * తం ప్రదీపితలాంగూలంహనుమంతందిదృక్షవః॥ ౨౩॥ దీప్యమానేతతస్తస్యలాంగూలాగ్రేహనూమతః * రాక్షస్యస్తావిరూపాక్ష్యశ్శంసుర్దేవ్యాస్తదప్రియమ్॥ ౨౪॥ యస్త్వయాకృతసంవాదస్సీతే తామ్రముఖఃకపిః * లాంగూలేనప్రదీప్తేన సఏషపరిణీయతే॥ ౨౫॥ శ్రుత్వాతద్వచనంక్రూరమాత్మాపహరణోపమమ్ * వైదేహీశోకసంతప్తాహుతాశనముపాగమత్॥ ౨౬॥ మంగళాభిముఖీతస్యసాతదాసీన్మహాకపేః * ఉపతస్థేవిశాలాక్షీప్రయతాహవ్యవాహనమ్॥ ౨౭॥ యద్యస్తిపతిశుశ్రూషాయద్యస్తిచరితంతపః * యదివాస్త్యేకపత్నీత్వంశీతోభవహనూమతః॥ ౨౮॥ యదికశ్చిదనుక్రోశస్తస్యమయ్యస్తిధీమతః * యదివాభాగ్యశేషోమేశీతోభవహనూమతః॥ ౨౯॥ యదిమాంవృత్తసంపన్నాంతత్సమాగమలాలసామ్ * సవిజానాతిధర్మాత్మాశీతోభవహనూమతః॥ ౩౦॥ యదిమాంతారయేదార్యస్సుగ్రీవస్సత్యసంగరః * అస్మాద్దుఃఖాంబుసంరోధాచ్ఛీతోభవహనూమతః॥ ౩౧॥ తతస్తీక్ష్ణార్చిరవ్యగ్రః ప్రదక్షిణశిఖోనలః * జజ్వాలమృగశాబాక్ష్యాశ్శంసన్నివశివంకపేః॥ ౩౨॥ హనుమజ్జనకశ్చాపిపుచ్ఛానలయుతోనిలః * వవౌస్వాస్థ్యకరోదేవ్యాః ప్రాలేయానిలశీతళః॥ ౩౩॥ దహ్యమానేచలాంగూలేచింతయామాసవానరః॥ ౩౪॥ ప్రదీప్తోగ్నిరయంకస్మాన్నమాందహతిసర్వతః॥ దృశ్యతేచమహాజ్వాలఃకరోతినచమేరుజమ్ * శిశిరస్యేవసంపాతోలాంగూ

ధాః గృహైః సంబాధాః నిబిడాః రథ్యాః శృంగాటకాని చతుష్పథాని ఉపరథ్యాః యోద్రవీథీః చత్వరేషు చతస్పృణాంరథ్యానాంసంబంధేషు చతుష్కేషుచతుస్తంభమంటపేషుచారఏవచారీకః॥ ౨౩॥ దీప్యమానఇతి॥ శంసుః శశంసుః॥ ౨౪॥ యఇతి॥ పరిణీయతేపరితోనీయతే॥ ౨౫॥ శ్రుత్వేతి॥ ఆత్మాపహరణోపమంతాదృగ్దుఃఖజనకమిత్యర్థః హుతాశనముపాగమత్ ఉపాసితవతీ॥ ౨౬॥ మంగళేతి॥ ప్రయతాశుద్ధిమతీ యదిఏకపత్నీత్వం ఏకఃపతిర్యస్యాస్సాఏకపత్నీ తస్యాభావస్తత్త్వం పాతివ్రత్యమిత్యర్థః॥ ౨౮॥ యదికశ్చిదితి॥ తస్యరామస్య॥ ౩౧॥ తతఇతి॥ మృగశాబాక్ష్యాఃసీతాయాః మహిమ్నేతి శేషః. అనలఃపుచ్ఛానలః ప్రదక్షిణశిఖః ప్రదక్షిణాకారజ్వాలస్సన్ కపేఃశివంశంసన్నివజజ్వాలేతిసంబంధః॥ ౩౨॥ కించ॥ హనుమదితి॥ హనుమజ్జనకః అనిలః పుచ్ఛానిలయుతః హనుమత్పుచ్ఛానిలసంయుతోపిదేవ్యాఃప్రభావాదితిశేషః కపేరిత్యనుకర్షః ప్రాలేయానిలశీతలః హిమమారుతవచ్ఛీతలస్సన్ స్వాస్థ్యకరః సుఖకరోవవావితిసంబంధః॥ ౩౪॥ దృశ్యతఇతి॥ మేరు

జంపీడాం శిశిరస్యేవ సంపాతః శిశిరస్య చందనోశీరాదేః-సంపాతః సంఘట్ట ఇవ స్థితః అత్యంతశీతళ ఇత్యర్థః- ఏతేన హేతువిశేషం న పశ్యామీత్యుక్తం॥౩౫½॥ హేతువిశేషాన్నిశ్చినోతి-అథవేత్యాదినా ॥ ప్లవతా మయా-సరితాం పతౌ-ఆర్ణంఘిసంజ్ఞాకార్యం-సముద్రమధ్యే- పర్వతః పర్వతరూపం - యదాశ్చర్యం అద్భుతరూపం వస్తు దృష్టం-తద్వదిదమగ్నేశ్శైత్యం రామప్రభావాత్ సంజాతం-వ్యక్తం॥౩౬½॥ ఏతదేవోపపాదయతి-యదీతి ॥ సంభ్రమః త్వరా-కిమగ్నిర్నకరిష్యతి- సంభ్రమమితి శేషః-రామార్థం మైనాకస్య సంభ్రమో యది స్యాదగ్నేస్తాదృశస్సంభ్రమః కుతో న భవిష్యతీత్యర్థః॥ ౩౭½॥ సీతాయా ఇతి॥ ఆనృశంస్యేన దయయా॥౩౮½॥ భూయ ఇతి॥ స చింతయామాస-అనంతరకర్తవ్యమితి శేషః॥౩౯॥ చింతితమేవాహ-ఉత్పపాతేతి॥౩౯½॥ పురద్వారమితి ॥ విభక్తరక్షస్సంబాధం నివృత్తరక్షస్సంచారం॥౪౦½॥ స ఇతి॥ అవశాతయత్ అవాశాతయత్ -అచ్యావయదిత్యర్థః॥౪౧½॥౪౩½॥ స తానితి॥ నిహత్వా నిహత్య-ల్యబభావ ఆర్షః-లాంగూలకృతార్చిర్మాలీ లాంగూలే కృతజ్వాలామాలః-అర్చిర్మాలీ తేజఃపుంజవానాదిత్య ఇవ-ప్రకాశత ప్రాకాశత-అనిత్యత్వాదడభావః-అర్చీతికారాంతత్వమార్షం ॥ ౪౪½ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే త్రిపంచాశస్సర్గః. ********************************
వీక్షమాణ ఇత్యాది ॥ కృతమనోరథః పర్యాప్తమనోరథః॥౧॥౨॥ వనమితి ॥ బలైకదేశః సేనైకదేశః-క్షపితః నాశితః - దుర్గవినాశనం పురవినాశనం శేషం అవశిష్టం॥౩॥

లాంగూలాగ్రే ప్రతిష్ఠితః॥౩౫½॥ అథవా తదిదం వ్యక్తం యద్దృష్టం ప్లవతా మయా* రామప్రభావాదాశ్చర్యం పర్వతస్సరితాం పతౌ ॥౩౬½॥ యది తావత్సముద్రస్య మైనాకస్య చ ధీమతః* రామార్థం సంభ్రమస్తాదృక్కిమగ్నిర్న కరిష్యతి॥౩౭½॥ సీతాయాశ్చానృశంస్యేన తేజసా రాఘవస్య చ* పితుశ్చ మమ సఖ్యేన న మాం దహతి పావకః॥౩౮½॥ భూయస్స చింతయామాస ముహూర్తం కపికుంజరః॥౩౯॥ ఉత్పపాతాథ వేగేన ననాద చ మహాకపిః॥౩౯½॥ పురద్వారం తతశ్శ్రీమాన్ శైలశృంగమివోన్నతమ్* విభక్తరక్షస్సంబాధమాససాదానిలాత్మజః ॥ ౪౦½ ॥ స భూత్వా శైలసంకాశః క్షణేన పునరాత్మవాన్* హ్రస్వతాం పరమాం ప్రాప్తో బంధనాన్యవశాతయత్ ॥౪౧½॥ విముక్తశ్చాభవచ్ఛ్రీమాన్ పునః పర్వతసన్నిభః* వీక్షమాణశ్చ దదృశే పరిఘం తోరణాశ్రితమ్॥౪౨½॥ స తం గృహ్య మహాబాహుః కాలాయసపరిష్కృతమ్* రక్షిణస్తాన్పునస్సర్వాన్ సూదయామాస మారుతిః॥౪౩½॥ స తాన్నిహత్వా రణచండవిక్రమస్సమీక్షమాణః పునరేవ లంకామ్। ప్రదీప్తలాంగూలకృతార్చిమాలీ ప్రకాశతాదిత్య ఇవార్చిమాలీ॥౪౪½ ॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - త్రిపంచాశస్సర్గః.*********** వీక్షమాణస్తతో లంకాం కపిః కృతమనోరథః। వర్ధమానసముత్సాహః కార్యశేషమచింతయత్ ॥౧॥ కిన్ను ఖల్వవశిష్టం మే కర్తవ్యమిహ సాంప్రతమ్। యదేషాం రక్షసాం భూయస్సంతాపజననం భవేత్ ॥ ౨ ॥ వనం తావత్ప్రమథితం ప్రకృష్టా రాక్షసా హతాః। బలైకదేశః క్షపితశ్శేషం దుర్గవినాశనమ్॥౩॥ దుర్గే వినాశితే కర్మ భవేత్సుఖపరిశ్రమమ్ । అల్పయత్నేన కార్యేస్మిన్ మమ స్యాత్సఫలశ్శ్ర

జనం కరోతి ప్రత్యుత శిశిరస్య సంపాత ఇవ హిమసంఘాత ఇవ వర్తతే- అత్ర హేతుం న పశ్యామీతి శేషః॥ ౩౫½ ॥ హేతువిశేషాన్నిశ్చినోతి-అథేత్యాది ॥ ప్లవతా మయా సరితాం పతౌ రామప్రభావాత్ పర్వతః పర్వతరూపమాశ్చర్యం యత్ యస్మాత్కారణాత్ దృష్టం-తస్మాత్కారణాత్ ఇదం అగ్నేః శైత్యమపి రామప్రభావాత్సంజాతం-వ్యక్తం నిశ్చితమితి యోజనా॥౩౬½॥ కుత ఇత్యత ఆహ-యదీతి॥ సంభ్రమః త్వరా యది-తదా అగ్నిః కిం కిమితి న కరిష్యతి శైత్యమితి శేషః॥౩౭½॥ సీతాయా ఇతి॥ ఆనృశంస్యేన కృపయా॥౩౮½॥ భూయ ఇతి॥ భూయః సః చింతయామాస అనంతరకర్తవ్యమితి శేషః॥౩౯½॥ పురద్వారమితి॥ విభక్తరక్షస్సంబాధం వియుక్తరక్షస్సంచారమిత్యర్థః॥౪౦½॥తి॥ శైలసంకాశో మహాన్ భూత్వా - హ్రస్వతాం ప్రాప్త ఇత్యనేన దేహసౌక్ష్మ్యేత్స్వయమేవ బంధగళనముక్తం ఏవం రీత్యా బంధనాన్యవశాతయత్ । ౪౧½॥తి॥ విముక్త్యనంతరం పునః పర్వతాకారోభవత్ ॥౪౩½॥ స ఇతి॥ ప్రదీప్తలాంగూలకృతార్చిమాలీ పుచ్ఛావృతజ్వాలన ఇత్యర్థః అత్ర రేఫాభావ ఆర్షః॥౪౪½॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం త్రిపంచాశస్సర్గః. ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖
లి ॥ వీక్షమాణ ఇతి॥౧॥తి॥ యదేషాం భూయస్సంతాపజననం భవేత్ - తాదృశమవశిష్టం సాంప్రతం కర్తవ్యం కిమితి కార్యశేషమచింతయదిత్యర్థః॥౨॥ తదేవ నిశ్చినోతి- శేషం దుర్గవినాశనమితి॥౩॥ దుర్గ ఇతి॥ కర్మ సముద్రలంఘనాదికం సుఖపరిశ్రమం సఫలప్రయాసం- న చాశక్యమేతదిత్యాహ-అల్పయత్నేనేతి॥ అస్మిన్ కార్యే దుర్గ

దుర్గ ఇతి॥ కర్మణః పూర్వోక్తం వనభంగాదికం-సముద్రలంఘనం-దూత్యం వా-సుఖపరిశ్రమం సఫలాయాసం-శక్యమేతదిత్యాహ అల్పయత్నేనేతి-అస్మిన్ కార్యేకృతే సతీతి శేషః॥౪॥ కేనోపాయేనేదం సుకరమిత్యాశంక్యతమాహ-యోహీతి॥ యః అగ్నిః-అతిశీతళతయా మమమహోపకారం కృతవాన్ - అస్య సంతర్పణం న్యాయ్యమిత్యర్థః॥౫॥ తత ఇత్యాది॥ అత్ర బంధవిస్రంసనాయ పూర్వం తనుసంకోచే కృతేపి కార్యార్థమగ్నివర్తిష్ణౌసాపి చేతిబోధ్యం- సవిద్యుదివతోయద ఇత సర్వత ఆవృత్య సంచారేదృష్టాంతః॥౬॥౯॥ వజ్రదంష్ట్రస్యేత్యాది సార్ధశ్లోకః॥౧౦॥ జంబుమాలేరిత్యర్థః॥౧౧॥ రశ్మికేతోరిత్యాది పంచశ్లోకీ వర్జయిత్వేతి॥ ప్రతివర్జయిత్వేతి సంబంధః॥౧౬॥ తేషు తేష్వితి॥ భవనేష్వితి గృహవిశేషణం సమృద్ధిమత్పరం-ఋద్ధిం మణిముక్తాప్రవాళాదికం॥౧౭॥౧౮॥ తత ఇత్యాది॥ సర్వమంగళశోభితే సర్వమంగళద్రవ్యయుక్తే॥౨౦॥ శ్వసనేనేతి॥ పూర్వం రావణాదిభీతావగ్న్యనిలౌ-ఇదానీం రాక్షసక్షయం దేవబలోదయం చ ప్రత్యాసన్నం విదిత్వా నిశ్శంకావభూతామితి భావః॥౨౧॥౨౪॥ సంజజ్ఞ ఇత్యాది॥ స్వగృహస్య పరిత్రాణభగ్నోత్సాహగతశ్రియామితి పాఠః-స్వగృహస్య పరిత్రాణభగ్నోత్సాహోర్జితశ్రియామితి పాఠే-ఉత్సాహశ్చ ఊర్జితశ్రీశ్చ ఉత్సాహోర్జితశ్రియౌ భగ్నే ఉత్సాహోర్జితశ్రియౌ యేషామితి విగ్రహః - స్వగృహస్య పరిత్రాణభగ్నోత్సాహానాం శ్రీ

మః॥౪॥ యో హ్యయం మమ లాంగూలే దీప్యతే హవ్యవాహనః। అస్య సంతర్పణం న్యాయ్యం కర్తుమేభిర్గృహోత్తమైః॥౫॥ తతః ప్రదీప్తలాంగూలస్స విద్యుదివతోయదః। భవనాగ్రేషు లంకాయా విచచార మహాకపిః॥౬॥ గృహాద్గృహం రాక్షసానాముద్యానాని చ వానరః। వీక్షమాణో హ్యసంత్రస్తః ప్రాసాదాంశ్చ చచార సః॥౭॥ అవప్లుత్య మహావేగః ప్రహస్తస్య నివేశనమ్। అగ్నిం తత్ర స నిక్షిప్య శ్వసనేన సమో బలీ॥ తతోన్యత్పుప్లువే వేశ్మ మహాపార్శ్వస్య వీర్యవాన్। ముమోచ హనుమానగ్నిం కాలానలశిఖోపమమ్॥౯॥ వజ్రదంష్ట్రస్య చ తథా పుప్లువే స మహాకపిః। శుకస్య చ మహాతేజాస్సారణస్య చ ధీమతః॥ తథా చేంద్రజితో వేశ్మ దదాహ హరియూథపః॥౧౦॥ జంబుమాలేస్సుమాలేశ్చ దదాహ భవనం తతః॥౧౧॥ రశ్మికేతోశ్చ భవనం సూర్యశత్రోస్తథైవ చ। హ్రస్వకర్ణస్య దంష్ట్రస్య రోమశస్య చ రక్షసః॥ యుద్ధోన్మత్తస్య మత్తస్య ధ్వజగ్రీవస్య రక్షసః। విద్యుజ్జిహ్వస్య ఘోరస్య తథా హస్తిముఖస్య చ॥ కరాళస్య పిశాచస్య శోణితాక్షస్య చైవ హి। కుంభకర్ణస్య భవనం మకరాక్షస్య చైవ హి॥ యజ్ఞశత్రోశ్చ భవనం బ్రహ్మశత్రోస్తథైవ చ। నరాంతకస్య కుంభస్య నికుంభస్య దురాత్మనః॥ వర్జయిత్వా మహాతేజా విభీషణగృహం ప్రతి। క్రమమాణః క్రమేణైవ దదాహ హరిపుంగవః॥౧౬॥ తేషు తేషు మహార్హేషు భవనేషు మహాయశాః। గృహేష్వృద్ధిమతామృద్ధిం దదాహ స మహాకపిః॥౧౭॥ సర్వేషాం సమతిక్రమ్య రాక్షసేంద్రస్య వీర్యవాన్। ఆససాదాథ లక్ష్మీవాన్ రావణస్య నివేశనమ్॥౧౮॥ తతస్తస్మిన్ గృహే ముఖ్యే నానారత్నవిభూషితే। మేరుమందరసంకాశే సర్వమంగళశోభితే॥ ప్రదీప్తమగ్నిముత్సృజ్య లాంగూలాగ్రప్రతిష్ఠితమ్। ననాద హనుమాన్వీరో యుగాంతజలదో యథా॥౨౦॥ శ్వసనేన చ సంయోగాదతివేగో మహాబలః। కాలాగ్నిరివ జజ్వాల ప్రావర్ధత హుతాశనః॥౨౧॥ ప్రదీప్తమగ్నిం పవనస్తేషు వేశ్మస్వచారయత్। అభూచ్ఛ్వసనసంయోగాదతివేగో హుతాశనః॥౨౨॥ తాని కాంచనజాలాని ముక్తామణిమయాని చ। భవనాన్యవశీర్యంత రత్నవంతి మహాంతి చ॥౨౩॥ తాని భగ్నవిమానాని నిపేతుర్వసుధాతలే। భవనానీవ సిద్ధానామంబరాత్పుణ్యసంక్షయే॥౨౪॥ సంజజ్ఞే తుములశ్శబ్దో రాక్షసానాం ప్రధావతామ్। స్వగృహస్య పరిత్రాణభగ్నోత్సా

వినాశకార్యేకృతే సతీతి శేషః॥౪॥ కేనోపాయేన దుర్గవినాశనం స్యాత్ అత ఆహ యోహీతి॥ వర్జయిత్వేతి॥ విభీషణగృహం ప్రతివర్జయిత్వేతి సంబంధః॥౫॥ తి॥ తోయదః సంధ్యాతోయదః హనూమతో రక్తవర్ణత్వాత్॥౬॥ తి॥ ఉద్యానాని గృహారామాః॥౭॥ తి॥ ప్రహస్తస్య ప్రధానమంత్రిత్వాదాదౌ తద్గృహేగ్నిప్రక్షేపః ప్రథమం తత్సంభావనస్యౌచిత్యాత్॥౮॥౧౩॥ భవనం దదాహేత్యనుకర్షః॥౧౫॥ తి॥ విభీషణేన స్వస్య వధతో రక్షణాద్విభీషణగృహం వర్జయిత్వా ప్రతిగృహం క్రమమాణ ఇత్యన్వయః॥౧౬॥ తి॥ పూర్వం రావణాద్భీతోప్యగ్నిః - సీతాతేజస్సంబంధేన నిశ్శంకం దదాహేత్యుక్తం॥౧౭॥౨౦॥ శ్వసనేనేతి॥ పూర్వం రావణాదతిభీతావగ్న్యనిలౌ. ఇదానీం రాక్షసబలక్షయం దేవబలోదయం చ ప్రత్యాసన్నం విదిత్వా నిశ్శంకావభూతామితి భావః॥౨౧॥ తి॥ అచారయదితి హేతౌ ణ్యతశ్చారయతిస్మ తతశ్చారణాద్ధేతోస్తాని వ్యశీర్యంతేత్యన్వయః॥౨౨॥౨౩॥ భగ్నవిమానాని భగ్నప్రాసాదాని॥౨౪॥ సంజజ్ఞ ఇతి॥ భగ్నోత్సాహోర్జితశ్రియాం భగ్నోత్సా

మతాం రాక్షసానామితివార్థః - హాఇతి-నిపాతఏకాజనాజితిప్రకృతిభావః ॥ ౨౫ ॥ క్రందంత్యఇతి ॥ కాశ్చిత్ స్త్రియఃహర్మ్యేభ్యః పేతురితిసంబంధః సుకేశవంశ్యానాం జననమాత్రేరుద్రేణ మాతృతుల్యత్వవరప్రదానేపతదితరేషు తదభావాత్ స్తనంధయధరత్వం - అన్యజాతీయాశ్చ రాక్షసాస్తత్రసంత్యేవ ॥ ౨౬ ॥ పతంత్యఇతి ॥ అంబరాత్ పతంత్యః అభ్రేభ్యో మేఘేభ్యఃపతంత్యఃసౌదామిన్యఃతటితఇవ - రేజిరే ॥ ౨౭ ॥ వజ్రేతి ॥ భవనానితిపుల్లింగత్వమార్షం-ధాతూన్ సువర్ణాదీని॥వి॥ధాతుస్తుగైరికేస్వర్ణఇతిదర్పణః । స్యందమానాన్ స్యందతః - అగ్నితప్తత్వేనద్రవీభూతస్వర్ణాదీనిత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥ నాగ్నిరితి ॥ కాష్ఠానాంతృణానాంచేతిసంబంధసామాన్యేషష్ఠీ-కాష్ఠైస్తృణైశ్చేత్యర్థః-పూరణగుణార్థాదినాషష్ఠీవా-అగ్నిఃకాష్ఠైస్తృణైశ్చనతృప్యతి-హరియూధపఃఅగ్నేః నతృప్యతి అగ్నినానతృప్యతి-అగ్నిప్రక్షేపణేననతృప్యతీత్యర్థః ఏవంవసుంధరావిశస్తానాంరాక్షసానాంవిశస్తైఃరాక్షసైః- నతృప్యతీతిపూరాజ్యం - అనేనరాక్షసశవాకీర్ణాభూరభూదిత్యర్థః॥రా॥నాగ్నిరితి॥తృణానాంచయథాతథా హనుమాన్ రాక్షసేంద్రాణాంవధేకించిన్నతృప్యతి ॥ నహనూమద్విశస్తానాంరాక్షసానాం వసుంధరేతిపాఠః॥౨౯॥ క్వచిదితి॥ శిఖాఃజ్వాలాః॥౩౦॥హనూమతేతి॥ నను ఏతావత్పర్యంతమల్పబలతయాపితస్యహనుమతఃకథమేతాదృశీశక్తిరిత్యతాహరుద్రేణ త్రిపురంయథేతి-విష్ణురాత్మాభగవతోభవస్యామితతేజసః। తస్మాద్ధనుర్జ్యాసంస్పర్శంసవిషేహేమహేశ్వరఇత్యుక్తరీత్యావిష్ణ్వవష్టంభయుతతేజసారుద్రేణత్రిపురంయథాదగ్ధంతథానేనేతిభావః॥౩౧॥తతస్త్వితి॥లంకాపురపర్వతాగ్రేలంకాపురాధారత్రికూటశిఖరేతద్వర్తిత్వాత్తస్యాస్తథానిర్దేశః పర్వతాగ్రస్థలంకాపురఇతిపరనిపాతోవా-చూడావలయంజ్వాలాజాలమిత్యర్థః-తత్ ప్రసార్యవిస్తార్య-ప్రదీప్తఃవిసృష్టః-గృహేష్వితిశేషః॥౩౨॥యుగాంతేతి ॥ దివిస్పృక్ అభ్రంలిహః-హృద్యుభ్యాంజెరలుగ్వక్తవ్యఇతిసప్తమ్యాఅలుక్ -రక్షశ్శరీరాజ్యసమర్పితార్చిః॥రక్షశ్శరీరాణ్యేవాజ్యానితైస్సమర్పితార్చిః॥ఉత్థాపితజ్వాలః॥ ౩౩॥ ఆదిత్యకోటీతి॥సమాస్తాంనిశ్శేషాం-అశనిప్రరూఢైఃఅశనివన్నిష్ఠురైః - అండం బ్రహ్మాండం॥౩౪॥తత్రేతి॥అంబరాత్ అంబరపర్యంతం - కింశుకపుష్పచూడఃతత్తుల్యశిఖఃనిర్వాణధూమాకులరాజయఃపూర్వపూర్వదగ్ధభవనాగ్నినిర్వాణసముత్థితధూమైఃవ్యాప్తపఙ్క్తయః అతఏవనీలోత్పలాభాః- నిర్వాణధూమానాంనీలవర్ణత్వా

హాఽర్జితశ్రియామ్*నూనమేషాగ్నిరాయాతఃకపిరూపేణహాఽఇతి॥౨౫॥ క్రందంత్యస్సహసాపేతుస్తనంధయధరాః స్త్రియః*కాశ్చిదగ్నిపరీతేభ్యోహర్మ్యేభ్యోముక్తమూర్ధజాః॥౨౬॥పతంత్యోరేజిరేఽభ్రేభ్యస్సౌదామిన్యఇవాంబరాత్ ॥౨౭॥వజ్రవిద్రుమవైడూర్యముక్తారజతసంహితాన్॥విచిత్రాన్భవనాన్ధాతూన్ స్యందమానాన్దదర్శసః॥౨౮॥నాగ్నిస్తృప్యతికాష్ఠానాంతృణానాంహరియూధపః॥నాగ్నేర్నాపివిశస్తానాంరాక్షసానాంవసుంధరా॥౨౯॥క్వచిత్కింశుకసంకాశాఃక్వచిచ్ఛాల్మలిసన్నిభాః॥క్వచిత్కుంకుమసంకాశాశ్శిఖావహ్నేశ్చకాశిరే॥ ౩౦॥ హనూమతావేగవతావానరేణమహాత్మనా । లంకాపురంప్రదగ్ధంతద్రుద్రేణత్రిపురంయథా ॥౩౧॥ తతస్తులంకాపురపర్వతాగ్రే సముత్థితోభీమపరాక్రమోఽగ్నిః॥ప్రసార్యచూడావలయంప్రదీప్తోహనూమతావేగవతావిసృష్టః॥౩౨॥యుగాంతకాలానలతుల్యవేగస్సమారుతోఽగ్నిర్వవృధేదివిస్పృక్, విధూమరశ్మిర్భవనేషుసక్తోరక్షశ్శరీరాజ్యసమర్పితార్చిః॥౩౩॥ఆదిత్యకోటీసదృశస్సుతేజాలంకాంసమస్తాంపరివార్యతిష్ఠన్।శబ్దైరనేకైరశనిప్రరూఢైః

హాఽర్జితశ్రియశ్చేతివిశేషణసమాసః * నూనమితి॥ స్తనంధయఃశిశుః॥తి॥అభ్రేభ్యో మేఘేభ్యః॥౨౭॥ నాగ్నిరితి ॥ తృణానాంకాష్ఠానాంతృణైఃకాష్ఠైరిత్యర్థః । ౩౧॥తతఇతి॥లంకాపురపర్వతాగ్రేలంకాపురాధారత్రికూటశిఖరేచూడావలయంజ్వాలాసమూహం-ప్రసార్యసముత్థితోఽగ్నిఃవిసృష్టఃగృహేష్వితిశేషః భీమపరాక్రమఃభయంకరవేగః॥౩౨॥యుగాంతేతి॥ దివిస్పృక్ అభ్రంలిడిత్యర్థః- రక్షశ్శరీరాజ్యసమర్పితార్చిః రక్షశ్శరీరాణ్యేవాజ్యానితైఃసమర్పితార్చిఃఉత్థాపితజ్వాలః (సతామితి॥వహ్నేఃజ్వాలామాలాపరిక్షిప్తైఃజ్వాలాసమూహానాంప్రసారణైఃలంకాంఅత్యర్థమదహదితిసంబంధః- సహనుమాన్॥ సచేతి॥సంక్రామన్ గచ్ఛన్ సఇతి॥లాంగూలోపసక్తాగ్నిఃలాంగూలస్థితోఽగ్నిఃమృత్యుగృహోన్ముక్తఇవతథాఅతిభీకరఇత్యర్థః॥హుతాశనేతి॥కాలోపహతేవప్రళయకాలోపహతేవ)॥౩౩॥ఆదిత్యేతి శ్లోకద్వయమేకంవాక్యంఅంబరాత్ అంబరపర్యంతంప్రవృద్ధః-కింశుకపుష్పచూడఃతత్సమజ్వాలః - అగ్నిఃహనూమద్విసృష్టోఽగ్నిఃఅశనిప్రరూఢైః అశనివన్నిష్ఠురైరనేకైశ్శబ్దైః - సమస్తాంనిశ్శేషాంలంకాంపరివార్యపరివేష్ట్యతిష్ఠన్-బ్రహ్మాండంభిందన్ మహాగ్నిఃప్రళయాగ్నిరివప్రబభౌ॥౩౪॥తత్రేతి॥తత్రతదా నిర్వాణధూమా

తిభావః-అభ్రాః మేఘాః పుల్లింగత్వమార్షం॥౩౫॥ అథరక్షోవచనం వజ్రీత్యాది॥ మహేంద్రః వజ్రీత్యాదివిశేషణం సామర్థ్యవిశేషద్యోతనార్థం - ఉత్తరత్రా
ప్యేవమేవగతిః-యమకాలయోర్మూర్తిభేదాన్నపునరుక్తిః రక్షోపసంహారకర ఇత్యత్ర ఆర్షస్సలోపః- ప్రకోపః ప్రకోపకృతమూర్తివిశేషః-కిం వైష్ణవమితి-అత్రా
ద్యో వాశబ్దోవధారణే-వాస్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థే చ సముచ్చయ ఇతి విశ్వః। ద్వితీయో వితర్కే-అనంతం త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం-అవ్యక్తం చక్షురాద్యగో
చరం-అచింత్యం కేవలమనసోప్యవిషయం-ఏకం అద్వితీయం-యద్వైష్ణవం సు తేజః పూజ్యం ధామ- తదేవ స్వమాయయా సాధారణయాశ్చర్యశక్త్యా కపిరూపమే
త్య సాంప్రతమాగతం వా ఇతి యోజనా- వైష్ణవమితి స్వార్థే అణ్ -విష్ణుశరీరాంతర్వర్తీతి వార్థః-విశిష్టాః జ్ఞానాధికాః॥౩౯॥౪౦॥ హా తాతేతి॥ యుగపదేవశోకేదూ
రాహ్వానే చ హాశబ్దో వర్తతే-హా జీవితమిత్యత్ర సంబుద్ధ్యలోప ఆర్షః-హతమితి శేష ఇత్యన్యే- అభితస్సమయా నికషా హా ప్రతియోగ ఇతి ద్వితీయా వా-దరిద్రశో
చ్యత్వాద్విశినష్టి భోగయుతం సుపుణ్యమితి-సుఖాఢ్యం సుకృతైకఫలం చేత్యర్థః ఘోరతరః తీవ్రతరః అత ఏవ సుభీమః భయంకరః॥౪౧॥ హుతాశనేతి॥ పరివృత్తయోధాప
రివృత్తభటా॥౪౨॥ ససంభ్రమేతి॥ హనుమాన్మహామనా ఇతి పాఠః-హనుమాన్ మహాత్మేతి పాఠే విషమవృత్తం వా- స్వయంభుకోపోపహతాం- ప్రళయే భగవతా దగ్ధా
మిత్యర్థః॥౪౩॥ భఙ్క్త్వేతి॥ రత్నశబ్దః శ్రేష్ఠవాచీ-తత్స్థాసంకల్పితకార్యస్య పరిసమాప్తత్వాదుపరతోద్యోగోభూదిత్యర్థః॥౪౪॥౪౫॥ స ఇతి॥ జగామ రామం మనసేతి- కృత
కృత్యత్వాద్ద్రష్టుం గంతుమియేషేత్యర్థః॥౪౬॥ తతస్తమితి॥ వరిష్ఠమితి-బలవతామితి శేషః॥౪౭॥౪౮॥౪౯॥ రరాజ స మహాకపిరిత్యతః పరం ఉత్తరసర్గాదిభూతో

ష్ఠే ఖేందన్నివాండం ప్రబభౌ మహాగ్నిః॥౩౪॥ తత్రాంబరాదగ్నిరతిప్రవృద్ధో రూక్షప్రభః కింశుకపుష్పచూడః। నిర్వాణధూమాకులరాజయశ్చ నీ
లోత్పలాభాః ప్రచకాశిరేఽభ్రాః॥౩౫॥ వజ్రీ మహేంద్రస్త్రిదశేశ్వరో వా సాక్షాద్యమో వా వరుణోఽనిలో వా। రుద్రోఽగ్నిరర్కో ధనదశ్చ సోమో
న వానరోఽయం స్వయమేవ కాలః ॥ కిం బ్రహ్మణస్సర్వపితామహస్య సర్వస్య ధాతుశ్చతురాననస్య । ఇహాగతో వానరరూపధారీ రక్షోపసంహారక
రః ప్రకోపః ॥ కిం వైష్ణవం వా కపిరూపమేత్య రక్షోవినాశాయ పరం సు తేజః । అనంతమవ్యక్తమచింత్యమేకం స్వమాయయా సాంప్రతమాగతం వా ॥
ఇత్యేవమూచుర్బహవో విశిష్టా రక్షోగణాస్తత్ర సమేత్య సర్వే। సప్రాణిసంఘాం సగృహాం సవృక్షాం దగ్ధాం పురీం తాం సహసా సమీక్ష్య॥౩౯॥ తత
స్తు లంకా సహసా ప్రదగ్ధా సరాక్షసా సాశ్వరథా సనాగా। సపక్షిసంఘా సమృగా సవృక్షా రురోద దీనా తుములం సశబ్దమ్॥౪౦॥ హా తాత హా పుత్రక
కాంత మిత్ర హా జీవితం భోగయుతం సుపుణ్యమ్। రక్షోభిరేవం బహుధా బ్రువద్భిః శబ్దః కృతో ఘోరతరస్సుభీమః॥౪౧॥ హుతాశనజ్వాలసమావృతా సా
హతప్రవీరా పరివృత్తయోధా । హనూమతః క్రోధబలాభిభూతా బభూవ శాపోపహతేవ లంకా॥౪౨॥ ససంభ్రమత్రస్తవిషణ్ణరాక్షసాం సముజ్జ్వ
లజ్జ్వాలహుతాశనాంకితామ్। దదర్శ లంకాం హనుమాన్మహామనాః స్వయంభుకోపోపహతామివావనిమ్॥ ౪౩॥ భఙ్క్త్వా వనం పాదపరత్నసంకులం
హత్వా తు రక్షాంసి మహాంతి సంయుగే। దగ్ధ్వా పురీం తాం గృహరత్నమాలినీం తస్థౌ హనూమాన్పవనాత్మజః కపిః॥౪౪॥ త్రికూటశృంగాగ్రతలే విచిత్రే
ప్రతిష్ఠితో వానరరాజసింహః। ప్రదీప్తలాంగూలకృతార్చిమాలీ వ్యరాజతాదిత్య ఇవాంశుమాలీ॥౪౫॥ స రాక్షసాంస్తాన్సుబహూంశ్చ హత్వా వనం చ
భఙ్క్త్వా బహుపాదపం తత్ । విసృజ్య రక్షోభవనేషు చాగ్నిం జగామ రామం మనసా మహాత్మా॥౪౬॥ తతస్తు తం వానరవీరముఖ్యం మహాబలం మారు
తతుల్యవేగమ్ । మహామతిం వాయుసుతం వరిష్ఠం ప్రతుష్టువుర్దేవగణాశ్చ సర్వే॥౪౭॥ భఙ్క్త్వా వనం మహాతేజా హత్వా రక్షాంసి సంయుగే। దగ్ధ్వా

కులరాజయః పూర్వదగ్ధభవనాత్ నిర్వాణసమయోత్థితధూమైర్వ్యాకులపఙ్క్తయః అభ్రాః ప్రచకాశిర ఇతి సంబంధః-అభ్రా ఇతి పుల్లింగత్వమార్షం(౩౫)॥ వ
జ్రిత్వత్రిదశేశ్వరత్వవిశిష్టో మహేంద్ర ఇత్యర్థః-రౌద్రోఽగ్నిః రుద్రతృతీయనయనసంబంధ్యగ్నిః ॥ కిం వైష్ణవమితి॥ అనంతం త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం అవ్యక్తం చక్షు
రాద్యగోచరం-అచింత్యం మనసోవిషయం - ఏకమద్వితీయం - వైష్ణవం సు తేజః . స్వమాయయా శక్త్యా కపిరూపమేత్య రక్షోవినాశాయాగతం కిం వేతి యోజనా
॥ విశిష్టా మహాబలాః ప్రహస్తాదయ ఇత్యర్థః-సమీక్ష్య ఇత్యేవమూచురిత్యన్వయః॥౩౯॥౪౦॥తి॥ సుపుణ్యమతిశయేనార్జితం పుణ్యం ॥ ౪౧ ॥ హుతాశనేతి॥ పరివృత్త
యోధాపరావృత్తభటా॥౪౩॥ భఙ్క్త్వేతి ॥ తత్స్థాసంకల్పితకార్యస్య పరిసమాప్తత్వాదుపరతోద్యోగోభూదిత్యర్థః ॥ లంకామితి॥ నిర్వాపయామాస లాంగూలా

లంకాం సమస్తాం సందీప్యేత్యయం శ్లోకః కేషుచిత్కోశేషు ప్రమాదాల్లిఖితః ॥౪౯॥౫౦॥ దేవాశ్చేతి ॥ పరామిత్యస్య వివరణం అతుల్యరూపామితి ॥ అస్మిన్ సర్గే ఏకపంచాశచ్ఛ్లోకాః - తతో మహాత్మేతి శ్లోకస్సరాక్షసానితి శ్లోకోక్తార్థకతయా బహుకోశేష్వదర్శనాచ్చ ప్రక్షిప్తః - బహుకోశేష్వేతత్సర్గసమాప్తివిపర్యయః ఉత్తరసర్గారంభవిపర్యయశ్చ దృశ్యతే ॥౫౧॥ ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే చతుఃపంచాశస్సర్గః ******

లంకామిత్యాది ॥ లాంగూలాగ్నిం సముద్రే నిర్వాపయామాసేత్యన్వయః ॥౧॥ తస్యేతి ॥ కుత్సా నిందా ॥౩॥౮॥ యదీతి ॥ జానక్యపి యది దగ్ధేత్యన్వయః ॥౧౦॥ ఈషత్కార్యమితి ॥ ఇదం కార్యం అన్వేషణపూర్వకరావణనిలయపరిజ్ఞానసీతాదర్శనతన్నివేదనరూపం మహత్కార్యం - ఈషత్కార్యం - ఈషదవశిష్టకార్యం - అసమగ్రప్రాయమేవ కృతమాసీత్ - రామనివేదనమాత్రావశేషం కృతమాసీదిత్యర్థః - కింత్విదానీం క్రోధాభిభూతేన క్రోధాంధేన మయా తస్య కార్యస్య మూలక్షయః కృతః న సంశయః - విఫలీకృతమిత్యర్థః ॥౧౧॥ సీతానాశే తత్తథైవ - సపవతుకుత ఇత్యత్రాహ వినష్టేతి ॥౧౨॥ యదీతి ॥ విహతం యది సీతానాశాద్వినష్టం యది · ప్రాణసన్న్యాసః ప్రాణ

లంకాపురీం రమ్యాం రరాజ స మహాకపిః ॥ ౪౮ ॥ తత్ర దేవాస్సగంధర్వాస్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః । దృష్ట్వా లంకాం ప్రదగ్ధాం తాం విస్మయం పరమం గతాః ॥౪౯॥ తం దృష్ట్వా వానరశ్రేష్ఠం హనుమంతం మహాకపిమ్ । కాలాగ్నిరితి సంచింత్య సర్వభూతాని తత్రసుః ॥౫౦॥ దేవాశ్చ సర్వే మునిపుంగవాశ్చ గంధర్వవిద్యాధరనాగయక్షాః । భూతాని సర్వాణి మహాంతి తత్ర జగ్ముః పరాం ప్రీతిమతుల్యరూపామ్ ॥౫౧॥ ఇతి సుందరకాండే చతుఃపంచాశస్సర్గః.

లంకాం సమస్తాం సందీప్య లాంగూలాగ్నిం మహాబలః । నిర్వాపయామాస తదా సముద్రే హరిసత్తమః ॥౧॥ సందీప్యమానాం విధ్వస్తాం త్రస్తరక్షోగణాం పురీమ్ । అవేక్ష్య హనుమాన్ లంకాం చింతయామాస వానరః ॥౨॥ తస్యాభూత్సుమహాంస్త్రాసః కుత్సా చాత్మన్యజాయత । లంకాం ప్రదహతా కర్మ కింస్విత్కృతమిదం మయా ॥౩॥ ధన్యాస్తే పురుషశ్రేష్ఠా యే బుద్ధ్యా కోపముత్థితమ్ । నిరుంధంతి మహాత్మానో దీప్తమగ్నిమివాంభసా ॥౪॥ క్రుద్ధః పాపం న కుర్యాత్కః క్రుద్ధో హన్యాద్గురూనపి । క్రుద్ధః పరుషయా వాచా నరస్సాధూనధిక్షిపేత్ * వాచ్యావాచ్యం ప్రకుపితో న విజానాతి కర్హిచిత్ । నాకార్యమస్తి క్రుద్ధస్య నావాచ్యం విద్యతే క్వచిత్ ॥౬॥ యస్సముత్పతితం క్రోధం క్షమయైవ నిరస్యతి । యథోరగస్త్వచం జీర్ణాం స వై పురుష ఉచ్యతే ౭ ॥ ధిగస్తు మాం సుదుర్బుద్ధిం నిర్లజ్జం పాపకృత్తమమ్ । అచింతయిత్వా తాం సీతామగ్నిదం స్వామిఘాతకమ్ ॥౮॥ యది దగ్ధా త్వియం లంకా నూనమార్యాపి జానకీ । దగ్ధా తేన మయా భర్తుర్హతం కార్యమజానతా ॥౯॥ యదర్థమయమారంభస్తత్కార్యమవసాదితమ్ । మయా హి దహతా లంకాం న సీతా పరిరక్షితా ॥౧౦॥ ఈషత్కార్యమిదం కార్యం కృతమాసీన్న సంశయః । తస్య క్రోధాభిభూతేన మయా మూలక్షయః కృతః ॥౧౧॥ వినష్టా జానకీ నూనం న హ్యదగ్ధః ప్రదృశ్యతే । లంకాయాం కశ్చిదుద్దేశస్సర్వా భస్మీకృతా పురీ ॥౧౨॥ యది తద్విహతం కార్యం మమ ప్రజ్ఞావిపర్యయాత్ । ఇహైవ ప్రాణసన్న్యాసో మమాపి హ్యద్య రోచతే ॥౧౩॥ కిమగ్నౌ నిపతామ్యద్య ఆహోస్విద్బడబాముఖే । శరీరమాహో సత్త్వానాం దద్మి సాగరవాసినామ్ ॥

గ్నిం శమయామాస ॥౫౨॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం చతుఃపంచాశస్సర్గః ****

౧ ॥ ౨ ॥ తి ॥ కుత్సా చాత్మన్యజాయతేత్యుక్తాం కుత్సామాహ - లంకామితి ॥ కింస్విత్కర్మ కృతం కుత్సితమేవ కృతమిత్యర్థః ॥ ౩ ॥ తి ॥ ఉక్తం కుత్సితకార్యమూలం కోప ఇతి నిశ్చిత్య తద్రహితాన్ స్తౌతి - ధన్యా ఇతి ॥ దుఃఖాతిశయాదేవ మహాత్మపదపౌనరుక్త్యం న దోషాయ ॥౪॥ తి ॥ క్రుద్ధః పాపం న కుర్యాద్య ఇతి పాఠే క్రుద్ధో యః కశ్చిత్పాపం కుర్యాన్న - నఞ్ కాకుః - అపి తు కుర్యాదేవ అకరణమశక్యమేవేత్యర్థః - తదేవ దర్శయతి - క్రుద్ధో హన్యాదితి ॥౫॥ తి ॥ న జానాతీత్యేతదేవ స్పష్టయతి - నాకార్యమితి ॥ క్రుద్ధస్యాకార్యం మయోక్తబుద్ధ్యా కరణీయం న కించిదస్తి అతో గురుహననాద్యపి కరోత్యేవేత్యర్థః ॥౬॥౭॥ యదీతి ॥ యది జానకీ దగ్ధా భర్తుః కార్యం హతమితి సంబంధః ॥౯॥ తి ॥ ఏతదేవ వివృణోతి - యదర్థమితి ॥౧౦॥ ఈషదితి ॥ అన్వేషణపూర్వకరావణనిలయపరిజ్ఞానసీతాదర్శనతన్నివేదనరూపం మహత్కార్యం -- ఈషత్కార్యం కృతమాసీత్ రామనివేదనమాత్రావశిష్టం యథా భవతి తథా కృతమాసీదిత్యర్థః అతః ఇదానీం క్రోధాభిభూతేన మయా తస్య కార్యస్య మూలక్షయః కృతః న సంశయ ఇతి యోజనా ॥౧౧॥ తి ॥ నను సీతావినాశనిశ్చయస్తే కథం తత్రాహ - వినష్టేతి ॥౧౩॥ కిమితి ॥ దద్మి దదామి ॥౧౫॥ మయేతి ॥ అనవస్థితం అవ్యవస్థితం ॥౧౬॥ ధిగితి ॥ రాజసం

త్యాగః॥౧౩॥౧౫॥మయేతి॥కపిత్వం కాపేయం-అనవస్థితం-చాపలాత్మకమిత్యర్థః॥౧౬॥ధిగస్త్వితి॥రాజసంభావం రజోగుణనిబంధనచేష్టావిశేషం-అనీశం నియామకరహితం-స్వతంత్రమితియావత్ -అనవస్థితం సర్వత్ర స్వభావం-ఈశ్వరేణాపి రక్షణసమర్థేనాపి-రాగాత్ మాత్సర్యాత్ - రాగోనురాగే మాత్సర్యే రక్తవర్ణేపు సుంభక ఇతియాదవః-యద్వా రాగాత్ రజోగుణాత్ -ఆగ్రహాదితియావత్ ॥౧౭॥౨౦॥ఇతీతి॥నిమిత్తాన్యుపపేదిరే -శుభశంసినిమిత్తాని ప్రాదుర్బభూవురిత్యర్థః॥౨౨॥ఏవం లోకదృష్ట్యానర్థమాశంక్య తత్త్వదృష్ట్యా సమాధత్తే అథవేత్యాదినా॥నాగ్నిరగ్నౌ ప్రవర్తతే అగ్నిరగ్నిం న దహతీత్యర్థః॥౨౩॥౨౪॥ నూనమితి॥దహనకర్మా భస్మీకరణస్వభావః-యత్ప్రభావాదయం మాం నాదహత్ సతామేవ కథం దహతీత్యర్థః॥౨౫॥౩౦॥అహో ఖల్విత్యాది॥ విస్మయోద్భుత ఏవ న ఇతి॥అయం విస్మయః అద్భుత ఏవ-అద్భుతమాశ్చర్యం కల్యాణం చేత్యుణాదివృత్తిః।యద్వా విస్మయః ఆశ్చర్యం-అద్భుతః అభూతపూర్వ ఇత్యర్థః అద్భుతః అద్భుతరసః-తస్య స్థాయీభావో విస్మయః తథా చ అద్భుత ఏవ అద్భుతరసతాం ప్రాప్త ఏవ మహానయం విస్మయః-న విస్మయమాత్ర ఇత్యర్థః॥౩౩॥స ఇతి॥నిమిత్తైః దక్షిణాక్షిస్పందాదిభిః దృష్టార్థైః దృష్టఫలసం

౧౪॥కథం హి జీవతా శక్యో మయా ద్రష్టుం హరీశ్వరః।తౌ వా పురుషశార్దూలౌ కార్యసర్వస్వఘాతినా॥౧౫॥మయా ఖలు తదేవేదం రోషదోషాత్ప్రదర్శితమ్। ప్రథితం త్రిషు లోకేషు కపిత్వమనవస్థితమ్॥౧౬॥ధిగస్తు రాజసం భావమనీశమనవస్థితమ్। ఈశ్వరేణాపి యద్రాగాన్మయా సీతా న రక్షితా॥౧౭॥వినష్టాయాం తు సీతాయాం తావుభౌ వినశిష్యతః।తయోర్వినాశే సుగ్రీవస్సబంధుర్వినశిష్యతి॥౧౮॥ ఏతదేవ వచశ్శ్రుత్వా భరతో భ్రాతృవత్సలః।ధర్మాత్మా సహశత్రుఘ్నః కథం శక్ష్యతి జీవితుమ్॥౧౯॥ఇక్ష్వాకువంశే ధర్మిష్ఠే గతే నాశమసంశయమ్।భవిష్యంతి ప్రజాస్సర్వాశ్శోకసంతాపపీడితాః॥౨౦॥తదహం భాగ్యరహితో లుప్తధర్మార్థసంగ్రహః।రోషదోషపరీతాత్మా వ్యక్తం లోకవినాశనః॥౨౧॥ ఇతి చింతయతస్తస్య నిమిత్తాన్యుపపేదిరే।పూర్వమప్యుపలబ్ధాని సాక్షాత్పునరచింతయత్ ॥౨౨॥అథవా చారుసర్వాంగీ రక్షితా స్వేన తేజసా। న నశిష్యతి కల్యాణీ నాగ్నిరగ్నౌ ప్రవర్తతే॥౨౩॥నహి ధర్మాత్మనస్తస్య భార్యామమితతేజసః।స్వచారిత్రాభిగుప్తాం తాం స్ప్రష్టుమర్హతి పావకః॥ ౨౪ ॥నూనం రామప్రభావేన వైదేహ్యాస్సుకృతేన చ।యన్మాం దహనకర్మాయం నాదహద్ధవ్యవాహనః॥౨౫॥త్రయాణాం భరతాదీనాం భ్రాతౄణాం దేవతా చ యా।రామస్య చ మనః కాంతా సా కథం వినశిష్యతి॥౨౬॥యద్వా దహనకర్మాయం సర్వత్ర ప్రభురవ్యయః। న మే దహతి లాంగూలం కథమార్యాం ప్రధక్ష్యతి॥ ౨౭ ॥పునశ్చాచింతయత్తత్ర హనుమాన్విస్మితస్తదా। హిరణ్యనాభస్య గిరేర్జలమధ్యే ప్రదర్శనమ్॥౨౮॥తపసా సత్యవాక్యేన అనన్యత్వాచ్చ భర్తరి। అపి సా నిర్దహేదగ్నిం న తామగ్నిః ప్రధక్ష్యతి॥౨౯॥స తథా చింతయంస్తత్ర దేవ్యా ధర్మపరిగ్రహమ్। శుశ్రావ హనుమాన్వాక్యం చారణానాం మహాత్మనామ్॥ ౩౦॥అహో ఖలు కృతం కర్మ దుష్కరం హి హనూమతా। అగ్నిం విసృజతా తీక్ష్ణం భీమం రాక్షసవేశ్మని * ప్రపలాయితరక్షస్స్త్రీబాలవృద్ధసమాకులా।జనకోలాహలాధ్మాతా క్రందంతీవాద్రికందరే * దగ్ధేయం నగరీ సర్వా సాట్టప్రాకారతోరణా। జానకీ న చ దగ్ధేతి విస్మయోద్భుత ఏవ నః॥౩౩॥స నిమిత్తైశ్చ దృష్టార్థైః కారణైశ్చ మహాగుణైః। ఋషివాక్యైశ్చ హనుమానభవత్ప్రీతమానసః॥౩౪॥ తతః కపిః ప్రాప్తమనోరథా

భావం రజోగుణనిబంధనచేష్టావిశేషం-అనీశం నియామకరహితం-స్వతంత్రమితియావత్ - ఈశ్వరేణాపి రక్షణసమర్థేనాపి రాగాత్ మాత్సర్యాత్ - ఆగ్రహాదితియావత్ ॥౧౭॥తౌ॥ఉభౌ రామలక్ష్మణౌ॥౨౧॥ఇతీతి॥నిమిత్తాని శుభశంసీని ఉపపేదిరే ప్రాదుర్బభూవుః॥౨౨॥అథవేతి॥ నాగ్నిరగ్నౌ ప్రవర్తతే అగ్నిరగ్నిం న దహతీత్యర్థః॥౨౪॥నూనమితి॥దహనకర్మా భస్మీకరణస్వభావః అయం హవ్యవాహనః-మాం తత్కింకరం మాం యత్ యతో నాదహత్ అతస్తాం ద్రష్టుం నార్హతీతి పూర్వేణ సంబంధః॥౨౫॥తౌ॥త్రయాణాం భరతలక్ష్మణశత్రుఘ్నానాం దేవతాత్వాత్తస్యామగ్నేరప్రవృత్తీ రామభయాచ్చేతి భావః॥౨౬॥తౌ॥సర్వత్ర ప్రభురపి యత్సేవకత్వాన్మే లాంగూలం న దహతి-తతస్తాం కథం ధక్ష్యతి॥౨౭॥దేవీప్రభావాత్సింధౌ మధ్వే శ్రాంతినిమిత్తగిరిదర్శనహేతునాపి దేవీమగ్నిర్న దహతీత్యాహ-పునశ్చేతి॥౨౯॥స ఇతి॥దేవ్యా ధర్మపరిగ్రహం ధర్మప్రభావమిత్యర్థః-చింతయన్ హనుమాన్-చారణానాం వాక్యం శుశ్రావేతి సంబంధః * దగ్ధేతి॥ విస్మయః ఆశ్చర్యం అద్భుతః అభూతపూర్వ ఇత్యర్థః॥౩౩॥స ఇతి॥నిమిత్తైః దక్షిణాక్షిస్పందనాదిభిః- కారణైః సీతాపాతివ్రత్యరామప్రభావాదిభిః - ఋషివాక్యైః చారణానాం వాక్యైరిత్యర్థః॥ దృష్టా

వాదైః-శారణైః సీతాపాతివ్రత్యరామప్రభావాదిభిః ఋషివాక్యైః చారణవాక్యైః॥౩౪॥తత ఇతి॥పూర్వం చారణవాక్యైర్విదిత్వా పునః ప్రత్యక్షతః దృష్ట్వా తతః ప్రతిప్రయాణాయ మతిం చకార· ప్రతియాస్యామీతి సంకల్పితవానిత్యర్థః॥౩౫॥ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే శ్రీ రామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే పంచపంచాశస్సర్గః.**************** తత ఇత్యాది॥౧॥తతస్తమితి॥ప్రస్థితం ప్రస్థానోద్యుక్తం॥౨॥ వనభంగాక్షవధాదినా హనుమతశ్శక్తిం విజ్ఞాయ అసౌ రామాయ నివేద్య స్వయమేవ సకలరాక్షససంహారపూర్వకం మమ నేతా మా భూదిత్యభిప్రాయేణాహ కామమితి॥అస్య కార్యస్య సర్వరాక్షసవధపూర్వకమత్ప్రాపణరూపకార్యస్య-బలోదయః సత్వప్రకర్షః-సైన్యోత్థాపనం వా- తే యశస్యః యశస్కరః-నతు రామస్యేతి భావః॥౩॥తస్మాద్రామస్య కిం యశస్కరమిత్యత్రాహ శరైరితి॥తత్స్వపరాక్రమేణ మన్నయనం-తస్య కాకుత్థ్సస్య-సదృశం- ఏతదేవ మమాభిలషితం అన్యథా మే కథం వీరపత్నీత్వమితి భావః॥ ౪ ॥తచ్ఛత్వాదాయత్తమేవేత్యాహ తద్యథేతి॥విక్రాంతం విక్రమణం॥౫॥౮॥తతస్స ఇతి॥అరిష్టం అరిష్టాఖ్యం॥౯॥అద్రేర్నంగిరించతుర్దశధా త్వేక్షిత్వా తెతుంగేత్యాదినా ॥ పద్మకాః పద్మవర్ణవృక్షాః-పరిధానాలేఖ్యస్థానీయతయా విశేషణమితి బోధ్యం- సపరిధానమివ స్థితమితి శేషః-ఉత్తరార్ధే సోత్తరీయత్వోత్ప్రేక్షణాత్ - బోధ్యమానమితి-శుభైః తరుణైః-కరైః అంశుభిః హస్తైశ్చ-బోధ్యమానమివ స్థితం-తత్రజ్ఞాపకమాహ ఉద్ధూతైరితి - ఉద్ధూతైః ఉద్గతైః లోచనైరివ స్థితైః ధాతుభిః ఉన్మిషంతం పశ్యంతమివ స్థితం-తోయౌఘనిస్వనైః గిరినదీఘోషైః-మందైః గంభీరైః-ప్రాధీతమివ ప్రాధ్యేతుం ప్రవృత్తమివ ఆదికర్మణి కర్తరి క్తః-అధీయానమివేత్యర్థః ప్రప్రస్రవణస్వనైః పర్వతమూలాద్బహిః ప్రవహంతి జలాని ప్రస్రవణాని తేషాం స్వనైః - ప్రగీతమివ గాతుం ప్రవృత్తమివ-గాయంతమివేత్యర్థః-ఆదికర్మణి కర్తరి క్తః-దేవదారుభిరితి-ఊర్ధ్వబాహుమివేతి తపోవిశేష ఉచ్యతే- ప్రపాతజలనిర్ఘోషైః-ప్రపాతాః భృగవః-ప్రపాతస్తు తటో భృగురిత్యమరః । తేషాం జలాని- తేభ్యః పతంతో నిర్ఘూ

ర్ఘస్తామతః తాం రాజసుతాం విదిత్వా। ప్రత్యక్షతస్తాం పునరేవ దృష్ట్వా ప్రతిప్రయాణాయ మతిం చకార॥౩౫॥ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే-పంచపంచాశస్సర్గః

తతస్తు శింశుపామూలే జానకీం పర్యుపస్థితాం ।అభివాద్యాబ్రవీద్దిష్ట్యా పశ్యామి త్వామిహాక్షతామ్॥౧॥ తతస్తం ప్రస్థితం సీతా వీక్షమాణా పునః పునః । భర్తృస్నేహాన్వితం వాక్యం హనుమంతమభాషత॥౨॥కామమస్య త్వమేవైకః కార్యస్య పరిసాధనే । పర్యాప్తః పరవీరఘ్న యశస్యస్తే బలోదయః॥౩॥శరైస్తు సంకులాం కృత్వా లంకాం పరబలార్దనః । మాం నయేద్యది కాకుత్థ్సస్తత్తస్య సదృశం భవేత్ ॥౪॥తద్యథా తస్య విక్రాంతమనురూపం మహాత్మనః । భవత్యాహవశూరస్య తథా త్వముపపాదయ॥౫॥తదర్థోపహితం వాక్యం ప్రశ్రితం హేతుసంహితమ్ ।నిశమ్య హనుమాంస్తస్యా వాక్యముత్తరమబ్రవీత్ ॥౬॥క్షిప్రమేష్యతి కాకుత్థ్సో హర్యృక్షప్రవరైర్వృతః।యస్తే యుధి విజిత్యారీన్ శోకం వ్యపనయిష్యతి॥ ౭॥ఏవమాశ్వాస్య వైదేహీం హనుమాన్మారుతాత్మజః। గమనాయ మతిం కృత్వా వైదేహీమభ్యవాదయత్ ॥౮॥ తతస్స కపిశార్దూలస్స్వామిసందర్శనోత్సుకః। ఆరురోహ గిరిశ్రేష్ఠమరిష్టమరిమర్దనః॥౯॥తుంగపద్మకజుష్టాభిర్నీలాభిర్వనరాజిభిః ।సోత్తరీయమివాంభోదైశ్శృంగాంతరవిలంబిభిః * బోధ్యమానమివ ప్రీత్యా దివాకరకరైశ్శుభైః।ఉన్మిషంతమివోద్ధూతైర్లోచనైరివ ధాతుభిః * తోయౌఘనిస్స్వనైర్మందైః ప్రాధీతమివ పర్వతమ్। ప్ర

ధైః॥దృష్టఫలసంవాదైః॥౩౪॥తత ఇతి॥విదిత్వా పూర్వం చారణైర్విదిత్వా-పునః ప్రత్యక్షతో దృష్ట్వా-తతః ప్రతిప్రయాణాయ మతిం చకారేతి సంబంధః॥౩౫॥ ఇతి శ్రీ మహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం పంచపంచాశస్సర్గః ************************ అయమితి॥ హర్యృక్షేషు మధ్యే మహాబలః సుగ్రీవః · కార్యనిర్బంధే కార్యసంకటే॥౨॥కామమితి ॥ అస్య కార్యస్య సర్వరాక్షససంహారపూర్వకమత్ప్రాపణరూపకార్యస్య పరిసాధనే త్వమేక ఏవ కామం పర్యాప్తః-తథాపి బలోదయః- తేతవైవ యశస్యః యశస్కరః-నతు రామస్యేతి శేషః॥౩॥తస్మాద్రామస్య కిం యశస్కరమిత్యత్రాహ॥శరైరితి॥౪॥తదితి॥విక్రాంతం విక్రమణం॥౮ ॥తత ఇతి॥అరిష్టం అరిష్టాఖ్యం పర్వతం॥ ౯ ॥తుంగేత్యాది॥పద్మకో వృక్షవిశేషః-సపరిధానమివ * బోధ్యమానమితి॥ఉద్ధూతైః ఉద్గతైః * తోయేతి॥ ప్రాధీతమివ అధ్యేతుముపక్రాంతమివ కర్తరి క్తః - ప్రగీతం గాతుముపక్రాంతం-గాయంతమివేత్యర్థః-ప్రప్రస్రవణస్వనైః పర్వతమూలాద్బహిః ప్రవహంతి జలాని ప్రస్రవణాని తేషాం స్వనైః * దేవేతి॥ప్రపాతజలనిర్ఘోషైః - ప్రపాతా భృగవః తేషాం జలాని భృగుదేశేభ్యః పతంతో నిర్ఘూ

రాఇత్యర్థః- తేషాం నిర్ఘోషైః. ప్రాక్రుష్టమివ ఆక్రోశంతమివ- పూర్వవత్ క్తః- శరదియేఘనా భవంతి తే శరద్ఘనాః- శరత్కాలపుష్పిణస్సప్తచ్ఛదాదయః తైశ్శుభ్రైః ధూమ్రైః- జరయా కంపమానమివ స్థితమిత్యర్థః- శరద్వనైరితి పాఠే బహువార్షికవృక్షైరిత్యర్థః- శరవనైరితి వార్థః- తకారాంతోప్యస్తి- శరవణే జాతస్య కృపాచార్యస్య శారద్వత ఇతి నామదర్శనాత్- కీచకైః కీచకాఖ్యైర్వేణుభిః. తదాహామరః వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇతి। ఆశీవిషోత్తమైః నిశ్వసంతమివ సర్పశ్రేష్ఠనిశ్వాసైర్నిశ్వసంతమివ అమర్షాత్ హనుమతి క్రోధాదిత్యర్థః- నీహారకృతగంభీరైః నీహారప్రాణైః గంభీరైశ్చ- గహ్వరైః గుహాభిః- ధ్యాననిరుద్ధేంద్రియస్థానీయైః- ధ్యాయంతమివ స్థితం- నిరుద్ధేంద్రియద్వారా ధ్యానారూఢమివ స్థితమిత్యర్థః- మేఘపాదనిభైః మేఘావరోహనిభైః - పాదైః ప్రత్యంతపర్వతైః- ప్రక్రాంతమివ గంతుముద్యుక్తమివ పూర్వవత్ క్తః- జృంభమాణమివ గాత్రభంగం కుర్వాణమివ- అభ్రమాలిభిః మేఘమాలావద్భిః- బహుధాకీర్ణైః హనుమత్పాదస్పర్శనశిథిలైరిత్యర్థః- ధాతునిష్యందః ధాతుప్రావః లతాపాదపానాం సంఘాతో యస్మిన్నితి వ్యధికరణబహువ్రీహిః- రామదర్శనశీఘ్రేణ రామదర్శనత్వరావతా॥౨౧॥ తేనేతి॥ చూర్ణీకృతాస్సమశీర్యంత- యథా చూర్ణీకృతా భవంతి తథా సమశీర్యంతేత్యర్థః॥౨౨॥ సతమితి॥ దక్షిణాత్. దక్షిణపారాత్ . ప్రార్థయన్ గంతుమితి శేషః॥౨౩॥౨౪॥ సమారుత ఇతి॥ స హరిశార్దూల ఇతి సంబంధః- పితృతుల్యవేగవత్త్వం సూచయితి మారుతస్యేతి॥౨౫॥ సతదేతి॥ తైః భూతైః తత్రత్యజంతుభిః॥౨౬॥ తస్యేతి॥ రుగ్ణాః శీర్ణా ఇతియావత్- శక్రాయుధహతాః వజ్రహతాః॥౨౭॥ కందరాంతరేతి॥ నభో భిందన్ నభో భిందన్నివ - మహత్త్వాయాం తాత్పర్యం॥ ౨౮॥ స్రస్తేతి॥ స్రస్తాని వ్యావిద్ధాని చ వసనాని యాసాం తాః స్రస్తవ్యావిద్ధవసనాః॥ ౨౯॥ అతిప్రమాణా ఇతి ॥ నిపీడితశిరోగ్రీవాః- శిథిలపతితశిలాతలైరితి శేషః॥

గీతమివ విస్పష్టైర్నానాప్రస్రవణస్వనైః * దేవదారుభిరత్యుచ్చైరూర్ధ్వబాహుమివ స్థితమ్ । ప్రపాతజలనిర్ఘోషైః ప్రాక్రుష్టమివ సర్వతః * వేపమానమివ శ్యామైః కంపమానైశ్శరద్ఘనైః । వేణుభిర్మారుతోద్ధూతైః కూజంతమివ కీచకైః * నిశ్వసంతమివామర్షాద్ఘోరైరాశీవిషోత్తమైః । నీహారకృతగంభీరైర్ధ్యాయంతమివ గహ్వరైః * మేఘపాదనిభైః పాదైః ప్రక్రాంతమివ సర్వతః । జృంభమాణమివాకాశే శిఖరైరభ్రమాలిభిః * కూటైశ్చ బహుధాకీర్ణైశ్శోభితం బహుకందరైః । సాలతాలాశ్వకర్ణైశ్చ వంశైశ్చ బహుభిర్వృతమ్ * లతావితానైర్వితతైః పుష్పవద్భిరలంకృతమ్ । నానామృగగణాకీర్ణం ధాతునిష్యందభూషితమ్ * బహుప్రస్రవణోపేతం శిలాసంచయసంకటమ్ । మహర్షియక్షగంధర్వకిన్నరోరగసేవితమ్ * లతాపాదపసంఘాతం సింహాధ్యుషితకందరమ్ । వ్యాఘ్రసంఘసమాకీర్ణం స్వాదుమూలఫలద్రుమమ్ * తమారురోహ హనుమాన్పర్వతం పవనాత్మజః । రామదర్శనశీఘ్రేణ ప్రహర్షేణాభిచోదితః॥ ౨౧ ॥ తేన పాదతలాక్రాంతా రమ్యేషు గిరిసానుషు । సఘోషాస్సమశీర్యంత శిలాశ్చూర్ణీకృతాస్తతః॥౨౨॥ స తమారుహ్య శైలేంద్రం వ్యవర్ధత మహాకపిః । దక్షిణాదుత్తరం పారం ప్రార్థయన్ లవణాంభసః॥౨౩ ॥ అధిరుహ్య తతో వీరః పర్వతం పవనాత్మజః । దదర్శ సాగరం భీమం మీనోరగనిషేవితమ్॥౨౪॥ స మారుత ఇవాకాశం మారుతస్యాత్మసంభవః। ప్రపేదే హరిశార్దూలో దక్షిణాదుత్తరాం దిశమ్॥౨౫॥ స తదా పీడితస్తేన కపినా పర్వతోత్తమః । రరాస సహ తైర్భూతైః ప్రవిశన్వసుధాతలమ్ * కంపమానైశ్చ శిఖరైః పతద్భిరపి చ ద్రుమైః॥౨౬॥ తస్యోరువేగోన్మథితాః పాదపాః పుష్పశాలినః * నిపేతుర్భూతలే రుగ్ణాః శక్రాయుధహతా ఇవ॥౨౭ ॥ కందరాంతరసంస్థానాం పీడితానాం మహౌజసామ్ * సింహానాం నినదో భీమో నభో భిందన్స శుశ్రువే॥౨౮॥ స్రస్తవ్యావిద్ధవసనా వ్యాకులీకృతభూషణాః * విద్యా

రాఇత్యర్థః- తేషాం నిర్ఘోషైః ఉత్క్రుష్టం క్రోశంతమివేత్యర్థః కర్తరి క్తః * వేపమానమితి॥ శరదివనైః శరద్వనైః- సప్తపర్ణాదిశారదవృక్షసంఘైరిత్యర్థః * నిశ్వసంతమితి॥ నీహారకృతాని కృతనీహారాణి నీహారరుద్ధానీత్యర్థః- తైర్గంభీరైశ్చ గహ్వరైః ధ్యాయంతమివ- నిరుద్ధేంద్రియద్వారా ధ్యానారూఢమివ స్థితమిత్యర్థః * మేఘేతి॥ మేఘపాదనిభైః పాదైః మేఘపాదాః మేఘప్రరోహాః- తేషాం నిభైః పాదైః ప్రత్యంతపర్వతైః- ప్రక్రాంతమివ గచ్ఛంతమివ జృంభమాణమివ గాత్రభంగం కుర్వాణమివ- అభ్రమాలిభిః అభ్రంకషైః * లతేతి॥ ధాతునిష్యందభూషితం ధాతునిష్యందాః ధాతునిర్గమాః * బహ్వితి॥ శిలాసంచయసంకటం శిలాబాహుళ్యేన నిరంధ్రం * తమితి॥ రామదర్శనశీఘ్రేణ ఉత్కటేన దక్షిణాదుత్తరం పారం జిగమిషురితి శేషః॥౨౮॥ త్రస్తేతి॥ త్రస్తేన త్రాసేన వ్యావిద్ధాని వ్యత్యస్తాని వసనాని యాసాం

౩౦॥౩౧॥సచేతి॥సవృక్షశిఖరోదగ్రః సవృక్షైః శిఖరైః ఉదగ్రః శ్రేష్ఠః॥౩౨॥౩౩॥సఇతి॥కల్లోలాస్ఫాలవేలాంతం తరంగైరాస్ఫాల్యమానతీరోపాంతం॥ ౩౪॥ **************ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - శృంగారతిలకాఖ్యానే - సుందరకాండవ్యాఖ్యానే - షట్పంచాశస్సర్గః ***********
ఉత్పపాత నభోహారిత్యుక్తం, తల్లంఘనం రూపకేణ చతుర్భిర్వర్ణయతి సచంద్రేత్యాదినా॥ కారండవః జలకుక్కుటః - కాదంబః కలహంసః - కాదంబః కలహంసస్స్యాదిత్యమరః - అభ్రశైవాలశాద్వలం, మేఘస్యశైవాలత్వేన పర్యంతస్థశాద్వలత్వేన చ రూపణం లోహితాంగః అంగారకః - సఏవ మహాగ్రహః మహాగ్రాహః యస్య తం ఐరావతస్యాభ్రమాతంగత్వేనాభ్రగామిత్వాత్ తత్ర సంభవః - విలోలితం అవగాఢం వాతసంఘాతజాతోర్మిరయ ఏవ చంద్రాంశవః తైః శీతళజలవత్ భుజంగాదీనాం కమలోత్పలత్వేన రూపణం తత్తద్వర్ణభేదేన - అత్ర గగనస్యార్ణవత్వేన చంద్రాదీనాం తదవయవకుముదాదిత్వేన చ రూపణాత్సావయవరూపకం - తస్యనారివేత్యుపమయా తిలతండులవత్సంసృష్టిః ॥ ౪॥ అథతదేవోత్ప్రేక్షయా వర్ణయతి గ్రసమాన ఇవేత్యాదినా॥౬॥పాండరేతి॥ వ్యక్తావ్యక్తవాచిత్వేన అరుణశబ్దయోః కథం చిదపునరుక్త్యమున్నేయం - యద్వా అరుణః కృష్ణలోహితఇత్యమరశేషః॥మహాభ్రాణిచకాశిరే హనుమత్సంపర్కాదిత్యర్థః - అన్యథా వాజపేయశరద్వర్ణనవదభ్రవర్ణనస్యాసంగతత్వాపాతః హనుమతస్తైజస్విత్వేన మేఘానాం నానావర్ణత్వాపత్తిః సూర్యేందుసంపర్కవత్ ॥ ౭॥౮॥వివిధేతి॥వివిధేష్వభ్రఘనేషు మేఘసంఘాతేషు ఆపన్నగోచరః ప్రాప్తవిషయః - లబ్ధమార్గ ఇతి యావత్ ధవళాంబరః శుక్లవాసాః - దృశ్యాదృశ్యతనుః - మేఘాంతఃప్రవేశనిర్గమనాభ్యామితి భావః - చం

ధర్యస్సముత్పేతుస్సహసా ధరణీధరాత్ ॥ ౨౯ ॥అతిప్రమాణాబలినో దీప్తజిహ్వా మహావిషాః * నిపీడితశిరోగ్రీవా వ్యవేష్టంత మహాహయః॥౩౦॥
కిన్నరోరగగంధర్వయక్షవిద్యాధరాస్తదా * పీడితం తం నగవరం త్యక్త్వా గగనమాస్థితాః॥ ౩౧ ॥సచభూమిధరశ్శ్రీమాన్బలినా తేన పీడితః * సవృక్షశిఖరోదగ్రః ప్రవివేశ రసాతలమ్॥౩౨॥దశయోజనవిస్తారస్త్రింశద్యోజనముచ్ఛ్రితః * ధరణ్యాం సమతాం యాతస్స బభూవ ధరాధరః॥ ౩౩ ॥
సలిలంఘయిషుర్భీమం సలీలం లవణార్ణవమ్ * కల్లోలాస్ఫాలవేలాంతముత్పపాత నభో హరిః॥౩౪॥ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - షట్పంచాశస్సర్గః.

సచంద్రకుముదం రమ్యం సార్కకారండవం శుభమ్ ।తిష్యశ్రవణకాదంబమభ్రశైవాలశాద్వలమ్॥౧॥పునర్వసుమహామీనం లోహితాంగమహాగ్రాహమ్ । ఐరావతమహాద్వీపం స్వాతీహంసవిలోలితమ్ * వాతసంఘాతజాతోర్మిచంద్రాంశుశిశిరాంబుమత్ । భుజంగయక్షగంధర్వప్రబుద్ధకమలోత్పలమ్ * హనుమాన్మారుతగతిర్మహానౌరివ సాగరమ్ ।అపారమపరిశ్రాంతః పుప్లువే గగనార్ణవమ్॥౪॥గ్రసమాన ఇవాకాశం తారాధిపమివోల్లిఖన్ । హరన్నివ సనక్షత్రం గగనం సార్కమండలమ్ * మారుతస్యాత్మజశ్శ్రీమాన్కపిర్వ్యోమచరో మహాన్ । హనుమాన్మేఘజాలాని వికర్షన్నివ గచ్ఛతి॥౬॥పాండరారుణవర్ణాని నీలమాంజిష్ఠకాని చ । హరితారుణవర్ణాని మహాభ్రాణి చకాశిరే॥ ౭॥ ప్రవిశన్నభ్రజాలాని నిష్పతంశ్చ పునః పునః । ప్రచ్ఛన్నశ్చ ప్రకాశశ్చ చంద్రమా ఇవ లక్ష్యతే॥౮॥వివిధాభ్రఘనాపన్నగోచరో ధవళాంబరః । దృశ్యాదృశ్యతనుర్వీరస్తదా చంద్రాయతేంబరే॥౯॥ తార్క్ష్యాయమాణో గగనే బభాసే వాయునందనః । దారయన్మేఘబృందాని నిష్పతంశ్చ పునః పునః * నదన్నాదేన మహతా మేఘస్వన

సాంతాః॥౨౯॥౩౦॥వ్యవేష్టంత కుండలీకృతశరీరా అజాయంత - వ్యచేష్టంతేతిపాఠే పీడయా అలుఠన్నిత్యర్థః॥౩౧॥*సవృక్షేతి॥సవృక్షశిఖరోదగ్రః సవృక్షైః శిఖరైః ఉదగ్రః ఉన్నతః*కల్లోలేతి॥కల్లోలాస్ఫాలవేలాంతం ఆస్ఫాల్యతఇత్యాస్ఫాలః కల్లోలానామాస్ఫాలో వేలాంతో యస్యతస్య॥౩౪॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం షట్పంచాశస్సర్గః ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖
లంఘనీయం గగనమర్ణవత్వేన నిరూపయతి॥ఆప్లుత్యేత్యాదినా॥భుజంగయక్షగంధర్వా ఏవ ప్రబుద్ధకమలోత్పలాని యస్మింస్తత్॥సచంద్రేతి॥చంద్ర ఏవ కుముదం - కారండవః జలపక్షివిశేషః - కాదంబః కలహంసః - లోహితాంగః అంగారకః - ఐరావతః ఇంద్రగజః - చంద్రాంశుశిశిరాంబుమత్ చంద్రాంశవ ఏవ శిశిరాంబుతదస్యాస్తీతి తద్వత్ - అత్ర గగనస్యార్ణవత్వేన చంద్రాదీనాం తదవయవకుముదాదిత్వేన చ నిరూపణాత్ **సావయవరూప**కం॥౪॥౫॥తారాధిపముల్లిఖన్నివ నఖైరితి శేషః - హరన్నివ గృహ్ణన్నివ॥౫॥౬॥మహాభ్రాణీత్యస్య కపినాకృష్యమాణానీతి శేషః॥ ౭॥ ౮ ॥ వివిధేతి ॥వివిధాభ్రఘనాపన్నగోచరః వివిధేష్వభ్రఘనేషు మేఘసంఘాతేష్వాపన్నః

ద్రాయతే చంద్ర ఇవాచరతి॥౯॥ తార్క్ష్యాయమాణ ఇతి॥ తార్క్ష్య ఇవాచరన్ తార్క్ష్యాయమాణః- ఉభయత్రోపమానాదాచారే క్యఙ్ సలోపశ్చేతి క్యఙ్॥ ౧౨॥ పర్వతేంద్రమితి॥ సునాభం మైనాకం॥౧౩॥ స ఇతి॥ కించిదనుసంప్రాప్తః మైనాకాత్పరం కంచిత్ ప్రదేశం ప్రాప్తః॥౧౪॥౧౫॥ సతమితి॥ లాలసః సాభిలాషః తం దేశం సుహృదావాససమీపప్రదేశం॥౧౬॥ తస్యేతి॥ నానద్యమానస్య పునః పునర్భృశం నదత ఇత్యర్థః- ఫలతీవ దళతీవ॥౧౭॥ యే త్విత్యాది ॥ వాతనున్నస్య వాత సంఘట్టితస్య- ఘోషం ఊరువేగమితి- ఊరువేగజన్యం ఘోషమిత్యర్థః॥౧౯॥ తే దీనమనస ఇతి॥ అనిష్టశ్రవణశంకయేతి భావః॥౨౦॥౨౧॥౨౩॥ తస్యేతి ॥ నిశమ్య- జ్ఞాత్వేత్యర్థః- యద్వా దృష్ట్వా చేత్యధ్యాహార్యం- అన్యథా బాహూరువేగపదానన్వయాత్ ॥౨౪॥ సముత్పేతురిత్యుక్తం ప్రపంచయతి తే నగాగ్రాదితి ॥ నగాగ్రాత్ వృక్షాగ్రాత్- సమపద్యంత సంఘీభూతాః॥౨౫॥ త ఇతి॥ ప్రీతా ఇతి హేతుగర్భం విశేషణం - యథా మనుష్యాః దూరస్థస్వకీయానయనాయ వాసాంసి ధూన్వంతి తథా వానరాశ్చ నోన్యాహ్వానాయ పుష్పితశాఖాః గృహీత్వా- ప్రశాఖాః ప్రాగ్రశాఖాః సమావిధ్యన్ పర్యభ్రామయన్॥౨౬॥౨౭॥ తమితి॥ అభ్రఘనసంకాశం అభ్రసమూహతుల్యం॥౨౮॥ తతస్త్వితి॥ నిపపాత నిర్భరమాక్రాంతవాన్॥౨౯॥ హర్షేణేతి॥ పపాతేతి అచ్ఛిన్నపక్షస్య పాతాసంభవాచ్ఛిన్నపక్ష ఇత్యుక్తం॥౩౦॥

మహాస్వనః । ప్రవరాన్నైరృతాన్హత్వా నామ విశ్రావ్య చాత్మనః ॥ ఆకులాం నగరీం కృత్వా వ్యథయిత్వా చ రావణమ్। అర్దయిత్వా బలం ఘోరం వైదేహీమభివాద్య చ ॥ ఆజగామ మహాతేజాః పునర్మధ్యేన సాగరమ్॥౧౨॥ పర్వతేంద్రం సునాభం చ సముపస్పృశ్య వీర్యవాన్ ॥ జ్యాముక్త ఇవ నారాచో మహావేగోఽభ్యుపాగతః॥౧౩॥ స కించిదనుసంప్రాప్తస్సమాలోక్య మహాగిరిమ్ ॥ మహేంద్రం మేఘసంకాశం ననాద హరిపుంగవః॥౧౪॥ స పూరయామాస కపిర్దిశో దశ సమంతతః ॥ నదన్నాదేన మహతా మేఘస్వనమహాస్వనః॥౧౫॥ స తం దేశమనుప్రాప్తస్సుహృద్దర్శనలాలసః ॥ ననాద హరిశార్దూలో లాంగూలం చాప్యకంపయత్॥౧౬॥ తస్య నానద్యమానస్య సుపర్ణచరితే పథి ॥ ఫలతీవాస్య ఘోషేణ గగనం సార్కమండలమ్॥౧౭॥ యే తు తత్రోత్తరే తీరే సముద్రస్య మహాబలాః ॥ పూర్వం సంవిష్ఠితాశ్శూరా వాయుపుత్రదిదృక్షవః । మహతో వాయునున్నస్య తోయదస్యేవ గర్జితమ్ ॥ శుశ్రువుస్తే తదా ఘోషమూరువేగం హనూమతః॥౧౯॥ తే దీనమనసస్సర్వే శుశ్రువుః కాననౌకసః ॥ వానరేంద్రస్య నిర్ఘోషం పర్జన్యనినదోపమమ్॥౨౦॥ నిశమ్య నదతో నాదం వానరాస్తే సమంతతః ॥ బభూవురుత్సుకాస్సర్వే సుహృద్దర్శనకాంక్షిణః॥ ౨౧॥ జాంబవాన్స హరిశ్రేష్ఠః ప్రీతిసంహృష్టమానసః ॥ ఉపామంత్ర్య హరీన్సర్వానిదం వచనమబ్రవీత్ । సర్వథా కృతకార్యోఽసౌ హనూమాన్నాత్ర సంశయః ॥ న హ్యస్యాకృతకార్యస్య నాద ఏవంవిధో భవేత్ ॥౨౩॥ తస్య బాహూరువేగం చ నినాదం చ మహాత్మనః ॥ నిశమ్య హరయో హృష్టాస్సముత్పేతుస్తతస్తతః॥౨౪॥ తే నగాగ్రాన్నగాగ్రాణి శిఖరాచ్ఛిఖరాణి చ ॥ ప్రహృష్టాస్సమపద్యంత హనూమంతం దిదృక్షవః॥౨౫॥ తే ప్రీతాః పాదపాగ్రేషు గృహ్య శాఖాస్సువిష్ఠితాః ॥ వాసాంసీవ ప్రశాఖాశ్చ సమావిధ్యంత వానరాః॥౨౬॥ గిరిగహ్వరసంలీనో యథా గర్జతి మారుతః ॥ ఏవం జగర్జ బలవాన్హనూమాన్మారుతాత్మజః॥౨౭॥ తమభ్రఘనసంకాశమాపతంతం మహాకపిమ్ ॥ దృష్ట్వా తే వానరాస్సర్వే తస్థుః ప్రాంజలయస్తదా॥౨౮॥ తతస్తు వేగవాంస్తస్య గిరేర్గిరినిభః కపిః ॥ నిపపాత మహేంద్రస్య శిఖరే పాదపాకులే॥౨౯॥ హర్షేణాపూర్యమాణోఽసౌ రమ్యే పర్వతనిర్ఝరే ॥ ఛిన్నపక్ష ఇవాకా

ప్రాప్తః గోచరో మార్గో యేన సః- దృశ్యాదృశ్యతనుః మేఘాంతః ప్రవేశనిష్క్రమాభ్యామితి భావః॥౧౨॥ పర్వతేంద్రమితి॥ సునాభం మైనాకం॥౧౬॥ తస్యేతి॥ ఫలతీవ దళతీవ॥౧౭॥ తి॥ యే పూర్వం సంవిష్ఠితాః తే తోయదనిస్వనమివ ఊరువేగం తజ్జన్యం ఘోషం శుశ్రువురిత్యన్వయః॥౧౯॥ తి॥ వానరేంద్రస్య నిర్ఘోషం తదీయసింహనాదం॥౨౦॥ తి॥ సుహృద్దర్శనకాంక్షిణః తేన శబ్దేన హనూమానేవైతీతి నిశ్చిత్య తద్దర్శనలాలసాః॥౨౩॥ తి॥ బాహూరువేగం తజ్జన్యశబ్దం నినాదం చ కంఠశబ్దం చ॥౨౪॥ నగాగ్రాత్ స్వాశ్రయాదూర్ధ్వదేశస్థాని నగాగ్రాణీత్యర్థః॥౨౫॥ తే ప్రీతా ఇతి॥ పాదపాగ్రేషు నిష్ఠితాః ప్రశాఖాః ప్రాగ్రశాఖాః వాసాంసీవ సమావిధ్యంత వ్యాధున్వన్। ౨౭॥ తమితి॥ అభ్రఘనసంకాశం మేఘసమూహసదృశం- అంచితాయతదీర్ఘాణి దీర్ఘశబ్దసన్నిధానాదాయతశబ్దేన స్థౌల్యముచ్యతే॥౨౮॥ తి॥ తతో గిరేః అరిష్టాత్ ప్లుతః కపిః- తస్య మహేంద్రస్య గిరేః శిఖరే నిపపాత అనేనావిశ్రమాగమనం ధ్వనితం॥౨౯॥ తి॥ ఛిన్నపక్షో ధరణీధర ఇవాకాశాత్పపాత హర్షేణాపూర్యమా

౩౨||ప్రహృష్టవదనా ఇతి||ప్రహృష్టవదనాః ప్రసన్నముఖాః ఆసన్నితి శేషః-అరోగం కుశలినమిత్యర్థః-ఉపాయనాని ఉపహారాః||౩౩||హనుమానిత్యాది|| కుమారమంగదం చేతి-స్వామిత్వాదితి భావః||౩౯||తత ఇతి||భవన్ అభవన్-అనిత్యత్వాదడభావః||౪౦||క్ష్వేళంతీతి||క్ష్వేళంతి సింహనాదం కుర్వంతి- నదంతి అవ్యక్తశబ్దం కుర్వంతి-గర్జంతి వృషభనాదం కుర్వంతి-కిలికిలాం స్వజాత్యుచితకిలికిలాశబ్దం||౪౧||కేచిదితి|| అంచితాయతదీర్ఘాణి - అత్ర దీర్ఘపదసన్నిధానాదాయతపదం స్థూలపరం-ప్రవివ్యధుః-లాంగూలానుద్ధృత్య భూమావతాడయన్నిత్యర్థః||౪౨||అపరే చేతి||సంస్పృశంతి-ఆలింగంతీత్యర్థః||౪౩||౪౪||సత్త్వ ఇతి|| అవప్లుత్య విస్తీర్ణమిత్యంగదేతరవ్యావృత్తిః - పునరాగత ఇత్యంగదవ్యావృత్తిః||౪౫||౪౬||౪౭||౪౯||౫౦||హనూమతేతి||కీర్తిమతేతి హనుమద్విశేషణం-యశస్వినేత్యంగదవిశేషణం- భృత్యకీర్త్యాః స్వామినః కీర్తిః-అన్యథా పౌనరుక్త్యాత్ -యద్వా బుద్ధిమత్త్వజన్యా కీర్తిః-శౌర్యజన్యం యశః||౫౧||ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే-శృంగారతిలకాఖ్యానే - సుందరకాండవ్యాఖ్యానే - సప్తపంచాశస్సర్గః ******************తతస్తస్యేత్యాది||౧||తమితి|| కార్యవృత్తాంతం కార్యవిషయ

శాత్పపాత ధరణీధరః||౩౦||తతస్తే ప్రీతమనసస్సర్వే వానరపుంగవాః * హనుమంతం మహాత్మానం పరివార్యోపతస్థిరే | పరివార్య చ తే సర్వే పరాం ప్రీతిముపాగతాః||౩౨|| ప్రహృష్టవదనాస్సర్వే తమరోగముపాగతమ్ |ఉపాయనాని చాదాయ మూలాని చ ఫలాని చ * ప్రత్యర్చయన్ హరిశ్రేష్ఠం హరయో మారుతాత్మజమ్|| ౩౩|| హనుమాంస్తు గురూన్వృద్ధాన్ జాంబవత్ప్రముఖాంస్తదా * కుమారమంగదం చైవ సోఽవందత మహాకపిః||౩౪||స తాభ్యాం పూజితః పూజ్యః కపిభిశ్చ ప్రసాదితః * దృష్టా సీతేతి విక్రాంతస్సంక్షేపేణ న్యవేదయత్ ||౩౫||నిషసాద చ హస్తేన గృహీత్వా వాలినస్సుతమ్* రమణీయే వనోద్దేశే మహేంద్రస్య గిరేస్తదా |హనుమానబ్రవీత్పృష్టస్తదా తాన్వానరర్షభాన్||౩౬||అశోకవనికాసంస్థా దృష్టా సా జనకాత్మజా|రక్ష్యమాణా సుఘోరాభీ రాక్షసీభిరనిందితా * ఏకవేణీధరా బాలా రామదర్శనలాలసా |ఉపవాసపరిశ్రాంతా జటిలా మలినా కృశా||౩౯||తతో దృష్టేతి వచనం మహార్థమమృతోపమమ్ |నిశమ్య మారుతేస్సర్వే ముదితా వానరా భవన్||౪౦|| క్ష్వేళంత్యన్యే నదంత్యన్యే గర్జంత్యన్యే మహాబలాః | చక్రుః కిలికిలామన్యే ప్రతిగర్జంతి చాపరే||౪౧|| కేచిదుచ్ఛ్రితలాంగూలాః ప్రహృష్టాః కపికుంజరాః |అంచితాయతదీర్ఘాణి లాంగూలాని ప్రవివ్యధుః||౪౨||అపరే చ హనూమంతం వానరా వారణోపమమ్ |ఆప్లుత్య గిరిశృంగేభ్యస్సంస్పృశంతి స్మ హర్షితాః||౪౩||ఉక్తవాక్యం హనూమంతమంగదస్తమథాబ్రవీత్ సర్వేషాం హరివీరాణాం మధ్యే వచనముత్తమమ్||౪౪||సత్త్వే వీర్యే న తే కశ్చిత్సమో వానర విద్యతే |యదవప్లుత్య విస్తీర్ణం సాగరం పునరాగతః||౪౫||అహో స్వామిని తే భక్తిరహో వీర్యమహో ధృతిః |దిష్ట్యా దృష్టా త్వయా దేవీ రామపత్నీ యశస్వినీ * దిష్ట్యా త్యక్ష్యతి కాకుత్స్థశ్శోకం సీతావియోగజమ్||౪౬||తతోఽంగదం హనూమంతం జాంబవంతం చ వానరాః * పరివార్య ప్రముదితా భేజిరే విపులాశ్శిలాః||౪౭|| శ్రోతుకామాస్సముద్రస్య లంఘనం వానరోత్తమాః * దర్శనం చాపి లంకాయాస్సీతాయా రావణస్య చ |తస్థుః ప్రాంజలయస్సర్వే హనుమద్వదనోన్ముఖాః||౪౯||తస్థౌ తత్రాంగదశ్శ్రీమాన్వానరైర్బహుభిర్వృతః |ఉపాస్యమానో విబుధైర్దివి దేవపతిర్యథా||౫౦|| హనూమతా కీర్తిమతా యశస్వినా తథాంగదేనాంగదబద్ధబాహునా | ముదా తదాధ్యాసితమున్నతం మహన్మహీధరాగ్రం జ్వలితం శ్రియాభవత్ ||౫౧||ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - సప్తపంచాశస్సర్గః. ****

తతస్తస్య గిరేశ్శృంగే మహేంద్రస్య మహాబలాః|హనుమత్ప్రముఖాః ప్రీతిం హరయో జగ్మురుత్తమామ్||౧||తం తతః ప్రీతిసంహృష్టః ప్రీతిమంతం

ణః పూర్యమాణహృదయః పర్వతనిర్ఝరే నిర్ఝరప్రవర్తకే శిఖర ఇత్యర్థ ఇత్యేకే-శ్రమనివృత్తయే జల ఏవ పతిత ఇత్యన్యే||౩౦||౩౪||తి || తాభ్యాం జాంబవదంగదాభ్యాం ప్రసాదితః- ప్రసన్నదృష్ట్యాకారితాత్మనిరీక్షణః||౩౫||౪౧||తి||ఆయతాంచితదీర్ఘాణి ఆయామో విస్తారః స్థౌల్యమిత్యన్యే||౪౨||౪౫||తి|| అహో ఇతి||తవ స్వామిభక్త్యాదికమాశ్చర్యమిత్యర్థః||౪౯||తి||వివిధైర్దేవైరుపాస్యమాన ఇత్యర్థః||౫౦||హనూమతేతి||యశస్వినేతి అంగదవిశేషణం అతో న పునరుక్తిః|| ౫౧ ||ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం సప్తపంచాశస్సర్గః. ************************

వృత్తాంతం సీతాదర్శనవిషయవృత్తాంతం॥౨॥కథమితి॥కథం కేన ప్రకారేణ-కథం వృత్తః కీదృగ్వ్యాపారః॥౩॥తత్త్వత ఇతి॥తత్త్వకథనస్య ప్రయోజనమాహ శ్రుతార్థా ఇత్యాది॥౪॥యశ్చేతి॥తత్ర రామసన్నిధౌ యోఽర్థోఽవక్తవ్యః వక్తుమనర్హః-యచ్చ రక్షితవ్యం గోప్తవ్యం తత్ -ఆత్మవాన్ బుద్ధిమాన్-భవాన్ వ్యాకరోతు॥౫॥౬॥ప్రత్యక్షమేవేతి॥ఇదం నవక్తవ్యమేవేతి భావః ఆప్లుతః ఆప్లుతోఽస్మి-పారం గంతుమితి శేషః-సమాహితః ఏకాగ్రః ఇత్యేతద్భవతాం ప్రత్యక్షమేవేతి సంబంధః॥౭॥ గచ్ఛత ఇత్యాది॥విఘ్నరూపమివ-వస్తుతో నతథేతి భావః.పశ్యామీత్యాదౌ వ్యత్యయేన లట్-శిఖరం విఘ్నరూపమివాభవత్ -తత్ పశ్యామీతి యోజనా॥౮॥స్థితమితి॥ మేనే ఇతి లిట్యుత్తమపురుషైకవచనం-పరోక్షత్వాద్వ్యభావేఽపి ఛాందసః-అమనీషీత్యర్థః॥౯॥ఉపసంగమ్యేతి॥ గమనదశాయాముర సాపాతయా మామేతి సూచితం వివృణోతి భేత్తవ్యోయమిత్యాదినా॥౯॥౧౦॥౧౧॥పితృవ్యం చేతి॥పితృవ్యత్వే హేతుమాహ సఖాయమితి-పితృసఖత్వాత్ పితృవ్యత్వవ్యపదేశ ఇత్యర్థః॥ ౧౨॥ పక్షవంత ఇతి॥ఛందతః యథేచ్ఛం॥౧౩॥౧౪॥అహం త్వితి॥మోక్షణప్రకారమాహ ప్రక్షిప్తోఽస్మి మహార్ణవ ఇతి॥౧౫॥రామస్య చేతి॥సాహ్యే సాహాయ్యే - సాహాయ్యకరణే హేతుమాహ రామో ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠ ఇతి॥౧౬॥ఏతచ్ఛ్రుత్వేతి॥ఉద్యతం ఉద్యుక్తం॥౧౭॥తేనచేతి॥ అనుజ్ఞాతః అస్మీతి శేషః వపుష్మతా పుష్కలవపుషా - మానుషేణ శరీరేణాంతర్హితః శైలేన తు శరీరేణ మహోదధౌ సాగరోపరి స్థిత ఇతి శేషః-స వై దత్తవరః శైలో బభూవావస్థితస్తథేతి ప్రథమసర్గోక్తేః। ప్రతిప్రయాణే

మహాకపిమ్। జాంబవాన్ కార్యవృత్తాంతమపృచ్ఛదనిలాత్మజమ్॥౨॥కథం దృష్టా త్వయా దేవీ కథం వా తత్ర వర్తతే। తస్యాం వా స కథం వృత్తః క్రూరకర్మా దశాననః॥౩॥తత్త్వతస్సర్వమేతన్నః ప్రబ్రూహి త్వం మహాకపే। శ్రుతార్థాశ్చింతయిష్యామో భూయః కార్యవినిశ్చయమ్॥౪॥యశ్చార్థస్తత్ర వక్తవ్యో గతైరస్మాభిరాత్మవాన్। రక్షితవ్యం చ యత్తత్ర తద్భవాన్ వ్యాకరోతు నః॥౫॥స నియుక్తస్తతస్తేన సంప్రహృష్టతనూరుహః। ప్రణమ్య శిరసా దేవ్యై సీతాయై ప్రత్యభాషత॥౬॥ప్రత్యక్షమేవ భవతాం మహేంద్రాగ్రాత్ఖమాప్లుతః। ఉదధేర్దక్షిణం పారం కాంక్షమాణస్సమాహితః॥౭॥గచ్ఛతశ్చ హి మే ఘోరం విఘ్నరూపమివాభవత్। కాంచనం శిఖరం దివ్యం పశ్యామి సుమనోహరమ్॥౮॥స్థితం పంథానమావృత్య మేనే విఘ్నం చ తం నగమ్॥౮॥ఉపసంగమ్య తం దివ్యం కాంచనం నగసత్తమమ్ * కృతా మే మనసా బుద్ధిర్భేత్తవ్యోఽయం మయేతి చ॥౯॥ ప్రహతం చ మయా తస్య లాంగూలేన మహాగిరేః * శిఖరం సూర్యసంకాశం వ్యశీర్యత సహస్రధా॥౧౦॥వ్యవసాయం చ తం బుద్ధ్వా స హోవాచ మహాగిరిః * పుత్రేతి మధురాం వాణీం మనః ప్రహ్లాదయన్నివ॥౧౧॥పితృవ్యం చాపి మాం విద్ధి సఖాయం మాతరిశ్వనః * మైనాకమితి విఖ్యాతం నివసంతం మహోదధౌ॥ ౧౨॥పక్షవంతః పురా పుత్ర బభూవుః పర్వతోత్తమాః *ఛందతః పృథివీం చేరుర్బాధమానాస్సమంతతః॥౧౩॥శ్రుత్వా నగానాం చరితం మహేంద్రః పాకశాసనః* చిచ్ఛేద భగవాన్ పక్షాన్ వజ్రేణైషాం సహస్రశః॥౧౪॥అహం తు మోక్షితస్తస్మాత్తవ పిత్రా మహాత్మనా * మారుతేన తదా వత్స ప్రక్షిప్తోఽస్మి మహార్ణవే॥౧౫॥రామస్య చ మయా సాహ్యే వర్తితవ్యమరిందమ * రామో ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠో మహేంద్రసమవిక్రమః॥ ౧౬॥ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచస్తస్య మైనాకస్య మహాత్మనః * కార్యమావేద్య తు గిరేరుద్యతం చ మనో మమ॥౧౭॥తేన చాహమనుజ్ఞాతో మైనాకేన మహాత్మనా *స చాప్యంతర్హితశ్శైలో మానుషేణ వపుష్మతా। శరీరేణ మహాశైలశ్శైలేన చ మహోదధౌ॥౧౯॥ఉత్తమం జవమాస్థాయ శేషం పంథానమాస్థితః। తతోఽహం సుచిరం కాలం వేగేనాభ్యగమం పథి॥౨౦॥తతః పశ్యామ్యహం దేవీం సురసాం నాగమాతరమ్। సముద్రమధ్యే సా దేవీ వచనం మామభాషత॥౨౧॥మమ భక్షః ప్రదిష్టస్త్వమమరైర్హరిసత్తమ। అతస్త్వాం భక్షయిష్యామి విహితస్త్వం చిరస్య మే॥౨౨॥ఏవముక్తస్సురసయా ప్రాంజలిః ప్రణతస్స్థితః। వివ

తి॥హనుమత్ప్రముఖాః పరస్పరం మిళితా ఇతి శేషః॥౧॥తి॥కార్యవిషయం వృత్తాంతం॥౨॥కథమితి॥దశాననః కథం వృత్తః కీదృగ్వ్యాపారః॥౪॥ యశ్చేతి॥యత్ర రామసన్నిధౌ రక్షితవ్యం గోపనీయం-అవక్తవ్యమితి యావత్ ఆత్మవాన్ భవాన్॥౭॥గచ్ఛత ఇతి॥పశ్యామి అపశ్యం॥౮॥స్థితమితి॥ మేన ఇతి॥లిడుత్తమపురుషైకవచనం॥౧౦॥తి॥వ్యవసాయం స్వభేదనరూపం॥౧౨॥తి॥ఛందతః స్వేచ్ఛయేత్యర్థః॥౧౩॥తి॥చరితం ప్రజాబాధనరూపం॥౧౪॥*తి॥ మోచనప్రకారమాహ మారుతేనేతి॥౧౫॥సాహ్యే సాహాయ్యే-తత్ర హేతుః ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠ ఇత్యాది॥౧౬॥తి॥ఉద్ధృతం-అగ్రే చలితం(౧౭)స చేతి॥వపుష్మతా పుష్కల్యవతా మానుషేణ శరీరేణాంతర్హితః-శైలేన

చపర్వతేంద్రం సునాభం చ సముపస్పృశ్య వీర్యవానిత్యుక్తం। హిరణ్యనాభం శైలేంద్రం కాంచనం పశ్య మైథిలీతి రామేణ చోక్తం॥౧౯॥౨౫॥ కర్తుమితి॥ విషయే సతీ స్వరాజ్యే వసంతీ॥౨౬॥ ఏవముక్త ఇతి॥ తత ఇతి- అర్ధగుణవిస్తారః అత్రార్ధశబ్దః ఏకదేశవాచీ- కించిదధికవిస్తారో భవమిత్యర్థః ఏవమేవార్థః- ప్రథమసర్గోక్తశత యోజనవిస్తారస్తు విరుద్ధః తద్గ్రంథః కల్పితశ్చేత్యుక్తం॥౨౮॥ మత్ప్రమాణేతి॥ వ్యాదితం వ్యాత్తం॥౨౯॥ తద్దృష్ట్వేతి॥ హ్రస్వత్వం విశేషయతి అంగుష్ఠమాత్రక ఇతి॥ ౩౦॥౩౧॥ అర్థసిద్ధ్యా ఇతి॥ సమానయ సంయోజయ॥౩౨॥ తతోఽహమితి॥ సాధు సాధ్వీతి దీర్ఘశ్ఛాందసః॥౩౩॥౩౬॥ అధోభాగే నేతి॥ సలిలే శయాం సలిలే స్థితాం॥౩౭॥ ప్రహస్యేతి॥ అవస్థితం దృఢభూతం- అసంభ్రాంతం అవ్యగ్రం॥ ౩౯॥ బాఢమితి॥ తస్యాః ఆస్య ప్రమాణాదధికం యథా తథా- కాయం ఆత్మదేహం అపూరయం అవర్ధయం యుష్మద్దేహ్యవర్ధిష్టేత్యర్థః॥౪౦॥ న చేతి॥ అయం కామరూపీతి మాం- సాధు సమ్యక్- న బుబుధే న జ్ఞాతవతీ- మమ కృతం నికృతం మయా కృతాం నికృతిం వా- న బుబు

ర్ణవదనో భూత్వా వాక్యం చేదముదీరయమ్॥౨౩॥ రామో దాశరథిః శ్రీమాన్ ప్రవిష్టో దండకావనమ్। లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సీతయా చ పరంతపః॥౨౪॥ తస్య సీతా హృతా భార్యా రావణేన దురాత్మనా। తస్యాస్సకాశం దూతోఽహం గమిష్యే రామశాసనాత్॥౨౫॥ కర్తుమర్హసి రామస్య సాహాయ్యం విషయే సతీ। అథవా మైథిలీం దృష్ట్వా రామం చాక్లిష్టకారిణమ్ ॥ ఆగమిష్యామి తే వక్త్రం సత్యం ప్రతిశృణోమి తే॥౨౬॥ ఏవముక్తా మయా సా తు సురసా కామరూపిణీ ॥ అబ్రవీన్నాతివర్తేత కశ్చిదేష వరో మమ॥౨౭॥ ఏవముక్తస్సురసయా దశయోజనమాయతః ॥ తతోఽర్ధగుణవిస్తారో బభూవాహం క్షణేన తు॥౨౮॥ మత్ప్రమాణానురూపం చ వ్యాదితం తు ముఖం తయా॥ ౨౯॥ తద్దృష్ట్వా వ్యాదితం చాస్యం హ్రస్వం హ్యకరవం వపుః। తస్మిన్ముహూర్తే చ పునర్బభూవాంగుష్ఠమాత్రకః॥౩౦॥ అభిపత్యాశు తద్వక్త్రం నిర్గతోఽహం తతః క్షణాత్। అబ్రవీత్సురసా దేవీ స్వేన రూపేణ మాం పునః॥ అర్థసిద్ధ్యై హరిశ్రేష్ఠ గచ్ఛ సౌమ్య యథాసుఖమ్। సమానయ చ వైదేహీం రాఘవేణ మహాత్మనా ॥ సుఖీ భవ మహాబాహో ప్రీతాస్మి తవ వానర॥౩౨॥ తతోఽహం సాధు సాధ్వీతి సర్వభూతైః ప్రశంసితః ॥ ౩౩ ॥ తతోఽంతరిక్షం విపులం ప్లుతోఽహం గరుడో యథా । ఛాయా మే నిగృహీతా చ న చ పశ్యామి కించన ॥ ౩౪ ॥ సోఽహం విగతవేగస్తు దిశో దశ విలోకయన్ । న కించిత్తత్ర పశ్యామి యేన మేఽపహృతా గతిః ॥ ౩౫ ॥ తతో మే బుద్ధిరుత్పన్నా కిం నామ గగనే మమ । ఈదృశో విఘ్న ఉత్పన్నో రూపం యత్ర న దృశ్యతే॥౩౬॥ అధోభాగేన మే దృష్టిః శోచతా పాతితా మయా। తతోఽద్రాక్షమహం భీమాం రాక్షసీం సలిలేశయామ్॥౩౭॥ ప్రహస్య చ మహానాదముక్తోఽహం భీమయా తయా। అవస్థితమసంభ్రాంతమిదం వాక్యమశోభనమ్॥౩౮॥ క్వాసి గంతా మహాకాయ క్షుధితాయా మమేప్సితః। భక్షః ప్రీణయ మే దేహం చిరమాహారవర్జితమ్॥౩౯॥ బాఢమిత్యేవ తాం వాణీం ప్రత్యగృహ్ణామహం తతః। ఆస్యప్రమాణాదధికం తస్యాః కాయమపూరయమ్ ॥ తస్యాశ్చాస్యం మహద్భీమం వర్ధతే మమ భక్షణే॥౪౦॥ న చ మాం సా తు బుబుధే మమ వా నికృతం కృతమ్॥ ౪౧॥ తతోఽహం విపులం రూపం సంక్షిప్య నిమిషాంతరాత్। తస్యా హృదయమాదాయ ప్రపతామి నభస్థలమ్॥౪౨॥ సా విసృష్టభుజా భీమా పపాత లవణాం

శిలారూపేణ శరీరేణ తు ముహూర్తాదధః సాగరోపరి స్థిత ఇతి శేషః॥౨౧॥ సుమేతి॥ ప్రదిష్టః దత్తః- విహితః లబ్ధః॥౨౨॥ తస్యా ఇతి॥ విషయే సతీ విషయవాసినీ॥౨౬॥ ఇతి॥ నాతివర్తేత నాతిక్రమేత మాం ప్రాప్తో మదాహారతాం ప్రాప్తో న గచ్ఛేదిత్యర్థః॥౨౭॥ ఏవమితి॥ తతోఽర్ధగుణవిస్తారః తతో దశయోజనాదర్ధస్య పంచయోజనస్య గుణః ఆవృత్తిః ద్వివిస్తారో దశయోజనవిస్తారః- ప్రథమసర్గే దశయోజనవిస్తారోక్త్యనుసరణ్యైవం వ్యాఖ్యాతం॥౨౯॥ తి॥ హ్రస్వం స్వశరీరమితి శేషః - తదేవాహ అంగుష్ఠసమ్మిత ఇతి దేహ ఇతి శేషః॥౩౧॥ అర్థేతి॥ సమానయ సంగచ్ఛయ॥౩౨॥ తత ఇతి॥ సాధు సాధ్వీత్యత్ర దీర్ఘ ఆర్షః॥౩౩॥ తత ఇతి॥ న పశ్యామి నాపశ్యం॥౩౪॥౬॥ యేన గగనే నిగృహీతా తతః కించిన్న పశ్యామి నాపశ్యమిత్యన్వయః॥౩౭॥ తి॥ అవస్థితం నిశ్చేష్టం దార్ఢ్యసంభ్రాంతం భయహీనం మాం లక్షీకృత్యేదం వాక్యమహముక్త ఇత్యన్వయః॥౩౮॥ తి॥ మమేప్సితో భక్షస్త్వమతో మే దేహం ప్రీణయేత్యన్వయః॥౩౯॥ ఆస్యేతి॥ తస్యా ఆస్యప్రమాణాదధికం కాయం ఆత్మనః కాయం అపూరయం- వర్ధితవాన్ అవర్ధత॥౪౦॥ న చేతి॥ సా మాం న బుబుధే అయం కామరూపీతి మాం న జ్ఞాతవతీత్యర్థః మమ కృతం వికృతం- సా మయా కృతం వికారస్వరూపం వా న బుబుధే॥౪౧॥ తస్యా ఇతి కిమిత్యత ఆహ॥

ముఖే॥౨౧॥నికృత్తమేవ దర్శయతి తతోహమితి॥౨౨॥ సేతి॥విసృష్టభుజా విసృష్టసంధికభుజా॥౨౩॥శృణోమీతి॥హతేత్యనంతరమితికరణం బోధ్యం॥౨౪॥తామితి॥ కృత్యమాత్యయికం స్మరన్-ప్రాణాంతికం తత్కార్యం విచింతయన్నిత్యర్థః॥౨౫॥౨౬॥జిఘాంసంతీమిత్యాదౌ॥ప్రవిశం ప్రావిశం॥౨౮॥భీతయేత్యాదౌ॥భీతయా తయా నార్యా-అశేషత ఇత్యనంతరమితికరణం ద్రష్టవ్యం॥౩౦॥తత్రేతి॥సర్వరాత్రం సర్వాం రాత్రిం-అహస్సర్వేత్యాదినా సమాసాంతోచ్-అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా తత్ర లంకాయాం-విచిన్వన్ అనంతరం రావణాంతఃపురమపి గతస్సన్ సుమధ్యమాం నాపశ్యం॥ రా॥ తత్రేతి॥సర్వరాత్రం సర్వాం రాత్రిం-అహస్సర్వైకదేశసంఖ్యాతపుణ్యాచ్చ రాత్రేరిత్యచ్ ప్రత్యయః కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగ ఇతి ద్వితీయా.తత్రాహం మధ్యరాత్రేత్యేతి పారస్సాధుః॥౩౧॥ రా॥తత ఇతి॥ ఉపలక్షయేఽపాలక్షయం॥౩౨॥శోచతా చేతి॥వికృష్టేన విప్రకృష్టేన-అతిదీర్ఘేణేతి యావత్॥౩౩॥స ప్రాకారమితి॥బహుపాదపం-అనేకపాదపప్రమాణమితి ప్రాకారవిశేషణం॥౩౪॥అశోకేతి శింశుపా పాదపః-అస్తీతి శేషః॥౩౫॥అదూరే శింశుపావృక్షాదిత్యాది॥శింశుపావృక్షాత్ శింశుపావృక్షస్య-శ్యామాం యౌవనమధ్యస్థాం-తదేకవాససంవీతాం యేన వాససా హృతా తేనైకవాససా సంవీతాం-యద్వా తేన తత్కాలదృష్టేన పూర్వదృష్టేన వా కేనవాససా సంవీతాం-వేషాంతరనిస్పృహామిత్యర్థః-మానసికత్వ కాయికత్వ భేదేన శోకసంతాపయోర్భేదః॥౩౭॥సామయేతి॥ఆమయః ఖేదః తేన సహ వర్తత ఇతి సామయా మర్తవ్యేన రణే కృత్యేట్యాటో బహూంశ్చ

భసి । మయా పర్వతసంకాశా నికృత్తహృదయా సతీ॥౨౩॥ శృణోమి ఖగతానాం చ సిద్ధానాం చారణైస్సహ । రాక్షసీం సింహికాం భీమాం క్షిప్రం హనుమతా హతా॥౨౪॥ తాం హత్వా పునరేవాహం కృత్యమాత్యయికం స్మరన్। గత్వా చాహం మహాధ్వానం పశ్యామి నగమండితమ్ * దక్షిణం తీరముదధేర్లంకా యత్ర చ సా పురీ॥౨౫॥అస్తం దినకరే యాతే రక్షసాం నిలయం పురమ్ * ప్రవిష్టోహమవిజ్ఞాతో రక్షోభిర్భీమవిక్రమైః॥౨౬॥తత్ర ప్రవిశతశ్చాపి కల్పాంతఘనసన్నిభా * అట్టహాసం విముంచంతీ నారీ కాప్యుత్థితా పురః॥ ౨౭॥జిఘాంసంతీం తతస్తాం తు జ్వలదగ్నిశిరోరుహామ్ * సవ్యముష్టిప్రహారేణ పరాజిత్య సుభైరవామ్ । ప్రదోషకాలే ప్రవిశం॥౨౮॥భీతయాహం తయోదితః * అహం లంకాపురీ వీర నిర్జితా విక్రమేణ తే । యస్మాత్తస్మాద్విజేతాసి సర్వరక్షాంస్యశేషతః॥౩౦॥తత్రాహం సర్వరాత్రం తు విచిన్వన్ జనకాత్మజామ్।రావణాంతఃపురగతో న చాపశ్యం సుమధ్యమామ్॥౩౧॥తతస్సీతామపశ్యంస్తు రావణస్య నివేశనే । శోకసాగరమాసాద్య న పారముపలక్షయే॥ ౩౨ ॥శోచతా చ మయా దృష్టం ప్రాకారేణ సమావృతమ్। కాంచనేన వికృష్టేన గృహోపవనముత్తమమ్॥౩౩॥స ప్రాకారమవప్లుత్య పశ్యామి బహుపాదపమ్॥౩౪॥ అశోకవనికామధ్యే శింశపాపాదపో మహాన్ * తమారుహ్య చ పశ్యామి కాంచనం కదలీవనమ్॥౩౫॥ అదూరే శింశుపావృక్షాత్పశ్యామి వరవర్ణినీమ్ * శ్యామాం కమలపత్రాక్షీముపవాసకృశాననామ్ ।తదేకవాససంవీతాం రజోధ్వస్తశిరోరుహామ్ * శోకసంతాపదీనాంగీం సీతాం భర్తృహితే స్థితామ్ । రాక్షసీభిర్విరూపాభిః క్రూరాభిరభిసంవృతామ్ * మాంసశోణితభక్షాభిర్వ్యాఘ్రీభిర్హరిణీమివ॥ ౩౭ ॥సా మయా రాక్షసీమధ్యే తర్జ్యమానా ముహుర్ముహుః * ఏకవేణీధరా దీనా భర్తృచింతాపరాయణా। భూమిశయ్యా వివర్ణాంగీ పద్మినీవ హిమాగమే * రావణాద్వినివృత్తార్థా మర్తవ్యకృతనిశ్చయా ।కథంచిన్మృగశావాక్షీ తూర్ణమాసాదితా మయా॥౪౦॥తాం దృష్ట్వా తాదృశీం నారీం రామపత్నీం యశస్వినీమ్।తత్రైవ శింశుపావృక్షే పశ్యన్నహమవస్థితః॥

తతోహమితి॥హృదయమాదాయ హృదయం నికృత్య-ప్రపతామి ప్రాపతం॥౨౨॥సేతి॥విసృష్టభుజా విస్రంసితభుజా॥౨౩॥శృణోమీతి॥ సింహికా హనుమతా హతేతి వ్యగతానాం దేవానాం వచః శృణోమీతి సంబంధః॥౨౪॥తామితి॥కృత్యం ఆత్యయికం ప్రాణాంతికం కర్మ చింతయన్నిత్యర్థః॥౨౭॥తి॥ మాం జిఘాంసంతీం జ్వలదగ్నితుల్యకేశపాశాం॥సవ్యేతి॥ ప్రవిశం ప్రావిశం॥౨౯॥తత్రేతి॥సర్వరాత్రం సర్వాం రాత్రిం-తత్రాహం మధ్యరాత్రేత్యపి పాఠః సాధుః॥౩౧॥తత ఇతి॥ఉపలక్షయే ఉపాలక్షయం॥౩౨॥శోచతేతి॥వికృష్టేన విప్రకృష్టేన-అతిదీర్ఘేణేతి యావత్॥౩౩॥స ఇతి॥బహుపాదపం గృహోపవనం గృహారామం దృష్టమితి సంబంధః॥౩౪॥* శేతి॥తదేకవాససంవీతాం తేన తత్కాలదృష్టేన పూర్వదృష్టేనైవ వాససా సంవీతాం(౩౬)తి॥వ్యాఘ్రీభిః పరివృతాం హరిణీమివ తాం పశ్యామీతి సంబంధః-రాక్షసీమధ్యే తాభిరేవ తర్జ్యమానా సా సదుఃఖా మయా కథంచిదాసాదితేత్యన్వయః॥౩౭॥సామయేతి॥సామయా ఆమయః సహితా దుఃఖసహితేత్యర్థః - అతస్తూర్ణమా

మితిసాధుః॥౬౦॥తాంద్రష్ట్వేతి॥పశ్యన్నేవ రామ్యర్థః॥౬౧॥౬౨॥తతోహమితి॥గహనేపర్ణగూఢప్రదేశే పర్ణేషు నేనిలీనఇత్యర్థస్తాదప్యుక్తేః॥౬౪॥రా॥తద్దృష్ట్వా థధ రారోహాసీతారక్షో మహాబలం।సంకుచ్యోరూ స్తనౌపీనౌబాహుభ్యాంపరిరభ్య చేతిపాఠః॥పరిరభ్య-ఐత (త్రా) సేతి శేషః॥౬౫॥విత్రస్తామితి॥పరమోద్విగ్నాం॥అతీవో ద్విగ్నచిత్తహృదయాం-తత స్తతఃవీక్షమాణాంనానాదిక్షువీక్షమాణాం-(త్రా)ణమిత్యనుషజ్యతే-అవాక్ఛిరాఃఅవనతమూర్ధా- ప్రపతితఃభూమావితి శేషఃద్వామాసౌ అంతరమవధిః-తతఃపాస్యామీతియోజ్యం॥౬౭॥౬౯॥౭౦॥కించిద్వీర్యమితి॥ కించిద్వీర్యంకుతఇత్య(త్రా)హయోమామితి॥ భర్తురసన్నిధౌ తేనభ(త్రా)అదృష్ట స్సన్ యోమామపహృత్యాగతః-తస్యతవ-కించిద్వీర్యమితియోజ్యం॥౭౧॥౭౨॥జానక్యేతి॥ఘోరత్వసిద్ధయేచితాస్థఇత్యుక్తం॥౭౩॥విధృత్యేతి॥ఆరబ్ధః- రావణ ఇతి శేషః హాహాకృతం-హాహేత్యేతత్కృతం॥౭౪॥(స్త్రీ)ణామితి॥సముత్పత్య-రావణసమీపంగతేతి శేషః-మండోదరీమండనభూతోదరీ-మడిభూషాయామిత్యస్మాద్ధా తోఃపచాద్యచ్-మందోదరీవా-డదయోరభేదః-దంభోదాడిమమిత్యాదివత్ -యద్వామందత్వంచాల్పత్వం-మూర్ధాల్పపటునిర్హ్రాగ్యామందా ఇత్యమరః॥సూక్ష్మో దరీత్యర్థః-మందాస్థూలపిపీలికేత్యాచక్షతే-తస్యాఇవకృశమస్యాఉదరమిత్యర్థః-నను-పూర్వంధాన్యమాలిన్యా ప్రతిషిద్ధఇత్యుక్తం-సంప్రతిమండోదర్యేత్యుచ్యతే- విప్రతిషిద్ధమిదం-మైవం-ఉభాభ్యామపిప్రతిషిద్ధత్వే నాన్యతరోక్తావవిరోధాత్ -మండోదర్యాదీనామపరిజ్ఞానంచహనుమత స్తదీయవ్యవహారాత్॥౭౫॥౭౬॥ తతఇతి॥తాభిః దేవకన్యాభిఃఅనేనమండోదర్యాదివదన్యాసామపినివారయిత్రీత్వముక్తం॥౭౭॥యాతఇతి॥(క్రూ)రైః(క్రూ)రశబ్దైః-సుదారుణైఃఅర్థతోపి(క్రూ)రైః॥౭౮॥

౬౧॥తతోహలహలాశబ్దంకాంచీనూపురమిశ్రితమ్। శృణోమ్యధికగంభీరంరావణస్యనివేశనే॥౬౨॥తతోహంపరమోద్విగ్నస్స్వంరూపంప్రతిసం హరన్।అహంతుశింశుపావృక్షేపక్షీవగహనేస్థితః॥౬౩॥తతోరావణదారాశ్చరావణశ్చమహాబలః।తందేశంసమనుప్రాప్తాయత్రసీతాభవత్ స్థితా॥౬౪॥తంద్రష్ట్వాథవరారోహాసీతారక్షోమహాబలమ్।సంకుచ్యోరూస్తనౌపీనౌబాహుభ్యాంపరిరభ్యచ॥౬౫॥విత్రస్తాంపరమోద్విగ్నాంవీక్ష మాణాంతతస్తతః।త్రాణంకించిదపశ్యంతీంవేపమానాంతపస్వినీమ్ * తామువాచదశగ్రీవస్సీతాంపరమదుఃఖితామ్।అవాక్ఛిరాఃప్రపతితోబ హుమన్యస్వమామితి * యదిచేత్త్వంతుదర్పాన్మాంనాభినందసిగర్వితే।ద్వౌమాసావంతరంసీతేపాస్యామిరుధిరంతవ॥౬౭॥ఏతచ్ఛ్రుత్వావచ స్తస్యరావణస్యదురాత్మనః।ఉవాచపరమక్రుద్ధాసీతావచనముత్తమమ్॥౬౯॥రాక్షసాధమరామస్యభార్యామమితతేజసః।ఇక్ష్వాకుకులనాథస్య స్నుషాందశరథస్యచ * అవాచ్యంవదతోజిహ్వాకథంనపతితాతవ॥౭౦॥కించిద్వీర్యంతవానార్యయోమాంభర్తురసన్నిధౌ * అపహృత్యాగతః పాపతేనాదృష్టోమహాత్మనా॥౭౧॥నత్వంరామస్యసదృశోదాస్యేప్యస్యనయుజ్యసే * యజ్ఞీయస్సత్యవాదీచరణశ్లాఘీచరాఘవః॥౭౨॥జానక్యా పరుషంవాక్యమేవముక్తోదశాననః * జజ్వాలసహసాకోపాచ్చితాస్థఇవపావకః॥౭౩॥వివృత్యనయనేక్రూరేముష్టిముద్యమ్యదక్షిణమ్ * మైథిలీం హంతుమారబ్ధస్స్త్రీభిర్హాహాకృతంతదా॥౭౪॥స్త్రీణాంమధ్యాత్సముత్పత్యతస్యభార్యాదురాత్మనః * వరామండోదరీనామతయాసప్రతిషేధి తః॥౭౫॥ఉక్తశ్చమధురాంవాణీంతయాసమదనార్దితః * సీతయాతవకింకార్యంమహేంద్రసమవిక్రమ।దేవగంధర్వకన్యాభిర్యక్షకన్యాభిరే వచ * సార్ధంప్రభోరమస్వేహసీతయాకింకరిష్యసి॥౭౬॥తతస్తాభిస్సమేతాభిర్నారీభిస్సమహాబలః * ప్రసాద్యసహసానీతోభవనంస్వంనిశా చరః॥౭౭॥యాతేతస్మిన్దశగ్రీవేరాక్షస్యోవికృతాననాః * సీతాంనిర్భర్త్సయామాసుర్వాక్యైఃక్రూరైస్సుదారుణైః॥౭౮॥తృణవద్భాషితం

సావితామయేత్యనేననపునరుక్తిః మర్తవ్యకృతనిశ్చయామరణకృతనిశ్చయేత్యర్థః॥౬౧॥తి॥ శృణోమి(శ్రు)తవాన్రావణస్యనివేశనేతత్సమీపేయస్యానివేశనేసీ తాసమీపప్రవేశనకాలే॥౬౨॥తతఇతి॥గహనేస్థితఃఅత్రగహనశబ్దేనపర్ణసంహతిగూఢప్రదేశఉచ్యతే॥౬౪॥తమితి॥ పరిరభ్యవిత(త్రా)సేతి శేషః॥౭౦॥ తి॥ తద సన్నిధౌఅపహృత్యతేనాదిష్టఇతిలంకామాగతఃఅన్యథాతదైవతేహననంస్యాదిత్యర్థః॥౭౧॥ తి॥ సాదృశ్యసంభావనాపిదూరాపాస్తేత్యాహ॥దాస్యేపీతి॥ ౭౪॥ (స్త్రీ)ణామితి॥పూర్వంధాన్యమాలిన్యాప్రతిషిద్ధఇత్యుక్తం-ఇదానీంమందోదరీత్యభిధానాత్ -ఉభాభ్యామపీతికల్పనీయం॥౭౬॥అలమస్మాత్పరి(త్రా)తుమితి॥ఇయంసీ

తృణవదితి||తృణవత్ గణయామాసేత్యన్వయః||౮౦½||వృథేతి||వృథాగర్జితనిశ్చేష్టాఃవృథాగర్జితేననివ్యాపారాః||౮౧½||తతస్తాఇతి || తూష్ణీంరక్షతేతిరావణో
క్తాఇతి శేషః-పరిక్షిప్యపరివార్య||౮౨½|| తాస్వితి||సుదుఃఖితాప్రశుశోచ-ఉత్తరోత్తరందుఃఖితవతీత్యర్థః||౮౩½||౮౬||అలమస్మాత్పరిత్రాతుమితి || అలంశక్తా-అలం
భూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః- పరిత్రాతుం ఏషేతి శేషః||౮౭||౮౮||అపరాధిజనప్రాణత్రాణైకహేతుమాహప్రణిపాతేతి||౮౮½||తతఇతి|| తతః
త్రిజటావాక్యానంతరం-భర్తుర్విజయహర్షితా త్రిజటాకథితస్వప్నసూచితరామవిజయహర్షితా-తత్ త్రిజటాస్వప్నవాక్యం-శరణంహివఇత్యత్రేతికరణం
ద్రష్టవ్యం||౮౯½||తాంచాహమితి||నచమేనిర్వృతం - కింతుదుఃఖితమిత్యర్థః||౯౦½||సంభాషణార్థమితి||విధిఃఉపాయః||౯౧½||రా||తస్మైశంసితుమర్హసీత్యతఃపరం-త
స్యాస్తద్వచనం శ్రుత్వాహ్యహమప్యబ్రువంవచఇత్యర్థం ద్రష్టవ్యం-కేషుచిత్కోశేషు ప్రమాదాత్ పతితం||౯౭||రా||తదితి||త్వయాఆజ్ఞప్తమిచ్ఛామి-త్వత్కర్తృక
మాజ్ఞాపనమిచ్ఛామీత్యర్థః-కింశబ్దఃక్షేపే-రామలక్ష్మణయోఃపార్శ్వంత్వాంనయామి-ఉత్తరంకిం-ఏవమేవంవదేత్యాజ్ఞాపనరూపముత్తరంకిమిత్యర్థః||౯౮||౧౦౧||
ఇత్యుక్త్వేతి||వాచామాంసందిదేశేతి-స్వరామైకవేద్యంప్రాగుక్తంకాకాసురవృత్తాంతంతిలకనిర్మాణాదికంచసందిష్టవతీత్యర్థః||౧౦౨||తతఇతి||పరిక్రామం

తాసాంగణయామాస జానకీ * గర్జితంచతదా తాసాం సీతాం ప్రాప్యనిరర్థకమ్||౮౦½||వృథాగర్జితనిశ్చేష్టా రాక్షస్యః పిశితాశనాః * రావణా
యశశంసుస్తాస్సీతాధ్యవసితంమహత్ ||౮౧½||తతస్తాస్సహితాస్సర్వా విహతాశా నిరుద్యమాః * పరిక్షిప్య సమంతాత్తాం నిద్రావశముపాగతాః||
౮౨½||తాసుచైవప్రసుప్తాసు సీతాభర్తృహితే రతా । విలప్యకరుణం దీనా ప్రశుశోచ సుదుఃఖితా||౮౩½||తాసాంమధ్యాత్సముత్థాయ త్రిజటావాక్య
మబ్రవీత్ * ఆత్మానంఖాదత క్షిప్రం న సీతా వినశిష్యతి । జనకస్యాత్మజా సాధ్వీ స్నుషా దశరథస్య చ * స్వప్నోహ్యద్య మయా దృష్టో దారుణో రోమ
హర్షణః । రక్షసాంచ వినాశాయ భర్తురస్యా జయాయ చ||౮౬||అలమస్మాత్ పరిత్రాతుం రాఘవాద్రాక్షసీగణమ్ । అభియాచామ వైదేహీమే
తద్ధిమమరోచతే||౮౭||యస్యా హ్యేవంవిధస్స్వప్నో దుఃఖితాయాః ప్రదృశ్యతే । సా దుఃఖైర్వివిధైర్ముక్తా సుఖమాప్నోత్యనుత్తమమ్||౮౮||ప్రణి
పాతప్రసన్నాహి మైథిలీజనకాత్మజా || ౮౮½ ||తతస్సాహ్రీమతీ బాలా భర్తుర్విజయహర్షితా * అవోచద్యదితత్తథ్యం భవేయంశరణంహివః||
౮౯½||తాంచాహంతాదృశీం దృష్ట్వా సీతాయా దారుణాం దశామ్ * చింతయామాస విక్రాంతో నచ మే నిర్వృతం మనః||౯౦½||సంభాషణార్థంచమ
యా జానక్యాశ్చింతితో విధిః * ఇక్ష్వాకూణాం హి వంశస్తు తతో మమ పురస్కృతః||౯౧½||శ్రుత్వాతు గదితాం వాచం రాజర్షిగణపూజితామ్ * ప్ర
త్యభాషత మాం దేవీ బాష్పైః పిహితలోచనా|| ౯౨½ ||కస్త్వం కేన కథం చేహ ప్రాప్తో వానరపుంగవ * కా చ రామేణ తే ప్రీతిస్తన్మే శంసితుమర్హసి||
౯౩½||తస్యాస్తద్వచనం శ్రుత్వా హ్యహమప్యబ్రువం వచః||౯౪||దేవి రామస్య భర్తుస్తే సహాయో భీమవిక్రమః । సుగ్రీవో నామ విక్రాంతో వానరేం
ద్రో మహాబలః* తస్య మాం విద్ధి భృత్యం త్వం హనుమంతమిహాగతమ్||౯౫½||భర్త్రాహం ప్రేషితస్తుభ్యం రామేణాక్లిష్టకర్మణా||౯౬||ఇదం చ పురు
షవ్యాఘ్రః శ్రీమాన్ దాశరథిస్స్వయమ్ ।అంగులీయమభిజ్ఞానమదాత్తుభ్యం యశస్విని||౯౭||తదిచ్ఛామి త్వయాజ్ఞప్తం దేవి కింకరవాణ్యహమ్ ।రా
మలక్ష్మణయోః పార్శ్వం నయామి త్వాం కిముత్తరమ్||౯౮|| ఏతచ్ఛ్రుత్వా విదిత్వా చ సీతా జనకనందినీ । ఆహ రావణముత్సాద్య రాఘవో మాం నయ
త్వితి||౯౯||ప్రణమ్య శిరసా దేవీమహమార్యామనిందితామ్ । రాఘవస్య మనోహ్లాదమభిజ్ఞానమయాచిషమ్||౧౦౦|| అథమామబ్రవీత్సీతా గృహ్యతా
మయముత్తమః ।మణిర్యేన మహాబాహూ రామస్త్వాం బహుమన్యతే||౧౦౧|| ఇత్యుక్త్వా తు వరారోహా మణిప్రవరమద్భుతమ్।ప్రాయచ్ఛత్పరమో

తేతి శేషః||౮౮½||తతఇతి || తతఃత్రిజటావాక్యానంతరంభర్తుర్విజయహర్షితా త్రిజటాకథితస్వప్నసూచితరామవిజయహర్షితాతత్ త్రిజటాస్వప్నవాక్యంత
థ్యంయది- వఃశరణంభవేయమిత్యవోచదితిసంబంధః||౮౯½||తామితి||చింతయామాసేతిలిడుత్తమపురుషైకవచనం||౯౦½||సంభాషణార్థమితి||మమమయాస్తుతః||
౯౭ || తదితి||త్వయాఆజ్ఞప్తమిచ్ఛామిత్వత్కర్తృకమాజ్ఞాపనమిచ్ఛామీత్యర్థః||౧౦౧||ఇత్యుక్త్వేతి||వాచామాంసందిదేశస్వరామైకవేద్యంప్రాగుక్తకాకాసుర

పరిక్రామం ఇహాభ్యుద్గతమానసః ఇహాభ్యుద్గతే ఇహాభ్యాగమనే మానసం యస్య సః తథా॥౧౦౩॥ ఉత్తరం పునరేవేదం నిశ్చిత్య మనసా తయేత్యాది॥ ఏతత్ ఉపయానం - యద్యన్యథా భవేత్ - యది నో పేయాతామిత్యర్థః - తదా ద్వౌ మాసౌ మమ జీవితం - తతః పరం న జీవామీత్యర్థః - న మాం ద్రక్ష్యసి మాసద్వయాభ్యంతరే మాం న ద్రక్ష్యతి చేత్ - తదా మ్రియ ఇతి యోజ్యం - మాసశబ్దోऽత్ర పక్షపరః - పక్షా వై మాసా ఇతి శ్రుతేః॥౧౦౬॥ తచ్ఛ్రుత్వేతి॥ ఉత్తరం అనంతరం - అనంతరం అనంతరకర్తవ్యం ఉత్తరకార్యమిత్యర్థః॥౧౦౭॥౧౧౩॥ రా॥ తేషామితి॥ శూలముద్గరపాణినామిత్యత్ర దీర్ఘాభావ ఆర్షః॥౧౧౪॥ ౧౧౫॥ తత ఇతి॥ తతో మే బుద్ధిరుత్పన్నా వక్ష్యమాణకార్యవిషయేత్యర్థః - తాదృశం బుద్ధికార్యమాహ చైత్యేత్యాదినా. చైత్యప్రాసాదం నగరమధ్యస్థప్రాసాదం - లలామభూతః అలంకారభూతః॥౧౧౬॥౧౧౭॥ ౧౧౮॥ తచ్ఛ్రుత్వేతి॥ పదాతిబలసంపన్నాన్ పదాతిప్రభృతిసైన్యసంపన్నాన్॥౧౨౦॥౧౨౧॥౧౨౨॥ రా॥ సహసేతి॥ చర్మాసినమిత్యత్ర ఇనంతత్వమార్షం॥

ద్విగ్నా వాచా మాం సందిదేశ హ॥౧౦౨॥ తతస్తస్యై ప్రణమ్యాహం రాజపుత్ర్యై సమాహితః। ప్రదక్షిణం పరిక్రామమిహాభ్యుద్గతమానసః॥౧౦౩॥ ఉత్తరం పునరేవేదం నిశ్చిత్య మనసా తయా। హనుమన్మమ వృత్తాంతం వక్తుమర్హసి రాఘవే * యథా శ్రుత్వైవ నచిరాత్తావుభౌ రామలక్ష్మణౌ। సుగ్రీవసహితౌ వీరావుపేయాతాం తథా కురు * యద్యన్యథా భవేదేతద్ద్వౌ మాసౌ జీవితం మమ। న మాం ద్రక్ష్యతి కాకుత్స్థో మ్రియే సాహమనాథవత్॥౧౦౬॥ తచ్ఛ్రుత్వా కరుణం వాక్యం క్రోధో మామభ్యవర్తత। ఉత్తరం చ మయా దృష్టం కార్యశేషమనంతరమ్॥౧౦౭॥ తతోऽవర్ధత మే కాయస్తదా పర్వతసన్నిభః। యుద్ధకాంక్షీ వనం తచ్చ వినాశయితుమారభే॥౧౦౮॥ తద్భగ్నం వనషండం తు భ్రాంతత్రస్తమృగద్విజమ్। ప్రతిబుద్ధా నిరీక్షంతే రాక్షస్యో వికృతాననాః॥౧౦౯॥ మాం చ దృష్ట్వా వనే తస్మిన్ సమాగమ్య తతస్తతః। తాః సమభ్యాగతాః క్షిప్రం రావణాయాచచక్షిరే॥౧౧౦॥ రాజన్ వనమిదం దుర్గం తవ భగ్నం దురాత్మనా। వానరేణ హ్యవిజ్ఞాయ తవ వీర్యం మహాబల॥౧౧౧॥ దుర్బుద్ధేస్తస్య రాజేంద్ర తవ విప్రియకారిణః। వధమాజ్ఞాపయ క్షిప్రం యథాసౌ విలయం వ్రజేత్॥౧౧౨॥ తచ్ఛ్రుత్వా రాక్షసేంద్రేణ విసృష్టా భృశదుర్జయాః। రాక్షసాః కింకరా నామ రావణస్య మనోనుగాః॥౧౧౩॥ తేషామశీతిసాహస్రం శూలముద్గరపాణినామ్। మయా తస్మిన్ వనోద్దేశే పరిఘేణ నిషూదితమ్॥౧౧౪॥ తేషాం తు హతశేషా యే తే గత్వా లఘువిక్రమాః। నిహతం చ మహత్సైన్యం రావణాయాచచక్షిరే॥౧౧౫॥ తతో మే బుద్ధిరుత్పన్నా చైత్యప్రాసాదమాక్రమమ్। తత్రస్థాన్ రాక్షసాన్ హత్వా శతం స్తంభేన వై పునః * లలామభూతో లంకాయాః స వై విధ్వంసితో మయా॥౧౧౬॥ తతః ప్రహస్తస్య సుతం జంబుమాలినమాదిశత్ * రాక్షసైర్బహుభిస్సార్ధం ఘోరరూపైర్భయానకైః॥౧౧౭॥ తమహం బలసంపన్నం రాక్షసం రణకోవిదమ్ * పరిఘేణాతిఘోరేణ సూదయామి సహానుగమ్॥౧౧౮॥ తచ్ఛ్రుత్వా రాక్షసేంద్రస్తు మంత్రిపుత్రాన్మహాబలాన్ * పదాతిబలసంపన్నాన్ ప్రేషయామాస రావణః। పరిఘేణైవ తాన్ సర్వాన్ నయామి యమసాదనమ్॥౧౨౦॥ మంత్రిపుత్రాన్ హతాన్ శ్రుత్వా సమరే లఘువిక్రమాన్। పంచ సేనాగ్రగాన్ శూరాన్ ప్రేషయామాస రావణః * తానహం సహ సైన్యాన్ వై సర్వానేవాభ్యసూదయమ్॥౧౨౧॥ తతః పునర్దశగ్రీవః పుత్రమక్షం మహాబలమ్। బహుభీ రాక్షసైస్సార్ధం ప్రేషయామాస రావణః॥౧౨౨॥ తం తు మందోదరీపుత్రం కుమారం రణపండితమ్ * సహసా ఖం సముత్క్రాంతం పాదయోశ్చ గృహీతవాన్ * చర్మాసినం శతగుణం భ్రామయిత్వా వ్యపేషయమ్॥౧౨౪॥ తమక్షమాగతం భగ్నం నిశమ్య స దశాననః। తత ఇంద్రజితం నామ ద్వితీయం రావణస్సుతమ్ * వ్యాదిదేశ సుసంక్రుద్ధో బలినం యుద్ధదుర్మదమ్॥౧౨౫॥ తచ్చాప్యహం బలం సర్వం తం చ రాక్షసపుంగవమ్ * నష్టౌజసం రణే కృత్వా పరం హర్షముపాగమమ్॥౧౨౬॥

వృత్తాంతం తిలకనిర్ణయకం చ సందిష్టవతీత్యర్థః॥౧౦౨॥ తి॥ ఇహాభ్యుద్గతమానసః - ఇహాగంతుం నిశ్చితమానసః మమ వృత్తాంతం త్వయానుభూతం మద్విషయం రావణరాక్షసీవృత్తాంతం॥౧౦౩॥(౧౦౫)తి॥ యద్యస్మాదన్యథా అనాగమనే ద్వౌ మాసౌ మమ జీవితం భవేత్ - అనాథవత్ మ్రియే రాక్షసీకృతవధేనేతి భావః॥ ౧౦౬॥ తి॥ ఉత్తరం కార్యశేషం లంకానాశనరూపం॥౧౦౭॥ తి॥ సమాగమ్య మిళిత్వా॥ ౧౧౩ ॥ తేషామితి॥ శూలముద్గరపాణినామిత్యత్ర దీర్ఘాభావ ఆర్షః॥౧౨౪॥ తమితి॥ ద్వితీ

౧౨౪½||రా||తతఇతి||ద్వితీయం ప్రేషితపుత్రా పేతు యాద్వితీయత్వం||౧౨౫½||౧౨౬½||౧౨౭½||రా||రజ్జుభిరితి||అభిబధ్నంతి అభ్యబధ్నన్ || ౧౩౧||అస్యాహమితి||అస్యాః సీతాయాః-విసంధిరార్షః||రా||అస్యాఇతి||అస్యాహమిత్యత్ర అస్యాఇతిపదచ్ఛేదః సంధిరార్షః · అహం ప్రాప్తః అహం హనుమానిత్యహం శబ్దద్వయస్యనిర్వాహః||౧౩౩||సుగ్రీవశ్చేతి||ధర్మార్థకామసహితమితి-తత్ర ధర్మసాహిత్యాత్ హితం పరత్ర ఉపకారకం - అర్థసాహిత్యాత్పథ్యం ఇహోపకారకంచేత్యర్థః||౧౩౪||సుగ్రీవశ్చేత్యాదినా సుగ్రీవోక్తం కిం యదనూద్య సంప్రతిశేషం స్వయం వక్తాసన్నాహ వాలినేతి||రా||వాలినేతి||సుగ్రీవేణ మయేతిశేషః · చక్రేగ్నిసాక్షికం సఖ్యమితిపాఠః||౧౩౮||రా|| తేనేతి||వానరాణాం మహారాజః కృతః-అహమితిశేషః||౧౩౯||రా||తస్యేతి||తేనసాహాయ్యస్యాస్మాభిః కర్తవ్యత్వేన ప్రస్థాపితః- దూతఇతిశేషః||౧౪౦||రా||యావదితి||విధమంతే-యావత్పురానిపాతయోర్లడితి ల్రుడర్థే లట్-వానరాణామితి- యేహినిమంత్రితాః యుద్ధసాహాయ్యార్థమాహూతాః దేవతానాం సకాశం గచ్ఛంతి తేషాం వానరాణాం ప్రభావః పురాకేననవిదితః త్వయావిజ్ఞాతఏవేతిభావః||౧౪౨||ఇదం వచస్సుగ్రీవోక్తమేవ మయోక్తమిత్యాహ

మహతాపి మహాబాహుః ప్రత్యయేన మహాబలః * ప్రేషితో రావణేనైవ సహవీరైర్మదోత్కటైః||౧౨౬½|| సోవిషహ్యాం హి మాం బుద్ధ్వా స్వబలం చావమర్దితమ్ । బ్రాహ్మణాస్త్రేణ సతు మాం ప్రాబధ్నాచ్చాతివేగితః||౧౨౭½|| రజ్జుభిశ్చాభిబధ్నంతి తతో మాం తత్ర రాక్షసాః * రావణస్యసమీపం చ గృహీత్వా మాముపానయన్||౧౨౯½||దృష్ట్వా సంభాషితశ్చాహం రావణేన దురాత్మనా * పృష్టశ్చ లంకాగమనం రాక్షసానాం చ తం వధమ్||౧౩౦½||తత్సర్వం చ మయా తత్ర సీతార్థమిహ జల్పితమ్ || ౧౩౧ || అస్యాహం దర్శనాకాంక్షీ ప్రాప్తస్త్వద్భవనం విభో । మారుతస్యౌరసః పుత్రో వానరోహం హనుమానహమ్ || ౧౩౨ || రామదూతం చ మాం విద్ధి సుగ్రీవసచివం కపిమ్ । సోహం దూత్యేన రామస్య త్వత్సకాశమిహాగతః || ౧౩౩ || సుగ్రీవశ్చ మహాతేజాస్స త్వాం కుశలమబ్రవీత్ ।ధర్మార్థకామసహితం హితం పథ్యమువాచ చ||౧౩౪ ||వసతో ఋశ్యమూకే మే పర్వతే విపులద్రుమే । రాఘవో రణవిక్రాంతో మిత్రత్వం సముపాగతః||౧౩౫|| తేన మే కథితం రాజ్ఞా భార్యా మే రక్షసా హృతా । తత్ర సాహాయ్యమస్మాకం కార్యం సర్వాత్మనా త్వయా || ౧౩౬ || మయా చ కథితం తస్మై వాలినశ్చ వధం ప్రతి । తత్ర సాహాయ్యహేతోర్మే సమయం కర్తుమర్హసి || ౧౩౭ || వాలినాహృతరాజ్యేన సుగ్రీవేణ మహాప్రభుః । చక్రేగ్నిసాక్షికం సఖ్యం రాఘవస్సహలక్ష్మణః||౧౩౮|| తేన వాలినముత్పాట్య శరేణైకేన సంయుగే । వానరాణాం మహారాజః కృతస్సప్లవతాం ప్రభుః||౧౩౯||తస్య సాహాయ్యమస్మాభిః కార్యం సర్వాత్మనా త్విహ । తేన ప్రస్థాపితస్తుభ్యం సమీపమిహ ధర్మతః||౧౪౦||క్షిప్రమానీయతాం సీతా దీయతాం రాఘవాయ చ ।యావన్న హరయో వీరా విధమంతి బలం తవ * వానరాణాం ప్రభావో హి న కేన విదితః పురా । దేవతానాం సకాశం చ యే గచ్ఛంతి నిమంత్రితాః|| ౧౪౨||ఇతి వానరరాజస్త్వామాహేత్యభిహితో మయా । మామైక్షత తతః క్రుద్ధశ్చక్షుషా ప్రదహన్నివ||౧౪౩|| తేన వధ్యోహమాజ్ఞప్తో రక్షసా రౌద్రకర్మణా ।మత్ప్రభావమవిజ్ఞాయ రావణేన దురాత్మనా||౧౪౪|| తతో విభీషణో నామ తస్య భ్రాతా మహామతిః । తేన రాక్షసరాజోసౌ యాచితో మమ కారణాత్ * నైవం రాక్షసశార్దూల త్యజ్యతామేష నిశ్చయః। రాజశాస్త్రవ్య

యం ప్రేషితపుత్రా పేతుయాద్వితీయం||౧౨౭½||రజ్జుభిరితి||అభిబధ్నంతి అభ్యబధ్నన్||౧౩౧|| అస్యేతి || అస్యాహం దర్శనాకాంక్షీత్యత్ర సంధిరార్షః తద్భవనం ప్రాప్తోహం హనుమానిత్యహమిత్యస్యచ శబ్దద్వయస్యనిర్వాహః||౧౩౩|| సుగ్రీవఇతి || ధర్మకామార్థసహితం ధర్మసహితత్వాత్ హితం పరలోకోపయోగ్యం కామయుక్తత్వాత్పథ్యం||౧౩౪||వాలినేతి||సుగ్రీవేణ మయేతిశేషః||౧౩౭||తేనేతి||వానరాణాం మహారాజః కృతః-అహమితిశేషః||౧౩౯||తస్యేతి || తస్యరామస్య తేనసాహాయ్యస్య కర్తవ్యత్వేన ప్రస్థాపితః దూతఇతిశేషః-తుభ్యం తవ ధర్మతః కలహం వినేత్యర్థః||౧౪౦||క్షిప్రమితి||సీతాదీయతాం-విపక్షేబాధకమాహ|| యావదితి|| విధమంతి విధమిష్యంతి*లంకానాశనే వానరాణాం సామర్థ్యమస్తీత్యాశయేనాహ||వానరాణామితి||యేనిమంత్రితాః యుద్ధసాహాయ్యార్థమాహూతాః దేవతానాం సకాశం గచ్ఛంతి- తేషాం వానరాణాం ప్రభావః పురాత్వయానవిదితః నవిజ్ఞాతో హీతియోజనా||౧౪౩|| తేనేతి||మత్ప్రభావం వరదానలబ్ధావధ్యత్వరూపం||౧౪౪|| తత

ఇతీతి॥౧౪౪॥ తత ఇత్యాది॥ నైవమితి-కర్తవ్యమితి శేషః-రాజశాస్త్రం రాజధర్మశాస్త్రం- వేదితవ్యం వక్తవ్యమిత్యర్థః॥౧౫౦॥ రాక్షసా ఇత్యాది ॥ యంత్రితస్య ఆవృతస్య॥౧౫౧॥ తత ఇతి॥ నగరద్వారమాగతాస్సంతః రాజమార్గే అఘోషయన్నితి యోజనా॥౧౫౪॥ పుచ్ఛేనేతి॥ అట్టం వలభిః॥౧౫౮॥ అథాహమితి ॥ విస్మయోదంతభాషితాం భాషితవిస్మయోదంతాం-ఉక్తాద్భుతవార్తామిత్యర్థః-విస్మయవృత్తాంతవ్యవహృతామితి వా॥౧౫౯॥ తత ఇతి॥ నిమిత్తైశ్చోపలక్షితా - శకునాదిభిశ్చ సీతా న దగ్ధేతి జ్ఞాతేత్యర్థః॥౧౬౦॥ దీప్యమాన ఇతి॥ హృదయం ప్రహృష్టం-ఆసీదితి శేషః-సురభిగంధినః-ఆసన్నితి శేషః॥౧౬౧॥ తైరితి॥ దృష్టార్థైః దృష్టఫలైః- నిమిత్తైః శకునైః-కారణైః నేత్రస్ఫురణాదిభిః-మహాగుణైః ఫలవ్యాప్తైః-సిద్ధార్థైః అబాధితార్థైః - తత్ర హేతుత్వేన ఋషివచోపాదానం॥౧౬౨॥ పునరిత్యర్ధమేకం వాక్యం॥ విసృష్టః ప్రేషితోస్మి॥౧౬౨॥ తత ఇతి॥ తత్ర లంకాసమీపే-సామీప్యే సప్తమీ-తత్ర వర్తమానం అరిష్టం పర్వతం ॥౧౬౩॥ తత ఇతి॥ భవతో దృష్టవానిహ-భవతః యుష్మాన్-ఇహాస్మిన్ మహేంద్రతీరే॥౧౬౪॥ రాఘవస్యేతి॥ భవతాం చైవ తేజసా-భవదనుగ్రహేణేత్యర్థః - సుగ్రీవస్య చ కార్యార్థం స్వామికార్యస్యావశ్యకర్తవ్యత్వాదితి భావః-కార్యార్థం కార్యవస్తు-క్లీబత్వమార్షం. అస్యానువాదవాక్యవిస్తరస్య ప్రయోజనం వానరాణాం శ్రవణకుతూహలాతిశయప్రకాశనం॥౧౬౫॥ అస్మిన్స

వేతో హి మార్గస్సంసేవ్యతే త్వయా * దూతవధ్యా న దృష్టా హి రాజశాస్త్రేషు రాక్షస । దూతేన వేదితవ్యం చ యథార్థం హితవాదినా * సుమహత్యపరాధేపి దూతస్యాతులవిక్రమ। విరూపకరణం దృష్టం న వధోస్తీతి శాస్త్రతః॥౧౪౮॥ విభీషణేనైవముక్తో రావణస్సందిదేశ తాన్। రాక్షసానేతదేవాస్య లాంగూలం దహ్యతామితి॥౧౪౯॥ తతస్తస్య వచశ్శ్రుత్వా మమ పుచ్ఛం సమంతతః। వేష్టితం శణవల్కైశ్చ జీర్ణైః కార్పాసజైః పటైః॥౧౫౦॥ రాక్షసాస్సిద్ధసన్నాహాస్తతస్తే చండవిక్రమాః । తదాదహ్యంత మే పుచ్ఛం నిఘ్నంతః కాష్ఠముష్టిభిః* బద్ధస్య బహుభిః పాశైర్యంత్రితస్య చ రాక్షసైః॥౧౫౧॥ తతస్తే రాక్షసాశ్శూరా బద్ధం మామగ్నిసంవృతమ్*అఘోషయన్ రాజమార్గే నగరద్వారమాగతాః॥౧౫౨॥ తతోహం సుమహద్రూపం సంక్షిప్య పునరాత్మనః*విమోచయిత్వా తం బంధం ప్రకృతిస్థః స్థితః పునః। ఆయసం పరిఘం గృహ్య తాని రక్షాంస్యసూదయమ్ ॥౧౫౩॥ తతస్తన్నగరద్వారం వేగేనాప్లుతవానహమ్॥౧౫౪॥ పుచ్ఛేన చ ప్రదీప్తేన తాం పురీం సాట్టగోపురామ్*దహామ్యహమసంభ్రాంతో యుగాంతాగ్నిరివ ప్రజాః। వినష్టా జానకీ వ్యక్తం న హ్యదగ్ధః ప్రదృశ్యతే*లంకాయాం కశ్చిదుద్దేశస్సర్వా భస్మీకృతా పురీ। దహతా చ మయా లంకాం దగ్ధా సీతా న సంశయః*రామస్య హి మహత్కార్యం మయేదం వితథీకృతమ్। ఇతి శోకసమావిష్టశ్చింతామహముపాగతః॥౧౫౮॥ అథాహం వాచమశ్రౌషం చారణానాం శుభాక్షరామ్*జానకీ న చ దగ్ధేతి విస్మయోదంతభాషితామ్॥౧౫౯॥ తతో మే బుద్ధిరుత్పన్నా శ్రుత్వా తామద్భుతాం గిరమ్। అదగ్ధా జానకీత్యేవం నిమిత్తైశ్చోపలక్షితా॥౧౬౦॥ దీప్యమానే తు లాంగూలే న మాం దహతి పావకః। హృదయం చ ప్రహృష్టం మే వాతాస్సురభిగంధినః॥౧౬౧॥ తైర్నిమిత్తైశ్చ దృష్టార్థైః కారణైశ్చ మహాగుణైః। ఋషివాక్యైశ్చ సిద్ధార్థైరభవం హృష్టమానసః॥౧౬౨॥ పునర్దృష్ట్వా చ వైదేహీం విసృష్టశ్చ తయా పునః॥౧౬౨॥ తతః పర్వతమాసాద్య తత్రారిష్టమహం పునః। ప్రతిప్లవనమారేభే యుష్మద్దర్శనకాంక్షయా॥౧౬౩॥ తతః పవనచంద్రార్కసిద్ధగంధర్వసేవితమ్*పంథానమహమాక్రమ్య భవతో దృష్టవానిహ॥౧౬౪॥ రాఘవస్య ప్రభావేన భవతాం చైవ తేజసా*సుగ్రీవస్య చ కార్యార్థం మయా సర్వమనుష్ఠితమ్ ॥౧౬౫॥ ఏతత్సర్వం మయా తత్ర యథావదుపపాదితమ్*అత్ర యన్న కృతం శేషం తత్సర్వం క్రియతామితి॥౧౬౬॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే అష్టపంచాశస్సర్గః

ఇత్యాది శ్లోకత్రయమేకం వాక్యం॥ శాస్త్రేషు దూతవధ్యా న దృష్టా-విరూపకరణం తాడనం వా శాస్త్రతః దృష్టమితి-రాక్షసరాజా రావణః తేన విభీషణేన యాచిత ఇతి సంబంధః॥౧౫౦॥*బద్ధస్యేతి॥ యంత్రితస్య నిరుద్ధస్య॥౧౫౮॥ అథేతి ॥ విస్మయోదంతభాషితాం విస్మయవృత్తాంతవిషయవ్యవహారాం- విస్మయోదంతభాషిణామితి వా పాఠః॥౧౫౯॥ తైరితి॥ నిమిత్తైః శుభసూచకైః॥౧౬౦॥ తైరితి॥ నిమిత్తాన్యాహ దీప్యమాన ఇత్యాది॥౧౬౧॥ తైరితి॥ దృష్టార్థైః దృష్టసంవాదైః మహాగుణైః కారణైః మత్ప్రవృత్తికారణైః సీతారామరూపైః॥౧౬౨॥ తత ఇతి॥ ఆరేభే-బిడుత్తమపురుషైకవచనం॥౧౬౩॥ తత ఇతి॥ అహం పంథానమాక్రమ్య భవతో దృష్టవానిహేతి పాఠః అన్యదాహాశ్చ

గేఽసార్ధపఞ్చషష్ట్యుత్తరశతశ్లోకాః॥౧౬౬॥ ఇతి శ్రీగోవిన్దరాజవిరచితే-శ్రీరామాయణభూషణే-శృఙ్గారతిలకాఖ్యానే-సున్దరకాణ్డవ్యాఖ్యానే- అష్టపఞ్చాశస్సర్గః.********************** ఏతదితి॥ తదేతదాఖ్యాయ ఉత్తరం వచనం వక్తుముపచక్రామేత్యన్వయః॥౧॥ అథ సంప్రత్యేవ రావణం జిత్వా సీతయా సహైవాస్మాభిః ప్రతియాతవ్యమితి హృది నిధాయాహ- సఫలఇతి॥ సంభ్రమః త్వరా- ఉత్సాహ ఇతి యావత్ -కుతస్సాఫల్యమిత్యాశఙ్క్య సీతాపాతివ్రత్యోపలమ్భాదిత్యాహ- శీలమితి- శీలం వృత్తం- పాతివ్రత్యమితి యావత్ -అహం తు ప్రాగేవ తదేకశరణ ఇత్యాహ మమ చేతి- ప్రవణం ప్రహ్వం తత్పరమితి యావత్ -సీతాచరిత్రస్య న కిఞ్చిదసాధ్యమస్తీతి భావః॥౨॥ తర్హి తం దురాత్మానం రావణం స్పృశన్తమేవ కిమితి నాదహదిత్యాశఙ్క్య తస్యాపి తపస్సమ్పత్తిసద్భావాదిత్యాహ తపసేత్యాదినా॥ యద్వా రావణతపఃకథనద్వారా సీతాయాః పాతివ్రత్యాతిశయమాహ॥ తపసేత్యాదినా॥ తపసా అతిప్రవృద్ధ ఇత్యన్వయః. కోపప్రసాదాభ్యాం సర్వలోకనిగ్రహానుగ్రహసమర్థోఽసౌ రావణస్సర్వథా మహాతపస్సమ్పన్నః. అత ఏవ సీతాస్పర్శేప్యవినాశిత ఇత్యర్థః॥౩॥ తర్హి సీతాశీలం దుర్బలమస్మాకం కిముపకరిష్యతీత్యాశఙ్క్య నేత్యాహ- నతదితి॥ సీతాశీలమేవ బలీయస్త్వాదుపకరిష్యతీత్యర్థః- క్రోధకలుషీకృతేతి వచనాద్భర్తృముఖేన వైరనిర్యాతనం వీరపత్నీధర్మః- అన్యథా మహాలాఘవం భర్తురిత్యద్యాపి పారతన్త్ర్యపాలనాయ తాదృక్క్రోధాకరణాద్రావణో జీవతీతి గమ్యతే -ఏతదేవోక్తం ప్రాక్ - అసన్దేశాత్తు రామస్య తపసశ్చానుపాలనాత్ । న త్వాం కుర్మి దశగ్రీవ భస్మ భస్మార్హ తేజసేతి॥౪॥ ఏవం స్థితే యుష్మదనుమత్యా భృత్యవిజయోఽపి స్వామిన ఏవేతి కృత్వా సీతా రామపదాబ్జావలమ్బాదహమేవ రావణం నిర్జిత్య సీతాపురస్సరో రాఘవౌ ద్రక్ష్యామీత్యాహ జామ్బవదితి॥౬॥ న చాశక్తిశఙ్కా కార్యేతి బహుధా ప్రపఞ్చయన్నాహ అహమిత్యాదినా॥ ౭-౧౧॥ బ్రహ్మమిత్యాది

ఏతదాఖ్యాయ తత్సర్వం హనుమాన్మారుతాత్మజః । భూయస్సముపచక్రామ వచనం వక్తుముత్తరమ్॥౧॥ సఫలో రాఘవోద్యోగస్సుగ్రీవస్య చ సంభ్రమః । శీలమాసాద్య సీతాయా మమ చ ప్రవణం మనః॥౨॥ తపసా ధారయేల్లోకాన్క్రుద్ధో వా నిర్దహేదపి । సర్వథాతిప్రవృద్ధోఽసౌ రావణో రాక్షసాధిపః * తస్య తాం స్పృశతో గాత్రం తపసా న వినాశితమ్॥౩॥ న తదగ్నిశిఖా కుర్యాత్సంస్పృష్టా పాణినా సతీ * జనకస్యాత్మజా కుర్యాద్యత్క్రోధకలుషీకృతా॥౪॥ జామ్బవత్ప్రముఖాన్సర్వాననుజ్ఞాప్య మహాహరీన్ * అస్మిన్నేవంగతే కార్యే భవతాం చ నివేదితే । న్యాయ్యం స్మ సహ వైదేహ్యా ద్రష్టుం తౌ పార్థివాత్మజౌ॥౬॥ అహమేకోఽపి పర్యాప్తస్సరాక్షసగణాం పురీమ్ । తాం లఙ్కాం తరసా హన్తుం రావణం చ మహాబలమ్ * కిం పునస్సహితో వీరైర్బలవద్భిః కృతాత్మభిః । కృతాస్త్రైః ప్లవగైశ్శూరైర్భవద్భిర్విజయైషిభిః॥౮॥ అహం తు రావణం యుద్ధే ససైన్యం సపురస్సరమ్ । సహపు

పౌనరుక్త్యాత్ ॥౧౬౬॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం- శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం- సున్దరకాణ్డవ్యాఖ్యాయాం- అష్టపఞ్చాశస్సర్గః *** ౧॥ సఫలఇతి॥ సంభ్రమః త్వరా- ఉత్సాహ ఇత్యర్థః- కుతః సాఫల్యమిత్యాశఙ్క్య సీతాపాతివ్రత్యాదిత్యాహ॥ శీలమితి॥ శీలం సద్వృత్తం- పాతివ్రత్యమితి యావత్ ఆసాద్య దృష్ట్వేత్యర్థః- మమ మనః ప్రవణం ప్రహ్వం అభూదితి శేషః- సీతాపాతివ్రత్యస్య న కిఞ్చిదసాధ్యమస్తీతి మమ నిశ్చయోఽభూదితి భావః॥౨॥ తర్హి దురాత్మానం రావణం కిమితి నాదహదిత్యాశఙ్క్య- తస్యాపి తపస్సమ్పత్తిమత్త్వాదిత్యాహ తపసేతి సార్ధశ్లోకేన. సర్వథాసౌ తపసా అతిప్రవృద్ధః - కోపప్రసాదాభ్యాం సర్వలోకనిగ్రహానుగ్రహసమర్థోఽసౌ రావణో మహాతపస్సమ్పన్న ఇత్యర్థః అత ఏవ తాం సీతాం స్పృశతోఽపి- తస్య గాత్రం తపసా న వినాశితమితి సమ్బన్ధః॥౩॥ తర్హి సీతాశీలం దుర్బలమస్మాకం కిముపకరిష్యతీత్యాశఙ్క్య దుర్బలం న భవతీత్యాహ నతదితి॥ జనకస్యాత్మజా క్రోధకలుషీకృతా సతీ యత్కుర్యాత్ - పాణినా స్పృష్టా అగ్నిశిఖా న కుర్యాదితి సమ్బన్ధః- క్రోధకలుషీకృతేతి విశేషణాత్ -భర్తృముఖేన వైరనిర్యాతనం వీరపత్నీధర్మః- అన్యథా మహల్లాఘవం భర్తురిత్యద్యాపి భర్తృవీర్యపరిపాలనాయ తాదృక్క్రోధాకరణాత్ రావణో జీవతి- అత ఏవ ప్రాక్ -అసన్దేశాత్తు రామస్యేత్యుక్తమితి భావః॥ ౪॥ భృత్యజయోఽపి స్వామిన ఏవేతి కృత్వా - సీతాపాతివ్రత్యమహిమ్నా రావణం వయమేవ జిత్వా దేవ్యా సహ రాఘవౌ ద్రక్ష్యామ ఇత్యాహ॥ జామ్బవత్ప్రముఖానితి॥ అస్మిన్కార్యే ఏవంగతే భవతాం నివేదితే సతి - జామ్బవత్ప్రముఖాన్సర్వాననుజ్ఞాప్య వైదేహ్యా సహ తౌ పార్థివాత్మజౌ ద్రష్టుం న్యాయ్యం స్మేతి సమ్బన్ధః- జామ్బవదాదయో యద్యనుజానీయుః - తదా రాక్షసాన్ హత్వా- దేవ్యా సహైవ రామసమీపం గమిష్యామ ఇతి భావః॥౬॥ న చాశక్తిశఙ్కా కార్యేత్యాహ॥ అహమేకోఽపీత్యాది॥ ౭॥౮॥ కృతాస్త్రైః దేవాంశత్వాదస్త్రప్రయోగసమర్థైః॥౯

కారే రామప్రత్యుపకారే - పుప్లువురితి పూర్వేణ సంబంధః॥౬॥౭॥యత్తన్మధువనమిత్యాది॥పరమోత్కటాః పరమోత్సుకాః॥౧౦॥తత ఇతి॥ మధుపింగళాః మధువత్పింగళవర్ణాః వానరాః॥౧౧॥తతః కుమార ఇతి॥అనుమాన్య అనుమతిం కారయిత్వా - నిసర్గం విసర్జనం అనుమతిమితి యావత్॥౧౨॥తతశ్చేతి॥పూర్వమేవ సీతాదర్శనాత్ప్రహృష్టాః తతః మధువనభంగే అంగదేనానుమతాః సంతస్తతో ముదితాః - తత్ప్రేరితాః ప్రనృత్యంతోభవన్॥రా॥ముదితాశ్చ తతశ్చేతి పాఠః॥౧౩॥మధువనభంగాభ్యనుజ్ఞానకృతం వానరహర్షవికారమేవ వర్ణయతి సర్గశేషేణ॥గాయంతి కేచిత్ ప్రణమంతి కేచిన్నృత్యంతి కేచిత్ ప్రహసంతి కేచిత్ - పతంతి కేచిద్విచరంతి కేచిత్ప్లవంతి కేచిత్ ప్రలపంతి కేచిదితి పాఠః॥ ప్రణమంతి అవాక్ఛిరసః పతంతి పతంతి ఊర్ధ్వపాదాః పృష్ఠేన పతంతి॥౧౭॥సమాకులమితి॥ మధుప్రపానోత్కటసత్త్వచేష్టం - మత్తచిత్తచేష్టం॥రా॥మధుప్రపానోత్కటసత్త్వచేష్టమితి సమ్యక్॥౨౨॥నఖైరితి॥నిర్విషయం నిర్గతమధుమూలాదిభోగ్యవస్తుకం చక్రురిత్యర్థః(రా)ఇయం సంగ్రహోక్తిః॥౨౩॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - శృంగారతిలకాఖ్యానే - సుందరకాండవ్యాఖ్యానే - ఏకషష్టితమస్సర్గః. **********

ర్థా మనస్వినః॥౬॥ప్లవమానాః ఖమాప్లుత్య తతస్తే కాననౌకసః। నందనోపమమాసేదుర్వనం ద్రుమలతాయుతమ్॥ ౭ ॥యత్తన్మధువనం నామ సుగ్రీవస్యాభిరక్షితమ్। అధృష్యం సర్వభూతానాం సర్వభూతమనోహరమ్ * యద్రక్షతి మహావీర్యస్సదా దధిముఖః కపిః। మాతులః కపిముఖ్యస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మనః * తే తద్వనముపాగమ్య బభూవుః పరమోత్కటాః। వానరా వానరేంద్రస్య మనఃకాంతతమం మహత్॥౧౦॥తతస్తే వానరా హృష్టా దృష్ట్వా మధువనం మహత్। కుమారమభ్యయాచంత మధూని మధుపింగళాః॥౧౧॥తతః కుమారస్తాన్వృద్ధాన్జాంబవత్ప్రముఖాన్కపీన్। అనుమాన్య దదౌ తేషాం నిసర్గం మధుభక్షణే॥౧౨॥తతశ్చానుమతాస్సర్వే సంప్రహృష్టా వనౌకసః। ముదితాః ప్రేరితాశ్చాపి ప్రనృత్యంతోభవంస్తతః॥ ౧౩ ॥ గాయంతి కేచిత్ప్రణమంతి కేచిన్నృత్యంతి కేచిత్ప్రహసంతి కేచిత్। పతంతి కేచిద్విచరంతి కేచిత్ ప్లవంతి కేచిత్ప్రలపంతి కేచిత్॥౧౪॥పరస్పరం కేచిదుపాశ్రయంతే పరస్పరం కేచిదుపాక్రమంతే। పరస్పరం కేచిదుపబ్రువంతే పరస్పరం కేచిదుపారమంతే॥౧౫॥ద్రుమాద్ద్రుమం కేచిదభిద్రవంతే క్షితౌ నగాగ్రాన్నిపతంతి కేచిత్। మహీతలాత్కేచిదుదీర్ణవేగా మహాద్రుమాగ్రాణ్యభిసంపతంతి॥౧౬॥గాయంతమన్యః ప్రహసన్నుపైతి హసంతమన్యః ప్రరుదన్నుపైతి। రుదంతమన్యః ప్రణుదన్నుపైతి నుదంతమన్యః ప్రణదన్నుపైతి॥౧౭॥సమాకులం తత్కపిసైన్యమాసీన్మధుప్రపానోత్కటసత్త్వచేష్టమ్। న చాత్ర కశ్చిన్న బభూవ మత్తో న చాత్ర కశ్చిన్న బభూవ తృప్తః॥౧౮॥తతో వనం తత్పరిభక్ష్యమాణం ద్రుమాంశ్చ విధ్వంసితపత్రపుష్పాన్। సమీక్ష్య కోపాద్దధివక్త్రనామా నివారయామాస కపిః కపీంస్తాన్॥౧౯॥స తైః ప్రవృద్ధైః పరిభర్త్స్యమానో వనస్య గోప్తా హరివీరవృద్ధః। చకార భూయో మతిముగ్రతేజా వనస్య రక్షాం ప్రతి వానరేభ్యః॥౨౦॥ఉవాచ కాంశ్చిత్పరుషాణి ధృష్టమసక్తమన్యాంశ్చ తలైర్జఘాన। సమేత్య కైశ్చిత్కలహం చకార తథైవ సామ్నోపజగామ కాంశ్చిత్॥౨౧॥స తైర్మదాత్సంపరివార్య వాక్యైర్బలాచ్చ తేన ప్రతివార్యమాణైః। ప్రధర్షితస్త్యక్తభయైస్సమేత్య ప్రకృష్యతే చాప్యనవేక్ష్య దోషమ్॥౨౨॥నఖైస్తుదంతో దశనైర్దశంతస్తలైశ్చ పాదైశ్చ సమాపయంతః। మదాత్కపిం తం కపయస్సమగ్రా మహావనం నిర్విషయం చ చక్రుః॥౨౩

షువత్ ఇతి॥అర్థనివృత్తిం కార్యసిద్ధిం సమాధాయ నిశ్చిత్య - పుప్లువురితి పూర్వేణ సంబంధః * ప్రియాఖ్యానేతి॥రామప్రతీకారే రామస్య ప్రత్యుపకారే(౬)తి॥వనం సుగ్రీవస్య మధువనం * త ఇతి॥పరమోత్కటాః పరమోత్సుకాః॥౧౦॥ తత ఇతి॥మధుపింగళాః మధువత్పింగళవర్ణాః॥౧౧॥తత ఇతి॥అనుమాన్య అనుమతిం కారయిత్వా నిసర్గమనుజ్ఞామిత్యర్థః॥౧౨॥తి॥అనుమతాః మధుపానాదౌ కృతానుమతికాః - హర్షముదోర్బాహ్యాభ్యంతరకృతో భేదః॥౧౩॥తి॥ తత్ర బాహ్యమానందసూచకమాహ॥ గాయంతీతి॥౧౭॥సమాకులమితి॥మధుప్రపానోత్కటసత్త్వచేష్టం మధుప్రపానేన ఉత్కటసత్త్వచేష్టం - మత్తచిత్తచేష్టమిత్యర్థః॥౧౮॥స తైరితి॥ తేన దధిముఖేన బలాచ్చ ప్రతివార్యమాణైస్త్యక్తభయైః సమేత్య సంపరివార్య మదాద్వాక్యైః ప్రధర్షితః దోషమనవేక్ష్య ప్రకృష్యత ఇతి సంబంధః॥౨౨॥నఖైరితి॥నిర్విషయం చక్రుః నిర్గతమధుఫలాదిభోజ్యం చక్రురిత్యర్థః॥ ౨౩॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - ఏకషష్టితమస్సర్గః ***

తానిత్యాది ॥ తాః దధిముఖకలహవ్యాకులితాః - అన్యేతు తానువాచేత్యాదినాపూర్వసర్గోక్తం సంక్షేపేణానూద్యఉపరిగచ్ఛతీత్యాచక్షతే - అపరేతుసర్గముఖే కేచిచ్ఛ్లోకాఃపతితా ఇత్యాహుః॥౧॥ శ్రుత్వేత్యాది॥ అంగేతిసంబోధనేనిపాతః॥౩॥ అంగదస్యేతి ॥ అంగదస్యస్వామినః ముఖాద్వచనంహనుమదుక్తంశ్రుత్వా॥౪॥ పూజయిత్వేతి॥ జగ్ముర్మధువనమితి ప్రదేశభేదవివక్షయా - యద్వాదధిముఖనివారణేనభీతానాంహనుమదంగదాభ్యాంపునరనుజ్ఞాపనేన పునర్జగ్మురిత్యర్థః॥౫॥ తఇతి॥ వీర్యతఃబలాత్ -అతిసర్గాదంగదాభ్యనుజ్ఞానాత్ .దృష్ట్వాశ్రుత్వాచమైథిలీం-దర్శనశ్రవణాభ్యాంచహేతునా - వనపాలానాక్రమ్యఆక్షిప్య॥౬ ॥ ఉత్పత్యేతి॥ సక్తాః వనపాలనేరతాః॥౭॥ మధూనీతి॥ మధూనిమధుపటలాని-ద్రోణమాత్రాణి ద్రోణప్రమాణానిఆఢకప్రమాణాని-ఘ్నంతిస్మపీతావశిష్టాని మధుపటలానిభిందంతిస్మ॥౮॥ కేచిదితి॥ అపవిధ్యంతిఅవక్షిపంతి-మధూచ్ఛిష్టేనసిక్థకేన॥౯॥ మధూచ్ఛిష్టంతుసిక్థకమిత్యమరః । ఉత్కటాఃమత్తాః॥౧౧॥ ఉన్మత్తభూతా ఇతి॥ హృష్టవత్ -హర్షయుక్తమితిక్రియావిశేషణం-హృష్టాహర్షమితివార్థః-క్షిపంతిఉత్క్షిప్యపాతయంతి-స్ఖలంతి-పాదేననుదంతీత్యర్థః॥౧౨॥ కేచిదితి ॥ క్ష్వేళాం సింహనాదం॥౯॥ క్ష్వేళాతుసింహనాదస్స్యాదిత్యమరః॥ కూజంతిపక్షివచ్ఛబ్దాయంతే॥౧౩॥ కృత్వేతి॥ అన్యేఅవాచ్యంకించిత్ గ్రామ్యంకర్మకృత్వాహసంతి-ఇతరత్తద్విలక్షణం గ్రామ్యంకర్మకేచిత్కుర్వంతి- కేచిదన్యత్ గ్రామ్యంకర్మకృత్వాఅస్మాభిరిదంకృతమితి-వదంతిఉచ్చారయంతి- కేచిదితరద్బుధ్యంతి-ఏవంకరిష్యామీతి సంకల్పయంతీత్యర్థః॥౧౫॥ జానుభిరితి ॥ జానుభిఃప్రకృష్టాః-జానూన్యవలంబ్యకృష్టా ఇత్యర్థః-దేవమార్గంఅపానద్వారం-దేవశబ్దో వాయువాచీ - ఉపనిషదివాయు

—————❀********************** ఇతి శ్రీ మత్సుందరకాండే - ఏకషష్టితమస్సర్గః- **********************❀—————

తానువాచహరిశ్రేష్ఠోహనుమాన్వానరర్షభః । అవ్యగ్రమనసోయూయంమధు సేవతవానరాః ॥ అహమావారయిష్యామియుష్మాకంపరిపంథినః॥౧॥ శ్రుత్వాహనుమతోవాక్యంహరీణాంప్రవరోంగదః ॥ ప్రత్యువాచప్రసన్నాత్మాపిబంతుహరయోమధు । అవశ్యంకృతకార్యస్యవాక్యం హనుమతోమయా ॥ అకార్యమపికర్తవ్యంకిమంగపునరీదృశమ్॥౩॥ అంగదస్యముఖాచ్ఛ్రుత్వావచనంవానరర్షభాః ॥ సాధుసాధ్వితిసంహృష్టా వానరాఃప్రత్యపూజయన్॥౪॥ పూజయిత్వాంగదంసర్వే వానరావానరర్షభమ్ ॥ జగ్ముర్మధువనంయత్రనదీవేగాఇవద్రుతమ్॥౫॥ తేప్రవిష్టామధువనంపాలానాక్రమ్యవీర్యతః॥ అతిసర్గాచ్చపటవోదృష్ట్వాశ్రుత్వాచమైథిలీమ్ । పపుస్సర్వేమధుతదారసవత్ఫలమాదదుః॥౬॥ ఉత్పత్యచతతస్సర్వే వనపాలాన్సమాగతాన్ । తాడయంతిస్మశతశస్సక్తాన్మధువనేతదా॥౭॥ మధూనిద్రోణమాత్రాణిబాహుభిఃపరిగృహ్యతే । పిబంతిసహితాస్సర్వేనిఘ్నంతిస్మతథాపరే॥౮॥ కేచిత్పీత్వాపవిధ్యంతిమధూనిమధుపింగళాః । మధూచ్ఛిష్టేనకేచిచ్చజఘ్నురన్యోన్యముత్కటాః॥౧౦॥ అపరేవృక్షమూలేతు శాఖాంగృహ్యవ్యవస్థితాః । అత్యర్థంచమదగ్లానాఃపర్ణాన్యాస్తీర్యశేరతే॥౧౧॥ ఉన్మత్తభూతాఃప్లవగామధుమత్తాశ్చహృష్టవత్ । క్షిపంతిచతదాన్యోన్యంస్ఖలంతిచతథాపరే॥౧౨॥ కేచిత్ క్ష్వేళాంప్రకుర్వంతి కేచిత్కూజంతిహృష్టవత్ । హరయోమధునామత్తాః కేచిత్సుప్తామహీతలే॥౧౩॥ కృత్వా కేచిద్ధసంత్యన్యే కేచిత్కుర్వంతిచేతరత్ । కృత్వా కేచిద్వదంత్యన్యే కేచిద్బుధ్యంతిచేతరత్ ॥౧౪॥ యేప్యత్రమధుపాలాస్స్యుః ప్రేష్యాదధిముఖస్యతు । తేపితైర్వానరైర్భీమైఃప్రతిషిద్ధాదిశోగతాః॥౧౫॥ జానుభిస్తుప్రకృష్టాశ్చ దేవమార్గంప్రదర్శితాః । అబ్రువన్పరమోద్విగ్నాగత్వాదధి

తి ॥ పునరుక్తమేవవిస్తరేణాహ.తానితి॥౧॥ శ్రుత్వేతి ॥ పిబంత్వితి-ప్రత్యువాచేతిసంబంధః॥౪॥ జగ్ముర్మధువనమితిపునర్వచనంప్రదేశభేదవివక్షయేతిద్రష్టవ్యం ॥౫॥ తఇతి॥ తేప్రవిష్టాఃపటవఃసమర్థాఃహరయఃమైథిలీందృష్ట్వాస్వవర్గస్థహనుమద్దర్శనేనసర్వేహృష్టవంతః-శ్రుత్వాహనుమన్ముఖేన- అతిసర్గాదంగదాభ్యనుజ్ఞానాత్ మధువనంప్రవిష్టాఃవీర్యతఃబలాత్పాలానాక్రమ్య-మధుపపుఃరసవత్ఫలమాదదురితియోజనా॥౬॥ తే॥ మధువనేసక్తాః మధుభక్షణార్థంలగ్నాః॥౭॥ మధూనీతి॥ మధుపటలాని. ఘ్నంతిభిందంతి-హృష్టవత్ హృష్టాః॥౮॥ కేచిదితి॥ మధూనిమధుపటలాని-అపవిధ్యంతిక్షిపంతి॥౧౦॥౧౧॥ ఉన్మత్తేతి ॥ మధుమత్తాః- అతఏవఉన్మత్తభూతాఃఉన్మత్తసదృశాఇత్యర్థఃహృష్టవత్ హృష్టాః॥౧౩॥ కృత్వేతి॥ అద్యకించిదవాచ్యంకర్మకృత్వాహసంతి కేచిదితరత్ గ్రామ్యకర్మకుర్వంతి కేచిత్ అన్యత్కర్మకృత్వా తద్వదంతి- కేచిత్ అన్యత్కర్మబుధ్యంతి-మనసాసంకల్పయంతి॥౧౫॥ జానుభిరితి॥ ప్రకృష్టాఃప్రహృతాఇత్యర్థః - దేవమార్గంఅపానందర్శితాః॥౧౬॥ తే॥ తాన్స్వసం

లోకే దేవలోకశబ్దప్రయోగాత్ - దర్శితాః దర్శనం కారితాః - దృశేరుపసంఖ్యానాదణికర్తుః కర్మత్వం - ణ్యంతాత్కర్తుశ్చ కర్మణ ఇతి తస్యైవాభిధేయత్వం చ॥౧౮॥ ఇహేతి ॥ గచ్ఛామ ఇతి తైస్సాహిత్యేన బహువచనం - ఆత్మని బహువచనం వా ॥౩౩॥ స ఇతి ॥ గతాయుష ఇత్యధిక్షేపవచనం ॥౩౪॥ వధ్యా హ్యేత ఇతి ॥ అమర్షప్రభవః అక్షమాజన్యః - రోషస్య తజ్జన్యత్వం చ యోయస్మై న సహతే తస్మై క్రుద్ధ్యతీతి ప్రసిద్ధం॥౩౬॥ నిమేషాంతరేతి॥ నిమేషాంతరమాత్రేణ నిమేషావకాశమాత్రేణ - వనాలయః వానరః॥౩౭॥ రామం చేతి॥ సమప్రతిష్ఠాం సమతలాం - జగతీం భూమిం॥౩౮॥ అస్మిన్సర్గే చత్వారింశచ్ఛ్లోకాః॥౪౦॥ ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే ద్విషష్టితమస్సర్గః.

తత ఇత్యాది ॥ ఉద్విగ్నహృదయః భీతహృదయః - మాతులస్యాపి పాదపతనం స్వామిత్వానుసారేణ॥౩॥ నైవేతి॥ నను సృష్టపూర్వం యథేచ్ఛభోగాయ న దత్తపూర్వం

ముఖం వచః॥౧౬॥ హనూమతా దత్తవరైర్హతం మధువనం బలాత్ । వయం చ జానుభిః కృష్టా దేవమార్గం చ దర్శితాః॥౧౭॥ తతో దధిముఖః క్రుద్ధో వనపస్తత్ర వానరః । హతం మధువనం శ్రుత్వా సాంత్వయామాస తాన్హరీన్॥ ౧౮ ॥ ఇహాగచ్ఛత గచ్ఛామో వానరాన్ బలదర్పితాన్ । బలేన వారయిష్యామో మధు భక్షయతో వయమ్॥౧౯॥ శ్రుత్వా దధిముఖస్యేదం వచనం వానరర్షభాః । పునర్వీరా మధువనం తేనైవ సహసా యయుః॥౨౦॥ మధ్యే చైషాం దధిముఖః ప్రగృహ్య తరసా తరుమ్ । సమభ్యధావద్వేగేన తే చ సర్వే ప్లవంగమాః॥ ౨౧ ॥ తే శిలాః పాదపాంశ్చాపి పర్వతాంశ్చాపి వానరాః । గృహీత్వాభ్యగమన్ క్రుద్ధా యత్ర తే కపికుంజరాః॥౨౨॥ తే స్వామివచనం వీరా హృదయేష్వవసజ్య తత్ । త్వరయా హ్యభ్యధావంత సాలతాలశిలాయుధాః॥౨౩॥ వృక్షస్థాంశ్చ తలస్థాంశ్చ వానరాన్బలదర్పితాన్ । అభ్యక్రామంస్తతో వీరాః పాలాస్తత్ర సహస్రశః॥౨౪॥ అథ దృష్ట్వా దధిముఖం క్రుద్ధం వానరపుంగవాః । అభ్యధావంత వేగేన హనుమత్ప్రముఖాస్తదా॥౨౫॥ తం సవృక్షం మహాబాహుమాపతంతం మహాబలమ్ । ఆర్యకం ప్రాహరత్తత్ర బాహుభ్యాం కుపితోఽంగదః॥౨౬॥ మదాంధశ్చ న వేదైనమార్యకోఽయం మమేతి సః । అథైనం నిష్పిపేషాశు వేగవద్వసుధాతలే॥౨౭॥ స భగ్నబాహూరుభుజో విహ్వలశ్శోణితోక్షితః । ముమోహ సహసా వీరో ముహూర్తం కపికుంజరః॥౨౮॥ స సమాశ్వస్య సహసా సంక్రుద్ధో రాజమాతులః । వానరాన్వారయామాస దండేన మధుమోహితాన్॥ ౨౯॥ స కథంచిద్విముక్తస్తైర్వానరైర్వానరర్షభః । ఉవాచైకాంతమాశ్రిత్య భృత్యాన్స్వాన్ సముపాగతాన్॥౩౦॥ ఏతే తిష్ఠంతు గచ్ఛామో భర్తా నో యత్ర వానరః । సుగ్రీవో విపులగ్రీవస్సహ రామేణ తిష్ఠతి॥ ౩౧ ॥ సర్వం చైవాంగదే దోషం శ్రావయిష్యామి పార్థివే । అమర్షీ వచనం శ్రుత్వా ఘాతయిష్యతి వానరాన్॥౩౨॥ ఇష్టం మధువనం హ్యేతత్సుగ్రీవస్య మహాత్మనః । పితృపైతామహం దివ్యం దేవైరపి దురాసదమ్॥౩౩॥ స వానరానిమాన్సర్వాన్ మధులుబ్ధాన్ గతాయుషః । ఘాతయిష్యతి దండేన సుగ్రీవస్ససుహృజ్జనాన్॥౩౪॥ వధ్యా హ్యేతే దురాత్మానో నృపాజ్ఞాపరిభావినః । అమర్షప్రభవో రోషస్సఫలో నో భవిష్యతి॥౩౫॥ ఏవముక్త్వా దధిముఖో వనపాలాన్మహాబలః । జగామ సహసోత్పత్య వనపాలైస్సమన్వితః॥౩౬॥ నిమేషాంతరమాత్రేణ స హి ప్రాప్తో వనాలయః । సహస్రాంశుసుతో ధీమాన్ సుగ్రీవో యత్ర వానరః॥౩౭॥ రామం చ లక్ష్మణం చైవ దృష్ట్వా సుగ్రీవమేవ చ । సమప్రతిష్ఠాం జగతీమాకాశాన్నిపపాత హ॥౩౮॥ సన్నిపత్య మహావీర్యస్సర్వైస్తైః పరివారితః । హరిర్దధిముఖః పాలైః పాలానాం పరమేశ్వరః * స దీనవదనో భూత్వా కృత్వా శిరసి చాంజలిమ్ । సుగ్రీవస్య శుభౌ మూర్ధ్నా చరణౌ ప్రత్యపీడయత్ ॥ ౪౦ ॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - ద్విషష్టితమస్సర్గః ** * * * * * * * * * * * * * * * * *

తతో మూర్ధ్నా నిపతితం వానరం వానరర్షభః । దృష్ట్వైవోద్విగ్నహృదయో వాక్యమేతదువాచ హ॥౧॥ ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ కస్మాత్త్వం పాదయోః ప

బంధినః పాలాన్॥౧౮॥౨౬॥ తి॥ ఆర్యకః సుగ్రీవమాతులత్వాత్పూజ్యః॥౩౦॥ తి॥ భర్తా రాజా॥౩౪॥ వధ్యా ఇతి॥ అమర్షప్రభవః అక్షమాజన్యః॥౩౭॥ రామమితి॥ సమప్రతిష్ఠాం సమాస్పదాం సమతలాం జగతీం భువం॥౪౦॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం ద్విషష్టితమస్సర్గః. ************* ౧॥౩॥ నైవేతి॥ నిసృష్టపూర్వం సర్వేషాం యదేచ్ఛభోగాయ పూర్వం త్యక్తం న భవతి॥౪॥ ఏవమితి॥ అచింతయిత్వా ఇమాన విగణ

వానరైః అంగదప్రముఖైః-అన్యథా సుగ్రీవవాక్యే అంగదానువాదవిరోధాత్-భక్షితమితి వనైకదేశమధుపటలవిషయం॥౪॥ ఏభిరితి॥ అచింతయిత్వా అగణయిత్వా-మధూని ఫలానాముపలక్షణం-భక్షయంతి పిబంతి చేత్యుక్తేః-యద్వా మధూన్యేవ భక్షయంతి-భక్షవత్కుర్వంతీత్యర్థః॥౫॥ శిష్టమితి॥ శిష్టం అవశిష్టం మధుపటలం- అత్ర మధువనే-అపవిధ్యంతి ధ్వంసయంతి-భక్షయంతి మధుపటలమిత్యర్థః॥౬॥ ఇమే హీతి॥ హిశబ్దః పాదపూరణే - సంప్రధర్షణచిహ్నస్య దృశ్యమానత్వాభిప్రాయేణ ప్రసిద్ధిపరో వా॥౧౩॥ ఆర్యేత్యాది॥ అంగదప్రముఖైరితి-అత్ర విశిష్యానువాదాద్దధిముఖవాక్యే వానరపుంగవైరిత్యత్రాపి విశేషణపరత్వం బోధ్యం॥౧౪॥ నైషామితి॥ వనం ప్రమథితం భగ్నం-ధర్షితం ఆక్రాంతం-మధు చ భక్షితం యథా యేన ప్రకారేణ-ఏషామకృతకృత్యానామీదృశ ఉపక్రమో న స్యాదితి మన్య ఇతి యోజనా॥౧౬॥ కృతకృత్యత్వం విశేషయతి-వనమిత్యాదినా॥౨౧॥ న చేతి॥ వనమితి మధువనధర్షణమేవ సీతాదర్శనే లింగమితి భావః- దత్తవరం దివ్యమిత్యనేన ఋక్షరజసే బ్రహ్మణా దత్తమిత్యవగమ్యతే॥౨౫॥ శ్రుత్వేతి॥ ద్వితీయసుగ్రీవశబ్దస్య శోభనగ్రీవ ఇత్యవయవార్థో వివక్షితః-క్రియాభేదేన పునరుక్తిర్వా॥౨౭॥ ఇచ్ఛామీతి॥ హనుమత్ప్రధానా హ

తితో మమ। అభయం తే భవేద్వీర సర్వమేవాభిధీయతామ్॥౨॥ స తు విశ్వాసితస్తేన సుగ్రీవేణ మహాత్మనా। ఉత్థాయ సుమహాప్రాజ్ఞో వాక్యం దధిముఖోఽబ్రవీత్॥౩॥ నైవర్క్షరజసా రాజన్న త్వయా నాపి వాలినా। వనం నిసృష్టపూర్వం హి భక్షితం తచ్చ వానరైః॥౪॥ ఏభిః ప్రధర్షితాశ్చైవ వానరా వనరక్షిభిః। మధూన్యచింతయిత్వేమాన్ భక్షయంతి పిబంతి చ॥౫॥ శిష్టమత్రాపవిధ్యంతి భక్షయంతి తథాపరే। నివార్యమాణాస్తే సర్వే భ్రువో వై దర్శయంతి హి॥౬॥ ఇమే హి సంరబ్ధతరాస్తథా తైస్సంప్రధర్షితాః। వారయంతో వనాత్తస్మాత్ క్రుద్ధైర్వానరపుంగవైః॥౭॥ తతస్తైర్బహుభిర్వీరైర్వానరైర్వానరర్షభ। సంరక్తనయనైః క్రోధాద్ధరయః ప్రవిచాలితాః॥౮॥ పాణిభిర్నిహతాః కేచిత్కేచిజ్జానుభిరాహతాః। ప్రకృష్టాశ్చ యథాకామం దేవమార్గం చ దర్శితాః॥౯॥ ఏవమేతే హతాః శూరాస్త్వయి తిష్ఠతి భర్తరి। కృత్స్నం మధువనం చైవ ప్రకామం తైః ప్రభక్ష్యతే॥౧౦॥ ఏవం విజ్ఞాప్యమానం తం సుగ్రీవం వానరర్షభమ్। అపృచ్ఛత్తం మహాప్రాజ్ఞో లక్ష్మణః పరవీరహా॥౧౧॥ కిమయం వానరో రాజన్ వనపః ప్రత్యుపస్థితః। కం చార్థమభినిర్దిశ్య దుఃఖితో వాక్యమబ్రవీత్॥౧౨॥ ఏవముక్తస్తు సుగ్రీవో లక్ష్మణేన మహాత్మనా। లక్ష్మణం ప్రత్యువాచేదం వాక్యం వాక్యవిశారదః॥౧౩॥ ఆర్య లక్ష్మణ సంప్రాహ వీరో దధిముఖః కపిః। అంగదప్రముఖైర్వీరైర్భక్షితం మధు వానరైః * విచిత్య దక్షిణామాశామాగతైర్హరిపుంగవైః॥౧౪॥ నైషామకృతకృత్యానామీదృశస్స్యాదుపక్రమః * ఆగతైశ్చ ప్రమథితం యథా మధువనం హి తైః। ధర్షితం చ వనం కృత్స్నముపయుక్తం చ వానరైః॥౧౬॥ వనం యదాభిపన్నాస్తే సాధితం కర్మ వానరైః। దృష్టా దేవీ న సందేహో న చాన్యేన హనూమతా * న హ్యన్యస్సాధనే హేతుః కర్మణోఽస్య హనూమతః॥౧౭॥ కార్యసిద్ధిర్మతిశ్చైవ తస్మిన్వానరపుంగవే * వ్యవసాయశ్చ వీర్యం చ శ్రుతం చాపి ప్రతిష్ఠితమ్॥౧౮॥ జాంబవాన్యత్ర నేతా స్యాదంగదశ్చ మహాబలః। హనుమాంశ్చాప్యధిష్ఠాతా న తస్య గతిరన్యథా॥౧౯॥ అంగదప్రముఖైర్వీరైర్హతం మధువనం కిల * వారయంతశ్చ సహితాస్తథా జానుభిరాహతాః। ఏతదర్థమయం ప్రాప్తో వక్తుం మధురవాగిహ * నామ్నా దధిముఖో నామ హరిః ప్రఖ్యాతవిక్రమః॥౨౧॥ దృష్టా సీతా మహాబాహో సౌమిత్రే పశ్య తత్త్వతః * అభిగమ్య తథా సర్వే పిబంతి మధు వానరాః॥౨౨॥ న చాప్యదృష్ట్వా వైదేహీం విశ్రుతాః పురుషర్షభ * వనం దత్తవరం దివ్యం ధర్షయేయుర్వనౌకసః॥౨౩॥ తతః ప్రహృష్టో ధర్మాత్మా లక్ష్మణస్సహ రాఘవః * శ్రుత్వా కర్ణసుఖాం వాణీం సుగ్రీవవదనాచ్చ్యుతామ్। ప్రాహృష్యత భృశం రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః॥౨౫॥ శ్రుత్వా దధిముఖస్యేదం సుగ్రీవస్తు ప్రహృష్య చ। వనపాలం పునర్వాక్యం సుగ్రీవః ప్ర

య్యాభక్షయంతి పిబంతి-ఫలాని భక్షయంతి-మధు పిబంతీత్యర్థః॥౬॥ ఇమే హీతి॥ ఇమే మద్భృత్యాః॥౧౦॥ అపృచ్ఛదితి॥ సహైవ వసతో లక్ష్మణస్య కం చార్థమభినిర్దిశ్య దుఃఖితో వాక్యమబ్రవీదితి ప్రశ్నకరణాత్ -దధిముఖేన వనభంగాదికం స్వజాత్యుచితభాషయోక్తమిత్యవగంతవ్యం-ఉపాంశూక్తమితి వా ద్రష్టవ్యం॥౧౬॥ వనమితి॥ అభిపన్నాః ప్రాప్తాః॥ ఆగతైరితి॥ ఉపయుక్తం భుక్తం॥౨౫॥ శ్రుత్వేతి॥ అత్ర ద్వితీయసుగ్రీవశబ్దః శోభనగ్రీవపరః॥౨౭॥ ఇచ్ఛామీతి॥ సీతాధిగమప్రయత్నం సీతాధిగమో

సుమత్ప్రముఖాః కృతార్థాః కృతకృత్యాః - ప్రయత్నం ప్రయాసం - తేభ్యః శ్రోతుమిచ్ఛామీత్యన్వయః ॥ ౨౦ ॥ అథ ప్రత్యుపకారార్థం సుగ్రీవస్స్వోద్యోగసాఫల్యద ర్శనాత్ భృశం ననందేత్యాహ ॥ ప్రీతిస్ఫీతాక్షౌ సంప్రహృష్టౌ కుమారౌ దృష్ట్వా సిద్ధార్థౌ వానరాణాంచ రాజా । అంగైస్సంహృష్టైః కర్మసిద్ధిం విదిత్వా బాహ్వోరాసన్నాం సోతిమాత్రం ననంద ॥ ప్రీత్యా సంతోషేణ - సంప్రహృష్టౌ - రోమస్వితి శేషః - హృషితరోమాణావిత్యర్థః - హృషేర్లోమస్వితి వికల్పాదిడభావః ఏవమంగైస్సంహృష్టైరిత్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం - కర్మసిద్ధిం బాహ్వోరాసన్నాం హస్తప్రాప్తాం విదిత్వా - నిశ్చిత్యేత్యర్థః - జాగతం వైశ్వదేవీవృత్తం - పంచాశ్వైశ్ఛిన్నా వైశ్వదేవీ మమౌ యావితిలక్షణాత్ - అస్మిన్సర్గే ఏకోనత్రింశచ్ఛ్లోకాః ॥ ౨౯ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే త్రిషష్టితమస్సర్గః. **************** సుగ్రీవేణేత్యాది ॥ సహితైః స్నేహాతిరేకేణాన్యోన్యం యుక్తైః - వానరైస్సహితైరితిపాఠః ॥ ౩ ॥ స ప్రవిష్ట ఇతి ॥ విమదానిత్యత్ర హేతుమాహ - మేహమానానితి. మేహమానాన్ మేహయతః - మూత్రయత ఇత్యర్థః - ఏతేన మూత్రణాన్మధూని జీర్ణానీతి గమ్యతే - అత ఏవ విమద త్వం - మధూని చ ఉదకాని చ మధూదకమితి ద్వంద్వైకవద్భావః · ఉదకాని చాత్ర అనుపానత్వేన పీతాని - తదాహ వాహటః - అనుపానం హిమం వారి యవగోధూమ యోర్హితం । దధ్ని మద్యే విషే క్షౌద్రే కోష్ణం పిష్టమయేషు చేతి ॥ ౪ ॥ స తానితి ॥ కరపుటాంజలిం కరతలయోరంజలిం - సమ్యక్సంయుక్తకరతలాంజలిమిత్యర్థః ॥ ౫ ॥ సౌమ్యే తి ॥ ఏభిః వానరైః అభివారితః అభివారితోసీతి యత్ - అత్రార్థే రోషో న కర్తవ్యః - భవత ఇతి పూజాయాం బహువచనం - న చ హనుమదాదికమాదాయ బహువచనం - ఉత్తరశ్లోకే పి యువరాజస్త్వమిత్యుక్తేః । అజ్ఞానాత్క్రోధాత్ - అజ్ఞానప్రయుక్తక్రోధాదిత్యర్థః అభివారితమితి పాఠే లింగవ్యత్యయ ఆర్షః - కేచిత్తు అజ్ఞానాత్క్రోధా చ్చ భవంతః ప్రతిషేధితా ఇత్యేతత్ .పరివారితం పరివారణం ప్రతిరోషో న కర్తవ్య ఇతి యోజయంతి ॥ ౬ ॥ క్రోధాద్వారణే కృతే కుతో రోషో న కర్తవ్యస్స్యాదిత్యాశంక్య క్రోధస్యాజ్ఞానకృతత్వాదిత్యాహ - యువరాజ ఇతి ॥ దోషః నివారణరూపాపరాధః ॥ ౭ ॥ ఆఖ్యాతం హీతి ॥ ఉపయాతం ఆగమనం ॥ ౧౧ ॥ శంక ఇతి ॥ అయం వృత్తాంతః అస్మదా

త్యభావత ॥ ౧౬ ॥ ప్రీతోస్మి సోహం యద్భుక్తం వనం తైః కృతకర్మభిః । మర్షితం మర్షణీయం చ చేష్టితం కృతకర్మణామ్ ॥ ౧౭ ॥ ఇచ్ఛామి శీఘ్రం హ నుమత్ప్రధానాన్ శాఖామృగాంస్తాన్ మృగరాజదర్పాన్ । ద్రష్టుం కృతార్థాన్ సహ రాఘవాభ్యాం శ్రోతుం చ సీతాధిగమే ప్రయత్నమ్ ॥ ౨౦ ॥ ప్రీ తిస్ఫీతాక్షౌ సంప్రహృష్టౌ కుమారౌ దృష్ట్వా సిద్ధార్థౌ వానరాణాం చ రాజా । అంగైస్సంహృష్టైః కర్మసిద్ధిం విదిత్వా బాహ్వోరాసన్నాం సోతి మాత్రం ననంద ॥ ౨౯ ॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - త్రిషష్టితమస్సర్గః. ****************************

సుగ్రీవేణైవముక్తస్తు హృష్టో దధిముఖః కపిః । రాఘవం లక్ష్మణం చైవ సుగ్రీవం చాభ్యవాదయత్ * స ప్రణమ్య చ సుగ్రీవం రాఘవౌ చ మహాబలౌ । వానరైస్సహితైశ్శూరైర్దివమేవోత్పపాత హ ॥ ౨ ॥ స యథైవాగతః పూర్వం తథైవ త్వరితం గతః । నిపత్య గగనాద్భూమౌ తద్వనం ప్రవివేశ హ ॥ ౩ ॥ స ప్రవిష్టో మధువనం దదర్శ హరియూథపాన్ । విమదానుత్థితాన్ సర్వాన్ మేహమానాన్ మధూదకమ్ ॥ ౪ ॥ స తానుపాగమద్వీరో బద్ధ్వా కరపుటాంజలిమ్ । ఉవాచ వచనం శ్లక్ష్ణమిదం హృష్టవదంగదమ్ ॥ ౫ ॥ సౌమ్య రోషో న కర్తవ్యో యదేభిరభివారితః । అజ్ఞానాద్రక్షిభిః క్రోధాద్భవంతః ప్రతిషేధితాః ॥ ౬ ॥ యువరాజస్త్వమీశశ్చ వనస్యాస్య మహాబల । మౌర్ఖ్యాత్పూర్వం కృతో దోషస్తం భవాన్ క్షంతుమర్హతి ॥ ౭ ॥ ఆఖ్యాతం హి మయా గత్వా పితృవ్య

కృతప్రయత్నం చ శ్రోతుమిచ్ఛామీతి సంబంధః ॥ ౨౦ ॥ అథ రామప్రత్యుపకారార్థే సుగ్రీవః స్వోద్యోగసాఫల్యదర్శనాత్ భృశం ననందేత్యాహ - ప్రీతీతి ॥ ప్రీతిస్ఫీతాక్షౌ ప్రీత్యా సంతోషేణ వికసితనేత్రౌ సంప్రహృష్టౌ పులకితగాత్రౌ - సంప్రహృష్టైః పులకితైః అంగైరుపలక్షితః కర్మసిద్ధిం కార్యసిద్ధిం బాహ్వోరాసన్నాం హస్తప్రాప్తాం విదిత్వా నిశ్చిత్య ॥ ౨౯ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం త్రిషష్టితమస్సర్గః ******* ౧ ॥ ౩ ॥ స ప్రవిష్ట ఇతి ॥ విమదత్వే హేతుమాహ - మేహమానాన్మధూదకమితి మేహమానాన్ మూత్రయతః ఏతేన మూత్రణాన్మధూనాం జీర్ణతా విజ్ఞేయా - అతో విమదాన్ మధూని చోదకాని చ మధూదకమితి ద్వంద్వైకవద్భావః - ఉదకాని చానుపానత్వేన పీతానీతి ద్రష్టవ్యం ॥ ౪ ॥ ౫ ॥ సౌమ్యేతి ॥ హే సౌమ్య ఏభిః రక్షిభిః అజ్ఞానాత్ క్రోధాచ్చ భవంతః ప్రతిషేధితా ఇతి యత్ - ఏతత్పరివారితం పరితో వారణం ప్రతిరోషో న కర్తవ్య ఇతి యోజనా ॥ ౬ ॥ ౭ ॥ దోషః కృతో మౌర్ఖ్యైరితి శేషః ॥ ౧౧ ॥ ౭ ॥ శంకే దధిముఖస్య పరావృత్త్యా గ

గమనవృత్తాంతః ॥౧౨॥ పీత్వేతి ॥ కిం శేషం - న కించిదపి శిష్టమిత్యర్థః - కింతు మే గురుస్సుగ్రీవో యత్ర వర్తతే తత్ర గమనమేవ శేషమిత్యర్థః - కిం శేషం గమనం తచ్చ సుగ్రీవో యత్ర మే గురురితీతరే అస్మాకం గమనం కిం శేషం కించిచ్ఛేషం తచ్చ గమనశేషం చ సుగ్రీవో యత్ర తత్ర గమనమితి సంబంధః ॥౧౩॥ వినయపూర్వకం సర్వసమ్మేళనం సమర్థయతే - సర్వ ఇతి ॥ తథాస్మి కర్తా - ఆహ్వానం కరిష్యామీత్యర్థః - కర్తవ్యే కార్యే - భవద్భిః అహం పరవాన్ - భవద్భిర్యథా నియుక్తం తథా కరిష్యామి - గంతవ్యమిత్యుక్తే గమిష్యామః స్థాతవ్యమిత్యుక్తే స్థాస్యామీత్యర్థః ॥౧౪॥ యువరాజత్వాత్ భవానేవ కర్తవ్యాకర్తవ్యనియంతేత్యత ఆహ - నాజ్ఞాపయితుమితి ॥ ఈశః స్వతంత్రః కృతకర్మాణః కృతోపకారాః - యూయం మయా - ధర్షయితుం అనాదర్తుం - పరతంత్రీకర్తుమితి యావత్ - అయుక్తం అయుక్తా ఇత్యర్థః - ఆర్షమవ్యయమేతత్ - శక్యమితివత్ సామాన్యోపక్రమాన్నపుంసకైకత్వనిర్దేశ ఇత్యప్యాహుః ॥౧౬॥ ఏవమితి ॥ అహమితి మన్యతే - గర్విష్ఠో భవతీతి యావత్ ॥౧౭॥ తవ చేతి ॥ సన్నతిః వినయః ॥౧౮॥ సర్వే వయమితి ॥ కృతక్షణాః కృతావసరాః అవసరప్రతీక్షా ఇతి యావత్ ॥౨౦॥ ఏవంత్వితి ॥ బాఢమిత్యంగీకారే - ఇతి శబ్దః కాకాక్షిన్యాయేన పూర్వాపరయోరన్వేతి - ఏవం తేషాం వదతాం తేషు వదత్సు - అంగదః బాఢమితి ప్రత్యభాషత - గచ్ఛామ ఇత్యుక్త్వాపి ఉత్పపాత ॥౨౧॥ ఉత్పతంతమితి ॥ నిరాకాశం నిరవకాశం ॥౨౨॥ తేంబరమితి ॥ అత్ర జగ్మురిత్యధ్యాహార్యం ॥౨౫॥ నేతి ॥ వినిపాతితే విఘ్నితే ॥౨౬॥ యద్యపి అకృతకృత్యానాం అకృతకార్యాణాం - ఈదృశః మధువనభంగరూపః - ఉపక్రమః ఉద్యోగః - య

స్యత వానఘ । ఇహోపయాతం సర్వేషామేతేషాం వనచారిణామ్ ॥౮॥ సత్వదాగమనం శ్రుత్వా సహైభిర్హరియూథపైః । ప్రహృష్టో నతు రుష్టోసౌ వనం శ్రుత్వా ప్రధర్షితమ్ ॥౯॥ ప్రహృష్టో మాం పితృవ్యస్తే సుగ్రీవో వానరేశ్వరః । శీఘ్రం ప్రేషయ సర్వాంస్తానితి హోవాచ పార్థివః ॥౧౦॥ శ్రుత్వా దధిముఖస్యేదం వచనం శ్లక్ష్ణమంగదః । అబ్రవీత్తాన్ హరిశ్రేష్ఠో వాక్యం వాక్యవిశారదః ॥౧౧॥ శంకే శ్రుతోయం వృత్తాంతో రామేణ హరియూథపాః । తత్ క్షమం నేహ నః స్థాతుం కృతే కార్యే పరంతపాః ॥౧౨॥ పీత్వా మధు యథాకామం విశ్రాంతా వనచారిణః । కిం శేషం గమనం తత్ర సుగ్రీవో యత్ర మే గురుః ॥౧౩॥ సర్వే యథా మాం వక్ష్యంతి సమేత్య హరియూథపాః । తథాస్మి కర్తా కర్తవ్యే భవద్భిః పరవానహమ్ ॥౧౪॥ నాజ్ఞాపయితుమీశోహం యువరాజోస్మి యద్యపి । అయుక్తం కృతకర్మాణో యూయం ధర్షయితుం మయా ॥౧౫॥ బ్రువతశ్చాంగదస్యైవం శ్రుత్వా వచనమవ్యయమ్ । ప్రహృష్టమనసో వాక్యమిదమూచుర్వనౌకసః ॥౧౬॥ ఏవం వక్ష్యతి కో రాజన్ ప్రభుస్సన్ వానరర్షభ । ఐశ్వర్యమదమత్తో హి సర్వోహమితి మన్యతే ॥౧౭॥ తవ చేదం సుసదృశం వాక్యం నాన్యస్య కస్యచిత్ । సన్నతిర్హి తవాఖ్యాతి భవిష్యచ్ఛుభయోగ్యతామ్ ॥౧౮॥ సర్వే వయమపి ప్రాప్తాస్తత్ర గంతుం కృతక్షణాః । స యత్ర హరివీరాణాం సుగ్రీవః పతిరవ్యయః ॥౧౯॥ త్వయా హ్యనుక్తైర్హరిభిర్నైవ శక్యం పదాత్పదమ్ । క్వచిద్గంతుం హరిశ్రేష్ఠ బ్రూమస్సత్యమిదం తు తే ॥౨౦॥ ఏవం తు వదతాం తేషామంగదః ప్రత్యభాషత । బాఢం గచ్ఛామ ఇత్యుక్త్వా ఖముత్పేతుర్మహాబలాః ॥౨౧॥ ఉత్పతంతమనూత్పేతుస్సర్వే తే హరియూథపాః । కృత్వాకాశం నిరాకాశం యంత్రోత్క్షిప్తా ఇవాచలాః ॥౨౨॥ తేంబరం సహసోత్పత్య వేగవంతః ప్లవంగమాః । వినదంతో మహానాదం ఘనా వాతేరితా యథా ॥౨౩॥ అంగదే హ్యననుప్రాప్తే సుగ్రీవో వానరాధిపః । ఉవాచ శోకోపహతం రామం కమలలోచనమ్ ॥౨౪॥ సమాశ్వసిహి భద్రం తే దృష్టా దేవీ న సంశయః । నాగంతుమిహ శక్యం తైరతీతే సమయే హి నః ॥౨౫॥ న మత్సకాశమాగచ్ఛేత్కృత్యే హి వినిపాతితే । యువరాజో మహాబాహుః ప్లవ

గమనాత్ ॥౧౨॥ కిం శేషమితి ॥ కిం శేషం న కిమపి శిష్టమిత్యర్థః - గమనం కర్తవ్యమితి శేషః ॥౧౪॥ నాజ్ఞాపయితుమితి ॥ అయుక్తమిత్యేతదవ్యయం - అయుక్తా అనర్హా ఇత్యర్థః - ధర్షయితుం నియంతుం ॥౧౭॥ సన్నతిరితి ॥ సన్నతిః వినయః నమ్రతా - భవిష్యతీం శుభయోగ్యతాం భావినీం భాగ్యోన్నతిమాఖ్యాతి సూచయతి ॥౧౮॥ అత్ర దేశే ప్రాప్తా వయం యత్ర సుగ్రీవస్తత్ర గంతుం కృతక్షణాః కృతోత్సాహాః ॥౧౯॥ ౨౦ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవం వదతాం తేషాం పురతః అంగదో బాఢమిత్యభ్యభాషత - మహాబలాస్తే గచ్ఛామ ఇత్యుక్త్వా ఖముత్పేతురితి యోజనా ॥౨౧॥ ఉత్పతంతమితి ॥ ఉత్పతంతమంగదం - నిరాకాశం నిరవకాశం ॥ ౨౨॥ తేంగదమిత్యాదిసార్ధశ్లోకమేకం వాక్యం - తే వానరాః అంగదం హనూమంతం చ పురతః కృత్వా అంబరం సహసోత్పత్య జగ్మురితి శేషః ॥౨౩॥ అంగద ఇతి ॥ అంగదే సమనుప్రాప్తే సుగ్రీవో వానరేశ్వర ఉవాచేతి అంగదాగమనాత్ప్రాగితి ద్రష్టవ్యం - ఆగమనస్య వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః ॥౨౬॥ నను మధువనధర్షణమాత్రేణ కథం కార్యసిద్ధిః కాపేయాదినాపి సంభవాదిత్యాశంక్యాసత్యే అ

దిష్ట్యా త్వదాంగదో దీనవదనత్వాదివిశిష్టో భవేత్ ॥౨౮॥ పితృపైతామహమితి॥ పితా చాసౌ పితామహశ్చ - పిత్రా బ్రహ్మణా ఋక్షరజసే దత్తం పితృపైతామహం - ప్లవగేశ్వరః అంగదః॥౨౯॥ కౌసల్యేతి॥ హే రామ - కౌసల్యా సుప్రజాః సుప్రజావతీ - నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్ ప్రత్యయః - ఏవం దేవ్యవస్థానజ్ఞానేన భవతస్సత్త్వాలాభాదిదానీం కౌసల్యా సుప్రజావతీ - అభూదితి శేషః॥౩౦॥ జాంబవానితి॥ యత్ర కార్యే - నేతా మంత్రీ బలేశ్వరః సేనాపతిః అధిష్ఠాతా - సంరక్షక ఇత్యర్థః - తస్య కార్యస్య గతిః సిద్ధిః - అన్యథా విపరీతా. న భవేత్ - సంప్రతి చింతాసంయుక్తో మా భూః॥౩౧॥ తత ఇత్యాది॥ సిద్ధిం కథయతామివ - ఉత్సాహేనేతి శేషః॥౩౩॥ తత ఇతి॥ ఆయతాంచితలాంగూలః - ఆయతః దీర్ఘీకృతః - అంచితః మాల్యవచ్ఛృంగే సమాస్థాపితః॥౩౫॥ త ఇతి॥ ప్రహృష్టాః సంజాతపులకాః॥౩౬॥ హనుమాంశ్చేతి॥ నియతామితి - అక్షతత్వేప్యనియతత్వే వైయర్థ్యం - నియతత్వేపి క్షతత్వే చ తథా అతః ఆవశ్యకముభయం సంగ్రహేణ దర్శయతి॥ అస్మిన్ సర్గే సార్ధైకోనచత్వారింశచ్ఛ్లోకాః॥౩౯॥

*********** ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే చతుష్షష్టితమస్సర్గః. ***********

తత ఇతి॥ ప్రవృత్తిం వార్తాం॥౧॥ రావణేతి॥ రోధం నిరోధం - యశ్చాయం సమయః కృతః - మాసద్వయాదూర్ధ్వం హనిష్యామీతి యస్సంకేతో రావణేన కృత ఇత్యర్థః -

తాం ప్రవరోంగదః॥౨౭॥ యద్యప్యకృతకృత్యానామీదృశస్స్యాదుపక్రమః। భవేత్స దీనవదనో భ్రాంతవిప్లుతమానసః॥౨౮॥ పితృపైతామహం చైతత్పూర్వకైరభిరక్షితమ్। న మే మధువనం హన్యాదహృష్టః ప్లవగేశ్వరః॥౨౯॥ కౌసల్యా సుప్రజా రామ సమాశ్వసిహి సువ్రత॥౨౯॥ దృష్టా దేవీ న సందేహో న చాన్యేన హనూమతా * న హ్యన్యః కర్మణో హేతుస్సాధనేస్య హనూమతః॥౩౧॥ హనూమతి హి సిద్ధిశ్చ మతిశ్చ మతిసత్తమ * వ్యవసాయశ్చ వీర్యం చ సూర్యే తేజ ఇవ ధ్రువమ్॥౩౦॥ జాంబవాన్యత్ర నేతా స్యాదంగదశ్చ బలేశ్వరః * హనుమాంశ్చాప్యధిష్ఠాతా న తస్య గతిరన్యథా। మా భూశ్చింతాసమాయుక్తస్సంప్రత్యమితవిక్రమ॥౩౨॥ తతః కిలకిలాశబ్దం శుశ్రావాసన్నమంబరే। హనుమత్కర్మదృప్తానాం నర్దతాం కాననౌకసామ్ * కిష్కింధాముపయాతానాం సిద్ధిం కథయతామివ॥౩౩॥ తతశ్శ్రుత్వా నినాదం తం కపీనాం కపిసత్తమః * ఆయతాంచితలాంగూలస్సోభవద్ధృష్టమానసః॥౩౪॥ ఆజగ్ముస్తేపి హరయో రామదర్శనకాంక్షిణః * అంగదం పురతః కృత్వా హనూమంతం చ వానరమ్॥౩౫॥ తేంగదప్రముఖా వీరాః ప్రహృష్టాశ్చ ముదాన్వితాః * నిపేతుర్హరిరాజస్య సమీపే రాఘవస్య చ॥౩౬॥ హనుమాంశ్చ మహాబాహుః ప్రణమ్య శిరసా తతః * నియతామక్షతాం దేవీం రాఘవాయ న్యవేదయత్॥౩౭॥ నిశ్చితార్థస్తతస్తస్మిన్ సుగ్రీవః పవనాత్మజే * లక్ష్మణః ప్రీతిమాన్ ప్రీతం బహుమానాదవైక్షత॥౩౮॥ ప్రీత్యా చ రమమాణోథ రాఘవః పరవీరహా। బహుమానేన మహతా హనుమంతమవైక్షత॥౩౯॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - చతుష్షష్టితమస్సర్గః. *

తతః ప్రస్రవణం శైలం తే గత్వా చిత్రకాననమ్। ప్రణమ్య శిరసా రామం లక్ష్మణం చ మహాబలమ్ * యువరాజం పురస్కృత్య సుగ్రీవమభివాద్య చ। ప్రవృత్తిమథ సీతాయాః ప్రవక్తుముపచక్రముః॥౨॥ రావణాంతఃపురే రోధం రాక్షసీభిశ్చ తర్జనమ్। రామే సమనురాగం చ యశ్చాయం సమయః కృతః * ఏతదాఖ్యాంతి తే సర్వే హరయో రామసన్నిధౌ॥౩॥ వైదేహీమక్షతాం శ్రుత్వా రామస్తూత్తరమబ్రవీత్॥౪॥ క్వ సీతా వర్తతే దేవీ కథం చ మయి వర్తతే। ఏతన్మే సర్వమాఖ్యాత వైదేహీం ప్రతి వానరాః॥౫॥ రామస్య గదితం శ్రుత్వా హరయో రామసన్నిధౌ। చోదయంతి హనూమంతం సీతా

న్యేషాం తాదృశత్వేప అంగదస్తు నైతాదృశ ఇత్యాశయేనాహ॥ యద్యపీత్యాది శ్లోకద్వయేన॥ అకృతకృత్యానాం అన్యేషాం వానరాణాం - ఈదృశ ఉపక్రమః మధువనభంగహర్షవ్యాపారో యద్యపి స్యాత్ - తథాపి తత్ర అంగదస్తు దీనవదనో భ్రాంతవిప్లుతమానసశ్చ భవేత్ - కుతః పితృపైతామహం పితృపితామహపరంపరాగతం మే మధువనం - జనకాత్మజామదృష్ట్వా న హన్యాత్॥౨౯॥ కౌసల్యేతి॥ హే రామ కౌసల్యా సుప్రజాః - సీతాయాః స్థితిపరిజ్ఞానేన భవతః సత్త్వాలాభాత్ ఇదానీం కౌసల్యా సుపుత్రవత్యభూదితి భావః॥౩౦॥ తి॥ అధిష్ఠాతా కార్యకరణోద్యోగవాన్॥౩౩॥ ఆయతాంచితలాంగూల ఇతి స్వభావోక్త్యలంకారః॥౩౬॥ హనూమానితి॥ నియతాం పాతివ్రత్యవ్రతసంపన్నాం॥౩౯॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - చతుష్షష్టితమస్సర్గః *

౧॥ రావణాంతఃపుర ఇతి॥ సమయః మాసద్వయావధిరూపసమయః - తం చేతి శేషః ౫॥ తి॥ చోదయంతి ప్రేరయంతి॥౬॥ తి॥ సీతాయై ప్రణమ్య తాం దిశం ప్రతి ప్రణమ్యేత్యా

మాసశబ్దః పక్షపర ఇత్యుక్తం ప్రాక్-తమితి శేషః॥౬॥ శ్రుత్వేత్యాది॥ ప్రణామశ్చ సీతాయాః స్మరణకృత ఇతి బోధ్యం- సీతాదర్శనం యథేతి-యేన ప్రకారేణ సీతా దర్శనం జాతం తేన ప్రకారేణోవాచేత్యన్వయః॥౭॥ సముద్రమితి॥ దిదృక్షయా న తు శ్రోతుమిచ్ఛయా-మార్గమాణ ఇత్యర్థః॥౮॥ తత్రేతి॥ తత్ర లంఘనే కృతే సతి॥ ౯॥ తత్ర దృష్టేతి॥ హే రామ-రామా సీతా త్వయి మనోరథం స్వాభిలాషం-సంన్యస్య జీవంతీ-త్వదభిలాషేణ ధృతజీవితేత్యర్థః॥౧౧॥ దుఃఖమిత్యర్థః॥ ఆసాద్యతే ఆసీదతి-ఆహార్యయత్ ॥౧౨॥ రావణాంతఃపుర ఇత్యాది ॥ ఏకవేణీధరా-త్రిధా విభాగం వినా బద్ధః కేశపాశః ఏకవేణీత్యుచ్యతే-. అధఃశయ్యా స్థండిలశాయినీ- మర్తవ్యే మరణే కృతనిశ్చయా॥౧౪॥ తత ఇతి॥ సర్వమర్థం చ దర్శితా సుగ్రీవసఖ్యప్రభృతి సర్వమర్థం చ బోధితా ॥ ౧౬॥ నియత ఇతి ॥ సముదాచారః పరపురుషాచింతకత్వాదిః-త్వయి భక్తిశ్చ-వర్తత ఇతి శేషః తపసా అనశనేన॥౧౭॥ అభిజ్ఞానమితి ॥ అభిజ్ఞానం చిహ్నభూతం వాక్యం ॥ తవాంతికే పూర్వం యథా యేన ప్రకారేణ జాతం తథా దత్తమిత్యర్థః-తదేవ దర్శయతి. చిత్రకూట ఇతి-సదస్యవక్తవ్యత్వాత్ సూచనోక్తిః॥ ౧౮॥ విజ్ఞాప్యశ్చేతి ॥ అఖిలేనేతి-రావణాగమనాదికమిత్యర్థః॥౨౦॥ అయం చాస్మా ఇత్యాది॥ సుగ్రీవస్యోపశృణ్వతః సుగ్రీవే సమీపే శృణ్వతి సతి-ఏవమేష చూడామణిరిత్యారభ్య రక్షసాం వశమాగతేత్యంతవక్ష్యమాణప్రకారేణ-వచనాని రామం ప్రతి మయోక్తవచనాని బ్రువతా త్వయా-అయం మణిరిత్యర్థః- ప్రదాతవ్యః॥౨౪॥ ఇతి మామితి॥ మృగీవోత్ఫుల్లలోచనా త్రాసాతిశయాదితి భావః॥౨౫॥ ఏతదేవేతి॥ సంతీర్యతేనేనేతి సంతారః సేతుః॥౨౬॥ తావితి॥ పూర్వవదైక్ష్వ దేవీవృత్తం-సముద్రతరణసురసానిరసనాదికం అక్షవధలంకాదహనాదికం సజాతీయేభ్యః పూర్వముక్తమపి ప్రభుసన్నిధావాత్మశ్లాఘాయాం పర్యవస్యేదితి నోక్తమితి ధ్యేయం-స్వవృత్తాంతం సర్వమాఖ్యాతవానితి సామాన్యేన వక్తుం యుక్తత్వేప అంగదసన్నిధౌ ప్ర

వృత్తాంతకోవిదమ్ ౬॥ శ్రుత్వా తు వచనం తేషాం హనుమాన్మారుతాత్మజః। ప్రణమ్య శిరసా దేవ్యై సీతాయై తాం దిశం ప్రతి * ఉవాచ వాక్యం వాక్యజ్ఞః సీతాయా దర్శనం యథా॥౭॥ సముద్రం లంఘయిత్వాహం శతయోజనమాయతమ్ * అగచ్ఛం జానకీం సీతాం మార్గమాణో దిదృక్షయా॥౮॥ తత్ర లంకేతి నగరీ రావణస్య దురాత్మనః * దక్షిణస్య సముద్రస్య తీరే వసతి దక్షిణే॥౯॥ తత్ర దృష్టా మయా సీతా రావణాంతఃపురే సతీ * సంన్యస్య త్వయి జీవంతీ రామా రామ మనోరథమ్॥౧౦॥ దృష్టా మే రాక్షసీమధ్యే తర్జ్యమానా ముహుర్ముహుః * రాక్షసీభిర్విరూపాభీ రక్షితా ప్రమదావనే ॥౧౧॥ దుఃఖమాసాద్యతే దేవీ తథాఽదుఃఖోచితా సతీ॥౧౨॥ రావణాంతఃపురే రుద్ధా రాక్షసీభిస్సురక్షితా। ఏకవేణీధరా దీనా త్వయి చింతాపరాయణా * అధఃశయ్యా వివర్ణాంగీ పద్మినీవ హిమాగమే। రావణాద్వినివృత్తార్థా మర్తవ్యకృతనిశ్చయా * దేవీ కథంచిత్కాకుత్స్థ త్వన్మనా మార్గితా మయా ౧౪॥ ఇక్ష్వాకువంశవిఖ్యాతిం శనైః కీర్తయతానఘ * సా మయా నరశార్దూల విశ్వాసముపపాదితా॥౧౫॥ తతస్సంభాషితా దేవీ సర్వమర్థం చ దర్శితా * రామసుగ్రీవసఖ్యం చ శ్రుత్వా ప్రీతిముపాగతా॥౧౬॥ నియతస్సముదాచారో భక్తిశ్చాస్యాస్తథా త్వయి ॥ ఏవం మయా మహాభాగా దృష్టా జనకనందినీ। ఉగ్రేణ తపసా యుక్తా త్వద్భక్త్యా పురుషర్షభ॥౧౭॥ అభిజ్ఞానం చ మే దత్తం యథావృత్తం తవాంతికే। చిత్రకూటే మహాప్రాజ్ఞ వాయసం ప్రతి రాఘవ॥౧౮॥ విజ్ఞాప్యశ్చ నరవ్యాఘ్రో రామో వాయుసుత త్వయా। అఖిలేనేహ యద్దృష్టమితి మామాహ జానకీ॥౨౦॥ అయం చాస్మై ప్రదాతవ్యో యత్నాత్సుపరిరక్షితః। బ్రువతా వచనాన్యేవం సుగ్రీవస్యోపశృణ్వతః * ఏష చూడామణిః శ్రీమాన్మయా సుపరిరక్షితః। మనశ్శిలాయాస్తిలకో గండపార్శ్వే నివేశితః * త్వయా ప్రణష్టే తిలకే తం కిల స్మర్తుమర్హసి। ఏష నిర్యాతితః శ్రీమాన్మయా తే వారిసంభవః * ఏతం దృష్ట్వా ప్రమోదిష్యే వ్యసనే త్వామివానఘ। జీవితం ధారయిష్యామి మాసం దశరథాత్మజ * ఊర్ధ్వం మాసాన్న జీవేయం రక్షసాం వశమాగతా॥౨౪॥ ఇతి మామబ్రవీత్సీతా కృశాంగీ ధర్మచారిణీ। రావణాంతఃపురే రుద్ధా మృగీవోత్ఫుల్లలోచనా॥ ౨౫॥ ఏతదేవ మయాఖ్యాతం సర్వం రాఘవ యద్యథా * సర్వథా

కపః॥ ఉవాచేతి॥ సీతాయా దర్శనం యథా యేన ప్రకారేణ జాతం-తత్ప్రకారం వాక్యముపాచేత్యర్థః॥౭॥ తి॥ దేవ్యాదిదృక్షయా తాం మార్గమాణోఽగచ్ఛం॥౯॥ తత్ర లంకేతి॥ హే రామ త్వయి మనోరథం సన్న్యస్య సమ్యఙ్న్యస్య-జీవంతీ ధృతప్రాణా॥ అధ ఇతి॥ అధఃశయ్యా స్థండిలశయనా॥౧౪॥ తత ఇతి॥ సర్వమర్థం చ దర్శితా జ్ఞాపితా॥౨౦॥ * ఏష ఇతి॥ నిర్యాతితః ప్రేషితః వారిసంభవో మణిః * ఏతమితి॥ ఏతం అంగులీయకం॥౨౪॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం- శ్రీరామాయణ

పంచనం గోప్యవిశేషగోపనార్థం అత్రత్య ప్రపంచనం అకథనీయాకథనార్థం చేతి జ్ఞేయం-అస్మిన్సర్గే-సార్ధసప్తవింశతిశ్లోకాః॥౨౭॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే పంచషష్టితమస్సర్గః. **

ఏవమిత్యాది॥౧॥౨॥యథైవేతి॥యథావత్సలా వత్సే స్నేహవతీ ధేనుః-వత్సస్య స్నేహాద్వత్సవిషయకస్నేహాత్-స్రవత్యేవ ద్రవత్యేవ- తథా మణిరత్నస్య మణిశ్రేష్ఠస్య దర్శనాన్మమ హృదయం ద్రవతి॥౩॥మణౌ రాగతి మాహ-మణిరత్నమితి॥ మే శ్వశురేణ జనకేన-వధూకాలే వధూప్రతిగ్రహకాలే వివాహకాల ఇత్యర్థః- యథా శోభతే తథా బద్ధమిత్యన్వయః॥౪॥జనకేనాపి కుతస్తల్లబ్ధమిత్యత్రాహ-అయం హీతి॥౫॥మణిం తు దృష్ట్వా రామో వై త్రయాణాం సంస్మరిష్యతీతి సీతయోక్తప్రకారేణ స్మరతి-ఇమమితి॥ఇమం దృష్ట్వా-తాతస్య దశరథస్య-వైదేహస్య జనకస్య-దర్శనమద్య అవగతః ప్రాప్తోస్మి-తదా తాభ్యాం తస్యా మూర్ధ్ని బద్ధత్వాదితి భావః - ఇహ వైదేహగ్రహణం సీతాజనన్యా అప్యుపలక్షణం-సీతావాక్యే వీరో జనన్యా మమ చేత్యుక్తేః।తత్ర త్రయాణాం సంస్మరిష్యతీతి త్రయగ్రహణం బహుమాతోపలక్షణం-ఇహ వైదేహస్యాపి స్మరణోక్తేః॥౬॥౭॥ఇతస్త్వితి॥ఆగతం మణిమిత్యన్వయః॥౮॥౯॥౧౦॥కథమితి॥భీరుభీరుః అత్యంతభీరుః॥౧౨॥౧౩॥కిమాహేతి॥తత్త్వతః॥ సంకోచేన న కించిత్

సాగరజలే సంతారః ప్రవిధీయతామ్॥౨౬॥తౌ జాతాశ్వాసౌ రాజపుత్రౌ విదిత్వా తచ్చాభిజ్ఞానం రాఘవాయ ప్రదాయ । దేవ్యా చాఖ్యాతం సర్వమేవానుపూర్వ్యాద్వాచా సంపూర్ణం వాయుపుత్రశ్శశంస॥౨౭॥ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే పంచషష్టితమస్సర్గః ********************

ఏవముక్తో హనుమతా రామో దశరథాత్మజః । తం మణిం హృదయే కృత్వా ప్రరురోద సలక్ష్మణః॥౧॥తం తు దృష్ట్వా మణిశ్రేష్ఠం రాఘవశ్శోకకర్శితః । నేత్రాభ్యామశ్రుపూర్ణాభ్యాం సుగ్రీవమిదమబ్రవీత్ ॥ ౨॥ యథైవ ధేనుస్స్రవతి స్నేహాద్వత్సస్య వత్సలా । తథా మమాపి హృదయం మణిరత్నస్య దర్శనాత్ ॥౩॥మణిరత్నమిదం దత్తం వైదేహ్యాశ్శ్వశురేణ మే । వధూకాలే యథా బద్ధమధికం మూర్ధ్ని శోభతే॥౪॥ అయం హి జలసంభూతో మణిస్సజ్జనపూజితః। యజ్ఞే పరమతుష్టేన దత్తశ్శక్రేణ ధీమతా॥౫ ॥ ఇమం దృష్ట్వా మణిశ్రేష్ఠం యథా తాతస్య దర్శనమ్ । అద్యాస్మ్యవగతస్సౌమ్య వైదేహస్య తథా విభోః॥౬॥అయం హి శోభతే తస్యాః ప్రియాయా మూర్ధ్ని మే మణిః।అస్యాద్య దర్శనేనాహం ప్రాప్తాం తామివ చింతయే॥౭॥ కిమాహ సీతా వైదేహీ బ్రూహి సౌమ్య పునః పునః।పిపాసుమివ తోయేన సించంతీ వాక్యవారిణా॥౮॥ ఇతస్తు కిం దుఃఖతరం యదిమం వారిసంభవమ్ । మణిం పశ్యామి సౌమిత్రే వైదేహీమాగతం వినా॥౯॥చిరం జీవతి వైదేహీ యది మాసం ధరిష్యతి । క్షణం సౌమ్య న జీవేయం వినా తామసితేక్షణామ్॥ ౧౦॥ నయ మామపి తం దేశం యత్ర దృష్టా మమ ప్రియా।న తిష్ఠేయం క్షణమపి ప్రవృత్తిముపలభ్య చ॥౧౧॥ కథం సా మమ సుశ్రోణీ భీరుభీరుస్సతీ సదా । భయావహానాం ఘోరాణాం మధ్యే తిష్ఠతి రక్షసామ్॥౧౨॥శారదస్తిమిరోన్ముక్తో నూనం చంద్ర ఇవాంబుదైః।ఆవృతం వదనం తస్యా న విరాజతి రాక్షసైః॥౧౩॥ కిమాహ సీతా హనుమంస్తత్త్వతః కథయాద్య మే।ఏతేన ఖలు జీవిష్యే భేషజేనాతురో యథా॥౧౪॥మధురా మధురాలాపా కిమాహ మమ భామినీ। మద్విహీనా వరారోహా

తత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం - పంచషష్టితమస్సర్గః- **

౧॥తమితి॥ నేత్రాభ్యామశ్రుపూర్ణాభ్యాం ఉపలక్షితః॥౨॥యథైవేతి॥స్రవతి ద్రవతి వత్సస్యేత్యత్రాపి దర్శనాదితి సంబధ్యతే హృదయమిత్యత్రాపి స్నేహాత్ ద్రవతీతి సంబంధః॥౩॥అదసీతాయా మణౌ రాగతి మాహ॥మణిరత్నమితి॥మే శ్వశురేణ జనకరాజేన వధూకాలే వివాహకాలే వైదేహ్యా మూర్ధ్ని శోభతే ఇతి సంబంధః॥౪॥ జనకస్యాపి కుత ఆగమో తత ఆహ॥అయం హీతి॥౫॥తి॥తథా తథా సీతాదర్శనం అవగతః ప్రాప్తస్తథా తాతస్య దశరథస్య ప్రాప్తః తద్గత్యైజనకేన దానాత్తస్య స్మరణం తథా వైదేహస్య రాజ్ఞో జనకస్య సపత్నీకస్య దర్శనం ప్రాప్త ఇత్యర్థః॥౭॥ మణిమితి॥ వైదేహీం వినా ఆగతం మణిం పశ్యామీతి సంబంధః ॥ తి ॥ వైదేహీం వినా ఆగతం మణిం పశ్యామి ఇతః కిం దుఃఖతరం॥౯॥తి ॥యది మాసం ధరిష్యతి జీవిష్యతి తదా చిరం జీవతి జీవిష్యతీత్యర్థః తాం వినా యథాహం న జీవేయం తథా మాం వినా సాపి న జీవిష్యతీత్యర్థః ॥౧౦॥తి॥ప్రవృత్తిముపలభ్య క్షణమపి న తిష్ఠేయం స్థాతుం న శక్యమిత్యర్థః॥౧౧॥తి॥భీరుభీరుః-అత్యంతం భీరుః॥౧౨॥ తి ॥ అంబుదైరావృతస్తిమిరోన్ముక్తః శారదశ్చంద్ర ఇవ తస్యా వదనం న రాజతి॥౧౩॥ఏతేన తద్వాక్యశ్రవణరూపేణ॥౧౪॥తి॥మధురా మధురాకారా॥౧౫॥ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం- శ్రీరామాయణ

గోపనీయమితి భావః॥౧౪॥ మధురేతి॥ మధురా సుందరీ-మధురాలాపా-యేన తద్వచనానువాదేపి భవద్వచనం మధురం భవతీత్యర్థః॥౧౫॥ ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే షట్షష్టితమస్సర్గః. ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖
ఏవమిత్యాది॥౧॥౨॥ పూర్వం సంకుచితం విస్తృణీతే-సుఖేత్యాదినా॥ ఉభావపి పర్యాయేణ సుప్తౌ వితి త్వయా సార్ధమిత్యుక్తం॥౬॥ తాంత్విత్యాది॥ దారితాం విదారితాం॥౭॥౧౮॥ న నాగా ఇతి॥ ప్రతిసమాసితుం ప్రతిముఖం స్థాతుం॥౧౯॥౨౪॥ త్వచ్ఛోకేతి॥ త్వచ్ఛోకవిముఖః త్వచ్ఛోకేన కార్యాంతరవిముఖః॥౨౫॥౨౬॥ హత్వే

హనుమన్కథయస్వ మే॥౧౫॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే - షట్షష్టితమస్సర్గః॥ ✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱ ఏవముక్తస్తు హనుమాన్ రాఘవేణ మహాత్మనా। సీతాయా భాషితం సర్వం న్యవేదయత రాఘవే॥౧॥ ఇదముక్తవతీ దేవీ జానకీ పురుషర్షభ। పూర్వవృత్తమభిజ్ఞానం చిత్రకూటే యథాతథమ్॥౨॥ సుఖసుప్తా త్వయా సార్ధం జానకీ పూర్వముత్థితా। వాయసస్సహసోత్పత్య విరరాద స్తనాంతరే॥౩॥ పర్యాయేణ చ సుప్తస్త్వం దేవ్యంకే భరతాగ్రజ। పునశ్చ కిల పక్షీ స దేవ్యా జనయతి వ్యథామ్॥౪॥ పునః పునరుపాగమ్య విరరాద భృశం కిల। తతస్త్వం బోధితస్తస్యాః శోణితేన సముత్క్షితః॥౫॥ వాయసేన చ తేనైవ సతతం బాధ్యమానయా। బోధితః కిల దేవ్యా త్వం సుఖసుప్తః పరంతప॥౬॥ తాం తు దృష్ట్వా మహాబాహో దారితాం చ స్తనాంతరే। ఆశీవిష ఇవ క్రుద్ధో నిశ్శ్వసన్నభ్యభాషథాః॥ నఖాగ్రైః కేన తే భీరు దారితం తు స్తనాంతరమ్। కః క్రీడతి సరోషేణ పంచవక్త్రేణ భోగినా॥౮॥ నిరీక్షమాణస్సహసా వాయసం సమవైక్షథాః। నఖైస్సరుధిరైస్తీక్ష్ణైస్తామేవాభిముఖం స్థితమ్॥౯॥ సుతః కిల స శక్రస్య వాయసః పతతాం వరః। ధరాంతరచరశ్శీఘ్రం పవనస్య గతౌ సమః॥౧౦॥ తతస్తస్మిన్మహాబాహో కోపసంవర్తితేక్షణః। వాయసే త్వం కృథాః క్రూరాం మతిం మతిమతాం వర॥౧౧॥ స దర్భం సంస్తరాద్గృహ్య బ్రాహ్మేణాస్త్రేణ యోజయః। స దీప్త ఇవ కాలాగ్నిర్జజ్వాలాభిముఖః ఖగమ్॥౧౨॥ క్షిప్తవాంస్త్వం ప్రదీప్తం హి దర్భం తం వాయసం ప్రతి। తతస్తు వాయసం దీప్తస్స దర్భోఽనుజగామ హ॥౧౩॥ స పిత్రా చ పరిత్యక్తస్సురైశ్చ సమహర్షిభిః। త్రీఀల్లోకాన్సంపరిక్రమ్య త్రాతారం నాధిగచ్ఛతి॥౧౪॥ పునరేవాగతస్త్రస్తస్త్వత్సకాశమరిందమ॥౧౪॥ స తం నిపతితం భూమౌ శరణ్యశ్శరణాగతమ్। వధార్హమపి కాకుత్స్థ కృపయా పర్యపాలయః॥౧౫॥ మోఘమస్త్రం న శక్యం తు కర్తుమిత్యేవ రాఘవ। భవాంస్తస్యాక్షి కాకస్య హినస్తి స్మ స దక్షిణమ్॥౧౬॥ రామ త్వాం స నమస్కృత్య రాజ్ఞే దశరథాయ చ। విసృష్టస్తు తదా కాకః ప్రతిపేదే స్వమాలయమ్॥౧౭॥ ఏవమస్త్రవిదాం శ్రేష్ఠస్సత్త్వవాంఛీలవానపి। కిమర్థమస్త్రం రక్షస్సు న యోజయతి రాఘవః॥౧౮॥ న నాగా నాపి గంధర్వా నాసురా న మరుద్గణాః। న చ సర్వే రణే శక్తా రామం ప్రతిసమాసితుమ్॥౧౯॥ తస్య వీర్యవతః కశ్చిద్యద్యస్తి మయి సంభ్రమః। క్షిప్రం సునిశితైర్బాణైర్హన్యతాం యుధి రావణః॥౨౦॥ భ్రాతురాదేశమాజ్ఞాయ లక్ష్మణో వా పరంతపః। స కిమర్థం నరవరో న మాం రక్షతి రాఘవః॥౨౧॥ శక్తౌ తౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ వాయ్వగ్నిసమతేజసౌ। సురాణామపి దుర్ధర్షౌ కిమర్థం మాముపేక్షతః॥౨౨॥ మమైవ దుష్కృతం కించిన్మహదస్తి న సంశయః। సమర్థౌ సహితౌ యన్మాం నావేక్షేతే పరంతపౌ॥౨౩॥ వైదేహ్యా వచనం శ్రుత్వా కరుణం సాశ్రు భాషితమ్। పునరప్యహమార్యాం తామిదం వచనమబ్రువమ్॥౨౪॥ త్వచ్ఛోకవిముఖో రామో దేవి సత్యేన తే శపే। రామే దుఃఖాభి

తత్త్వదీపికాఖ్యాయాం • సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం • షట్షష్టితమస్సర్గః. ✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱
౨౪॥ త్వదితి॥ త్వచ్ఛోకవిముఖః త్వచ్ఛోకేన కార్యాంతరవిముఖః॥ ౨౫॥ తి॥ భవతీ మయా దృష్టా అతః పరం పరిశోచితుం న కాలస్తవ యోగ్య ఇతి శేషః - చిరం లంకా

తి ॥ నయతే నేష్యతే-వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవత్, ప్రయోగః ॥ ౨౮ ॥ ౨౯ ॥ సాభివీక్ష్యదిశ ఇతి ॥ దిగవలోకనం రాక్షసోద్రష్ట్వా రావణాయ వక్ష్యంతీతి భయేన- వేణ్యాముద్గ్రథ్యత ఇతి వేణ్యుద్గ్రథనం-వేణీధార్యమిత్యర్థః ॥ ముక్త్వా వస్త్రాదితి వస్త్రాంచలేన గ్రథితం మణిం ముక్త్వా తతః దదావిత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ ౩౮ ॥ అస్మిన్సర్గే సార్ధసప్తత్రింశచ్ఛ్లోకాః ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే సప్తషష్టితమస్సర్గః ******
అథేత్యాది ॥ హే నరవ్యాఘ్ర తవ స్నేహాత్ - మయీతి శేషః-సౌహార్దాత్ సుహృద్భావాత్ ఆప్తత్వాదితి యావత్ - అనుమాన్య సంమాన్య ఉత్తరం తతః పరం- ఉత్తరం కార్యం వా-పునర్దేవ్యాహముక్త ఇత్యన్వయః-ససంభ్రమః గమనత్వరాన్విత ఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ యది వేత్యాది ॥ శోకవిపాకస్య- శోకవృద్ధేరిత్యర్థః ॥ ౪ ॥ రా

భూతే తు లక్ష్మణః పరితప్యతే ॥ ౨౫ ॥ కథంచిద్భవతీ దృష్టా న కాలః పరిశోచితుమ్ * అస్మిన్ముహూర్తే దుఃఖానామంతం ద్రక్ష్యసి భామిని ॥ ౨౬ ॥ తావుభౌ నరశార్దూలౌ రాజపుత్రావనిందితౌ * త్వద్దర్శనకృతోత్సాహౌ లంకాం భస్మీకరిష్యతః ॥ ౨౭ ॥ హత్వా చ సమరే రౌద్రం రావణం సహబాంధవమ్ * రాఘవస్త్వాం వరారోహే స్వాం పురీం నయతే ధ్రువమ్ ॥ ౨౮ ॥ యత్తు రామో విజానీయాదభిజ్ఞానమనిందితే । ప్రీతిసంజననం తస్య ప్రదాతుం త్వమిహార్హసి ॥ ౨౯ ॥ సాభివీక్ష్య దిశస్సర్వా వేణ్యుద్గ్రథనముత్తమమ్ * ముక్త్వా వస్త్రాద్దదౌ మహ్యం మణిమేతం మహాబల ॥ ౩౦ ॥ ప్రతిగృహ్య మణిం దివ్యం తవ హేతో రఘూద్వహ * శిరసా తాం ప్రణమ్యార్యామహమాగమనే త్వరే ॥ ౩౧ ॥ గమనే చ కృతోత్సాహమవేక్ష్య వరవర్ణినీ * వివర్ధమానం చ హి మామువాచ జనకాత్మజా ॥ ౩౨ ॥ అశ్రుపూర్ణముఖీ దీనా బాష్పసందిగ్ధభాషిణీ * మమోత్పతనసంభ్రాంతా శోకవేగసమాహతా ॥ ౩౩ ॥ హనుమన్సింహసంకాశావుభౌ తౌ రామలక్ష్మణౌ * సుగ్రీవం చ సహామాత్యం సర్వాన్బ్రూయా హ్యనామయమ్ ॥ ౩౪ ॥ యథా చ స మహాబాహుర్మాం తారయతి రాఘవః * అస్మాద్దుఃఖాంబుసంరోధాత్త్వం సమాధాతుమర్హసి ॥ ౩౫ ॥ ఇమం చ తీవ్రం మమ శోకవేగం రక్షోభిరేభిః పరిభర్త్సనం చ * బ్రూయాస్తు రామస్య గతస్సమీపం శివశ్చ తేఽధ్వాస్తు హరిప్రవీర ॥ ౩౬ ॥ ఏతత్తవార్యా నృపరాజసింహ సీతా వచః ప్రాహ విషాదపూర్వమ్ । ఏతచ్చ బుద్ధ్వా గదితం మయా త్వం శ్రద్ధత్స్వ సీతాం కుశలాం సమగ్రామ్ ॥ ౩౮ ॥ ఇతి శ్రీమత్సుందరకాండే-సప్తషష్టితమస్సర్గః. * * * * * * * * * * *

అథాహముత్తరం దేవ్యా పునరుక్తస్ససంభ్రమః । తవ స్నేహాన్నరవ్యాఘ్ర సౌహార్దాదనుమాన్య వై ॥ ౧ ॥ ఏవం బహువిధం వాచ్యో రామో దాశరథిస్త్వయా । యథా మామాప్నుయాచ్ఛీఘ్రం హత్వా రావణమాహవే ॥ ౨ ॥ యది వా మన్యసే వీర వసైకాహమరిందమ । కస్మింశ్చిత్సంవృతే దేశే విశ్రాంతశ్శ్వో గమిష్యసి * మమ చాప్యల్పభాగ్యాయాస్సాన్నిధ్యాత్తవ వీర్యవన్ । అస్య శోకవిపాకస్య ముహూర్తం స్యాద్విమోక్షణమ్ ॥ ౪ ॥ గతే హి

యాం ఆసితుం న కాలో యోగ్య ఇతి ఇమం ముహూర్తం అస్మిన్నేవ ముహూర్తే ఇత్యర్థః ॥ ౨౬ ॥ ౨౯ ॥ సా సమీక్ష్యేతి ॥ వేణ్యుద్గ్రథితం శిరసి కల్పయా కేశరచిత వేణ్యుద్గ్రథితం-వస్త్రాన్ముక్త్వా వస్త్రాంతగ్రథితమున్ముచ్య దదావిత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ తి ॥ త్వరే త్వరావాన్ జాత ఇత్యర్థః ॥ ౩౧ ॥ తి ॥ వివర్ధమానం సముద్రతరణాయేతి శేషః ॥ ౩౮ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం సప్తషష్టితమస్సర్గః.***************
అథేతి ॥ హే నరవ్యాఘ్ర తవ స్నేహాత్ -మయీతి శేషః-సౌహృదాత్ సుహృద్భావాత్ ఆప్తత్వాదితి యావత్ - అనుమాన్య సంమాన్య చ ఉత్తరం తతః పరం ఉత్తరం కార్యం వా పునః పునర్దేవ్యా ససంభ్రమః గమనత్వరాన్వితః-అహముక్త ఇత్యన్వయః ॥ ౧ ॥ కిముక్తం తదాహ-ఏవమిత్యాది ॥ ౨ ॥ యదీత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం ॥ హే వీర యది వా మన్యసే ఏకాహం వస-తావతా కిమాయాతమత ఆహ-కస్మింశ్చిదితి - అరిందమ కస్మింశ్చిత్సంవృతే దేశే విశ్రాంతః శ్వో గమిష్యసి చేత్ -తవ సాన్నిధ్యాదల్పభాగ్యాయా మమ-అస్య మహతః శోకవిపాకస్య శోకరూపస్య పాపపరిణామస్య ఫలస్యేత్యర్థః- ముహూర్తం మోక్షణం స్యాదితి యోజనా ॥ ౪ ॥ గతే హీతి ॥ పున

ప్రాణానామపి సందేహో మమ స్యాన్నాత్ర సంశయ ఇత్యతః పరం- తవాదర్శనజశ్శోక ఇతి శ్లోకః- అతః పరం- అయం చ వీర సందేహ ఇతి శ్లోకః - కేషుచిత్కోశేష్వే తచ్ఛ్లోకద్వయం ప్రమాదాత్పతితం ॥౯॥ తదస్మిన్నితి ॥ కార్యనిర్యోగే కార్యగతౌ- దురతిక్రమే దుర్నివహే ॥౧౦॥-౨౨॥ తదలమితి ॥ మన్యుః దైన్యం ॥ని॥ మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీత్యమరః ॥౨౩॥ ౨౮॥ తతో మయేతి ॥ తవ శోకేనాపి నైవం దశానిత్యాదిమదుక్త్యా శ్రుతేన- తదా మమ పురస్తాదభిపీడితా- అదీనభాషిణా మయా- శివాభిః ఇష్టా

త్వయి విక్రాంతే పునరాగమనాయ వై । ప్రాణానామపి సందేహో మమ స్యాన్నాత్ర సంశయః ॥౫॥ తవాదర్శనజశ్శోకో భూయో మాం పరితాపయేత్ । దుఃఖాద్దుఃఖపరాభూతాం దుర్గతాం దుఃఖభాగినీమ్ ॥౬॥ అయం చ వీర సందేహస్తిష్ఠతీవ మమాగ్రతః । సుమహాంస్త్వత్సహాయేషు హర్యృక్షేషు హరీశ్వర ॥౭॥ కథం ను ఖలు దుష్పారం తరిష్యంతి మహోదధిమ్ । తాని హర్యృక్షసైన్యాని తౌ వా నరవరాత్మజౌ ॥౮॥ త్రయాణామేవ భూతానాం సాగరస్యాస్య లంఘనే । శక్తిస్స్యాద్వైనతేయస్య తవ వా మారుతస్య వా ॥౯॥ తదస్మిన్కార్యనిర్యోగే వీరైవం దురతిక్రమే । కిం పశ్యసి సమాధానం బ్రూహి కార్యవిదాం వర ॥౧౦॥ కామమస్య త్వమేవైకః కార్యస్య పరిసాధనే । పర్యాప్తః పరవీరఘ్న యశస్యస్తే ఫలోదయః ॥౧౧॥ బలైస్సమగ్రైర్యది మాం హత్వా రావణమాహవే । విజయీ స్వాం పురీం రామో నయేత్తత్స్యాద్యశస్కరమ్ ॥౧౨॥ యథాహం తస్య వీరస్య వనాదుపధినా హృతా । రక్షసా తద్భయాదేవ తథా నార్హతి రాఘవః ॥౧౩॥ బలైస్తు సంకులాం కృత్వా లంకాం పరబలార్దనః । మాం నయేద్యది కాకుత్స్థస్తత్తస్య సదృశం భవేత్ ॥౧౪॥ తద్యథా తస్య విక్రాంతమనురూపం మహాత్మనః । భవత్యాహవశూరస్య తథా త్వముపపాదయ ॥౧౫॥ తదర్థోపహితం వాక్యం ప్రశ్రితం హేతుసంహితమ్ । నిశమ్యాహం తతశ్శేషం వాక్యముత్తరమబ్రువమ్ ॥౧౬॥ దేవి హర్యృక్షసైన్యానామీశ్వరః ప్లవతాం వరః । సుగ్రీవస్సత్త్వసంపన్నస్తవార్థే కృతనిశ్చయః ॥౧౭॥ తస్య విక్రమసంపన్నాస్సత్త్వవంతో మహాబలాః । మనస్సంకల్పసంపాతా నిదేశే హరయస్స్థితాః ॥౧౮॥ ఏషాం నోపరి నాధస్తాన్న తిర్యక్సజ్జతే గతిః । న చ కర్మసు సీదంతి మహత్స్వమితతేజసః ॥౧౯॥ అసకృత్తైర్మహాభాగైర్వానరైర్బలదర్పితైః । ప్రదక్షిణీకృతా భూమిర్వాయుమార్గానుసారిభిః ॥౨౦॥ మద్విశిష్టాశ్చ తుల్యాశ్చ సంతి తత్ర వనౌకసః । మత్తః ప్రత్యవరః కశ్చిన్నాస్తి సుగ్రీవసన్నిధౌ ॥౨౧॥ అహం తావదిహ ప్రాప్తః కిం పునస్తే మహాబలాః । న హి ప్రకృష్టాః ప్రేష్యంతే ప్రేష్యంతే హీతరే జనాః ॥౨౨॥ తదలం పరితాపేన దేవి మన్యుర్వ్యపైతు తే । ఏకోత్పాతేన వై లంకామేష్యంతి హరియూథపాః ॥౨౩॥ మమ పృష్ఠగతౌ తౌ చ చంద్రసూర్యావివోదితౌ । త్వత్సకాశం మహాభాగే నృసింహావాగమిష్యతః ॥౨౪॥ అరిఘ్నం సింహసంకాశం క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి రాఘవమ్ । లక్ష్మణం చ ధనుష్పాణిం లంకాద్వారముపస్థితమ్ ॥౨౫॥ నఖదంష్ట్రాయుధాన్వీరాన్సింహశార్దూలవిక్రమాన్ । వానరాన్వారణేంద్రాభాన్క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి సంగతాన్ ॥౨౬॥ శైలాంబుదనికాశానాం లంకామలయసానుషు । నర్దతాం కపిముఖ్యానామచిరాచ్ఛ్రోష్యసి స్వనమ్ ॥౨౭॥ నివృత్తవనవాసం చ త్వయా సార్ధమరిందమమ్ । అభిషిక్తమయోధ్యాయాం క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి రాఘవమ్ ॥౨౮॥ తతో మయా వా

రాగమనాయ ప్రతీక్షమాణాయా మమ- ప్రాణానామపి సందేహః స్యాదితి సంబంధః ॥౧౦॥ తి ॥ యద్యపి త్వమేవ పర్యాప్తః సకలరాక్షసవధపూర్వం మన్మోచన ఇతి శేషః- తథాపి ఈదృశో బలోదయస్తవైవ యశస్యో యశోవర్ధకః స్యాత్ ॥౧౧॥ తి ॥ యది తు రామో రావణం హత్వా మాం నయేత్ - తదా తన్నయనం తస్య యశస్కరం స్యాత్ ॥౧౨॥ తదలమితి॥ మన్యుః దైన్యం ॥౨౮॥ తత ఇతి॥ తవ శోకేనాపి నైవం దశానిత్యాదిపూర్వముక్తయా మదుక్త్యా శ్రుతేన త్వచ్ఛోకేనాపి మమ పురతస్తదాభిపీడితా అదీనభాషిణా మయా శివాభిరిష్టాభిః వాగ్భిరభిప్రసాదితా- శాంతిం దుఃఖనివృత్తిం జగామేతి యోజనా ॥౨౯॥ ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీనారా

భిఃవాగ్భిః - అభిప్రసాదితా - శాంతిందుఃఖనివృత్తిం - జగామ॥ ౨౯॥ ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే శృంగారతిలకాఖ్యానే సుందరకాండవ్యాఖ్యానే - అష్టషష్టితమస్సర్గః ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

ఇత్థంకౌశికవంశమౌక్తికమణిర్గోవిందరాజాభిధోవాత్స్యశ్రీశఠకోపదేశికపదద్వంద్వైకసేవారతః। పూర్వాచార్యకృతావిలోక్యవివిధా వ్యాఖ్యామహాజానకీ కాంతస్యాప్రతిమాజ్ఞయైవతిలకం సౌందర్యకాండేవ్యధాత్ ॥ *******

❖ రామానుజీయాదివ్యాఖ్యానసహితశ్రీగోవిందరాజీయవ్యాఖ్యానేసుందరకాండస్సమాప్తః. ❖

గ్భిరదీనభాషిణాశివాభిరిష్టాభిరభిప్రసాదితా। జగామశాంతింమమమైథిలాత్మజాతవాపిశోకేనతదాభిపీడితా ॥ ౨౯ ॥ ఇత్యార్షేశ్రీమద్రామాయణేఆదికావ్యేవాల్మీకీయేచతుర్వింశత్సహస్రికాయాంసంహితాయాంశ్రీమత్సుందరకాండేఅష్టషష్టితమస్సర్గః.

యణతీర్థశిష్యశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం-సుందరకాండవ్యాఖ్యాయాం-అష్టషష్టితమస్సర్గః. ❖❖❖❖❖❖❖

మహేశతీర్థరచితా రామపాదసమర్పితా। వ్యాఖ్యాసుందరకాండస్యసమాప్తాతత్వదీపికా ॥

తిలకాదివ్యాఖ్యానసహితశ్రీమహేశతీర్థీయవ్యాఖ్యానేసుందరకాండస్సమాప్తః.

